

**Національна спілка краєзнавців України
Виконавчий комітет Бердичівської міської ради
Житомирська обласна організація НСКУ
Музей історії міста Бердичева
Бердичівська регіональна організація НСКУ**

МУЗЕЇ БЕРДИЧІВСЬКОГО КРАЮ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

**НАУКОВИЙ ЗБІРНИК
«ВЕЛИКА ВОЛИНЬ»**

**Праці Житомирського науково-краєзнавчого
товариства дослідників Волині,
Житомирської обласної організації НСКУ**

Випуск 54

**Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції
«Музеї Бердичівського краю: історія та сучасність»,
присвяченої 90-й річниці від часу відкриття в Бердичеві
першого музею (14.11.1926)**

Бердичів, 15-16 листопада 2016 р.

**Бердичів
Видавець: ФОП Мельник М.В.
2016**

УДК 908(477)
ББК 63.3(4Укр-4Жит)

Музеї Бердичівського краю: історія та сучасність. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 15-16 листопада 2016 р.). Вип. 54 / Упоряд. П.С. Скавронський — Бердичів: ФОП Мельник М.В., 2016. — 488 с.; іл.

У науковому збірнику вміщено статті і повідомлення учасників Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 90-й річниці від часу відкриття в Бердичеві першого музею. Розрахований на науковців, освітян, краєзнавців, музейних працівників та широке коло читачів.

Редакційна рада:

Бейдик О.О., професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету ім. Т. Шевченка, доктор географічних наук

Дячук І.Д., директор Житомирського музею космонавтики ім. С.П. Корольова, кандидат філософських наук, доцент

Скавронський П.С., директор Музею історії міста Бердичева, голова правління Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Тимошенко В.І., директор Малинського краєзнавчого музею, кандидат історичних наук

Ярмошик І.І., завідувач кафедри спеціальних історичних дисциплін Житомирського державного університету імені Івана Франка, доктор історичних наук, професор

Відповідальний за випуск: Скавронський П.С.

Упорядник: Скавронський П.С.

Матеріали публікуються в авторській редакції, автори несуть відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей

ЗМІСТ

Розділ I. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МУЗЕЙНИЦТВА	
Скавронський П.С. Музеї Бердичева	10
Скавронський П.С. Бердичівський музей та Державний заповідник напередодні та під час «великого терору 1937-1938 років в Україні»	30
с. Дзись Каміла Історія створення Бердичівського музею Джозефа Конрада	43
Булига О.С. Минуле і сучасне музеїв рівненщини та їх зв'язки з культурними осередками Бердичева	45
Розділ II. СЬОГОДЕННЯ МУЗЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
Сінчук В.І. Нові експонати картинної галереї «Митці Бердичева» в Музеї історії міста Бердичева та доля їх авторів	50
Блажкевич Т.П., Якубовська Л.В. Музейне краєзнавство м. Бердичева: проблеми, сьогодення, перспективи	54
Скавронський П.С. Вчора, сьогодні і завтра Музею історії міста Бердичева	61
Косицька З.М. Витинанки Сергія Танадайчука з колекції Музею історії міста Бердичева	68
Скавронська М.В. Роботу музею оцінюють відвідувачі	75

<i>Тарабукін О.О.</i> Предмети Бердичівської старовини в фондах Житомирського обласного краєзнавчого музею	81
<i>Максименко М.В., Штулінська О.В.</i> Музей історії школи	85
<i>Єнько В.М.</i> Шкільний музей Героя Радянського Союзу Н.І. Сосніної	93
<i>Голяченко О.С.</i> Музей історії району – форпост горошківського краєзнавства	98
<i>Кукурудза А.Р.</i> Музейні перспективи патріотичного виховання молоді на прикладі АТО	101
<i>Копилиць Є.В., Ярошенко Ю.О.</i> Музейництво у навчальних закладах полтавщини: здобутки, проблеми та перспективи	110
<i>Пирогов О.Т.</i> Радомишльський народний історико-краєзнавчий музей	119
<i>Дунаєвська О.Ф., Сокульський І.М.</i> Музеї Житомирського національного агроєкологічного університету	121
<i>Тимошенко В.І., Лось О.В.</i> Музейна справа на Малинщині: стан і перспективи	123
<i>Діденко Я.Л., Трощинська О.І.</i> Музей і діти: з досвіду науково-освітньої роботи Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»	128
<i>Курущак Л.М.</i> Україна в документальних дорадянських листівках з фондів Чернівецького художнього музею	133
<i>Муравська С.В.</i> Особливості класифікації колекцій (на прикладі закладів вищої освіти західної України)	137

Роділ III. МУЗЕЄЗНАВСТВО	
<i>Дурава Н.Л., Скавронський П.С.</i> Музейна інструкція – якою їй бути	142
Розділ IV. ІСТОРІЯ БЕРДИЧЕВА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ	
<i>Ярмошик І.І.</i> Історія міста Бердичева в дослідженнях польських авторів XIX ст.	171
<i>Маркевич О.В.</i> Поліцейське управління в Бердичеві у першій половині XIX ст.	189
<i>Розвадовська І.Т.</i> Бердичівська механічна профшкола в 20-х роках XX ст.	195
<i>Ковальчук І.В.</i> Підпільна мережа ОУН(б) у Бердичівському районі 1941–1943 років: процес формування, основні складові діяльності і персональний склад	202
<i>Климчук А.М.</i> Бердичівські ярмарки в польській мемуарній літературі	219
<i>о. Ферко Павло</i> Історія і культ ікони Матері Божої Бердичівської	223
<i>Коломієць Л.В., Скавронський П.С.</i> Голодомор 1932-1933 років на Бердичівщині мовою архівних документів	231
<i>Марчук К.О.</i> Політичне насильство як складова нацистського нового порядку (на прикладі окупації м. Бердичева 1941-1944 рр.)	239
<i>Задвернюк А.Р., Ібатуліна О.В.</i> Культурно-освітній та економічний аспект реалізації нацистського «нового порядку» (на прикладі окупації м. Бердичева 1941-1944 рр.).	242
<i>Захарчук Н.М.</i> Історія Житомирського обласного госпіталю для ветеранів війни в Бердичеві	247

Котенко С.В. Зародження Бердичівського театру: розвідки життя Антона Жмійовського	256
Захарчук Н.М. Бібліотека імені Владислава Реймонта в Бердичеві	259
Розділ V. ПОСТАТІ БЕРДИЧІВСЬКОГО КРАЮ	
Захарчук Н.М., Скавронський П.С. Бердичів — колиска світової літератури	264
Сінчук В.І. Музейна справа і поезія в житті і долі Н.П. Климової	270
Панчук М.В., Скавронський П.С., Цветкова А.М. Наш сучасник, вчений і лікар-практик, випускник Бердичівської середньої школи № 1 — Ігор Володимирович Колосович	278
Лукуц Ю.М. Видатні уродженці Бердичівщини в Енциклопедії Сучасної України	288
Скавронський П.С., Цветкова А.М. Тамара Анатоліївна Турченко — життя віддане освіті	298
Недайборц Т.А., Панчук М.В. Життєвий та педагогічний шлях Вікарчука І.В.	305
Семенюк В.Я. Історія однієї зустрічі	311
Скавронський П.С. Бердичівські «музичні університети» оперного співака Левіка С.Ю.	315
Канчура В.Ю. Краєзнавець, ентузіаст, подвижник музейної справи	327
Скавронський П.С. Випускник Бердичівської художньої школи підкорив не лише Москву...	330

Розділ VI. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ КРАЄЗНАВСТВА

Скавронський П.С. Проведення та участь в науково-краєзнавчих конференціях — основа діяльності краєзнавців Житомирщини	336
Рішан І.В., Розвадовська І.Т. Чехи на Житомирщині	350
Кукса Н.В. Становлення пам'яткоохоронної роботи на Чигиринщині в 20-х роках ХХ ст.	357
Бейдик О.О. Методика Вальтера Шульте при вивченні археології та історії	362
Зарицький М.Л. Формування київської історичної школи В. Антоновича	372
Весельська Н. Українська культура в дослідженнях Олександра Яблоновського (на прикладі праці «Akademia Kijowsko-Mohylańska»)	377
Мисечко Л.П. Історія релігій в Україні у дослідженнях М. О. Кояловича	381
Калінська А.В., Лутай С.Б. Формування екологічної компетентності учнів загальноосвітньої школи в процесі навчання географії	385
Яценко В.С. Пам'ятники історії та культури: досвід екскурсійної діяльності	395
Зосімович О.Ю. Колекції газетних публікацій про повітроплавання і космос у зібраннях С.П. Корольова	397
Конарівська Ю.О. Проблематика польського визвольного руху середини ХІХ століття у роботах Ю. Земського	403
Кравчук С.В. Погляди Г. Сенкевича на Україну та козацтво (у творі «Вогнем і мечем»)	407

Костриця Д.В. Культурно-освітня діяльність чину Святого Василя Великого на Житомирщині (XVIII — перша половина XIX ст.)	410
Бедь М.М., Скавронський П.С. Джозеф Конрад про творчість Гі де Мопассана	414
Бедь М.М., Скавронський П.С. Джозеф Конрад і Джон Голсуорсі	424
Козельський Я.Д. Козацьке поле битви під Пилявцями у реаліях, викликах та розвою туристичної галузі	435
Скавронський П.С. Природниче красзнавство Житомирщини: історія, досвід, перспективи	445
Вітренко В.В. Грималюк Г.О. — лікар-хірург, почесний громадянин міста Новограда-Волинського	452
Ярмошик І.І. Нова книга про історію села Ходорків Попільнянського району	456
Участь працівників Музею історії міста Бердичева в науково-красназавчих конференціях в 2013-2016 рр.	460
Наукові публікації працівників Музею історії міста Бердичева в наукових виданнях в 2013-2016 рр.	465
Науково-популярні публікації працівників Музею історії міста Бердичева в періодичній пресі в 2013-2016 рр.	474
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	482

НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

*Учасникам і гостям
науково-краєзнавчої конференції
«Музеї Бердичівського краю:
історія та сучасність»*

Шановні друзі!

Щиро вітаю організаторів, учасників та гостей всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Музеї Бердичівського краю: історія та сучасність». Нинішній рік багатий на краєзнавчі ювілеї. Так минає 925 років з часу заснування міста Дрогобича (1091), 400 років з часу першої писемної згадки про місто Умань (1616) та 400 років з часу заснування міста Суботова (1616), 125 років з часу заснування Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (09.1891) та багато інших. Нещодавно музейна громадськість Рівненщини відзначили 120-річчя створення першого музею на Рівненщині і відбулись урочисті заходи на базі Рівненського обласного краєзнавчого музею. 7 вересня 2016 р., Житомирська обласна організація провела Всеукраїнську науково-краєзнавчу конференцію присвячену 600-й річниці від часу першої писемної згадки про місто Чуднів.

Співзвучно з цими краєзнавчими ювілеями проводиться науково-краєзнавча конференція в Бердичеві, яка присвячена 90-й річниці від часу урочистого відкриття першого музею в Бердичеві. Переконали, що ваша конференція стане важливим кроком у розвитку музезнавства взагалі та музейної справи зокрема, популяризації та систематизації історичної спадщини краю, продовжить глибокий аналіз його історії та традицій.

Бажаю всім учасникам конференції натхнення, плідної роботи та вагомих результатів в краєзнавчій роботі по дослідженню історії свого краю.

З повагою

*Голова Національної спілки
краєзнавців України,
член-кореспондент НАН України*

О.П. Рєєнт

15 листопада 2016 року

Розділ I. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МУЗЕЙНИЦТВА

УДК 908

СКАВРОНСЬКИЙ П.С.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

МУЗЕЇ БЕРДИЧЕВА

Анотація. *В статті дано коротку характеристику майже усім відомим нам музеям міста Бердичева, які в нинішній час є діючими, або діяли в ХХ-ХХІ ст.ст. і припинили свою діяльність з певних поважних причин.*

Ключові слова: *експозиція, кімната, музей, експонати, історія, слава.*

Бердичівський соціально-історичний музей було урочисто відкрито 14 листопада 1926 року. Ідея його створення виникла наприкінці 1925 року. Основна заслуга в цьому, безперечно, належить першому директору, пізніше науковому хранителю Бердичівського соціально-історичного та економічного музею ім. Дзержинського і Всеукраїнського історико-культурного музею заповідника — Феодосію Миколайовичу Мовчанівському.

Саме він запропонував використати будівлі колишнього монастиря Босих кармелітів, якому на той час загрожувало знищення, для розміщення в них музею. Приміщення з другої половини ХІХ століття використовувались далеко не за призначенням. В них розміщувались повітове та міське поліцейські управління, пожежна команда, конюшня пожежної команди, взуттєва майстерня, аптека, торгівельні лавки, склади, гаражі, житлові приміщення. Мовчанівський Ф.М. переконав окружний виконавчий комітет передати їх для музею. Округком погодився з його пропозиціями і прийняв рішення «...монастир Босих Кармелітів зі всією територією, костюлом, помешканнями та майном лічити підлягаючими рішучій охороні з боку окружної інспектури наросвіти».

Незважаючи на труднощі в становленні музею, він з перших днів, ще задовго до офіційного відкриття, відчинив двері для відвідувачів, які могли ознайомитись з експозицією. Постійними зусиллями працівників музею та його активу збільшилась кількість експонатів – станом на 1 квітня 1926 року їх було в музеї вже 1200. В весняно-літній період було проведено ряд археологічних розвідок та обстежено 38 культових споруд, в яких виявлено 173 предмети музейної цінності. За цей час в музеї проведено 86 екскурсій з 2446 екскурсантами та було прийнято біля трьох тисяч неорганізованих відвідувачів.

14 листопада 1926 року в Бердичеві пройшли урочистості з нагоди відкриття соціально-історичного музею. В цей день у прикрашеному гаслами і

транспарантами музейному приміщенні на урочистих зборах музейної ради за участю представників партійних, профспілкових та державних установ і організацій виголошувались доповіді, зачитувались привітальні листи та телеграми від Української Академії Наук, музеїв Києва, Чернігова, Коростеня, Білої Церкви... Від імені окружного виконкому новостворений музей було оголошено музеєм імені Ф. Дзержинського.

За архівними матеріалами в музеї зберігалось 3000 одиниць тканин — парчі, шовку, бархату; готична та барочна скульптура, картини великої художньої цінності (здаються твори Хальса — вчителя Рембранта), сотні зразків іконопису Строгановської, Новгородської, Української шкіл; близько 30 томів антикварної літератури; унікальне зібрання філософської літератури XVI ст.; 573 килими, які свідчили про розвиток українського орнаменту (заповідником було заплановано навесні 1930 року провести виставку західно-європейської художньої тканини та шитва). Ці експонати стали основою музейного фонду, наряду з залишеними по закінченні громадянської війни монастирські коштовності, церковні предмети, зброя, прапори польських легіонів, книги багатой бібліотеки монастиря, твори декоративно-прикладного мистецтва та художні колекції.

Силами бердичівських музейних працівників антирелігійний музей (музей католицизму) було розміщено в п'яти кімнатах та двох коридорах корпусу монастирських келій. Експозиційний матеріал було розгорнуто за схемою Мовчанівського Ф.М. Основна робота заповідника була направлена на антирелігійну діяльність.

Приміщення дольного косяулу з 1929 року використовувалось заповідником для кінолекторію, де демонструвались антирелігійні наукові та дитячі фільми. У 1928-1929 рр. заповідник відвідало до 25 тис. жителів Бердичева та навколишніх сіл.

У 1931 р. Маріїнський косяулу було закрито і передано до заповідника як екскурсійний об'єкт. Збільшення музейної площі ще більше вимагало коштів на ремонт будівель. Але ремонтні роботи не фінансувались і час від часу проводились лише поточні ремонти зусиллями самих музейних працівників, яким складний ремонт був не під силу. Непоправної шкоди будівлям було завдано ураганом, що пронісся над Бердичевом 18 квітня 1928 р.

Станом на 1 жовтня 1928 року у музеї нараховувалось 8280 експонатів, за цей же рік до музейного фонду надійшов 1391 новий експонат, що збільшило загальну кількість експонатів до 9665 предметів, з яких в музейній експозиції було виставлено 2730 експонатів.

Досить великою була музейна бібліотека, в якій лише 460 книг було впорядковано для роботи, а невпорядкований фонд налічував 6300 примірників (з них близько 3600 — стародруки, які вважались експонатами). Науковою інвентаризацією за рік було охоплено 1250 експонатів та занесено

до каталогу 160 предметів. За цей же час музейними працівниками було проведено 259 лекцій та доповідей із залученням багатьох слухачів.

За п'ять років з дня свого заснування музей виріс з «однокімнатного» у значний музейний комплекс, де під експозицію було вже відведено 18 кімнат, 4 кімнати займали лабораторії, фонди розташовувались у 3-х кімнатах. Музей католицизму (антирелігійний музей) розташовувався у 9 кімнатах, та ще 3 кімнати було відведено під фонди. Новостворений музей революції було розміщено у 5-ти великих кімнатах та 2-х коридорах. Під музейну канцелярію було відведено 2 кімнати. Взагалі, всі музейні заклади займали 42 кімнати.

На цей час значні колекції мав відділ археології, що нараховував 2600 опрацьованих експонатів та етнографічний відділ — 700-812 експонатів. Художня галерея складалася з 405-415 творів мистецтва, серед яких були живописні полотна старих європейських майстрів. Видатні музейні експонати рахувалися окремо. З цієї категорії предметів музей мав 25 картин, 30 тканин, срібних речей, стародруків, рукописів, фотографій, документів — 200 штук. Прикрас з археологічних розкопок — 600 предметів, та 75 оригінальних археологічних експонатів. У заповіднику до видатних експонатів було віднесено 120 тканин, 20 килимів та мережив, ікон написаних та витканих — 12, рукописів, документів та фотографій — 45. Музей революції мав унікальні картини, книги, документи, фотографії у кількості 200 штук.

Одним з найбільших музейних відділів був єврейський, який засновано 1928 року З. Кельманом. За короткий час було зібрано 1205 експонатів та влаштовано експозицію для відвідувачів. Інтенсивно проводились наукові дослідження: вивчався економічний стан єврейських ремісників на Бердичівщині, єврейське мистецтво, архітектура Бердичева та проводились наукові дослідження в галузі мовознавства. Постійні наукові контакти підтримувались з Одеським державним єврейським музеєм, Інститутом вивчення єврейської культури в Києві та з іншими науковими установами.

У 1931 р. мережа бердичівських музейних закладів збільшилась за рахунок заснування відділом народів політехнічного музею, відповідно до постанови ЦК ВКП(б) про початкову та середню школу. Цей музейний заклад мав сприяти вивченню учнями основних галузей виробництва та організації праці в соціалістичній промисловості та в господарстві. Музей відкрито для відвідувачів з 20 серпня 1932 р. Розташовувався він на території Державного заповідника.

Під час Другої світової війни, в роки окупації Бердичева, значна частина експонатів музею та заповідника зникла. Будівлі зазнали значних руйнувань.

З перших днів після звільнення міста музей почали відновлювати. Двадцять дев'ятого грудня 1944 р. після кропіткої роботи, проведеної співробітниками музею по зібранню та систематизації експонатів, які вціліли, музей було відкрито. На той час він складався з чотирьох відділів:

археологічного, історичного, етнографічного та відділу Великої Вітчизняної війни.

Дослідницькі, традиції в вивченні історичного минулого краю, в повоєнні роки продовжив директор Бердичівського музею Василь Олександрович Місяць.

На початку 1950-х років директором музею працював Микола Федорович Самойлов (з кінця 1952 року), штат музею нараховав десять чоловік. Але поступальний розвиток Бердичівського музею на цьому призупинився: згідно постанови про розширення обласних музеїв експонати Бердичівського музею було передано в 1954 р. до Житомирського обласного краєзнавчого музею і Бердичівський музей припинив своє існування [4; 33].

Музей історії міста Бердичева було відкрито через тридцять років потому, 5 жовтня 1984 р. Підготовку матеріалів, а згодом і очолити музей було доручено вчителю історії (більш як з тридцятирічним стажем), колишньому директору міської школи № 14 Онисії Степанівні Блажкун. Нова історія музею починалась з невеличкої шафи в одному з кабінетів міськвиконкому, куди складались документи, книги, фотографії, різні предмети, які пізніше стали основною експозиції музею.

Постало питання про приміщення для розміщення нової експозиції музею. Про колишній заповідник марно було й думати, тому що він був в ті часи в катастрофічному стані, і потребував значних матеріальних та фінансових витрат на ремонт. Для розміщення експозиції музею було виділено одне з приміщень школи № 5 по вулиці Карла Лібкнехта (тепер вул. Європейська), в якому раніше була дитяча бібліотека. Зібраного матеріалу вистачило для того, щоб відкрити три тематичні зали та етнографічний куточок. Музейна рада, головою якої став третій секретар міськкому компартії України Роман Рафаїлович Петронговський, надавала посильну допомогу в проведенні ремонтних робіт в приміщенні музею, в організаційних питаннях при створенні експозиції, в повсякденній роботі. Обсяг виконаних робіт був великий: художні роботи виконували місцеві художники Петро Павлович Кучук та Микола Софронів Яцюк, викладачі місцевої дитячої художньої школи; меблева фабрика на замовлення виготовила стенди, на підлогу паркетне покриття; взуттєва фабрика пошила спеціальне взуття для відвідувачів; приміщення обладнали відповідною сигналізацією.

Окрім музейної ради музею допомагали 14 екскурсоводів, які працювали в різних установах та підприємствах міста.

Знайшли своє місце в музейних фондах цінні та цікаві матеріали Г.Г. Богуна, Б.В. Куткіна (члена музейного комітету музею-заповідника), І.Г. Френкеля (вчителя історії школи № 8), які містили в собі дослідження історії Бердичівщини з часів перших поселень Трипільської культури і до початку XX століття. Мешканці міста подарували закладу ікони XVII-XIX століть із зображенням образів Матері Божої з Ісусом, Архимадрита Михайла та

Великомучениці Варвари, Святого Миколая. Унікальним експонатом музею є Євангеліє 1780 року видання, надруковане старослов'янською мовою. Його оклад виготовлено в друкарні кляштору Босих кармелітів. На лицьовій стороні окладу зображено Розп'яття Ісуса Христа, на тильній — образ матері Божої Бердичівської.

Багатою на цікаві знахідки завжди була територія кляштору та фортеці, завдяки яким музейні фонди поповнились оригінальними експонатами. Серед них: наконечник протазана; наплічник польсько-литовського походження, ядра періоду козацьких воєн; чаша для освяченої води; підсвічники; зброя; вишитий кошель, елементи ліпних та кованих прикрас; поховальні фарфорові троянди зі склепів та багато інших цікавих речей. Бердичівляни також сприяли створенню торговельно-ремісничого відділу експозиції музею. Тут привертають увагу відвідувачів предмети, якими торгували на бердичівських ярмарках та користувались в побуті. Зокрема, індійська ваза та турецький глечик. Тарілка з зображенням Афінського акрополя та австрійська запальничка, набір посуду бердичівської філії фабрики Кузнецова та ювелірні знаряддя праці, вироби фабрики золотих і срібних діл та шкіряновзуттєвих підприємств, старовинне крісло бердичівської фабрики віденських меблів та багато інших не менш цікавих експонатів.

Гроші завжди були відігравали неабияку роль у житті людей. За час існування міста на його території Були в ходу різні валюти та неодноразово проводились обміни грошових одиниць. В музеї зібрано велику нумізматичну колекцію — від глиняних пряслиць, які частково виконували роль дрібних монет до металевих грошей XVIII-XIX століть (колекція С.А. Брагінського), паперові гроші різних часів, зокрема, гривні 1918 року та марки періоду німецької окупації.

А.І. Мачинський — ветеран Великої Вітчизняної війни, партизан, неабияк допомагав музею в збиранні матеріалів. Частину етнографічних предметів він привіз з сіл Бердичівського району, а також чималу кількість нагород, фотографій, документів.

Ветерани Великої Вітчизняної війни мешканці міста, визволителі Бердичева передали музею на постійне зберігання особисті речі, документи, нагороди (не тільки Радянського Союзу, а й Монголії, Польщі, Туреччини).

Після отримання Україною незалежності та кардинальних змін у суспільно-політичному житті країни постало питання про переорієнтацію направленості тематичних експозицій. Цю роботу було проведено у 1992-1994 рр. працівниками музею та художником-оформлювачем Григорієм Положевцем.

За час існування музею була зібрана велика та унікальна колекція експонатів, яка періодично поповнювалась новими речами. Тож приміщення музею перестало відповідати санітарним нормам, а загальна площа не дозволяла повноцінно та на належному рівні розмістити експозицію. Музей

було переведено в спеціально відреставроване приміщення Будинку настоятеля на території споруд кляштора Босих кармелітів. Приміщення побудоване в 1830 р. в архітектурних формах класицизму з ганком і колонами, завершеним фронтоном. Спочатку в будівлі розміщувався пансіонат монастирської школи а згодом приміщення для керівництва парафією та помешкання настоятеля.

22 серпня 2003 р. урочисто було відкрито нове приміщення Музею історії міста Бердичева. В просторому двоповерховому приміщенні розмістились сім експозиційних залів: етнографії, історії міста, Великої Вітчизняної війни, видатних людей краю, виставкова зала та дві зали, присвячені сучасному життю міста.

Останніми роками фонди, архів та бібліотека музею поповнились цікавими та унікальними документами, фотографіями, предметами, що дозволило ще цікавіше і різнопланово висвітлити славу та цікаву історію непересічного міста Бердичева.

З 15 лютого 2013 р. музей очолив Скавронський Павло Степанович — колишній директор загальноосвітньої школи № 11, краєзнавець, голова Бердичівського регіонального осередку Національної Спілки краєзнавців України.

Сьогодні музей заслужено посідає одне з провідних місць в культурному та мистецькому житті міста. Тут постійно проводяться різнопланові заходи: тематичні, фото та мистецькі виставки, зустрічі з цікавими особистостями.. Наукові співробітники музею проводять численні екскурсії не тільки по залах музею, території кляштору, а й вулицями міста. В середньому щороку музей відвідує понад 15 тисяч відвідувачів [4; 33].

Нині в музеї діє одинадцять експозиційних залів: етнографії, історії середніх віків та епохи капіталізму, Другої світової війни, видатних постатей краю, історії мистецтва, виставкова зала, творчості С. Танадайчука, історії спорту, історії медицини [32; 45], історії освіти [15; 19; 38], історії афганських подій [12; 21; 26].

Музейна кімната Бердичівської міської ради була відкрита у 2005 р. на відзначення 575-річчя від дня заснування міста Бердичева. В ній зібрано документи, що розповідають про історію місцевого самоврядування. На стінах кімнати розташовані стенди, які висвітлюють життя та діяльність міської ради.

I стенд розповідає про голову виконкому Бердичівської міської ради депутатів трудящих протягом липня 1952 р. — червня 1971 р. Демиденка Валер'яна Никодимовича.

II стенд розповідає про голову виконкому Бердичівської міської ради депутатів трудящих протягом липня 1971 р. — вересня 1979 р. Міщенко Антоніну Василівну.

III стенд розповідає про голову виконкому Бердичівської міської ради депутатів трудящих протягом вересня 1979 р. — грудня 1981 р. Віленчука Миколу Олександровича.

IV стенд розповідає про голову виконкому Бердичівської міської ради депутатів трудящих протягом січня 1982 р. — березня 1985 р. Степуру Костянтина Михайловича.

V стенд розповідає про голову виконкому Бердичівської міської ради депутатів трудящих протягом січня 1991 р. — липня 1992 р. Волощука Володимира Олександровича.

VI стенд розповідає про голову виконкому Бердичівської міської ради депутатів трудящих протягом липня 1982 р. — квітня 2002 р. Хилока олексія Олексійовича.

VII стенд розповідає про голову виконкому Бердичівської міської ради депутатів трудящих з квітня 2002 р., нинішнього міського голову Бердичева Мазура Василя Костянтиновича.

Стенд «Бердичів крок за кроком» містить рубрики: «Місто будується», «Наші найближча перспективи», «Турбота про людей завжди в центрі уваги», «Вулиці – транспортні артерії міста».

Під назвою «Кращі традиції зберігаємо і примножуємо» знаходяться два стенди. На першому розміщено портрети ветеранів праці – працівників міської ради, а на другому ветеранів міської ради кількох скликань.

Під стендами розташовані вітрини. У них зберігаються протоколи засідань сесій Міської ради депутатів трудящих 1953 р., особисті речі голів міськвиконкому, газетні публікації, грамоти і дипломи депутатські посвідчення, біографічні довідки, рішення про присвоєння звання Почесний громадянин Бердичева, фотографії з життя міста, буклети, копії нагород. Окрасою кімнати є стенд «Гімн Бердичева» [42; 49].

Музей історії ВАТ «Бердичівський машинобудівний завод «Прогрес» нині розташований на третьому поверсі міського Палацу культури імені О.А. Шабельника.

Робота по його створенню розпочалась у 1975 р.: було створено організаційний комітет на чолі з директором заводу О.А. Шабельником. Його члени побували у Ленінградському музеї історії Кіровського заводу. Вони ознайомилися з його експозицією та досвідом її створення, відвідали Центральний державний історичний архів СРСР, де знайшли окремі матеріали про заснування та розвиток заводу «Прогрес».

Для музею було виділено приміщення площею 68 квадратних метрів у будівлі інженерного корпусу на території підприємства. Робота по створенню музею тривала близько шести років. Його урочисте відкриття відбулося 18 грудня 1980 р., напередодні святкування 100-річчя заводу «Прогрес». Першим директором музею на громадських засадах була завідувач науково-технічною бібліотекою підприємства Галина Андріянівна Кадубовська.

Тісне приміщення музею на території заводу, куди не було вільного доступу мешканцям міста і його гостям, обмежувало діяльність культурного закладу. Тому з відкриттям нового Палацу культури і техніки заводу «Прогрес», яке відбулось 15 лютого 1986 р., в ньому було виділено просторе приміщення для створення нової експозиції музею, яку відкрили у 1989 р. Нова експозиція музею розміщена в трьох залах корисною площею 220 квадратних метрів. Загальна кількість експонатів близько трьох тисяч, з яких 517 – оригінальні.

Коли Палац культури і техніки заводу «Прогрес» було передано у власність міської громади то заводський музей залишився у цьому ж приміщенні.

Експозиція музею побудована виключно в хронологічному порядку і охоплює весь історичний шлях розвитку підприємства від часу створення у 1860 р. до наших днів. Носіями інформації в справжні документи та їх копії, особисті речі працівників підприємства та інші експонати.

В першій залі музею розміщена інформація про діяльність заводу з початку його заснування до 1950 року. Тут оформлені такі стенди: 1. Бердичів наприкінці XIX століття (1880-1917 рр.); 2. Завод в роки становлення; 3. В горнилі класових битв (1902-1917 рр.); 4. Після жовтневих подій 1917 р.; 5. Учасники жовтневих подій та громадянської війни; 6. Завод в роки перших п'ятирічок; 7. Реабілітовані історією; 8. В суворі роки Великої Вітчизняної війни; 9. Вони визволяли наше місто; 10. Вам, загиблим в боях за Вітчизну, наша вічна слава і низький уклін; 11. Їх руками відновлювався завод; 12. Від відновлення до мирної праці.

Крім стендів у залі обладнано схему території заводу в 1912 р., діораму фрагменту території, виставлено 17 видів продукції підприємства кінця XIX ст., бюсти організаторів революційних виступів, особисті речі учасників Другої світової війни, 11 капсул зі священною землею з міст-героїв, книги про події, пов'язані з історією підприємства.

В другій залі розміщена інформація про діяльність підприємства з 1950 р. до наших днів. Оформлені такі стенди: 1. Щаблями дальшого зростання (1951-1958 рр.); 2. Завод в роки семирічки (1959-1965 рр.); 3. На шляху до дальшого піднесення; 4. До високої; 5. На рубежах 10-ї п'ятирічки (1976-1980 рр.); 6. Заводу 100 років; 7. Творці високопродуктивного надійного обладнання (198-2000 рр.); 8. Заготівельне виробництво; 9. Видатні люди; 10. І так кожен день і все життя.

В залі також встановлені 8 діючих макетів обладнання, що виготовлялось підприємством, виставлена книга Г.І. Смирнова і В.І. Шкляра «Трудовая поступь завода-ветерана», в якій широко висвітлена вікова історія розвитку і становлення заводу, Книга Пошани і Книга Пам'яті.

В третій залі розміщена інформація про діяльність підрозділів сучасного підприємства. Зокрема оформлені такі стенди: 1. Котельно-зварювальне

виробництво; 2. Командири виробництва; 3. Трудові династії (Данилюків – 16 фотопортретів, Крупницьких – 9, Старжинських – 11, Мельникових – 13); 4. Майстри модельної справи; 5. Ливарне виробництво; 6. Ремонт – справа умілих; 7. На шляху до досконалості; 8. Засновники і керівники заводу; 9. Стенд з текстом Акту проголошення незалежності України; 10. Шляхом відродження; 11. Новітні технології в цукроварінні; 12. Інвестиційний проект; 13. Будівництво; 14. Незабутнє (інформація про допомогу прогресівців чорнобильцям, потерпілим 1988 року від землетрусу у Вірменії, учасникам війни в Афганістані); 15. На святі машинобудівників; 16. У пам'ятниках і обелісках наша історія; 17. Кращі за професією; 18. Поставка продукції «Прогресу» на експорт; 19. Поставка продукції в країни СНД; 20. У нас спорт і труд поруч ідуть; 21. Соціальний розвиток колективу; 22. Нові види промислової продукції; 23. Курс – науково-технічний прогрес; 24. Аматори поезії і прози; 25. Міжнародні зв'язки.

Крім стендів у залі виставлені макети – генеральний план заводу на двох виробничих площадках у 1979 р.; вітрини – з міжнародними призами за високу якість продукції підприємства; з пам'ятними медалями і дипломами, врученими первинній організації УТОПК за успіхи в роботі; почесними трофеями колишніх заводських спортсменів – майстрів спорту міжнародного класу: бронзового призера чемпіонату Європи зі стрибків у висоту 1971 року, учасника Олімпіади в Мюнхені Рустама Ахметова, та заслуженого тренера України, чотириразового чемпіона колишнього Союзу з футболу Анатолія Пузача; призи заводському духовому оркестру й агітбригаді «Фільтр»; сувеніри і подарунки зарубіжних делегацій; збірники «Кращі підприємства України за найвищу якість» 1998 і 1999 рр., книжки членів студії «Пошук», Л.І. Ананченка «120 років машинобудівному заводу «Прогрес», яка є історичним нарисом з додатками про тих, хто загинув, воював і активно трудився.

За роки своєї діяльності музей набув заслуженої популярності в місті та області. Він постійно розширювався, поповнювався експонатами минулих часів, матеріалами про нову продукцію та технологію підприємства. В ньому побували тисячі відвідувачів, які збагатили свої знання новою інформацією про минуле і сучасне життя славного трудового колективу.

У музеї побували делегації з Болгарії, Ефіопії, Індії, Намібії, Польщі, Росії, Сирії, США, Чехії, Фінляндії, які залишили на пам'ять сувеніри і подарунки, свої враження у книзі відгуків.

За значні успіхи по збиранню вивченню, експонуванню і збереженню пам'яток духовної і матеріальної культури та високий рівень дослідницької пропаганди і культурно-виховної роботи громадського музею історії ВАТ «Бердичівський завод «Прогрес» присвоєно звання «Народний» [8; 16; 31; 53].

Історичний стенд ВАТ «Беве́рс» розміщений в приміщенні актовій зали адміністративного приміщення машинобудівного заводу ВАТ «Беве́рс»

на другому поверсі, який розповідає про зародження, становлення та розвиток заводу [5].

Музейна кімната, присвячена воїнам-інтернаціоналістам – учасникам Чехословацьких подій розміщена в кімнаті на першому поверсі гуртожитку Бердичівського коледжу економіки, промисловості та права.

За офіційною версією уряду СРСР та країн Варшавського договору, війська до Чехословаччини ввели, аби не допустити виходу країни із соціалістичного табору. Протилежна «радянській» версія – придушити Празьку весну, не допустити ходи Чехословаччини у бік реформ та збереження контролю над країною-сателітом. Загалом, для учасників тих подій – це виконання інтернаціонального обов'язку, завдання, яке поклала на них Вітчизна. Вони переконані, що в людській пам'яті збереглася повага до тих, хто у 1968-у р. проявив мужність та відвагу.

Ініціатором створення музейної кімнати виступила Бердичівська спілка воїнів-інтернаціоналістів «Бойове братство». Музейну кімнату відкрито 17 серпня 2013 р. з нагоди 45-ї річниці Чехословацьких подій (відома також як стратегічна операція «Дунай»).

У числі експонатів музейної кімнати – інформація про військово-стратегічну операцію «Дунай», схема бойових дій військових підрозділів країн Варшавського договору, численні фотографії з місць подій, прізвища загиблих у Чехословаччині військових із Житомирщини. Експозиція поки що не надто велика, але, як зауважують у «Бойовому братстві», це лише початок їхньої роботи [27; 44; 46].

Музей історії пожежної охорони Бердичева розміщений в окремій кімнаті на третьому поверсі в приміщенні Бердичівського районного управління ГУ МНС України в Житомирській області.

Музей відкрито 17 вересня 2010 р. під час відзначення Дня рятівника. Експозиція музею містить багато матеріалів, серед яких мотопомпа МП-800А 1975 р. випуску, двоциліндровий ручний пожежний насос ПН-100, який випускався в 1956-1960 рр., зразки пожежних касок, вогнегасників, спеціального обладнання. Стіни музею прикрашають фотографії рятувальників та їх керівного складу, вирізки з газет, де описані найжахливіші пожежі міста Бердичева і героїчна робота пожежної команди по їх ліквідації. Матеріали музею також розповідають про участь пожежників у ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС [34].

Музей бойової слави 117-ї гвардійської Бердичівської ордену Богдана Хмельницького стрілецької дивізії розташований на території 26-ї артилерійської бригади.

Музеї складається з двох залів. У першому розміщено експозицію про бойовий шлях 117-ї стрілецької дивізії від її формування наприкінці 1943 р., участі у звільненні міст України, Польщі, Німеччини та Чехословаччини від нацистських загарбників, до повернення у місто Бердичів у 1945 р. В залі

зібрано матеріали та документи, які висвітлюють основні етапи бойового шляху дивізії. Також розміщено стенд, що розповідає про командира дивізії полковника (згодом – генерал-майора) Тимофія Івановича Волковича.

У другому залі розміщено експозицію про бойові частини, які були створені на базі 117-ї стрілецької дивізії та дислокувались чи дислокуються сьогодні у Бердичеві. Зокрема, це матеріали про 26-у артилерійську бригаду та 62-у окрему механізовану бригаду.

Музей було створено у жовтні 1968 року до 25-ї річниці утворення військової частини [25].

Музей Джозефа Конрада розміщений в приміщенні прибрамного корпусу санктuario Матері Божої Бердичівської. Це сучасний музей в роботі якого задіяні виключно комп'ютерні технології. Тематично за допомогою комп'ютерної техніки можна познайомитись з наступними розділами з життя і діяльності класика англійської літератури, який народився на Бердичівщині, Джозефа Конрада: «Коріння», «Конрадик», «Варшава 1861-1862», «Заслання 1862-1867», «Львів, Краків 1868-1874», «Мрії», «Месьє Жорж», «Британський моряк — перші кроки», «Офіцер британського торговельного флоту», «Офіцер британського торговельного флоту. Індія», «Капітан британського торговельного флоту Конрад Коженювський», «Африка», «Австралія», «Джозеф Конрад, Олмеєрова примха», «Серце темряви. Ностромо», «Очима заходу», «Таємний агент», «Лорд Джим», «Зі спогадів», «Конрад у Польщі», «Конрад у Великій Британії», «Конрад у Сполучених Штатах», «Родина», «Смерть Конрада», «Фільмографія».

Музейна кімната Бердичівського МВ УМВС розміщена в нинішньому приміщенні Бердичівського територіального управління поліції Житомирської області.

Музейну кімнату було відкрито 10 листопада 2011 р. в рамках відзначення Дня вшанування ветеранів та пенсіонерів органів внутрішніх справ України, який відзначається саме цього дня. Нині в музейній кімнаті представлено фотографії і численні експонати, серед яких нагороди, форма, зброя та навіть транспорт – мотоцикл на якому пересувались міліціонери в радянські часи [3; 41; 47].

Музей історії, бойової і трудової слави загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 1 ім. Т. Шевченка досить чітко розділено на теми. Це матеріали, що розповідають про історію школи, навчальний процес. Музей насичений багатьма матеріалами, які використовують вчителі у виховних закладах. На стендах прізвища, фотографії, біографії колишніх вчителів, учнів. Окремий стенд розповідає про завойовника гірських вершин Віктора Пастуха, що був учнем цієї школи. Колишнім директорам школи Парколюку І.О., Горлінській Т.Б., Ніборському А.Я., Воробйову В.М., Блажкун О.С. також оформлені стенди [30].

Музей історії школи № 3 було створено у 1985 р. до 40-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні за ініціативи дирекції, партійної та профспілкової організацій школи як музей історії школи, бойової і трудової слави. Урочисте відкриття відбулось напередодні Дня Перемоги. Активну участь у створенні музею прийняли вчителі Ю. Савченко, Г. Євдокимова, О. Кривунець, В. Мартиненко, І. Алейнікова, І. Стрелков, В. Білоус та інші. Керував створенням музею директор школи Фелікс Броніславович Пашківський. У міському огляді-конкурсі, який відбувся того ж року, музей посів друге місце.

Експозиція музею була розділена на окремі розділи. Основним був розділ, присвячений створенню школи, її становленню та розвитку. Тут було представлено стенд з фотографіями всіх шкільних випусків, матеріали про життя школи, навчальний процес. Збережена пам'ять в музейних документах і про директорів школи, які в різні часи її існування керували школою. Починаючи з часу заснування школи (1939 р.) і до сьогоднішня за її кермом стояли 11 директорів, серед яких найдовше керував Фелікс Броніславович Пашківський, який раптово передчасно помер у 2003 р..

11 лютого 2004 р. у музеї відбулось урочисте відкриття експозиції, присвяченої пам'яті Фелікса Броніславовича Пашківського, де розміщено фотографії директора, документи та його особисті речі.

В музейному розділі «Мужність залишається у віках» можна було познайомитись та згадати поіменно учнів школи та вчителів, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни, які здобували мир для прийдешніх поколінь.

Окремий розділ музею було присвячено становленню та розвитку українсько-польських відносин, про що розповідав куточок «Відроджуємо польські традиції». Адже школа підтримувала тісні зв'язки з Польщею, польські делегації були частими гостями школи.

Також в музеї був куточок, присвячений видатним діячам, котрі відвідували цей навчальний заклад у різні роки. Це письменники, музиканти, відомі поети, що дарували музею свої твори з автографами. Серед них багато відомих імен. Це І. Драч – «Храм сонця» у 1989 р.; О. Опанасюк – «Житичі» у 1985 р.; В. Грабовський – «Поезії» у 1987 р.; О. Гончар – «Тронка» у 1985 р.; В. Яворівський – «Право власного імені» у 1985 р.; М. Полнога – «Свет мой печальный» у 1994 р.; Д. Павличко – «Гранослов» у 1989 р., С. Плачинда – «Ю. Яновський» у 1986 р.

Серед окремих матеріалів у музеї було представлено стенди, присвячені випускникам школи Олександрю Разумкову та Борису Устименку. Представлені були також окремі роботи художника Сергія Танадайчука.

Нині і школа № 3, і музей не існують [1; 6; 20; 36].

Музей Слави загальноосвітнього навчально-виховного комплексу № 4 було відкрито 5 травня 2010 р. з нагоди 65-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні. В кімнаті розміщено експонати, фотографії та стенди, які

розповідають про Другу світову війну. Зокрема, це стенди «Велика Вітчизняна війна 1941-1945», «Хроніка подій», «Україна у вогні», «Все для фронту, все для Перемоги», «Свято зі сльозами на очах», «Ніхто не забутий». Також в музеї розміщено стенди з матеріалами, присвяченим сучасності– бойовим діям у Демократичній Республіці Афганістан та воїнам-афганцям (стенд «Воїни-інтернаціоналісти»), сучасному життю Збройних Сил України (стенд «Вони захищають Батьківщину»).

Крім стендів з фотографіями та документами в музеї також експонуються окремі експонати, що розповідають про події 1941-1945 рр. Серед них – скульптура Петра Криворучського «Лист з фронту» (1978) та діорама художника Миколи Яцюка «Визволення Бердичева» (епізод звільнення воїнами району залізничного вокзалу в січні 1944 р.) [40].

Музей загальноосвітньої школи I-III ступенів № 6.

Кімната революційної і бойової Слави школи № 6 була створена ще у 1958 р. за ініціативи шкільної комсомольської організації. У ній були зібрані матеріали про колишніх учнів школи, учасників громадянської війни 1917-1921 рр., визволителів міста Бердичева у січневі дні 1944 р. Безпосередню участь у створенні кімнати приймав лаборант фізичного кабінету, красзнавець Володимир Ружицький. Силами учнів створено багато альбомів на місцевих матеріалах, як от: «Їх іменами названі вулиці міста», «У бронзі і граніті», «Заслужений льотчик Ю.І. Піонтковський» та інші. Цікаві альбоми (там, де побували слідопити) присвячені містам-героям Москві, Ленінграду, Києву, Мінську, Одесі, Севастополю та героїчним захисникам Брестської фортеці.

На початку нового тисячоліття у зв'язку з необхідністю проведення капітального ремонту будівлі школи, яка була споруджена ще у 1912 р., учні та педагогічний колектив тимчасово переїхали у приміщення колишнього дитячого садка по вулиці Жовтневій. Музей згорнули, а експонати зберігали в окремих приміщеннях. У серпні 2008 р. школа повернулась у реконструйоване приміщення. На жаль, за роки вимушеного закриття частина матеріалів музейної кімнати була втрачена. У 2008-2009 рр. музей школи було відновлено. Він складається з низки розділів. Зокрема, тут створено куточок бойової слави, «Нас поєднали роки» (спогади випускників), куточок історії школи. Значна частина матеріалів об'єднана у альбомах з численними фотографіями та газетними публікаціями.

В шкільному музеї зберігається багато документів, присвячених воїнам-визволителям Бердичева. Окрема сторінка історії школи та її музею – діяльність і творчість лаборанта фізичного кабінету Володимира Йосиповича Ружицького. Вчителі та учні, які займаються краєзнавчо-пошуковою роботою, продовжують наповнювати експозицію музею новими цікавими матеріалами [11; 28; 50; 51; 52].

Музей загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 ім. В.І. Пастуха було відкрито 7 грудня 2006 р. одночасно з відкриттям відновленого

навчального корпусу для початкових класів. Значний вклад у створення музею внесла вчитель школи Катерина Лисак. Вона збирала історичні матеріали, оформляла стенди, нині проводить екскурсії для учнів та гостей школи.

Експозиція шкільного музею складається з наступних стендів: «Школа моя, птахо крилата»; «Вони найкращі»; «Золотий фонд школи»; «Школа сьогодні»; «Педагоги-наставники»; «Герої Радянського Союзу – наші земляки»; «В.Ю. Завадський – бердичівський підпільник»; «Що в імені твоєму, Бердичеве...». Окремо представлено стенд, присвячений колишньому учню школи, спортсмену-альпіністу Віктору Пастуху, чие ім'я нині носить загальноосвітня школа № 7 [13; 29].

Музейна кімната пам'яті Джозефа Конрада в гімназії № 15 була відкрита 19 вересня 2008 р. під час відкриття ІХ Днів польської культури у Бердичеві. Стрічку перед входом до кімнати перерізали генеральний консул Республіки Польща у Вінниці пан Кшиштоф Свідерек та директор школи Ванда Івасюк. Ідея її створення належить директору навчального закладу Ванді Івасюк. Музей відкрився за підтримки батьків учнів школи та керуючого бердичівською філією банку «Райфайзенбанк Аваль» Броніслава Гіневського.

Експонатами виставки є книги Джозефа Конрада і матеріали про життя письменника – статті і фотографії, взяті з малої Батьківщини – з Терехового. Також у музеї представлено звіт про поїздку делегації школярів школи № 15 у 2007 р. до польського міста Тихе, приуроченої до 150-річчя Джозефа Конрада.

Інтер'єр кімнати-музею оформлений у «морському стилі»: блакитні шпалери, гардини кольору моря, риболовна сітка на стіні з імпровізованою рибою, стенди у вигляді бірюзових хмарок, чайки під стелею, годинник з написом «Welcome on Board» у вигляді рятувального круга, на циферблаті якого зображені чотири морські вузли і компас... Чайки та стенди на стінах виконані руками вчителів праці Олександра Петриченка та Наталії Діденко [18; 43].

Музей лікарських рослин в дитячому навчальному закладі № 5 «Вербиченька».

В експозиції музею представлено матеріали, які розповідають про багатогранний світ лікарських рослин: пучечки засушених різноманітних трав, ягоди та плоди лікарських рослин, гербарії. Окремо представлені вітамінні сорти варення та меду, різні види аромоламп, індивідуальні інгалятори, великий асортимент ефірних олій, аромоподушечки.

На даний час музей припинив своє існування [10; 37].

Міні-музей меду розміщений в приміщенні дитячого навчального закладу № 15. Його було відкрито 5 листопада 2008 р. У музеї меду є все, що пов'язане із цим продуктом. Тут і вулики — як сучасні рамкові, так і старовинні, й інструмент для роботи пасічника — медогонки, димар, лопатки, стамески, катки, щільники з медом, вощина, якою бджоляр обробляє рамку.

Але головним експонатом музею є мед. Його тут чимало сортів – липовий, гречаний, з акації та багато іншого. Крім меду, у музеї чимало лікарських та косметичних препаратів, які виготовляються з продукції бджолярства — меду та прополісу. Чималою є добірка різноманітних свічок, які виготовляються зі ще одного продукту бджолярства – воску. Є тут і фотографії із музеїв воскових фігур. Упорядники підібрали чимало відео- та мультфільмів, у яких розповідається, звідки береться мед та пропагується його вживання [22].

Музей революційної, бойової і трудової слави шкіроб'єднання ім. Ілліча був розміщений в адміністративному корпусі заводууправління. Його було створено у 70-х роках минулого століття. Матеріали музею було розділено на три експозиції: революційна історія заводу, роки Великої Вітчизняної війни та відбудова заводу, трудові звитяги у повоєнний час.

Економічна криза 90-х років негативно вплинула на промисловий гігант – впродовж десятиліття виробниче об'єднання занепадало, а в2002 р. воно було оголошене банкрутом. З цього часу музей революційної, бойової і трудової слави шкіроб'єднання припинив своє існування. Будівля колишнього заводууправління знайшла нових господарів і кімнати музею були переобладнані в офісні приміщення. Подальшу долю музейних експонатів встановити поки що не вдалося [14; 17; 39].

Кімната бойової і трудової слави рафінадного заводу була відкрита 19 лютого 1982 р. в день відзначення 75-ї річниці з дня заснування заводу. В кімнаті були розміщені фотографії, пожовклі вирізки з газет, інші документи років громадянської війни та інтервенції, довоєнних п'ятирічок і часу Великої Вітчизняної війни, відбудови, по суті другого народження підприємства і його розквіту. В одній з експозицій були правофлангові соціалістичного змагання: бригадир пакувальниць Ганна Родіонівна Федорова, слюсар-ремонтник Андрій Андрійович Засаднюк, бригадир Ніна Зіновіївна Хаврич, наладчик Вікентій Віталійович Клапишевський та інші. Був тут і скорботний куточок: імітація Вічного вогню скупю кидала холодне світло на сіру стіну, на якій викарбувані прізвища тих, хто не повернувся з поля бою.

З середини 90-х років минулого століття рафінадний завод став економічно занепадати, у 1999 р. фактично востаннє випустив готову продукцію. Фінансування соціальної сфери припинилось, у тому числі і утримання Будинку культури, в якому була розміщена кімната бойової і трудової слави. У 2005 р. кімната бойової і трудової слави заводу припинила своє існування – експозицію було демонтована, вона залишила стіни Будинку культури. На сьогодні доля матеріалів та експонатів залишається невідомою [2; 7].

Музей Бердичівського машинобудівного технікуму (нині Бердичівський коледж промисловості, економіки і права) було створено за ініціативи директора машинобудівного технікуму Івана Юхимовича Бражника

і відкрито 8 травня 1985 р. — напередодні 40-ї річниці Великої Перемоги. Розрізав стрічку перед входом до музею ветеран технікуму, викладач А.А. Хант.

В музеї експонувались діючі моделі, виготовлені членами гуртків технічної творчості під керівництвом викладачів Е.В. Климова, М.Я. Мусійчука, А.М. Прищера, К.Н. Сандлера, Б.І. Мороза. Деякі моделі експонувались на Всесоюзній виставці досягнень народного господарства у Москві і відзначені дипломами і медалями.

Музей історії машинобудівного технікуму існував до кінця 1990-х років. У зв'язку з розширенням навчального процесу та потребою у приміщеннях музейну кімнату закрили, експонати з музею помістили у складське приміщення.

Нині в Бердичівському коледжі промисловості, економіки і права проводяться роботи зі створення нового музею історії навчального закладу [23; 48].

Кімната-музей історії ПТУ № 4 м. Бердичева було відкрито 5 квітня 2013 р. Велика кількість експонатів розташована в таких тематичних розділах музейної експозиції: *«Бердичівський машинобудівний завод «Прогрес» — база ФЗУ», «Історичний шлях розвитку професійно-технічного училища № 4», «Кузня трудових резервів», «Утверджували себе ділом», «Пам'ять воєнних років», «Краці серед крацих», «По труду і честь», «Майстер — золоті руки», «Директор — благословен твій труд і пошук», «Краці випускники училища», «Працею звеличені», «Учитель веде людину в країну знань», «Майбутньому — сучасна підготовка кадрів».*

Експонати, що розміщені у вітринах музею, несуть інформацію про учнівські знаряддя праці, бойові і трудові нагороди, особисті речі, документи колишніх випускників, педагогічного колективу, робочий інструмент, одяг та інше.

Завершує експозицію кімнати-музею стенд *«Долі дарунок високий»* з текстом гімну професійно-технічного училища № 4 [9].

Музей єврейства міста Бердичева, який було відкрито зовсім нещодавно 18 вересня 2015 р., розміщений в трьох кімнатах Бердичівської міської бібліотеки для дітей. В експозиції музею розкрито історію єврейства, починаючи від XVII століття до наших днів, релігійне життя бердичівських євреїв, висвітлено видатні постаті представників єврейської громади, які прославили місто в різних галузях діяльності. Представлено побутові та господарські предмети, якими користувались євреї. Окрема кімната виділена в музеї для висвітлення однієї з найкривавіших сторінок в історії єврейської громади Бердичева — Голокосту. Третя кімната несе найбільше емоційне навантаження — там відображено гетто для бердичівських євреїв з усіма його жахами та болем.

Площа, яку займає Музей складає всього шістдесят квадратних метрів, але настільки гармонійно усе поєднано, що дало можливість розкрити усі сторони життя єврейської громади.

Перша зала складається «умовно» з трьох зон. Перша — присвячена історії єврейства починаючи від XVII сторіччя до наших днів.

Стенди на яких розміщено становлення єврейської громади оздоблені світлинами старого міста. На стінах кімнати, де розміщені експонати, розміщено крилаті вислови, старовинні світлини бердичівських вулиць, афіші та фотографії відомих корінних бердичівлян.

Друга зона знайомить відвідувачів із релігійним життям бердичівських євреїв — становлення єврейської релігії у м. Бердичеві. В експозиції представлені раритетні предмети (кінець XV— початок XX століття), які розповідають про релігійні традиції єврейського народу.

Кожне місто славиться видатними людьми, і серед євреїв були особи які прославили місто у різних галузях діяльності. Про це розповідає третя зона музею. Всього в експозиції музею розміщено більше тридцяти портретів видатних осіб, які народилися або жили у місті Бердичеві.

Окрасою Музею є побутові та господарські предмети. Поруч зі старовинними речами розташовані експонати кінця XIX початку XX століття — патефон, примус, рубель, ваги, горщики і ще багато інших предметів, які поступово виходять з ужитку нашого життя.

Місто славилось єврейськими ремісниками, торговцями, перукарями, єврейськими банківськими установами. Тому у музеї представлені і перукарські інструменти, швейна машинка, знаряддя для пошиву взуття, прилади для фотографування.

Євреї, славилися як знаними ремісниками, так і талановитими музикантами, художниками та акторами. Тому експонуються в Музеї подаровані бердичівлянами музичні інструменти та картини, що символізують культуру єврейської громади.

Предметний ряд вдало доповнюють розповіді про життя бердичівських євреїв.

Пройшовши зал, сповнений життя, потрапляємо у кімнату, що висвітлює одну з найкривавіших сторінок в історії бердичівської єврейської громади — Голокост. За роки окупації з міста Бердичева та Бердичівського району було знищено 38 596 осіб єврейської національності. На двох стендах розміщено інформацію про винищення єврейського населення у роки окупації Бердичева.

Остання, третя кімната, несе найбільше емоційне навантаження — вона є інсталяцією гетто, з усіма його жахами та болем. Тужлива музика сприяє ще більшому емоційному навантаженню. Під час розстрілу єврейського населення над Бердичевом літали чотири двохмоторні літаки, аби заглушити крик, плач та постріли.

1. Вермінська Л. Пам'яті друга // Мозаїка Бердичівська. — 2004. — № 1. — січень-лютий. — С. 19.
2. Воєвущка Р. Тверда хода заводу-ветерана // Радянський шлях. — 1982. — № 31. — 24 лютого.
3. Дроботюк Т. Шана, повага, музей... // Бердичів. — 2011. — № 46. — 17 листопада.
4. Захарчук Н.М., Левашова Н.М. Нотатки з історії музейної справи в Бердичеві // Бердич. — 2008. — № 1-2. — С. 9-15.
5. Історичний стенд ВАТ «Беверс» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_04.htm
6. Карташов В. Стривожений голос пам'яті // Радянський шлях. — 1985 — № 79. — 15 травня.
7. Кімната бойової і трудової слави рафінадного заводу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_18.htm
8. Клімова Н. Дорога через завод // Радянський шлях. — 1991. — № 85. — 04 червня.
9. Клімова Н.П., Скавронський П.С. Кімната-музей історії Бердичівського професійно-технічного училища № 4 // Бердичів від давнини до сьогодення. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 12-13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 418-425.
10. Климчук І. Зустріч «У зеленій вітальні» // Земля Бердичівська. — 2008. — № 45. 7 листопада.
11. Ковтун Т. Пам'ятаймо ті січневі дні // Бердичівські новини. — 2011. — № 1. — 6 січня.
12. Коломієць Л.В. Матеріали експозиції зали воїнів-інтернаціоналістів музею історії міста Бердичева // Воєнна історія України. Волинь та Полісся: зб. Наук. Праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної конф., 25-26 квітня 2013 р. / Національний військово-історичний музей України. — Київ, 2013. — С. 570-571.
13. Кондратюк А. «Сім-сім, відчинись...» // Земля Бердичівська. — 2006. — № 51. — 15 грудня.
14. Коржук В. В музейній кімнаті. Фоторепортаж // Радянський шлях. — 1983. — № 176. — 7 листопада.
15. Кравченко В. Є музей освіти! // Земля Бердичівська. — 2010. — № 41. — 8 жовтня.
16. Лукуц Ю. Прогресівський музей на початку ХХІ ст. // Земля Бердичівська. — 2004. — 26 лютого.

17. Луференко В. У музеї Іллічівців. // Радянський шлях. — № 178. — 7 листопада.
18. Мазурчук Т. У школі № 15 відкриють музей Джозефа Конрада // Бердичівські новини. — 2008. — № 38. — 18 вересня.
19. Мартинюк М.В. Музей освіти у Бердичеві // Краєзнавство та музейна справа в Україні. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 145-річчю заснування Житомирського обласного краєзнавчого музею (27-29 жовтня, м. Житомир). Науковий збірник «Велика Волинь», випуск 44. — Житомир : Косенко, 2010. — С. 66-69.
20. Мартинюк М.В. Пам'ять як фактор перебудови (з досвіду роботи шкільного музею ЗОШ № 3 м. Бердичева) // Музейна справа на Житомирщині: історія, досвід, проблеми: Наук. зб. «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. Т. 33. — Житомир : Косенко, 2005. — С. 193-197.
21. Мій біль – Афганістан // Земля Бердичівська. — 2010. — № 8. — 19 лютого.
22. Міні-музей меду [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_09.htm
23. Музей Бердичівського машинобудівного технікуму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_22.htm
24. Музей Бойової і Трудової слави [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_r07.htm
25. Музей бойової слави 117-ї гвардійської Бердичівської ордену Богдана Хмельницького стрілецької дивізії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_08.htm
26. Музей воїнів-інтернаціоналістів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_r03.htm
27. Музей воїнів-інтернаціоналістів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_16.htm
28. Музей загальноосвітньої школи № 6. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_15.htm
29. Музей загальноосвітньої школи № 7 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_19.htm
30. Музей історії, бойової і трудової слави ЗОШ № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_05.htm
31. Музей історії ВАТ «Бердичівський машинобудівний завод «Прогрес» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_03.htm
32. Музей історії медицини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_23.htm
33. Музей історії міста Бердичева [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_01.htm

34. Музей історії пожежної охорони Бердичева [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_07.htm
35. Музей історії села Терехове [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_r01.htm
36. Музей історії школи № 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_12.htm
37. Музей лікарських рослин в ДНЗ № 5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_11.htm
38. Музей освіти міста Бердичева [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_17.htm
39. Музей революційної, бойової і трудової слави шкіроб'єднання ім. Ілліча [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_13.htm
40. Музей Слави загальноосвітнього НВК № 4 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_20.htm
41. Музейна кімната Бердичівського МВ УМВС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_21.htm
42. Музейна кімната Бердичівської міської ради [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_02.htm
43. Музейна кімната пам'яті Джозефа Конрада в [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_06.htm
44. Музейна кімната, присвячена воїнам-інтернаціоналістам – учасникам Чехословацьких подій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://my.berdychiv.in.ua/images/muzeu/muz_24.htm
45. Павловська А. Бердичівських медиків увічнили в камені і граніті... // РІО-Бердичів. — 2012. — № 48. — 19 червня.
46. Павловська А. В Бердичеві відкрито музейну кімнату присвячену воїнам-інтернаціоналістам – учасникам Чехословацьких подій // РІО Бердичів. — 2013. — № 65. — 20 серпня.
47. Павловська А. Як в Бердичеві ветеранів міліції вітали і музей відкривали // РІО-Бердичів. — 2011. — № 90. — 15 листопада.
48. Повійчук М. Хвилююча мить // Радянський шлях. — 1985. — № 80. — 17 травня.
49. Розвадовська І.Т. Музейна кімната Бердичівської міської ради // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. — Випуск 4. — Луцьк, 2009. — С. 252-254.
50. Ружицький В. Виховуємо на героїчному // Радянський шлях. — 1982. — 19 листопада.
51. Ружицький В. У кімнаті бойової слави // Радянський шлях. — 1976. — 21 лютого.
52. Ружицький В. У кімнаті бойової слави. // Радянський шлях». — 1978. — 14 лютого.

53. Смирнов Г.И., Шкляр В.И. Трудовая поступь завода-ветерана. — Киев : Техніка, 1980. — 144 с.

УДК 908

СКАВРОНСЬКИЙ П.С.
(*м. Бердичів, Житомирська обл.*)

**БЕРДИЧІВСЬКИЙ МУЗЕЙ ТА ДЕРЖАВНИЙ ЗАПОВІДНИК
НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ
1937-1938 РОКІВ В УКРАЇНІ»**

***Анотація.** В статті розкрито на матеріалах архівної справи хід здійснення репресивних дій стосовно працівників Бердичівського музею в 1937-1938 роках. В ході слідства та судових засідань висвітлено окремі сторони роботи самого музею в ті часи, досі невідомого для дослідників і ніде не опублікованих в пресі або в наукових виданнях*

***Ключові слова:** музей, директор, науковий співробітник, голод, відділ музею.*

Масштаби і розмах політичних репресій в нашій країні викликають постійний інтерес істориків, літераторів, публіцистів — всіх, кому не байдужі наша історія, невинуваті людські втрати. Особлива увага цим питанням стала приділятися на початку 80-х років ХХ ст. За неповними даними лише на Житомирщині протягом 1918-1986 рр. було піддано репресіям понад 85 тис. осіб, з них в роки «великого терору 1937-1938 років» постраждало від репресій понад 25,5 тис. громадян Житомирської області. В ході репресій знищувались кращі представники інтелігенції українського народу. Не обминула хвиля репресивних дій і працівників Бердичівського музею та Державного заповідника [7, с. 10, 36]. В лещата репресій 1937-1938 рр. попали перший директор і організатор музею та Державного заповідника Мовчанівський Ф.М., його наступники на посаді директора музею — Височанський В.Т. та Збитковський С.П. [3], завідувач відділом природи Андрущенко В.О. [5, 265].

17 липня 1935 р. слідчими Бердичівського відділу УДБ НКВС було складено протокол допиту наукового співробітника Бердичівського музею та Державного заповідника Янішевської Марини Михайлівни, яка посвідчила, що в червні 1935 р. під час проведення екскурсії з групою учнів Хажинської школи Бердичівського району загальною кількістю до 80 хлопчиків та дівчаток, які прибули до музею під керівництвом двох вчительок, пояснення до експонатів давав особисто директор музею Збитковський С.П., а сама Янішевська М.М. пішла супроводжувати цю групу з метою засвоєння роботи

екскурсовода, тому що лише нещодавно була прийнята на роботу. При огляді експонатів Збитковський С.П. підвів дітей до картини «Страшний суд» і почав пояснювати зміст картини наступними словами: «Дивіться, діти, всі жиди йдуть в ад, а священики йдуть в рай». Учні, а особливо дівчатка, почали говорити, звертаючись до своїх вчителів: «Як добре, що ми не жиди, то не підем в пекло» [3, арк. 50].

В липні 1935 р. Бердичівським міським відділом УДБ НКВС було видано постанову за підписом оперуповноваженого Грищика та начальника міського відділу Золера розпочати попереднє слідство в справі Збитковського С.П., який, працюючи на посаді директора музею, разом з науковим співробітником музею Височанським В.Т. ніби то займались шкідництвом, з контрреволюційною метою складали тексти і надписи з українсько-націоналістичним нахилом, з шкідницькою контрреволюційною метою зруйнували приміщення історичного відділу під виглядом проведення там ремонту, при відвідуванні польських інтуристів повідомляли останнім відомості, які тих цікавили, та надали їм можливість фотографувати музей, а під час проведення екскурсій проявляли антисемітизм [3, арк. 1].

31 липня 1935 р. відповідно до ордеру № 1 на обшук та арешт Збитковського С.Т. [1, арк. 5] за адресою вул. Кармелітанська, 23, на квартирі Збитковського С.П. було проведено трус (обшук) та його було заарештовано. При цьому були присутні його дружина Збитковська Єлизавета Онуківна та працівник музею Зільбергерц Мойсей Ерумович. Під час обшуку було вилучено фотознімки (3 шт.) та конверт (1 шт.) [3, арк. 6].

31 липня 1935 р. відповідно до ордеру № 2 на обшук та арешт Височанського В.Т. [1, арк. 9] за адресою вул. Кармелітанська, 23, на квартирі Височанського В.Т. було проведено трус (обшук) та його було заарештовано. При цьому були присутні працівники музею Зільбергерц Мойсей Ерумович та Коберник М.А. Під час обшуку було вилучено загальні зошити з особистими записами Височанського В.Т. (3 шт.), загальні зошити з музейними записами (3 шт.), книги Грушевського М.С. (2 шт.), листи переписки (16 шт.), зошит з копією заяви (1 шт.) та постанову центральної комісії ВКП(б) по чистці (1 екз.) [3, арк. 10].

1 серпня 1935 р. прокурор міста Бердичева Логвінов розглянувши справу Бердичівського міськвідділу УДБ НКВС про звинувачення Збитковського Степана Петровича та Височанського Владислава Титовича, яке полягало в тому, що вони, перебуваючи на роботі в Бердичівському музеї, оточили себе антирадянським елементом, з яким займались шкідництвом з контрреволюційною метою, складали різні написи та тексти для пропаганди українсько-націоналістичних дій, шкідницьки руйнували приміщення музею та при відвідування його екскурсантами проявляли антисемітизм, і, взявши до уваги, що, перебуваючи на волі, Збитковський С.П. та Височанський В.Т. можуть ухилитись від слідства та суду, постановив: «Постанову

Бердичівського міськвідділу УДБ НКВС по цій справі затвердити, мірою запобігання стосовно гр. Збитковського С.П. та Височанського В.Т. обрати утримання під вартою при Бердичівській тюрмі до закінчення слідства по справі» [3, арк. 4].

Збитковський Степан Петрович народився 27 березня 1901 р. в селі Пилява Тиврівського району Вінницької області в сім'ї селян-бідняків, навчався в другій місцевій школі села Сутиски Тиврівського району, освіта вища, за професією педагог, член профспілки «Фобос», працював директором Бердичівського музею та Державного заповідника з 1 вересня 1933 р. до свого арешту 31 липня 1935 р. Був одружений на Збитковській (Гуменюк) Єлизаветі Онікіївні, 1899 року народження. В них було троє дітей: син Анатолій (1921 р. н.), дочка Надія (1923 р. н.) та син Віталій (1926 р. н.) [3, арк. 7, 22, 23, 232, 233].

1 серпня 1935 р. відбувся перший допит Збитковського С.П. слідчими органами Бердичівського міськвідділу УДБ НКВС [3, арк. 22].

Височанський Владислав Титович народився в 1900 р. в м. Житомирі (Об'їзд № 6), освіта вища, за професією вчитель, член профспілки «Фобос», за походженням службовець, три роки, з 1930 р. по 1933 р. працював директором Бердичівського музею та Державного заповідника, потім — завідувачем Літинською Райнаросвітою, а з лютого 1934 р. аж до арешту — на посаді наукового співробітника Бердичівського музею та Державного заповідника. Був одружений на Височанській (Притулі) Євдокії Іванівні, 1903 року народження [3, арк. 11, 18, 22, 57].

24 серпня 1935 р. слідчим Бердичівського міськвідділу УДБ НКВС було проведено трус (обшук) в Бердичівському музеї в присутності працівників музею Андрущенко В.О. та Коберника М.А. і вилучено експонат — польський прапор з зображенням одноголового орла (1 шт.) [3, арк. 13].

25 серпня 1935 р. був, як свідок по справі, допитаний перший директор Бердичівського музею та Державного заповідника Мовчановський Феодосій Миколайович, який працював в ньому директором з 1925 р. по 1930 р., 1899 року народження, який на час допиту вже працював в Академії наук України і проживав в Києві на території Лаври в корпусі № 7, кв. 11 [3, арк. 68, 131].

14 вересня 1935 р. слідчі органи Бердичівського міськвідділу УДБ НКВС провели очну ставку звинувачуваного Збитковського С.П. з свідком по справі, працівником Бердичівського музею Андрущенко Василем Олександровичем [3, арк. 34].

Свідок по справі Збитковського-Височанського Якубовський Степан Йосипович, який працював в Бердичівському музеї та Державному заповіднику завгоспом наочній ставці з звинувачуваним Збитковським С.П. розповів, що коли він зайшов на квартиру до Збитковського С.П. за отриманням фотознімків, а Збитковський С.П. саме в цей час повернувся з села Татарнівки (нині село Малосілка Бердичівського району) і розповідав

йому про бідування селян на селі: «Дядьки страшно бідують. Сидять голодні без хліба. Забрали у них хліб, а вони голодують. Машини (автомобілі) у нас є, а хліба нема». І додав до своєї розповіді, що коли після відкриття державної торгівлі хлібом в місті спочатку були черги біля хлібних магазинів, то Збитковський С.П. з цього приводу говорив: «Дивіться, що тут робиться, все рівно, що війна, люди за хлібом б'ються, рвуть один одному коси на головах. Мені доводилось з боєм добувати для своїх дітей хліб. От порядки в нас встановлені» [3, арк. 34].

Був допитаний, як свідок, і завідувач єврейським відділом історичного музею з квітня 1934 р. Гойхман Абрам Вольфович 1885 року народження, за освітою пропагандист, єврей, проживав в м. Бердичеві по вул. Леніна № 19-Б [3, арк. 36].

Він посвідчив, що єврейський відділ був заснований ще в 1928-1929 рр. і, коли він приступив до роботи, то експонати були розміщені так, що експозиція була більше схожа на моленьню, а не на музей, який показував би розвиток культури, історичний прогрес і т. ін. З самого початку своєї роботи в музеї він поставив собі за мету перебудувати і розширити єврейський відділ і з цією метою він їздив до Києва в Інститут Єврейської Пролетарської культури, де отримав інструктаж як необхідно організувати роботу. По своєму поверненню з Києва в липні 1934 р. він відразу звернувся до директора музею Збитковського С.П., щоб він, як адміністратор, допоміг йому в організації роботи відділу, а також виділив для цього необхідні кошти та засоби. Коли виникла необхідність сфотографувати деякі місця, які представляли собою, на його думку, історичну цінність, то Збитковський С.П. пояснив, що фотографу за таку роботу треба дуже дорого заплатити, а кошти для цього відсутні.

Крім того, Гойхман А.В. хотів в єврейському відділі розмістити діаграми історичного змісту, але Збитковський С.П. нібито різними способами заперечував складання таких діаграм. Це продовжувалось до осені 1934 р. А восени 1934 р. Збитковський С.П. ніби то йому заявив, що єврейський відділ в музеї взагалі не потрібний і експонати цього відділу необхідно розмістити в інших відділах. Але Гойхман А.В. продовжував йому стверджувати, що єврейський відділ необхідно розширювати [3, арк. 36зв.].

Завідувач природничого відділу Андрущенко Василь Олександрович, як свідок по справі Збитковського-Височанського, показав на допиті, що одного разу Збитковський С.П. біля картини «Страшний суд» говорив школярам: «А що, дітки, добре, що ви не жиди?». А діти відповідали: «Добре, що ми не жиди, то не підемо в пекло!» [3, арк. 45-45зв.].

22 вересня 1935 р. комісія в складі директора Бердичівського державного історико-культурного заповідника та краєзнавчого музею В'ятської О.Ф., наукового співробітника музею, завідувача природничим відділом музею Андрущенко В.О., наукового співробітника музею, завідувача історичним відділом музею Барського М.М. в присутності відрядженого в м.

Бердичів музейним відділом Наркомосвіти У.С.Р.Р. наукового співробітника Київського історичного музею Демідчука Ф.І. та лектора-екскурсовода музею Гойхмана А.В., оглянувши фондові приміщення музею виявила:

I Стан фондів музею:

а) Експонати поруч з господарськими речами були розкидані по усіх кутках музею. Приміщення в яких вони лежали, не замикалися. Більшість експонатів не мала на собі інвентарних номерів.

б) Речі з срібла, як експонати, так і ті, що не мають музейного значення, валялися разом з іншими речами.

в) Інвентарні книжки музею також були розкидані — частина з них була знайдена в утильному папері.

II Стан експозиції:

а) Поруч з загальними хибами науково-методичного порядку, як то, відсутність провідного та фахового етикетажу, неправильна розстановка експозиційних тем в історичному розрізі — виявлені цілі розділи експозицій класово-ворожого контрреволюційного змісту. Так, в кімнаті, що мала висвітлювати тему про контрреволюційну роль духовництва під час імпералістичної війни та пролетарської революції, було виставлено чотири гасла з висловлюваннями Римських пап та патріарха Тихона, які були написані на великих плакатах («Щоб знищити більшовизм, є тільки один засіб — війна» — папа Пій XI, «Треба добиватися організації міжнародного походу проти більшовиків, цей похід мусить спричинитися до остаточного розподілу варварської країни» — піп-фашист Карес). Зміст текстів цих плакатів — заклик до інтервенції на С.С.Р.Р., заклик до боротьби з більшовиками. Поруч цих плакатів було повішено декілька портретів пап [3, арк. 17].

У цій кімнаті стояв польський прапор часів польської окупації (цей прапор нещодавно знятий — прим. авт.: точніше вилучено слідчим Бердичівського міськвідділу УДБ НКВС). Ніякого пояснювального тексту, який пояснював би контрреволюційний зміст цих плакатів, не було. Було лише на одній стінці приліплено декілька вирізок з нових Радянських газет, яких, звичайно, відвідувачі і не читали, тим більше, що і екскурсоводи не могли дати відповіді, про що в них розповідається.

б) В кімнаті, де виставлені речі уніатських церков, на одній стінці були вивішені, поруч з портретами папи, його заклики, теж написані на великих плакатах, що «суспільство буде врятовано, коли буде утворено третій орден» (монашенський францисканцій). Ніякого пояснювального тексту не було.

в) В кімнаті з фресковим розписом також, замість розкриття класово-ворожого змісту цих фресок, був змонтований щит, на якому показано відношення ксьондзів до школи. Цей матеріал висвітлював ксьондзів, як добрих організаторів-учителів. Жодного слова про дійсний стан школи, що було в руках ксьондзів за час капіталізму, не було додано.

III Загальний стан заповідника:

а) не прочищена дренажна система, внаслідок чого є загроза утворення зсувів та руйнації будівель Заповідника від підземних вод.

б) Антисанітарний стан всього подвір'я Заповідника. Двір завалений сміттям, каменем, цеглою, заріс травою і т. ін. Це свідчить про те, що попередня дирекція музею не вживала заходів щодо приведення Заповідника в культурний вигляд, перетворивши його в «свалочну яму».

в) Приміщення, які були відведені для мешканців (наукових співробітників, персоналу музею), завдяки недогляду, перебувають в напівзруйнованому стані — дахи протікають, пообвалювались штукатурка, попогнівали підлоги, виламані вікна.

г) Дах головного корпусу Музею (Костьол) також протікає, в багатьох місцях відсутні вікна [3, арк. 17зв.].

д) Двоповерхова прибудова до Костьолу, особливо другий поверх, потребує закінчення розпочатого в минулому році ремонту, що дасть можливість розширити експозиційну площу.

е) Двоповерховий будинок в якому розташований Музей Революції, має значні деформації; причиною цього є засміченість дренажу, а також дія підземних вод, які зруйнували фундамент будинку.

ж) Бібліотека Заповідника, що складається з цінних книжок на різних мовах перебуває в хаотичному стані, невпорядкована, відсутні інвентарні списки [3, арк. 19].

Слідство в справі по обвинуваченню Збитковського С.П. та Височанського В.Т. долучило до справи вилучений під час арешту останнього випуску № 19 від 10 червня 1934 р. Центральної комісії ВКП(б) по чистці стосовно Височанського В.Т., члена КП(б)У з 1928 р. (партійний квиток 1154189), який в момент чистки працював завідувачем Райнаросвітою Літинського району Вінницької області та Літинською районною комісією по чистці був виключений з членів партії за неправдивість і обман комісії, приховування соціального походження (батько — колишній управитель помістям, брати — білі офіцери, активні учасники банди), за зв'язок з ворожими елементами, за виживання комуністів із апарату Райнаросвіти і за неприйняття рішучих заходів до ліквідації заборгованості по заробітній платі та видавання пайків учителям, за недостатню підготовку до навчального року, за засміченість учительських кадрів.

Вінницька обласна комісія підтвердила рішення Літинської районної комісії по чистці про виключення Височанського В.Т. з членів партії, а Центральна комісія ВКП(б) по чистці затвердила рішення Вінницької обласної комісії по чистці про виключення Височанського В.Т. з рядів ВКП(б) [3, арк. 18].

1 жовтня 1935 р. була допитана по справі Збитковського-Височанського екскурсовод Музею Революції Зелик Олена Ернестівна, 1895 року народження, латишка.

21-22 січня 1936 р. відбувалось закрите судове засідання спец колегії Вінницького обласного суду під головуванням Герасимової за участю членів колегії Носкової та Омельчука, секретаря Крохмального. Прокурорський нагляд цього судового засідання здійснював прокурор Бердичева Логвінов, а захисником виступав Трахтенберг.

На засіданні були присутні свідки Гойхман Абрам Вольфович, Чапкович Петро Антонович, Андрущенко Василь Олександрович, Фланцбаум Яків Юхамович та Якубовський Степан Йосипович. Не з'явилися на суд свідки Янішевська, Мовчанівський Феодосій Миколайович та Капцан [3, арк. 124].

Обвинувачені Збитковський С.П. та Височанський В.Т. винними себе не визнали.

Захисник Трахтенберг клопотав про те, щоб викликати на засідання суду додаткових свідків зі сторони Височанського В.Т. (Зелік Олену та Котова Євгенія), а зі сторони Збитковського С.П. — Макаревича, Багрія, Казмірчука, Ладного Петра, Рудкіна Бориса, Яровенка Михайла та Хвостова. Ці свідки, на думку захисника, повинні були підтвердити обставини, які характеризують роботу підсудних на протязі розглядуваного на суді часу. Він також повідомив суду, що представниками вищестоящих інстанцій Макаревичем і Багриєм не було зроблено в свій час нікому ніяких зауважень з приводу виставленої експозиції в антирелігійному відділі музею. І додав, що плакати в антирелігійному відділі про які йде мова на засіданні суду висіли там вже п'ять років, тобто були виставлені в експозиції ще до призначення Збитковського С.П. директором музею [3, арк. 124зв.-125].

Спецкомісія в таких клопотаннях захиснику відмовила і виршила додаткових свідків не викликати і на засіданні суду не допитувати, мотивуючи це тим, що свідки, про які клопоче захисник, не внесуть до справи нічого нового, а лише підтвердять відомі вже в справі факти [3, арк. 125].

Свідок по справі Гойхман Абрам Вольфович, колишній наборщик друкарні, а на той час вже працівник музею, який нещодавно, лише 28 жовтня 1935 р. був виключений з партії за пасивність, підтвердив на засіданні суду свої ж показання, які він давав раніше під час проведення допитів.

Зокрема, він показав, що директор музею Збитковський С.П. відтягував терміни виготовлення діаграм, мотивуючи це тим, що їх треба виготовити на певному художньому рівні, а спеціалістів і коштів для цього немає. Йому Збитковський С.П. давав кошти на закупівлю експонатів для розширення єврейського відділу, один раз — 100 крб., а другого разу — 50 крб., але потім сказав, що розширювати відділ не потрібно і перевів його на іншу посаду через те, що віг «нацмен» (представник єврейської національної меншини), який для музею не потрібний. Кошти, які директор музею дав йому на закупівлю експонатів були забрані ним у Гойхмана А.В. назад теж [3, арк. 125зв.].

Гойхман А.В. також повідомив, що він приводив в музей учнів школи, які володіли навиками писання шрифтом, і пропонував Збитковському С.П.,

щоб учні понаписували діаграми, але директор музею відмовив йому, сказавши, що учні не зможуть на належному художньому рівні виконати цю роботу. І доповнив, що Збитковський С.П. дійсно послав його у наукове відрадження до Інституту єврейської культури в м. Київ [3, арк. 125зв.-126].

А стосовно Височанського В.Т. сказав, що той до нього ставився гарно, а антисемізму він ні зі сторони Височанського В.Т., ні зі сторони Збитковського С.П. він не помічав. Єврейський відділ був закритий за ініціативою Збитковського С.П. [3, арк. 126].

Свідок Якубовський Степан Йосипович, який працював в музеї то «заступником директора по дитячим інстанціям», то інструктором музею по політехнізації, то завідувачем господарства, сказав на засіданні суду, що Збитковський С.П. ставився грубо до робітників музею. Повідомив, що відвідувачам показували не лише музей, а й костьол. І були випадки, що відвідувачі музею ставали на коліна в антирелігійному відділі музею і молились (прим.: там в експозиції експонувалась Ікона Матері Божої Бердичівської). У відділі папізму (прим.: в кімнаті папізму) було мало текстів, які б пояснювали експонати. Хронологія історії костьолу висіла в цьому ж приміщенні, але її зняли, бо вона була невірно складена. Серед численних фотознімків висів фотознімок петлюрівського діяча Путяти і комісія з Києва дала вказівку цей портрет зняти [3, арк. 126-126зв.].

Збитковський С.П. доручив Височанському В.Т. упорядкувати антирелігійний відділ і спочатку почав приводити його в порядок, а потім припинив виконувати цю роботу — працював лише в одній кімнаті цього відділу, а антирелігійний відділ складався з п'яти кімнат. Височанський В.Т. був завідувачем науковою роботою музею [3, арк. 126зв.].

Якубовський С.Й. на засіданні суду підтвердив також свої показання дані ним при проведенні попереднього слідства по справі на його очній ставці зі Збитковським С.п. про те, що той розповідав йому, що колгоспники голодують через те, що хліб із села забрали, що нарobili машин та автомобілів, а хліба нема, що в Бердичеві великі черги за хлібом, що дружина Збитковського С.П. ставала в одну чергу за хлібом, а він — в другу. І що його дружину в черзі «рвали за волосся», що в музеї висіли лозунги, які закликали до боротьби з більшовиками, що були факти суперечок (сварок) Збитковського С.П. з робітниками музею єврейської національності [3, арк. 127].

Він також повідомив суду, що в музеї було в наявності біля 10 гвинтівок з різних держав по одній гвинтівці та кулемет Кольта, а також прапор з вишитим польським орлом, який колись був схований в костьолі поляками. Височанський В.Т. дав йому розпорядження почистити зброю, яка була в експозиції музею революції, а завідував музеєм революції Шмутліт. І він купив масла та почистив гвинтівки і кулемет від іржі. Пізніше вся ця зброя була здана органам НКВС [3, арк. 127зв.-128].

Дали показання на суді свідки Фланцбаум Яків Юхамович та завідувач відділом природознавства Андрущенко Василь Олександрович [1, арк. 128].

Андрущенко В.О. підтвердив раніше дані ним свідчення і доповнив, що дійсно в експозиції експонувались лозунги з закликком «бий більшовиків» та витяги з відозви папи Пія XI, а пояснюючих текстів до цих лозунгів не було. Звинуваченням не на користь підсудних прозвучало навіть його свідчення про те, що польські археологи зі Львова обідали на квартирі у директора музею Збитковського С.П. та фотографувались з ним та іншими співрозмовниками музею на подвір'ї музею [3, арк. 128зв.].

Свідок Чапкович Петро Антонович, 1880 року народження, освіта середня, учитель 7-річної школи, повідомив на суді, що в 1934 р. Височанський В.Т. казав йому при зустрічі, що робота на селі важка, бо селянство голодує та хворіє дизентерією, тифом, сифілісом, дістати їжу на селі дуже важко, селянство ненавидить міських службовців, що робота в місті є відпочинком порівняно з роботою на селі, і радив йому не їхати на роботу в село, бо «село представляє з себе мусорну яму» [3, арк. 129].

Обвинувачений Збитковський С.П., якому надали слово на засіданні спецкомісії Вінницького обласного суду, відповідаючи на поставлені йому судом запитання, повідомив суду, що наукові та інші працівники музею розсердились на нього за те, що він запровадив для усіх них в музеї 6-годинний робочий день, а до цього у них був лише 4-годинний робочий день, і через це давали проти нього такі свідчення (прим.: навіть самі безглузді), — тобто «почали проти мене похід», — сказав він.

В 1934 р. він дійсно прийняв на роботу Височанського В.Т. Комісія, яка приїздила в 1934 р. до музею із ЦК, переглянула всі експонати і було дано вказівку зняти один польський напис та перебудувати експозиції і відремонтувати приміщення музею, де протікала покрівля.

Уся експозиція музею була створена до приходу його на роботу в музей. В одній з кімнат музею дійсно були зібрані контрреволюційні плакати ксьондзів і висів портрет папи Пія XI. Був і плакат, де зазначалось скільки було відібрано музеєм цінностей з церков на допомогу голодуючим. Експонати не викликали в нього ніякої підозри... [3, арк. 129зв.].

А єврейський відділ довелось йому закрити через те, що там ніяких історичних експонатів не було.

І що він дійсно 17 жовтня 1934 р. особисто давав пояснення археологам зі Львова на українській мові і дозволив їм сфотографувати археологічний матеріал Трипілля в експозиції музею [3, арк. 130].

Обвинувачений Височанський В.Т., якому надали слово на засіданні спецкомісії Вінницького обласного суду, відповідаючи на поставлені йому судом запитання, повідомив суду, що він дійсно давав розпорядження почистити зброю, щоб запобігти її псуванню (прим.: ржавінню), а не з метою її використання для боротьби з радянською владою. Тим більше, що кулемет,

який зберігався в музеї, взагалі був непридатний для стрільби, бо дуже поржавів [3, арк. 130зв.].

А роботу по перебудові експозиції антирелігійного відділу розпочав, але не закінчив через те, що директор музею Збитковський С.П. не погодився підвищити йому заробітну плату, яку він хотів отримувати. А лозунги в кімнаті «папізму» висіли вже п'ять років і були виставлені в експозиції ще Мовчанівським Ф.М., який організував роботу музею та Заповідника і працював в ньому директором з 1925 по 1930 рік. Експозиції усіх відділів музею треба було оновлювати [3, арк. 131].

22 січня 1936 р. спец комісія Вінницького обласного суду винесла по справі Збитковського-Височанського такий вирок:

1. Збитковського С.П. позбавити волі у виправно-трудовах таборах Радянського Союзу терміном на 5 років.

2. Височанського В.Т. позбавити волі у виправно-трудовах таборах Радянського Союзу терміном на 4 роки.

3. Термін покарання засуджених Збитковського С.П. і Височанського В.Т. рахувати з дня їх ув'язнення, тобто з 1 липня 1935 р. [3, арк. 135зв.].

23-31 березня 1936 р. Найвищий суд УСРР в касаційному судовому засіданні спец колегії, розглянувши в касаційному порядку та протесту старшого помічника генеральної прокуратури Крайного на рішення спец колегії Вінницького обласного суду від 21-22 січня 1936 р. винесеного в закритому засіданні про 1. Збитковського Степана Петровича та 2. Височанського Владислава Титовича ухвалив:

1. Протест старшого помічника генеральної прокуратури відхилити.

2. Касаційні скарги засуджених Збитковського Степана Петровича і Височанського Владислава Титовича відхилити, а вирок суду залишити в силі [3, арк. 142-143].

Але 21 червня 1936 р. Президія Найвищого суду УСРР ухвалила: Протест старшого помічника Генеральної прокуратури по спецсправах задовольнити, вирок спец комісії Вінницького обласного суду від 21-22 січня 1936 р. та ухвалу спец комісії Нацвищого суду УСРР від 29 березня 1936 р. скасувати, справу направити на новий розгляд зі стадії досудового слідства [3, арк. 145].

І розпочалось нове коло слідчих дій слідства в справі Збитковського-Височанського.

20 серпня 1936 р. на допиті у слідчого Збитковський С.П. стверджував, що під час приймання музею від колишнього директора Білдожковій антирелігійний відділ вже був створений і експозиція його була повністю сформована [3, арк. 151].

27 серпня 1936 р. на допиті у слідчого Височанський В.Т. стверджував, що в лютому, або ж в березні 1933 р., він передав Бердичівський музей і Державний заповідник Білдожковій і поїхав в Літинський район по мобілізації

Вінницького обкому партії. Антирелігійний відділ, або точніше виставка, була невід'ємною частиною заповідника, вченим зберігачем якого працював Мовчанівський Ф.М. Вся експозиція цієї виставки була створена Мовчанівським Ф.М., який був і є відповідальним за неї. З кінця 1932 р. по березень 1933 р. ніяких перестановок в експозиції антирелігійного відділу не робилось і ніякі експонати не оновлювались [3, арк. 156].

28 серпня 1936 р. був, як свідок по справі Збитковського-Височанського, допитаний Грінштейн Рафаїл Мошкович, 1882 року народження, єврей, завідувач господарством музею [3, арк. 189].

29 серпня 1936 р. був, як свідок по справі, допитаний Хвостов Бенедикт Фількович, 1895 р.н., освіта вища, директор Бердичівського педагогічного інституту [3, арк. 192].

19 жовтня 1936 р. був як свідок по справі Збитковського-Височанського, допитаний Казьмірук Андрій Корнійович, 1892 року народження, викладач педагогічного технікуму, який до 1935 р. працював науковим співробітником Бердичівського музею [3, арк. 195].

До справи було долучено критичну статтю про роботу Бердичівського музею з всесоюзної газети «Комсомольская правда» від 19 листопада 1931 р. під назвою «Антирелігійний заповідник чи гніздо реакції?», в якій негативно було охарактеризовано її автором роботу Бердичівського музею та Державного заповідника. Зокрема в цій статті було сказано: «хозяйничает на руку ватиканським мракобісам...» [3, арк. 200; 2].

26 жовтня 1936 р. була допитана, як свідок по справі Збитковського-Височанського, дружина Височанського В.Т. Притула Євдокія Іванівна, 1902 року народження, уродженка Чуднова, безпартійна, працювала на той час екскурсоводом в Бердичівському музеї, а після його закриття в 1954 р. — вчителем школи № 11 м. Бердичева [3, арк. 217].

19 грудня 1936 р. старший помічник Вінницького обласного прокурора по спеціальних справах Римарчук, розглянувши справу по звинуваченню Збитковського С.П. та Височанського В.Т. постановив: утримання під вартою Збитковському С.П. та Височанському В.Т. змінити на підписку про невиїзд з постійного місця проживання, а з-під варті негайно звільнити і копію даної постанови направити негайно до Вінницької тюрми для виконання [3, арк. 249].

Але вже через півтора місяця, 8 лютого 1937 р. було видано нову постанову стосовно звинувачуваних Збитковського С.П. та Височанського В.Т.: Обрати мірою запобігання способів ухилення від суду та слідства по відношенню до кожного з них утримання під вартою у Вінницькій тюрмі [3, арк. 252, 259].

І ось, 27 вересня 1937 р., постановою Особливої Наради НКВС СРСР Збитковський С.П. та Височанський В.Т. були засуджені до 10 років позбавлення волі кожний за те, що вони в період своєї роботи в 1934-1935 рр. в

Бердичівському історичному музеї займались контрреволюційною діяльністю, яка проявлялась в розміщенні в антирелігійному відділі музею плакатів контрреволюційної агітації серед працівників музею та вчительства, а також в антисемітизмі [3, арк. 334].

Але заступник прокурора СРСР направив в Особливу нараду НКВС СРСР лист, де вказувалось, що дана справа явно недорозслідувана, не дивлячись на те, що вона двічі була повернута на до обстеження, перший раз Президією Верховного суду УРСР і, повторно, спеціальною комісією Вінницького обласного суду.

Звинувачення, яке було пред'явлене Збитковському С.П. та Височанському В.Т. неконкретне і недостатньо обґрунтоване. З матеріалів допитів звинувачуваних видно, що плакати, які визнані слідчими органами контрреволюційного змісту в антирелігійному відділі музею були розміщені там до їх приходу на роботу в музей.

Причому в період роботи Збитковського С.П. та Височанського В.Т. в музеї представники облВНО та НКП УРСР, відвідуючи музей, не вказували на необхідність вилучення плакатів, які мали, за твердженням слідчих органів, контрреволюційний зміст.

Крім того, звинувачувани стверджували, що Бердичівський музей перевірявся партійними і радянськими органами, але ніяких зауважень про неправильне розташування плакатів і експонатів їм зроблено не було. Слідством дані обставини не перевірені і матеріали про перевірку роботи музею до справи не залучені.

З показань свідків було видно, що антисемітизмом звинувачувани займались тоді, коли в Бердичівському музеї була якась там школа на екскурсії. Що це за школа була, слідством встановлено не було.

Виходячи з вище сказаного, заступник прокурора СРСР попросив справу переглянути, рішення Народи НКВС СРСР від 27 жовтня 1937 р. по їх справі відмінити, справу повернути знову на до обстеження з наступною передачею на розгляд по підсудності до Вінницького обласного суду [3, арк. 334].

Не дивлячись на це, оперуповноважений 3-го відділу секретаріату особливої наради молодший лейтенант держбезпеки Бабаєв 24 серпня 1939 р. у відповідь на лист заступника прокурора СРСР вирішив все одноосібно, наклавши на цей лист таку візу: «Полагал бы решение Особого совещания оставить в силе» [3, арк. 336].

Таким чином, не дивлячись на неодноразові звернення самих засуджених Збитковського С.П. та Височанського В.Т., а також членів їх родини в різні інстанції, аж до найвищих, вони провели у виправно-трудовах таборах Радянського Союзу по 10 років кожен згідно прийнятого тоді незаслуженого ними вироку.

Лише через 21 рік після оголошення їм вироку, 10 вересня 1958 р., керуючись Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 серпня 1955 р., Президія Житомирського обласного суду своєю постановою відмінила постанову особливої наради при НКВС СРСР від 27 жовтня 1937 р. по відношенню до Збитковського Степана Петровича та Височанського Владислава Титовича відмінити і справу відповідно до п. 2 ст. 197 КПК УРСР за недостатністю зібраних доказів припинити [3, арк. 363; 6, с. 139].

У висновках до цієї постанови серед багатьох недоліків у справі було також відмічено, що вирок було винесено лише на основі двох залучених до справи плакатів та брехливих показань свідків.

18 вересня 1937 р. був арештований завідувач відділом природи Бердичівського музею та Державного заповідника Андрущенко Василь Миколайович. На допиті йому було пред'явлено звинувачення в націоналізмі і запропоновано самому написати заяву про його контрреволюційну діяльність. Під великим тиском слідчих він на декількох сторінках змушений був написати про себе те, чого сам ніколи не робив, тобто фактично байку про себе. На очній ставці, тодішній директор музею В'ятська К.Ф. звинуватила його в тому, що він ніби то проводив екскурсії лише на українській мові та ніби то невірно пояснював експонати «Народження Христа», ніби то ще й підривав її авторитет. Хоча екскурсії Андрущенко В.О. фактично проводив і на українській, і на російській мові, в залежності від обставин та потреб відвідувачів музею. А під «вибивання» слідчим з нього признання, хто його завербував в контрреволюційну організацію, слідчий називав незнайомі йому прізвища. Але Андрущенко В.О. все заперечував. Але коли слідчий запитав, хто був директором музею і Андрущенко В.О. назвав прізвище Збитковського С.П., який вже був засуджений, то слідчий почав стверджувати, що це Збитковський С.П. завербував його, Андрущенка С.П., в контрреволюційну організацію. Фактично, про контрреволюційну організацію сам Андрущенко В.О. до арешту та слідства ніколи не чув і не знав... [2; 5, с. 110-111].

5-6 грудня 1937 р. постановою трійки при УНКВС по Житомирській області він отримав вирок — ув'язнення до виправно-трудових таборів Радянського Союзу терміном на 10 років. 23 листопада 1939 р. Бердичівським МВ НКВС його справа була припинена. Реабілітований він був лише в 1958 р. [5, с. 265].

4 лютого 1938 р. було висунуто звинувачення у причетності до антирадянської націоналістичної організації та за «підригну злочинну діяльність в області науки» і першому директору Бердичівського музею та Державного заповідника, який працював на той час вже в Академії наук України, Мовчанівському Ф.М. 17 лютого 1938 р. його заарештували і відправили до Лук'янівської в'язниці Києва. Мовчанівського Феодосія Миколайовича «трійкою» при Київському обласному управлінню НКВС 8 травня 1938 р. було засуджено до вищої міри покарання. Вирок виконано через

два дні — 10 травня 1938 р. о 23 годині. Лише через десятиріччя замовчування, 12 травня 1971 року, він був посмертно реабілітований [4].

Таким чином, у 1937-1938 рр., в роки так званого «великого терору», у маленькому Бердичівському музеї та державному заповіднику, як і по усій Україні, замість розвитку культури взагалі і музейної справи зокрема, відбувалось винищення інтелігенції — три працівники музею отримали по 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах, а один був розстріляний. Усі вони пізніше були повністю реабілітовані.

1. Антирелигиозный заповедник или гнездо реакции? // Комсомольская правда. — 1931. — № 314. — 19 ноября.
2. Державний архів Житомирської області. — Ф. Р-5013. — Оп. 2. — Спр. 2238.
3. Державний архів Житомирської області. — Ф. Р-5013. — Оп. 2. — Спр. 3317.
4. Нестуля О. Неспокій серця (Ф.М. Мовчанівський) // Репресоване красзнавство. — Київ, 1991. — С. 209-215.
5. Реабілітовані історію: Житомирська область: у 7 кн. / Гол. редкол. І. Синявська, заст. гол. редкол. Л.А. Копійченко та ін. — Кн. 1. — Житомир, 2006. — 724 с.
6. Реабілітовані історію: Житомирська область: у 7 кн. / Гол. редкол. М.А. Черненко, заст. гол. редкол. В.М. Врублевський, Л.А. Копійченко та ін. — Кн. 2. — Житомир, 2008. — 768 с.
7. Трагічні сторінки історії Житомирщини 1917-1980-х років // Реабілітовані історію: Житомирська область: у 7 кн. / Гол. редкол. І. Синявська, заст. Гол. редкол. Л.А. Копійченко та ін. — Кн. 1. — Житомир, 2006. — С. 10-58.

УДК 908

с. ДЗІСЬ КАМІЛА
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ БЕРДИЧІВСЬКОГО МУЗЕЮ ДЖОЗЕФА КОНРАДА

Юзеф Теодор Конрад Коженівський відомий більшості під псевдонімом Джозеф Конрад належав до найвидатніших письменників своєї генерації, звідси і його великий вплив на літературу і культуру ХХ ст.

Нажаль малознаний, наш співвітчизник, міг так і залишитись в тіні експансії новомодної мішури та гаджетів, якби на величезний, невичерпний, духовний спадок та широке коло шанувальників з різних країн світу.

Польське Конрадівське товариство, підтримуване The Joseph Conrad Society і Societe Conradienne Francaise впродовж багатьох років клопоталося про створення музею саме в місті народження автора «Ностромо». Надзвичайну ініціативу в цій справі виявив професор Здіслав Найдер, відомий знавець та інтерпретатор творчості Конрада.

Яскрава ініціатива отримала підтримку української влади та Міністерства культури та національної спадщини Польщі. При пошуку місця для створення музею, було вирішено, що найвідповіднішою місциною, буде подиву гідна будівля мурів монастиря Босих кармелітів. Вибір мотивувався тим, що перші дні життя, майбутнього письменника, були зв'язані з цим місцем, а саме тут два дні після народження отримав хрещення з рук отця Яна Непомуцина Романського, босого кармеліта.

Отож, завдяки прихильному ставленню української влади та старанням польських державних установ, по багатьох роках, врешті решт була завершена праця над створенням музею, а дня 28 червня 2015 р. відбулась урочистість відкриття.

Експозиція музею Джозефа Конрада має на меті ознайомлення відвідувачів з життєвою дорогою та творчістю автора «Лорда Джима». Для досягнення цієї мети використовуються як архівні матеріали, фото, експонати так і мультимедійні засоби. Для зручності відвідувачів з цілого світу матеріали музею представлені трьома мовами: українською, польською та англійською.

Враховуючи, що площа приміщення призначеного для експозиції складається з двох кімнат, автори вистави, Ельжбета Шиманська та Адам Орлевіч, вирішили поділити матеріал на дві частини.

Частина перша представляє історію родини та долю Конрада до року 1874 коли вирушив в Марсель на широкі води життя. Архівні матеріали та родинні фото переплетені з чудовими літографіями Наполеона Орди, вводять нас в неповторну атмосферу середини XIX ст.

Також скомпоновано куток автобіографічних спогадів, у вигляді відеоролику: дитинства на українській землі; важку долю дитини, що супроводжує батьків, засуджених за визвольну боротьбу на засланні; сирітство; світлі мрії про ковток духа свободи і море.

Друга частина експозиції об'єднує кар'єру морську та письменницьку. Разом з юнаком Конрадом символічно закриваємо сторінку дитинства і відправляємось в подорож до сповнення мрії, підбиття морських просторів. Двадцятирічна морська кар'єра експонована в фото: портів які відвідував, кораблів на яких ніс вахту, карт і маршрутів подорожей, а на завершення і капітанського диплома британського торгового флоту. Все це представлені у вигляді мультимедійного показу, що супроводжується аудіо записом колориту

звуків морської подорожі. Також у цій частині розміщена «перлина музею» один єдиний експонат з часів капітанської служби Конрада, частина обшивки корабля «Отаго» люб'язно наданий нам Національним морським музеєм м. Гданська.

Шануючи слова письменника, що море було лише декорацією його творів, а не їх ціллю, на тлі морських просторів висвітлюються фотографії книг, що вийшли з під його пера і були видані друком ще при житті їх автора. Два мультимедійних пункти представляють величезний скарб літературного спадку класика англійської літератури. Щоб утворити зв'язок між відвідувачем сучасним, що здебільшого використовує електронні засоби до читання, та світом Конрада, представлені декілька екземплярів книг письменника перекладені на різні мови світу.

Гармонійною стрічкою між двома портретами Конрада: моряка та письменника, вплітається життя родинне, фото: дружини Джессі Джорж, синів Бориса і Джона та помешкань які в різний час родина винаймала. Також представлена дошка з генеалогічним деревом родини Коженювських, бачимо тут декілька поколінь пращурів Конрада, та його нащадків.

Особливим місцем у музеї є кімната пам'яті видатного письменника. На темному тлі висвітлюється одна з остатніх його фотографій і цитата, що достеменно відкриває нам виняткову особистість її автора: «Живемо неначе уві сні – самотні...».

Так письменник Джозеф Конрад залишається і надалі нерозгаданою загадкою, але й провідною зіркою для людства, а бердичівський музей, що створений на його вшанування, має на меті допомагати в знайомстві з цією унікальною особистістю і збільшенню кола шанувальників його творчості.

На завершення прагнемо щиро подякувати тварцям чудової Конрадовської експозиції Музею літератури у Варшаві. Автору сценарію експозиції — Ельзбеті Шиманській, автору художньої концепції — Адаму Орлевічу, та її виконавцям — краківській фірмі «Фабрика декор».

УДК 908

БУЛИГА О.С.
(м. Рівне)

МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ МУЗЕЇВ РІВНЕНЩИНИ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗКИ З КУЛЬТУРНИМИ ОСЕРЕДКАМИ БЕРДИЧЕВА

Анотація. *Історія музеїв на теренах Рівненщини триває вже більше як сто двадцять років. За цей час формувались та представлялись для широкого загалу багато музейних колекцій, які, на жаль, не усі збереглись до*

сьогоднішнього дня. Сучасні музейники Рівненської області, зберігаючи традиції своїх попередників, намагаються використати власні зібрання у різних напрямках діяльності, застосовуючи новітні методи та форми роботи. Культурно-дослідницькі доробки рівнян та бердичівлян поєднують ці два українські міста.

Ключові слова: музей, пам'ять, музейні працівники, спільні зусилля, кліп, фестиваль, державна підтримка, людство.

Визначний український музейний діяч Дмитро Яворницький зауважував, що настане час, коли багато різних установ ліквідуються, а музей – ніколи. Музеї, підкреслював він, існуватимуть вічно, тому що вони показуватимуть майбутнім поколінням, чим людство в своїй творчості було і чим воно стало.

Справді музей – це особливий заклад, що представляє історичне минуле, мистецькі здобутки, різноманітні колекції. Назву сучасним музеям дали античні храми музейони. Ці святилища в античній Греції, присвячувалися музам мистецтва, їхня мати – богиня пам'яті Мнемозіна єднала людей з божественним світом. Таким чином музей є своєрідним осередком, який береже досягнення минулого, нагадує людству про його витоки, прилучає до прекрасного та вічного. Сьогодні тут зберігаються святині та раритети різних часів та народів. Вони відтворюють особливий колорит людського життя. У музейному середовищі, витає дух епох та велич поколінь. Кожен музей має свою неповторну атмосферу, створену саме для тих, хто переступає поріг справжнього храму старовини та духовності.

У Рівненській області нині функціонує чотирнадцять державних музейних закладів: Рівненський обласний краєзнавчий музей, Державні історико-культурні заповідники міст Дубно та Острог, Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви», Культурно-археологічний центр «Пересопниця» та дев'ять районних музеїв різного профілю (Березне, Володимирець, Дубровиця, Зарічне, Здолбунів, Корець, Костопіль, Млинів, Радивилів).

До складу Рівненського обласного краєзнавчого музею входять літературний музей Уласа Самчука, який знаходиться у Рівному, а також Сарненський історико-етнографічний музей. Складовою частиною Державного історико-культурного заповідника м. Острог є краєзнавчий музей, музей книги та друкарства, літературно-меморіальний музей Миколи Островського в селі Вілія. Два районні музеї області – Володимирецький історичний та Дубровицький історико-етнографічний мають окремі відділи, відповідно в селі Антонівка – Музей історії вузькоколіїної залізниці та в селі Крупове центр історії ткацтва "Серпанкове розмаїття". У рівненському та острозькому музейних закладах функціонують постійнодіючі виставки. Це відповідно – Музей бурштину та Нумізматично-фалеристична колекція. В

області також працює сто дев'яносто чотири громадські музеї, з яких тридцять один мають звання «Народний».

Усі вони комплектують, зберігають, вивчають історичні, мистецькі природничі матеріали, пов'язані з минулим та сучасним рідного краю. Музеї представляють в своїх експозиціях пам'ятки матеріальної і духовної культури, а також проводять наукову, освітянську та популяризаторську діяльність.

Загалом історія музейної справи у нашому краї нараховує більше ста років. За цей час було зібрано велику кількість старожитностей, створено різноманітні експозиції, які відвідували на лише місцеві поціновувачі старовини, але й гості нашої землі.

Музейне будівництво на теренах сучасної Рівненщини бере свій початок з кінця XIX ст. коли Федір Штейнгель заснував перший музей. Він був відкритий 25 листопада 1896 року в селі Городок (нині Рівненський район). З 1906 року у Рівному функціонував музей створений при сільськогосподарському товаристві. 24 серпня 1916 року у споруді XIV ст. Вежі Мурованій, на Замковій горі міста, розпочав роботу Острозький музей.

У другій половині XX ст. кількість музейних закладів Рівненщини зростає, вони привертають увагу туристів та дослідників. школярів та студентів. Саме молодь сьогодні є головним відвідувачем музеїв Рівненської області.

Значний внесок у розбудову музейної справи зробили ті люди, які присвятили їй своє життя, брали участь у розвідках та експедиціях, збирали та вивчали історико-культурну спадщину, зустрічалися із старожилами та колекціонерами. художниками та дизайнерами, народними майстрами та науковцями. Ті, хто працюючи в архівах та бібліотеках, проводили масові заходи та презентації, наукові конференції та круглі столи, екскурсії та лекції, створювали статті, каталоги, монографії, збірники. Коло обов'язків та зацікавлень музейних працівників є дуже широким. Більшість цих фахівців не тільки пов'язують з музеєм десятки років плідної праці, але й свій вільний час, вихідні дні та навіть відпустки досить часто присвячують музейній справі. Прикладом такої відданості музейному заняттю є Борис Григорович Возницький (1926-2012), уродженець Рівненщини (село Ульбарів, Дубенщина), який більше п'ятдесяти років очолював Львівську галерею мистецтв. За самовіддану працю на музейній ниві він заслужено був удостоєний звання Героя України. З квітня 2013 р., в пам'ять про Героя України – визначного музейника, нашого земляка Бориса Возницького у рівненському краєзнавчому щорічно відбуваються Музейні читання присвячені різноманітним проблемам вивчення, збереження та популяризації історико-культурної спадщини краю [7].

Такі постаті, як Борис Возницький, Федір Штейнгель, Микола Біляшівський, Йосип Новицький, Дмитро Яворницький, Михайло Сікорський, Павло Жолтовський, Ігор Свешніков, Григорій Гуртовий прикладали значних

зусиль для збереження нашої минувшини, зацікавлювали та залучали до музеїв громаду. Вони привертали увагу до музейної справи десятки тисяч людей, а також допомагали тим, хто зробив музейництво не лише своїм захопленням, але й професією.

І сьогодні музейники Рівненщини, активно співпрацюючи з колегами з різних музейних закладів, трудяться у різноманітних напрямках краєзнавчої діяльності, задля зростання та популяризації музейного простору рідної землі. Приладом такої спільної роботи є проведення у Рівненському обласному краєзнавчому музеї різноманітних заходів, посеред яких необхідно відзначити щорічні, що вже стали нашою родзинкою та традицією: 1) фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини» (проходить 25 років поспіль); 2) щорічна жовтнева наукова конференція, присвячена різноманітним проблемам музейної справи та історичного краєзнавства (відбувається протягом 12 років); 3) виставковий проект «Золоте сузір'я», який представляє творчих особистостей краю, які досягли у поточному році п'ятдесятиріччя (має місце з 2003 року).

Необхідно зазначити, що уже два роки поспіль у травневі дні на базі музею відбувається тижневий «Музейний марафон» під час якого, щодня, мають місце різноманітні презентації. Перший такий захід розпочався 18 травня 2015 р. представленням нетрадиційної, як для музейної галузі роботи, здійсненою рівненськими музейниками. Нею став музичний кліп «Люблю музей». Він створений зусиллями багатьох спеціалістів різних галузей. Автор слів пісні та продюсер – автор цієї статті, композитор Сергій Зінчук, аранжувальник Ярослав Шевчук, оператор-постановник Дмитро Максимчук, співпродюсер та режисер Віктор Булига, виконавці пісні та головних ролей у кліпі Ніна Ніколаєва та Станіслав Лозовський, який є і режисером-постановником [3].

Сприяння у створенні кліпу надали Володимир Дзьобак – керівник громадської організації «Центр дослідження і відродження Волині», директор Державного історико-культурного заповідника м. Дубно Леонід Кічатий, директор музею історії сільського господарства Волині Олександр Середюк, фермер с. Березини Радивилівського району Петро Панасюк, а також Ярослав Клименко – керівник майстерні по виробництву обладунків та елементів побуту Європи 14-16ст - Workshop «ART of STEEL».

Кліп «Люблю музей» став переможцем та лауреатом багатьох всеукраїнських та міжнародних музейних та кінофестивалів. Остання міжнародна перемога була отримана у червні на цьогорічному фестивалі у Бангладеш [8]. Послідня національна перемога у березні 2016 року – перше місце в категорії «Музикальне відео» на Бердичівському кінофестивалі «Зоряне містечко» [4]. Один з творців роботи «Люблю музей», Віктор Булига у 2015 році, перебуваючи на цьому фестивалі, передав до місцевого музею

власний «дембельський» альбом з фото зробленими у Бердичеві у 1983-1985 роках під час проходження строкової служби в армійських лавах [1].

Співробітники музею міста Бердичева є активними учасниками різноманітних заходів, що відбуваються в музейних закладах України. Зокрема вони є учасниками наукових конференцій, що відбуваються у Рівненському обласному краєзнавчому музеї та інших музейних закладах краю [2; 5; 6]. Надіємось, що наша співпраця і надалі буде поглиблюватись та матиме нові форми.

Скромні доробки музейників Рівненщини та їх однодумців, які присвятили себе одній з найбагатродніших справ у світі – берегти пам'ять про вітчизняну історію, матеріальні та духовні святині, сьогодні представляють непересічне культурне надбання його творців та сприяють загальному зацікавленню музеями. Лише підтримка музейної галузі державою та владою на місцях допоможе й усім громадянам осягати важливість тієї інституції, яка накопичує та презентує історичну пам'ять рідної землі, береже спогади про славні імена та справи наших предків, серед яких заслужено стоять і працівники музеїв та їх побратими, які своєю працею показують чим людство в своїй творчості було і чим воно стало.

1. «Альбом обтягнутий у матеріал з моєї солдатської шинелі...» ... Віктор Булига подарував Бердичеву дембельський альбом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.berdichev.biz>.
2. Захарчук Н. Зала творців мистецтва, прози, поезії Музею міста Бердичева // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XII. Частина 2. – Рівне : Дятлик М.С. – 2014. – С. 21-24.
3. «Люблю музей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=79m0Ngs650I>.
4. Переможці II-го Бердичівського кінофестивалю ім. Ф. Горенштейна «ЗОРЯНЕ МІСТЕЧКО» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://starcityfilm.org.ua/?p=1266>.
5. Скавронський П. Краєзнавці Бердичева відвідали виставку творів Тараса Шевченка в бібліотеці Російської Академії Наук Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XII. Частина 1: Матеріали наукової конференції присвячені 200-річчю від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. – Рівне : ПП Дятлик М.С. – 2014. – С. 110-112.
6. Скавронський П. Музейне діловодство як засіб раціонального управління // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XIV: Матеріали наукової конференції присвяченої 120-річчю музейної справи на Рівненщині. – Рівне : Дятлик М., 2016. – С. 74-82.
7. Толстуха Л. IV музейні читання пам'яті Бориса Возницького відбулись у

Рівному [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://prostir.museum.ua/post/37093>.

8. Українські фільми відзначено на Відкритому МКФ СгеActive [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.ukrkino.com.ua/news/?id=5461>

Розділ II. СЬОГОДЕННЯ МУЗЕЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 069.5:75

СІНЧУК В.І.

(м. Бердичів, Житомирська обл.)

НОВІ ЕКСПОНАТИ КАРТИННОЇ ГАЛЕРЕЇ «МИТЦІ БЕРДИЧЕВА» В МУЗЕЇ ІСТОРІЇ МІСТА БЕРДИЧЕВА ТА ДОЛЯ ЇХ АВТОРІВ

***Анотація.** Картинна галерея «Митці Бердичева» Музею історії міста Бердичева поповнилась новими експонатами. Це твори художника Мартина Павловича Ярмолюка і його сина, скульптора Євгена Мартиновича Ярмолюка. В статті розповідається про трагічну долю цих митців.*

***Ключові слова:** картинна галерея «Митці Бердичева», художник М.П. Ярмолюк, скульптор Є.М. Ярмолюк*

У нинішньому році картинна галерея «Митці Бердичева» Музею історії міста Бердичева поповнилась новими експонатами — їх привезла в Бердичів онука художника Мартина Павловича Ярмолюка Анжеліка Євгенівна Комарова. Вона передала на постійне зберігання музею дві картини діда і бандуру, виготовлену ним власноручно, та бюсти людей виготовлені її батьком, Євгеном Мартиновичем Ярмолюком. Сама вона свого часу навчалася в Бердичеві у школах № 5 і № 15. Нині живе у Києві, засновник Спільки вільних журналістів «Природа над усе», протягом 10-и років працювала на одному з телеканалів. Пише вірші та прозу під псевдонімом Ангеліна Яр, відає книжки.

Директор музею Павло Степанович Скавронський захоплено, зі знанням справи і найдрібнішими подробицями розповідав цікаві речі про автора і його твори: «Мартин Ярмолюк народився у 1888-му році в селі Гришківцях Бердичівського повіту Київської губернії. Закінчив столичний художній інститут. Це його дипломна робота, виконана на дереві. Ми бачимо обличчя студента. До речі, він працював учителем малювання в одній зі шкіл Бердичева. Писав картини, сам зробив бандуру, чудово грав на ній. Завжди

ходив у костюмі, капелюсі та вишиванці і розмовляв чистою українською мовою. У 1932-му році Мартина Павловича заарештували, відсидів один рік, і випустили... У 1937-му його засудили до розстрілу. П'ятого січня 1938-го року художника стратили в Бердичеві. Реабілітували у 1959-му...» [4; 6].

Бюсти виготовлені Євгеном Мартиновичем Ярмолюком — сином Мартина Павловича, також експонуються в експозиції музею. Як згадує художник Григорій Федорович Положевець, товариш й колега митця: «Гипсовые фигурки сразу привлекли мое внимание правильностью форм и тщательностью исполнения».

Журналістка Вікторія Кучерява в своїй статті «Музей, в який хочеться повернутися...» опублікованій в газеті «Бердичівський погляд» за матеріалами з експозиції Музею історії міста Бердичева дає йому таку біографічну характеристику: «У 1918-му у Мартина Ярмолюка народився син Євген, який у 1938-му році закінчив Житомирський учительський інститут, викладав українську мову та літературу у Гришківській школі. У 1940-му працював у Бердичівській школі № 11, яка в той час розміщувалася в приміщенні теперішньої 6-ї школи. Одночасно був кореспондентом районної газети «Радянський шлях», а в 1941-1943-му роках працював технічним редактором і заступником головного редактора щоденного видання «Нова доба». У 1943-му р. Євгена Ярмолюка заарештувала Бердичівська СД (служба безпеки – розвідувальне управління нацистської Німеччини), звинувативши у націоналістичній діяльності. Після звільнення він працював у Криму. Наприкінці 1952-го його знову заарештували вже співробітники служби державної безпеки, а у 1953-му р. військовий трибунал засудив Євгена Ярмолюка до 25-и років ув'язнення з відбуванням цього терміну у виправно-трудових таборах. Був достроково звільнений навесні 1961-го року. Обдарований різними здібностями, Євген Ярмолюк умів малювати, створював скульптури, знав іноземні мови, перекладав на українські вірші класиків світової літератури, працював художником-оформлювачем у Бердичеві. Помер у 2000-му році, похований у смт Гришківці» [4; 7].

Про Євгена Ярмолюка докладно написали в своїй статті і доповіли на одній з Всеукраїнських конференцій Олексій Побережний та Юрій Лукуц: «До вересня 1941 р. у Бердичеві вдалося створити міський провід мельниківців. Окружний провід ОУН(М) очолив Митрофан Миколайович Савчук, який отримав псевдонім «Улан». Заступниками окружного провідника були обрані Костянтин Адамович Пушкарук та Євген Мартинович Ярмолюк.

Другий заступник окружного провідника — Є. Ярмолюк — народився у с. Гришківці Бердичівського району в 1918 р. У 1938 р. він закінчив Житомирський вчительський інститут і працював учителем української мови та літератури у Гришківській школі. Протягом 1939–1940 рр. Є. Ярмолюк викладав російську мову та літературу у тій же школі. В 1940 р. його перевели до Бердичівської середньої школи № 11, згодом він працював у 22-й школі

міста. З 1940 р. до 1941 р. Є. Ярмолук був кореспондентом районної газети «Радянський шлях» і заочно навчався у Житомирському педінституті. До початку війни працював у Житомирі.

19 серпня 1941 р. вийшло перше число газети «Нова Доба» — друга за значенням і обсягом тиражу в інформаційному просторі Житомирщини.

З часу створення газети Є. Ярмолук працював у ній кореспондентом і як член ОУН мав псевдонім «Утій». У жовтні 1941 р. за домовленістю із редактором «Нової Доби» він виїхав налагоджувати роботу місцевої газети до містечка Таращі Київської області. Там була створена газета «Відродження», першим редактором якої два місяці (вийшло близько 20 номерів) працював Є. Ярмолук, який друкував статті під псевдонімом «Є. Юрченко».

Наприкінці листопада 1941 р. Є. Ярмолук повернувся до Бердичева на попереднє місце роботи, де став працювати технічним редактором і заступником головного редактора «Нової Доби». У 1942 р. видрукував складений ним німецько-український словник обсягом 154 сторінки. Книга перевидавалася декілька разів, загальний наклад якого 30 тисяч примірників. Реалізувавши тираж словника, Є. Ярмолук отримав значний прибуток.

У жовтні 1943 р. в приміщенні редакції «Нової Доби» Є. Ярмолука заарештувала Бердичівська СД (служба безпеки — розвідувальне управління нацистської Німеччини, утворене у 1934 р.). Його звинуватили у націоналістичній діяльності та ув'язнили у таборі м. Франкфурта — на Одері. Звідти Є. Ярмолука, як репатріанта, направили у кінці березня 1944 р. до фільтраційного табору НКВС у Харків. У той час він змінив своє прізвище на Бізольд — дівоче прізвище дружини. Після фільтрації Є. Ярмолук опинився у трудовому таборі на відбудові порту в Алупці, де працював до кінця 1946 р. після звільнення залишився працювати на тому ж місці. 9 грудня 1952 р. Є. Ярмолука заарештував Ялтинський районний відділ міністерства державної безпеки (МДБ) як Євгена Мартиновича Бізольда. Коли ж у ході слідства стало відоме справжнє прізвище арештованого та його діяльність у період окупації, він був переправлений до Житомира. Тут 15 березня 1953 р. військовий трибунал військ МДБ Житомирської області засудив Є. Ярмолука до 25 років ув'язнення у виправно-трудоному таборі із поразкою у правах на 5 років і конфіскацією майна. Він відбував покарання до 8 квітня 1961 р., коли був достроково звільнений» [5].

Вищезгадані відомості опубліковані пошуковцями-істориками Іваном Ковальчуком та Сергієм Стельниковичем в їх книзі «Нарис історії діяльності ОУН під проводом А. Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року» [1]. Крім того, у своїх попередніх статтях І. Ковальчук також наводить інформацію про Євгена Мартиновича Ярмолука: «Він здійснив переклад на українську мову й підготував до друку збірку казок Корнія Чуковського» [2]. «Статті у «Нову Добу» — всього приблизно 10 — писав також Євген

Мартинович Ярмолюк, який займався ще й перекладом німецькомовних статей та наказів верховного німецького командування» [3].

Цікаво, на наш погляд, привести спогади Г.Ф. Положевця про життя Є.М. Ярмолюка після звільнення з радянських таборів. «...этот человек с серым худым лицом и живым взглядом оказался начитанным и эрудированным в области истории, литературы, поэзии, искусства, владел несколькими иностранными языками. Отбыв заключение, был отпущен на свободу по состоянию здоровья с половиной желудка. Умирать. В родном селе женился на молодой учительнице и прожил еще около сорока лет. У супругов родилась дочь Анжела. Евгений Мартынович построил кирпичный дом с мансардой по своему проекту (первый такой в Гришковцах). Иногда мы с женой бывали у него в гостях. Беседовали. Говорили о разном, но более всего о пороках режима (кто в те годы о них не говорил!). И никогда, он, человек пронационалистической ориентации, не говорил о «титульной нации», о национальной исключительности и превосходстве украинцев, об «извечной мечте Кремля истребить украинцев». Нам была близка и понятна идея борьбы польских революционеров «За нашу и вашу Свободу!», идея борьбы за свободу и независимость народов, за реальное право наций на самоопределение вплоть до отделения. О будущем говорили мало, больше о настоящем и прошлом. Евгений Мартынович много говорил о Тарасе Григорьевиче Шевченко, считал его настоящим пророком, читал наизусть его стихи, от которых захватывало дух. О Богдане Хмельницком, одинаково высоко чтимом и коммунистами и украинскими националистами, Евгений Мартынович отзывался нелестно, считал, что Хмельницкий «бросил Украину под ноги российским боярам». Не лучшего мнения был он (вслед за Шевченко) и о других украинских гетманах».

Ось такі цікаві і незвичайні митці тепер представлені у картинній галереї Музею історії міста Бердичева. Адже галерея — це особливий простір, куди може прийти кожний, щоб доторкнутися до неповторної атмосфери Мистецтва, подумати про вічні цінності і відчутти красу... Творчий пошук талановитих авторів минулих років та сьогоднішніх працівниками Музею історії міста Бердичева триває далі... [4].

1. Ковальчук І.В., Стельникович С.В. Нарис історії діяльності ОУН під проводом А. Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року / І.В. Ковальчук, С.В. Стельникович. — [2-ге вид.]. — Житомир : Рута, 2014. — 188 с.
2. Ковальчук І.В. Створення і діяльність ОУНівської мережі на теренах Бердичівського району в умовах нацистської окупації другої половини 1941 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/21104/1/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%B8%D1%87%D1%96%D0%B2_2015.PDF

3. Ковальчук І. В. Створення і функціонування бердичівської окружної газети «Нова Доба» у другій половині 1941 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/9376/1/1941%20%D1%8D%D1%8D.pdf>
4. Кучерява В. Музей, в який хочеться повернутися... / В. Кучерява // Бердичівський погляд. – 2016. – 18 травня.
5. Побережний О., Лукуц Ю. Діяльність ОУН та УПА на Бердичівщині у 1941 – 1944 роках / Олексій Побережний, Юрій Лукуц // Бердичівський погляд. – 2015. – 14 травня.
6. Скавронський П. Митці Бердичіва: Ярмолук Мартин Павлович / П. Скавронський // Бердичів. – 2016. – 24 березня.
7. Скавронський П. Митці Бердичіва: Ярмолук Євген Мартинович / П. Скавронський // Бердичів. – 2016. – 21 липня.

УДК 338.48(477.42)

БЛАЖКЕВИЧ Т. П., ЯКУБОВСЬКА Л. В.
(м. Житомир)

МУЗЕЙНЕ КРАЄЗНАВСТВО м. БЕРДИЧЕВА: ПРОБЛЕМИ, СЬГОДЕННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** Розглянуто роль і значення музею у культурно-освітній, навчальній та науковій діяльності. Представлено сучасний стан та специфіку розвитку музейної справи, культурно-історичні пам'ятки та пам'ятні місця для розвитку туризму в Бердичівському краї, можливість використання історико-культурних та туристичних ресурсів у туристичній індустрії.*

***Ключові слова:** музей, музейне краєзнавство, музейна система, музейна мережа, туристи, туризм, туристична діяльність, туристичний потенціал, економіка.*

Бердичів (Français: Berdytchiv, English: Berdychiv, Spanish: Berdychiv, Deutsch: Berdytschiw) – місто в Україні, розташоване в регіоні Житомирської області. Населення міста за останнім переписом населення становить 86250 чоловік. Це місто обласного підпорядкування розташоване у 40–45 кілометрах від м. Житомир, на березі річки Гнилоп'ять. У минулому Бердичів був одним з основних центрів торгівлі. Через нього йшли найважливіші торгові шляхи з Європи в Азію. Щорічно тут проводилося 10 ярмарків міжнародного масштабу. З'їжджалися сюди не тільки українські торговці, а й російські, турецькі, італійські, австрійські купці. Недаремно на гербі сучасного Бердичева зображено бойову сокиру бердиш (за однією з версій від цього

слова походить назва міста) і кадуцей – жезл покровителя торгівлі бога Меркурія.

Бердичів називають містом-фортецею або містом-монастирем. Історія Бердичева тісно пов'язана з оборонним монастирем жебракуючого католицького Ордену Босих Кармелітів. Цей монастир – головна визначна пам'ятка Бердичева, він чудово зберігся, тут досі проводяться богослужіння. Також на його території діє музей.

Туристи завжди охоче відвідують в Бердичеві костел Святої Варвари, де вінчався Оноре де Бальзак. Не менш цікаві для відвідування й інші пам'ятки Бердичева: Свято-Троїцька церква першої чверті XIX ст., Свято-Миколаївський собор початку XX ст., сучасний храм Святого Рівноапостольного князя Володимира, музей історії Бердичева.

Урочисте відкриття нового приміщення музею історії міста Бердичева відбулося 22 серпня 2003 року. В просторому двоповерховому приміщенні розмістилися сім експозиційних залів: етнографії, історії міста, Великої Вітчизняної війни, видатних людей краю, виставкова зала та дві зали, присвячені сучасному життю міста.

Фонди, архів та бібліотека музею постійно поповнюються цікавими та унікальними документами, фотографіями, предметами, що дозволяє цікаво і різнопланово висвітлювати славу та цікаву історію непересічного міста Бердичева, музей з 15.02.2013 р. очолює Скавронський Павло Степанович – краєзнавець, голова місцевого осередку Національної Спілки краєзнавців України, колишній директор загальноосвітньої школи I-III ступенів № 11 м. Бердичева.

Наразі музей заслужено посідає одне з провідних місць в культурному та мистецькому житті міста. Тут постійно проводяться різнопланові заходи: тематичні, фото та мистецькі виставки, зустрічі з цікавими особистостями, концерти фольклорних та самодіяльних колективів. Екскурсиводи музею проводять численні екскурсії не тільки по залах музею, території кляштору, а й вулицями міста. В середньому щороку музей відвідує понад 20 тисяч мешканців міста та гостей Бердичева. Все це відбувається завдяки постійній турботі міської влади, дружнього колективу співробітників музею.

Музей є унікальним культурним інститутом, що існує в своїй класичній формі трохи більше трьох сторіч, який наче машина часу, за допомогою якої відвідувачі переносяться у минуле. Саме музеї наразі є одним із головних соціальних інститутів, які виконують функцію формування історичної пам'яті українського народу, донесення до всіх українців, і особливо молоді, знань про минуле. За даними громадських експертів нині в Україні діє близько 5 тисяч музеїв (для порівняння в Польщі – 1075, Австрії – 1600, Великобританії – 1811, Канаді – 2500) [3]. При цьому лише 470 українських музеїв знаходяться в державній та комунальній власності. Точну кількість вітчизняних музеїв на даний момент неможливо визначити, так як в Україні не існує чіткої системи

обліку музеїв, крім того музеї підпорядковані різним відомствам, які не координують свою діяльність у даній сфері. Не існує єдиного координаційного органу у даній галузі.

Важливою умовою для створення музею є поява публіки. Вся історія виникнення й розвитку музеїв є свідченням цього. Ідеологічні пасажі про те, що існували часи, коли музеї були фортецями, недоступними для широких мас, що прагнули лишень проникнути в ці храми муз, спростовуються історичним матеріалом, що вказує, здебільшого на те, що процес відкриття музеїв широкому загалу (й взагалі перетворення приватної колекції в публічний музей) відбувався паралельно з процесом виникнення такої публіки.

Музеї є центрами збереження та популяризації історико-культурної спадщини, візитними карточками країни. І Україна має чим пишатися. Зокрема до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО входять декілька видатних історичних пам'яток України – Собор Святої Софії з ансамблем монастирських будівель, Києво-Печерська лавра у м. Київ та історичний архітектурно-містобудівний комплекс центральної частини Львова разом з горою Високий Замок і ансамблем собору св. Юра. Останнім часом були внесені додаткові пропозиції до попереднього Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (Tentative List, за текстом Список).

Не зважаючи на серйозні труднощі, які спіткали музеї, та й суспільство в цілому, музеї зуміли відстояти свій високий соціальний статус у суспільстві та зберегти культурне надбання нашої країни. Музеї є скарбницею культурної та історичної спадщини, а музейні експонати – носіями безцінної інформації про історію та культуру краю. Проте музеї нашої держави відображають не лише історико-культурний чи духовний потенціал українського народу, а й проблеми, якими страждає наше суспільство та економіка.

На жаль, потужний історико-культурний потенціал України не використовується повною мірою, в зв'язку з наявністю ряду значних проблем в даній галузі. Головним завданням музеїв України наразі є їх інтеграція з європейським і світовим музейництвом, нові форми співпраці, обмін інформацією. Зрозуміло, що самотужки музеям це не під силу, насамперед, через відсутність відповідної технічної бази та фахівців певної кваліфікації. Хоча українські музеї володіють величезною кількістю експонатів та історичних даних. Їх фонди є безцінним надбанням українського народу, тут зберігаються раритети європейської і світової культури, що, без сумніву, викликає значний інтерес до ознайомлення з ними, зокрема й через Internet.

Наразі відкриваються нові перспективи відродження кращих традицій українського музейництва завдячуючи світовому досвіду. За даними науковців-музезнавців переважна більшість музеїв світу створено менш як пів сторіччя тому. Загальносвітовою тенденцією є те, що кількість музейних установ збільшується на десять відсотків кожних п'ять років. Така тенденція простежується і в нашій країні. Музеї активно працюють над проблемами

залучення відвідувачів і створенням нових форм роботи. Заробляння власними силами коштів сприяло появі в регіональних музейних закладах вдалих музейних проєктів: фестивалів, виставкових циклів, розважальних і просвітніх програм.

Сьогодення вимагає від музеїв формування нового підходу до своєї роботи: інтерактивні експозиції, активна співпраця з різними мас-медіа, громадськими організаціями, різними фундаціями, сучасна рекламна діяльність, активне впровадження в систему «Інтернет» інформації про діяльність музеїв України, їх збірки, окремі музейні пам'ятки, що мають національне, європейське, світове значення тощо.

З метою вивчення використання інноваційних технологій у роботі музеїв Житомирщини та популяризації краєзнавчих знань в області на Житомирщині відбуваються науково-краєзнавчі експедиції «Музейне краєзнавство Житомирщини: суспільно-інтеграційні тенденції та комунікаційні інновації».

Експедиції відвідують провідні музейні заклади в Житомирі, Бердичеві, Коростенському та Коростишівському районах, зустрічаються з науковим і краєзнавчим активом.

Місцеві музейні заклади правильно розуміють свою особливу місію, що пов'язана з природнім бажанням кожного нового покоління і кожної конкретної людини пізнати себе через минуле і усвідомити своє місце в світовому культурному просторі. Адже історія рідного краю, що сягає глибин століть, розповідь про покоління співвітчизників, які жили до нас, гордість за видатних земляків надихає впевненість, збуджує патріотичні почуття. Це сприяє наразі відродженню приватних музеїв, що проходять складний шлях інтеграції до музейної мережі України. Закон України «Про музеї та музейну славу» передбачає створення недержавних музеїв і підтримку їх діяльності органами державної та місцевої влади. Приватні музеї виникають на основі приватної колекції, метою яких є зробити її загальнодоступним фактом культури.

Значну групу складають відомчі музеї, що наразі можуть бути як державними, так і недержавними. Частина таких музеїв у зв'язку із приватизацією підприємств втратила свою державну приналежність. Безумовно, головним відвідувачем відомчих музеїв є спеціаліст, і провідна роль у діяльності цих установ належить документозбереженню. Традиційно це є найбільш закрита і «самодостатня» група музеїв. Проте деякі з них розширюють відомчі межі, відкриваючись суспільству, і проблеми музейної комунікації, різноманітних форм взаємодії з аудиторією, образності експозиції починають відігравати у їх діяльності важливу роль.

Історичний шлях, що пройшли музеї, свідчить, що музейними засобами можливо вирішити багато культурних і суспільних проблем. Нові напрямки діяльності музеїв, помітно збільшивши сферу їх впливу на суспільство, разом з

тим вимагають і суттєвих змін в роботі самих музеїв – модернізацію та розвиток нових форм культурно-просвітницької та виставково-експозиційної діяльності.

Завдання підвищення ефективності системи музейних комунікацій вимагає ретельного вивчення музейної аудиторії, і задоволення інтересів різних вікових і професійних груп – це є необхідною мовою сучасного музею. Зворотною стороною системи музейної комунікації є «природний відбір». В умовах конкуренції виживає сильний, який швидше пристосовується до нових музейних умов. [1, с. 103].

Метою музейної комунікації є освіта і виховання відвідувача. Завдання музейних комунікацій – це передача інформації.

Водночас розвиток музейної справи також стикається з численними проблемами – це недостатнє фінансування державних музеїв та матеріального забезпечення реставраційної справи. На жаль відсутня державна Програма розвитку музейної справи, затвердження і реалізація якої є вкрай необхідним засобом подолання багатьох проблем у музейній сфері.

До значних проблем слід віднести недосконалість законодавчої бази в сфері музейної справи, недостатність експозиційних площ, відсутність надійної системи обліку і зберігання музейних фондів, неналежний рівень охорони музейних експонатів, недостатній рівень кадрового та інформаційного забезпечення, інше. У фондах українських музеїв нині зберігається близько 12 млн історичних пам'яток, але через брак експозиційних площ в основних експозиціях представлено лише 3–5% фондів.

Необхідні кошти на поповнення музейних фондів, проведення ремонтно-реставраційних робіт, встановлення сигналізації, оновлення музейного обладнання. Видатків з Держбюджету та місцевих бюджетів на утримання музеїв вистачає лише на оплату праці, енергоносіїв, охорону та комунальні послуги. За даними директорів історичних музеїв, 85% бюджету музею ідуть на зарплату працівників, 15% – на сплату комунальних послуг, тоді як у цивілізованих країнах на оплату праці виділяють лише 5–10% від загального бюджету.

Основними пріоритетними напрямками сталого розвитку музейного краєзнавства є такі:

1. Законодавче врегулювання нормативно-правової бази, пов'язаної з діяльністю музеїв, музеїв-заповідників.
2. Правове врегулювання питань діяльності музеїв та інших установ, які зберігають пам'ятки недержавної частини Музейного фонду України.
3. Зміцнення матеріально-технічної бази музеїв.
4. Достатнє фінансове забезпечення галузі.
5. Удосконалення науково-аналітичного та інформаційно-методичного забезпечення музейної справи.
6. Комп'ютеризація основної музейної діяльності.
7. Створення Державного реєстру національного культурного надбання.
8. Розбудова музейної галузі у відповідності з сучасними вимогами.
9. Прискорення внесення змін до Закону

України «Про музеї та музейну справу». 10. Проведення комплексного обстеження фондів приміщень музеїв і стану збереження пам'яток. 11. Збільшення фінансування реставраційно-консерваційних робіт, наблизивши його до потреб галузі. 12. Створення Програми стимулювання молоді для роботи в музейній сфері. 13. Вивчення та осмислення історії церкви, культури, народних традицій та музейної справи. 14. Досвід пройдешніх поколінь має стати фундаментом для творення культурних цінностей нового покоління, для чого вимагається переосмислення існуючої практики взаємодії школи та музею. 15. Державна цільова програма має бути спрямована на визначення та вирішення проблем музеїв. 16. Необхідність розробки Стратегії розвитку музейної справи.

Історико-культурне надбання українського народу – це часина світової культурної спадщини, а також воно є неповторним та оригінальним. Окремий вид професійної діяльності – музейна справа – має дуже великі традиції. Понад 12 млн пам'яток, значна частина яких унікальна, є наразі у Музейному фонді України. Музейна справа об'єднує національну музейну політику, музезнацтво та музейну практику, як «спеціальний вид наукової та культурно-освітньої діяльності, що включає комплектування, зберігання, охорону та використання музеями культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини України, в тому числі їхню консервацію, реставрацію, музеєфікацію, наукове вивчення, експонування та популяризацію» [2].

Основною функцією музеїв як в суспільній свідомості, так і на рівні державної політики вважається виконання суто популяризаторсько-репрезентаційної ролі, а сама музейна діяльність розглядається переважно як прерогатива музеїв державної та комунальної форм власності.

Конкурентне середовище, в якому доводиться існувати музеям України, стосується не тільки діяльності, безпосередньо пов'язаної зі збереженням та використанням музейних пам'яток, але й також усього комплексу майнових та господарських відносин, ситуації в інформаційному просторі, орієнтирів державотворення тощо. У музейній галузі відсутні реформи і держава не має ні можливості, ні мети тотально контролювати роботу музеїв. Тому держава продовжує де-факто залишатися безальтернативним суб'єктом. В останні роки музеї дуже погано фінансуються, тому утримання вже існуючих зібрань та пам'яток у належному стані є недостатнім. А наслідком є невідворотні втрати музейних цінностей, руйнування музейних приміщень, відтік кваліфікованих кадрів, загальне падіння статусу музейної професії. Тому повноцінно використовувати наукові здобутки та культурно-освітній потенціал музеїв на користь громадян України або представляти на міжнародному рівні дуже складно, а іноді неможливо. Через те, що відсутні умови, механізми суспільної та приватної підтримки державних та комунальних музеїв не розвиваються.

Зважаючи на це необхідним є вироблення і здійснення такої національної політики у музейній сфері, яка б забезпечила перехід до такої

моделі розвитку музейної справи, що дозволяла б максимально ефективно виконувати функції держави щодо захисту, збереження культурної та природної спадщини України, а також на розвиток українських музеїв спрямувати суспільний та приватний потенціал. Музей є інститутом, що формує цінності суспільства, впливає на світогляд людей, визначає орієнтири у світі, що постійно змінюється, і це дозволить відновити статус музею.

Існує низка напрямків, пов'язаних з діяльністю музеїв. Зокрема, це реставраційний напрямок, підготовка музейних кадрів, виготовлення музейного обладнання, культурні індустрії, засоби масової інформації та комунікації, громадські організації, туристична галузь тощо.

У перші роки існування України основний акцент музейної політики був спрямований на збереження музейної мережі, захист колекцій, підтвердження статусу музеїв як науково-дослідних установ. Забезпечити захист музеїв від нових ризиків та закласти основу для розвитку є новим пріоритетом. Необхідно здійснити модернізацію музейної системи, створити умови для успішного виконання музейними установами своїх завдань на сучасному етапі та в майбутньому, підвищити роль музеїв в житті громад, підтвердити їхній статус впливових наукових, просвітницьких та виховних центрів. Занепад музейної науки та послаблення музейної мережі, що загрожує втратою кваліфікованого персоналу і в перспективі – музейного надбання України пояснюється відсутністю нових принципів та механізмів державної підтримки.

Також є низка суб'єктивних причин – високий рівень інертності, схильність до застарілих методів роботи. Наразі ця звичка призводить до неготовності певної частини музеїв діяти в конкурентних умовах, коли доводиться змагатися за увагу публіки, залучати партнерів з громадського та комерційного секторів, розбудовувати мережі впливу. На жаль в Україні майже повністю відсутній обмін виставками між окремими регіонами, критичним є стан приміщень багатьох музеїв, критичним є стан приміщень багатьох музеїв, система обліку та контролю за збереженням експонатів потребує оптимізації, зокрема, переходу до обов'язкового електронного обліку, не відповідає сучасним стандартам забезпечення науково-реставраційних закладів у Європі та світі нинішній стан реставраційної галузі в Україні, бо кількість експонатів, що потребують реставрації, значно перевищує можливості державних реставраційних установ. Аналіз розглянутих проблем розвитку музейної галузі свідчить, що причиною їхньої появи є поєднання економічних, соціальних, правових та інших чинників. А вирішення цих проблем потребує не тільки відповідного бюджетного фінансування, але й удосконалення механізмів фінансової та технічної підтримки, вдосконалення правової бази, поліпшення системи управління галуззю, підвищення рівня менеджменту закладів.

Наразі Національна музейна політика залишається інерційною, а бюджетне фінансування – недостатнім за обсягами, недосконалим за механізмами та невиразним за пріоритетами. І тому державна музейна політика потребує цілого спектру законодавчих, фінансових, адміністративних та інституційних змін.

Необхідністю є вирішення таких завдань:

- захищати майнові комплекси музейних установ,
- займатися модернізацією матеріально-технічної бази музеїв, покращувати умови зберігання музейних зібрань, розвивати реставраційну галузь,
- готувати кадри та підвищувати престиж музейної професії,
- впроваджувати електронний облік музейних пам'яток,
- активізувати обмін виставками між музеями різних регіонів,
- розвивати музейну мережу.

1. Голод на Україні // Український історичний журнал. – 1989. – № 9. – С. 126.
2. Закон України «Про музеї та музейну славу» // Відомості Верховної Ради України, 1995. – № 25. – ст. 191.
3. Чупрій Л.В. Стан та проблеми музейної справи в Україні // Музеї України. – 2010. – травень.

УДК 908

СКАВРОНСЬКИЙ П.С.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

ВЧОРА, СЬОГОДНІ І ЗАВТРА МУЗЕЮ ІСТОРІЇ МІСТА БЕРДИЧЕВА

***Анотація.** В статті охарактеризована основна робота Музею історії міста Бердичева в 2013-2016 рр. Названо і господарські проблеми, які вирішувались в цих роках, і кадрові, і фінансові, і екскурсійної, наукової та виставкової роботи. Накреслено основні завдання, які необхідно вирішувати в наступні роки.*

***Ключові слова:** музей, наукова робота, експонати, виставки, експозиція, публікації.*

В 2013-2016 рр. Музей історії міста Бердичева працював відповідно до вимог Конституції України, Законів України «Про культуру», «Про музеї та музейну справу», «Про охорону культурної спадщини», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про охорону праці», «Про

оплату праці», «Про відпустки», «Про зайнятість населення», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про колективні договори та угоди» та вимог «Кодексу законів про працю України», діючої Інструкції по обліку та зберіганню музейних предметів.

На протязі останніх трьох років в Музеї поліпшилась матеріально-технічна база — було виконано поточні ремонти в кабінетах директора, бухгалтера та залах виставковому, історії мистецтва, відомих постатей Бердичева (до 2013 р. поточні ремонти ніколи в музеї не проводились). Фактично було заново виділено та відповідно обладнано дві ізольовані кімнати для зберігання запасних фондів (музейні предмети до 2013 р. просто лежали в шафах в прохідному коридорі, або в нижніх приміщеннях та були доступні усім працівникам і навіть відвідувачам музею і вдень, і вночі). В приміщеннях для запасних фондів було встановлено батареї опалення.

Було виділено та обладнано спеціальну кімнату для роботи наукових співробітників (екскурсоводи до 2013 р. сиділи в тісній кімнаті разом з музейними доглядачами та зберігачем фондів і ніякої систематичної наукової роботи навіть по науковій паспортизації музейних предметів ніколи не проводили). Було придбано металеві труби квадратного перерізу та виготовлено з них стелажі в приміщеннях запасного фонду. Було придбано металеві труби круглого перерізу та встановлено їх на стінах під стелею залів історії мистецтва та постатей Бердичева для кріплення до них експонатів. Було відведено воду дренажною трубою від південно-східної стіни музею з метою ліквідації «грибка» у вологих стінах музею (чорною від «грибка» до 2013 р. були стіни в кабінеті директора та у майбутній кімнаті для запасних фондів, з осипаною штукатуркою від «грибка» стояла до 2015 р. стіна у виставковій залі, яка була «замаскована» лише шторами).

Проведено реконструкцію семи вітрин в залі постатей Бердичева та проводиться оновлення експозиції цього залу.

Фактично створено новий зал історії мистецтва Бердичева, де поміщено біографічні дані та фотознімки 60-ти діячів мистецтва, життя яких пов'язано з нашим містом (художників, музикантів, акторів, скульпторів, граверів, архітекторів, Заслужених працівників культури, Заслужених артистів) та виставлено в експозиції більше сотні музейних предметів (картин, малюнків, скульптур). Для естетичного оформлення експозиції було придбано рамки (21x30 см та 30x40 см).

Було створено клумби в дворі під стінами музею та встановлено бордюри по їх периметру (до 2013 р. там росли бур'яни і під самими вікнами музею стояли і вдень, і вночі автомобілі невідомих приватних власників).

Штатний розпис музею було приведено у відповідність до типового штатного розпису встановленого Міністерством культури України для усіх типів музеїв: виведено з штатного розпису посади екскурсоводів і введено посади наукових співробітників та головного зберігача фондів.

Було виготовлено нову вивіску музею, оформлену відповідно до діючих вимог, графік роботи музею для відвідувачів.

Облік музейних предметів приведено у відповідність до діючих вимог нормативних документів. Для цього було виготовлено і введено у використання книги надходжень музейних предметів, інвентарні книги для кожної з груп музейних предметів, введено паспорти на музейні предмети (до 2014 р. не було оформлено жодного паспорта на жодний з музейних предметів, фактично не було книги надходжень, а лише загальна інвентарна книга, де записувались підряд усі групи музейних предметів — усі роки існування музею це було грубим порушенням і просто невиконанням вимог Інструкції з обліку та збереженню музейних предметів).

Було поповнено матеріально-технічну базу трьома новими комп'ютерами, які приєднано до мережі Інтернат.

Влітку 2016 р. було почищено від ржі та пофарбовано металевий дах музею.

Щороку проводиться робота по прибиранню навколишньої території під зовнішніми стінами музею та прилягаючої до музею території на берегах річки Гнилоп'ять.

На жаль в музеї відсутні переносні (розкладні) стільці для проведення заходів в наявній виставковій залі. Не вистачає стільців і для внутрішнього користування ними працівниками музею.

Музей є бюджетною установою і фінансується з місцевого бюджету. На кінець 2015 р. кількість музейних предметів основного фонду становила 10032 одиниць. Усі експонати музею належать до Національного музейного фонду України. Загальна кількість відвідувачів за 2015 р. — 15120 осіб, з них учнів та студентів — 4260 осіб. Проведено за рік 397 групових екскурсій. В музеї працює 17 штатних працівників. Загальна площа будівлі — 807 м², в т.ч. використовується для експозиції 739 м². Вартість основних засобів складає 11 од. на загальну суму 25,8 тис. грн., інших необоротних матеріальних активів — 690 од. на суму 47,3 тис. грн. У 2015 р. з місцевого бюджету було отримано коштів у сумі 685,8 тис. грн., які були використані на оплату праці з нарахуванням працівникам у розмірі 604,9 тис. грн.; оплату комунальних послуг — 69,6 тис. грн.; оплату інших поточних видатків та послуг — 9,9 тис. грн.

У виставковому залі Музею щороку організовується 15-18 виставок різноманітної тематики: фотовиставки фотоклубу «Бердичів» (до Різдва Христового), фотовиставки до річниць Аварії на ЧАЕС членів громадської організації «Бердичівська фотографічна фундація», всеукраїнську виставку Асоціації карикатуристів України. Було проведено персональні виставки майстра народної творчості, Заслуженого працівника народної творчості України **Дзюрбей О.О.**, художника **Татаринцева В.І.**, майстра народної творчості, різьбяр по дереву **Вахніцького О.В.**, майстра народної творчості,

різьбяр по дереву Вахніцького О.В., майстра народної творчості, різьбяр по дереву Земнухова В.Г. [8].

Три тижні у 2013 р. виставкова зала Музею історії міста Бердичева нагадувала яскравий калейдоскоп, який був створений різноманітням картин вишитих бісером та виробів з бісеру бердичівлянки **Ольги Ярославни Козлової**. Всього на виставці було представлено 91 картину та 38 виробів з бісеру [11].

Тісно співпрацює музей з творчим колективом Бердичівської художньої школи, яка розташована поряд. В музеї організуються виставки учнів та випускників школи та її викладачів. У 2015 р. було проведено персональну виставку директора Бердичівської художньої школи **Яцюка М.С.**, працювала виставка творчого доробку викладачів школи виконаних в різних техніках образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва.

Звертали на себе увагу портрети майстерно виконані викладачем **Андрійчук С.А.** та вдало виконані аквареллю етюди викладача **Гаркіної І.С.** — вихоплені з життя миттєвості нашого прекрасного буття...

Простежувались національні мотиви в творчих роботах викладача **Запорожана А.О.** Було видно вплив на творчість художника оточуючого художню школу місця — кляштора Босих Кармелітів в комплексі з іншими фортечними спорудами. Очевидно і учнів, які навчаються в дитячій художній школі також надихас на творчість оточуюче школу середовище середньовічних споруд та навколишня природа.

Приваблювали відвідувачів вироби виконані в техніці дерев'яної круглої скульптури та різьби по дереву викладача **Ковальчука В.І.** Особливо майстерно вдалось йому втілити образи молодого Тараса Шевченка та Олександра Пушкіна.

Захоплювали пейзажі виконані в класичній техніці олійною фарбою викладачем **Кривінським В.П.** Вирізнялись з поміж численних живописних творів виконані графічним стилем роботи **Недзельської М.В.**

Надихали на творчість пейзажі та натюрморти прекрасних квітів зображені на картинах **Ніколайчук І.Б.**, сучасний живопис **Войтка О.О.** та живописні картини **Жарчинської І.С.**

Відвідувачі музею, оглядаючи виставку творчих робіт викладачів Бердичівської художньої школи, неодноразово висловлювали думку, що такі вчителі просто не можуть не навчити образотворчому мистецтву своїх учнів [12].

Вже стало традицією щорічно проводити виставки робіт бердичівських художників до їх професійного свята «День художника». Ось і нинішнього року у виставковому залі Музею історії міста Бердичева експонувалась виставка міського об'єднання художників «Вернісаж». Відвідувачам пропонувались мистецькі твори, які захоплюють своєю неповторною красою і демонструють майстерність наших майстрів пензля.

Незгасаючу майстерність найстаршого з художників, **Петра Сороки**, видно було в його полотнах «Морфей і Гріда» та «Незнайомка». Керівник міського об'єднання художників «Вернісаж» **Олександр Войтко** представив картини «Додому» (2007), «В місячній сяйві» (2008) та «Край села» (2016). Як і завжди майстерно виконані прекрасні картини **Павла Жигадла**: «Осіня мелодія» (2015) та «Піони» (2016).

Художник Музею історії міста Бердичева **Володимир Татаринцев** порадував своїх шанувальників картинами портретного жанру «Денис та Ольга» (2016), «Анастасія» (2016) та «Ваня» (2016). Демонструвалась також його роботи «Дівчина з папугою» (2016) і майстерно виконана копія ікони «Матері Божої Бердичівської» (2016).

Юрій Чебаненко представив на суд відвідувачів свої чудові роботи «Полісся моє золоте» (2016), «Золото полісся» (2016), «Теплий подих літа» (2016) та «Гіацинти» (2016).

Радували відвідувачів світлі тони на картинах **Миколи Романчука** «Натюрморт» (2016), «Красвид» (2016), «Бузок» (2016) та «Хризантеми» (2016). **Олександр Алимов** представив свої картини «Лісова прогулянка» (2016), «Жасмин» (2016) та «Опівдні» (2016).

Захоплювали відвідувачів оригінальні роботи **Юрія Кисельова** «Гірський пейзаж» (2016), «Дорога» (2008), «Костел Босих кармелітів» (2010), «На рідному полі» (2013) та «Осіній мотив» (2016).

Творчість **Мар'яна Загороднього** була представлена трьома полотнами: «Зимовий пейзаж» (2016), «Бузок» (2016) та «Золота осінь» (2016).

Наймолодша учасниця виставки **Аліна Шкварницька** була представлена картинами морської тематики: «Море» (2016) та «Хвиля» (2016).

Активізувалась наукова робота працівників музею. Крім наукової паспортизації музейних предметів, працівниками Музею історії міста Бердичева опубліковано у 2013-2016 рр. 68 наукових публікацій в наукових журналах та наукових збірниках краєзнавчих конференцій, більше 150 науково-популярних краєзнавчих статей з минулого нашого краю в періодичних виданнях міста Бердичева: газетах «Земля Бердичівська», «Бердичівські новини», «Бердичівський погляд», «Бердичів» та «РІО-Бердичів». Тижневик «Бердичів» надав можливість музею протягом року публікувати свої матеріали в кожному номері газети під рубрикою «З експозиції Музею історії міста Бердичева». Працівники музею були учасниками 36 науково-практичних краєзнавчих конференцій, які проводились як на території України, так і за кордоном. Особливо тісне наукове співробітництво встановилось з Волинським, Рівненським та Житомирським обласними краєзнавчими музеями.

Науковими співробітниками музею було опубліковано багато статей в наукових виданнях безпосередньо як про роботу музею [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 9], так і з музезнавства [8; 10].

Щороку Музей історії міста Бердичева відвідують більше 15 тисяч відвідувачів. Музей є обов'язковим об'єктом для відвідування його організованими групами туристів, які з ранньої весни та до пізньої осені прямують з Києва та Чернігова до Вінниці — на шоу «Вінницькі фонтани». Організовано відвідують музей школи та навіть дитячі садки міста Бердичева та Бердичівського району. Частими відвідувачами музею є воїни 26-ї артилерійської бригади, яка дислокується у Бердичеві, та пацієнти обласного госпіталю ветеранів війни та праці, який розташований у Бердичеві.

Музей історії міста Бердичева займає своє нинішнє приміщення з 2003 р. На даний час частина експозиційних залів потребують реконструкції. До музею надходять нові експонати, які варто використати в експозиції. В результаті наукової роботи, яка проводиться в музеї, виявлено нові факти, імена, події. Нова інформація повинна бути представлена в експозиції. Частина вітрин та стендів застарілі, тому потребують або повної заміни, або реконструкції.

Необхідно створити кращі умови для перегляду експозиції. Є необхідність покращити освітлення в залах та коридорах, підсвітити стенди та окремі експонати спеціальним сучасним освітленням. Слід доповнити оформлення залів тематичними деталями у вигляді карнизів, постерів, копій фотозображень старого міста, військової тематики, розмістивши їх в експозиціях музею.

В зв'язку з сучасними подіями в країні у музеї виникла необхідність розширення експозиції та створення нових залів. Наявні в музеї приміщення для нових експозиційних залів необхідно ремонтувати. Для розміщення експонатів слід придбати нові вітрини, стенди, манекени, тумби, або реконструювати діючі.

Висновки: Головними напрямками роботи Музею історії міста Бердичева на 2017-2022 рр. є наступні:

1. Продовження наукової паспортизації музейних предметів відповідно до Інструкції з обліку та зберігання музейних предметів.

2. Створення нових експозиційних залів в нижніх приміщеннях музею — залу «Бердичів і національно-визвольна боротьба» (національно-визвольні змагання 1917-1920 рр., діяльність ОУН-УПА, події Майдану 2013-2014 рр.), залу «Бердичів і антитерористична операція (АТО)» та залу «Історія пожежної справи в Бердичеві».

3. Послідовне проведення поточних ремонтів, реконструкції вітрин та реекспозиції діючих залів музею.

4. Проведення будівельних робіт з капітального ремонту нижніх приміщень музею.

5. Оновлення в новій редакції Статуту музею та Колективного договору [8].

1. Дурава Н.Л. Музейна кімната історії освіти м. Бердичева // Бердичів від давнини до сьогодення. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 12-13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 425-435.
2. Дурава Н.Л., Скавронський П.С. До питання про створення відділу історії та культури бердичівського єврейства в Музеї історії міста Бердичева // Збірник наукових статей Міжнародної наукової конференції «Львів: єврейська спадщина. Вчення та устрій громади через віки (8-10 червня, м. Львів). — Львів : Растр-7, 2015. — С. 117-125.
3. Захарчук Н.М. З історії музейної справи // Острозький краєзнавчий збірник: одинадцятої наукової конференції «Острозькі краєзнавчі читання», до 135-річчя з дня народження музейного працівника Йосипа Новицького (Остріг, 6 червня 2013 р.). Випуск 6. — Остріг, 2013. — С. 439-446.
4. Захарчук Н.М. Зала творців мистецтва, прози, поезії музею історії м. Бердичева // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XII. Частина 2. — Рівне : П.П. Дятлик М.С., 2014. — С. 21-25.
5. Захарчук Н.М. О.С. Блажкун — організатор музейної справи в Бердичеві // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XI. Матеріали історико-краєзнавчої конференції присвяченої розвитку музейної справи та краєзнавства Волині (Рівне, 4 жовтня 2013 р.). — Рівне, 2013. — С. 56-58.
6. Коломієць Л.В. Зала подій Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. музею історії міста Бердичева // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XII. Частина 2. — Рівне : П.П. Дятлик М.С., 2014. — С. 36-38.
7. Скавронський П.С. Виставка «Ігнацій Ян Падеревський (1860-1941): поляк, європеєць, державний діяч, митець» в музеї історії міста Бердичева // І Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового. Науковий збірник / Упоряд. А. Силук. — Луцьк, 2014. — С. 156-163.
8. Скавронський П.С. До питання про програму розвитку музею на п'ять років з досвіду роботи музею історії міста Бердичева // Другі Всеукраїнські краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового. Науковий збірник / Упоряд. А. Силук, О. Мельник. — Луцьк, 2016. — С. 136-144.
9. Скавронський П.С. Доля одного з директорів Бердичівського музею — Куткіна Б.В. // Постаті землі Житомирської. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції присвяченої 120-річному ювілею М.Т. Рильського (Житомир, 22-23 травня

2015 р.). Вип. 51 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 172-176.

10. Скавронський П.С. Музейне діловодство як засіб раціонального управління // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XIV: Матеріали наукової конференції присвяченої 120-річчю музейної справи на Рівненщині. — Рівне : Дятлик М., 2016. — С. 74-82.
11. Скавронський П. Бісерний дивоцвіт Ольги Козлової // Бердичівські новини. — 2013. — № 17. — 25 квітня – 2 травня.
12. Скавронський П. Викладачі художньої школи влаштували виставку // Бердичівські новини. — 2014. — № 22. — 5-11 червня.

УДК 745.542(477)

КОСИЦЬКА З. М.
(*м. Київ*)

ВИТИНАНКИ СЕРГІЯ ТАНАДАЙЧУКА З КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ МІСТА БЕРДИЧЕВА

Анотація. Статтю присвячено творчості майстра Сергія Танадайчука, який створював витинанки з паперу в техніці вирізування та відщипування. Висвітлено художню характеристику його паперових робіт, що зберігаються у колекції Музею історії міста Бердичева. Проаналізовано характерні композиції, мотиви, колористику творів. Приділено увагу педагогічній діяльності майстра.

Ключові слова: *майстер, творчість, витинанки, декор, мотиви, колорит, традиції, новації.*

Постать Сергія Танадайчука (1963-2002) посідає осібне місце в історії української витинанки кінця ХХ-початку ХХІ ст. [2, с. 246]. Майстер, працював у різних техніках: декоративний розпис, писанкарство, часто надавав перевагу витинанкам. Кожну роботу майстер створював за власної авторської манери, залишивши оригінальний художній спадок.

Твори С. Танадайчука зберігаються в багатьох вітчизняних музейних збірках, зокрема, в Національному музеї народної архітектури та побуту України (м. Київ-с.Пирогів), у Музеї історії міста Бердичева. В даній статті розглянуто його роботи з паперу останньої названої колекції, оскільки саме з цим містом пов'язане творче життя майстра і його виховна діяльність із дітьми-сиротами.

Народився Сергій Васильович Танадайчук у с. Махаринці Козятинського р-ну Вінницької обл., пізніше жив і працював у м. Бердичеві Житомирської обл. З мистецтвом витинання познайомився ще в ранньому дитинстві. Він згадував: «Витинанки мене супроводжують все життя. Пам'ятаю, що почав витинати десь у п'ятирічному віці, наслідуючи старших у сім'ї, а особливо маму. Вона була ініціатором всього того, що скрашувало побут <...> Найбільше в нашій сім'ї витиналося на Новий рік» [3, с. 45]. До цього свята вирізали в родині переважно «сніжинки». У юнацькому віці в художньому осередку Петриківка (Дніпропетровської обл.) під впливом відомої майстрині витинанки Антоніни Авдієнко С. Танадайчук познайомився з виготовленням подібних розет уже з кольорового паперу, komponуючи з них у подальшому орнаменти, букети, додаючи стебла і листочки. Ці нові враження та екзерсиси дали поштовх власній фантазії, допомогли обрати улюблений вид мистецтва. Значимо, що з часом авторська манера та основні мотиви в його творчості набули відмінностей щодо початкових спроб.

У виготовленні авторських панно з паперу С. Танадайчук використовував різні технічні прийоми. Переважна частина цього доробку виконана в техніці відщипування, коли можна працювати без жодного інструменту, відриваючи пальцями невеликі частини від складеного чи розгорнутого аркуша паперу, надаючи в такий спосіб потрібної форми уявному або реальному образу. Водночас С. Танадайчук виконував роботи у традиційній техніці, вирізуючи з допомогою ножиць. Значна частина його авторських витинанок представляє композиційні схеми, укладені з багатьох кольорових елементів, що різняться за розмірами й формами. Водночас певну частину творів майстер виконав як прості витинанки, із одного цільного аркуша паперу. У кожній з робіт С. Танадайчук органічно поєднав міфологію, символіку, реальність, традиції, різні цікаві декоративні ефекти, новаційні композиційні прийоми, виразний колорит. Його перша виставка витинанок відбулася в 1996 р. в Житомирській школі № 23 [3, с. 47].

Неповторною частиною художнього спадку С. Танадайчука залишаються іграшки з паперу, які в Україні були доволі традиційним явищем, однак у виконанні майстра набули інноваційних форм і декору. Для їхнього виготовлення найкраще підходить цупкий папір, аркуш якого складають навпіл та вирізують за обраним контуром половину майбутньої фігури (антропоморфної, зооморфної, архітектурної тощо). Згин водночас постає віссю дзеркальної симетрії, що може у кінцевому вигляді набувати вертикального (архітектурна форма, людська постать, кінь, ведмідь) чи горизонтального спрямування (ягня, вовк, рак тощо). Роботу після вирізування розправляють не остаточно, залишаючи ледь зігнутою, завдяки чому вона набуває на рівній площині достатньої статичності [3, с. 32-33; 41]. С. Танадайчук такі твори дуже своєрідно і яскраво розфарбовував, за розмірами вони були від 10 см до 100 см, іноді більші.

В авторських роботах серед найуживаніших мотивів С. Танадайчука спостерігаємо фігоморфні, зооморфні, а також орнітоморфні зображення, зокрема, дерева, олені, воли, коні, собаки, соколи, ластівки тощо. Часто майстер створював площинні фігури та об'ємні композиції з дохристиянськими ідолами-богинь, силуетами тварин, архітектурними формами на зразок кількопверхових теремів тощо.

У фондах Музею історії міста Бердичева є всі типи згаданих паперових творів майстра: декоративні тематичні панно, дитячі об'ємні іграшки, що можуть стояти вертикально на горизонтальній площині (антропоморфні, зооморфні, архітектурні форми), а також пласкі силуети на зразок птаха, сонця, стилізованого трипільського амулету тощо.

Розглядаючи паперові декоративні панно з колекції Музею історії міста Бердичева, зауважимо, що всі вони репрезентують твори, виконані у техніці відщипування. Нерівні краї окремих модулів надають таким роботам особливого шарму. Створені мотиви: тварини, дерева, квіти, — набувають ніби «живих» ознак. У збірці вони виразно представлені у двох поліхромних панно, що мають центральні образи – стилізовані дерева. На першому з них названий мотив постає одинокою масивною фігурою, вирішеною без усякої деталізації. У ній вирізняється широкий стовбур з гіллям, представленим гачкоподібними й фантастичними елементами чи окремими «листочками». У верхній частині масивного стовбура укладено велику виразну п'ятипелюсткову червону квітку – головний акцент панно. На нижній частині стовбура укладені дещо менші за розміром, водночас виразні деталі з білого, зеленого, малинового паперу, що можуть символізувати бруньки, бутони, листя, можливо, якісь інші уявні складові. Між ними особливо виділяється яскравий червоний видовжений центральний модуль, урівноважуючи загальну композиційну схемою з яскравою п'ятипелюстковою квіткою вгорі. Кольорову гаму складають коричневі та фіалкові барви верхньої і нижньої частин стовбура з бічним прилеглим віттям, поверх яких укладено різні менші червоні, зелені, білі, малинові елементи.

На другій авторській витинанці з центральним мотивом дерева нижче від нього розміщено два зооморфні дисиметричні силуети із виразними рогами (бики/тури/зубри/), та вузька горизонтальна декоративна смужка, що символізує ґрунт-каміння під тваринами. «Дерево» на цьому панно має свічкоподібний рівний стовбур з бічними, білатерально розгалуженими гілками. Його крону можна умовно порівняти з літерою «Т», до якої додано ще одне поперечну лінію трохи нижче від традиційного чи з сучасними опорами електропередач, які мають вгорі кілька ramen на різних рівнях, у даному авторському рішенні їх два. Бічні гілки розходяться від центрального стовбура горизонтально, розгалужуючись в подальшому і уподібнюючись природним. Основні мотиви виконано з чорного паперу, виразність якого підкреслено

окремими елементами червоного і вохристого кольорів, що надають твору посиленої експресії.

Три наступні декоративні тематичні панно мають центральні зооморфні мотиви, вони всі укладені асиметрично. На одному з них репрезентовано виразного червоного оленя, оточеного дрібнішими елементами фантастичних форм, що символізують в даному випадку бідну рослинність. Центральна постать представлена під значним кутом до лінії горизонту, з виразним спрямуванням до правого верхнього кута. Біле обрамлення навколо цільного червоного силуету, надає образу романтичного й водночас напруженого святкового піднесення. Обрамлення створено за рахунок аналогічної підкладеної фігури дещо більшого розміру. Стилізовані дерева та інші рослинні мотиви репрезентовані символічно, переважно вохристими елементами, поодинокі синіми, фіалковими, червоними. Всі вони багато менші щодо центральної постаті. Невеликі, рідко укладені на них білі квіти можуть водночас символізувати перші сніжинки.

На наступному тематичному панно пара зооморфних силуетів «пасеться» (?), «відпочиває» (?) серед умовно представленого природного оточення. Розглядуваних тварин складно класифікувати, оскільки вони одночасно подібні до коней, ягнят, собак. Стилізовані довколишні «трави», «кущі», «дерева» мають невеликі розміри і зміщені ближче до краю панно, що додає композиції простору. Дві окремі невеликі рослини, розташовані ближче до середини, можна порівняти з квітами лілій, одна з яких має антропоморфне стебло, інша – зигзагоподібне. Кольори центральних тварин – червоний і жовтий. Дещо вище над ними укладено неправильної форми овальний червоний модуль, який урівноважує кольорове рішення загальної композиції. Довколишнє фітоморфне оточення вирішено трьома чорними ажурними плямами, що декоровані поодинокими червоними і жовтими маленькими «квітами». Унизу вона значного розміру, дві з боків угорі зовсім невеликі.

Третє тематичне панно представляє боротьбу бика/тура з двома вовками(?), один із яких розташований навпроти жертви, другий – на її хребті. Піднята голова тварини із напруженою шиєю передає силу зичного реву звіра. Рідкі невеликі елементи фантастичних форм створюють умовну картину природи. Колір для бика/тура автор обрав чорний, обрамивши його ніби зеленою тінню (аналогічно з варіантом оленя, про що йдеться вище). Хижі звірі вирішені яскраво-червоними силуетами. Всі інші невеликі елементи виготовлені з коричневого, зеленого, фіалкового паперу і не особливо впадають око, посилюючи центральну драму.

Ще у фондах Музею є авторські витинанки, виготовлені як пласкі картонні фігури на зразок сонця, птаха (ластівки), трипільського амулету-богині, будинку-терема тощо. У деяких з них на площинах є прорізані елементи. Два перші названі зразки мають значні розміри. «Сонце» виконане з жовтого картону, додатково декороване оранжевою й бордовою фарбами, його

промені символізують чотири трилисники, ритмічно розташовані по краю диска. Ажурні прорізи всередині зроблено «на чолі» (трилисник), «на очах» — навколо зіниць та між губами півмісяцем. Мальований декор складають більші й дрібніші кольорові плями, які гармонійно узгоджені в загальному оформленні. Ще одне «сонце» виконане без прорізів, його промені нагадують видовжені «пелюстки» чи умовні язики полум'я (чотири більші вгорі, внизу та з боків, між якими розташовані низка менших). Вся оздоба декорована мальованими мотивами аналогічних кольорів, що й у попередньому випадку: на жовтому тлі бордові, оранжеві композиційні схеми із зигзагів, хвилок, ком, кружків тощо.

Силует паперового птаха-ластівки вирішено як дзеркально-симетричну фігуру значних розмірів із крилами, розташованими майже паралельно з тулубом. Хвіст представлено зигморфною квіткою з округлими пелюстками, посеред якої прорізано невеликий кружок з аркатурним декором по краю. У верхній частині крил також прорізано невеликі наскрізні мотиви, що нагадують ластівок з розправленими крилами. Картон автор уподобав яскравомалинового кольору, намалювавши на ньому невеликі квіти, намистини, хвилячки бордової, жовтої, блакитної фарб. Варто зазначити, що цей картонний птах подібний за стилістикою і кольористикою до аналогічного, виготовленого на зразок сокола, також вирізаного з цільного аркуша й декорованого малюванням. Його автор подарував у 2002 р. у Будинку народної творчості м. Могилів-Подільського (Вінницької обл.), де нині твір представлено в постійній експозиції. Директор Будинку народної творчості в м. Могилів-Подільському Оксана Городинська, майстер витинанки, член НСМНМУ.

Всі інші витинанки С. Танадайчука в колекції Музею історії міста Бердичева – це архітектурні пласкі фігури, зігнуті за вертикальними осями симетрії для надання статичності на рівній поверхні, а також іграшки, подібні їм за технікою виконанням, на зразок антропоморфних та зооморфних силуетів. Два розглядувані архітектурні зразки мають значні розміри, висоту біля 1 м.. Вони виготовлені з рожевого й жовтого картону за схемою традиційного храму, завершеного в даному разі трилисником. Декор на них намальовано різними барвами, гармонійно. Колористики зооморфних іграшок вирішена також виразно й ефектно. Зокрема, силует чорного kota в одному випадку має яскраві червоні, жовті, білі мотиви, в іншому – зелені, блакитні, жовті, створюючи кожного разу принципово інший характер «звірят».

Важливо, що у фондах Музею історії міста Бердичева зберігаються також мальовані панно майстра, виконані на полотні й дереві. Вони представляють особливо цікавий художній спадок митця. Іноді репрезентовані на них образи перегукуються з авторськими витинанками, водночас це завжди новаційні неповторні твори.

Особливою сторінкою в діяльності майстра залишається його педагогічно-виховна робота з дітьми Бердичівського інтернату для сиріт, де на

громадських засадах з 1995 р. він щонеділі проводив заняття з декоративно-ужиткової творчості (розпис, витинанка) [5, с. 41]. Учні цього гуртка на всеукраїнських конкурсах неодноразово отримували грамоти й дипломи. З часом подружжя Фіглюсів з США сприяло у придбанні приміщення для майстерні [3, с. 47]. Активна педагогічна діяльність митця поширилася також на видання серії популярних та дитячих видань «Бердичівське народне мистецтво», «Витинанкова газета». У них були опубліковані, переважно роботи вихованців, зокрема, однієї з талановитих учениць, Віки Зданевич [1, с. 3-15]. У роботах учнів виразно домінують антропоморфні й фантастичні істоти, іграшки у вигляді храмів, звірів тощо. За рішенням силуетів вони аналогічні творам вчителя. У цій же книжковій серії згодом вийшли його методичні посібники про різні техніки витинання: вип. 17 [4, с. 31-41], вип.. 18 [3, с. 5-44].

Знаковою подією для С. Танадайчука була участь у Першому Всеукраїнському святі витинанки, про що він згадував пізніше [3, с. 46]. Одним із головних організаторів цих нині традиційних заходів, започаткованих у 1993 р. в м. Могилів-Подільському, була Марія Василівна Гоцуляк. Нині директор етнографічного музею ім. М. Руденко в м. Могилів-Подільському, член НСМНМУ. Форум об'єднав провідних митців України, особливо важливо, що програма передбачила творче спілкування з корифеєм подільської витинанки, педагогом, Марією Авксентіївною Руденко.

Значний вплив на майстра мала діяльність етнографа Романи Кобальчинської, працівника НМНАПУ, яка в 1995–2003 рр. у київському Будинку вчителя проводила цикл лекцій із педагогами загальноосвітніх шкіл (клуб «Громниця»). На заняттях вона щораз знайомила слухачів із різними народними традиціями, зокрема, із побутуванням паперових оздоб. На майстер-класи, що проходили під час зустрічей, Р. Кобальчинська запрошувала різних досвідчених майстрів, часто саме С. Танадайчука. Завдяки таким заходам паперовий декор набував ширшої популярності серед київських педагогів, котрі під час спілкування дізнавалися не лише про українські традиції, а також і про художню творчість митця та його виховну діяльність в інтернаті. Ймовірно, що й сам С. Танадайчук черпав цікаві знання під час лекцій. У 1998 р. Р. Кобальчинська запросила митця виготовити витинанки для експозицій в окремих оселях НМНАПУ. Майстер вирізав хрести, ромби на сволок для хати із с. Великий Кочурів (Чернівецька обл.), а також «рай дерева» для оздоблення ікон [3, с. 47].

Творча співпрацяєднала С. Танадайчука із викладачем Житомирського училища культури ім. І. Огієнка Анатолієм Шевчуком, який з 1998 р. до програми декоративно-ужиткової творчості ввів теоретичний курс «Мистецтво витинанки та етнокulturознавство». Студенти цього закладу вперше в Україні захистили групову дипломну роботу «Галерея витинанки». Найкращі роботи були представлені незабаром на звітній виставці «Витинанка-2000», до

каталогу-альбому ввійшли десятки найкращих паперових творів випускників [7, с. 100].

14 червня 2006 р. А. Шевчук у Музеї космонавтики ім. С. П. Корольова (м. Житомир) урочисто відкрив Всеукраїнську виставку-конкурс витинанок, організовану в пам'ять Сергія Танадайчука [7, с. 136]. Під час заходу були експоновані твори багатьох відомих майстрів України, зокрема, Ганни Герасимчук (Житомир), Юлії Ясіновської (Житомир), Людмили Проценко (Київ), Світлани Рак (Київ), Марії Косицької (Київ), Зінаїди Косицької (м. Вишневе), а також талановитих студентів Житомирського училища культури ім. І. Огієнка. Наймолодшою учасницею була Єфросинія Проценко (Київ). Журі конкурсу очолила Леся Денисенко-Єременко, майстриня народної творчості, лауреат премії ім. Петра Верни [7, с. 137]. Під час відкриття студенти розгорнули найдовшу в Україні (14 м) витинанку С. Танадайчука, у якій майстер зумів, використавши особливості композиційної схеми, передати нескінченність рідної землі та нескінченність своєї любові до неї.

Як бачимо, Музей історії міста Бердичева має особливо цінну колекцію витинанок Сергія Танадайчука, у якій зберігаються також його роботи, виконані в різних техніках. Порівнюючи дане зібрання з фондами інших вітчизняних музеїв, можемо говорити про найповніше представлення спадку митця. У жодній іншій збірці не можна зустріти такого розмаїття його творів з різної тематики. Важливо також, що всі вони репрезентують набуток майстра, який переосмислив багаті традиції українського народного мистецтва і створив на ґрунті власних фантазій неповторну особистісну художню манеру. Розглянуті витинанки з фонду Музею репрезентують значиму сторінку плідної діяльності талановитого українського митця.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ІМФЕ НАНУ — Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України.

НМНАПУ — Національний музей народної архітектури і побуту України (Київ).

НСМНМУ — Національна спілка майстрів народного мистецтва України

1. Віка Зданевич. Витинанки-іграшки / Вступне слово С. Танадайчука– Вип. 1. — Б.в.д. — [16 іл.] — (Сер. «Бердичівське нар. мистецтво»).
2. Косицька З. Витинанки /З. Косицька // Історія декоративного мистецтва України у 5-ти т. — Т. 4. Народне мистецтво та художні промисли ХХ ст. / ІМФЕ НАНУ; гол. ред. Г. Скрипник. — К.:, 2011. — С. 235 – 254.
3. Танадайчук С. Витинанки. Витинанкові іграшки / С. Танадайчук. — К. : Вид. дім «Соборна Україна», 2000. — 48 с.: іл. (Сер. «Бердичівське нар. мистецтво». № 18).

4. Танадайчук С. Декоративне мистецтво: Розпис. Пластика. Витинанки. Писанки / С. Танадайчук. – К. : Вид. дім «Соборна Україна», 1998. – 48 с. – (Сер. «Бердичівське нар. мистецтво»).
5. Чайківська В. Така доля Танадайчука... / Ванда Чайківська // ОМ. – 2003. – № 1. – С. 41.
6. Шевчук А. Основи родоводу Сергія Танадайчука/ Анатолій Шевчук // ОМ. – 1999. – № 3–4. – С. 58.
7. Шевчук А. Українська образотворчість. Пошуки істини: Статті та есеї з іст. і критики декоративно-ужиткового й образотворчого мистецтва / Анатолій М. Шевчук. – К. : Софія — А, 2007. – 307 с. + СХСХІ с. іл.

УДК 908

СКАВРОНСЬКА М.В.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

РОБОТУ МУЗЕЮ ОЦІНЮЮТЬ ВІДВІДУВАЧІ

***Анотація.** В статті наводиться багато прикладів оцінювання роботи Музею історії міста Бердичева та його працівників. Приведено багато прикладів з Книги відгуків про роботу наукових співробітників та музейних доглядачів.*

***Ключові слова:** відгуки, музей, екскурсія, експонати, Бердичів.*

Музей історії міста Бердичева працює для відвідувачів щоденно, крім понеділка, з 9-00 до 17-00. Щоденно в музеї багато відвідувачів. За рік ми приймаємо більше 15000 осіб. Приходять до музею групами, сім'ями, приводять бердичівляни своїх родичів, які приїзять до Бердичева погостювати у святкові та неробочі дні. Дуже багато групових екскурсій влітку, коли організовані групи туристів прямують через з Києва, Чернігова, Коростеня до Вінниці на огляд Вінницьких «музичних фонтанів», то вони обов'язково по дорозі не минають Бердичів, і, звичайно територію колишньої фортеці і відвідують наш музей.

Книга відгуків, яка доступна усім відвідувачам музею містить оцінки як роботи музею взагалі, так і оцінку роботи окремих його працівників. Наведемо цілий ряд прикладів таких оцінок з книги відгуків мовою оригіналу:

«Колектив Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, щиро вдячний екскурсоводу за змістовну цікаву багатопланову розповідь про минуле, сьогодення та славні сторінки (сумні) воїнів-авганців.

Згадка про ваше місто залишиться з нами назавжди.

10.09. 2011 р.»

«Приятно было узнать, что у небольшого украинского города, в котором мы когда-то родились, такая богатая история, такая прекрасная история! Понять это помогла не только богатая экспозиция, но и прекрасный экскурсовод Наталья, не только обладающая обширными знаниями, но и прекрасно владеющая украинским языком.

Исаева Людмила, Ищенко Сергей — бывшие бердичевляне.

16 декабря 2011 г.»

«Були в музеї. Дуже сподобалось. Це те, що треба зберігати і на чому виховувати прийдешні покоління.

Сергій та Олександр.

28. 07. 2012 р.»

«Дуже дякуємо за змістовну, цікаву і дуже повчальну екскурсію. А також за самовідданість і ентузіазм у підході до формування музею.

З великою повагою до вашої справи

Іра, Олексій та їх гості зрізних міст.

29.07. 2012 р.»

«Щиро дякую працівникам музею за цікаву екскурсію. Мої знання про культуру різних народів значно збагатилися. Поїду додому, в Київ, з найкращими згадками про гостинний Бердичів!

м. Київ, Гончар Аркадій.

20.09.2012 р.»

«Інститут геофізики НАНУ України.

Дякуємо за чудову, корисну екскурсію. Ми – 48 чоловік отримали велике задоволення від відвідування музею.

07.03.2013 р.»

«Дякуємо за пізнавальну подорож. Вичерпну інформацію про кожен експонат. Увага персоналу нас приємно вразила. Дякуємо всім.

м. Павлоград.

16.03. 2013 р.»

«Музей чудный. Чувствуется проведенная работа. Хорошая атмосфера и от этого познавательная прогулка по музею становится еще лучше. Спасибо вам большое. Желаем процветания на долгие годы.

Денисовы г. Одинцово.

25.04 2013 г.»

«Бажаємо натхнення, поповнення колекції та дякуємо за просвітницьку діяльність.

Державна пробірна служба України.

06.06.2013 р.»

«Музей — казка, Лариса Василівна — чудо, екскурсія — пісня! Удачі! Щастя! Величезне спасибі!

Освітняни Житомирщини (курси підвищення кваліфікації вчителів історії).

02.07.2013 р.»

«Дуже вражений м. Бердичевом, його історією і величністю. Бажаю процвітання та злагоди людям Вашого міста!!!

м. Київ старший офіцер управління фізичної підготовки Збройних Сил України О. Серий.

10.07.2013 р.»

«Огромное спасибо людям, которые хранят наследие земли на которой живем!!!

Доброго здоров'я, счастья, процветания вашему музею!

Областное управление культуры Донецкой области.

г. Донецк.

16.07.2013 р.»

«Неймовірно цікава подорож у минуле, завдяки Бердичівському музею, подарували мені не з чим незрівнянні почуття гордості за свою країну. Дуже вам вдячна за те, що бережете та охороняєте нашу Українську історію.

З повагою Кондратюк Юлія Олегівна

м. Цюрупинськ Херсонської обл.

17.07.2013 р.»

«Спасибо за прекрасную экскурсию. Будете в Одессе, заходите! С уважением одесситы, родственники которых живут в Бердичеве.

27.07.2013 г.»

«Бердичівський музей! Навіть не знав про його існування — відтепер знаю! Красно дякую!

Якщо спитають чи був в Бердичеві? Скажу таки-да! Навіть у музеї!

Дуже цікава експозиція і яскраві ілюстрації екскурсовода.

Низький уклін. Найкращі побажання існуванню музею. Здоров'я працівникам і благочинцям!

З повагою

Марочкін В.І. місто Дніпропетровськ.

03.08.2013 р.»

«Дуже вражена Вашим музеєм. Один з малої кількості музеїв України, що безкоштовно приймає відвідувачів. Експозиції створено з любов'ю, науково, цікаво. Частка історії краю та нашої країни. Дуже дякую. Хай щастить!

Екскурсовод міста Ялта Дьяконова Л.І.

28.08.2013 р.»

«Щиро дякуємо за Вашу творчу плідну роботу. Дуже цікаво. Ми задоволені тим, що у нас в Україні є такі музеї, такі чуйні співробітники.

Ветерани праці залізничного транспорту Рівненської обл.

17.09.2013 р.»

«Дуже вдячні за цікаву екскурсію!!! Ніколи не підозрюєш скільки наша рідна земля має спогадів. Тому прийшовши в музей рідного міста проникаєшся кожним історичним фактом, адже історія єднає наших земляків.

Саша.

06.10.2013 р.»

«Наталья Николаевна! Восторг! Слов нет! Потрясающая экскурсия! Здоровья Вам! Процветания музею и городу Бердичеву! Радости! Добра! И мира!

С благодарностью Татьяна Орлова актриса театра и кино.

23 ноября 2013 г.»

«Приятно встретится со своим прошлым: узнавать старые здания, читать знакомые имена, даже увидеть свою родную девятую школу. Спасибо всем. Кто все это бережет. А еще память о Чернобыле... Очень трогательно. Спасибо.

Улановская Н.Н.

26.04.2014 г.»

«Дякую за чудову екскурсію по музею. Прекрасний музей. Чудові, чуйні, ввічливі, професійні музейні працівники. Ще раз дякуємо. Будемо пропагувати.

Головний художник Житомирського театру Кулавін В.М.

17.06.2014 р.»

«Сьогодні перше знайомство з Бердичевом. Мало часу, щоб побачити все. Друзі порекомендували до Вас, пообіцяли, що тут і побачу і почую.

Не жалкую, що їх послухала, бо і почула, і побачила точно. Безумовно вражена експонатами, зібраними за такий короткий час. Щиро дякую за Вашу роботу, яка зберігає найпотаємніше і святе – історію нашого життя. Так тримати!

Щиро ваша кореспондент газети «Час Полісся» Альона Денисюк.

25 липня 2014 р.»

«Спортивний клуб «Висота», м. Львів. Вдячні і приємно вражені експозицією. Особливо частиною про історію м. Бердичева, та спортивною експозицією.

Учасники турніру «Меморіал В. Лонського»

28.06.2014 р.»

«Отримали величезне задоволення від відвідання цього музею. Колекція є досить вражаючою, як і бережливе і любляче ставлення працівників до своєї роботи та експозицій в цілому. Дізналися багато цікавого про історію рідного краю.

І. Дейнеко, м. Чуднів.

23.07.2014 р.»

«Щиро дякуємо співробітникам музею за збереження історичної пам'яті. З любов'ю вони передають наступним покоління історії життя

багатьох бердичівлян. У таких місцях відчувається, що пам'ять незнищенна, що славна історія України є запорукою великого майбутнього нашого народу.

Чмир О.Р., доцент Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Яворська Г.М., доктор філологічних наук, професор Національного інституту стратегічних досліджень.

06.09.2014 р.»

«Музей м. Бердичева своїми експонатами збагатив духовно моє серце й душу.

З вдячністю і найкращими побажаннями краєзнавець Дмитро Люшненко. Село Великий Луг.

08.09.2014 р.»

«Очень интересно было познакомиться с жизнью Бердичева в Вашем музее.

Саймон Смит, посол Великобритании на Украине.

25 октября 2014 г.»

«Вдячна за чудову екскурсію працівникам музею. Відчуття ніби побувала в давньому Бердичеві. Дякую, що поділилися частинкою своєї історії.

Христина. Львів.

29.01.2015 р.»

«Дякуємо за цікаву розповідь про минуле нашого народу. Маленькі екскурсанти з великим захопленням слухали і запам'ятовували цікаві факти з життя пращурів.

Бажаємо Вам процвітання та вдячних гостей.

Дошкільний навчальний заклад № 16, діти старших груп.

12.02.2015 р.»

«Дякуємо вам всім за вашу працю, за любов до свого краю, за любов до України! Ви надзвичайні! Ми заберемо з собою в серці часточку Бердичева і вашої любові до нього. Так буде ширитися любов поміж людей. Низький уклін.

МФ «Відродження».

28.03.2015 р.»

Низький, низький уклін співробітникам музею за збереження історії Нашої Держави. Хай Бог допомагає в майбутньому.

«Обніміться брати мої бо лихо вам буде» Т. Шевченко.

З повагою та пошаною Лебединська-Шпак Т.М.

05.04.2015 р.»

«Огромное спасибо, очень домашний музей, душевные люди. Пополняйте коллекцию и берегите то что есть. Удачи и мира!!!

Александр Смирнов, офицер 79 Николаевской отдельной аэромобильной бригады, археолог, старший преподаватель кафедры археологи

древней и средневековой истории Николаевского национального университета В.А. Сухомлинского.

22.04.2015 г.»

«Дякуємо безмежно за ту землю, яка народила людей талановитих, розумних та щирих! Бердичів у наших серцях!

З любов'ю професор Л.І. Конопкіна, м. Дніпропетровськ.

28. 05. 2015 р.»

«Дуже вражений. Дуже приємно вражений! Сьогодні в м. Бердичів я вперше і дякуючи музею наче прожив історію міста за декілька хвилин майже декілька тисячоліть. Дякую вам, що ви є.

Олександр, м. Київ.

12.07.2015 р.»

«Чрезвычайно интересный музей в таком небольшом городе и однако с такой богатой историей. Спасибо большое за экскурсию с очень четкими и интересными объяснениями.

Жером Окенцина из Парижа.

15.08.2015 г.»

«Гарно дякую шановним колегам за прийом, цікаву екскурсію та розповіді про місто та його історію. Цікавий музей, є декілька унікальних, дуже цікавих експозицій, які ще ніде не зустрічалися.

З найкращими побажаннями Альберт Комарі, старший науковий співробітник Чернівецького художнього музею.

27.08.2015 р.»

«Гурт «Гайдамаки» в захопленні після ознайомлення з музеєм міста Бердичева. Україна починається в Бердичеві! Браво!

05.09.2015 р.»

«Історія – це те, що ми повинні знати й цінувати. Щиро дякую працівникам музею за те, що вони бережуть пам'ять поколінь. А ще за їхню ввічливість, уважне і доброзичливе ставлення до відвідувачів. Журналістка. м. Луцьк.

16.03.2016 р.»

«Дякую моєму рідному місту за чудовий музей, його експозиції. Також за теплоту і доброту обслуговування. Я знову повернувся в дитинство, пережив часи трипілля, періоду козаччини, війни, сучасності.

З повагою і любов'ю Петро Носаль, поет.

16.03.2016 р.»

«Дякуємо за цікаві історії та дуже класну розповідь про життя міста. Бажаємо розквіту музею та нових знахідок.

Спортивний клуб «Олімпієць» м. Житомир.

04.09.2016 р.»

«Велике дякую вам за екскурсію! Я побачила нові речі які ніколи ще не бачила. У мене море емоцій, я дуже задоволена! І обов'язково повернуся ще!!!

Кочкова Дарина, м. Боярка,

04 09.2016 р.»

Записи в Книзі відгуків спонукають нас, працівників музею, уважно ставитись до відвідувачів, працювати все краще й краще: поглиблювати свої знання про минуле рідного міста для того, щоб донести їх до бердичівлян та гостей нашого міста.

1. Книга відгуків Музею історії міста Бердичева.

УДК 902

ТАРАБУКІН О.О.
(м. Житомир)

ПРЕДМЕТИ БЕРДИЧІВСЬКОЇ СТАРОВИНИ В ФОНДАХ ЖИТОМИРСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

***Анотація.** У повідомленні наводяться відомості про різноманітні цікаві експонати з фондів Житомирського обласного краєзнавчого музею, які були знайдені у різний час на теренах м. Бердичева.*

***Ключові слова:** Бердичів, Житомирський обласний краєзнавчий музей, фонди, предмети*

Для вивчення стародавньої і середньовічної історії м. Бердичева певний інтерес представляють виявлені на його території у різний період окремі речові знахідки. Упродовж 60 – 80-х років ХХ ст. ряд знахідок з Бердичева потрапило до Житомирського обласного краєзнавчого музею (далі ЖОКМ). У травні 2016 р. колекція музею поповнилася 4 новими цікавими знахідками. Предмети походять з різних місць Бердичева. Їх було знайдено на території кляштору Босих Кармелітів та поблизу, на березі р. Гнилоп'яті, на територіях заводу «Комсомолец» та старого кладовища. Нижче наводимо відомості про предмети давнини, які нині зберігаються у фондах ЖОКМ.

На території кляштору Босих кармелітів у 1930 р. було знайдено гармату XVII – XVIII ст. виготовлена із чавуну (Рис. 1, 19). Розміри: довжина – 1,76 м, діаметр нижньої частини – 23,5 см, діаметр верхньої частини – 13 см, діаметр отвору – 5,5 см. Зберігається у фондах ЖОКМ (КП 18945 36 23) [7, арк. 71 зв.-72].

У 1946 р. поблизу р. Гнилоп'яті на поверхні було знайдено вкладиш від серпа. Виготовлений із кременю жовтуватого кольору, має рівну робочу частину і горбату дугоподібно-вигнуту спинку. Розміри: 10,5 x 2,5 см. Гострий

кінець вкладкиша відлаmano. Знахідку передано до фондів ЖОКМ у 1980 р. (КП 14383 / Аоп 9980). [6, арк.69 зв.-70]

На території кляштору Босих кармелітів у 1948 р. було знайдене ядро XVII – XVIII ст. виготовлене із чавуну, округлої форми, діаметром – 6,7 см (Рис. 1, 15). Зберігається у фондах ЖОКМ (КП 7586 36 298) [5, арк. 32зв.-33].

На березі р. Гнилоп'яті у 1948 р. було знайдене ядро XVII – XVIII ст. виготовлене із чавуну. Округлої форми, поверхня гладка, діаметром – 6,7 см. Знахідку до фондів ЖОКМ передав В.М. Лапінський [КП 7587 36 299] [2, арк. 97 зв.-98].

У квітні 1960 р. учень СШ № 7 м. Бердичева В. Кармазін поблизу кляштору Босих кармелітів зібрав уламки 8 тютюнових люльок XVII – XVIII ст.

1 – Керамічна, покрита поливою зеленого кольору. На обох отворах валики. Чашечка прикрашена геометричним орнаментом у вигляді вертикальних рисок. Розміри: довжина – 5 см, ширина – 3,4 см (1137 – (754 – і/п 27)).

2 – Керамічна, покрита поливою жовтого кольору. Чашечка зламана, знизу надбита. Середня частина прикрашена рослинним орнаментом у вигляді квітки. Розміри: висота – 4 см, ширина – 3 см (1137 – (755 – і/п 28)).

3 – Керамічна, покрита поливою зеленого кольору. Посередині розширена, прикрашена орнаментом у вигляді пелюсток квітки. Розміри: довжина – 5 см, ширина – 4,5 см (1137 – (756 – і/п 23)).

4 – Керамічна, виготовлена із глини білого кольору. Чашечка з краю надбита. На поверхні чашечки рослинний орнамент. Розміри: довжина – 6 см, ширина – 4 см (1137 – (757 – і/п 24)).

5 – Керамічна, покрита поливою. Середня частина прикрашена рослинним орнаментом і валиком. Розміри: довжина – 5 см, ширина – 4,5 см (1137 – (758 – і/п 26)).

6-8 – Уламки трьох керамічних люльок. Виготовлені із глини сірого кольору. Чашечки відбиті. На поверхні чашечки рослинний орнамент. Розміри: довжина – 4 – 4,5 см (1137 – (759 – і/п 1236-1238)). Зберігаються у фондах ЖОКМ (КП 1137 III к/с 1353-1360) [1, арк.75 зв.-77, 3, арк. 85 зв.-86].

У 1961 р. Н. Берестюк та К. Пижон в районі ринку на глибині 2 – 3 м знайшли три керамічні тютюнові люльки XVII – XVIII ст. (Рис. 1, 4, 6, 10) Передані до фондів ЖОКМ у 1962 р. (КП 1588 III к/с 1361-1363) [4, арк. 6 зв.-7].

У 1963 р. на території заводу “Комсомолец” було знайдено уламок глиняної жіночої статуетки, орієнтовно XVII ст. Нижня частина від талії відбита, поверхня частково покрита поливою темно-жовтого кольору. Передана до фондів ЖОКМ у березні 1963 р. (КП 1659 Ак 15479, інв. № 630) [4, арк. 12 зв.-13].

На території старого кладовища знайдено уламок керамічної тютюнової люльки XVII-XVIII ст. Поверхня світло-коричневого кольору. По верхньому краю чашечки орнамент. Верхня частина чашечки і тулії відбиті. Розміри: 5,2 x 3,9 x 4,4 см. Зберігається у фондах ЖОКМ (КП 19696 III к/с 1395) [8, арк. 45 зв.-46].

На території кляштору Босих кармелітів було знайдено мармурову плиту білого кольору із сіруватим відтінком та з мідною барельєфною вставкою всередині якої латинські написи. У внутрішній частині зображено чотирикінцевий хрест, внутрішнє поле якого покрите написами. На балці зверху до низу стовпчастий напис у чотири рядки: IE / SVS / HO / MO. На лопатях і середохресті горизонтальний напис ChRIsTvS * DEVS. У внутрішньому окантованому колі, розділеного хрестом на чотири частини, починаючи знизу зліва на право напис VIVIT / REGNAT / IMPERAT / MCM.

Остання, очевидно, дата – 1900. У зовнішньому окантованому колі, починаючи знизу зліва на право напис + ZA UCALOWANIE TEGO KRZYZA UMIESZCZONEGO W KOSCIELE I ODMOWIENIE OJCZE NASZ 100 DNI ODPUSTU RAZ NADZIEN. У нижній частині плити цифри, очевидно, дата – 1901, а у півколі літери P та X накладені одна поверх другої. По краям плити наскрізні отвори для кріплення. Розміри: 75 x 39 см. Зберігається у фондах ЖОКМ (КП 31817 і/п 2244) [9, арк. 127 зв.-128].

У травні 2016 р. до фондів музею надішли предмети XVIII-XIX ст., що походять з поховальних камер, розташованих праворуч від входу дольного (підземного) костелу Бердичівського кляштору Босих кармелітів, знайдені під час обстеження у 1985 р. Серед них фрагменти декоративної тасьми, посріблені оздоблювальні цвяхи та бронзовий натільний хрестик.

Тасьма декоративна, виготовлена із тканини та металевої нитки в техніці гаптування і плетіння. Складається з двох взаємопов'язаних частин. Верхня представляє собою довгу стрічку – пасок шириною – 1 см. Верхній і нижній краї оздоблені двома рельєфними горизонтальними вузькими смужками розділених вузьким заглибленням. Внутрішній простір між лініями прикрашений по горизонталі рядком навкісних заглиблень у вигляді, можливо, стилізованих гілочок. Нижню частину стрічки прикрашає хвилеподібна кайма у вигляді петельок з напівкруглими завершеннями донизу, утворена з трьох рядів переплетених ниток, прикріплених до нижнього краю стрічки багаторядним пасмом вертикально опущених донизу і переплетених в основі металевих ниток. Розміри: довжина – 10,4 см, ширина 1,3 – 1,8 см, товщина – 0,1 см. Використовувалася для оздоблення лицевої частини поверхні дерев'яної труни. Стан: потертості, розриви, забруднення. Зберігається у фондах ЖОКМ (КП 45143 IIIA 21567).

Хрестик натільний, християнський, чотирикінцевий, виготовлений із бронзи в техніці лиття. Збереглася повністю верхня і частково середня частини. Розміри: висота – 2,3 – 2,4 см ширина 0,6 – 0,7 см, товщина – 0,1 –

0,2 см. По краю облямований вузьким рельєфним виступом – кантом. Внутрішня частина оздоблена орнаментом. По краям лопатей (рамен) рельєфне зображення серця, у внутрішній частині якого хрест з округлими завершеннями. У середохресті геометрична фігура у вигляді ромбу, у внутрішній частині якого рельєфне зображення більшого за розмірами хреста, який слабо проглядається, можливо, із підтрикутними або серцеподібними завершеннями по краям лопатей (рамен). Під серцями зображено зігнуті на півдугу до середини паростки. У верхній частині хрестика вушко з наскрізним отвором, овальної форми, розмірами: висотою 0,5 – 0,6 см, товщиною 0,1 – 0,2 см, діаметр отвору – 0,2 см (Рис. 1, 16). Стан: надбитості, подряпини, тріщини. Права частина лопаті (рамен) та нижня частина основи відламані. Зберігається у фондах ЖОКМ (КП 45144 ША 21568).

В одній з поховальних камер, серед кісток і будівельного сміття, було знайдено уламок стінки дерев'яної труни, зовнішня поверхня якої була прикрашена візерунком, складеного з невеличких посріблених цвяхів. Нині збереглося два цвяхи з тоненькою ніжкою, увінчаною напівсферичною в перетині шляпкою. Розміри: висота 1 – 1,1 см, шляпка висотою – 0,4 см, діаметром 0,8 – 0,9 см, ніжка довжиною – 1 см, діаметром – 0,1 см. Зберігаються у фондах ЖОКМ (КП 45146/1-2 ША-21570-21571).

1. Інвентарна книга відділу історії дорядянського періоду Житомирського обласного краєзнавчого музею (історичний відділ) № 2: 11.05.1951-1966 рр. — № 361-766. — 79 арк.
2. Інвентарна книга № 3 історичних цінностей Бердичівського історико-краєзнавчого музею: 1948р. — № 441-616. — 109 арк.
3. Книга вступу експонатів Житомирського обласного краєзнавчого музею № 1: 15.01.1948-08.08.1962 рр. — № 1-1530. — 122 арк.
4. Книга поступлених ЖКМ № 2: 9.08.1962-17.05.1970 рр. — № 1531-3033. — 200 арк.
5. Книга надходжень ЖКМ № 8: 13.08-25.09.1980 р. — № 7427-7857. — 97 арк.
6. Книга надходжень ЖКМ № 16: 03.07-26.12.1980 р. — № 13886-14607. — 101 арк.
7. Книга надходжень ЖКМ № 21: 11.06.1981-18.03.1982 рр. — № 18131-19470/1-3. — 149 арк.
8. Книга надходжень ЖКМ № 22: 22.03-05.05.1982 р. — № 19471-20265 — 149 арк.
9. Книга надходжень ЖКМ № 32: 13.01-03.10.1983 р. — № 31048-31939 — 148 арк.

МАКСИМЕНКО М. В., ШТУЛІНСЬКА О. В.
(*м. Малин, Житомирська обл.*)

МУЗЕЙ ІСТОРІЇ ШКОЛИ

***Анотація.** У статті досліджено історію становлення школи, розкрито роль музеїв школи для розширення кругозору учнів, розвитку пізнавальних інтересів та здібностей, використання експозиції музею у навчально-виховному процесі, залучення молодого покоління до вивчення та збереження історико-культурної спадщини.*

***Ключові слова:** архів, дослідження, історія, музей, експозиція, школа, ліцей, духовна культура, історико-культурна спадщина, пошукова діяльність.*

Процеси національно-духовного відродження, зростаючий інтерес до історії нашого народу змушують нас звертатись до культурно-історичної спадщини України. Визначальна мета національної освіти і виховання учнівської молоді – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, формування духовної та моральної культури. Одним із найважливіших завдань школи є усвідомлення необхідності концентрувати увагу не лише на інформуванні школярів, а й на розвитку їх особистих якостей, апелювати до емоційної сфери, пробуджувати яву і фантазію [2, с. 3].

Серед численних інститутів, що виникли, як засіб збереження, пропаганди минулого і сьогодення, особливе місце посідають музеї навчально-виховних закладів. Діяльність музеїв різнобічна та широкомасштабна в якій реалізуються важливі функції освіти, виховання та організація вільного часу учнів. Музеї – один із засобів удосконалення усього навчально-виховного процесу учнів, розширення їх кругозору, розвитку пізнавальних інтересів і здібностей. Це не мертва виставка документів чи фотографій, а жива дійова сила, де через пошуково-дослідницьку роботу збірано, систематизовано значну кількість історичних пам'яток.

Всі дороги пролягають через школу. Ніби ниточки, вони сплітаються в її стінах, перетворюючись в міцні дружні зв'язки, незабутні спогади і невідимий досвід.

Впевнено крокував Малинський загальноосвітній навчально-виховний комплекс «школа-ліцей № 1 імені Ніни Сосніної» сторінками історії. Змінювалися його стіни, руйнувалися й створювалися нові приміщення. Та школа – це живий організм, це вогник вчительського натхнення, це усмішки, падіння та злети учнів, це частина життя кожного випускника.

Перша спроба комплексно дослідити історію нашої школи, ще на межі 1950-60-х років, була зроблена учителем історії Володимир Петрович Ходаківський. Саме тоді й «випливла» дата - 1920-й рік. Щоправда, сам дослідник не виключав, що вона може бути далеко не остаточною, оскільки практично не було опрацьовано архівних документів. Та й у ті роки доступ до подібного роду документів мав серйозні обмеження. Шкода лише, що дане дослідження довелось здійснювати вже без співпраці з вчителем.

Чергову спробу представити історію рідної школи у всій її багатогранності та складності здійснив Володимир Аркадійович Студінський, випускник школи, кандидат економічних наук, доктор історичних наук, член Національної спілки журналістів України.

Результат дослідження – книга «У просторі часу. Десять сторінок з історії Малинського ЗНВК «Школа лицей № 1 ім. Ніни Сосніної»».

Під час тривалої, глибокої і критичної пошукової роботи достеменно вдалось встановити, що церковнопарафіяльна школа в Малині була започаткована у 1860 році, а Малинське міністерське народне початкове училище засноване у 1862 році. Таким чином, нижня часова межа історії рідної школи відсунулася ще на 60 років. Тому можна сміливо сказати, що у 2010 році минуло 150 років з моменту заснування Малинської середньої школи № 1 [6, с. 3].

У ході дослідження проведеного Володимиром Аркадійовичем Студінським були вивчені фонди Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДІАК), Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО), Центрального державного архіву громадських об'єднань та організацій України (ЦДАГО), Державного архіву Житомирської області (ДАЖО), Державного архіву Київської області (ДАКО), Архівного відділу Малинської міської ради (АВММР), архіву Малинського районного відділу освіти (АМРВНО). А додаткові матеріали було отримано серед літературних джерел Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Державної архівної та Державної історичної бібліотек України, Малинських районної та міської бібліотек [6, с. 3].

Наша школа існує вже 156 років. Написана її цікава, багата, захоплююча історія. Дізнатися про неї можна в шкільному музеї.

Експозиція музею поділена на розділи та підрозділи.

Перший розділ має назву «У просторі часу». Він поділений на чотири підрозділи і відображає історію створення та реорганізації школи до присвоєння їй імені героя Радянського Союзу Ніни Іванівни Сосніної.

Перший стенд є своєрідним путівником сторінками історії школи-лицею

Свої витоки школа бере ще з XIX ст. Саме наприкінці 50-х – на початку 60-х років XIX ст. масово виникають церковнопарафіяльні навчальні заклади у Київській і Волинській губерніях(саме до них входили сучасні населені пункти Малинщини).

В першій експозиції представлення копії архівних документів, що засвідчують дату виникнення нашої школи.

Значну роль в організації навчального закладу належала священику Володимиру Григоровичу Скалозубу, він же першим і очолив школу. У церковнопарафіяльній школі викладали: Закон Божий, церковний спів, читання книг церковного та громадянського друку, письмо, початкові арифметичні відомості.

В 1962 році організується сільське однокласне народне училище. Навчання в ньому тривало два роки. Першого року тут навчалось 16 хлопчиків та 2 дівчинки.

З 1902 року Малинське народне училище стає двокласним, а в 1915 року реорганізується в Міністерське вище училище.

В 1920 році на базі церковнопарафіяльної школи та Міністерського училища створюється Малинська районна трудова 7-річна школа, яка за свою історію неодноразово була реорганізована. Очолив педагогічний колектив школи Борис Львович Шулькевич.

Наступний стенд відображає історію школи з 1920 по 1941 рік. На ньому знаходяться фотодокументи, більша частина яких є оригіналами і датована початком ХХ ст.

В 30-ті роки проходив процес становлення системи освіти та формування педагогічних кадрів.

Трудова семирічна школа стала основним типом навчальних закладів загальноосвітньої мережі. У свою чергу семирічна школа поділялася на два ступеня: нижчий - з 4-річним навчанням; вищий - з 3-річним курсом навчання. Згідно з прийнятою Радою Народних Комісарів Української РСР постановою від 25 листопада 1924 року, нижчий ступінь визначався базовим, обов'язковим і безкоштовним.

Після доби нової економічної політики (НЕПУ), Народним Комісаріатом освіти було здійснено диференціацію семирічних шкіл у тому напрямі, що навчальні заклади цього типу в містах стали набирати індустріальний (фабрично-заводський) ухил в системі організації навчання. У 1929-30 навчальному році при деяких семирічках починають відкриватись восьмі класи, що зумовлювало у свою чергу поступове перетворення фабрично-заводських семирічок у школи з десятирічним терміном навчання, тобто у повні середні навчальні заклади. В 1930 році Малинська районна трудова семирічна школа перейменована на українську фабрично-заводську семирічну школу.

В 1933 на базі Української фабрично-заводської семирічки утворилася фабрично-заводська десятирічка, яку очолив Затинацький Іван Макарович [6, с. 27].

В 1936 році відбувся перший випуск Малинської фабрично-заводської десятирічки (МФЗД) – 17 випускників, з яких 5 дівчат, фото якого ми можемо побачити на стенді.

В 1938 році Малинську ФЗД перейменовано на Малинську середню школу № 1. Директором став Слобко Володимир Варфоломійович.

З 1940 року було розпочато будівництво нового приміщення, а в 1941 році майже закінчено. Та 22 червня 1941 року почалася Велика Вітчизняна війна. Вже в перші дні війни вчителі нашої школи (Затинацький, Кравець І.М. Власенко В.В., Сісевич А.Г., Прищена М.С., Піонтківський О.Ф.) та випускники Білорус, Халепа, Дем'ян, Канюка, Кривенчук добровільно пішли на фронт. Допоможе більш детально ознайомитись з цією сторінкою історії нашої школи наступний стенд.

Але марними були зусилля гітлерівців перетворити український народ на покірних рабів.

У лютому 1942 року в Малині гітлерівці розправились з великою групою інтелігенції, серед яких був директор Малинської середньої школи А. Л. Шевченко та вчителька О.Ф. Корнійчук.

Не залишилася осторонь й вихованка нашої школи Н.І. Сосніна. Вона була членом підпільної організації, створеної в листопаді – грудні 1941 року П.А. Тараскіним. Після загибелі Тараскіна Ніна очолила організацію.

31 серпня 1943 року на квартирі Дорошок Є.Ф. у нерівній боротьбі з фашистами героїчно загинули члени Малинського підпілля І. Соснін та Н. Сосніна, Ф. Зінченко. У травні 1965р. було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу П.А. Тараскіну і Н.І. Сосніній.

18 листопада 1943 року Малин було звільнено від фашистів.

І вже в кінці грудня 1943 року школа № 1 відновила роботу. Під час війни приміщення школи було спалено, тому уроки велися у колишній богадільні католицького костьолу. Саме з цими подіями нас знайомить експозиція наступного підрозділу музею.

Навчання проходило в тяжких умовах, але вчителі і учні мужньо переборювали труднощі. В 1945 директором школи працює Мороз Леонід Корнійович. В цьому ж році закінчила школу з золотою медаллю Сельська Юлія. Вона була перша золотою медалісткою в історії школи.

У 1946 р. було відремонтовано 4 класи (корпус № 1), у корпусі № 2 (колишня богодільня) навчалися в дві зміни. Не було підручників, кабінетів, лабораторій, карт, аварійні приміщення; холод, голод...

Школа жила, росла, працювала...

З 1948-1949 н. р. школа систематично поповнює навчально-виховну базу. У 1950 році учні були майже забезпечені підручниками і зошитами, запрацювали обладнані фізичні і хімічний кабінети.

26 грудня 1949 р. був зданий в експлуатацію відбудований корпус № 1., а в 1950-1951 н. р. наша школа перейшла повністю у відбудований і капітально відремонтований будинок, який став основним [6, с. 54].

З січня 1950 р. запрацював гуртожиток; школа була повністю електрифікована і забезпечена партами.

У 1953-1954 н. р. у школі навчалося 790 учнів.

У 1957-1958 н. р. було відбудовано корпус № 3.

Колектив школи супроводжував успіх у навчанні, спорті, художній самодіяльності.

Школа брала активну участь у громадському житті міста. Силами вчителів та учнів проводились роботи по благоустрою міста. В цей період активно формується високопрофесійний педагогічний колектив.

В 1961 році в школі встановлено центральне опалення та підведено водопровід. Школу знову очолив Сісевич А. Г. Він в 1966 р. отримав високу нагороду – орден Трудового Червоного Прапора. Пізніше був удостоєний звання Заслуженого вчителя УРСР.

Середина 1960-х років стає етапною в історії Малинської середньої школи №1. Навчальний заклад зазнає якісних і кількісних змін. В 1965 році Указом Президії Верховної Ради СРСР школі присвячено ім'я Героя Радянського Союзу Ніни Сосніної.

Ім'я Ніни Сосніної приносить школі не лише всесоюзну, а й міжнародну славу. Створюється відповідний імідж, а з ним і бренд, який вимагає у свою чергу необхідної підтримки на відповідному рівні, а також постійного вдосконалення та позитивної динаміки.

Наступний розділ музею «З іменем Ніни Сосніної» поділений на три підрозділи і відображає історію школи від 1965 року до сучасного періоду.

Та головним напрямом діяльності навчального закладу був і залишався навчальний процес. Зокрема, у 1960-ті-1970-ті роки в школі поступово запроваджується кабінетна система навчання. У 1974 році обладнуються і переобладнуються кабінети іноземної мови (вчителі З.Л. Наумець, І.П. Ляшенко), української мови (вчителька Г.І. Мурга), хімії (вчителі І.І. Мазур, О.К. Бердник) та фізики (вчитель М.Д. Литка). Кабінет фізики на той час був визнаним одним з найкращих в Житомирській області. У 1981 році він зазнав чергового переобладнання, було встановлено ЕОМ, додаткові технічні засоби навчання. Для оперативного інформування працівників та учнів навчальний заклад був повністю радіофікований [6, с. 68].

Одним із головних напрямів у навчальному процесі школи наприкінці 1960-х на початку 1970-х років була визначена професійна підготовка випускників. Отримання робітничої професії давало можливість їм швидше адаптуватись у реальному житті. Зокрема, у 1970-1971 навчальному році введено професійну підготовку учнів з автосправи.

Разом з тим саме школа № 1 у Малинському районі стала ініціатором створення таборів праці і відпочинку в літній період, коли учні свою виробничу практику проходили безпосередньо в селі. Перший такий табір «Романтик» діяв у 1974 році в с. Мар'ятин, де учнями школи проводився великий обсяг різної роботи. Тому жителі села ще довго добрим словом згадували юних малинчан. На зароблені кошти учасники табору протягом навчального року здійснили дві автобусні екскурсії до столиці України, побувавши в театрах та музеях Києва. В експозиції даного розділу можна побачити щоденник роботи табору, з зібраним фото матеріалом та його прапор.

В плані розвитку пізнавальної діяльності учнів і розширення їхнього світогляду важлива роль належала Клубу інтернаціональної дружби «Факел». Члени здійснили чимало екскурсійних поїздок в різні міста. Також проводилась велика красназавчо-пошукова робота. В музейній експозиції можна ознайомитись з документами переписки клубу «Факел».

В 1976 році побудовано новий пришкільний інтернат (нині корпус початкової школи).

В 1979 році школу очолила Молодоженя Мая Володимирівна.

В 1980 році в школі здійснено капітальний ремонт корпусу №1 і після реконструкції встановлено бюст Ніни Сосніної.

В 1989 році починає діяти перший профільний клас фізико-математичного профілю.

В 1991-1992 рр. школа переходить на диференційовану форму навчання. У дві зміни навчаються 1574 учнів.

В 1996 році побудоване нове приміщення. Більш ніж п'ять років тривали безпосередні будівельні роботи цього корпусу. Та все ж в його коридорах залунав дитячий сміх. Новий корпус школи розрахований на 950 учнівських місць, 330 глядачів вміщає актовий зал, 402 посадочних місця налічує шкільна їдальня, функціонують два спортивних зали, майстерні, бібліотека тощо. Із введенням новобудови школа перейшла на роботу в одну навчальну зміну та зуміла всіх своїх учнів розмістити на одному

У 1999 році Малинська загальноосвітня школа № 1 імені Ніни Сосніної III ступенів реорганізована в Малинський загальноосвітній навчально-виховний комплекс «Школа-ліцей № 1 імені Н. Сосніної» III ступенів.

Зміна статусу означала, що поруч із загальноосвітніми класами у школі працюватимуть ще й ліцейні для обдарованих дітей. Першими ліцейстами стали 186 школярів.

Виходячи з Концепції навчального закладу, головною метою його діяльності: формування і розвиток соціально активної, гуманістично спрямованої особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системою наукових знань про природу, людину, суспільство, почуттям національної самосвідомості, готовою до професійного самовизначення.

На останньому стенді даного розділу світяться надією слова «У вітрила шкільні дмуть вітри наших нових надій». Тут ми бачимо фото% церемонію посвяти в ліцеїсти, парламент школи, його президента, переможців олімпіад, турнірів, конкурсів, юних науковців та спортсменів, фрагменти традиційних свят, які відбуваються у школі.

У листопаді 2000 року на базі Малинського ЗНВК «Школа-ліцей № 1 імені Ніни Сосніної» відбувся семінар керівників Всеукраїнської асоціації «Відродження гімназій і ліцеїв України», присвячений темі вивчення історії рідного краю.

У травні 2002 року на базі першої школи відбувся міжрегіональний науково-практичний семінар за темою «Особистісно-орієнтована освіта: теорія і практика», який проводила Академія педагогічних наук України.

Учніське самоврядування в школі-ліцеї організоване в формі президентської республіки. В школі розроблено положення про президента, згідно з яким він є головою учнівського колективу і обирається учнями школи-ліцею терміном на два роки.

Перші шкільні президентські вибори відбулись у грудні 1999 року.

Наступний розділ музею висвітлює роботу всіх директорів, які очолювали школу впродовж її існування. В 2011 році було створено куточок Адама Григоровича Сісевича, який очолював школу двічі, в період 1949 – 1955 та 1960 -1973 років, в 1972 році – отримав високе звання «Заслужений учитель Української РСР», а також рішенням міськради – звання Почесного громадянина м. Малина. В музеї зберігаються спогади та особисті речі Адама Григоровича.

Важлива роль в історії школи належить директору Молодожені Майї Володимирівні, саме їй завдячує школа сучасним статусом. Вона очолювала школу з 1979 по 2012 рік. Три десятиріччя під керівництвом Майї Володимирівни школа пройшла великий шлях. І сьогодні цей навчальний заклад входить в число найбільш рейтингових середніх загальноосвітніх закладів Житомирщини.

В цьому розділі фото вчителів, яким присвоєно почесне звання «Заслужений вчитель України»: Софія Василівна Гавриленко, вчитель хімії (1954 рік) та Марія Василівна Максименко, вчитель географії (2005 рік).

Наступний розділ під назвою «Хоч не звіданий шлях, та тримають штурвал Магеллана» розповідає про вчителів, які працювали і працюють в школі. Один із стендів даного розділу знайомить нас з вчителями-випускниками нашої школи.

Ми гордимся розділом, який має назву «Випускники школи. Ними пишається школа». Саме на цьому стенді – випускники школи, які здобули значні перемоги в своєму житті.

Пошукова робота в музеї не припиняється. Ведеться пошук музейних експонатів, поповнюється експозиція спогадами та особистими речами

вчителів та випускників школи. При музеї діє гурток краєзнавців-екскурсоводів [3, с. 3]. Гуртківці займаються пошуковою роботою за такими напрямками: «Шкільні династії», «Історія шкільного самоврядування», «Видатні випускники школи».

Метою діяльності шкільних музеїв сучасної України є «залучення молодого покоління до вивчення та збереження історико-культурної спадщини свого народу, формування освіченої творчої особистості та сприяння відродженню і розбудові національної системи освіти...» [5, с. 4]. Такі музеї служать своїм творцям. Ті, хто їх створює (музейний актив, учні, педагоги), є основними «споживачами». Це відрізняє їх від інших музеїв, де спеціалісти-музеологи працюють для іншої групи людей (аудиторії). Організаційна структура, методи роботи шкільних музеїв зумовлені психолого-виховними особливостями учнів, рівнем їхніх знань і вмінь, інтересів і потреб. Педагогічно ефективними є різні форми використання колекцій шкільних музеїв у навчально-виховному процесі (музейні екскурсії, уроки-екскурсії, консультації, шкільні гуртки, учнівські краєзнавчі конференції, олімпіади, вікторини і виставки, школи практичної майстерності юних істориків, юних географів), але найбільш привабливими й посилюючими для учнів є різні форми пошукової діяльності.

Шкільний музей має бути інтегрованим у навчально-виховний процес: через свої колекції та форми діяльності він пов'язаний з викладанням певних навчальних дисциплін і з додатковою освітою учня. Якість такого музею має визначатися не його подібністю до класичного музею, а дитячою творчістю.

Таким чином, крім основних музейних, шкільні музеї мають деякі специфічні риси діяльності, тому що причини створення й завдання їхньої діяльності завжди педагогічні.

Крім того, правомірність існування й ефективність діяльності шкільного музею визначаються, по-перше, ступенем включення в його діяльність учнів, а, по-друге, використанням його матеріалів у навчально-виховному процесі, причому не тільки вчителями-ентузіастами, а й усім педагогічним колективом.

*Хвала рукам, що спокою не знали,
Зуміли час і поступ зупинить.
Стоять музеї – пам'ятники слави –
На рубежі віків, тисячоліть.*

1. Гайда Л. Музеї при навчальних закладах України // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2008. – № 36. — Вересень. – С.3.
2. Григор'єва А.П. Організація музейної справи в закладах освіти / Методичні рекомендації. Випуск І. – Житомир, 2006. – 14 с.
3. Організація навчальної програми туристсько-краєзнавчих об'єднань учнівської молоді / За заг. ред.. Ю.В. Штангея. – К.: ІЗМН, 1996. – 368 с.

4. Останець О. Організація туристської роботи в школі // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2008. – № 16. — Квітень. – С. 3.
5. Соломонова Т. Шкільні музеї в Україні: тенденції і проблеми розвитку // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 18. — Травень. – С. 3.
6. Студінський В.А. У просторі часу. Десять сторінок з історії Малинського ЗНВК «Школа-ліцей № 1 імені Ніни Сосніної». – Малин : ПП «НДНЦ «ПринцепС»», 2009. – 192 с.

УДК 711,57(477,42)

СНЬКО В.М.

(м. Малин, Житомирська обл.)

ШКІЛЬНИЙ МУЗЕЙ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ Н.І. СОСНІНОЇ

***Анотація.** У статті розглянуто питання створення шкільних музеїв на прикладі музею Героя Радянського Союзу Ніни Іванівни Сосніної, проаналізовано діяльність Ніни Іванівни Сосніної як керівника підпільної організації, розкрито роль шкільних музеїв у патріотичному вихованні учнівської молоді.*

***Ключові слова:** підпільна організація, партизанський загін, шкільний музей, рада музею, Герой Радянського Союзу, Велика Вітчизняна війна, національна гідність, патріотизм, національна свідомість, духовність.*

Сьогоднішня школа – це завтрашнє суспільство. Особливості ХХІ століття вимагають від сучасної школи формування молоді людини, високоосвіченої, суспільно активної, яка спроможна розвивати громадянське суспільство, сприяти консолідації української нації. Високі поняття «Батьківщина», «національна гідність», «патріотизм» виховуються і формуються саме в школі, із знання історії рідного краю, села чи міста, де людина народилася і виросла, де пройшло її дитинство. Почуття любові до рідного краю, глибока повага до вікових народних традицій, вшанування пам'яті тих, хто загинув на фронтах Великої Вітчизняної війни, хто відстоює нашу незалежність сьогодні – це невичерпні джерела духовності, патріотизму сучасної молоді. Тому особливої актуальності набувають завдання вивчення героїчного минулого українського народу.

Однією з форм залучення дітей до дослідницької діяльності, формування національної свідомості майбутніх громадян України є участь у діяльності музеїв. В Україні створено і діють більше трьох тисяч музеїв при навчальних закладах. Серед них і музей Героя Радянського Союзу Ніни

Іванівни Сосніної, який діє в МЗНВК «Школа-ліцей №1 імені Ніни Сосніної» міста Малина.

«Ніхто не забутий, ніщо не забуто» — ці слова навечно вкарбувалися в серцях українців, які свято бережуть пам'ять про живих і мертвих героїв Великої Вітчизняної війни. Серед них і Поліська Ластівка із Малина-Ніна Сосніна. По крупинці збирали матеріали про Ніну Сосніну та її бойових товаришів учні та вчителі нашої школи. Цей пошук продовжується і сьогодні. Туристичні походи, поїздки, зустрічі з тими, хто боровся з фашистами на фронтах Вітчизняної війни, в партизанських загонах, в підпіллі. Цікаві були зустрічі з Миколою Павловичем Устиновим, Іваном Степановичем Шумейком, Володимиром Павленком, Володимиром Хращевським, батьками тетерівського підпільника Миколи Польового. Зібрані матеріали висвітлюють героїчну історію підпільної організації міста Малина, до складу якої входили патріоти різного віку, учні та вчителі школи. Павло Тараскін, Євгенія Дорошок, Олександр Власенко, сім'я Сосніних, Марко Боднар, Микола Устинов, Степан Недашківський, Галина Бондарик, Ольга Єнько, наймолодший учасник підпілля чотирнадцятилітній Вася Мелещенко та багато інших відомих і, нажаль, не відомих героїв самовіддано боролись проти фашистських загарбників з 1941 по 1943 рік.

13 лютого 1966 року з ініціативи вчительки історії Л.Ф. Кононенко в школі було відкрито музей Героя Радянського Союзу Ніни Іванівни Сосніної.

Першим головою ради музею була випускниця 1966 року Неля Стеценко, нині лікар малинської районної лікарні. Успішно керували радою музею Валя Сісевич, Таня Мединська, Наталя Михайловська, Таня Гончаренко, Світлана Яценко, Олена Ярмолицька. Екскурсоводами музею були учні та вчителі школи. Імена учасників підпілля тісно пов'язані з життям міста. Ім'я Ніни Сосніної носить не лише наша школа. Її ім'я носила піонерська дружина. Є в Малині вулиці: Ніни Сосніної, Галини Бондарик, Євгенії Дорошок, Павла Тараскіна.

Історія малинського підпілля привернула увагу письменників та кінорежисерів. Лауреат Ленінської премії письменник С.С. Смирнов двічі побував у нашому місті; написав книгу про малинське підпілля «Сім'я», сценарій документального фільму «Сім'я Сосніних» та художнього «Ніна». Двічі побував у Малині учасник підпілля, чеський офіцер Ян Антала. Музей був включений до всесоюзного маршруту, тому вклонитися пам'яті героїв підпілля приїжджали посланці міст-героїв Москви, Ленінграда, Севастополя, Києва, Волгограда.

Сучасна експозиція музею складається з таких розділів:

- 1.«Ніхто не забутий, ніщо не забуто»
- 2.«Вставай, Вітчизно рідна, вставай на смертний бій»
- 3.«Вони билися за Батьківщину»
- 4.«Наша Поліська Ластівка»

5. «Підписано мир не на бумазі, штиком гвардійським на рейхстазі»

Загальна кількість експонатів музею- 153. Серед них особисті речі членів сім'ї Сосніних, передані в музей братом Ніни Валентином Сосніним, листи Максима Рильського, перший примірник книги Смірнова «Сім'я» з дарчим написом автора. Солдатські листи- трикутнички, речі та зброя які належали солдатам- захисникам, що були знайдені на території міста та району пошуковим загonom, шинель двічі Героя Радянського Союзу генерал-майора В.С Петрова. Постійно ведеться пошукова робота. Нещодавно закінчився пошук матеріалів про нашого земляка кавалера трьох орденів Слави О.П Тарасюка : ім'я героя занесено до Книги Пам'яті, на Алеї Героїв міста встановлено його погруддя.

В школі стало традицією передавати щороку ім'я Ніни Сосніної тому десятому класу, який домігся кращих успіхів у навчанні, дисципліні, суспільно корисній праці. Ім'я Ніни Сосніної стоїть першим у списку цього класу. Щороку в школі проходить Вахта пам'яті Ніни Сосніної: екскурсії, виховні години, театралізована вистава, літературні читання, вікторини присвячені Поліській Ластівці та діяльності підпільної організації.

Хто ж вони, ці герої, яким ми віддаємо шану і вічну вдячність?

22 червня 1941 року розпочалася Велика Вітчизняна війна. Батьківщина-мати покликала своїх синів та дочок на смертельний бій з ворогом. Тяжкими кровопролитними були перші місяці війни, коли під натиском переважаючих сил противника, війська Червоної Армії змушені були відступати. В полум'ї пожеж палали села і міста. На окупованій території фашисти чинили звірячу розправу над мирним населенням. Через три тижні після початку війни бої зав'язалися в районі нашого міста. Ворог рвався до столиці України міста Києва. Про кровопролитні бої під Малином влітку 1941 року пише в своїх мемуарах Двічі Герой Радянського Союзу, генерал-майор Петров Василь Степанович. Його книга «Прошлое с нами» - це яскрава сторінка літопису Великої Вітчизняної війни.

В кінці липня 1941 року територія Малинського району була окупована. Настали чорні дні «нового порядку». В повідомленні радянського інформбюро від листопада 1941 року сповіщалось: «У містечку Малині Житомирської області фашисти заарештували 129 жителів. Серед них понад 30 жінок з дітьми. Протримавши заарештованих кілька днів під відкритим небом у дворі меблевої фабрики, фашистські бандити потім з кулеметів і автоматів розстріляли дорослих, а дітей кинули на трупи і закопали живими»

Звірства фашистів викликали люту ненависть усього народу. На священну боротьбу з ворогами піднімались все нові і нові загони. Влітку і восени 1941 року на Житомирщині створювалися підпільні організації, розгортався партизанський рух. На чолі підпільного обкому став Шелушков Григорій Іванович, а після його загибелі Маліков Степан Федорович. На

території області діють партизанські з'єднання Сабурова, Наумова, Малікова, Хитриченка.

Малинська підпільна організація була створена у листопаді–грудні 1941 року. Засновником і керівником був лейтенант Червоної Армії Тараскін Павло Андрійович. 25 грудня 1941 року підпільники дали клятву на вірність Батьківщині. Тараскін до кінця свого життя був душею підпільної організації, справжнім бойовим керівником, його твердій волі підкорялися всі. Перед підпільною організацією було поставлено завдання збирати зброю та медикаменти, підбирати людей і відправляти в партизанські загони, створювати підпільні групи в селах району, вести роз'яснювальну роботу серед населення. За путівкою малинської підпільної організації в партизанські загони пішли наші земляки: Прокіп Буркало, Данило Гуменюк, Андрій Мелешенко, Зуєв, Терентьєв, Шумейко. Воювали в партизанських загонах Юзеф Новотний, Павло Гапенюк, Олександр Канюка, подружжя Юрченко Петро Іванович і Стельмах Марія Андріївна, піонер з Баранівки Стьопа Курганський. Підпільна організація направила в партизанські загони учнів нашої школи Анатолія Федоренка та Віктора Цвітоцького.

В підпільну організацію були залучені лікар Іван Іванович Соснін і його дружина Лариса Іванівна. Іван Іванович працював в районній лікарні, рятував молодь від фашистської каторги, надавав допомогу пораненим партизанам. На його квартирі зустрічались учасники підпілля і зв'язкові партизанських загонів. Лариса Іванівна працювала медсестрою. Вона збирала медикаменти, переховувала листівки в трубчастих частинах свого ліжка. Після загибелі чоловіка і дочки Лариса Іванівна з сином Валентином опинилась у застінках гестапо. Пізніше вони були відправлені в концтабір міста Бердичева. Партизанський загін Наумова звільнив в'язнів, Ларису Іванівну вивезли в тил, в 1966 році після тяжкої хвороби вона померла.

Зрадник видав фашистам членів підпілля. В січні 1943 року більшість із них були заарештовані. Після нелюдських катувань 22 січня 1943 року в яру, за міським парком були розстріляні: Павло Тараскін, Олександр Власенко, Микола Коваленко, Павло Онищенко, Леонід Каленський, Віктор Афанасьєв, Григорій Некрасов, Іван Дідківський, Володимир Мельниченко та інші учасники підпілля. А 25 січня на цьому ж місці зустріла свою смерть Галина Бондарик.

31 січня на квартирі Сосніних зібралися ті, хто залишився на волі. Керівництво організацією взяла на себе 19-річна комсомолка, учениця нашої школи Ніна Сосніна. Хвилиною мовчання вшанували пам'ять загиблих. Поклялися до останнього подиху боротися з ненависними фашистами. Члени підпілля були розбиті на п'ятірки. Зв'язок з партизанами було покладено на Ніну. Як і раніше, діяли підпільні групи в селах району. На боротьбу із загарбниками піднялась молодь. Значна кількість підпільників і партизанів – вихованці нашої школи. І це цілком закономірно. Палка любов до

Батьківщини, служіння народу, ненависть до фашизму-ці почуття прищеплювалися в усі роки навчання вчителями школи. І тому не дивно, що з фашизмом в роки війни воювали поруч-вчителі і їх вихованці. Приклад тому- Поліська Ластівка – Ніна Сосніна.

Ніна народилася 30 листопада 1923 року в селі Кухарі, Розважівського району, Київської області. В 1926 році Сосніни переїхали на станцію Тетерів. Тут Ніна вперше переступила поріг школи. Першою вчителькою Ніни була Людмила Михайлівна Красуцька. В 1936 році сім'я Сосніних переїжджає до нашого міста. Ніна й Валентин вступили до 6-го класу нашої школи. Ніна була душею класу, вмілим організатором, грала на фортепіано, писала вірші, відвідувала драматичний гурток. Струнка, з довгим пишним волоссям і великими очима - ця дівчина викликала захоплення. Вона мріяла стати юристом, але мрія не здійснилась.

Коли почалась війна, сім'я Сосніних залишилася на окупованій території. Іван Іванович до останніх хвилин знаходився на призовному пункті, коли схаменувся, було пізно. Фашисти захопили Малин. В грудні 1941 року Ніна стала членом підпільної організації, створеної Тараскіним. В цю організацію ввійшла вся сім'я Сосніних, вчителька Є.Ф. Дорошок, багато друзів Ніни й Валентина. На Ніну було покладено завдання залучати молодь до підпільної боротьби, вести роботу серед чехів, словаків, поляків, які силою були мобілізовані гітлерівцями і перебували на території нашого району. В 1942 році Ніною був залучений до підпільної боротьби чех Ян Антала. Часто ходила дівчина у партизанські загони. Не дивлячись на свою тендітність, вона легко могла пройти за ніч 25-30 км.

Після загибелі Тараскіна саме Ніна очолила організацію. В цей період вона була часто в загонах партизанського з'єднання Хитриченка. Комісар загону імені Кутузова Гаврило Семенович Петренко і зв'язковий Степан Ілліч Недашківській в своїх спогадах розповідають, як радісно Ніну зустрічали в лісах, «Ластівкою» називали її партизани. Кілька разів вона брала участь в боях партизан з карателями. В одному з таких боїв біля села Янушівка Ніна замінила пораненого кулеметника. Останній раз Ніна була в загоні в кінці серпня 1943 року, передала план міста з позначеними місцями зосередження військової техніки і живої сили гітлерівців.

Партизани готували разом з підпільниками збройний наступ. Її вмовляли залишитись в загоні, але вона сказала, що повинна бути поруч з товаришами. Забравши пораненого кулеметника Федю Зінченка, вона перевезла його до Пиріжок, де залишила на квартирі Єременка. Оперувати Федю, у якого почалася гангрена правої руки, в таких умовах не було можливості. Вночі його перевезли в Малин, в будинок Євгенії Дорошок. Як тільки закінчили операцію, будинок оточили фашисти і наказали, щоб підпільники здалися, але у відповідь пролунали постріли. Тоді фашисти

підпалили будинок. У вогні загинули, але не здалися: Ніна Сосніна, Іван Іванович Соснін, Євгенія Дорошок та партизан Федір Зінченко.

Мужність і героїзм захисників Вітчизни стала прикладом для наступних поколінь. 8 травня 1965 року Н.І Сосніній та П.А Тараскіну було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Малинчани шанують пам'ять своїх земляків. Не заростає стежка до могил Героїв.

Останнім часом інтерес до діяльності підпільної організації міста зростає. Збільшилась кількість бажаючих відвідати музей. В музеї проведено реконструкцію, замінено меблі, поповнено експозиції. При музеї діє гурток «Юні музеєзнавці». Проте для повноцінної діяльності керівника музею при закладі освіти потрібна сучасна навчальна програма, навчальні та методичні посібники, які б надавали можливість використовувати у достатній мірі потенціал історико-культурної спадщини рідного краю у вихованні патріотів незалежної України.

1. Матеріали експозиції музею Ніни Сосніної.

УДК 37.035.6:069.1

ГОЛЯЧЕНКО О.С.

(сmt. Хорошки, Володарськ-Волинський р-н, Житомирська обл.)

МУЗЕЙ ІСТОРІЇ РАЙОНУ — ФОРПОСТ ГОРОШКІВСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

Часом заснування Хорошівського народного музею історії району є 1982 рік. Саме тоді здійснилась багаторічна мрія патріотів-краєзнавців та вчительки історії місцевої школи О.М. Баран — у районному центрі відкрився історичний музей. Сприяли цій благородній справі Л.В. Сокирко, О.М. Литвинова, В.М. Кравченко, В.Г. Панченко (Онофріюк), учні Володарськ-Волинської середньої школи № 2 під керівництвом О.С. Давиденко, трудові колективи району. До появи музею доклали чимало зусиль тодішні керівники району: начальник відділу культури райвиконкому Юрій Градовський, заступник голови виконкому районної ради Ярослав Оникійчук, секретар райкому партії Валентина Ільченко. Першим директором музею було призначено Баран Олександрю Мусіївну, яка працювала на цій посаді від 1982 р. до 1990 р.

Офіційне відкриття музею відбулося 3 липня 1988 року. На урочистості з цієї нагоди прибули мешканці районного центру, поважні гості. Український письменник Валентин Грабовський, який в 1960-тих роках в нашому краї

розпочинав свою журналістську та письменницьку діяльність, побажав музею процвітання та подарував збірку власних поезій «Квітка на камені». А ветеран Другої світової війни, полковник О.Ф. Гаврилук також зробив музею дарунок – унікальну книжку 1942 року видання, що пропахла порохом — «Михаил Кутузов» (изда-во «Политуправление Ленинградского фронта»).

Нині колекція музею історії району налічує понад дві тисячі експонатів основного фонду. Серед них — знаряддя праці стародавніх людей (кам'яні молотки, сокири, зубила, скребки тощо); дерев'яні предмети вжитку поліщуків (ткацький станок, коловоротка, рублі, гребінки для чесання льону тощо); праски, самовари; плани, купчі земельних ділянок, векселі, паперові та металеві гроші; домоткані рушники, сорочки кінця 19 століття; військові нагороди періоду Другої світової війни; хлібні картки 1947 року та інше. Заслугує уваги «Геометрическій Плань...» датований 1906 роком про продаж поміщицею Трубецькою селянинові Гефке трьох десятин землі в селі Малих Горошках.

У музеї постійно діють експозиції: «Наш край з найдавніших часів і до 1941 року»; «Горошки і Кутузов»; «Скривджена земля» (присвячена голодомору 1932-1933 років); Район у роки Другої світової війни; «Хорошівський район – поліська перспектива».

Велика увага приділяється дослідницькій роботі. Проводяться краснзнавчі розвідки пам'яток культури поліського краю та вивчаються біографії видатних постатей, які мають відношення до древлянської землі.

Свого часу в нашому краї проживав російський полководець Михайло Кутузов. Цікавою є експозиція про його життя в маєтку Горошки в 1803-1805 роках. В одному з листів рідним в Санкт-Петербург Кутузов писав: *«Здесь такая скука, что я не удивляюсь, что многие идут в монахи. Все равно жить, что в монастыре, что здесь в местечке... 29 марта 1803 г., Горошки»*. В музеї виставлена репродукції портретів Михайла Кутузова — дарунок місцевих художників, та зібрана цікава інформація про перебування фельдмаршала в Україні.

У містечку Кутузове (теперішній Хорошів) народився відомий скульптор, народний художник СРСР В.Б. Пінчук. В музеї зберігаються його роботи, що були передані громаді селища за його заповітом. У листах до земляків Веніамін Пінчук писав: *«Часто в пам'яті зринає рідна волинська говірка і поетична Рудня зі скелями, з парком і привітною річкою, де я вчився плавати, і чарівливі пісні з вечірнього поля... А люди! Які люди мене оточували! Як вони тоді самі про себе жартома промовляли: «У Горошках людей трошки, але люди хороші!»... Біля них душа грілася і раділа»*.

В нашому краї розпочинав педагогічну діяльність «син зачарованої Десни» великий українець, кінодраматург, письменник Олександр Довженко. Відправною точкою вчительської біографії О.П. Довженка стало перше липня

1914 року, коли його зарахували вчителем Кутузівського змішаного Вищого Початкового училища.

Перший космонавт незалежної України Леонід Каденюк, який приїжджав в район 27 березня 1998 року, побажав музею успіхів та подарував фотокартку «Colonel Leonid K. Kadenyuk, NSAU Astronaut» з дарчим написом, фотокартку екіпажа космічного корабля-шатл «Колумбія» (STS-87) та емблему.

Побувала в нашому районі Народна артистка Росії Клара Новікова (дівооче прізвище Герцер). В дитячі роки вона часто приїжджала відпочити до родичів у Володарськ-Волинський. Після концерту Клара Борисівна залишила на подарованій музею афіші такий напис: *«Наконец-то я стала музейним експонатом. Ваша Клара Новикова. 11.05.2003».*

Слушні поради та постійну методичну допомогу надає музею наша землячка, Заслужений працівник культури України, член Європейського товариства культури Жанна Григорівна Литвинчук. У 1960 році вона із золотою медаллю закінчила Володарськ-Волинську середню школу, а в 1968 році — Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка. З 1968 року працює в Національному заповіднику "Софія Київська" завідувачем музею Андріївська церква. Ж.Г. Литвинчук є автором ряду наукових та науково-популярних публікацій, присвячених цій пам'ятці мистецтва.

Не забуває про своє дітище-музей начальник управління культури Житомирської обласної державної адміністрації, Народний артист України, керівник гурту «Древляни» Ю.Г. Градовський. Він частий гість району. Благодійні концерти Юрія Градовського та гурту «Древляни», які часто проходять в районі, з вдячністю відвідують земляки-горошківчани. Ось яке побажання залишив Юрій Григорович на музейній стіні: *«Дорогим моїм землякам — щастя, вічної молодості, процвітання. З любов'ю Ю. Градовський. 07.09.2009».*

Випускник, золотий медаліст Володарськ-Волинської середньої школи 1957 року, доктор медичних наук, професор Тернопільського медичного університету Олександр Макарович Голяченко, який часто відвідує рідну Горошківщину, в книзі відгуків написав: *«Музей змінюється на краще... Сподіваюсь, що енергія і велика зацікавленість працівників музею дасть свої плоди. 25.07.2010 р.».* Професор подарував музею книжки зі своїми науковими працями та, мабуть, найдорожчу книжечку, спогади однокласників — «50 років після школи».

В музеї історії району постійно проводиться виставкова, просвітницька, видавнича та популяризаційна діяльність. У мережі Internet створений сайт «Хорошівський музей історії району». Родзинками музею, що найбільше приваблюють екскурсантів, є: стародавній камінь, біля якого наші пращури поклонялися сонячному божеству Хорсу (від його імені, як вважають вчені, пішла назва Хорошки-Горошки); партизанська землянка періоду війни та

«Містичний Гоголь» (робота скульптора В.Б. Пінчука). Музей організовує пішохідні екскурсії на оборонні вали Горошківського замчища, проводить виробничі екскурсії до гранітних кар'єрів, каменеобробних підприємств та здійснює автобусні подорожі до визначних місць району, області, України.

Хорошівський народний музей історії району і надалі залишатиметься своєрідним краєзнавчим форпостом збереження культурного надбання жителів поліського краю, духовною і матеріальною скарбничкою Горошківщини.

УДК 37.035.6:069.1

КУКУРУДЗА А.Р.
(м. Рівне)

МУЗЕЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ НА ПРИКЛАДІ АТО

***Анотація.** Стаття присвячена висвітленню особливостей музейного подання історії АТО, зокрема перспективам патріотичного виховання молоді з допомогою зазначених музейних фондів. Проаналізовано джерела та особливості поповнення музейних фондів по історії АТО, особливості композиційного висвітлення проблеми.*

***Ключові слова:** війна, окупант, виставка, експозиція, герої, подвиг, виховання, дослідження, АТО, військові.*

Випробування, які сьогодні переживає наша держава, вимагають максимальної консолідації всього суспільства, мобілізації господарства та виважених дій як керівництва, так і злагодженості кроків кожного громадянина, невинної ідеологічної та психологічної підготовки майбутніх захисників України. Реалії ХХІ ст., розквіт суспільства споживання, денационалізуюча пропаганда ЗМІ та особливо штучні умови заколисування почуття патріотизму та обороноздатності в Україні за 25 років незалежності значно підірвали усвідомлення широкими колами громадськості необхідності захисту національних інтересів та своєї батьківщини. «Нинішній дух, — зазначає Паїсій Святогорець, характеризуючи воєнний стан взагалі, — дух теплохолодності. Нинішньою надшербленою логікою люди все перевели в іншу систему вимірів. І бачиш воно як: раніше люди йшли в армію добровольцями, а зараз, не бажаючи служити, дістають собі довідку...» [10, с.10]. Особливо гостро ця проблема постала в умовах неймовірного виклику, який як на ХХІ ст. кинула українцям Росія, по-дикунськи, ігноруючи будь-які міжнародні угоди та зобов'язання, поставивши своїми діями існування Української держави під сумнів. Ця стрімка атака не застала українців зовсім

зненацька. Загартовані Революцією гідності хоч і важко, але наші громадяни витримали удар і плани Путіна, незважаючи на колосальні військові, фінансові та політичні ресурси кинуті на загарбання українських земель, агресору вдалося реалізувати в значно меншому від запланованого масштабі. Проте тривалість конфлікту, його невирішеність, важкі людські та матеріальні втрати втомлюють суспільство. За цих умов вкрай важливим є усвідомлення необхідності нових жертв та звитяг в ім'я збереження самостійної та незалежної України та поновлення її територіальної цілісності.

Саме тому на сьогодні для державних освітніх та культурних закладів споміж інших прямих обов'язків особливо необхідним є використання свого потенціалу для стрімкого піднесення та підтримання рівня патріотичних почуттів українського суспільства та особливо підростаючого покоління захисників України. В умовах тривалого конфлікту, який коштує Україні великих матеріальних та людських жертв, важливо не допустити зневіри суспільства в кінцеву перемогу, почуття «втоми» від АТО та повернення окупованих територій. Тому окрім ЗМІ, просвітніх, наукових, військових та державних органів сприяти вихованню патріотизму та бажанню захищати свою державу повинні і установи культури, в тому числі й музеї. Важливість військово-історичної складової у виставковій діяльності музеїв було відзначено задовго до початку реальної агресії проти нашої країни. Проголошення незалежності України дозволило нарешті об'єктивно та всебічно висвітлювати в музеях українську військову історію. Прийнятий Закон України «Про музеї та музейну справу» та конструктивні кроки Міністерства оборони дозволи розпочати діяльність військово-історичного музею в Києві [3, с. 147], в обласних музеях експозиції про воєнну історію почали набувати національного колориту, розкриваючи колись закриті теми козацько-московського протистояння, бойового шляху УСС, національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., героїчної боротьби ОУН-УПА та ін. тем української воєнної історії. І коли період 90-х рр. поч. ХХ ст. став часом поступового повернення до стін музеїв експозицій з раніш невідомої української воєнної історії, то в наш час, коли російсько-українська війна триває, надзвичайно важливим є усебічне і по можливості багате висвітлення героїзму та перемог українських силових структур, які в неймовірно складних умовах 2014 року зуміли звільнити 2/3 окупованого Донбасу, давши гідну відсіч російському загарбнику. Таким чином, музейні військово-історичні експозиції умовно можна поділити на два періоди: до і після початку російської агресії на сході України, яка принесла в нашу мирну, культурну державу реальну війну, втрати, окупацію і неймовірний героїзм безпосередніх захисників та всього суспільства, яке підтримує українську армію.

«Кожна війна виявляє своїх героїв. Подвиги військовослужбовців, — підкреслюють кореспонденти видання «Народна армія», — які показали мужність і відвагу в боях на Донбасі, поклали життя заради захисту України в

ході антитерористичної операції, знаходяться від нас, так би мовити на відстані нашого серця. Бо вони ще не стали надбанням історії, а ніби живуть поруч з нами. Тому маємо поспішати передати у спадок прийдешнім поколінням всю велич їхніх подвигів, увічнити їхні прізвиська...»[1, с. 6]. Діти та родичі загиблих, їх близькі та друзі, приходячи до музейної експозиції про АТО, повинні не лише спостерігати світлину, особисті речі загиблого героя і знову переживати його смерть, але й завдяки створеному в музейних стінах ореолу безмежності подвигу загибелі за Україну, бойової звитяги та величі вояцького чину відчувати моральну підтримку, солідарність суспільства та держави із жертвою героя на вівтар батьківщини, непереможність духу української армії, її нездоланність. Школяр, студент, курсант, діючий військовий, кожен майбутній захисник України повинен поринати в музеї в атмосферу нездоланності нашої держави, усвідомлюючи велич України, яка складається з подвигів її захисників. Створення цієї атмосфери прерогативне завдання музейного працівника на сьогодні, його обов'язок та вклад в спільну перемогу українців над навалюю Москви.

Розвиваючи завдання музейників у висвітленні проблематики історії АТО та патріотичному вихованні молоді можна виокремити три складових: освітню, пропагандистську та наукову. Саме такі моменти в стінах музею може одночасно розвивати педагог та викладач. Перша складова може включати підготовку учнями та студентами з допомогою викладача робіт, відгуків та статей про історію АТО, в тому числі на основі відвідання музейних експозицій та фондів. Друга складова полягає в правильному висвітленні державних військово-патріотичних матеріалів, експонатів наочності, виховно-патріотичних видань ЗСУ, Національної гвардії, плакатів «добробатів» та їх агітаційних видань, тощо, розроблених та впроваджених під час війни на сході, адже за період 2014-2016 рр. ці гасла теж пройшли певну трансформацію. Третя складова полягає в безпосередньому науковому пошуку інформації про українські перемоги, про індивідуальний та масовий героїзм бійців, хронологію подій звільнення Донбасу, перебігу головних операцій, встановленню імен загиблих та деталей їх бойового шляху. Окремою деталлю наукового вивчення історії АТО є історія розвитку одностроїв українських силовиків за період війни з Росією. Цей напрям є особливо ілюстративним та передбачає виставлення в експозиціях численних експонатів, що може суттєво збагатити виставку та зробити її яскравішою.

На державному рівні необхідність зміни підходів до національно-патріотичного виховання та його посилення була відзначена низкою нормативних документів. Так було видано Указ Президента України від 12.06.2015 № 334/2015 «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», наказ МОН України від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного

виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах», Указ Президента України від 13.10.2015 № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки», Лист Міністерства освіти і науки України від 08.05.2015 №1/9-235 «Щодо відвідування музеїв та навчально-тематичних екскурсій», лист Міністерства освіти і науки України від 27.10.2014 №1/9-614 «Про методичні рекомендації з патріотичного виховання», на місцевому рівні наказ департаменту освіти і науки КОДА від 17.03.2016 №88 «Про проведення обласної пошукової акції учнівської молоді «Герої серед нас: сучасні захисники України». Таким чином, серед державних актів безпосередньо вказується на необхідність відвідування музеїв для поліпшення засвоєння національно-патріотичних ідей та постулатів. В Постанові Верховної Ради України 12 травня 2015 року «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» вказується на необхідність «оновити експозиції музеїв та заповідників відповідних профілів, кімнат бойової слави, з обов'язковим представленням інформації про героїв АТО, волонтерів, громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності України, з акцентом на осіб — вихідців з відповідної території» [13] посприяти в чому повинні місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [13]. В Указі Президента України П.Порошенка від 12 червня 2015 р. «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» також наголошується необхідність уживати «за участю Національної академії наук України, Національної академії педагогічних наук України заходів щодо осучаснення роботи навчальних закладів, музеїв, бібліотек, клубів, інших закладів культури з національно-патріотичного виховання, активного залучення ними дітей та молоді до вивчення історії та культури України, подвигів борців за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, її демократичний вибір» [16], таким чином роль та значення музеїв в національно-патріотичному виховання молоді за сьогоденних реалій також відзначено.

Саме база українських музеїв всіх рівнів є тим майданчиком, який можна максимально корисно використовувати для формування морально-патріотичних якостей захисників України, що і є об'єктом статті. На сьогоденній день у висвітленні історії конфлікту на сході вкрай важливо розвивати наукову та настановчо-виховну складову. Наукову оскільки мова йде про історичну подію, яка розвивається в сьогоденні та нещодавньому минулому, а настановчо-виховну позаяк почуття патріотизму та громадської сміливості аж ніяк не вроджені, а вимагають виховання та послідовного формування в нових поколіннях захисників України. Особливо з огляду на невтішну статистику озвучену військкоматами України про відсоток ухилення громадян від мобілізації в різних регіонах України. Зокрема за даними

Міністерства оборони на початок 2015 р. тобто вже після проведення трьох хвиль мобілізації її виконання — в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Дніпропетровській, Черкаській, Житомирській, Кропивницькій областях було нормальним. Натомість в “патріотичних” західних Івано-Франківській, Тернопільській, Закарпатській та Волинській областях найбільший відсоток чоловіків, які ухиляються від мобілізації [2]. Таким чином, можна констатувати, що питання патріотичного виховання на сьогоднішній день потребує суттєвого перегляду в комплексі. Адже демонстративне носіння вишиванки, знання гімну та любов до України, мітинги, червоно-чорні прапори та все інше не може замінити собою виконання обов’язку з захисту батьківщини. І саме про це у виховному процесі потрібно дедалі більше говорити. Натомість в рамках музейної справи, з її великим наочним та ілюстративним потенціалом, колекціями експонатів АТО, кіно та фото матеріалами зібраними за період війни можна грамотно та ефективно розказувати молоді про війну, боротьбу з окупантом, захист українських земель, жертвність та звитягу, немарність втрат і ознайомлювати з цими матеріалами молодь значно корисніше та легше.

Хотілось би з приємністю відзначити, що в цілому по Україні музейні заходи з виховання національно-патріотичних почуттів у молоді та її готовності захищати Україну вживаються навіть випереджаючи державні ініціативи часто традиційно за рахунок ентузіазму працівників та друзів музею. За цих умов музейні установи як складові державної культурно-освітньої мережі виконують надзвичайно важливу складову максимально використовувати свій ілюстративно-наочний матеріал в наш непростий час боротьби за збереження державної незалежності. В ситуації порушення територіальної цілісності України та загрози подальшої агресії з боку Росії саме пропагандистсько-виховні заходи повинні проводитися якнайширше, а музейні ресурси є тими майданчиками, які досконало для цього підходять навіть за умов неналежного фінансування. Не лише дотримуватися достовірності та доносити до відвідувачів всю повноту інформації про протистояння з російською навалюю, але й дотримуватися чіткої героїко-патріотичної патетики необхідно з огляду на суспільні настрої та падіння бажання захищати батьківщину.

З позиції психології та історичної практики можна стверджувати, що в досягненні перемоги, а сьогодні українцям потрібно перемагати, важливим є усвідомлення та поширення суспільством не лише військовими, але й їх тилом ненависті до ворога-окупанта, яким сьогодні ігноруючи не лише міжнародні законодавчі, але й загальнолюдські норми та цінності є Росія та російські шовіністи. Особливо важливо наголошувати та підкреслювати в процесі організації музейних експозицій по історії АТО перемоги та досягнення українських силовиків адже незаперечний факт героїчного звільнення двох третин Донбасу, великих і стратегічних міст Словянська, Краматорська,

Маріуполя та ін. Одночасно потрібно пам'ятати і підкреслювати злочинне винищення російським окупантом передових представників українського народу на тимчасово окупованих територіях: тих мирних українських мешканців, які були погвалтовані, розстріляні озвірілими росіянами в Лутугіно, Світлодарську та інших містах. Ці злочини та пам'ять про їх жертв вимагають справедливого викриття та звинувачення агресора. Саме тому матеріали музейних експозицій повинні підкреслювати, що російський окупант прийшов на нашу землю, щоб нести московську агресію, винищувати свідомих українців в краших традиціях імперсько-більшовицького російського терору з метою встановлення ефемерного «руського міра» - фактичного поневолення та колоніального захоплення сусідніх незалежних територій. І тільки завдяки зв'язі українських воєнних російський окупант несе у війні вищі від української сторони людські втрати і це є фактом про який не можна мовчати. Необхідно правдиво констатувати ті факти, що російські військові бояться їхати воювати в Україну, тікають з війська, що теж є беззаперечним фактом, підло і систематично завдають ударів, використовуючи штучну перевагу та зрадницькі удари з-за російського кордону, користуючись тим, що українці не завдають ударів по сусідній державі.

За цих умов не просто недбалим, але й злочинним є підміна та замовчування на різних рівнях суспільного життя та ЗМІ таких фактів конфлікту на сході як відверта агресія Росії до нашої держави, а не вигадана боротьба ополченців та російських добровольців, замовчування відверто антиукраїнських та просто садистських дій росіян на сході щодо всіх проявів українства від політики до культури та церкви, намагання як і впродовж всього періоду незалежності України говорити про хороших добрих сусідів росіян і негідника російського президента, виокремлюючи цього злочинця від суспільства, яке його створило та продовжує масово підтримувати в усіх злочинах. За цих тенденцій державні гуманітарні програми та освітньо-культурні установи повинні були б навпаки оперативно реагувати, підтримуючи той позитивний градус суспільно-патріотичної свідомості, який був створений Революцією гідності та подвигом Небесної сотні.

Гасло вітчизняної війни, яке виринуло з початком масової успішної протидії «руської весні» в 2014 на сьогодні з незрозумілих причин затушоване. Натомість і здоровий глузд і історичний досвід підказують нам, що саме таке визначення подій в Україні було дуже влучним. Прикметно, що в сусідньому залі до місця експозиції по АТО в Рівненському обласному краєзнавчому музеї знаходяться матеріали про Другу світову війну і таке позитивне сусідство ми можемо побачити в низці музеїв по Україні [11; 20].

Окремо заслуговує на увагу тематика наукових робіт музейників по дослідженню АТО. Вона засвідчує присутній інтерес та активний науковий пошук на регіональному рівні. Не лише формування музейних фондів з тематики АТО, але й науковий аналіз та дослідження участі підрозділів з

різних регіонів України на сьогодні знаходяться в пошуковому об'єктиві музейних працівників [9;19]. В особливо великих експозиціях як от приміром в Києві статті вже навіть присвячені аналізу особливостям комплектування музейних фондів артефактами із зони АТО [5], що значно сприяє їх науковому обробітку та подальшій музейній презентації. Такі дослідження на музейному рівні та їх матеріали неодмінно збагачують фонди регіональних музеїв, доповнюючи цим самим базу для національно-патріотичного виховання молоді в кожній з областей.

Разом з перспективами музейного представлення історії проведення АТО та виховання на цих прикладах молоді, залишається й дуже багато проблем із реалізації цих важливих проєктів. Головною перешкодою для повноцінного та масштабного висвітлення в музеях історії російсько-української війни на сході є відсутність відповідних приміщень як зокрема і в Рівненському обласному краєзнавчому музеї (натомість питання виділення пустуючого в обласному центрі приміщення колишнього музею історії радянського 13 армійського корпусу залишається нерозв'язаним через небажання військового керівництва позбуватися нехай навіть поки що незатребуваного майна). Через ці перешкоди багато матеріалів залишаються не виставленими для відвідувачів, ніде розмітити ілюстративні карти, пропагандистські плакати. Іншою не менш болючою проблемою є відсутність коштів необхідних для оформлення сучасних якісних експозицій, оскільки виготовлення такого цікавого експонату про історію АТО як сучасна діорама вимагає відповідного фінансування. Так само коштів не вистачає для встановлення сучасної відео та аудіо апаратури для демонстрації відповідних матеріалів про війну та відтворення патріотичних роликів та пісень. Все ж приклад Дніпра з першим під відкритим небом музеєм АТО засвідчує, що навіть за помірною фінансування з творчим підходом та ентузіазмом можна досягнути високого результату створивши хороший музей до якого йдуть відвідувачі [14; 15].

Цінним джерелом поповнення музейних експозицій є фотоматеріали і фотовиставки на тематику АТО. Такі експозиції вже не є рідкістю по музеях України. Прикладами таких заходів може бути експозиція окопної творчості Мирослава Стрипи [12], виставок зі значним залученням світлин в київському Музеї Історії України у Другій світовій війні [4]. Особливо варто підкреслити плідність діяльності працівників цього музею працюю яких було організовано 10 виставок присвячених подіям АТО. Експонувалися вони як паралельно, так і послідовно: «Іловайськ. Рік потому...», «Аеропорт крізь об'єктив Сергія Лойка», «Війна очима ТСН», «Батальйони нескорених», «Аеропорт... Пекельна смуга», «Бойове українське козацтво в АТО», «Ключові плацдарми Донбасу», «Народний Герой України», «Військово-польовий АРТ» [18], доносячи до відвідувачів правду про драматичні події. Однією з найпереконливіших виставок стала експозиція «Родинну пам'ять про війну

збережено». Внаслідок важкої цілеспрямованої праці масив зібраних матеріалів із зони АТО досяг 4 тис.одиниць. З-поміж них: фото, документи, особисті речі 16 Героїв України та 32 Народних Героїв України. Експозиції виставок у рамках проекту «Україна. Реалії сучасної війни» відвідали 367 тис. громадян України і гостей нашої держави, для яких було проведено 2 724 екскурсії, 35 музейних заходів. Серед них: зустрічі воїнів із громадськістю, які поверталися із зони АТО; нагородження Народних Героїв України, журналістів, які працюють у гарячих точках; презентації фільмів про події на Сході України; урочисті передачі реліквій, привезених безпосередньо з передової; акції «Напиши листа солдату» тощо [4].

Не оминув проблематики АТО і Музей Історії Києва, де споміж інших проходила цікава та суспільно важлива виставка «Моя армія. Бачити серцем». В цій виставці вдалося представити документальну фотоісторію за допомогою кадрів очевидців російсько-української гібридної війни на сході України [8, с. 22].

Не можна не згадати активну пошукову та дослідницьку працю у вивченні історії АТО співробітників Національного військово-історичного музею України. В його стінах не тільки діє найбільша виставка про російсько-українську війну 2014-2016 рр., була проведена перша в Україні конференція «Анексія Автономної республіки Крим і війна на Донбасі», а й проводиться надзвичайно важлива робота з пошуку тіл загиблих на сході захисників України. Напочатку осені 2016 р. результатом праці проведеної пошуковцями став перший том «Книги пам'яті військовослужбовців Збройних сил України, які загинули, захищаючи суверенітет, територіальну цілісність та недоторканість України» [17].

Окрім вищезгаданих провідних музеїв нашої держави, дослідження історії АТО відбувається на різних регіональних рівнях. На сьогодні будучи користувачем Інтернету кожний громадянин може переглянути на сайтах цього ресурсу відео екскурсії та матеріали експозицій про АТО різних українських музеїв навіть не вирушаючи до них [6].

Додатково можна підкреслити, що музейне вивчення історії Антитерористичної операції на сході України, виховання на її прикладах молоді одночасно є й складовою протидії російській інформаційній війні проти України. Оскільки: «музейне висвітлення сторінок російсько-української війни на сході є пріоритетно важливе, як вагомий елемент формування громадянського суспільства, патріотизму, єдності нашої нації та її згуртованості перед обличчям ворога» [7, с. 63].

Для підсумку варто наголосити, що музеї, незважаючи на об'єктивні та суб'єктивні причини гідно відреагували на вимогу часу та державні вказівки інформувати громадськість про здвиг АТО, увічнюючи та доносячи до громадськості пам'ять про загиблих та героїв. Відвідуючи разом з учнями, чи студентами експозиції присвячені історії російсько-української війни 2014-

2016 рр. вчитель та педагог може в повній міні реалізувати настановно-орієнтовні методика, закликати до почуттів національної гідності та громадянського патріотизму молодих майбутніх захисників України, посилюючи та виховуючи їх любов до батьківщини, вселяючи віру в силу української зброї та велич українських перемог.

1. Вони живі, поки про них пам'ятають // Народна армія. — 2015. — 21 березня. — С. 6.
2. Західна Україна лідирує за кількістю випадків ухилення від мобілізації — радник президента [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/128570>
3. Карпов В. 100 років з дня створення першого військово-історичного музею в Україні // Військово-історичний альманах. — 2010. — Число 2. — С. 143-148
4. Коли музейний проект іде у відпустку або Рефлексії до експозиції «Україна. Реалії сучасної війни» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/37857>
5. Комплектування фондів Національного військово-історичного музею України предметами із зони АТО // Програма Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції «Анексія автономної республіки Крим і війна на Донбасі. 2014- 2015 рр.». — К., 2015. — С. 10.
6. Криворожский музей АТО [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=tcRHgyOi2xY>
7. Кукурудза А. Особливості та перспективи музейного вивчення артефактів АТО в контексті російсько-української інформаційної війни (теоретичний та практичний виміри) // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Випуск ХІУ. — Рівне, 2016. С. 60-63.
8. «Моя армія. Бачити серцем» // Народна армія. — 2016. — 18 серпня. — С. 22.
9. «Новороссия или перенесения с больной головы на здоровую» // Програма Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції «Анексія автономної республіки Крим і війна на Донбасі. 2014- 2015 рр.». — К., 2015. — С. 7.
10. Паїсій Святогорець Про военний стан. — Стрий, 2015. — 64 с.
11. Перший в Україні Музей АТО (Відеоекскурсія) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=a8rOq2MqrQo>
12. Побратими Мирослава Стрипи [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/37940>
13. Постанова Верховної Ради України від 12 травня 2015 року Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді // Відомості Верховної Ради. — 2015. — № 28. — С. 256.

14. Президент України Петро Порошенко відвідав музей АТО у Дніпрі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=a8r>
15. У Дніпрі відкрито музей // Народна армія. — 2016. — 9 червня. — С. 16.
16. Указ Президента України від 12 червня 2015 року «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді».
17. У Києві презентували «Книгу пам'яті» // Народна армія. — 2016. — 18 серпня. — С. 22.
18. У столичному музеї історії України у Другій світовій війні відкрилася виставка «Польовий АРТ» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=8RwYIbcML9c>
19. Участь українських збройних формувань Харківщини в бойових діях на Донбасі // Програма Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції «Анексія автономної республіки Крим і війна на Донбасі. 2014-2015 рр.». — К., 2015. — С. 6.
20. 25 учасників АТО стали частию музею в Гуляйполі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Ieog7abbom4>

УДК 37.091.33:069

КОПИЛЕЦЬ Є.В., ЯРОШЕНКО Ю.О.
(м. Полтава)

МУЗЕЙНИЦТВО У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПОЛТАВЩИНИ: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** У статті охарактеризовано діяльність музеїв при загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах Полтавської області, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Розкрито особливості краєзнавчої роботи музеїв різних профілів – історичного, етнографічного, літературного тощо. Наведено приклади виховних заходів, які проводилися на базі музеїв, виділено найбільш поширені форми і технології краєзнавчої та виховної діяльності. Виокремлено проблеми освітянського музейництва Полтавщини, намічено перспективні напрями методичного супроводу діяльності музеїв при навчальних закладах області.*

***Ключові слова:** музеї при навчальних закладах, національно-патріотичне виховання, краєзнавство, учнівська молодь.*

Невід'ємною складовою вітчизняної музейної мережі є музеї при навчальних закладах. Діяльність більшості з них (виняток становлять музеї

при вишач) нині регламентується Положенням про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України № 1195 від 22.10.2014). На Полтавщині обов'язки з обліку та методичного супроводу діяльності музеїв при навчальних закладах покладені на Полтавський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді (ПОЦТКУМ) [3].

Відповідно до листа Департаменту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України від 25.09.2015 № 3/3-9-675-15 «Про проведення Всеукраїнського огляду музеїв при навчальних закладах», листа Департаменту освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації від 26.10.2015 03-02-53/2229 «Про проведення обласного огляду музеїв при навчальних закладах» із жовтня по грудень 2015 р. проведено обласний огляд музеїв при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах у рамках Всеукраїнського огляду музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Це дає змогу охарактеризувати сучасний стан музейництва у навчальних закладах Полтавщини.

На даний час у Полтавській області перебуває на обліку 184 музеї при навчальних закладах. 177 із них створено у загальноосвітніх навчальних закладах (включно з навчально-виховними комплексами, які мають у своїй структурі дошкільні навчальні заклади), 4 музеї діє у позашкільних, іще 3 – у професійно-технічних навчальних закладах. По території області музеї поширені нерівномірно. Так, за підсумками огляду 2015 р., у Кобеляцькому районі обліковано 18 музеїв, у м. Полтаві – 16, тоді як в Оржицькому та Чорнухинському районах лише по 1 музею. Найпопулярніші музеї історичного профілю: їх аж 109. Серед них 33 – історико-краєзнавчі, 29 – історії освіти (переважно історії школи), 20 – військово-історичні. Поширені також музеї етнографічного (40) та краєзнавчого (11) профілів; з іншого боку, у навчальних закладах області лише один літературно-краєзнавчий (не враховуючи літературних та меморіальних), геологічний музеї.

Сучасному етапові розвитку музеїв при навчальних закладах притаманне виразне виховне спрямування. Листом Міністерства освіти і науки України № 1/9-255 від 22.05.2015 наголошено на необхідності переглянути підходи до діяльності музеїв історичного профілю навчальних закладів та поширено відповідні методичні рекомендації. До значущості виховної діяльності музеїв привертають увагу і рекомендації Всеукраїнського круглого столу «Музеї при навчальних закладах як осередки патріотичного виховання», який відбувся 14 березня 2015 р. Під час огляду встановлено, що у музеях проведена робота з реекспозиції та перейменування окремих тематичних розділів, приведення у відповідність до трактувань української та світової історичної науки термінів, вживаних у музейних експозиціях, у тому числі

періоду Другої світової війни; відбувається оновлення експозицій з представленням інформації про земляків – героїв Небесної сотні, учасників Революції гідності та антитерористичної операції на сході країни, волонтерів.

Ураховуючи сучасні події в житті українського народу, музеї проводять значну роботу щодо реекспозиції історичних розділів, створюють нові експозиції, облаштовують тематичні стаціонарні та пересувні виставки, організовують зустрічі з борцями за незалежність країни тощо. У навчальних закладах організовуються благодійні акції на підтримку воїнів-учасників АТО. Наприклад, з ініціативи Ради музею історії школи Решетилівської гімназії імені І.Л. Олійника учні, вчителі, батьки, громадськість, випускники закладу зібрали 4 611 грн. Із цих коштів 40 воїнів на День Святого Миколая отримали вітальні повідомлення та поповнення рахунків телефонів. На решту коштів учні закупили лікарські препарати і на сесії Полтавської обласної ради передали для батальйону територіальної оборони «Полтава». З ініціативи активістів музеїв на навчальних закладах встановлюються меморіальні дошки, присвячені героям сучасності. Такі дошки встановлені на фасадах Артємівської ЗОШ I–III ступенів Чугівського району, Решетилівської гімназії імені І.Л. Олійника, гімназії № 5 та спеціалізованої школи № 7 м. Кременчука.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності музеїв навчальних закладів є реалізація різноманітних тематичних проєктів, основна мета яких – пропаганда історико-культурної спадщини, формування національної свідомості, духовне єднання поколінь.

У музеї історії села при Пологівській ЗОШ I–II ступенів Новосанжарського району протягом кількох років реалізовано низку соціальних проєктів: «Історія, яку розкаже старе фото», «Слід у житті лишеа кожен свій, або Ремесла рідного краю», «Розгойдані дзвони пам'яті», «Роки людині до лица», «Душі криниця, або Музей звичаїв». Нещодавно активом музею започаткований соціально-культурологічний проєкт «Скарбниця людяності», мета якого – ознайомити дітей зі звичаями та традиціями рідного краю, дослідити, вивчити і повернути життя святам, які були здавна поширені на території села. Одним із засобів реалізації проєкту стало проведення етнографічних експедицій, у ході яких діти отримали можливість поповнити фонди музею старожитностями.

Пошуковою групою «Пам'ять нації» зразкового музею історії школи при Лохвицькій гімназії № 1 під час вивчення подій Голодомору на Лохвичині здійснювалися експедиції на місця поховань жертв, у ході дослідження теми Голокосту також проведені польові експедиції для з'ясування обставин загибелі лохвицьких євреїв в урочищі Лазірки. У 2013 р. рада музею започаткувала суспільно-громадський проєкт «Історія моєї родини в історії Другої світової війни», під час якого учнями школи виконано 87 творчих робіт. А в 2015–2016 навчальному році музеєм розпочата робота в рамках Українського освітнього проєкту «Усна історія», а також пошуково-

дослідницький проект «Наші земляки в українському національно-визвольному русі ХХ ст.». Зібрані активом музею матеріали передані до місцевого краєзнавчого музею, міської ради.

Пошуковим загonom зразкового історико-етнографічного музею при Омельницькому НВК «Аграрно-екологічний ліцей-інтернат – дошкільний навчальний заклад» Кременчуцького району здійснені польові експедиції місцями бойових дій 95-ї Полтавської гвардійської стрілецької дивізії, бійці якої звільняли село Омельник від нацистських окупантів. У підсумку відстежено маршрут дивізії та зібрано низку фотографій, документів, інших тогочасних реліквій. Члени пошукового загону також провели анкетування учасників бойових дій Другої світової війни, створили банк даних про жінок, які були учасниками бойових дій, оstarбайтерами, працівниками тилу. Пошуковці листуються з рідними воїнів, похованих у братській могилі села. У 2013 р. до 70-річчя звільнення села від нацистських окупантів було зібрано матеріали про воїнів-омельничан та воїнів, які загинули, звільняючи село. Упорядковано фототеку героїв зі стислою довідкою про бойовий шлях та нагороди кожного. За допомогою дітей та онуків односельців, які воювали в роки війни, створена електронна капсула пам'яті, в яку занесені спогади рідних про фронтовиків.

Із 2006 р. активісти зразкового музею народознавства «Диво» при Комсомольській ЗОШ I–III ступенів №1 працюють над реалізацією молодіжного проекту «Український дивограй», метою якого є активізація національного виховання учнів через вивчення, відновлення та втілення в сучасне життя давніх українських традицій, обрядів, народних промислів. На Покрову у музеї проводиться свято «Козацькому роду нема переводу», на Різдво – Водіння кози, на Великдень – виставка родинних оберегів «З прабабусиною скрині» тощо. На базі музею працюють Рада музею, Козацька рада, «Центр національно-культурного відродження» учнівського парламенту, школа екскурсодів «Зернятко», пошукові загони, секція мистецтвознавства МАН, етномайстерні «Дивограй» та «Піщана веселка».

Збереження та відродження народних традицій, звичаїв, ремесел – основне завдання діяльності музеїв етнографічного профілю. Зокрема, у музеї вишивки імені Героя України, заслуженого майстра народної творчості Віри Роїк при Лубенській ЗОШ I–III ступенів №7 проводяться уроки народознавства, майстер-класи з вишивки, свято Варвари – покровительниці вишивальниць та інші заходи. Діяльність юних активістів цього музею презентувалася під час Міжнародного конкурсу з українознавства (м. Київ), науково-практичної конференції «Вплив глобалізації на художньо-функціональну роль вишивки» (м. Миколаїв). Художній музей при Решетилівському художньому професійному ліцеї – це своєрідна мистецька скарбниця, де зібрана унікальна колекція решетилівських килимів, зразків давньої вишивки, твори відомих вишивальниць і килимарів, дипломні роботи

випускників закладу. Довершеність картин, ручної вишивки та гобеленів привертає увагу учнівської молоді, прилучає юне покоління до давніх ремесел.

Цікаві та самобутні музеї при навчальних закладах області, присвячені видатним землякам. Так, про життєвий і творчий шлях Василя Симоненка розповідає зразковий літературний музей при Тарандинцівській ЗОШ I–III ступенів імені В. Симоненка Лубенського району. У музеї проводяться конкурси читців творів В. Симоненка, зустрічі з поетами, науковцями і шанувальниками його творчості. Щороку 13 грудня та 8 січня відбуваються літературні Симоненківські свята, традиційно вручається літературно-мистецька премія імені В.А. Симоненка, у музеї проходять уроки і виховні заходи, екскурсії. За три останні роки музей відвідали близько трьох тисяч гостей. Особливо змістовним і урочистим було відзначення 80-річчя від дня народження В.Симоненка. Митці, журналісти, науковці, селяни, вчителі, учні – всі, хто був у музеї, а це більше 200 осіб, відчували себе патріотами України, причетними до її славної і трагічної історії. А 15 жовтня 2015 р. до музею завітала лауреатка XVI загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання». Музею вручили Диплом лауреата конкурсу за підтримку мовного фестивалю.

Значну просвітницьку роботу проводить літературний музей Володимира Малика при Лубенській загальноосвітній школі I–III ступенів № 4. При музеї діє пошуковий загін «Промінь», учасники якого вивчають сторінки життя і творчу спадщину славетного земляка. А ще традиційними стали зустрічі членів Лубенського літературного об'єднання імені Олеся Донченка з поетами-початківцями, налагоджено тісні зв'язки з Лубенським краєзнавчим музеєм, Національним літературним музеєм України, підтримуються контакти із сином письменника. Творчість Володимира Малика популяризується через шкільну газету «Журавлик», яка дає можливість юним талантам спробувати себе на літературній ниві.

У літературному музеї Олеся Донченка, що також діє у Лубенській ЗОШ № 4, зберігаються особисті речі письменника, його листи, фотографії, твори. При музеї діє пошуковий загін «Джерело». Результат його діяльності – створення віртуальної екскурсії «Шляхами чарівника Посулля». Знятий пошуковцями фільм дає можливість глибше проникнутися духом епохи, в якій жив і творив письменник, заочно відвідати місця, пов'язані з його долею.

Активістами музею «Світлиця Раїси Панасівни Кириченко» при Землянківській ЗОШ I–III ступенів імені Р.П. Кириченко Глобинського району розроблений екскурсійний маршрут «Стежками Раїсиних пісень». Щороку 14 жовтня музей відкриває двері для великої кількості гостей, які за традицією приїждять на Глобинщину вшанувати пам'ять берегині української пісні.

Свідченням високого рівня роботи низки освітянських музеїв Полтавської області є наказ Міністерства освіти і науки України № 689 від 17.06.2016, яким затверджено рішення комісії МОН з присудження звання

«Зразковий музей». Це звання підтвержене 11 та присвоєне 2 музеям при навчальних закладах Полтавщини.

Ведення музейної справи у закладі освіти – відповідальна діяльність, яка потребує знання і правильного трактування нормативно-правової бази діяльності музеїв, постійних консультацій із фахівцями-музейниками. Тому ПОЦТКУМ постійно залучає до співпраці працівників музеїв м. Полтави та області.

Усталеною формою підвищення кваліфікації музейників-освітян є семінари-практикуми, які ПОЦТКУМ, починаючи з 2004 р., проводить щорічно восени. До участі в семінарах залучаються: керівники музеїв при навчальних закладах (зазвичай це педагоги-предметники, серед яких певну частину складають директори шкіл); працівники відділів та управлінь освіти, відповідальні за туристсько-краєзнавчу та музейну роботу; методисти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського.

Програми семінарів-практикумів складаються з урахуванням сучасних вимог і передбачають ознайомлення з нормативно-правовою базою музейної справи в Україні та освітянського музеєзнавства зокрема, аналіз тенденцій розвитку музеїв при навчальних закладах Полтавщини, вивчення досвіду роботи музеїв різних профілів при навчальних закладах, у т.ч. реалізації принципів музейної педагогіки, круглі столи з обміну досвідом діяльності музеїв, спілкування з фахівцями державних музеїв, практикуми на базі музеїв системи Міністерства культури. У ході спілкування із науковими співробітниками музеїв учасники семінарів ознайомлюються з новими виданнями краєзнавчої літератури, обговорюють можливості взаємодії у проведенні спільних тематичних масових заходів, зборі краєзнавчих матеріалів. Зберігачі фондів надають керівникам шкільних музеїв інформацію щодо особливостей правильного ведення обліку і зберігання музейних колекцій.

Невід'ємною частиною семінарів-практикумів керівників музеїв, які проводить ПОЦТКУМ, є ознайомлення учасників заходу з діяльністю державних, муніципальних, громадських музеїв, вивчення їхнього досвіду пропаганди історико-культурної спадщини, виставкової, фондової, організаційно-масової роботи та ін. У різні роки учасники семінарів мали змогу ознайомитися з діяльністю Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Полтавського літературно-меморіального музею Панаса Мирного, музею бджільництва у м. Гадячі, історико-краєзнавчого музею та музею М.В. Гоголя у с. Великі Сорочинці Миргородського району, Державного музею історії Полтавської битви, музею-садиби В. Симоненка у с. Біївці Лубенського району, музею А.С. Макаренка та музею військової техніки під відкритим небом у м. Кременчуці, Кобеляцького музею літератури і мистецтва, музею-садиби Р.П. Кириченко у с. Корещина Глобинського району,

музеїв Національного історико-етнографічного заповідника архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини у м. Переяславі-Хмельницькому Київської області тощо.

Наукові співробітники Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського залучаються до діяльності обласної комісії з огляду музеїв при навчальних закладах та присвоєння звання «Зразковий музей». Вони надають керівникам музеїв при навчальних закладах методичні рекомендації щодо оформлення та впорядкування музейної експозиції, правильності ведення документації, проведення реекспозиційних робіт відповідно до вимог сучасності.

Щорічно ПОЦТКУМ за підсумками участі у краєзнавчих експедиціях та акціях організовує зльоти юних краєзнавців та активістів музеїв при навчальних закладах, учнівські краєзнавчі конференції, де учасники мають змогу презентувати свої здобутки та досягнення. На них запрошуються і представники музеїв системи Міністерства культури. Програмами цих заходів передбачається й ознайомлення дітей з діяльністю різних музеїв, зокрема, й таких неординарних, як музей весілля у с. Великі Будища Диканського району, музей військ зв'язку Збройних сил України та музей військових конфліктів ХХ століття у Полтаві, музей олійного виробництва у с. Мачухи Полтавського району.

ПОЦТКУМ підтримує зв'язки з Педагогічним музеєм Національної академії педагогічних наук України. Діяльність шкільних музеїв Полтавщини була презентована у рамках Всеукраїнських виставок «Музейно-педагогічна палітра України» (2009 р.) та «Шкільний музей: ретроспектива та сьогодення» (2013 р.), що проводилися на базі цього музею.

Таким чином, музеї при навчальних закладах становлять невід'ємну частину музейної мережі Полтавщини та функціонують у тісному зв'язку з іншими її складовими. Кращі приклади реалізації виховного потенціалу музеїв при закладах освіти [4], підходів музейної педагогіки у діяльності музеїв [6; 7], взаємодія музеїв при навчальних закладах із музеями сфери Міністерства культури [5], тенденції розвитку музеїв [1], досвід методичної роботи обласного центру туризму і краєзнавства з музейниками-освітянами [8] висвітлювалися на місцевому, всеукраїнському та міжнародному рівнях.

Водночас доводиться констатувати, що у діяльності музеїв при навчальних закладах Полтавської області виразно помітна низка проблем. Переважна більшість керівників (завідувачів) музеїв не отримує оплати за завідування музеєм. Певну негативну роль тут відіграє і зміна нормативної бази функціонування музеїв. Положенням про музей у навчальному закладі, який перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки України (затверджене наказом Міністерства освіти і науки України № 640 від 04.09.2006) передбачалося встановлення надбавки за завідування музеєм та можливість матеріального заохочення відповідального за роботу музею; у

чинному Положенні про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, про оплату роботи відповідального за роботу музею не йдеться, можливість його матеріального заохочення чітко не виписана.

Недостатня увага до матеріального забезпечення музеїв при навчальних закладах виявляється у тому, що вони у більшості випадків займають невелику площу, не мають фондосховищ, у них відсутні засоби охоронної та пожежної сигналізації. Приміщення деяких музеїв потребують проведення ремонтних робіт. На оформлення експозицій кошти не виділяються, використовуються в основному незначні кошти спонсорів або благодійні внески.

З одного боку, наявна тенденція передачі сільських краєзнавчих, історико-краєзнавчих музеїв на баланси місцевих шкіл. З іншого, кількість музеїв при навчальних закладах зменшується у зв'язку із призупиненням діяльності малокомплектних шкіл, реорганізацією навчальних закладів шляхом злиття кількох закладів в один, оптимізацією приміщень навчальних закладів і, як наслідок, відсутністю окремих приміщень для функціонування музеїв. Так, у 2010–2015 рр. зазначені причини призвели до ліквідації 13 музеїв у школах та позашкільних навчальних закладах.

Деяким музеям бракує чіткості в структурі експозиційних розділів, веденні музейної документації (зокрема актів прийому – передачі), під час огляду зафіксовані випадки неправильного експонування оригінальних матеріалів та маркування музейних предметів, відсутності супровідного етикетажу до музейних експонатів.

В області немає жодного (!) музею природничого профілю (не рахуючи меморіально-природничого музею В.І Вернадського). Музей природи при Котелевській районній станції юних натуралістів припинив функціонування після реорганізації навчального закладу. Оскільки не всі краєзнавчі музеї навчальних закладів, попри методичні рекомендації [3, с. 68], містять природничу складову, означена нами раніше проблема ігнорування освітньо-виховного потенціалу природничих музеїв [1; 2], лише загострилася.

Назріли зміни у змісті методичних рекомендацій, які стосуються діяльності музеїв при навчальних закладах. Традиційно лівову частку в них становили роз'яснення стосовно оформлення реєстраційних документів, обліку фондів, особливостей збереження експонатів тощо. Ці питання не втратили актуальності, оскільки нормативна база діяльності музеїв продовжує змінюватися (так, певні зміни у методичних рекомендаціях зумовить нова Інструкція з організації обліку музейних предметів, затверджена наказом Міністерства культури України № 580 від 21.07.2016). Але, очевидно, нині більше уваги слід приділяти організаційним формам, методикам та технологіям взаємодії музеїв із аудиторією. Вітчизняними та зарубіжними теоретиками і практиками музеєзнавства в останні десятиліття досягаються

виклики до музейної справи за постіндустріального типу освіти, коли здатність запам'ятовувати факти уже не вважається фундаментом навчання. Тож доцільно інтенсивніше ознайомлювати освітян-музейників Полтавщини з напрацюваннями таких продуктивних музеологічних течій, як музейна педагогіка, нова музеологія, інтерпретація природної та культурної спадщини тощо, у рамках яких постулюється необхідність вийти за межі традиційних завдань і функцій музеїв (ідентифікація, консервація експонатів, просвіта) та інтегруватися до істотно ширших програм у житті суспільства.

1. Копилець Є. В. Музеї при навчальних закладах: актуальні тенденції розвитку / Є. В. Копилець, Ю. О. Ярошенко // «Полтавщина – земля моя свята». Збірник кращих наукових статей VI обласної науково-практичної краєзнавчої конференції учнівської молоді. – Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. – С. 18–21.
2. Копилець Є. В. Природничі музеї та навчання географії: нереалізований потенціал / Є. В. Копилець // Природничі музеї та їх роль в освіті і науці : матеріали Міжнародної наукової конференції (27–30 жовтня, 2015 р., Київ). – К., 2015. – Ч. 1. – С. 62–64.
3. Музейна справа в закладах освіти. Методичні рекомендації / [підг. Ю.О. Ярошенко]. – [3-тє вид., доп.]. – Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2012. – 126 с.
4. Ярошенко Ю.О. Музеї при навчальних закладах Полтавщини – осередки національно-патріотичного виховання / Ю.О. Ярошенко // Фізичне виховання, спорт і туристсько-краєзнавча робота в закладах освіти : зб. наук. пр. : дод. до Гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : ФОП Домбровська Я. М., 2016. – С. 124–128.
5. Ярошенко Ю.О. Музеї при навчальних закладах у музейній мережі Полтавщини / Ю.О. Ярошенко // Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали Четвертої науково-практичної конференції (27–28 вересня 2016 р.). – К. : Талком, 2016. – С. 85–87.
6. Ярошенко Ю.А. Реализация подходов музейной педагогики в музеях при учебных заведениях Полтавской области / Ю.А. Ярошенко // Материалы Межрегиональной научно-практической конференции «Школьный музей в образовательной среде: инновации, формы и методы работы». – Н. Новгород : Гладкова О.В., 2015. – С. 236–238.
7. Ярошенко Ю.О. Реалізація принципів музейної педагогіки у музеях при навчальних закладах Полтавщини / Ю.О. Ярошенко // «Полтавщина – земля моя свята». Збірник кращих наукових статей III обласної науково-практичної краєзнавчої конференції учнівської молоді. – Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2012. – С. 24–29.

8. Ярошенко Ю.О. Семінари-практикуми керівників (завідувачів) музеїв при навчальних закладах – важлива ланка методичної роботи Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді / Ю.О. Ярошенко // «Полтавщина – земля моя свята». Збірник кращих наукових статей V обласної науково-практичної краєзнавчої конференції учнівської молоді. – Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2014. – С. 61–66.

УДК 908

ПИРОГОВ О.Т.

(м. Радомишль, Житомирська обл.)

РАДОМИШЛЬСЬКИЙ НАРОДНИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

Цей будинок, який знаходиться на розі вулиць Малої Житомирської та Міськради, знають далеко за межами Житомирської області. В 1959 році було створено краєзнавчий музей, якому в 1970 році було присвоєно почесне звання «народний». З 1959 року в цьому будинку знаходиться історико-краєзнавчий музей міста Радомишля. Будівля споруджена в кінці XIX століття невідомим архітектором, використано мотиви класицизму. Він вніс в життя міста певний колорит і різноманіття. Будинок належав Гореншейну Герарію Нафтуловичу купцю першої гільдії. Це був один з багатьох прибуткових будинків, які належали в місті Горенштейну.

Над двома дверима дошки із кованими візерунками, що самі пособі є шедеврами ковальського мистецтва. Що будівля ця збереглася, є для Радомишля справжнім дивом. Разом з іншими будинками вони утворюють ансамбль пам'яток який повертає нас назад, у позаминуле століття. За Радянських часів у цьому будинку були комунальні квартири.

Рада Радомишльського народного історико-краєзнавчого музею (1972 рік): 1) Олексієнко С.О. – голова товариства охорони пам'ятників історії та культури; 2) Кучеренко П.І. – заступник голови виконкому районної Ради депутатів трудящих; 3) Мельник О.Ф. – директор музею; 4) Лівончик В.Я. – вчитель пенсіонер; 5) Іщенко У. – секретар ради музею; 6) Володимиренко П.О. – ветеран громадянської війни; 7) Гарбаренко К.Й. – вчитель пенсіонер; 8) Шуневич П.І. – директор 5-ї школи, кавалер орденів Слави; 9) Криворук М.О. – член ради; 10) Роговченко М.А. – член ради.

Музеїв в світі безмежна кількість. Її складно позначити цифрою, так само, як підрахувати існуючих музейних форматів. Музеї краєзнавчі, літературні, історичні, зоологічні, палеонтологічні – цей перелік може бути нескінченним. Однак зрозуміло, що і найпоширеніші музейні формати

зустрічаються приблизно однаковою мірою в більшості країн світу. Але є її специфіка. Саме таким є народний історико-краєзнавчий музей у місті Радомишль.

Тобто, музей культурної спадщини ознайомлює відвідувачів з мистецьким спадком земляків. Основна колекція музею складається з двох тисяч експонатів. В шести експозиціях містяться картини, фото, макети, предмети декоративно-ужиткового мистецтва.

Серед експонатів, які варті особливої уваги, це вітрина з особистими речами учасника трьох війн – Вітчизняної, Японської та Афганської, героя Росії генерал-лейтенант П.І. Шкідченка, загинувшего при виконанні військового обов'язку в Афганістані. Макет папірні, збудованою митрополитом Є.Плетенецьким в 1612 р., яка виготовляла папір для друкарні Києво-Печерської лаври. Від неї і одержала свою назву місцина, що нині входить до Радомишля. Дослідники вважають Радомишльську Папірню першою по виготовленню паперу на території України. В 2012 році цій події виповнилося 400 років .

Невелика діорама присвячена стоянці пізньопалеолітичного поселення біля Радомишля, якій близько 15000 тисяч років.

В XVIII столітті Радомишль стає резиденцією уніатських митрополитів. Збереглась будівля – замок (нині школа № 5). В одному із стендів музею, під склом єдина унікальна річ з тих часів – порцелянова плита із зображенням польського орла.

В Радомишльському народному історико-краєзнавчому музеї зусиллями директора Всеволода Михайловича Скуратівського, спеціаліста з охорони культурної спадщини Володимира Олексійовича Науменка, екскурсовода – Ярмоліцької Любові Олександрівни, техпрацівника – Блашко Світлани Василівни, часто проводяться виставки народно-прикладного мистецтва.

Радомишльщина край нерукотворної краси і край рукотворної краси. Його окраса створена жіночими руками. Вишиванки, це пісня жіночої мудрості. В істину безцінний скарб створений жіночими руками традиційні поліські вишиванки і рушники.

Протягом останнього десятиліття в музеї експонувалися вироби вишивальниць: Кириченко С.А., Білоус М.М., Маньківської З.Б., Стужук Н.П., Поліщук Н.В., Сарна (Радомишль), Кришевич Р.Ю. (Борщів), Янович К., Боженко А.А., Довгої В.І. (Чайківка). Матері і дочки Котенків, Рибак (Пилиповичі), Оксьоненко, Журавської (Меделівка), Семенець (Чудин), Мацапури, Качукіної, Кузьменко (Вишевичі).

Наші жінки – це дуже ніжне Боже створіння. На струнах душі бринять людські почуття.

Радомишльський народний історико-краєзнавчий музей не лише приміщення, а осередок громадського життя. Громадське суспільство без

високого рівня культури створити неможливо. Музей збирає та зберігає пам'ятки матеріальної і духовної культури Радомишльщини.

УДК 378.1:379.85

ДУНАЄВСЬКА О.Ф., СОКУЛЬСЬКИЙ І.М.
(м. Житомир)

МУЗЕЙ ЖИТОМИРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРОЕКОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

***Анотація.** В Житомирському національному агроекологічному університеті створені природничі музеї ґрунтів та мінералів, анатомо-морфологічний. В експозиціях представлені ґрунти світу, мінерали, експонати представників фауни. Колекції музеїв мають наукове, освітнє, навчальне значення.*

***Ключові слова:** анатомо-морфологічний музей, музей ґрунтів та мінералів, Житомирський національний агроекологічний університет*

Сучасна історія заснування та розвитку Житомирського національного агроекологічного університету починає свій відлік у вересні 1922 р. Внаслідок підписання Ризького договору у 1921 р. західні землі України відійшли до Польщі, Ледухівську нижчу сільськогосподарську школу (заснована у 1899 р. в селі Ледухів Кременецького повіту) з цієї причини було переведено в село Нова Чорторія Новоград-Волинського повіту, де на її базі було створено Волинський агрономічний технікум. Завершальним етапом формування навчального закладу є Тимчасовий статут про межові технікуми, згідно з яким названий технікум прирівнювався до вищого навчального закладу, а дату 1 вересня 1922 р. стали вважати днем заснування університету. Того ж року Волинський агротехнікум переведено до міста Житомира, де в результаті його об'єднання з технікумом землевпорядкування було створено Волинський сільськогосподарський політехнікум. До новоствореного закладу входили три факультети: землевпорядкування, агрономічний та робітфак [1].

На агрономічному факультеті з 1960 року функціонує музей ґрунтів та мінералів. В експозиції музею представлені всі типи ґрунтів, гірських порід України та основні класи мінералів, що розглядаються у ґрунтотворчих процесах. До унікальних екземплярів колекції відносяться частини скам'янілого дерева, відбиток рослини кам'яного періоду на вугіллі, гіпсова троянда, топази, берили, бурштин, кварци. Музей має велике навчальне значення для підготовки фахівців агрономічного профілю [2].

Під керівництвом доктора ветеринарних наук, професора, завідувача кафедри, заслуженого діяча науки і техніки України Горальського Л. П. з 2008 року на кафедрі анатомії і гістології Житомирського національного агроекологічного університету було засновано анатомо-морфологічний музей. Він створений з науково-дослідною метою для вивчення, збереження музейних предметів [3]. На сьогодні експозиційна площа музею складає понад 40 м², а виставковий фонд нараховує близько 350 експонатів. Серед них вологі препарати, сухі і корозійні препарати, штучні моделі, муляжі, таблиці. Колекція анатомічного музею включає унікальні експонати: корозійний препарат сечостатевої системи свійських тварин, препарат венозної системи тулуба тварин, головного мозку свійської собаки, препарати судин нирок, легень, серця та інші. У кістковій базі музею знаходиться більше 180 черепів свійських тварин: коня, великої рогатої худоби, вівці, свиней, собак, котів тощо.

Музейні препарати мають наукову і пізнавальну цінність, допомагають при вивченні анатомії студентами факультету ветеринарної медицини. Розміщення їх у спеціальних музейних шафах і вестибюлі кафедри дає студентам можливість вільного доступу до них.

У різні часи існування музею співробітники кафедри анатомії і гістології виготовили скелети свійських тварин, дикого козла, птахів, опудала орла і курки, півня, гуски, мокрі препарати ока, ротової порожнини свині. Деякі препарати були подаровані колегами інших кафедр ветеринарної і гуманної медицини.

У музеї також представлені анатомічні дефекти. Наприклад, третій ріг на черепі великої рогатої худоби.

Щорічно анатомічний музей приймає велику кількість відвідувачів, у першу чергу школярів і студентів інших факультетів, зокрема технологічного, що сприяє популяризації наукових знань, формуванню природничого світогляду й морально-етичному вихованню молоді.

При відвідуванні анатомо-морфологічного музею на кафедрі анатомії і гістології студенти отримують поглиблені знання про еволюцію тваринного світу та вплив несприятливих чинників на організм тварин на органному, тканинному та клітинному рівнях [4].

1. <http://www.znau.edu.ua/m-universitet/pro-universitet/istorichna-dovidka>.
2. <http://www.znau.edu.ua/fakulteti/agronomicnij-fakultet/muzej-gruntiv-ta-mineraliv>.
3. Закон України «Про музеї та музейну справу» (1995 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>.
4. <http://www.znau.edu.ua/>.

МУЗЕЙНА СПРАВА НА МАЛИНЩИНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** У статті розкриті основні етапи розвитку музейної справи на Малинщині. Проаналізовано нинішній стан діяльності музеїв району та міста, зроблено спробу показати шляхи їх подальшого розвитку.*

***Ключові слова:** музейна справа, шкільні краєзнавчі музеї, історико-краєзнавчий музей Малинського лісотехнічного коледжу, Малинський міський краєзнавчий музей, музей-скансен «Малинський замок».*

Музейна справа на Малинщині зародилася в 20-ті рр. ХХ ст., коли процес українізації суспільного життя охопив усю Київщину і, зокрема, Коростенську округу, куди входив Малинський та Чоповицький райони. Тут з ініціативи викладачів політехнікуму в 1927 р. виникла Малинська філія Коростенського наукового товариства при Українській академії наук (УАН). Філія складалася з педагогічної та соціально-економічної наукових секцій і займалася пам'ятникоохоронною справою, дослідженнями і популяризацією історії краю, утворювала шкільні краєзнавчі музеї, видала перший випуск своїх записок «Бюлетень» [4, с. 78].

У 1966 р. у Малині на базі середньої школи № 1 завдяки ентузіазму вчительки історії Л.Ф. Кононенко створюється музей керівника Малинського підпілля – Героя Радянського Союзу Н.Сосніної [9, с. 70]. Шкільний музей Н. Сосніної виконував важливу виховну функцію не лише в самому навчальному закладі, але й по всій країні. Достатньо сказати, що лише за перші вісім років існування музею його відвідали близько 33 тис. осіб [8, с. 66]. На кінець 1987 р. в музеї побували вже близько 85 тис. осіб з різних куточків СРСР, а також із Болгарії, Польщі, Чехії, Німеччини, Індії, Ємена, Угорщини, Куби, США, Канади та багатьох інших країн світу [7, с. 6].

Також в 70 — на початку 90-их рр. минулого століття в Малині діяв районний Музей бойової і трудової слави, а на Малинській паперовій фабриці — музей підприємства.

У 1969 р. виникла ідея створення музею у Малинському лісотехнікумі. Її ініціаторами були: директор технікуму І.П. Савін, завуч Р.М. Філіпович, викладачі З.Л. Соколова та М.Є. Філіпович. Групами студентів протягом року була зібрана достатня кількість експонатів побуту та природи, щоб відкрити два експозиційні розділи, озвучити їх можливими на той час технічними засобами.

У січні 1970 р. педагогічний колектив лісотехнікуму схвалив рішення про створення музею. До 1985 р. музей працював у непристосованому приміщенні, а отже, і збереження та розташування експонатів було проблемним. Директор технікуму Р.М. Філіпович своїм розпорядженням надає під музей нове приміщення – читальну залу (найбільшу за площею); відповідно зазнають змін і стенди, а також план їх розміщення, оформлення, форма вітрин.

Увесь колектив був включений у підготовчу роботу щодо оформлення музею. Було створено групу художніх аматорів у складі викладача К.С. Матвійчука, студентів М.І. Лафренка та В.Ю. Маринича, лаборанта В.М. Татура. Наповнення розділів експонатами, їх розміщення, оформлення, опис, було доручено сформованим групам викладачів і студентів-гуртківців. Групи очолювали голови профільних циклових комісій. Не все виходило так, як планувалося, було немало невдач, труднощів. Але розділи для експозиції були оформлені порівняно за короткий час. І вже в лютому 1986 р. музей був відкритий для екскурсій.

Протягом існування музею його очолювали: З.Л. Соколова, М.Є. Філіпович, К.П. Руденко, О.Г. Маринич, О.С. Шмат, В.П. Фещенко, О.І. Шоботенко, а з 2004 р. завідувачем музею є О.В. Лось.

16 лютого 2004 року наказом № 125-к Міністерства освіти і науки України, за підписом міністра С.М. Ніколаєнка історико-краєзнавчому музею Малинського лісотехнічного коледжу присвоєно звання «Зразковий музей».

У 2015 р. за ініціативи колективу Малинського лісотехнічного коледжу на чолі з директором Іванюком І.Д., у цокольному приміщенні історичної будівлі маєтку родини Миклух, що тривалий час не використовувалася, було створено музей видатного вченого — Миколи Миколайовича Миклухи-Маклая. 25 лютого 2015 року у Малинському лісотехнічному коледжі була проведена науково-теоретична конференція «Родина Миклухо-Маклаїв в історичному, культурно-освітньому та духовному просторі Малинщини». У роботі конференції брали участь відомі науковці країни: Л.Г. Руденко — доктор географічних наук, професор, академік Національної академії наук (НАН) України, директор інституту географії НАН України, заслужений діяч науки; Я.Б. Олійник — доктор географічних наук, професор, член-кореспондент Академії педагогічних наук (АПН), Президент Українського географічного товариства (УГТ); П.Г. Шищенко — професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Почесний президент УГТ, член-кореспондент АПН України, доктор географічних наук; С.Ю. Бортник – завідувач кафедри землезнавства та геоморфології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор географічних наук, Віце-президент УГТ; В.І. Олещенко — старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного центру енергетичного, ядерного та природо ресурсного права Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, віце-

президент УГТ, кандидат географічних наук, доцент; Н.В.Муніч — доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова Української асоціації викладачів географії, кандидат педагогічних наук; Є.І. Стеценко — заступник головного редактора «Українського географічного товариства», Заслужений працівник культури України; В.С. Серебрій — редактор газети «Географія, краєзнавство, туризм»; В.М. Пашенко — доктор географічних наук, професор; Н.Г. Сидорчук — доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Житомирського державного університету ім. І.Франка; О.М. Борейко — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Житомирського державного Житомирського державного університету ім. І.Франка; В.І. Тимошенко — краєзнавець, кандидат історичних наук, автор багатьох наукових розвідок про М.М.Миклухо-Макляя. Після конференції відбулося відкриття музею видатного мандрівника М.М. Миклухо-Макляя Малинського лісотехнічного коледжу [3].

Автором архітектурно-художньої концепції музею став заслужений діяч мистецтв України, член Національної спілки художників України — Б.С. Дедов. Реалізація проекту стала можливою за сприяння та фінансової підтримки духовних нащадків родини Миклух — Н.П. та О.І. Миклухо-Маклаїв. Експозиції музею представлені в трьох залах і розповідають про життя, навчання, подорожі та наукову діяльність Миколи Миколайовича Миклухо-Макляя.

Відкриття цього музею набуло широкого резонансу в культурних колах далеко за межами Житомирської області. 12 березня 2015 р. радіо «Культура» презентувало передачу «Музеї України», присвячену вченому М.М. Миклухо-Макляю, на яку запросили директора коледжу І.Д. Іванюка, заступника директора з навчальної роботи Л.О. Ковальчук та викладача історії О.В. Лося. Ведучий передачі, заслужений працівник культури України С.А. Гальченко разом із гостями ознайомили слухачів із тим, чому саме в м. Малині, у Малинському лісотехнічному коледжі відкрито музей великому мандрівникові. Директор коледжу поділився планами на майбутнє навчального закладу та перспективами розвитку музею [2].

17 липня 2016 р. з нагоди 170-річчя від дня народження М.М. Миклухи-Макляя за ініціативи міської та районної рад і Малинського лісотехнічного коледжу на базі коледжу були організовані та проведені урочисті заходи. Тут відбулося засідання круглого столу «Гуманістичні ідеї М.М. Миклухо-Макляя — актуальність в сучасних умовах». Також було відкрито експозицію «Родина Миклухо-Маклаїв в історичному, культурно-освітньому та духовному просторі Малищини» в історико-краєзнавчому музеї Малинського лісотехнічного коледжу.

На першому поверсі історичної будівлі родини Миклух власними силами викладачів та працівників коледжу була створена об'ємна експозиція. Цікаві та оригінальні експонати зібрані власними силами, а також за сприяння

С.П. Соколова — директора Київського виробничо-творчого об'єднання «Купола». Серед експонатів: археологічні знахідки, автентичні копії скіфських прикрас, елементи побуту Київської Русі, зброя, монети, ордени і медалі та багато іншого. Основна мета експозиції — показати економічну, культурно-освітню та благодійну діяльність славетної родини Миклукх під час її перебування на українських землях, зокрема на Малинщині, наприкінці XIX — на початку XX ст. Музей коледжу постійно оновлюється та поповнюється новими експонатами [5].

У 2012 р. Малинська міськрада прийняла рішення про передачу колишнього приміщення Станції юних техніків на баланс відділу культури з метою створення в ньому міського краєзнавчого музею. Виготовлена проектна документація реконструкції цього приміщення. З метою наповнення фондів музею та поглиблення знань про далеке минуле краю депутатський корпус міськради у 2015 р. прийняв програму «Проведення археологічних досліджень на території міста протягом 2015-2020 років».

Відповідно до цієї програми в польовому сезоні 2016 р. в Малинському городищі проводила розкопки Житомирська археологічна експедиція під керівництвом А.В. Петраускаса. Результати експедиції були вагомими. Віднайдено більше 1 тис. предметів старовини VIII-XIX ст. [1].

Абсолютною несподіванкою під час зачистки стінки котловану на майданчику городища виявилось відкриття ще одного оборонного рову. В основній частині заповнення рову, яка може розглядатися як така, що утворилась безпосередньо після припинення його експлуатації, зафіксовано знахідки грубої ліпної кераміки, яка має безпосередні аналоги серед верхніх горизонтів поселення Розтоки і може мати верхню дату не пізніше VIII ст. Відповідно саме із цією датою можна пов'язувати на сьогоднішній день формування найбільш ранньої оборонної споруди і, відповідно, час формування самого городища, яке може бути віднесене до найбільш ранніх міських комплексів Східної Європи [6, с. 86].

Матеріали, віднайдені археологами на Малинському городищі, стали основою постійно діючої музейної виставки «Древній Малин», яка відкрилася 17 вересня 2016 р. — в день святкування 1125-річчя Малина.

Також Малинською міською радою у співпраці з Інститутом археології України АН України та громадськими організаціями міста планується на базі Малинського городища створення Музею-скансену «Малинський замок». Нерухомі об'єкти, які можуть бути включені до експозиції музею під відкритим небом «Малинський замок» у вигляді досліджених і, можливо, частково реконструйованих археологічних об'єктів: 1) частина оборонних валів; 2) частина оборонних ровів; 3) в'їзд на городище; 4) житло давньоруського часу; 5) металургійні горна; 6) пізньосередньовічний млин біля підніжжя городища.

Планується використання музею-скансену як місця для проведення науково-популярних та туристичних заходів таких напрямків: 1) проведення на місці музею-скансену науково-практичних конференцій з експериментальної археології по дослідженню стародавніх ремесел та промислів; 2) проведення фестивалів історичної реконструкції «Секрети стародавніх майстрів».

Спільна дільність органів місцевої влади, навчальних закладів, громадськості та спонсорів вселяє надію на подальший розвиток музейної справи на Малинщині - краю, який має давню, насичену багатьма подіями історію.

1. Археологічні дослідження древлянського городища VIII ст. на Житомирщині [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news1/Pages/View.aspx?MessageID=2452>
2. В гостях на радіо «Культура» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.mltk.org.ua/novyny/131-v-gostyakh-na-radio-kultura>
3. Відкриття «Музею мандрівника М.М.Миклухо-Маклая» в Малинському лісотехнічному коледжі [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.mltk.org.ua/novyny/83-vidkrittya-muzeyu-mandrivnika-m-m-miklukho-maklaya-v-malinskomu-lisotekhnichnomu-koledzhi>.
4. Коростенщина // Краєзнавство- 1929. - № 3-10. – С. 78.
5. Круглий стіл «Гуманістичні ідеї М.М. Миклухо-Маклая — актуальність в сучасних умовах» // file:///C:/Users/user/Desktop
6. Петраускас А.В., Хададова М.В. Розкопки древлянського городища VIII ст. в м.Малині // Археологія і давня історія України – 2016. - Вип. 4 (21) . – С. 82- 86.
7. Студінський В. Об'єднати зусилля / В.А.Студінський// Комсомольська зірка. – 1987. – 24 листопада. – С.6.
8. Студінський В.А. У просторах часу. Десять сторінок з історії Малинського ЗНВК «Школа-ліцей №1 ім. Ніни Сосніної / В.А.Студінський. – Малин: ПП «НДНЦ «ПринцепС», 2009. – 192 с.
9. Студінський В., Тимошенко В. Історія Малина. – Малин, 1993. – 112 с.

**МУЗЕЙ І ДІТИ: З ДОСВІДУ НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
ЗАПОВІДНИКА «ЧИГИРИН»**

***Анотація.** стаття присвячена науково-освітній діяльності Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», де поряд з традиційними формами комунікації використовуються й нові способи взаємодії музейного закладу із відвідувачами: навчальні практики, творчі майстерні, квести, музейні освітні проекти та ін.*

***Ключові слова:** Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», науково-освітня діяльність, діти, музейний освітній проект, дитячі музейні видання, майстер-класи, гра.*

Важливе місце в діяльності Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» займає просвітницька діяльність, спрямована на залучення до закладу, його наукового доробку широких верств населення. Сьогодні саме просвітницька робота є «обличчям музею» та формує думку про заклад у відвідувача. В сучасних умовах музейні заклади змушені шукати нові способи та засоби комунікації в роботі з відвідувачами. «Сучасний музей прагне сформулювати відповіді на суспільні виклики, пропонуючи засоби для розуміння та усвідомлення молодими людьми складних взаємозв'язків історичного минулого, формування бачення їх майбутнього та ролі, яку вони можуть відігравати у суспільному поступі. У процесі пізнання та формування ціннісного ставлення особистості до історико-культурної спадщини молоді люди мають змогу отримати стає відчуття приналежності до спільноти, навчаються приймати самостійні рішення, здійснювати зважений вибір, прогнозувати розвиток суспільства в майбутньому» [1, с. 134-135].

Особлива увага в просвітницькій діяльності закладу приділяється підростаючому поколінню, яке через 7-10 років може стати постійними відвідувачами музею.

Важливою тенденцією в розвитку музейних закладів протягом останніх років є спрямованість на взаємне спілкування, активне використання інтерактивних та ігрових форм роботи, що дозволяє маленькому відвідувачу брати активну участь у різноманітних заходах. Використання подібних елементів в роботі закладу із дитячою аудиторією робить перебування в музеї більш запам'ятовуваним.

Поряд з традиційними формами комунікації, такими як екскурсії, заняття, лекції, виставки протягом останніх років в роботі Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» з'явилися інші способи взаємодії музейного закладу із відвідувачами: навчальні практики, творчі майстерні, квести, музейні освітні проекти та ін. Протягом 2014-2015 рр. було проведено заходи по реалізації освітнього проекту «Освітньо-творчий діалог «Чигиринський край очима дітей» (в рамках програми ProMuseum за підтримки МФ «Відродження», МБФ «Україна 3000» та ГО «Український центр розвитку музейної справи») [2, с. 88-90]. Метою проекту було створення умов для постійного діалогу дітей із заповідником за рахунок залучення їх до спільної творчої діяльності. Учасниками стали учні навчальних закладів Чигиринського району віком від 7 до 15 років.

Проект мав кілька складових, які сприяли налагодженню взаємної комунікації - заповідник-дитяча аудиторія:

- проведення конкурсу дитячої творчості «Чигиринський край очима дітей», присвяченого історико-культурній спадщині Чигиринщини;
- підготовка за участі школярів книги-розмальовки «Речі з музею» та путівника по Чигиринщині для дітей «Оповідки козака Тараса Чигринця»;
- початок роботи «Творчої музейної майстерні».

В рамках роботи «Творчої музейної майстерні» учасники проекту знайомилися з різними видами традиційного та сучасного мистецтва: вчилися декоративному розпису, крапковому розпису (point to point), соломоплетінню, ліпленню з солоного тіста, виготовленню ляльки-мотанки, традиційного українського віночка, мистецтву витинанки. Аналіз роботи «Творчої музейної майстерні» дає можливість зробити висновок, що така форма роботи є цікавою для дітей. Зазвичай, діти приходять до музею з примусу дорослих (батьків, вчителів), а в даному випадку приходили самостійно, з бажанням.

Проведенням конкурсу дитячої творчості «Чигиринський край очима дітей» ми хотіли заохотити дитячу творчість, підтримати талановитих дітей та привернути їхню увагу до історико-культурної спадщини нашого краю.

Всі роботи учасників конкурсу (а їх було подано більше 200) були представлені на підсумковій виставці в музеї Б.Хмельницького, адже для кожної дитини важливо знати, що її творчість не даремна та потрібна.

Однією з складових проекту був друк видань для дитячої аудиторії. На творчому занятті «Проілюструй розмальовку» школярі створювали ескізи для майбутньої книги-розмальовки «Речі з музею». Спочатку юні художники більш детально оглянули експонати в експозиції музею, послушали розповіді екскурсіводів про них, а потім малювали ці предмети. Розмальовуючи предмети, вміщені в книзі, діти знайомляться з музейними експонатами, історією своєї землі, адже музейні колекції є важливим засобом виховання дітей, формування національно-свідомої, творчої особистості.

Ще одним друкованим виданням для дітей став путівник по Чигиринщині «Оповідки козака Тараса Чигринця». Дохідливою для дітей мовою розповідається про історію Чигиринщини, її пам'ятки. Розповідь ведеться від імені вигаданого героя козака Тараса Чигринця, рід якого з давніх-давен проживав на Чигиринщині. Розповідь супроводжується цікавими завданнями. Особливість путівника в тому, що всі ілюстрації, вміщені в книзі, виконані учасниками конкурсу дитячої творчості «Чигиринський край очима дітей». Крім того, до книги вміщені окремі поезії переможців літературної номінації конкурсу.

Даний проект став одним із етапів налагодження діалогу між громадою та заповідником, формування команди друзів музею.

Варто зазначити, що деякі із започаткованих в рамках проекту заходів стали постійними. Так, вже протягом 3 років на базі закладу працює «Творча музейна майстерня», що переросла в окремий проект. В рамках її роботи учасники знайомляться з різними видами традиційного та сучасного мистецтва. Така форма роботи, як майстер-класи є цікавою для дітей, адже у них є можливість розкрити свій творчий потенціал.

Протягом 2014-2015 рр., напередодні новорічних свят в заповіднику було реалізовано проект «Майстерня Святого Миколая» (спільно із ГО «Ми – чигиринці» та ГР «Об'єднання «Самопоміч»). В рамках проекту, починаючи з кінця листопада, було організовано майстер-класи по виготовленню новорічних іграшок та прикрас з різних природних та вторинних матеріалів: пластикові пляшки, електричні лампочки, пінопласт, шишки, горішки, соломка, фольга. А 19 грудня в день Святого Миколая біля музею Б.Хмельницького діти прикрашали живу ялинку власноруч виготовленими іграшками. Свято супроводжувалось конкурсами та подарунками від Святого Миколая. Продовженням проекту стане конкурс дитячої творчості «Зимова казка дитячими руками», проведення якого планується на IV квартал 2016 року.

Знайомлячись з музейними експонатами, діти повинні не лише слухати, а й активно залучатися до екскурсії, ставити питання, виконувати завдання. Тому науковцями заповідника розроблено екскурсію-гру «Читаємо, шукаємо, пізнаємо» (Scavenger hunt - це вид музейної гри, який цікавий тим, що дає можливість не лише залучити відвідувачів, що добре орієнтуються в експозиції (на відкритій території), але й внести елемент гри і, навіть, змагання в знайомство із закладом), що включає наступні етапи: музей та резиденція Б.Хмельницького, Замкова гора, археологічний музей. Учасники отримують бланки з завданнями. Умова гри – уважно читати та виконувати завдання, шукаючи предмет (об'єкт), вписуючи відповідь (назву, місце знахідки (розташування) та ін.) до бланка. Відповідаючи на запитання, діти знайомляться з історією краю, пам'ятками, музейними експонатами.

Цікавою для сучасної молоді є така форма роботи, як квест. В ній поєднано інтерактивність, нестандартні завдання, рухливість, командний дух. «Останнім часом квести набули неабиякої популярності та широкого втілення у музейній практиці завдяки своїй універсальності, пристосованості до сучасних умов та можливості задовольнити будь-яку вікову аудиторію» [3, с. 159]. Для відвідувачів пропонуються квести «Таємниці гетьманського скарбу», «Чигирин – гетьманська столиця», «Таємниці Золотої гори». Цей формат дозволяє задіяти різні види завдань, які повинні виконати команди, проходячи певний маршрут. Результатом квесту є зростання поінформованості про історію та культуру рідного краю та України.

«Перспективним напрямком у розвитку музейництва є використання інтернет-технологій, що відкривають великі можливості для комунікації музею з широкою аудиторією відвідувачів, ознайомлення її з матеріальним і духовним культурним надбанням, розширення міжмузейних контактів» [4, с.80]. Заповідник має власний сайт (<http://chigirinzapovidnyk.org.ua>). Одна з його сторінок – «Сторінка для дітей», на якій представлено результати проекту «Чигиринський край очима дітей» та роботи учасників підсумкової виставки конкурсу робіт дитячої творчості. В майбутньому на ній передбачається розмістити сквенгер-ханти та музейні розфарбовки, що можна буде самостійно завантажити та роздрукувати перед відвідуванням заповідника.

Надзвичайно актуальним сьогодні у культурно-освітній діяльності музейних закладів є використання в просвітницькій діяльності елементів гри. «Одним з ефективних способів привернути увагу дітей до музею, зробити його відвідування регулярним і корисним є активне застосування ігрових технологій у музейному просторі» [5, с. 155]. Бажаючи залучити найменших відвідувачів (5-8 років) і розуміючи, що екскурсія у традиційному викладі для них не буде особливо цікавою, для них було розроблено гру-ходилку «В пошуках гетьманського скарбу». Гра відбувається на стилізованій карті Чигиринщини, розміром 3x4 метри, надрукованої на банерному полотні. Під час гри діти мають можливість здійснити «подорож» по Чигиринщині, дізнатися про відомих земляків, найцікавіші історичні місця, заняття предків, виконуючи цікаві завдання: ребуси, загадки, анаграми та ін.. В якості генератора випадкових чисел використовується великий м'який куб. Для дітей старшого віку створено настільну гру-ходилку «Мандруючи Чигиринщиною» формату А1. Під час гри (на основі карти із зазначенням найцікавіших туристичних об'єктів Чигиринщини, обрамленої полем із 4 тематичними блоками запитань («Герої», «Події», «Місця», «Цікавинки»)) діти, самостійно обираючи тематику питань, знайомляться з історією та пам'ятками, видатними особами краю. Також для найменших відвідувачів виготовлено кубики «Дивокрай» із зображеннями пам'яток та об'єктів заповідника, музейних предметів і розфарбовку формату А1 – «Диво-місто», створену художником

Л.Супрягою на основі малюнку з літопису С.Величка «Облога Чигирина турками».

Ці напрацювання були представлені на I та II Освітніх фестивалях для дітей і підлітків «Арсенал ідей» (Мистецький Арсенал), де відвідувачам було запропоновано цілу ігрову програму, підготовлену авторами повідомлення: гра-ходилка (в двох варіантах), музейні розфарбовки, кубики та завдання до загальномузейного квесту.

В перспективі роботи заповідника — створення Музею Дитини в с. Суботів Чигиринського району на основі творчої спадщини дитячого етнографа, дослідника української традиції виховання дитини М.Ф. Грушевського, який в кінці XIX — на початку XX ст.ст. жив та працював у с. Суботів. Вже сьогодні на території, прилеглий до майбутнього музею, відвідувачам пропонується взяти участь в пізнавально-розважальній програмі «Розваги, ігри, забавлянки старого Суботова» (на основі етнографічних матеріалів М.Ф. Грушевського) — пограти в стародавні ігри. В майбутньому Музей Дитини має стати центром проведення дитячих творчих фестивалів, програм.

Одним із напрямків просвітницької роботи закладу є створення пізнавально-розважальних програм: «Новорічно-різдвяні розваги по-козацьки», «Дивосвіт писанок», «Свято зустрічі весни» та ін., що включають відвідування тематичних виставок, проведення театралізованих екскурсій, майстер-класів, тощо.

Таким чином використання нових форм роботи дозволяє зробити музейний заклад не лише простором пізнання, а й гри та творчості.

1. Вербицька П. Нові підходи музейної освіти у формуванні ціннісного ставлення особистості до історико-культурної спадщини / П. Вербицька // Волинський музейний вісник: Науковий збірник.: Вип. 7. – Луцьк, 2015. – 552 с.
2. Трощинська О.І., Діденко Я.Л. Освітньо-творчий діалог «Чигиринський край очима дітей» (з досвіду створення музейно-освітніх проектів НІКЗ «Чигирин») // Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи. Матеріали Другої науково-практичної конференції (25-26 вересня 2014 року). – К., 2014. - С. 88-90.
3. Караманов О. Організація музейного середовища у просторі міста: педагогічні можливості сіті-квеств / О. Караманов // Жовківські читання 2015: Збірник статей третьої наукової конференції «Музей в сучасному світі» / Львівська національна галерея мистецтв ім. Б.Г. Возницького / Упоряд. С. Каськун, М. Скіра. – Львів : Растр-7, 2015. – 260 с.
4. Маньковська Р. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку / Р. Маньковська // Краєзнавство. — 2013. — № 3 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2013_3/13

5. Мартем'янова Н.С. Ігрові педагогічні технології в музейній роботі з дітьми / Н. Мартем'янова // Дев'ятнадцять Сумцовські читання. Матеріали наукової конференції на тему «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства», Харків, 18 квітня 2013 р. / Харківський історичний музей. – Харків : Майдан, 2013. — 314 с.

УДК 069.013:001.814(477.85)(045)

КУРУЩАК Л.М.
(*м. Чернівці*)

УКРАЇНА В ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ДОРАДЯНСЬКИХ ЛИСТІВКАХ З ФОНДІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

***Анотація.** На основі музейної філокартичної колекції розглянуто вибірку дорадянських документальних листівок з видами українських міст і місцевостей, визначено їхню наукову, пізнавальну, естетичну цінність. Проведено аналіз географії видавництва карток, визначено їх основні групи.*

***Ключові слова:** документальні листівки, зображальні джерела, світлини, архітектурна спадщина.*

Образотворчі предмети довгий час в джерелознавстві ставилися в підлегле становище щодо письмових і речових. В останні десятиліття у вітчизняній науці відбувається так званий «візуальний поворот», результатом якого стало значне збільшення досліджень аудіовізуальних документів [12, с. 219]. Цікавим і доступним різновидом образотворчих джерел є листівка чи відкритий лист — зображальне видання встановленого формату, в якому лицьовий бік містить репродукцію чи фотографію, а зворотній чи адресний призначений для поштового повідомлення і тексту, що пояснює зображення. Документальні листівки становлять інтерес не лише для філокартистів, а й для істориків як зображальні джерела; як твори образотворчого мистецтва, зокрема — друкованої графіки, для мистецтвознавців. Як показав розвиток історії, нерідко відбувалось так, що мистецькі твори з різних причин знищувались, а твори прикладної графіки з їхніми зображеннями завдяки малому формату і тиражному випуску простіше і надійніше зберігались. Отже, поштові картки з репродукціями художніх творів, світлин об'єктів архітектурної спадщини, сільських краєвидів і типажів дозволяють робити певні висновки про тогочасний розвиток міської та народної архітектури, професійного й традиційного мистецтва, занять і побуту населення.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку науки документальні листівки набувають особливого значення, як нові види зображальних джерел, що раніше нерідко залишалися поза увагою дослідників. Однак, під час виявлення таких джерел, при визначенні їхньої інформаційної цінності, як правило, постає проблема відсутності спеціальних довідкових видань і каталогів, що фіксують репертуар, кількість й місцезнаходження карток [5, с. 279]. Однак виходять альбоми, каталоги, присвячені окремим темам. Зокрема, у нашому краї вийшов друком каталог листівок на тему Першої світової війни з приватної колекції І.Снігура [8]; вперше з музейної збірки понад сорок карток, присвячених учасникам визвольної боротьби ОУН – УПА, були опубліковані у роботі чернівецького науковця Нестора Мизака [7]. Досліджуючи вибірку карток, присвячених Т. Шевченку, ми орієнтувались на видання альбому листівок з колекції В. Яцюка [11] .

Колекція поштових карток у фондовій збірці ЧХМ налічує біля трьох тисяч одиниць збереження і представляє видання етнічних територій нашої держави та зарубіжжя. Її особливістю є те, що за невеликим винятком, майже всі листівки потрапили до музею у 1998 році від французенки буковинського походження Калини Гузар-Угрин [9] (внучка знаної у Чернівцях громадської діячки Ольги Гузар та далека родичка Блаженнішого Любомира Гузара [10]). Листівки охоплюють хронологічний період кінця XIX- XX ст. Це документальні (в основі яких лежить фотографія) та художні (спеціально виконані для відтворення на листівках або репродукції з художніх творів) картки. У колекції зберігається чимало листівок, що не відносяться до жодної з цих категорій. Їх можна класифікувати як сувенірні поштові картки: у них видові сюжети комбінуються з художніми елементами. Увесь масив листівок ми систематизували за хронологічним і тематичним принципами. Колекція включає такі основні розділи: види міст і місцевостей, портрет, мистецтво (образотворче, музичне, театральне), вітальні поштівки, тощо. Згрупувавши картки в кілька тематичних блоків ми сформували низку тематичних виставок. Вони містять різнобічну візуальну інформацію, мають безперечний пізнавальний характер, естетичну цінність і постійно експонуються як у музеї, так і поза його межами [6].

У поданій статті зроблена перша спроба аналізу та систематизації музейного фонду листівок з видами українських міст і місцевостей, які представляють численні видання першої третини XX ст. і становлять вагому частину філокартичної колекції (біля 500 од. зб.). Вони містять візуальну інформацію про дев'ятнадцять українських міст, зокрема: Київ (129 од. зб.), Одеса (100 од. зб.), Крим (76 од. зб.), Харків (23 од. зб.), Львів (25 од. зб.), Тернопіль (15 од. зб.), Кам'янець-Подільський (7 од. зб.), Чернівці (7 од. зб.), Станіславів (5 од. зб.), Коломия (4 од. зб.), Полтава (4 од. зб.), Борислав (4 од. зб.), Житомир (4 од. зб.) [1-4], Вінниця, Яремча, Підволочиськ - по 2 од.зб., Чортків, Біла Церква, Бучач — по одній листівці. Значно меншою кількістю

карток представлені сільські краєвиди: 24 од. зб. На деяких поштівках вказані назви зображених сіл: «с. Зіньці біля Полтави», «с. Яновщина родина Гоголя», на кількох — прізвища авторів світлин «А.К. Завадського» та «В.А. Светличного». Досліджувані листівки хоча відрізняються якістю друку, проте позначені високим художнім рівнем виконання світлин. Слід відмітити і наявність письмового тексту на багатьох листівках різними мовами, які можуть містити цікаву інформацію про оцінки, вподобання, хвилювання з приводу життєвих обставин тогочасних людей — авторів листів.

У кінці XIX на початку XX століття до виготовлення світлин, перенесення їх на поштовий бланк, тиражування та розповсюдження долучилося чимало українських міст та містечок Російської й Австро-Угорської імперій, а також закордонні фірми. За короткий час видавництво відкритих листів з другорядного доходу фотомайстерень перетворилося в окрему галузь поліграфічної промисловості. Найбільшу увагу до загальних видів міст і містечок приділило в своїх листівках акціонерне товариство Гранберг у Стокгольмі. Російські поштові картки цього видавництва призначалися виключно для внутрішньої кореспонденції. Іншим значним видавцем видових листівок українських міст, але вже російським, була Община святої Євгенії, яка займалася випуском поштових карток у благодійних цілях. Якістю продукції відрізнялась фототипія Шерер і Набгольц, що розташовувалася в Москві [12, с. 220]. Крім них серед зарубіжних компаній листівки з видами українських населених пунктів друкували й інші видавництва, зокрема, у Кракові. Виданням листівок займалися і місцеві друкарні, фотоательє і фототипії. Чимало музейних листівок дорадянського періоду надруковані київськими видавництвами А.Ріхтера, «Час», «Рассвет», а на західноукраїнських землях — Якова Оренштайна у Коломиї, «Русалка» Г. Гануляка у Львові. Варто звернути увагу на багатомовність карток: це і російська, німецька, французька, англійська, українська, польська, румунська мови. Водночас у музейній колекції зберігається чимало карток, що не містять жодних вихідних даних.

Слід відмітити широкі можливості використання документальних видових дорадянських листівок у вивченні та популяризації архітектурної спадщини українських міст і сіл. Одним з найпоширеніших сюжетів листівок були панорамні види міст та містечок. Інша група листівок присвячена окремим вулицям, площам, провулкам, визначним місцям. Окрім зазначених найчисельніших груп листівок, можна виокремити поштові посилення, які містять на ілюстрованій стороні зображення окремих будівель, споруд, монументів, що представлені вписаними в оточуюче середовище. Тож саме ці групи листівок у більшій мірі репрезентують цілісний містобудівний розвиток українських міст на початку XX століття. Найбільш типовими для узбережних міст є загальні види, зроблені з боку моря, які ілюструють тільки першу лінію забудови. Для інших міст характерні знімки, зроблені з пагорбів та скель, які

найбільш повно розкривають планувальну схему міста. Картки, що ілюстровані такими видами, розкривають об'ємно-просторові співвідношення окремих частин забудови, планувальні особливості та «силует міста». В містобудівних дослідженнях означені картки є багатим різнобічним візуальним джерелом: ми маємо змогу оцінити ландшафт, що оточує місто, його природні умови, характер забудови тогочасного періоду.

Цікавий і багатий етнографічний матеріал містять листівки з зображеннями сільських місцевостей і типажів. Варто зауважити, що чималу частину з них становлять репродукції мистецьких творів художників. За допомогою карток прослідковуються певні відмінності в народній архітектурі з різних регіонів України, заняття і побут населення, знаряддя праці, особливості традиційного строю населення.

Особливий інтерес викликають дві видові картки з колекції музею, що відтворюють вигляд могили Т. Шевченка у Каневі. Спершу на похованні було насипано курган та поставлено дерев'яний хрест. Згодом відомий колекціонер і меценат В. Тарновський власним коштом встановив чавунного хреста. Водночас поруч за народні кошти для охоронця могили було спеціально збудовано хату, яка пізніше отримає назву «Тарасова світлиця». Обидва об'єкти відтворені на випущеній видавництвом «Рассвет» листівці. На іншій видовій картці Тарасова гора відтворена на другому плані. Посмертне повернення Т. Шевченка в Україну в травні 1861 року стало незвичайним символом, а його могила — національною святинєю.

Серед документальних поштових листівок з музейної колекції вагоме місце займають дорадянські видові листівки. В них документально зафіксовані міста, селища, втрачені або видозмінені з часом пам'ятки архітектури різних епох і стилів. На поштових листівках з колекції ЧХМ відтворені загальні панорами міст Києва, Одеси, Харкова, Львова, Борислава, Кам'янця-Подільського, Балаклави, Ялти, Севастополя, Тернополя; вулиці, культові та оборонні споруди, будинки театрів в Одесі, Львові, Харкові, Києві, багато ресторанів, готелів, відомих навчальних закладів, вокзали, інженерні споруди, тощо. Розглядаючи й аналізуючи листівки, можна з впевненістю сказати, що кожна із них — це своєрідний архівний документ, джерело інформації візуального характеру, яке містить значний документально-інформаційний потенціал, що допомагає при вирішенні наукових, мистецтвознавчих питань. Колекція листівок, що знаходиться у фондах ЧХМ, яскраво засвідчує свою історичну і культурну цінність.

1. Листівка. 7931. Житомир. Чоловіча гімназія І. — Зіссенбрунн: Август І. Швідернох, видання О.А.Ейленберга в Житомирі, [до 1901].
2. Листівка. 7932. Житомир. Ріка Тетерів. — Зіссенбрунн: Август І.Швідернох, видання О.А.Ейленберга в Житомирі, [до 1901].

3. Листівка. № 24. Житомир. Лютеранська кірха. Ал. Ал. Закатов. Петерб.Галант.Маг. в Житомирі. [до 1904].
4. Листівка. № 23. Житомир. Ріка Тетерів. — Стокгольм: акц.тов. «Ернст Г. Сванстрем», видання Г.Н. Лейбенгарца в Житомирі, [рік невідомо].
5. Дробна І. Джерелознавчий аналіз документальних листівок : етапи дослідницької процедури / І.В. Дробна // Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка : історичні науки. – 2008. – Вип. 2. – С. 274–281.
6. Курушак Л. Про що розповіли листівки... // Чернівці. — 2007. — 6 квітня; Писанка від роду до роду // Буковинське віче. — 2007. — 6 квітня; Великдень в листівках з музейної колекції // Версії. — 2009. — 17 квітня; Богоматір з немовлям — ліричний образ земної жінки-матері // Буковинське віче. — 2009. — 8 травня; Шевченкіана в колекції листівок із фондів ЧХМ // Буковинське віче. — 2008. — 5 березня; Скульптурна шевченкіана в музейній колекції листівок // Буковинське віче. — 2009. — 22 травня.
7. Мизак Н. УПА — «Захід» у фотографіях. Книга восьма — Чернівці: ЧНУ, 2012. — 438 с.
8. Світова війна у поштових листівках 1914-1918 рр. (3 колекції Почесного громадянина Чернівців І.Н. Снігура). — Чернівці : Зелена Буковина, 2014. — 136 с.: 324 іл.
9. Фещук Н. Український Великдень із Парижа [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/50947>
10. Фещук Н. Чернівецькі Гузарі. І. [Електронний ресурс] — Режим доступу:// <http://zbruc.eu/node/55035>
11. Яцюк В.М. «Не забудьте пом'янути»...: Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури, 1890-1940.— Київ : Криниця, 2004. — 488 с.
12. Яшний Д. Дорадянські документальні листівки як джерело з вивчення втраченої містобудівної спадщини Криму (1895–1917) // Праці Центру пам'яткознавства. — Київ, 2013. — Вип. 23. — С. 215-227.

УДК 069.013:001.814(477.85)(045)

МУРАВЬСЬКА С.В.
(*м. Львів*)

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ КОЛЕКЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ)

Анотація. Стаття є спробою проаналізувати класифікації збірок, сформованих у закладах вищої освіти, узагальнивши напрацювання

англомовної наукової спільноти та українських музеєзнавців. Також пропонуються до обговорення результати дослідницьких візитів автора, реалізованих у 2013-2016 рр., об'єктом яких були музеї та колекції вищої школи на теренах 7 західноукраїнських областей.

Ключові слова: музей, колекція, заклад вищої освіти, типологізація, класифікація.

Питання типологізації університетських колекцій є специфічним, оскільки автори таких проектів стикаються із дилемою критерію, який має лягти в основу. Традиційно подібні збірки класифікуються за дисциплінарним критерієм (наприклад, зоологічні, археологічні колекції тощо) або базисом є природа об'єктів, (наприклад, музеї муляжів, анатомічні воскові моделі, гербарії, колекції математичних моделей, карт, креслень і т.д.). На думку португальської дослідниці М. Лоуренсо, всеохоплюючі типології університетських колекцій є рідкісними. По-перше, через їхню різноманітність проблематично створити класифікацію, яка виходить за рамки виключно дисциплінарних категорій. По-друге, постійні зміни, які відбуваються у закладах вищої освіти впливають і на університетські колекції, обумовлюють необхідність їх пристосування і неможливість бути затиснутими в жорсткі рамки. До того ж, існуюча в музеєзнавстві типологія залежить великою мірою від структури самої організації, якою є музей, її практичної діяльності. У низці випадків це не стосується університетських музеїв (наприклад, «постійна колекція», «виставкова колекція» [5, р. 32]. У якості прикладу дослідниця наводить огляд університетських колекцій у Північній Ірландії в 2002 р., де було виділено сім категорій збірок на основі їх походження та розвитку:

- ✓ колекції, придбані для підтримки навчання та наукових досліджень;
- ✓ колекції, накопичені в якості побічного продукту науково-дослідної діяльності;
- ✓ збірки, важливі значущих для розвитку певного підрозділу;
- ✓ колекції, подаровані меценатами, які вбачають в університеті безпечне сховище;
- ✓ портрети, введені в експлуатацію та роботи, передані в якості меморіальних;
- ✓ колекції, придбані університетом (урочиста атрибутика, срібло);
- ✓ роботи, придбані для показу в громадських місцях.

Ця типологія носить комплексний характер і хоча її перевагою є диференціація між колекціями, зібраними для науково-дослідних цілей і збірками, отриманими в результаті досліджень, їхній поділ є занадто довгим і складним.

Також існують типології, розроблені спеціально для баз даних, які створюються он-лайн, але вони більш корисні в якості інструментів для пошуку, призначені для полегшення життя користувача бази даних, ніж для

теоретичного розуміння. Прикладом цього є база даних, розроблена Секцією університетських музеїв та колекцій при Міжнародній раді музеїв. База має потрійну пошукову систему, організовану за такими критеріями: місце знаходження (країна), профіль (type), інституційний тип (Institutional Type), предмет (subject). В українській термінології поняття «Institutional Type» не завжди є зрозумілим, але de facto означає місце або установу, в якому особливим способом організовано об'єкти живої природи, предмети матеріального та нематеріального характеру з навчальною, дослідницькою та культурно-просвітницькою метою. Серед 22 інституційних типів, вказаних на сайті, фігурують терміни «музей», «колекція», «анатомічний театр», «акваріума», «дендрарій», «архів», «художня галерея», «центр мистецтв», «астрономічна обсерваторія», «біологічна станція», «ботанічний сад», «карцер», «оранжерея», «гербарій», «будинок-музей», «меморіал», «планетарій», «науковий центр», «парк скульптур», «звуковий архів» та «віртуальний музей» [6].

Достатньо проста класифікація була запропонована дослідником з Великобританії Джеймсом Гамільтоном:

1. церемоніальні колекції, що охоплюють предмети, пов'язані з історією університету (наприклад, університетське срібло, урочисті меблі і т.д.);
2. пам'ятні колекції, куди входять портрети видатних осіб, пов'язаних із минулим університету, твори мистецтва, які мають значення як пам'ять тощо;
3. декоративні колекції, які охоплюють твори мистецтва, придбані університетом для того, щоб прикрасити простір в його приміщеннях;
4. дидактичні колекції, які включають твори мистецтва, природничі артефакти або зразки, придбані для наукових досліджень, навчання та демонстрації [4, р. 76-77].

М. Лоуренсо звернула увагу, що типологія Гамільтона проста, але вона більше зорієнтована на мистецькі та гуманітарні збірки. Крім того, пункти 1 і 2 перехрещуються, а термін «дидактичні колекції» викликає певне нерозуміння і миттєво асоціюється з викладанням, в той час як сама категорія призначена, щоб охопити і викладацьку, і дослідницьку роботу [5, р.33]. Тому дослідниця, взявши за основу думку класифікацію Гамільтона, запропонувала свій варіант:

➤ *науково-дослідні колекції*: колекції, які виникають в результаті дослідження, яке базувалося на основі певних колекцій або були зібрані, щоб його забезпечити;

➤ *навчальні колекції*: колекції, які з початків були сформовані з метою забезпечення навчання/викладання, що базувалося на основі колекцій;

➤ *історичні навчальні та дослідницькі колекції*: колекції історичних інструментів, іншого обладнання чи зразків, які раніше використовувалися для навчання/викладання та досліджень, а після того, як застарілими, були організовані в збірки.

➤ *колекції університетської історії*: колекції university memorabilia (речей, які є для університету цінними з точки зору історичної пам'яті) та студентські збірки, а також біографічні колекції, пов'язані з конкретною особою.

До вказаного переліку не увійшли художні збірки, які, з огляду на своєрідність їхнього створення та призначення, музеолог класифікувала окремо.

У огляді, присвяченому університетським музеям нашої країни, виконаному у 2011 р., дослідниця з Києва Лілія Казанцева зробила спробу здійснити класифікацію музеїв та колекцій за дисциплінарним критерієм, виділивши 25 груп, серед них: ботаніка, медицина/фармація, астрономія, археологія, геологія/геофізика, освіта/педагогіка та ін. [1, с. 149].

Віктор Данилов у своєму фундаментальному огляді, присвяченому університетським музеям США, виділив наступні категорії музеїв:

➤ *музеї мистецтв та скульптури* (художні музеї, скульптурні сади, арт галереї);

➤ *наукові музеї та суміжні установи* (природничі, археологічні, антропологічні та етнологічні; ентомологічні, зоологічні, палеонтологічні, геологічні та мінералогічні музеї, ботанічні сади, дендрарії, гербарії та куточки живої природи, музеї та центри науки та технологій; планетарії та обсерваторії; музеї морських наук та акваріуми; медичні, стоматологічні та музеї здоров'я);

➤ *історично орієнтовані музеї та галереї*: історичні музеї, будинки та місця, етнічні (етнографічні) музеї та галереї, музеї та галереї релігії, сільсько-господарські музеї, музеї костюму, текстилю і моди, музики, фотографії, спорту, бібліотечні і архівні колекції та галереї [3, р.-18].

Намагаючись зрозуміти особливості університетських колекцій та обумовлену цим специфіку типологізації, передусім необхідно враховувати контекст їхнього існування, тобто середовище ЗВО.

Різноманітність університетських музеїв та колекцій є широкою і включає в себе:

- а) різноманітність представлених дисциплін;
- б) термінологічне розмаїття: наприклад, музей, галерея з власною колекцією і без колекції, гербарій, архів;
- в) співіснування музеїв і колекцій, юридичний статус яких дуже нечіткий;
- г) різноманітність розмірів і моделей управління;
- е) різноманітність цілей існування: колекції зібрані для навчання, дослідження, публічного показу; також колекції, створені в результаті накопичення пам'ятних для університету речей та творів мистецтва;

є) різноманітність позиціонування в структурі університету, в результаті чого з'являється різний рівень їхньої автономії: музеї та колекції факультетів, кафедр тощо;

г) різноманітність аудиторії і користувачів: колекції можуть бути використані дослідниками і студентами, відкриті для широкої громадськості або взагалі не використовуватися більше [5, р. 46].

Ю. Павленко запропонував класифікацію власне музеїв педагогічного профілю — великої профільної групи музеїв, які збирають, зберігають, вивчають і популяризують пам'ятки, що мають органічний зв'язок із педагогічною практикою (діяльністю), освітньою галуззю, педагогічними та іншими науками, а також дають широкі можливості навчання, виховання і професійного становлення.

На думку автора статті, характеристика колекцій ЗВО за класифікацією М. Лоуренсо найзручніше дозволяє проаналізувати їх особливості на рівні фондоутворення. Однак використання цього варіанту поділу при аналізі українських музеїв ЗВО не завжди є успішним. На це є кілька причин. Висновки, наведені нижче, базуються на результатах емпіричних досліджень автора, лівову частку яких становлять безпосередні огляди вузівських музеїв та колекцій на теренах Західної України (мова йде про Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську, Волинську, Рівненську, Чернівецьку та Закарпатську області України) та інтерв'ю з їхніми кураторами, реалізованими упродовж 2013-2016 рр. По перше, дуже часто в одному музеї, які потрапили в поле дослідження автора, були об'єднані історичні навчальні та дослідницькі колекції, а також збірки університетської історії, що ускладнює їхню диференціацію. По-друге, директива щодо утворення музеїв ЗВО через вказівку «згори», яка діяла у 60-70-тих рр. ХХ ст. у Радянському Союзі, обумовила штампування музеїв за певним зразком, що є типовим явищем для країн пострадянського табору. Колекції університетської історії, створені в цей час, мають низку специфічних рис. По-третє, велика кількість європейських музеїв та колекцій мають кількості історію існування, на відміну від аналогічних університетських скарбниць на західноукраїнських теренах — максимум 10 % з них утворилися до початку ХХ ст. Тому історичні навчальні та дослідницькі колекції становлять незначну частину університетської спадщини.

Відповідно до класифікації Ю. Павленка автором статті було виведено таблицю, яка дає схематичне уявлення про кількість і специфіку музеїв і колекцій ЗВО регіону.

Аналіз емпіричних даних, дозволяє зробити висновок, що станом на **вересень 2016 р.** в західному регіоні України налічувалося 131 музеї та колекції ЗВО (цифра не є остаточною і буде уточнена в ході наступних досліджень), причому до цього переліку окремими пунктами зараховувалися тільки ті зібрання, які відповідали принаймні одному із нижче наведених

положень: а) знаходяться ізольованому приміщенні з метою матеріалізації історії і привернення адміністрацією уваги до окремих сторінок у історії ЗВО б) використовуються як наочний матеріал у навчальному процесі; в) є частиною національного надбання країни; г) визнаються адміністрацією ЗВО як музейна збірка.

1. Казанцева Л. Сучасний портрет українського університетського музею – погляд секції УМАС при ІСОМ України / Л. Казанцева // Університетські музеї : європейський досвід та українська практика : матеріали конференції (Київ, 6-7 жовтня 2011 р.) – Ніжин, 2012. – С. 139-151.
2. Павленко Ю. Музеї педагогічного профілю у контексті професійного становлення майбутніх учителів: сутнісний аспект [Електронний ресурс] / Ю.Г. Павленко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – С. 75-79. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/2322/> (дата останнього звернення 29.09.2016)
3. Danilov V.J. University and college museums, galleries, and related facilities – a descriptive directory / V.J. Danilov. – Greenwood Press, Westport CON, 1996. – 692 p.
4. Hamiltom J. The role of the university curator in the 1990s. // Museum Management and Curatorship. – Volume 14. Issue 1. March 1995. – P. 73-79.
5. Lourenco M. Between two worlds: the distinct nature and contemporary significance of university museums and collections in Europe : PhD thesis / Marta C. Lourenco. – Conservatoire National des Arts et Metiers, Paris, 2005. – 405 p. 155 p.
6. UMAC Worldwide Database of University Museums & Collections. – Режим доступу: <http://publicus.culture.hu-berlin.de/collections/> (дата останнього звернення 29.09.2016)

Розділ III. МУЗЕЄЗНАВСТВО

УДК 908

ДУРАВА Н.Л., СКАВРОНСЬКИЙ П.С.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

МУЗЕЙНА ІНСТРУКЦІЯ — ЯКОЮ ЇЇ БУТИ (з досвіду роботи Музею історії міста Бердичева)

Багато років після здобуття Україною незалежності усі музеї нашої держави, як це не дивно, для обліку і збереження музейних предметів користувались Інструкцією, прийнятою ще в далекому 1985 р., тобто діяла усі

25 років незалежності «Інструкція по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР», яка була затверджена наказом № 290 Міністерства культури СРСР ще від 17 липня 1985 року. Нарешті усі ми дочекались нового документу: наказом № 580 Міністерства культури України «Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів» від 21 липня 2016 р. затверджено нову «Інструкцію з організації обліку музейних предметів», яка зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 серпня 2016 р. за № 1129/29259.

Залишається незрозумілим, чому своїм наказом № 580 Міністерство культури залишило в силі пункти 34-74 і додатки 1-20 та 24 старої радянської Інструкції 1985 року. Адже в новій, вже українській інструкції, можна було б затвердити такі пункти і такі додатки, які б продублювали названі вище пункти і додатки старої Інструкції і музеї України отримали б такий документ, який би повністю відмінив дію старого радянського документу!!!

Більше того, нова «Інструкція з організації обліку музейних предметів» не є остаточним, кінцевим документом, а пунктом 15 розділу 4, пунктом 2 розділу 9 та деякими іншими своїми пунктами передбачає існування і дію в музеях «внутрішньої інструкції музею з обліку та зберігання музейних предметів». Така «Інструкція з обліку музейних предметів державної частини музейного фонду України в Музеї історії міста Бердичева» вже розроблена в Музеї історії міста Бердичева, затверджена наказом № 3 по Музею історії міста Бердичева ще від 14.04.2014 р. і працівники музею нею користуються. Ось її зміст:

ІНСТРУКЦІЯ З ОБЛІКУ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ ДЕРЖАВНОЇ ЧАСТИНИ МУЗЕЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В МУЗЕЇ ІСТОРІЇ МІСТА БЕРДИЧЕВА

Інструкція «З музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини Музейного фонду Музею історії м. Бердичева» (далі – Інструкція) розроблена відповідно до наказу Міністерства культури СРСР від 17 липня 1985 г. N 290 «Об утверждении инструкции по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР», проекту інструкції «З музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини Музейного фонду України» від 25 жовтня 2007 року, «Основ законодавства України про культуру», Законів України «Про музеї та музейну справу» (зі змінами), «Про державні нагороди України», «Про Національний архівний фонд та архівні установи», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про охорону культурної спадщини», «Про благодійництво і благодійні організації», «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» Положення «Про Музейний фонд України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від

20.07.2000 № 1147, Інструкції «Про порядок визначення оціночної і страхової вартості пам'яток Музейного фонду України» від 13.07.98 № 325 (зі змінами), Порядку занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання, затвердженого наказом Міністерства культури і туризму України від 25.10.2001 № 653 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 14.02.2002 за № 144/6432, Інструкції «Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів» від 21.08.98 № 622, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 7 жовтня 1998р. за № 637/3077 (зі змінами), Інструкції «З організації охорони державних музеїв, історико-культурних заповідників, інших важливих об'єктів культури підрозділами Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України» від 30.07.2004р. № 846/489, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 20 серпня 2004 р. за № 1033/9632, Цивільного кодексу України від 18.07.63 № 1540-1540-06 та інших нормативних документів.

Інструкція визначає порядок та основні форми обліку, наукової обробки, зберігання, консервації і реставрації музейних предметів та музейних колекцій.

Інструкція є обов'язковою для музею історії м. Бердичева, у якому зберігаються музейні предмети і колекції державної частини Музейного фонду.

Уся фондово-облікова документація, що передбачена цією інструкцією, ведеться українською мовою.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Пам'ятки (далі — музейні предмети і колекції) державної частини Музейного фонду, які передані на постійне зберігання музею, є державною власністю і надбанням народу України, не підлягають приватизації, знищенню, поверненню колишнім власникам та вивезенню на постійне зберігання за межі України.

2. Музейні предмети і колекції не є предметом застави і не підлягають вилученню (виняток — обмін на інші рівноцінні). Рішення про вилучення музейних предметів і колекцій, що належать до державної частини Музейного фонду і які передані на постійне зберігання музею, або їх обмін, приймається Міністерством культури і туризму України на підставі пропозицій і висновків експертно-фондової комісії, яка утворена при ньому, і діє за окремим положенням.

3. Унікальні музейні предмети і колекції, які передані на постійне зберігання музею і які містять винятково важливу інформацію про події,

явища, факти з життя держави, суспільства або окремих видатних осіб, мають наукове, історичне, художнє або інше культурне значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його внесок у всесвітню культурну спадщину, записують до Державного реєстру національного культурного надбання відповідно до вимог «Положення про Державний реєстр національного культурного надбання» затвердженим постановою № 466 Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 року та «Порядку занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до державного реєстру національного культурного надбання» затвердженого наказом № 653 Міністерства культури і мистецтв України від 25.10.2001 р. та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 14 лютого 2002 р. за № 144/6432.

4. Музей історії міста Бердичева зобов'язаний:

а) здійснювати належний облік музейних предметів і колекцій

б) забезпечувати охорону, зберігання, консервацію та реставрацію музейних предметів і колекцій.

5. Дана Інструкція визначає внутрішній порядок щодо здійснення належного обліку музейних предметів і колекцій, забезпечення їх охорони, зберігання, консервації та реставрації.

6. Пожежна та сторожова охорона здійснюються в музею в установленому порядку.

7. Відповідальність за облік, зберігання, охорону та використання музейних предметів і колекцій несуть керівник музейного закладу, а також головний зберігач фондів та завідувач фондів.

8. Дотримання Інструкції є обов'язковим для всіх співробітників музею, з метою чіткого виконання своїх повноважень, які безпосередньо виконують функції обліку, зберігання музейних предметів і колекцій. Адміністрація музею щорічно організовує своїм співробітникам вивчення Інструкції і перевірку щодо опанування нею.

9. Відповідальність за облік, зберігання окремих груп музейних предметів і колекцій покладається на певних працівників, про що обумовлено у посадовій інструкції, яка затверджується директором, та у договорі про матеріальну відповідальність.

10. Створення умов щодо дотримання вимог Інструкції та контроль за їх виконанням покладаються на дирекцію музею.

11. У Інструкції терміни вживаються у такому значенні:

Музейний фонд музею — це сукупність рухомих пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, які мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення незалежно від їх виду, місця створення і форми власності, та зберігаються в музеї, складається із державної і недержавної частини.

Державна частина Музейного фонду музею — це музейні зібрання та окремі пам'ятки, що є державною власністю. Музейні предмети та колекції, які

є в музеї комунальної власності також є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду музею.

Пам'ятки — це об'єкти природи, матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичнє, етнографічне та науковє значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства .

Музейний предмет — це пам'ятка, яка має історичну і культурну цінність і належить до музейного зібрання. Музейні предмети підлягають обов'язковому обліку, який ведеться у порядку, встановленому Міністерством культури і мистецтв України.

Музейна колекція — це сукупність (комплекс) музейних предметів у складі основного музейного фонду, об'єднаних за однією або кількома спільними ознаками, що має науковє значення як єдине ціле (колекція може бути особиста, меморіальна, тематична, систематична).

Предмет музейного значення — це предмет, який має музейну цінність, але не входить до складу музейного зібрання, і виявлений в період наукового комплектування музейних фондів. Предмет музейного значення, який включено до музейного зібрання і пройшов всі стадії наукової обробки, набуває статус музейного предмета

Експонат — музейний предмет, який виставлено для огляду, є структурною одиницею експозиції і складає основу музейної комунікації. Експонатом у музеї може бути як справжній (оригінальний) предмет, так і відтворення, макети-моделі або науково-допоміжні матеріали.

Музейний облік пам'яток (музейних предметів і колекцій) — це визначення кількості, складу і стану в одиницях обліку та відображення їх у фондово-обліковій документації музею. Він фіксує їх належність до певних класифікаційних груп, забезпечує їх організаційну упорядкованість, можливість адресного пошуку та контроль за їх належністю і станом. Музейний облік складається з двох стадій: первинної реєстрації і наукової інвентаризації.

Одиниця обліку — предмет або група предметів (колекція, комплект), зареєстрований в фондово-обліковій документації під одним номером.

Облікова документація — система документів, яка складається з документів первинної реєстрації (акти про приймання і видачу), книг надходжень — книг надходжень основного фонду, надходжень науково-допоміжного фонду, тимчасових надходжень, обліку сировинних наукових матеріалів, реєстрації актів і документів наукової інвентаризації, котрій підлягають музейні предмети основного фонду, що надійшли на постійне зберігання, та інвентарних книг. До облікової документації належать також книги реєстрації самих облікових документів.

Реєстрація первинна — перша стадія обліку музейних фондів, під час якої фіксуються основні відмінні ознаки предметів музейного значення в книзі

надходжень (КН) основного або науково-допоміжного фонду на підставі результатів його попереднього вивчення.

Інвентаризація наукова — друга стадія обліку основного фонду, коли фіксуються результати вивчення музейних предметів з метою юридичного закріплення предмета за відповідною музейною збіркою і охорони наукових даних про нього.

Інвентарний номер — порядковий номер обліку музейного предмета за книгою надходжень та інвентарною книгою. Інвентарні номери проставляються на предметі дробом в процесі наукової інвентаризації, складають частину облікового позначення.

Склад музейних фондів — сукупність конкретних предметів і матеріалів, що утворює певну музейну збірку. Структура музейних фондів визначається згідно з профілем того чи іншого музею і регулюється процесом комплектування та вивченням музейних колекцій, а також особливостями їх збереження.

Структура музейних фондів – система організації музейного зібрання, яка залишається незмінною при можливих змінах складу фондів. Структура музейних фондів включає три основні складові: основний фонд, науково-допоміжний і фонд тимчасового зберігання. Як основний так і науково-допоміжний фонд можуть поділятися на профільний, непрофільний та дублетний фонди.

Фонд основний — частина музейного зібрання, яка складається з музейних предметів різних типів. У складі фонду музейні предмети об'єднують в окремі колекції. Предмети, які мають найбільшу музейну цінність і представлені в одному примірнику, складають особливо цінну частину основного фонду.

Фонд науково-допоміжний — частина музейного зібрання, що складається з різних науково-допоміжних матеріалів, зібраних або створених музеєм для постійної експозиції, або різних виставок. Структура фонду визначається музеєм, залежно від складу фондового зібрання.

Тимчасове зберігання — збереження музейних предметів або науково-допоміжних матеріалів, отриманих на обмежений термін для використання в експозиції або для наукової обробки.

Фондово-закупівельна комісія — дорадчий орган при дирекції музею, який діє в межах повноважень, визначених Міністерством культури і туризму України.

Шифр — скорочена назва музею, в якому зберігається музейний предмет або науково-допоміжний матеріал. Шифр є складовою частиною облікового призначення і наноситься на кожну одиницю музейних предметів.

В музеї історії міста Бердичеві прийнято шифр — **БКМ**.

1.1. ОСНОВНИЙ МУЗЕЙНИЙ ФОНД

1.1.1. До основного фонду належать такі музейні предмети, які документують історію і розвиток людського суспільства. У їх числі:

речові пам'ятки. А це є: речові предмети і колекції, пов'язані з важливими подіями в житті України та інших країн, розвитком суспільства і держави, історією національно-визвольних, революційних рухів та громадянських воєн, боротьбою за збереження миру, розвитком науки і техніки, культури та побуту народів, життям і діяльністю політичних, державних, військових діячів, діячів науки, літератури, мистецтва, народних героїв, учасників історичних подій, предмети і колекції, виявлені під час проведення археологічних розкопок, окремі випадкові знахідки, окремі предмети нумізматики і нумізматичні колекції: монети, боністика (паперові грошові знаки), фалеристика (ордени, медалі нагородні), медальєрика (медалі ювілейні, пам'ятні), сфрагістика (печатки), геральдика (гербові знаки міст, окремих родин)

образотворчі пам'ятки – твори образотворчого мистецтва (живопис, графіка, скульптура) і декоративно-прикладного мистецтва (вишивка, набійка, мереживо, ткацтво, килимарство, різьблення, розпис, карбування, кераміка, скло, порцеляна та ін.) пам'ятки монументального мистецтва, їх складові частини і фрагменти (мозаїка, фреска, частини скульптурного декору), які мають документальне, меморіальне або художнє значення

писемні пам'ятки – рукописні і друковані документи: рукописи, рукописні книги, стародруки, рідкісні видання усіх видів друку (періодичні видання та ілюстрації до них, відозви, листівки тощо), автографи, щоденники, листування, мемуари картографічні матеріали: карти, атласи, глобуси, плани, креслення, пов'язані з історичними подіями

фотопам'ятки – дагеротипи, негативи з натури на склі, плівці та інших матеріалах позитиви на папері, кераміці, металі та інших матеріалах діапозитиви на склі та плівці

фонопам'ятки – речові і музичні (воскові валики для фонографа, платівки для грамофонів, патефонів, електрофонів (моно, стерео або квадро, магнітні стрічки та диски)

кінопам'ятки та відеопам'ятки – кінофільми, документальні і художні (негативи і позитиви на роликівих плівках, відеомагнітні стрічки).

1.1.2. КЛАСИФІКАТОР ПРЕДМЕТІВ ОСНОВНОГО ФОНДУ

А — Предмети археології виявлені під час проведення археологічних розкопок, окремі випадкові знахідки.

В — Відеопам'ятки та кінопам'ятки: кінофільми, документальні і художні (негативи і позитиви на роликівих плівках, відеомагнітні стрічки), в тому числі на електронних насяях.

Г — Гроші: монети (нумізматики) та паперові гроші знаки (боністика).

ГМ — Гроші: монети (нумізматики).

ГМз — Гроші: монети з золота, або такі, що мають в своєму складі золото.

- ГМс** — Гроші: монети з срібла, або такі, що мають в своєму складі срібло.
- ГП** — Гроші: паперові (боністика).
- Д** — Спеціальний облік виробів з дорогоцінних металів та дорогоцінних каменів.
- К** — Книги, атласи.
- Н** — Нагороди: ордени, медалі нагородні (фалеристика), медалі ювілейні, пам'ятні знаки (медальєрика), значки.
- НЗ** — значки.
- НО** — ордени і медалі нагородні (фалеристика).
- НМ** — медалі ювілейні та медалі пам'ятні (медальєрика).
- О** — Образотворчі пам'ятки: твори образотворчого мистецтва (живопис, графіка, скульптура) і декоративно-прикладного мистецтва (вишивка, набійка, мереживо, ткацтво, килимарство, різьблення, розпис, карбування, кераміка, скло, порцеляна та ін.) пам'ятки монументального мистецтва, їх складові частини і фрагменти (мозаїка, фреска, частини скульптурного декору), які мають документальне, меморіальне або художнє значення.
- ОГ** — Графіка
- ОД** — Предмети декоративно-прикладного мистецтва (вишивка, набійка, мереживо, ткацтво, килимарство, писанки, витинанки, різьблення, розпис, карбування, кераміка, скло, порцеляна та ін.).
- ОЖ** — Живопис.
- ОМ** — Пам'ятки монументального мистецтва, їх складові частини і фрагменти (мозаїка, фреска, частини скульптурного декору), які мають документальне, меморіальне або художнє значення.
- ОС** — Скульптура.
- П** — Писемні пам'ятки: рукописні і друковані документи: рукописи, рукописні книги, стародруки, рідкісні видання усіх видів друку (періодичні видання та ілюстрації до них, відозви, листівки тощо), автографи, щоденники, листування, мемуари картографічні матеріали: карти, глобуси, плани, креслення, пов'язані з історичними подіями (крім книг та атласів).
- Р** — Група речових матеріалів: речові предмети і колекції, пов'язані з важливими подіями в житті України та інших країн, розвитком суспільства і держави, історією національно-визвольних, революційних рухів та громадянських воєн, боротьбою за збереження миру, розвитком науки і техніки, культури та побуту народів, життям і діяльністю політичних, державних, військових діячів, діячів науки, літератури, мистецтва, народних героїв, учасників історичних подій.
- РБ** — предмети ботаніки.
- РГ** — предмети геології.

РД — предмети з дерева.

РЗ — зброя.

РЗб — зброя (босприпаси).

РЗв — зброя (вогнепальна).

РЗс — зброя (спорядження).

РЗх — зброя (холодна).

РК — предмети з картону, каменю, соломи, рога, шкіри.

РМ — предмети з металу.

РМз — предмети з металу (з золота, або такі, що мають в своєму складі золото).

РМс — предмети з металу (з срібла, або такі, що мають в своєму складі срібло).

РП — печатки (сфрагістика).

РС — предмети з сучасних матеріалів (пластмаси і т.д.).

Ф — Фотопам'ятки: дагеротипи, негативи з натури на склі, плівці та інших матеріалах, позитиви на папері, кераміці, металі та інших матеріалах, діапозитиви на склі та плівці.

1.2. НАУКОВО-ДОПОМІЖНИЙ ФОНД

1.2.1. Науково-допоміжний фонд — частина музейного зібрання, що складається з різноманітних матеріалів, які не мають властивостей музейних предметів, але допомагають їх вивченню та експонуванню.

1.2.2. До науково-допоміжного фонду належать:

різного роду відтворення (діорами, копії, макети, моделі, муляжі, репродукції, наукові реконструкції, схеми, таблиці, плани, графіки та ін.), розроблені або придбані в процесі комплектування, вивчення та експонування музейних предметів і музейних колекцій фотокопії і фотографії масового виготовлення дублетні примірники друкованих матеріалів масового випуску (плакати, афіші, листівки та ін.) при наявності цих матеріалів у п'яти примірниках в основному музейному фонді матеріали сувенірного характеру, які не мають художньої, історичної або значної матеріальної цінності зразки сільськогосподарських культур та інших натуральних продуктів, що швидко псуються і потребують частої заміни натуральні матеріали — об'єкти природи, які не мають музейного значення, але використовуються для наочного показу деяких особливостей природи та її явищ (наприклад, різноманітна овочева і фруктова консервація, їжа космонавтів, продукти переробки нафти та ін.).

В окремих випадках науково-допоміжні матеріали можуть бути переведені до основного фонду (наприклад, точні копії втрачених унікальних предметів).

2. ОБЛІК МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ І КОЛЕКЦІЙ

2.1. Облік музейних предметів і колекцій забезпечує систему збирання даних і реєстрації необхідної інформації (відомостей) про пам'ятки, які є національно-культурним надбанням. Музейні предмети і колекції підлягають

музейному обліку, який забезпечує охорону та створює необхідні умови для їх вивчення і використання. Державний музейний облік здійснюється шляхом включення кожного музейного предмета і колекції до державної частини Музейного фонду музею історії м. Бердичева.

2.2. Усі пам'ятки історії та культури (речові, об'єкти природи, твори всіх видів образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, пам'ятки писемності, фото-, фоно-, кіно-, відеопам'ятки), що зберігаються в музеї, бухгалтерському обліку не підлягають, їх відображення на балансі юридичної особи, в користуванні якої вони знаходяться забороняється.

2.3. Музейний облік музейних предметів і колекцій передбачає дві стадії:

первинна реєстрація — облік предметів, які надійшли до музею. Фіксуються основні відмінні ознаки предметів в актах приймання, книзі обліку надходжень (основного фонду) або книзі обліку науково-допоміжних матеріалів на підставі результатів їх попереднього вивчення (первинної атрибуції)

наукова інвентаризація — облік основного фонду. Фіксуються результати розгорнутої атрибуції музейних предметів в інвентарних та спеціальних інвентарних книгах з метою юридичного закріплення предметів за певною музейною колекцією та охорони наукових даних про предмети.

2.4. Основними документами обліку музейних предметів і колекцій є акти приймання і акти видавання, книги надходжень (КН), інвентарні книги, спеціальні інвентарні книги. Науковий інвентар є найбільш повним за обсягом документом, що характеризує музейний предмет і фіксує наслідки його наукового вивчення. Категорично забороняється зберігання і використання в музеях предметів і колекцій, не оформлених юридичними документами.

2.5. Книги надходжень (КН), інвентарні та книги спецобліку до заповнення мають бути пронумеровані, прошнуровані, опечатані печатками музею та виконавчого комітету Бердичівської міської ради, завірені підписами головного зберігача, завідувача відділу або матеріально відповідальної особи.

2.6. Фондово-облікова документація друкується за встановленими формами (див. додатки) і заповнюється від руки чорною чи синьою пастою, чорнилом або тушшю.

2.7. Акти, книги надходжень, інвентарні та спеціальні інвентарні книги музею заповнюються розбірливо, чітко, без помилок, підчисток і необумовлених виправлень. Виправлення записів у фондово-обліковій документації допускаються лише на підставі рішення фондово-закупівельної комісії, про що фіксується у протоколі. Виправлення у фондово-обліковій документації робляться червоними чорнилом, тушшю або пастою, помилкові записи закреслюються однією лінією. Нові записи вписуються чітко. Правильний запис вписується над закресленим текстом, затверджується

підписом головного зберігача фондів або матеріально відповідальної особи і скріплюється печаткою музею.

2.8. Усі суттєві виправлення атрибуції (стан збереженості, розміри, матеріал та ін.), що вносяться до книг надходжень, інвентарних та спеціальних інвентарних книг, завіряються особою, яка відповідає за облік на підставі спеціального акта, який підписується керівником або його заступником з наукової роботи, головним зберігачем фондів і реєструється у спеціальній книзі.

2.9. Оформлення облікової документації за допомогою автоматизованих інформаційних систем передбачає обов'язкову наявність рукописного примірника книги надходжень. Інвентарні книги і спеціальні інвентарні книги можуть заповнюватися у спосіб комп'ютерного набору за наявності рукописного примірника книги надходжень і паспорта музейного предмета (як зразок для ідентифікації і захисту інформації про предмет, виконаного у електронний спосіб). В роздрукованому вигляді ця інформація має бути в формі тому інвентарної книги чи спеціальної інвентарної книги, ступінь захисту якої визначається цією інструкцією.

2.1. ПОРЯДОК ПРИЙМАННЯ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ (на постійне зберігання)

2.1.1. Усі предмети, що надійшли до музею, підлягають обов'язковому документальному обліку. Оформлення приймання і видача предметів здійснюється при їх надходженні або видаванні за відповідними актами. Акт про приймання і акт про видачу є первинними юридичними документами обліку музейних фондів. Зберігання в музеї предметів і колекцій, не оформлених актами приймання, категорично забороняється.

2.1.2. Акти про приймання або акти про видачу предметів заповнюються за допомогою друкарської машинки, комп'ютера, або від руки чорним чи синім чорнилом (пастою).

2.1.3. Акти про приймання складаються за встановленою формою. Якщо на предметі є старі облікові позначення (з виставок, з іншого музею), вони проставляються у графі «Примітка». Нові облікові позначення, що присвоєні предмету за книгою надходжень, проставляються у відповідній графі. У разі закупівлі або попередньої експертної оцінки в акті про приймання зазначається вартість предмета. Акти підписуються особами, що здають і приймають предмет. Акти затверджують керівник музею або особа, яка його заміщує, скріплюються печаткою музею та видаються особам, які його підписали.

2.1.4. Акти про приймання складаються у декількох примірниках (не менше двох). Перший примірник залишається у головного зберігача фондів, другий — передається особі, яка здала або прийняла предмет. Якщо головний зберігач фондів є матеріально відповідальною особою, перший примірник акта зберігається у керівника. До акта додається історична довідка (легенда) про

історію предмета, його походження, час і місце побутування, перебування на виставках та ін.

2.1.5. Якщо предмет потребує особливої атрибуції, до акта додаються висновки експертів, завірені і скріплені печаткою відповідної установи, що проводила його експертизу. У разі надходження до музею матеріалів з археологічних, геологічних та інших експедицій акти про приймання складаються на підставі польових або колекційних описів, або списків предметів, завірених начальником експедиції.

2.1.6. У разі передавання предметів на постійне зберігання їх власником, — спочатку науковий співробітник складає акт про приймання предметів у тимчасове зберігання. Одночасно між власником предмета і музеєм укладаються договори: у разі дарування предмета — договір про дарування, у разі закупівлі — договір про купівлю-продаж, у разі благодійництва — договір про благодійний внесок. Якщо предмет надходить до музею або видається з нього на тимчасове зберігання, укладається договір про схов. У разі організації виставки — договір про організацію і проведення виставки. У разі позитивного рішення фондово-закупівельної комісії щодо включення предмета до музейного зібрання, предмет залишається у музеї на постійному зберіганні, а колишній власник предмета згідно з договором передає музею усі права власності на предмет: майнові, економічні, зокрема й авторські. Договори підписуються обома сторонами. У разі укладення договору між юридичними особами — договір скріплюється печатками обох сторін. Якщо одна сторона договору є фізичною особою, договір складається в присутності двох свідків. Під договором ставляться підписи фізичної особи та двох свідків, з одного боку, і печатка юридичної особи (музею), з другого боку. Без печатки договір не дійсний. Акт про приймання не дійсний без договору.

2.1.7. У разі рішення фондово-закупівельної комісії про недоцільність включення предмета до музейного зібрання, предмет за актом про видачу в постійне зберігання повертається власнику, про що робиться запис у книзі реєстрації актів про видачу на постійне зберігання та книзі реєстрації актів про приймання на тимчасове зберігання.

2.1.8. Відповідальність за предмети, прийняті на тимчасове зберігання, до розгляду їх на фондово-закупівельній комісії несе особа, яка отримала їх від юридичних або фізичних осіб за актом і договором.

2.1.9. Згідно з протоколом фондово-закупівельної комісії головний зберігач фондів оформлює акт про приймання предметів на постійне зберігання. Цей акт може бути одночасно й актом про передачу музейних предметів на матеріально відповідальне зберігання і підписується головним зберігачем фондів, зберігачем, який зберігав ці предмети до рішення фондово-закупівельної комісії, і зберігачем фондів, який прийняв їх на матеріально відповідальне зберігання. Підписи осіб, які здають і приймають предмети, в акті обов'язково прописуються повністю в дужках.

2.1.10. Приймання та видавання предметів, які містять дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння проводиться відповідно до Інструкції «По учету и хранению музейных ценностей из драгоценных металлов и драгоценных камней, находящихся в государственных музеях СССР», затвердженої наказом Міністерства культури СРСР від 15.12.1987 № 513.

2.1.11. Приймання державних нагород здійснюється у відповідності до Закону України «Про державні нагороди України» від 16.03.2000 № 1549-11122. Зберігання, охорона та використання державних нагород, які містять дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння — згідно із Інструкцією «По учету и хранению музейных ценностей из драгоценных металлов и драгоценных камней, находящихся в государственных музеях СССР», затвердженої наказом Міністерства культури СРСР від 15.12.1987 № 513.

2.1.12. Ордени, медалі України та інших країн, нагрудні знаки до почесних звань України та інших країн, нагороджених померлих громадян і громадян, нагороджених посмертно, а також документи про їх нагородження можуть передаватись на постійне зберігання до музею за згодою спадкоємців.

2.1.13. Державні нагороди України та інших країн, передані музеям на постійне зберігання, пройшли всі форми обліку і стали складовою державної частини Музейного фонду, власникам нагород та спадкоємцям померлого (нагородженого посмертно) не повертаються.

2.1.14. Музей може приймати на постійне зберігання безіменні нагороди.

2.1.15. Державні нагороди, документи про нагородження громадян, діючих підприємств, установ, організацій, військових частин і підрозділів можуть передаватись на постійне зберігання до музею.

2.1.16. Порядок приймання, обліку, зберігання, охорони, перевезення музеєм зброї (в тому числі такої, що містить дорогоцінні метали і каміння) регламентується Інструкцією «Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів», затвердженої наказом МВС України від 21.08.98 № 622, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 7 жовтня 1998р. № 637/3077 (зі змінами) та здійснюється з дозволу органу виконавчої влади, якому підпорядковано музей, а також органів Міністерства внутрішніх справ.

2.1.17. Підставою для надання дозволу музею на приймання вогнепальної зброї є:

клопотання директора музею органам дозвільної служби Міністерства внутрішніх справ України, у якому зазначаються кількість одиниць зброї, що передається до музею, номер документа та термін дозволу на право зберігання зброї;

акт про придатність приміщення, де зберігається зброя, який складається комісією з представників органів Міністерства внутрішніх справ, пожежного нагляду та музею;

наказ директора музею про призначення особи, відповідальної за придбання та зберігання зброї (прізвище, ім'я та по батькові, дата, місце народження і проживання), довідка (висновок) медичної установи (ЛКК), що така особа за станом здоров'я може виконувати цю роботу, сертифікат про проходження профілактичного, наркологічного огляду на відсутність протипоказань до виконання вказаних функціональних обов'язків;

копія документа на одержання (придбання) зброї та бойових припасів;

платіжне доручення (квитанція) банку про оплату послуг, пов'язаних з видачею дозволу на придбання зброї.

2.1.18. Передання музейних предметів і колекцій на постійне зберігання іншим музеям у межах України здійснюється за згодою музеїв, у яких вони зберігаються за рішенням (наказом) Міністерства культури України та за погодженням з органами виконавчого комітету Бердичівської міської ради .

2.1.19. Для одержання дозволу Міністерства культури України та виконавчого комітету Бердичівської міської ради подаються такі документи:

а) клопотання структурного підрозділу місцевого органу виконавчої влади: з якого передаються музейні предмети і колекції

б) лист-згода музею, з якого передаються музейні предмети і музейні колекції, витяг з протоколу фондово-закупівельної комісії

в) клопотання музеїв, установ, організацій або фізичних осіб, до яких передаються музейні предмети і музейні колекції

г) списки музейних предметів у п'яти примірниках із зазначенням їх каталожних даних (інвентарного номера, назви предмета, матеріалу, техніки, розмірів, маси, проби).

2.1.20. В разі передавання музейних предметів на постійне зберігання, у книгу надходжень, інвентарні книги та іншу фондово-облікову документацію у графу «Примітка» червоним чорнилом або тушшю вписується відповідний запис з посиланням на документ (наказ), що дозволяє видавання. Запис підтверджується підписом головного зберігача фондів і скріплюється печаткою музею.

2.1.21. Використання вилучених номерів предметів за книгою надходжень та інвентарною книгою для запису інших музейних предметів забороняється.

2.1.22. Передання музейних предметів і колекцій на постійне зберігання може здійснюватися як обмін між музеями, які зберігають державну частину Музейного фонду України на рівноцінні предмети, що відповідають профілю музейного зібрання.

2.1.23. Внутрішнє передавання від однієї матеріально відповідальної особи до іншої проводиться за заявкою з дозволу головного зберігача і

оформлюється актом про внутрішнє музейне передання. Акт затверджується керівником музею або особою, яка його заміщає і скріплюється печаткою музею.

2.1.24. Передання музейних предметів для наукової роботи в межах музею відбувається з дозволу головного зберігача фондів або матеріально відповідальної особи і оформлюється актом та реєструється у спеціальній книзі.

2.1.25. Передання музейних предметів на реставрацію відбувається з дозволу керівника музею за погодженням з головним зберігачем фондів, або матеріально відповідальною особою, оформлюється актом про видачу на тимчасове зберігання або актом про внутрішнє музейне передання із зазначенням стану збереженості та терміну, на який видається музейний предмет.

2.1.26. Акти про приймання на постійне зберігання нумеруються порядковими номерами. Okремо пронумеровані акти для постійного зберігання підшиваються в різні справи (акти приймання або акти видачі) в хронологічному порядку.

2.1.27. Усі акти підлягають реєстрації у спеціальних книгах реєстрації актів. Музей має вести окремі книги реєстрації актів: приймання на постійне зберігання, видачі на постійне зберігання.

2.1.28. Наприкінці року акти нумеруються за сторінками, шнуються, опечатуються печаткою і залишаються на зберіганні в музеї.

2.1.29. Записи в кожній з книг реєстрації актів продовжуються з року в рік (до заповнення книги), при цьому щорічна нумерація актів приймання і видачі предметів повинна починатися з першого номера.

2.1.30. Акти про передання предметів на матеріально відповідальне зберігання нумеруються підряд, без розподілу за роками та підшиваються окремо і реєструються в спеціальній книзі.

Фондово-облікова документація музею на зберігання в архівні установи не передається.

2.2. РЕЄСТРАЦІЯ НОВИХ НАДХОДЖЕНЬ

2.2.1. Усі предмети, що надійшли до музею на постійне зберігання, після складання акта та первинної атрибуції (виявлення основних ознак, що визначають назву, призначення, будову [структуру], матеріал, техніку виготовлення, розміри, авторство, хронологію і географію створення та побутування предмета) протягом місяця розглядаються фондово-закупівельною комісією музею.

2.2.2. У разі рішення фондово-закупівельної комісії щодо недоцільності включення предмета до музейного зібрання, предмет повертається власнику, про що складається акт про видачу предметів на постійне зберігання.

2.2.3. У разі рішення фондово-закупівельної комісії щодо включення предметів до музейного зібрання, складається акт про приймання предметів на

постійне зберігання, і предмети протягом місяця реєструється у книзі обліку надходжень музейних предметів на постійне зберігання або книзі обліку науково-допоміжних матеріалів.

У разі закупівлі предмета у фізичної особи, він реєструється у книзі надходжень тільки після перерахування музеєм коштів власнику.

2.2.4. У книзі надходжень як документі охоронного порядку — реєструється предмет, що надійшов, під певним порядковим номером, який одночасно проставляється на ньому, і дається стислий опис предмета, який унеможливує його підміну, а в разі втрати або крадіжки — сприяє розшуку предмета.

2.2.5. Кожний музейний предмет, заноситься до книги надходжень під окремим номером, який одночасно проставляється в акті його приймання на постійне зберігання.

2.2.6. Предмети, які входять до складу окремих цілісних скарбів, матеріалів експедицій або конфіскованих пам'яток, заносяться до книги надходжень у повному складі.

2.2.7. Предмети, які містять дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, до книги надходжень записуються кожний окремо.

Предмети, які містять дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння та надійшли до музею у складі скарбу, матеріалів з археологічних, етнографічних, геологічних та інших експедицій або іншим шляхом, обліковуються за окремим номером, а його належність до скарбу або матеріалів експедицій зазначається у графі «Назва та стислий опис предмета».

2.2.8. Матеріали, які надійшли до музею внаслідок діяльності археологічних, етнографічних, геологічних та ін. експедицій, обліковуються спочатку комплексами за колекційними або польовими описами. Якщо зазначені комплекси передаються з експедицій інших організацій, то передання їх до музею історії здійснюється за актами з предметними описами, у яких однотипні предмети записуються групами, а унікальні — окремо.

2.2.9. У разі одночасного надходження великої кількості однорідних предметів, їх систематизують, розподіляють на основний і науково-допоміжний фонд. Такі однорідні предмети отримують єдиний номер за книгою надходжень з відповідними до кількості предметів дробовими номерами. Наприклад: КН-48021/1-735.

2.2.10. Запис колекції у книгу надходжень або у книгу науково-допоміжного фонду допускається за наявності предметного опису її складу (колекційного опису).

2.2.11. Перед реєстрацією у книгу надходжень археологічні предмети систематизують, розподіляють на основний і науково-допоміжний фонд.

2.2.12. Польовий або колекційний опис підписується особою, яка його склала, завіряється підписом начальника експедиції, нумерується та

опечатується печаткою музею. Реєструють польові або колекційні описи у книзі реєстрації польових та колекційних описів.

2.2.13. У зв'язку з необхідністю попередньої систематизації та камеральної обробки експедиційних зібрань археологічних, етнографічних, геологічних та інших колекцій, а також нерозібраних архівів меморіального характеру терміни їх запису до книги надходжень визначаються фондово-закупівельною комісією музею з урахуванням складності та обсягу робіт.

2.3. НАУКОВА ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ

2.3.1. Наукова інвентаризація — це друга, основна стадія обліку музейних предметів і колекцій основного фонду, на якій фіксуються наслідки вивчення та наукової атрибуції з метою закріплення предметів за певною музейною колекцією.

2.3.2. Науковій інвентаризації підлягають усі предмети основного фонду музею.

2.3.3. Музейні предмети систематизуються у відповідності до класифікації основного фонду за найбільш суттєвими ознаками та окремими групами в залежності від складу зібрання.

2.3.4. Музейні предмети і колекції відповідно до розділів реєструються до окремих інвентарних книг з встановленим шифром.

2.3.5. Науковий співробітник музею, який одержав предмет для інвентарного опису, у найкоротший термін вивчає музейний предмет, виявляє основні ознаки: назву, авторство, хронологію і географію створення та побутування, призначення, устрій, матеріал, техніку виготовлення, розміри предмета тощо, з метою підготовки його для різнобічного музейного використання, визначає його наукову, художню, історичну, етнографічну та меморіальну цінність і заносить дані про предмет до інвентарної книги.

2.3.6. Попередньо зазначені дані вписуються в науково уніфікований паспорт. Науково уніфікований паспорт музейного предмета — це документ, що фіксує усі етапи інвентаризації, вивчення, наукового визначення, реставрації, публікації і використання предмета на всьому відрізьку часу його знаходження в музеї.

2.3.7. Науково уніфікований паспорт заповнюється від руки, при допомозі друкарської машинки або комп'ютера, завіряється підписом фахівця, що його складає та візується матеріально відповідальною особою. Обов'язковим для науково уніфікованого паспорта є наявність фотографії (9 x 13 см) або, як виняток, замальовки.

2.3.8. Науково уніфікований паспорт складається на унікальні предмети згідно з додатком № 1 до «Порядку занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру Національного культурного надбання», затвердженого наказом Міністерства культури і мистецтв України від 25.10.2001 р. № 653, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 14.02.2002 р. за № 144/6432.

2.3.9. Кожний музейний предмет реєструється в інвентарній книзі під порядковим номером. Порядковий номер є одночасно інвентарним номером музейного предмета, який проставляється на ньому. Шифр та інвентарний номер музейного предмета заноситься у відповідну графу книги надходжень для досягнення взаємозв'язку між книгою надходжень та інвентарною книгою.

Предмети, що складаються з декількох частин, заносяться до інвентарної книги за одним номером, а кожна його складова частина нумерується окремо. Наприклад: кубок з кришкою — інвентарний номер М-910, кубок — М-910/1, кришка — М-910/2.

У комплектах предметів (наприклад, сервізи) кожний предмет інвентаризується за окремим номером, а належність його до комплекту обумовлюється у графі «Назва та розгорнутий опис предмета».

Альбоми гравюр, малюнків, фотографій, клясер з марками, що об'єднані тематично, та ін. записуються під одним інвентарним номером, при цьому зазначається загальна кількість аркушів альбому, кількість пустих чи відсутніх аркушів або гнізд до фотографій, а також кількість предметів (гравюр, малюнків, фотографій). Кожний предмет з альбому підлягає інвентаризації і відповідно отримує окремий інвентарний номер. Належність предмета до альбому зазначається у графі «Назва та розгорнутий опис предмета».

Монетні скарби записуються до інвентарної книги в повному складі (монети з дорогоцінних та монети з недорогоцінних металів). Кожна монета записується під окремим інвентарним номером, а її належність до скарбу зазначається у графі «Назва та розгорнутий опис предмета».

Предмети зі скарбів, які належать до різних типів і видів музейних предметів і музейних колекцій, систематизуються згідно з класифікацією основного фонду за окремими групами відповідно до складу музейного зібрання і записуються до різних інвентарних книг. Належність їх до скарбів зазначається у графі «Назва та розгорнутий опис предмета».

2.3.10. У графі «Назва та розгорнутий опис предмета» у інвентарній книзі, як і в книзі надходжень, назву предмета починають з головного предметного слова, наприклад: комірць білий, шабля козацька. При потребі зазначається: чучело, модель, сухий препарат та ін.

При описі художніх творів враховується наявність художнього постаменту, окладу, рами, які також вписуються в інвентарну книгу, як і сам предмет.

Опис документальних матеріалів починається з даних про автора або укладача документа, а за відсутності таких – з назви самого документа.

Опис фотографії починається з прізвища особи, зображеної на ній (для портрета), та року, до якого належить фотографія. Указується тип зображення (голова, погруддя, поясний, на повний зріст та ін.). Опис фотографій з груповими зображеннями починається із загального найменування групи, далі перераховуються усі зображені на фотографії особи. Опис фотографій, що

відтворюють різні події, виробничі процеси, види місцевості, починається з назви сюжету. При описі фотовідбитків і негативів зазначаються, якщо відомо, час і місце фотозйомки та прізвище особи, яка проводила фотозйомку.

Розміри зазначаються в сантиметрах (для графіки, нумізматики) і у міліметрах (для предметів, які містять дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння) у такій послідовності:

а) для об'ємних предметів: h – висота, a – ширина, l – довжина /глибина/

б) для прямокутних предметів: h – висота, a – ширина

в) для круглих та еліпсоподібних — найбільший діаметр або d -діаметр (у планах, технічних кресленнях).

Висота скульптури вказується разом з плінтом, якщо вони становлять єдине ціле. Розміри ваз визначаються їх висотою та найбільшим діаметром. Для творів графіки зазначаються два розміри: аркуша та зображення, для творів живопису — розміри підрамника або дошки. Для костюмів — ширина плеч або пояса та довжина.

При встановленні розмірів небажано користуватися м'яким сантиметром.

2.3.11. Графа «Маса» (інвентарна книга заповнюється найменуваннями музейних предметів, які містять дорогоцінні метали (у грамах), дорогоцінного каміння (у каратах), дорогоцінного каміння органогенного утворення (у грамах), а також для предметів нумізматики незалежно від матеріалу та для зразків цінних мінералів і великих друз кристалів (у грамах).

2.3.12. Графа «Стан збереженості» у інвентарній книзі заповнюється за схемою: без пошкоджень, задовільний, незадовільний. У графу вписуються усі дефекти: пошкодження, втрати, тріщини, сколи, осипи фарбового шару, відсутність будь-якої частини або фрагмента та ін. Дані про наступні зміни, стану збереженості музейного предмета вписуються в інвентарні книги на підставі акта їх обстеження.

2.3.13. Вартість предмета визначається на підставі Інструкції «Про порядок визначення оціночної та страхової вартості пам'яток Музейного фонду України» від 13.07.98 р. № 325, зареєстрованої Міністерством юстиції України 6 серпня 1998 р. за № 496/2936 (зі змінами).

2.3.14. Після реєстрації в інвентарних книгах музейних предметів, які містять дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, їх обліковують у спеціальних інвентарних книгах.

2.4. ОБЛІК МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ ЗА УМОВИ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

2.4.1. Передання музейних предметів і колекцій на тимчасове зберігання за межі України здійснюється за згодою музеїв, у яких вони зберігаються на підставі договору, укладеного між двома сторонами, страхового полісу та з дозволу (наказу) Міністерства культури України на погоджений термін.

2.4.2. Для одержання дозволу до Міністерства культури і туризму України подаються такі документи:

а) клопотання місцевого органу виконавчого комітету Бердичівської міської ради;

б) клопотання музеїв, юридичних осіб, до яких передаються музейні предмети і колекції;

в) гарантійний лист приймаючої сторони;

г) лист-згода музею, з якого передаються музейні предмети і колекції;

г) списки музейних предметів у п'яти примірниках із зазначенням: назви предмета, інвентарного номера, матеріалу, техніки, розмірів, маси, проби, стану збереженості, страхової вартості;

д) страховий поліс з урахуванням усіх видів ризику на час транспортування та експонування або державні гарантії повного фінансового покриття страхових витрат.

2.4.3. Музейні предмети, які передаються на тимчасове зберігання за межі України, обов'язково супроводжуються реставратором та матеріально відповідальною особою, яка призначається наказом керівника музею.

2.4.4. Передання музейних предметів і колекцій на тимчасове зберігання іншим музеям, юридичним і фізичним особам у межах України здійснюється за згодою музеїв, у яких вони зберігаються, та на підставі угоди, укладеної між двома сторонами:

а) за рішенням структурного підрозділу місцевого органу виконавчої влади, до сфери управління якого належить музей (для музею, заснованому на комунальній формі власності).

2.4.5. Для одержання дозволу подаються такі документи:

а) клопотання місцевого органу виконавчої влади, до сфери управління якого належить музей;

б) клопотання музеїв, установ, організацій, до яких передаються музейні предмети, що містить гарантію дотримання умов зберігання, експонування та вчасного повернення;

в) лист-згода музею (якого передаються музейні предмети);

г) списки музейних предметів у п'яти примірниках із зазначенням їх каталожних даних і страхової вартості.

2.4.6. Музейні предмети, що надійшли в музей на тимчасове зберігання, реєструються у книзі обліку надходжень на тимчасове зберігання.

2.4.7. Передання предметів на тимчасове зберігання, що надійшли до музею історії, але ще не набули статусу музейних предметів і не зареєстровані у книзі надходжень, інвентарній та спеціальній інвентарній книгах, не дозволяється.

2.4.8. Категорично забороняється передання музейних предметів, що перебувають на тимчасовому зберіганні, без згоди їх власника.

2.4.9. Керівник музею має право продовжити термін видавання на тимчасове зберігання, але не більше ніж на рік.

2.4.10. Пакування і передавання музейних предметів здійснюється у присутності особи, яка їх приймає та за наявності доручення та гарантійного листа приймаючої сторони. Відправлення і транспортування музейних предметів здійснюється у супроводі матеріально відповідальної особи (представника сторони, яка приймає або передає).

До акта видачі або приймання додаються залізничні, авто- або авіанакладні на відправлення вантажу.

2.4.11. Повернення музеєм предметів, одержаних на тимчасове зберігання від юридичної чи фізичної особи, відбувається за розпорядженням керівника музею, який їх повертає, і оформлюється актом про повернення предметів до фондів музею з тимчасового зберігання, підписаного головним зберігачем фондів, а також матеріально відповідальною особою, під контролем якої зберігалися ці предмети.

2.4.12. Використання музейних предметів з метою копіювання може здійснюватися з науковою, учбовою цілями, а також як авторське. У всіх зазначених випадках ці роботи виконуються за згодою музею та дозволу органів виконавчої влади, у підпорядкуванні яких вони знаходяться.

2.4.13. Копіювання музейних предметів образотворчого мистецтва студентами художніх навчальних закладів здійснюється на підставі угоди про співпрацю між музеєм і навчальним закладом під наглядом музейних працівників. Копії виконані студентами залишаються в навчальному закладі.

2.4.14. Тимчасове видання творів авторам з метою копіювання здійснюється за згодою музею, на підставі дозволу органу виконавчої влади, у підпорядкуванні якого знаходиться музей та за наявності клопотання місцевого відділення Національної Спілки художників України. У цих випадках складаються акти про тимчасове видання, угода з автором, обумовлюються терміни виконання роботи та повернення твору до музею, розміри авторської копії, яка не може співпадати з оригіналом (більша або менша).

2.4.15. Копіювання музейних предметів, занесених до Державного реєстру національного культурного надбання України з метою їх використання у виставковій діяльності музеїв, погоджується з Міністерством культури України.

2.4.16. Акти про приймання або видачу на тимчасове зберігання нумеруються порядковими номерами із зазначенням додаткового шифру «ТЗ» роздільно, наприклад: ТЗ № 71. Окремо пронумеровані акти про тимчасове зберігання підшиваються в різні справи (акти приймання або акти видачі) в хронологічному порядку.

2.4.17. Усі акти підлягають реєстрації у спеціальних книгах реєстрації актів. Музей має вести окремі книги реєстрації актів: приймання на тимчасове зберігання, видачі на тимчасове зберігання.

2.4.18. Наприкінці року акти нумеруються за сторінками, шнуруються, опечатаються печаткою і залишаються на зберіганні в музеї.

3. ОБЛІК МАТЕРІАЛІВ НАУКОВО-ДОПОМІЖНОГО ФОНДУ

3.1. Матеріали, які віднесені фондово-закупівельною комісією до науково-допоміжного фонду, оформлюються актом про приймання та заносяться до книги обліку науково-допоміжних матеріалів.

3.2. Наукова інвентаризація матеріалів науково-допоміжного фонду не ведеться.

3.3. Переведення матеріалів з науково-допоміжного до основного фонду здійснюється за рішенням фондово-закупівельної комісії та за наказом керівника музею. Переведення матеріалів з основного до науково-допоміжного фонду здійснюється за рішенням Міністерства культури України або виконавчого комітету Бердичівської міської ради.

3.4. Передання матеріалів науково-допоміжного фонду на постійне зберігання іншим музеям здійснюється на підставі дозволу Міністерства культури України або виконавчого комітету Бердичівської міської ради.

3.5. Передавання матеріалів науково-допоміжного фонду з музею на тимчасове зберігання за межі України здійснюється за наказом Міністерства культури і туризму України.

5. ДОПОМІЖНІ ФОРМИ ОБЛІКУ

5.1. Допоміжний музейний облік здійснюється для оперативної та наукової роботи з колекціями музею і має переважно довідковий характер. Облік проводиться за допомогою карток та різноманітних допоміжних описів, які юридичних документів не замінюють.

5.2. У музеї можуть створюватися такі картотеки: облікова, інвентарна, топографічна картотека збереженості, систематична, тематична, предметна, хронологічна, іменна, географічна.

5.3. Для кращого контролю за своєчасним поверненням тимчасово виданих з музею предметів створюються спеціальні контрольні картотеки актів видавання, систематизованих за датами повернення (за місяцями). На картку записуються: номер акта, дата, кому видано, термін видавання.

6. ДОДАТКОВІ ОПИСИ

Метою додаткових описів є об'єднання музейних предметів та музейних колекцій у групи за тими або іншими ознаками (тематичними, топографічними, систематичними та ін.).

На всі місця зберігання (сейф, вітрина, шафа, стелаж, полиця та ін.) у фондосховищах та експозиційних залах складаються топографічні описи (штандарти) таким чином: порядковий номер, номер за книгою надходжень, номер за інвентарною книгою, номер за спеціальною інвентарною книгою, найменування предмета, кількість та комплектність, примітка. Переміщення предметів відмічаються у графі «примітка» і фіксуються у контрольному

талоні, який знаходиться на місці постійного зберігання предмета. У разі зміни місцезнаходження предмета — останній викреслюється з топографічного опису, а в топографічній картці робиться спеціальна позначка. У разі повернення предмета — контрольний талон знищується.

Топографічні описи підписуються матеріально-відповідальною особою. Топографічний опис складається у двох примірниках: один залишається у матеріально-відповідальній особі, другий — прикріплюється на місце зберігання музейного предмета. Обов'язково проставляється дата.

Компактною і зручною формою додаткового опису є надрукована в друкарні «Книжка музейного зберігача».

7. ОБЛІКОВІ ПОЗНАЧЕННЯ

7.1. Одночасно із реєстрацією предметів у книзі надходжень, інвентарній та спеціальній інвентарній книгах на предметах проставляються облікові позначення, що їм присвоєні: шифр музею (його скорочена назва), шифр та номер за книгою надходжень, шифр та номер за інвентарною книгою, шифр та номер за спеціальною інвентарною книгою (на предметах, які містять дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння).

Шифр та облікові номери на музейних предметах проставляються від руки фарбою або тушшю.

7.2. У разі, коли неможливо проставити облікові позначення на самому предметі – їх проставляють на оформленні предмета (рамі, футлярі, паспарту, конверті та ін.), етикетці (бирці або ярлику), які прикріплюються до предмета. На великих предметах (картини в підрамниках, меблі тощо) проставляється відмітка спеціально виготовленим штампом.

7.3. Усі старі етикетки (бирки або ярлики), шифри і номери на предметах, у разі заміни їх новими, зберігаються, але погашаються світлою тушшю або графітним олівцем (для графіки) та умовним знаком (косий хрест) таким чином, щоб їх можна було легко прочитати. Етикетки (бирки чи ярлики) із старими позначеннями, що відображають історію предмета й формування музейної колекції, погашенню не підлягають і зберігаються разом з предметом.

7.4. Предмети, що надійшли до музею на тимчасове зберігання (на виставки, експертизи), шифруються так, щоб облікові позначення легко було зняти. Наприклад: щодо картин, то їх наносять графічним олівцем на підрамник, а на малюнках, гравюрах пишуться зі зворотного боку тим же олівцем. До скульптур, металевих та керамічних виробів, до тканин прикріплюються підвісні етикетки (бирки чи ярлики) з обліковими позначеннями.

7.5. Забороняється зберігання і експонування музейних предметів без облікових позначень. Облікові позначення завжди проставляються на певному місці, установленому для кожної категорії предметів (з використанням для них

необхідних фарби, туші чи олівця), не порушуючи зовнішнього вигляду предметів.

7.6. На картинах шифри і номери проставляються олійною фарбою на верхній або нижній планці підрамника, у лівому куті. На картинах без підрамників — шифри і номери проставляються на крайку полотна із зворотного боку картини знизу в лівому куті. На великих картинах облікові позначення проставляються у двох місцях: зверху та знизу.

7.7. На акварелях, малюнках, гравюрах, плакатах, що виготовлені з цупкого непрозорого паперу, шифри та номери позначаються за допомогою спеціально виготовленого штампа на зворотному боці предмета в правому або лівому куті. На штампі зазначається назва музею та передбачається місце для шифру та номерів, які наносяться графітним олівцем. Не дозволяється використання кольорових або хімічних олівців, чорнила, туші та кулькової ручки.

7.8. Для штампування графічних творів користуються олійною друкарською фарбою. Друкарська фарба наноситься тонким шаром на скляну пластину за допомогою ватного тампона, загорнутого в тонку тканину (шовк, батист та ін.). Штамп невеликого розміру (не більше одного квадратного сантиметра) прикладається до скляної пластини з тонким шаром друкарської фарби, а потім переноситься на графічний твір. Після використання його потрібно вимити скипидаром та зберігати в сухому стані.

7.9. Для гравюр і малюнків на тонкому прозорому або старому папері облікові позначення дозволяється проставляти тільки на окантуванні або монтуванні. На двобічних малюнках штампи та номери проставляються на тому боці аркуша, який при експонуванні перекритий кінцем паспарту якщо композиція малюнка цього не дозволяє, то штампи й номери проставляються на монтуванні.

7.10. На малюнках, умонтованих у раму, паспарту або окантування, облікові позначення дублюються на окантуванні. У разі особливо складного монтування або небажаного розкантивання предмета (якщо розкантивання може призвести до пошкодження даного предмета, наприклад, пастелі) облікові позначення проставляються на окантуванні предмета, про що робиться відповідний запис у графі «Примітка» в інвентарній книзі.

7.11. Альбоми з малюнками або фотографіями шифруються зі зворотного боку титульного аркуша. На зворотному боці кожного аркуша альбому проставляється штамп з шифром музею.

7.12. На іконах (дошках) шифри і номери проставляються білою або блакитною (світлою) фарбою на торці або на зворотному боці дошки. На двобічній іконі облікові позначення проставляються на торці ікони.

На іконах з металу, а також хрестах, мініатюрах, дрібних предметах (сережки, гудзики та ін.) етикетки (бирки чи ярлики) з цупкого картону з

обліковими позначеннями прикріплюються до предмета за допомогою сурової нитки. Прикріплення дротом не дозволяється.

7.13. На скульптурі (дерево, метал, мармур) облікові позначення проставляються на зворотному боці ліворуч у нижньому куті плінта емалевою або олійною фарбою.

На скульптурі невеликого розміру облікові позначення проставляються на піддоні.

На скульптурі великих розмірів, особливо на рельєфах, що прикріплені до стіни, облікові позначення проставляються на неекспозиційних торцях у декількох місцях з різних боків.

7.14. На керамічних предметах (глина, фарфор, фаянс та ін.), а також на предметах з дерева і каменю облікові позначення проставляються на піддоні олійною фарбою або тушшю між двома шарами акрилового лаку таким чином, щоб клейма й марки було видно.

7.15. На предметах з металу облікові позначення наносяться емалевою фарбою або тушшю між двома шарами акрилового лаку.

7.16. Предмети, номери яких нанесені на піддоні, а в експозиції прикріплені до постаменту, до полиці або консолі, забезпечуються номерами на ярлику, який прикріплюється суровою ниткою до предмета.

7.17. На предметах, що відкриваються (коробки, табакерки), облікові позначення проставляються всередині.

7.18. На предметах, прикрашених розписом або різьбленням (прялки, рубелі), облікові позначення проставляються на місцях, вільних від розпису або різьблення.

На предметах, що вкриті лаком, етикетки з обліковими позначеннями потрібно наклеювати риб'ячим клеєм.

7.19. На монетах, нагородах, гемах, дрібних археологічних знахідках облікові позначення наносяться на місце їх монтування та індивідуальну упаковку (конверти, футляри, коробки) з додаванням фотознімка даного предмета.

7.20. До тканин етикетка зі штампом та номерами, проставленими тушшю, виготовлена із світлої цупкої тканини (коленкор, полотно) пришивається із зворотного боку. Якщо предмет зшитий (спідниця) — етикетка пришивається до нижнього краю. До незшитого предмета (хустка, килим) етикетка пришивається у лівому куті. Не дозволяється прикріплення етикеток металевими шпильками, кнопками та ін., що може призвести до появи іржі, на старих предметах — до пошкодження.

7.21. На меблях бирка з обліковими позначеннями (металева або з твердого картону) прикріплюється на зворотному боці, якщо це диван, стілець, крісло — під сидінням на столах — до основної рами, під верхньою дошкою на звороті на шафах — на зворотному боці лівої дверної стулки, яка не має

художньої обробки. У протилежному разі облікові позначення проставляються з тильного боку шафи, на місці, що не покрите лаком.

У разі особливої цінності або ламкості меблів — штамп з обліковими позначеннями проставляється від руки емалевою або олійною фарбами.

7.22. Архітектурні фрагменти шифруються олійною або емалевою фарбами на неекспозиційній частині.

7.23. На окладах, оправах стародруків та книгах пізнішого видання в оправах облікові позначення проставляються емалевою фарбою або тушшю між двома шарами акрилового лаку зі зворотного внутрішнього боку оправи ліворуч знизу, позначення наносяться також олівцем на останній сторінці книги.

7.24. На унікальних книгах штамп та номери (написані під штампом) проставляються графітним олівцем тільки на звороті титульного аркуша знизу ліворуч.

7.25. На окремих рукописних аркушах облікові позначення проставляються так, як і на предметах графіки (штамп, шифр та номери, нанесені м'яким графітним олівцем на зворотному боці аркуша зверху ліворуч).

7.26. На вогнепальній зброї облікові позначення наносяться на неекспозиційній частині або на внутрішньому боці спускової планки, або шляхом прикріплення етикетки на суровій нитці, на холодній зброї — на держаку. На оборонному озброєнні (шоломи, щити та ін.) — на їх внутрішньому боці емалевою фарбою або тушшю між двома шарами якісного акрилового лаку.

7.28. На негативах і діапозитивах облікові позначення проставляються тушшю на емульсії на окремих фотовідбитках — зі зворотного боку в лівому нижньому куті на фотовідбитках, що змонтовані в альбом, — зі зворотного боку обкладинки або титульного аркуша.

На негативах розміром менше 9x13 см облікові позначення проставляються на конверті, на дрібноформатних позитивах — на монтуванні.

8. ЗВІРЕННЯ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ І КОЛЕКЦІЙ З ФОНДОВО-ОБЛІКОВОЮ ДОКУМЕНТАЦІЄЮ МУЗЕЮ

8.1. З метою контролю за станом ведення фондово-облікової документації та фактичної наявності музейних предметів музей щорічно зобов'язаний проводити перевірку наявності і стану збереженості музейних предметів і колекцій, звірення їх з актами, книгами надходжень, інвентарними, спеціальними інвентарними книгами та іншою фондово-обліковою документацією.

8.2. Звірення музейного зібрання здійснюється відповідно до затвердженого керівником плану, яким передбачаються черговість, терміни звірення кожної групи зберігання музейних предметів і колекцій.

8.3. Музей з великим зібранням щорічно проводить перевірку з окремих груп зберігання предметів згідно з планом.

8.4. Звірення музейних предметів і колекцій з фондово-обліковою документацією проводиться комісією у складі не менше трьох осіб, призначеної наказом, і з обов'язковою участю зберігача фондів (матеріально відповідальна особа) даної групи музейних предметів і колекцій.

8.5. Підсумки звірення фіксуються в окремих актах, що підписуються головним зберігачем фондів (матеріально відповідальна особа) та членами комісії, і затверджуються керівником музею. На підставі актів звірення за групами зберігання складається підсумковий акт про повне звірення наявності всього музейного зібрання, який підписується керівником і головним зберігачем фондів (матеріально відповідальна особа).

8.6. Завершення звірення музейного зібрання обговорюється на засіданні фондово-закупівельної комісії музею. Підсумковий акт, протокол фондово-закупівельної комісії, пояснювальна записка керівника музею в разі втрати предмета і вжиті заходи, висновки реставраторів та інша необхідна документація надсилаються органу виконавчої влади, якому підпорядкований музей для розгляду та затвердження.

8.7. Повне звірення наявності основного фонду музею дає можливість упорядкувати основний фонд шляхом звільнення від музейних предметів, які є непрофільними, втратили музейне значення через незадовільний стан збереження, підлягають обліку у науково-допоміжному фонді, номерів помилково наданих двом різним предметам, або навпаки, двох облікових номерів — одному предмету, музейних предметів, які не знайдені, викрадені, втрачені під час аварій.

8.8. Розмір збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) музейних предметів і колекцій, в тому числі занесених до Державного реєстру національного культурного надбання, визначається фондово-закупівельними комісіями музеїв (заповідників) на підставі їх оціночної вартості, зафіксованої в актах про приймання на постійне зберігання.

8.9. Вилучення зареєстрованих музейних предметів у інвентарній книзі здійснюється лише у разі крадіжки (після закриття справи), не виявлення музейного предмета під час звірення, втрати ним музейного значення на підставі наказу Міністерство культури України або виконавчого комітету Бердичівської міської ради, за погодженням з Міністерства культури і туризму України.

8.10. Для одержання дозволу на вилучення музейних предметів до Міністерства культури України або іншого центрального органу виконавчої влади, до сфери управління якого належить музей, подаються такі документи (в залежності від конкретного випадку):

а) клопотання та витяг з протоколу засідання виконавчого комітету Бердичівської міської ради;

- б) витяг з протоколу фондово-закупівельної комісії музею;
- в) підсумковий акт про звірення наявності музейних предметів з фондово-обліковою документацією;
- г) висновок реставратора про стан предмета і неможливість його реставрації;
- ґ) акт, у якому зафіксовано обставини крадіжки;
- д) документи про вжиття заходів дирекцією музею до розшуку викрадених предметів, притягнення винних до відповідальності у відповідності до законодавства України
- е) документи органів Міністерства внутрішніх справ України про розшук або припинення розшуку викраденого музейного предмета
- є) акт про значні пошкодження музейного предмета.

8.9. При вилученні музейного предмета із зібрання музею у полі «Примітка» в книзі надходжень, інвентарній та спеціальній інвентарній книзі робиться спеціальна позначка із посиланням на назву, номер і дату документа, що дозволяє вилучення предмета. Позначка про вилучення предмета з книги надходжень, інвентарної та спеціальної інвентарної книги завіряється підписами керівника музею, головного зберігача фондів (матеріально відповідальної особи) та скріплюється печаткою музею.

8.11. Категорично забороняється використання номерів, які звільнилися після вилучення музейних предметів, для записів інших музейних предметів.

8.12. Переведення музейного предмета з однієї інвентарної книги до іншої (наприклад, з інвентарної книги «графіка» до інвентарної книги «акварелі») і відповідно до зміни його інвентарного номера та шифру проводиться за рішенням фондово-закупівельної комісії музею та за наказом керівника музею за умови, якщо предмет залишається в основному фонді музею.

8.13. Книги надходжень, інвентарні книги та спеціальні інвентарні книги заповнені до видання цієї Інструкції залишаються дійсними, за умови, якщо вони містять усі необхідні відомості про предмет та належним чином оформлені.

8.14. Заміна книг надходжень, інвентарних та спеціальних інвентарних книг на нові відбувається у виняткових випадках з обов'язкового дозволу Міністерства України або виконавчого комітету Бердичівської міської ради. Після завершення роботи з переписування старих фондових книг і оформлення порівняльної відомості складається акт про погашення старих книг обліку. Цей акт і порівняльна відомість розглядаються на засіданні фондово-закупівельної комісії музею.

Музей вищезгадані документи надсилає на розгляд колегії виконавчого комітету Бердичівської міської ради та разом з рішенням колегії — до Міністерства культури України або виконавчого комітету Бердичівської міської ради на розгляд та затвердження.

8.15. До затвердження акта заміни старих книг обліку фондів на нові чинними вважаються старі книги.

8.16. В акті заміни старих книг з обліку фондів зазначаються: дата, за чийм розпорядженням здійснено заміну, причина заміни, а також кількість номерів та предметів, що перенесені до нових книг, кількість номерів та предметів, які були раніше вилучені, кількість номерів, що не зазначені.

8.17. У разі заміни книг обліку — до них переносяться усі музейні предмети із старих книг, крім тих, які вилучені на підставі відповідних документів. У нових фондових книгах проти кожного музейного предмета робляться посилання на шифр і номер за старою книгою, так само як і в старій книзі проставляються новий шифр і номер.

8.18. При складанні нових книг обліку категорично забороняється знищення або порушення цілості старих книг. Старі книги надходжень, інвентарні та спеціальні інвентарні книги постійно зберігаються в музеї поряд з іншою фондово-обліковою документацією.

8.19. Акт на погашення старих книг обліку складається у чотирьох примірниках: перший — залишається у діловодстві музею, другий — закладається у погашену фондову книгу, третій — передається до структурного підрозділу місцевого органу виконавчої влади, до сфери управління якого належить музей, що затвердив цей акт, четвертий — надсилається до Міністерства культури України або іншого центрального органу виконавчої влади, до сфери управління якого належить музей.

9. ЗБЕРІГАННЯ ФОНДОВО-ОБЛІКОВОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ МУЗЕЮ ТА ПОРЯДОК КОРИСТУВАННЯ НЕЮ

9.1. Основні фондово-облікові документи — акти про приймання, про видачу, книги надходжень, інвентарні книги, спеціальні інвентарні книги, книги обліку музейних предметів на тимчасове зберігання — підлягають реєстрації у книзі реєстрації фондово-облікової документації музею згідно зі списком, затвердженим наказом керівника музею, і постійному зберіганню під контролем у матеріально відповідальних осіб.

9.2. Основні фондово-облікові документи — акти про приймання, про видачу, книги надходжень, інвентарні книги, спеціальні інвентарні книги, книги обліку музейних предметів на тимчасове зберігання — зберігаються у вогнетривких шафах у закритому, опломбованому (у неробочий час) приміщенні і стороннім особам не видаються.

9.3. Забороняється винесення усіх перерахованих облікових документів і книг з приміщення музею. Співробітники музею користуються обліковою документацією лише за службової необхідності і в присутності матеріально відповідальної особи.

9.4. Співробітникам музею і зберігачам фондів перераховані документи видаються для чергових записів і позначок у спеціально призначеному приміщенні. Для більш тривалої роботи із зазначеними документами вони

можуть бути винесені до іншого приміщення, але кожного разу з особливого дозволу головного зберігача фондів (матеріально відповідальна особа).

9.5. У кінці робочого дня документи обов'язково здаються відповідальним за їх зберігання особам і на ніч залишаються у місцях їх постійного зберігання.

10. ДЕРЖАВНА СТАТИСТИЧНА ЗВІТНІСТЬ МУЗЕЮ

На 1 січня кожного року складається опис фондово-облікової документації. Зведені дані про рух музейних предметів (нових надходжень та таких, що видані на постійне зберігання) вписують у річний звіт за формою № 8-НК.

Статистична звітність є обов'язковою для музею.

Висновки. Отже, надіємось, що «Інструкція з обліку музейних предметів державної частини музейного фонду України в Музеї історії міста Бердичева» подана в даній публікації стане корисною для складання такого ж документу в інших державних та комунальних музеях України з відповідними змінами, які будуть враховувати специфічні особливості та проблеми кожного з музеїв.

Розділ IV. ІСТОРІЯ БЕРДИЧЕВА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ

УДК 908

ЯРМОШИК І.І.
(м. Житомир)

ІСТОРІЯ МІСТА БЕРДИЧЕВА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛЬСЬКИХ АВТОРІВ ХІХ ст.

Помітною тенденцією польської історіографії є наявність ґрунтовних історико-краєзнавчих праць про минуле конкретних населених пунктів польської держави, у тому числі й українських територій, котрі входили до складу Речі Посполитої. Така традиція започаткувалася ще в ХVІ ст. Першою у цій царині була книга Яна Красінського «Polska, czyli opisanie topograficzno-polityczne Polskiw wieku ХVІ oraz materiały do panowania Henryka Walezjusza» [1]. Вперше була видрукувана у 1574 р в Італії латинською мовою. У перекладі на польську вийшла у Варшаві у 1852 р. У ній описано тогочасну Річ Посполиту (політичний лад, становий устрій, звичаї тощо) та складові частини її території із екскурсом у минулі їх часи. Відповідно до цього Я. Красінський розділив книгу на кілька частин. У першій із них йдеться про власне польські землі, у другій описано Литву. Четвертий та п'ятий її розділи присвячені опису Русі, у п'ятому автор зосередився на висвітленні проблеми входження

руських земель під владу польських королів. З-поміж інших згадує кілька українських міст. Найвідомішим містом Русі він назвав Львів, коротко описав Кам'янець, Перемишль, Люблін. Про Київ відгукнувся як про славу столицю колишньої Русі, який зберігає своє значення як центр воєводства. Волинь автор назвав найбільш залюдненою частиною руських земель, найбільшим тутешнім містом вважав Луцьк. Про інші згадав, що вони є менш відомими. Бердичева з-поміж них не згадує, очевидно через те що його тоді ще не існувало [1, s. 112].

Майже одночасно із книгою Я. Красінського була написана праця Станіслава Сарницького «Опис давньої та нової Польщі» (*Descriptio veteris et novae Poloniae cum divisione eiusdem veteris et novae*), видрукувана латинською мовою [2]. У ній автор поєднав описи не лише польських земель, але й сусідніх держав – Лівонії, Пруссії, Литви, Русі. Населені пункти українських територій сконцентровані в алфавітному порядку у розділі «*Polo, Lithva, Rus, Prus*». Основу розповіді про українські населені пункти склали матеріали люстрації земель 1576 р. Серед них згадані Житомир, Кременець, Олика, Степань, дещо більша за обсягом стаття присвячена Острогу як садибі князів Острозьких (*ducum Ostrogthorum*).

Низка важливих історико-краєзнавчих досліджень про минуле населених пунктів з'явилося у польській історіографії XIX ст. Першою була монографія Томаша Свенцького [3] та велика у трьох томах й чотирьох книгах праця Міхала Балінського і Тимотеуша Ліпінського, де українські матеріали вміщені у другій частині другого тому [4]. Видання їх праці «*Starozytna Polska...*» стало поштовхом до наступних праць у цьому напрямку.

Кілька помітних досліджень з історії міст і сіл Правобережної України у другій половині XIX ст. підготував Тадеуш Стецький [5]. У науковому доробку, відомого дослідника минулого Волині та Правобережної України Яна Гіжицького теж є подібна праця, присвячена історії Старокостянтинів [6]. Згадані монографії містять короткі історико-статистичні, географічні довідки про населені пункти усїєї Речі Посполитої в межах до 1772 року (окрім праць Т. Стецького та Я. Гіжицького).

Найбільш ґрунтовним виданням, яке становило науковий підсумок у вивченні історії міст і сіл Речі Посполитої у XIX ст. став багатотомний енциклопедичний

«*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*», який виходив упродовж 1880 – 1902 рр. у Варшаві. Ініціаторами видання стали Філіп Сулімерський та Владислав Валевський. Поява томів цього «*Słownika...*» відразу ж викликала зацікавлення як польських так і українських науковців. Про нього з'явилося ряд відгуків та рецензій у тогочасних наукових часописах [7]. В. Ольшевич опублікував спеціальну розвідку про підготовку цього видання та дослідив життєвий і творчий шлях авторів, які брали участь у написанні матеріалів до «*Słownika...*» [8].

Вітчизняним краєзнавцям «Słownik...» теж є добре знаним виданням, однак публікацій про нього небагато. Згадати можна лише невеликі замітки М. Манька про «Słownik...» та про одного із авторів волинських матеріалів Юзефа Кшивіцького [9]. На сьогодні це видання з точки зору його внеску у вивчення та популяризацію історії населених пунктів українських земель залишається не достатньо вивченим. Автор цієї статті звертався до цього питання у кількох своїх публікаціях про населенні пункти Житомирщини, зокрема про Овруч та Житомир [10].

Завданням даної публікації стане представити бачення авторів цього польського енциклопедичного видання на історичне минуле Бердичева. Актуальність цього видається важливою у наш час та обумовлена тенденціями розвитку краєзнавчого руху на Житомирщині, зацікавленістю широких кіл громадськості історією малої вітчизни, конкретних населених пунктів.

Джерельною базою для цієї статті є безпосередньо публікації «Słownika geograficznego Królestwa Polskiego», редакція якого сама дбала про те, щоб повідомляти читачам про хід підготовки матеріалів, творчі пошуки і редакційного і авторського колективу.

Ініціатором видання та головним редактором словника був Філіп Сулімерський (1843 – 1885), редактор часопису «Wędrowiec». Про свої плани розпочати таке видання він оповістив на сторінках цього часопису на початку 1878 року. Звернення Ф. Сулімерського знайшло підтримку та чимало схвальних відгуків із різних куточків колишньої Речі Посполитої. Таку ініціативу між іншим підтримав і відомий культурно-просвітницький діяч Волині Юзеф-Ігнацій Крашевський, про що він повідомив Ф. Сулімерського у своєму листі [8, s. 65], та уродженець Волині історик Мар'ян Дубецький, у науковому доробку якого є ряд праць з історії Волині та Київщини.

Така підтримка відомих діячів спонукала Ф. Сулімерського розширити початковий задум, і зробити видання з детальним географічно-статистичним описом та історичними відомостями про кожну місцевість. Замість раніше запланованих двох томів Ф. Сулімерський запроєктував п'ятитомне видання (а в кінцевому результаті вийшло 15 томів). Він звернувся до співвітчизників із відозвою матеріально підтримати таку потрібну працю. Відозва знайшла схвальний відгук і землянин Владислав Валецький погодився матеріально підтримати видрук «Słownika...». Невдовзі визначилися і з назвою майбутнього видання, яка кілька разів змінювалася із різних причин, дехто з дослідників вважає, що з огляду на царську цензуру. Томи «Słownika...» містять опис місцевостей, які охоплюють усі складові частини першої Речі Посполитої в кордонах до 1772 року. На нашу думку, тут позиція цензури менше важила, запропонована назва точніше відображала суть видання.

Словник був задуманий як своєрідна краєзнавча енциклопедія, а це вимагало залучення здібних до такої роботи працівників. Сам Ф. Сулімерський

закінчив фізико-математичний відділ Головної школи у Варшаві, яка у своїй структурі не мала кафедри географії. Хоч він і був редактором географічного часопису, але особисто географічними дослідженнями не займався. Він виступав перш за все ініціатором та організатором видання, хотів пробудити у читачів інтерес до своєї країни її минулого. Ф. Сулімерський отримав багато листів від науковців із різних регіонів колишньої Речі Посполитої, які обіцяли співробітництво й сприяння у доставці необхідних джерельних матеріалів та наукових статей.

Програма видання охоплювала такі проблеми: 1) місцевості Королівства Польського; 2) найважливіші місцевості в Прибалтійських, Західних і Південних губерніях Російської імперії; 3) Губернські міста, поштові, телеграфні, залізничні станції в інших губерніях Європейської частини Росії; 4) найважливіші місцевості Західної і Східної Пруссії, Великого князівства Познанського, Шльонська Пруського, зокрема тамтешні слов'янські топоніми; 5) Найважливіші місцевості Галичини, Шльонська Австрійського, Моравії, слов'янських комітатів Угорщини, Буковини, навіть тих, які піддалися германізації, мадяризації і романізації; 6) Гідрографія та орографія названих країв; 7) Усі місцевості мали бути описані з точки зору географічної, статистичної, суспільної (школи, релігія, промисли, комунікації, торгівля), історичної (виникнення населеного пункту, найважливіші події, пов'язані із ним) [11, s. 1 – 2].

Очевидно, що така фундаментальна праця могла з'явитися лише завдяки добре зорганізованій праці широких кіл польської інтелігенції, яка цікавилася минулим своєї країни. Публікація словника стала можливою значною мірою завдяки пожертвуванням мецената польської науки Владислава Валевського, який виділив на видання книг майже 13 тисяч рублів [8]. Підтримали видання і передплатники. Після смерті В. Валевського у 1890 р томи «Słownika...» виходили за фінансової підтримки Каси імені Юзефа Мянзовського, що за визнанням редакції, зробило можливим завершити видання [12, s. 5].

До підготовки статей було залучено чимало авторів, переважно професійних науковців, всього у роботі над «Słownikiem...» були зайняті майже 150 осіб. Більшість із них працювали безоплатно, не вимагаючи гонорару, деякі за скромну винагороду. Перші випуски «Słownika...» у виді п'ятиаркушевих зошитів почали надходити передплатникам із січня 1880 року. Досвід перших томів дав змогу виробити більш ґрунтовні засади дальшого видання «Słownika...», збільшити його обсяги. Так, якщо I і II томи містили в собі сім літер алфавіту (до літери «Н»). То в наступних випусках одна літера іноді займала весь том, а інколи й два (літери K, P, S, W).

Авторами використано значне коло історичних, статистичних джерел, урядову інформацію, мемуарні твори, а також дані надіслані любителями місцевої історії. Під час роботи над статтями про українські топоніми польські

автори використовували результати краєзнавчих пошуків волинських краєзнавців: Василя Пероговського, Луки Рафальського, Аполонія Сендульського, Миколи Теодоровича та інших, статті яких опубліковані на сторінках періодичних видань як то «Волинские губернские ведомости», «Волинские Епархиальные ведомости», «Волинь» та інші. Використовувалися публікації збірників «Архив Юго-Западной России»

Це дозволило редакційній колегії, авторському колективу подати широку панораму минулого та сучасного (станом на другу половину XIX ст.) населених пунктів давньої Речі Посполитої. На сторінках томів є гасла про регіони, міста, села, осади, ріки, озера, гірські масиви. Головними географічними межами видання було Королівство Польське, разом із тим воно охоплювало й території губерній, які відійшли до Росії, Прусії, Австрії, частково Угорщини, Буковини.

Над написанням статей про населені пункти українських земель працювали відомі польські науковці. Серед них варто назвати історика Олександра Яблоновського, автора статей «Україна», «Задніпров'я», «Запорожжя» та ряду інших. Найбільшу кількість статей про населені пункти Волині, Литви та інших регіонів, які увійшли до російського забору, написав вихованець Варшавської Головної школи Юзеф Кшивіцький. До співробітництва у «Słowniku...» він був залучений Б.Хлебовським після смерті Ф.Сулімерського. Окрім редакційної роботи, Ю.Кшивіцький був автором статей про основні населені пункти регіону та статті «Волинь». За твердженням В.Ольшевича він не був професійним істориком, але відзначався науковим сумлінням і ретельно користувався історичними джерелами [8, s. 57-58]. Над статтями про населені пункти Волині працювали й обивателі Волинської губернії Людвік Дзедзіцький, Болеслав Камінський, М.Мацішевський, ксьондз Мечислав Осташевський, Клемент Пшеджиминський, Людвік Рокоссовський із села Юрківщина Новоград-Волинського повіту, Леон Романовський із Славути, Зигмунт Ружицький із Острога. Редакція назвала їх в числі найбільш активних авторів, які до кінця підтримували видання [12].

Із активних авторів статей про населені пункти українських земель слід назвати й Едварда Руліковського (1825-1900 рр.), уродженця Київської губернії, який освіту здобував за кордоном у Колеж де Франс та у Сорбонні, історика, археолога, етнографа, члена Київської археографічної комісії, члена Антропологічної комісії Краківської Академії Знань (Akademii Umiejętności). Він був автором кількох важливих історико-краєзнавчих нарисів про населені пункти Київщини. Вивченням історичного минулого Київщини він зайнявся уже в 40-х роках XIX ст., обстежував приватні архівосховища, родинні документи, приватні колекції (зокрема відомого бібліофіла із Ходоркова Костянтина Свідзінського). У 50-х роках почав друкувати невеликі історичні нариси в тогочасних польських періодичних виданнях – «Atheneum»,

«Dzienniku Warszawskim», «Kronice wiadomości krajowych i zagranicznych». До речі в останніх він помістив кілька публікацій про постать українського гетьмана Івана Мазепу. У 60-х роках надсилав свої дописи до Енциклопедії Самуеля Оргельбранта. Усі його праці стосувалися історії населених пунктів України. Найбільш відомі з них «Opis powiatu Wasilkowskiego» [13], «Opis powiatu Kijowskiego» який був виданий М. Дубецьким у 1913 р уже після смерті автора [14] та інших.

Від 1880 року Е. Руліковський постійно співробітничав із редколегією «Słownika...». Сам подав до видання низку статей про населені пункти України і Білорусі, його перу належить і стаття про річку Тетерів, він ділився із іншими авторами історичними відомостями (наприклад, надсилав Ю.Кшивіцькому матеріали для статті про місто Житомир). М. Дубецький замітив, що співпраця із «Słownikiem...» поглинала багато часу дослідника і була щасливим випадком для історії України [15]. Друком вийшла невелика кількість творів Е. Руліковського, більшість залишилася в рукописах і були передані родиною у бібліотеку Оссолінеум у Львові. Нині зберігаються у відділі рукописів Львівської Національної Наукової бібліотеки імені В. Стефаніка і чекають своїх дослідників.

Стаття про Бердичів [16] опублікована без підпису автора, але в її тексті зазначено, що подана вона за матеріалами Е. Руліковського [16, s. 138]. Очевидно в основу статті були покладені джерельні матеріали надіслані ним до редакції і нею опрацьовані. Можливо цим пояснюється певна схематичність і поверховість відомостей поданих про Бердичів. Значною мірою вони майже дослівно повторюють текст гасла про Бердичів у вищезгаданій праці М. Балінського й Т. Ліпінського. Ми не знайдемо тут глибоких узагальнень, принципових висновків, намагання пов'язати історію Бердичева з історією інших українських територій. Побіжно відмітимо, що Е. Руліковський був і автором гасла про річку Гнилоп'ять [17]

Автор цієї статті не вважає за необхідне коментувати нарис про місто Бердичеву. На наш погляд кориснішим буде знайомство із первісним текстом, який пропонується як додаток до цієї статті у нашому перекладі із польської. Зауважу лише, що він не складає враження завершеного цілісного історичного викладу про минуле Бердичева, але містить чимало важливих фактичних відомостей, взятих іноді уже із втрачених на сьогодні джерел, які у поєднанні із іншим документальним матеріалом послужать дальшим дослідженням історії давнього міста.

Хочеться акцентувати увагу на організаційних моментах підготовки цього видання. У другій половині ХІХ ст. на землях Правобережної України з'явилося чимало польських шляхтичів, які досліджували минуле цих земель. Вони були розпорошені по різних місцевостях, проводили свої роботи не систематично, часто не знали один про одного і об'єднати їх було неможливо. Таку об'єднавчу функцію багато в чому виконали організаційні зусилля по

підготовці матеріалів до «Słownika...». Уже від моменту його появи він став яскравим зразком енциклопедичної праці, у якій поєдналися зусилля редакторів, авторів та видавців. За своїм обсягом основні чотирнадцять томів «Słownika...» дорівнювали 28 томам Великої Енциклопедії Оргельбранта, яка раніше вважалася найбільшим польським енциклопедичним виданням. А пізніше вийшов ще додатковий XV том у двох частинах, до якого увійшли відомості про раніше упущені редколегією населені пункти. Та й редакція наголошувала, що до появи «Słownika...» такі всесторонні відомості не поєднувала жодна праця, навіть трьохтомник М.Балінського та Т.Ліпінського.

Читачі отримали видання, яким могли користуватися історики, географи, журналісти, економісти, кожен хто більше дізнатися про міста і села, географічні об'єкти колишньої Речі Посполитої в кордонах до 1772 року. І на сьогодні видання залишається важливим джерелом для дослідницьких праць про минуле для багатьох наук, таких як історична географія, генеалогія, етнологія, культурологія, історичне краєзнавство та інші галузі гуманітарних знань.

Статті опубліковані на сторінках «Słownika...» є своєрідним підсумком дослідження польською історіографією минулого населених пунктів Речі Посполитої. Разом із тим це є новий вагомий внесок у вивчення та популяризацію минулого й українських теренів. Статті «Słownika...» разом із іншими науковими дослідженнями польських авторів (Т.Свенцького, М.Балінського, Т.Ліпінського, О.Пшездзецького, Ю.-І.Крашевського, Я.Гіжицького, Т.Стецького) формували уявлення про Україну та її регіони як серед поляків так і українців.

1. Krasiński J. Polska, czyliopisanietopograficzno – polityczne Polski w wieku XVI oraz materiały do panowania Henryka Walezjusza / Jan Krasiński. – Warszawa: wdruckarni Stanisława Strąbskiego, 1852. – 250, [4] s.
2. Sarnicki S. Descriptio veteris et novae Poloniae cum divisione eiusdeum veteri et nova. - Krakow, 1585. – 72 p.
3. ŚwiąćkiT. OpisstarożytnejPolski / Tomasz Świąćki. – Kraków, 1816. – Т. 1,2.; wyd. 2. Kraków, 1828.
4. Baliński M. Lipiński T. Starożytna Polska pód względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana/Michał Baliński, Tymoteusz Lipiński. – Т.2. – Cz.2. –Warszawa, 1845. – S. 547 – 1431, IX s.
5. Stecki T. Wołyń pódwzględemstatystycznym, historycznymiarcheologicznym /Tadeusz Stecki. – Т.1. – Lwów, 1864. – XII, 387 s.; Т.2. – Lwów, 1871. – VI, 473 s.; SteckiT. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. – Kraków, 1888. – IV, 347 s.; Stecki T.J. Książęce gniazdo (Klewań). – Kraków, 1885. – 154 s.
6. Wołyniak (GizyckiJ.M.) Spis ważniej szychmieij scowości w powiecie Starokonstantynowskim na Wołyniu / JanMarekGizycki. – Stary-Konstantynów: nakłademniektórychziemiannołyńskich, 1910. – 767 s.

7. Calier E. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego / E. Calier // Ateneum. – Warszawa. – 1880. – Zeszyt 3. – S. 579 – 589.; A.W. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego // Biblioteka Warszawska. – 1880. – Listopad. – S. 313.; Sabowski W. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego /W. Sabowski // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1881. – R. 9. – Nr. 1. – S. 91 – 96.; Callier E. Uwagi krytyczne nad Słownikiem geograficznym Królestwa Polskiego. – Poznań, 1882.
8. Olszewicz W. «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego» i jego twórcy /Władisław Olszewicz // Studia i materiały z dziejów nauki polskiej. – Serya C. – Zeszyt 10. – Warszawa, 1965. – S. 43 – 102.
9. Манько М. Волинські матеріали «Словника Географічного Крулевства Польського і інших країв словянських та їх автори /Микола Манько. // Звягель древній і вічно молодий. Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 200-річчя утворення Волинської губернії, 200-річчя найменування міста Звягеля Новоградом-Волинським. – Новоград-Волинський, 1995. – С. 225 – 226.; Манько М. Юзеф Кшивіцький – автор волинських матеріалів визначної пам'ятки польської краєзнавчої літератури «Słownik geograficzny Królestwa Polskie go i innych krajów słowiańskich» /Микола Манько. // Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур. – Ізяслав – Острогоз: вид. Національного університету «Острозька Академія», 2006. // <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies.iziaslav/14manko.html>.
10. Ярмошик І. Історія населених пунктів Волині на сторінках «Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego» (друга половина XIX ст.) / І. Ярмошик // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. - № 3 (71). – Дніпропетровськ, 2010. – С. 12 – 16.; Ярмошик І. Історичне минуле міста Овруча в дослідженнях польських науковців XIX ст/ І. Ярмошик. // Волинські історичні записки. Збірник наукових праць. – Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. - Вип. 8. - С. 142 – 147.
11. Przedmowa // Słownik geograficzny Królestwa Polskie go i innych krajów słowiańskich. – Т. I. – Warszawa: nakład F. Sulimierskiego i W. Walewskiego, 1880. – S. 1- 2.
12. Odredakcyi // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т. XIV. – Warszawa: druk “Wieku”, 1895. – S. 5.
13. Rulikowski E. Opis powiatu Wasilkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym / E. Rulikowski. – Warszawa, 1853. – 243, 2 s.
14. Rulikowski E. Opis powiatu Kijowskiego / E. Rulikowski. – Kijow – Warszawa, 1913. – 213 s.
15. Dubiecki M. Przedmowa wydawcy // Rulikowski E. Opis powiatu Kijowskiego / E. Rulikowski. – Kijow – Warszawa, 1913. – S. I – VII.

16. Berdyczow // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich – Т.1. – Warszawa, 1880. – S. 134 – 138.
17. Hnyłopiat // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich – Т.3. – Warszawa, 1882. – S. 84.

ДОДАТКИ ДО СТАТТІ

Бердичів

(переклад здійснено за: **Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich – Т.1. – Warszawa, 1880. - S. 134-138**)

Бердичів, над р. Гнилоп'яттю, від 1846 р. повітове місто Київської губернії, здавна розташоване на границі полів і лісів, під 49°54' географічної широти і 46°15' географічної довготи. Якщо ми перенесемося на чотири з половиною віки назад, то побачимо, що вся околиця, де зараз розкинувся Бердичів, після монгольського розорення була пустою і ліистою. Приблизно в 1430 р., чи дещо пізніше, великий князь Свидригайло усю цю безлюдну пустку над річками П'ятот і Гуйвою надав за заслуги Каленикові, наміснику Путивельському і Звенигородському, протопласту дому Тишкевичів, який був у нього «за голову до ради і правицею до війни» (Архив Юго-Западной России. – Ч. 6. – Т. 1. – С. 229; Pożarski A. Annibaladport. Vladimirus).

Але Бердичева на тих безкрайніх і диких просторах іще не було і лише згодом, згідно усних народних переказів, на місці, де зараз лежить Бердичів, постав хутір, який в дикій стороні, посеред зарослів і води, збудував для себе підданий тих маєтків на прізвисько Бердич, від якого це поселення, яке пізніше стало залюдненим, було назване Бердичевом. Дідичами того осаду були вже внуки, вище згаданого, Каленика Тишкевича, які назвалися так від його сина а свого батька Тимотеуша, або Тишка. Той осад, розміщений в гарній і забезпеченій місцевості, швидко став заповнюватися людністю, але в 1483 р. внаслідок нападу татар Менглі Гірея, коли по всьому краю кров цілими потоками лилася, спалені села були спустошені і залишилися без мешканців, тоді і Бердичів спіткала така ж доля. Бердичів, як і інші маєтності Тишкевича, перетворився в дику безлюдну пустиню.

Найдавніша писемна згадка, яка стосується Бердичева, є опис Житомирського замку 1545 р., де зазначено що піддані з опустілих маєтностей Тишкевича (зі Слободищ, Чортоліс (нині Пулини), Бернавки (нині Білополе) і з Бердичева після нападу Менглі Гірея довгий час перебували в городнях на замку в Житомирі. Ці ж піддані з Бердичева (вказує той же опис) повинні були ходити до Житомирського замку «на сторожу і кликанне в ночі». Друга згадка відноситься до тих же часів і знаходиться в акті розмежування Великого Князівства Литовського від Корони Польської в 1546 р., у якому

повідомляється що ґрунти Бердичева п.п. Калениковичів, а тепер п. Василя Тишкевича розкинулися аж до Хмільника (Limites. – S. 193)

Близько 1561 р. помер Василь Тишкевич, воєвода підляський, староста мінський і свої маєтності (вотчинні і дідичні), Бердичів, Слободище і Чортоліси передав своїм синам Юрію (Jerzemu) і Каленику та внукові Костянтинові (його тестамент). В інвентарі Тишкевичівських маєтностей за 1593 рік читаємо: «Місто новоосаженне Бердичів, розташоване над річкою П'ятем, яке ЙМ (Федір Тишкевич) недавно осадив власним коштом і накладом, у якому 140 осілих димів, які жодних повинностей не несуть, згідно вольностей наданих листом його милості, у тому листі ті вольності ширше описані.

У містечку розпочали будувати замок на городищі, і в тому замку такі споруди: спереду над валом збудована вежа, у тій вежі світлиця, в стіні чотири світелки (бійниці), шість городень, на горі збудована велика зала, пекарня, сіни, світелки, навпроти світелки двоє сіней і комора, навпроти вежі розпочато будувати і недобудовано сіни, і наостаток городище обнесено острогом; навколо замочку пригорок теж острогом обмуровано. Під замком над річкою П'ятою насипано греблю, став залитий і млин збудований, у тому млині чотири жорна, два мучних, третя стенина, а четверта фолуш. Той млин того ж 1599 року (sic) Йогомилість віддав за сто кіп грошів на рік в аренду єврею, з митом погребельним – від воза по грошу. А іншого пожитку і доходу з міста не має, шинки містечка від усього (sic) звільнені також, лист надання вольностей на 12 років від його милості даний мені показували, копію з якого до його милості через мене дали. Фільварку до того замку і містечка Бердичева на його милості не має» (АЮЗР. – Ч. 6. – Т. 1. – І. 227).

Згаданий тут дідич Бердичева, то був Федір Фридерик Тишкевич, воєвода Новоградський, син Теодора і внук Василя, вище згаданого, Тишкевичів. Від Фридерика Тишкевича Бердичів перейшов згодом до його сина Януша, який спочатку був житомирським старостою, потім Київським воєводою. Той Януш Тишкевич, коли перебував у татарській неволі, то йому приснилося, що він стояв у каплиці, де покоїлося тіло його матері і над вівтарем побачив стоячу свою матір, яка промовила до нього: «Сину Януше, тут повинен збудувати фортецю нездоланну у всі віки». То ж скорим часом був чудесним чином визволений з неволі, у якій перебував 1626-1627 рр. 19 липня 1630 р. в Люблінському трибуналі зробив запис, у силу якого віддав місце в Бердичеві, де постав замок на схилі гори з боку ріки, стрімким і неприступним з усіма його приналежностями на костьол і кляштор оо. босих кармелітів і з селом Скригайлівка із 1500 зп. двома платежами маючих виплатити. В результаті цього 3 березня 1634 р. київський біскуп Анджей Шолдрський заложив перший камінь у фундамент дольного костьола під назвою Непорочного зачаття Н. П. Марії, св. Михайла Арх., Іоана Хрестителя і Євангеліста, по закінченні якого фундатор переніс туди ікону Найсвятішої

Богоматері Марії, яка тримає на лівій руці Ісуса, намальовану на полотні і прибиту на кипарисову дошку, яка здавна зберігалася в його домі.

Відтоді це місце стає досить відомим, ікона славиться чудами, а кляштор оточений валом і підйомним мостом, озброєний гарматами, осаджений гарнізоном стає фортецею на пограниччі цивілізації, від татар і козаків.

Згодом настали часи козацьких воєн і Бердичів, який опинився на шляху неприязельських загонів, зазнав незгод війни і її наслідків. У 1648-49 і 53 роках місто разом із костьолом і кляштором оо. кармелітів пізнало нищівну руку татар і козаків. Але зрештою після тих бід, що випали цьому краю, коли після гадацького трактату, ледве відновився мир і спокій і коли у 1663 р. шляхта повернулася до спустошених своїх маєтків, повернулися, не зважаючи на нові переслідування, і кармеліти до свого опустілого кляштору і міста. Тим часом нащадки Януша Тишкевича, засновника їх кляштору, (Януш відійшов з цього світу у 1649 р.), оскаржуючи зроблений ним запис, хотіли позбутися кармелітів. Раді були зробити це з допомогою козаків і підмовляли до нападу, перебуваючих у Бердичеві козаків, спочатку гетьмана їх, потім його полковника Орду. Однак обидва не схилилися до такого і не захотіли гнітити монахів і святе місце. Тоді самі Тишкевичі вдалися до беззаконня: у 1684 р. 19 березня комісар Бердичівський Свідерський і комендант Міхал Грабовський, офіцери і жовніри познанського старости напали на кляштор і пограбували костьол. Двома роками пізніше інший комісар Пухачевський із драгунами Тишкевичів вдерлися до кляштора, вигнали монахів. Кармеліти змушені були виселитися з Бердичева і за кривди свої розпочали судовий процес, який затягнувся надовго. Але близько того часу (у 1687 р.) Тереза Тишкевичева, литовська обивателька, виділила Бердичів з маєтків Тишкевичів, вийшовши заміж за Криштофа Завішу, воеводу Мінського, який часто приїжджав сюди із Литви. Бердичівські маєтки стали сумними пустощами і Завіша, об'їжджаючи ту пусту Арабію, як він сам висловлювався, полював тут на лосів і медведів. За його урядування постав у Бердичеві двір, який називали замком, бо був обнесений валом.

У 1703 р. почалися на Україні неспокої з приводу бунту Палія і козаки несподівано напали на полковника Рушица і Якуба Потоцького, які стояли табором під Бердичевом, в Дубині під Ришковцями розгромили їх вщент. У 1704 р. гетьман Мазепа схопив Палія, ув'язнив його в Бердичівському підземному костьолі, один з відділів якого відтоді називають тюрмою Палія.

Тимчасом після довгого правосуддя кармеліти у 1717 р. нарешті отримали декрет трибуналу, який наказував винним заплатити певну суму на реставрацію кляштору і підтверджував записи воеводи Януша Тишкевича. Як пише у своїх спогадах за 1717 р. Криштоф Завіша: «Справедливо наладили з їх милостями ксьондзами кармелітами, з прибуттям їх милості ксьондза провінціала, шановного, достойного і дуже великої присмності капелана з

дому Бжостовських, який цілий тиждень проживав у Бердичеві. Створювали йому всілякі вигоди і услуги поки тут проживав і коли від'їжджав згідно його достоїнства. Відтоді ксьондзи кармеліти заспокоїлися, проживали в малому дерев'яному кляштору розпочали спішно працювати над відновленням підземного костьола, що тривало аж до 1737 р. У 1721 році помер Криштоф Завіша, воєвода Мінський і маєток Бердичів перейшов у володіння його дочки Барбари Францішки, яка у 1710 р. вийшла заміж за Миколая Фаустина князя Радзивілла, мечника Великого Князівства Литовського.

Того ж року (1721) кармеліти привезли зі Львова чудотворну ікону найсвятішої Богородиці Марії, де вона перебувала 73 роки, і помістили в дольному костьолі. Але коли 1731 р. Україна знову заройлася гайдамацтвом, ікону повторно відвезли до Львова, звідки її повернули лише у 1737 р., коли кармеліти почали будувати верхній костьол.

Фортеця, яка постала навколо кляштора і костьола теж стала метою гайдамацьких нападів, щоб нею заволодіти і в 1749 р. Удалрик князь Радзивіл для захисту міста і околиць від їх грабунків здійснив проти них напад. Схоплених гайдамаків віддавали до робіт у фортеці і будівництва костьола. 9 жовтня 1751 р. ксьондз Каетан Солтик біскуп коадьютор Київський приїхав із Житомира до Бердичева для відбуття візиту в кляшторі і люстрації фортеці. Відтоді фортеця мала стати складом майна і притулком навколишніх обивателів в часи тривоги і небезпеки, забезпечена гарнізоном і гарматами, була під командою преора. У 1754 р. сюди знову приїхав біскуп коадьютор Солтик для консекрації завершеного верхнього костьола. Тоді постав чудовий прикрашений храм Богородиці Марії, уже цілком завершений, на фундаментах дольного костьола, склепіннями з капулою і красивої структури фациатою, і двома вежами по боках, постали і монастирські мури, навколо фортечної стіни опоясані ровом, зі всіх сторін храм мав гарний вигляд. Пана Бенедикт XIV на прохання військових, які перебували на Україні, переслав в оздобленій труні тіло св. Теодора і частину хоругви св.Юрія, жовнірів-мучеників, і що важливо, наказав у 1753 р. власним коштом виготовити 2 золоті, прикрашені смарагдами, корони, призначені для укоронування чудодійної ікони. Трьома роками пізніше, 16 липня 1756 р., ксьондз Каетан Солтик біскуп київський, здійснив обряд коронації. Місто Бердичів у той день було украшене зібранням найперших достойників краю і провінції. У той день по полудні говорив проповідь молоденький натоді ксьондз Ігнатій Красицький, Київський канонік. Трьома роками потому відбувся другий священний обряд. До того часу тіло засновника кляштора, Януша Тишкевича, воєводи Київського, було похованим у Любліні у ксьондзів кармелітів. 28 серпня 1759 р. відбулося публічне урочисте перенесення того тіла до костьола босих кармелітів у Бердичеві. Казимир Хоєцький, комендант Бердичівської фортеці, під час того обряду виголосив похвальну промову. Від того часу Бердичів, раніше непомітне містечко, почало залюднюватися і збагачуватися, але не завдяки старанням і

допомозі власників князів Радзивілів, а завдяки напливу набожного люду, який із набожества свого. збираючись великими громадами, урочисто приходив навіть із далеких сторін, для віддання поклону Богородиці в образі чудодійної ікони. Місто почало приваблювати, з метою отримання зиску, багатьох купців, як вітчизняних так і закордонних, з Австрії, Росії з різними товарами, які завжди мали добрий попит на свої товари, почали облаштовувати у Бердичеві лавки, будинки і крамниці. Спокійне правління Августа III і Понятовського і саме розташування міста посеред провінції, невелике мито на товари на кордоні, добре вплинуло на розвиток Бердичева, який розростався і ставав заможнішим. Ксьондзи кармеліти заснували в Бердичеві найперші муровані магазини, у яких купці, особливо з глибини Росії, знаходили безпечний захист своїх товарів від вогню і злодіїв. Євреї уже на той час становили переважну частину міської людності. 1 березня 1732 р. Тереза-Роза з Тишкевичів Завішина видала привілей кравцям євреям, які були об'єднані у цехове братство, звільняючи їх із залежності від кагалу. У 1794 р. князь Матеуш Радзивілл, дідич міста, видав розпорядження наказуючи бердичівським старозаконникам вибрати, незалежно від рабина, єврейський суд із окресленням повноважень і чинності того ж суду. У 1795 р. тої же князь Радзивілл дозволив лише деяким старозаконним купцям мати в місті крамниці з сукном. Але особливо виросло торгове значення Бердичева після запровадження тут ярмарків, які установив у місті у 1765 р. король Станіслав Август. Було їх десять загальних, щорічних. За кордон йшли коні, воли, мед, віск, лій, шкури заячі, баранячі, волові; натомість доставлялося від купців австрійських сукно, оксамитові тканини, полотно. Багато чого міг тут купити український мешканець. Навіть підприємливий Гроль із Варшави на кожен ярмарок надсилав свої книжки. Попит на ті книжки був великий, їх розхплювали сільські обивателі, учнівська молодь, яка тягнулася до науки.

Школи і конвікти розміщувалися тоді у монастирських кармелітських стінах, де знаходиться й кляшторна книгозбірня, у якій зберігалося багато важливих друкованих книг і рукописів. З-поміж інших там були так звані «Спогади Янчара Поляка» («Pamiętniki Janczara Polaka») написані між 1490 і 1516 рр. і вперше видані у Варшаві 1828 р. Кармеліти мали власну друкарню, яка називалася «Друкарня фортеці Богородиці Марії», найдавніше відоме видання якої відноситься до 1760 р. При друкарні були ритовні, гравіювали зображення святих та прославлених на Русі людей. З-поміж них був і відомий здібний гравер Теодор Раковецький, батько відомого філолога і дослідника старожитностей Ігнація Бенедикта Раковецького.

Подальша хроніка м. Бердичева другої половини XVIII ст. є такою. У 1759 р. княгиня Барбара з Завішов Радзивіллової засновує тут фарний костюль, на місці давнього. Про те, що він колись тут був, довідуємося від Фрізіуса, який повідомляє, що на місці давнього фарного костюлю, за його часу, лише

хрест стояв. У 1761 р. приїхав до Бердичева ксьондз Юзеф Анджей Залуський, біскуп Київський, відправив месо в костьолі кармелітів.

1768 р. став пам'ятним для Бердичева. Коли після розгрому конфедератів біля Житомира і в його околицях, одні з них подалися до Бару, а Казимір Пулавський увійшов до Бердичева, але не захотів оборонятися у менш пристосованому замку Радзивіллів, просив преора впустити його до фортеці і коли його впустили, замкнувся у ній і вирішив боротися до останнього. Облога тривала три тижні, протягом цього часу було зроблено аж три штурми фортеці, засипаючи кляштор і костьол градом куль. Але коли Ортинський, йдучи на допомогу, був розбитий під Вернигородком, Пулавський не маючи вже пороху і продовольства пішов на переговори, йому було дозволено вільно відійти з усім загоном. Генерал Кречетніков, виходячи з Бердичева до Хмільника, забрав у кармелітів 48 гармат, залізні залишив, деякі зіпсувавши, і вони до сьогоднішнього дня стоять вкопані по кутках кляшторних брам. Тяжкої долі місто зазнало у 1770 р., тут лютував мор. Багато ксьондзів кармелітів, які надавали допомогу зараженим, самі заразилися і померли. Власниця міста, княгиня Елеонора з Камінських Радзивіллової, дружина колишнього конюшого Литовського, була зненацька захоплена відвідинами 28 жовтня 1781 р. великого князя російського Павла з дружиною, які подорожували під прізвищем графів де Норд. Достойні гості, оглянувши наступного дня кляштор і фортецю, відправилися у дальшу подорож. Згодом король Станіслав Август двічі відвідав Бердичів: вперше 21 листопада 1781 р., повертаючись із Кам'янця, і другий раз у 1787 р. 18 березня по дорозі до Канева. Оглянув фортецю і здивувався її поганому забезпеченню. Після 1768 р. вона вже не змогла оправитися. Кілька років по тому (в 1792 р.) з наказу князя Юзефа Понятовського, Охоцький забрав фортечний гарнізон і приєднав його до регулярного війська. Останній комендант тої фортеці Сервацький, передаючи гарнізон, згадує Охоцький, заливався сльозами. Купці (Єні, Гренер і Борух) послали до князя Понятовського депутацію і склали декларацію на виставлення 25 коней, і стільки ж мундирів і стільки ж лідерверків.

У 1793 р. Торговицька конфедерація переїхала із Тульчина до Бердичева для організації Київської воеводської комісії, маршалком якої, через нехватку осіб, став Каленський, житомирський гродський писар. Після 1798 р. торгівля почала занепадати. Але від 1812, 13 і 14 рр., коли після війни повсюди був голод і збіжжя в Одесі заходило до фантастичних цін і через це і збитки і вигоди почали зростати. Бердичівські купці, які проводили як гуртову так і роздрібну торгівлю, дуже розбагатіли. Подорожуючи гр. де ля Гарде, відомий перекладач «Софіївки» С. Трембецького, пише, що в часі його перебування у тому місті в 1828 р. місцеві купці п.п. Хаудоарт, французи з Ліону, накопичили багатства на 8 мільйонів. Пізніше стали відомими фірми wutwornych магазинів п.п. Шафнагля, а потім Люббего.

Бердичів, будучи основним осередком єврейської секти хасидів, був відомим серед старозаконників вченістю своїх рабинів. Зараз тут є красива новозбудована їх божниця. Євреї мають в Бердичеві десять своїх друкарень. Тут друкував свої книги їх вчений ребе Леві.

Князі Радзивілли збудували тут для себе красиву муровану резиденцію. Місцеві школи ж після 1831 р. були закриті. У тих школах у своїй молодості навчався граф Генрік Ржевуський автор «Сопліци».

Пізніше, у 1849 р., друкарня сьондзів кармелітів була перенесена до Житомира, яка з часу свого заснування (1760 р.) згідно далеко неповного бібліографічного списку, який ми маємо, видала понад 650 видань (книг набожних, аскетичних, теологічних, історичних, шкільних, господарських, повістей, віршів, політичних брошур, промов, казань, календариків). Господарські календарі почали тут виходити від 1777 року, надалі по їх укладання зверталися до Кракова. У 1798 р. вийшла з тої друкарні книга під назвою: «Ufność Opatrzności Boską przesiawczona, od rządu drukarni berdyczowskiej zawdzięczająca, wierszem że drukarnia uboga, od 1768 roku, w leciech dwunastu, wspomogła sie na kupienie miedzianej blachy, «którą kościoł karmelitów bosych w Berdyczowie pokryty».

У 1844 р. Бердичів увійшов до Київської губернії і став повітовим містом. Місто було свідком коронації ікони Богородиці у кармелітському костьолі у 1857 році. Та ікона була коронована, як про те йшлося вище, у 1756 р., але з причини крадіжки золотих корон, повторна коронація при зібранні великої кількості, в кілька тисяч, богобоязних відбулася 6 червня Житомирським біскупом кс. Каспром Боровським.

У 1864 р. сталося закриття кармелітського монастиря, у кляшторних приміщеннях розміщені судові органи.

Сучасний Бердичів лежить на похилій рівнині, яка злегка нахилена до річки, яка розділяє його на дві нерівні частини. Головні вулиці: Кармелітська, Житомирська, Білопільська, Махновська, Старий ринок, Кінна торговиця і Качанівка. Ці вулиці і площі мають кілька видних будинків, до яких безсистемно тісно туляться один до другого нужденні єврейські доми і халупи. У місті є три церкви, з них мурований собор, збудований у 1815 р. чужоземними купцями, стоїть на місці давньої староміської церкви, заснованої у 1611 р. У ній є служебник подарований у 1636 р. козаками із м. Медведівки, який був відібраний ними у невірних татар. Друга церква Миколаївська, дерев'яна, колись була уніатською, збудована дідичкою Барбарою з Завішів княгинею Радзивілловою. Третя Троїцька, стоїть на другому боці річки, збудована на місці давньої, яка називалася Новоміська. Зараз Бердичів є у володінні на половину княгині Марцеліани з Радзивіллів Чарторийської, і на половину графині Марії з князів Радзивіллів Тишкевичевої (з *рукопису Едварда Руліковського*).

Бердичів є станцією на Брестсько-Київській залізниці, 436 верст від Бреста і 172 версти від Києва, 25 верст від Козятина. Вокзал в 4 верстах від міста, а точніше від поштової станції. Тут є і міжнародна телеграфна станція. Раніше Бердичів відносився до Волинської губернії, а з 1844 р. до Київської. У 1863 р. нараховував 51625 мешканців, у 1865 р. – 52726, у тому числі 24798 чоловіків і 27928 жінок.

З числа населення 1863 р. нараховувалося 47224 іудеїв, 2380 православних, 1400 католиків, 515 розкольників, 106 євангеліків. Все ж Столпянський нараховує лише 46603 іудеї з числа жителів 1865 р. Торговий оборот річний становить понад 40 мільйонів рублів сріблом. Будинків у місті у 1865 р. було 1478 (з них 200 мурованих) магазинів 709, синагог 4, шкіл єврейських 51, міського ґрунту до 11000 десятин. У Бердичеві є дві католицьких парафії: 1) св. Варвари мурований костюл, збудований у 1826 р. з пожертвувань парафіян, має 2685 прихожан; 2) найсвятішої Богородиці, костюл під назвою Непорочного зачаття збудований 1634 р., Янушем воеводою Київським (підземна частина) і 1754 р. з пожертвувань (верхня частина) давній кляштор босих кармелітів. Володіє, відомою чудесами, іконою М. Б. Парафія має 2993 душ. До неї належать каплиці в Лемешах і Голошках. Католицький Бердичівський деканат Луцько-Житомирської дієцезії обіймає у Бердичівському і Липовецькому повітах 12 парафій, з них у Бердичеві (2), Погребище, Липовець, Махнівка, Білилівка, Білопілля, Зозов, Іллінці, Самгородок, Вахнівка і Оратів. Нараховує 26036 вірних.

Бердичівський повіт Київської губернії утворений 1846 р. з Махнівського. Має, згідно Стрельбицького, 2997 кв. верст території, згідно Семенова 3060 кв. верст. Займає західну частину губернії, на півночі межує з Житомирським, на сході зі Сквирським і Таращанським, на півдні з Липовецьким, а на заході з Вінницьким повітами. Населення нараховував у 1865 р. 188739. По віросповіданнях – 104 647 православних, 60299 іудеїв (Календар Гурланда подає їх кількість у 1869 р. на 60715, з них 28299 чоловіків та 32436 жінок), католиків 22961, розкольників 541, євангелістів 291. Земля розподіляється таким чином: із 320 тис. десятин 265 000 займають поля, 17000 – луки, 30000 – ліси, 16200 – води, 4000 – болота і т. д. Домашніх тварин у 1865 р. нараховувалося: 21865 коней, 28837 рогатої худоби, 15639 овець звичайних, 44237 овець вищого гатунку, 18186 свиней, 3442 кози. У 1847 р. повіт мав 1 місто, 9 містечок, 171 село, 11 хуторів; разом 192. У 1865 р. ділилися на 3 стани, 32 гміни, 156 «обществ».

Головне заняття населення рільництво, садівництво і бортництво. Згідно статистики 1846 р. на 100 четвертей засіву у повіті припадає 36 і три чверті жита, 11 з половиною пшениці, 26 з половиною овса, 13 і одна третя гречки, 11 ячменю, 0,30 проса, 0,50 гороху. Бердичівський повіт порівняно з іншими повітами губернії має найменше рогатої худоби. Цукрових заводів у 1866 р. було два. Поверхня ґрунту в повіті підвищена, тут сходяться височини з

Поділля і Волині, найвідоміші з них біля сіл Туча, Зезелів, Немиричі і Черногорка. Складаються вони переважно з сірого граніту і глинистого порфіру. Озер у повіті багато, але утворюються вони переважно з розливу рік. Боліт небагато. Ріки частково належать до басейну Дніпра, частково до Бугу. До перших належать Рось, Роставиця, Сквиря; до других – Гнилоп'ять, Десна і Пусетоло. Грунт переважно чорнозем, лише на пограниччі Поділля і Волині змішаний з піском.

(з польської переклав Іван Ярмошик)

Гнилоп'ять

переклад здійснено за: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowjańskich – Т.3. – Warszawa, 1882. – S. 84.*

Гнилоп'ять, річка у давніх документах з XVI ст. називалася П'ят (Piat). Починається в Бердичівському повіті на землях сіл Вуйни і Тучи, на так званій Махновецькій височині. Виходи граніту над р. Гнилоп'яттю починаються від села Медведівки, вони помітні в Бродецькому Хажині, Зезелові, Бердичеві, Райках і утворюють досить високі підвищення, і стикаються із паливним гранітом (пеліканітом), який є в околицях сіл Хажина, Янковець, Глуховець, Махажинців волоських. Після села Райки Гнилоп'ять заходить у Волинську губернію і пропливає через Слободище, досягає м. Троянова, звідки починаються простори вивітраних гранітів, тут є багато місцевостей багатих на каолін. За Трояновим, за 80 верст від витоків, вона добігає села Шумська, з наближенням до якого починається найяскравіший розквіт берегової природи тої річки. Береги тут тягнуться скелясті, стрімкі, урвисті. Серед цих набережних декорацій найбільш мальовничою є так звана скала Крашевського. То є потужна гранітна маса, яка піднімається над іншими виходами скал, над самим берегом Гнилоп'яті, нижче млина і неподалік села. Вона піднімається прямовисно більш як на 20 сажнів над рівнем води, височить у вигляді великого гранітного стовпа. З боку села та скала утворює понуру темну печеру. Видом того утворення милувався відомий наш письменник Ю.-І. Крашевський в період свого кількालітного проживання в Житомирі, під час своїх частих екскурсій в околицях міста і відвідував облюбований ним витвір природи. Після того скала була названа від його прізвища.

Тут же неподалеку від описаної скали у місцевості, що називається Яр, зустрічаються виходи гранулітів (Прим. авт.: **Грануліт, Грануліт** — метаморфічна гірська порода гнейсоподібної текстури, що сформувалася в умовах високих т-р (понад 700° С) і тиску (6-10x10⁸ Па). Мінеральний склад: кварц, плагіоклаз, лужний польовий шпат, а також вкраплення біотиту, гранату, кордієриту, силіманіту, гіперстену тощо. Структура гранулітова, гранобластова, текстура гнейсова. Використовується як будівельний камінь). В назві грануліти, які є підвидом каменів, які об'єднують: фельзит, або тверді, яскраво або криваво-червоний ортоклаз земнистий, який місцями переходить в

кристалічний. Він становить основну кам'яну масу, у якій білий, сірий, димовий або перехідний до чорного кольору кварц, помітний у вигляді вузьких видовжених і звивистих прожилок. Слюди немає зовсім, або її надзвичайно мало. Та остання все ж з'являється у брилах, тих гранулітів, які походять із місць, що прилягають до сірого граніту, у якому вміщені ті оголення. Після полірування, ті камені набирають надзвичайно гладеньку, блискучу поверхню і мають вигляд рідкісної краси. На його червонім, яскраво або червонокривавої барви тлі переливаються розмаїті звивисті сірі, синюваті, блакитні і переходячі в сірі прожилки кварцу, які творять прекрасні мозаїчні візерунки. Мала кількість слюди надає міцності і твердості виробленим із них предметам. Усі якості тих гранітів ставлять їх в ряд найліпших каменів, міцних для вироблення, красивих різних витворів. Не кажу вже про їх придатність для вироблення фундаментів, бруківки, висипання доріг битих і гостинців і т. п., грубшого вживання, грануліти можуть бути використані для делікатних виробів мистецтва, як то урни, колони кімнат, прес-пап'є, плити для столів і століків, на архітектурні прикраси (колони, пілястри, коминки і т. п.).

За селом Шумськ і його околицями закінчується той буйний розквіт природи. Звідти зникають граніти і береги Гнилоп'яті знову переходять у лагідні узгір'я покриті лісами, поступово понижуючись, зменшуються в розмірах. Із наближенням до Тетерева вона змінюється на широку рівнину. На 85 верстї від своїх витоків, Гнилоп'ять з'єднується з Тетеревом, звідти обидві ті річки течуть одним руслом через частину Волинської і Київської губерній і вливаються до Дніпра (див. «О породах кристалических» проф. К. Теофилактова. – К., 1851. – «Obserwacye geognostyczne w guberniach z Chotnich i polugniowych pan'stwarossyiskiego» Ignacego Jakowickiego. – Wilno 1831; а також «Wyjatek z gawedzeologicznych gubernii wolynskiej» Gotfrida Ossowskiego в «Tugodniku illustrowanym. – 1870 – № 126 і його ж Геолого-геогностический очерк Волинской губернии. – Житомир, 1867.

Землі розташовані над Гнилоп'ятю були заселені із прадавніх віків. Доказом цього можуть бути городища над берегами тої ж річки, які існують ще й до сьогодні у селах Бродецькому, Зезелові, Бистрику, Райках і Слободищі.

Е.[двард] Р.[уліковський].

(з польської переклав Іван Ярмошик)

**ПОЛІЦЕЙСЬКЕ УПРАВЛІННЯ В БЕРДИЧЕВІ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

Діяльність управлінських інституцій є предметом наукових зацікавлень сучасних дослідників. Цьому сприяє усвідомлення можливостей місцевих установ ефективно використовувати природні ресурси регіону, оперативно вирішувати локальні питання, тим самим забезпечуючи авторитет влади. Регіональний підхід до з'ясування цієї проблеми дозволяє зауважувати особливості окремих територій сучасної України, які мали відмінні історичні традиції урядування. Мова йде перш за все про Правобережжя, яке було включене до Російської імперії за поділами Речі Посполитої і місцева влада здійснювала не тільки управлінські, а й політичні функції. Унікальним у цьому відношенні Бердичів, який був центром торгівлі, виробництва, зі значною чисельністю населення з переважанням єврейського етносу. Своєрідність цього краю вимагала особливого ставлення верховної влади у відношенні управлінському. Завдання цієї статті полягає у висвітленні повноважень, структури та складу поліцейських органів влади Бердичева у першій половині ХІХ століття.

Історіографія питання місцевого управління історичними регіонами досить широка. Сучасні дослідники зосередилися на з'яванні мережі установ, повноваженнях, кадровому забезпеченні владних інституцій тощо. Дослідниця В. Шандра зауважує, що Російська імперія завжди надавала великого значення створенню місць влади, їх географії, від чого залежав контроль за набутою територією та ефективність управлінської політики, а критерієм, як правило, служили досягнута стабільність, вчасне надходження до державної скарбниці податкових коштів, постійне поповнення армії людськими ресурсами та забезпечення дислокації військ [14, с. 5]. М. Бармак в цілому охарактеризував еволюцію поліцейських органів Правобережної України і дійшов висновку про особливу кадрову політику верховної влади в цьому регіоні, яка полягала у зміцненні поліцейських органів шляхом жорсткого відбору при формуванні кадрового складу, обмеження кількості службовців, що обіймали посади за результатами виборів, і, натомість, зростання кількості місць, кандидати на які призначалися урядом, запровадження додаткового матеріального заохочення [1, с. 10].

Історія невеликих населених пунктів, міст знаходиться в полі зору науковців, краєзнавців. В. Яшук у дослідженні «Що робили поліцейські в Радивиліві» дійшов висновку, що поліцейське управління запроваджувалося

за зразком внутрішніх губерній Російської імперії, але внаслідок прикордонного розташування вимагало поповнення додатковими чиновниками для вирішення справ дезертирів та осіб, які незаконно перетинали кордон. Поліцейським доводилось займатись додатковим питанням розквартирування. Квартирна комісія була створена в Радивилові за наказом Волинського губернського правління 20 жовтня 1825 року. До комісії входили: поліцейський чиновник, довірений від власників містечка і двоє депутатів – від християн і євреїв. Комісія була створена за поданням поліцейського чиновника і за письмовою згодою власниці містечка Радивилова генеральші Турно. Оскільки це питання торкнулося інтересів власниці міста та єврейського населення, вона була ліквідована, однак потреба у додатковому регулюванні повноважень поліції залишилась і значна кількість нормативно-правових актів з цього питання є тому підтвердження [15]. Водночас питання, які стосуються поліцейського управління м. Бердичева не було в полі спеціального історичного дослідження.

Бердичів було включено до Російської імперії внаслідок другого поділу Речі Посполитої і згодом він став частиною Житомирського повіту Волинської губернії. В економічному відношенні він вважався розвинутим містечком. Не в останню чергу внаслідок вигідного розташування на перехресті шляхів Європи та Росії та активним веденням ярмаркової торгівлі. Як зауважують краєзнавці, річний обіг ярмарок, що проводились у Бердичеві, перевищував 20 млн. руб. Завдяки цьому після 1800 року місто стало найголовнішим банківським центром Російської імперії. Швидкими темпами розвивалась промисловість. Наприкінці XVIII ст. тут діяли дві шовкові фабрики, шкіряний та цегельний заводи, пивоварня, млини. Відбувся швидкий приріст населення. Якщо до Російської імперії було включено 4820 бердичівлян, то уже 1846 році тут проживало понад 41 тис. населення. Значному його приросту сприяло економічне зростання. За даними 1845 року господарську діяльність здійснювало 8 цегельних, 4 миловарні, пивоварня, 2 свічкових, воскобійний та маслобійний заводи, каретна, макаронна та шість капелюшних фабрик [2, с. 222].

Значному економічному розвитку сприяла активність князів Радзивилів. Чиновник з особливих доручень М. І. Мамаєв у своїх спогадах про Волинь розповідає про взаємовідносини влади з тодішнім власником Миколою Радзивілом. Між губернатором та центральною владою йшло таємне листування про перенесення Онуфріївської ярмарки з Бердичева до Києва. До слова мовити, ярмарки проводилась щорічно з 15 червня. Це було значною подією не лише торгово-економічної діяльності, а й культурного життя містечка. Саме на цій ярмарці укладались договори про купівлю-продаж великої рогатої худоби, краших порід коней. На ярмарку традиційно приїздив губернатор, найзаможніші шляхетські родини, а також австрійське купецтво, що надавало цій події особливого значення. Саме тому князь Радзивіл був

занепокоєний перенесенням її до Києва, що зачіпало його майнові інтерес та негативно позначилось би на розвитку Бердичева в цілому. Варто додати, що коли М. І. Мамаєв відмовився надати Радзивілу таємну інформацію, то князь отримав її в Петербурзі. Житомирський чиновник був обурений як легко завдяки підкупу власнику Бердичева вдалося отримати таємні копії документів та й тим, що князь завжди був в курсі всіх управлінських розпоряджень [6, с. 435].

Значний приріст населення, сталий економічний розвиток та виробничий потенціал міста змусив владу шукати способи підвищити ефективність управлінських структур. Так, волинський губернатор клопотався про відкриття в Бердичеві міської думи, де зосереджувалося вирішення господарських питань. У першій половині XIX століття думи були відкриті у Новоград-Волинському та Житомирі, у інших містах і містечках господарські питання вирішувались у магістратах і ратушах. Останні, крім господарських функцій, вирішували і судові справи. З огляду на те, що Бердичів являв собою розвинутий економічний регіон зі значним числом населення (у звіті за 1832 рік начальник губернії вказує про 20 тис. міщан), губернатор обґрунтував створення тут такої установи. Крім того місто могло дозволити собі запровадження думи фінансово, оскільки витрати на її утримання надходили з міських прибутків. Однак верховна влада не згодилась запроваджувати у Бердичеві міську думу через його приватновласницький характер. Свою роль зіграло і те, що євреї складали більшість населення, а всі питання вони вирішували у власних самоврядних органах (кагалах). Натомість верховна влада дозволяла розширення поліцейських органів влади, стимулювала їх діяльність [4].

Поліцейське управління у Бердичеві запроваджувалося згідно імперського зразка. Очолював поліцію городничий, який був представником влади на місцях. Запроваджувалися Управи благочинності чи поліцейська, які діяли на колегіальній основі [7, с. 495]. Управа приводила в дію накази правління, рішення палат та інших судів. На неї покладалась організація міської варти, боротьба з пожежами, вживання заходів для забезпечення міста продовольством; контроль за дотриманням правил торгівлі, нагляд за збереженням чистоти міських територій. Управа стежила за станом доріг, мостів, вулиць і переплав. У разі виявлення втікачів, дезертирів, запроваджувала термінові заходи для їх затримання та покарання.

Міста для зручності поділялись на частини, в кожену з яких входило від 200 до 700 дворів. Нагляд за ними покладался на пристава, який також визначався губернським правлінням за поданням городничого. Кожна частина в свою чергу поділялась на квартали, в які входили від 50 до 100 будинків. Цей сектор ввірявся квартальному наглядачу, за призначенням Управи, а йому в допомогу – квартальний поручик. Останній обирався один раз на три роки громадянами з жителів того кварталу чи міста.

Повноваження міської поліції були надзвичайні широкими. Представник державницького напрямку в Російській історіографії О. Градовський класифікував їх на чотири категорії: загальні обов'язки, повноваження у справах казенного і військового відомств, взаємодія з судовими установами та простір дій та ступінь влади поліції [3, с. 334].

До загальних обов'язків віднесено оприлюднення законів і розпоряджень верховної влади, прийняття мір для попередження та викриття грабежів, розбоїв, різного роду незаконних зібрань; переслідування та арешт жебраків, втікачів. Широке коло обов'язків на поліцію покладалось уставами паспортним, цензурним, лікарським, пожежним тощо. Так, по уставу цензурному поліція Бердичева стежила аби не розповсюджувалась заборонена література, за змістом публічних афіш, громадськими зібраннями, навіть виставами. Особливо важливим був нагляд за торгівлею, використанням російських мір та ваги, якістю срібної монети, яка знаходилась в обігу на ярмарках. Верховна влада зауважувала, що у приєднаних від Польщі територіях часті випадки зменшення ваги срібних монет — до 20 % з кожного рубля. При цьому були поширені як і механічне обрізання монет, так і застосування хімічних речовин [8, с. 1088]. Відстеження ярмаркової торгівлі вимагало додаткового нагляду за правильністю торгівлі тютюном, сіллю тощо [12, с. 120].

Верховна влада наказувала, щоб судові вироки здійснювались виключно поліцейськими органами, а у повітах — земськими судами. Раніше, коли судочинство відбувалося за Литовськими статутами, ці функції виконували не поліція, а гродські та земські суди [9, с. 224].

Виконання додаткових функцій позначалось на штатному розписі поліцейських установ. Згідно штатів губерній від 4 липня 1805 р. особливе становище поліції визначалось для Житомира, як губернського центру, а також Кременця, Дубно та Бердичева [10, с. 1116]. 1812 р. у штат бердичівської поліції додатково призначались поліцейські одиниці, для якнайоперативнішого реагування під час Наполеонівської війни. Додаткові поліцейські чиновники залишались до 1816 р. [11, с. 613, 957]. Неспокійні часи під час польського Листопадового повстання змусили верховну владу в черговий раз коректувати число поліцейських. На бердичівську поліцію верховна влада виділяла 950 руб., серед міст і містечок Волинської губернії більше лише було лише для Житомира — 1810 руб.

У 1844 році Бердичів включено до Махнівського повіту Київської губернії, а в 1846 він став повітовим містом, де жило понад 41 тис. населення. Відповідно зростало і число поліції. 10 березня 1854 р. було видано новий штат бердичівської поліції уже у складі Київської губернії. Всього поліцейські функції виконувало сімнадцять осіб, на утримання яких державна скарбниця виділяла 3 275 руб. (таблиця 1) [13, с. 243].

Таблиця 1

Склад поліції м. Бердичева від 10 березня 1854 р.

Посада	Число службовців	Жалування
Городничий	1	250 руб.+150 руб. (столових)
Ратман	2	Жалування з міських прибутків
Секретар	1	180 руб.
Письмоводитель при городничому	1	120 руб.
Столоначальник	2	120 руб. на кожного (240 руб.)
Казначей (він же архіваріус)	1	120 руб.
Канцелярським службовцям на жалування, обмундирування, харчування тощо		600 руб. на всіх
На канцелярські витрати		100 руб.
У частинах міста		
Пристав	3	200 руб. кожному (600 руб.)
Канцелярським службовцям на жалування, обмундирування, харчування тощо	При кожному приставу	80 руб. (всього 240 руб.)
На канцелярські витрати	При кожному приставу	25 руб. (всього 75 руб.)
Квартальний наглядач	6	100 руб. кожному (600 руб.)
Всього:	17	3275 руб.

Збільшення числа чиновників не завжди означало покращення якості роботи. Поліцейські органи влади були звинувачені у службових зловживаннях, мова йде перш за все про контрабанду та сприяння незаконній торгівлі. М. Мамаєв розповідає про викриття цілої контрабандної мережі, яка була зв'язана з австрійськими євреями і замикалася на городничому Кильчевському – найвищому поліцейському чиновнику Бердичева. Навіть довіра до нього верхньої влади у вигляді нагородження високим орденом святої Анни не вберегла від спокуси швидкого збагачення. Городничий обладнав склад контрабандних товарів у власному будинку. Саме тому попри всі намагання місцевої влади припинити поширення контрабанди, вона процвітала через покровительство поліції. Розкриття цієї резонансної справи відбулося випадково. Місцевий єврей мав особисту образу на городничого і за підтримки власника міста князя Радзивила звернувся особисто до губернатора.

Останній для з'ясування всіх обставин відправив у Бердичів чиновника з особливих доручень. Зустріч між донощиком і губернським чиновником відбулася секретно у готелі без попереднього повідомлення городничому, як того вимагав протокол. Коли все з'ясувалося, повірений губернатора при свідках привів городничого до схованки-складу, чим захопив зненацька, не давши можливості викрутитись. Таке зловживання кидало тінь на місцеве управління в цілому. М. Мамаєв щирозсердно зізнався, що якби не особиста образа донощика, а найголовніше інтереси бердичівських євреїв, які конкурували з австрійськими, справу так і не з'ясували б [6, с. 445].

Такий стан справ не задовольняв регіональну та верховну владу. Було вирішено уважніше відстежувати кому довіряти поліцейське управління. На службу не зараховували євреїв та поляків. Вважалося, що перші намагатимуться «затягувати» справи пов'язані зі сплатою податків, стягненням недоїмок та відбуванням рекрутської повинності євреями, а полякам місцева влада не довіряла у політичному відношенні [5, арк. 6].

Отже, верховна влада зауважувала особливості міст і містечок Правобережної України, які були розвиненіші ніж у внутрішніх губерніях імперії. Це стосувалося і Бердичева, який у першій половині XIX століття відзначався значним торгівельним розвитком, економічним потенціалом та чисельністю населення. Проживання єврейського етносу, розповсюдження контрабанди вимагало від місцевої та верховної влади особливої кадрової політики, тобто збільшення чисельності цих органів влади, додаткові повноваження та вдумливий підхід при здійсненні кадрових призначень. Останній полягав у забороні обіймати ці посади євреям та полякам. Попри всі заходи, бердичівська поліція опинялася в центрі корупційних скандалів, оскільки незаконні вигоди від контрабанди в рази перевищували жалування.

1. Бармак М. Особливості еволюції поліцейських органів у губерніях Правобережної України в першій половині XIX ст. / М. Бармак, О. Бармак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія, 2011. Вип. 1. — С. — 4-10.
2. Верменич Я.В. Бердичів / Я.В. Верменич // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. — К. : Наукова думка, 2003. — Т. 1 : А – В. — 688 с.
3. Градовский А.Д. Начала русского государственного права / А.Д. Градовский // Собр. соч. — 2-е изд. — СПб. : тип. М.М. Стасюлевич, 1908. — Т. 9., Ч. 3. Органы местного управления. — CLXXVI, 599 с.
4. Державний архів Житомирської області (далі — Держархів Житомирської обл.). — Ф. 10. — Оп. 1. — Спр. 27. — Арк. 79-82.
5. Держархів Житомирської обл. — Ф. 10. — Оп. 1. — Спр. 27. — Арк. 6.

6. Мамаев Н.И. Записки / Н.И. Мамаев // Исторический вестник. — 1901. — Т. 86. — С. 428-470.
7. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). — Собр. 1. — Санкт-Петербург, 1830. — Т. 21: 1781-1783. — № 15376.
8. ПСЗРИ. — Собр. 2. — Санкт-Петербург, 1830. — Т. 2. — № 1630.
9. ПСЗРИ. — Собр. 2. — Санкт-Петербург, 1831. — Т. 6. — Отд. 1: 1831. — № 4416.
10. ПСЗРИ. — Собр. 1. — Санкт-Петербург, 1830. — Т. 28: 1804-1805. — № 21824.
11. ПСЗРИ. — Собр. 1. — Санкт-Петербург, 1830. — Т. 33: 1815-1816. — № 26178; № 26241.
12. ПСЗРИ. — Собр. 2. — Санкт-Петербург, 1842. — Т. 16. — Отд. 1: 1841. — № 14270.
13. ПСЗРИ. — Собр. 2. — Санкт-Петербург, 1854. — Т. 29. — Отд. 1: 1854. — № 28004.
14. Шандра В.С. Донеччина: Адміністративно-територіальний і відомчий поділ (кінець XVIII — початок XX ст.) / В.С. Шандра. — К. : Інститут історії України НАН України, 2015. — 78 с.
15. Ящук В. Що робили поліцейські в Радивиліві / В. Ящук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.radyvyliv.info/shho-robili-policejski-v-radivilovi.html>

УДК 908(94)

РОЗВАДОВСЬКА І.Т.
(*м. Бердичів, Житомирська обл.*)

БЕРДИЧІВСЬКА МЕХАНІЧНА ПРОФШКОЛА В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

***Анотація.** У статті розглядається історія Бердичівської механічної професійно-технічної школи. Наводяться відомості про адміністративний, викладацький та технічний персонал, навчальні плани, проблеми в роботі.*

***Ключові слова:** механічна професійно-технічна школа, Губпрофосвіта, навчальний план, освітній процес.*

В 1920 році в Бердичеві було засновано ремісничу профтехшколу [1], а в 1921 році її було перетворено на Бердичівську Механічну профшколу, яка розташовувалася по вулиці Леніна, 76.

В анкеті для учбових закладів профосвіти за 2-ий триместр 1924-1925 навчальному році вказано, що економічними факторами, які викликають

потребу в цьому закладі є «розвій промисловости в Бердичівській окрузі (14 цукроварень, 8 грабарень, 2 машинобудівних заводи, 24 торгових магазини і інші виробничі підприємства)» [9].

Школа розміщувалася в садибі, що складалася з двоповерхового критого залізом будинку площею 195 кв. сажень (в ньому містилися і майстерні), кам'яного одноповерхового критого залізом флігеля для сторожів та одноповерхового приміщення інтернату. В анкеті для учбових закладів профосвіти вказується, що «будинки безумовно потребують ремонту... Коли в цих будинках не буде зроблено в біжучому будівельному сезоні ремонту, трудно буде використовувати їх в майбутньому навчальному році» [9]. В процесі навчання учні користувалися книгозбіркою, що залишилась від бувшої ремісничої школи, а також на кошти школи і гроші, виділені Окріно та зібрані самими учнями, було куплено декілька книг. Звичайно, це не задовольняло потреб освітнього процесу. Не вистачало книг технічного та соціально-економічного характеру.

Обладнання майстерень оцінювалося як достатнє: газовий двигун, 7 гвинторізних верстатів, 6 ножних гвинторізних токарних верстатів, 2 малих продовжньоострогальних верстати, 2 свердлових, 2 верстатчно-свердлових, штампвальний прес, 70 тисків, 2 ковальських горна, 7 ковадел, 4 ручних вентиляторів, 6 верстатів для обробки дерева, понад 40 столярних та 4 токарних верстаків, різний ручний «струмент». Це дало змогу виконувати замовлення для задоволення місцевих потреб, в майстернях виготовлялися вози, вальці і шестерні для маслобійок, площадки для генератора водонапірної станції та інше.

Школа мала 50 десятин польової землі: 15 при селі Терехова, 35 при селі Кикишівка та 6 біля Бердичева. В Тереховій 3 десятини було засіяно озимим житом та 1 — озимою пшеницею. Частина землі була зайнята селянськими клинами, що залишились з минулого року, решта була засмічена або ж виснажена і тому перебувала під паром. В Кикишівці озиминою було засіяно 11 десятин пшеницею та яриною, 5 десятин — вівсом, 1,5 десятини — горохом та 0,3 десятини — ячменем. Городню ділянку було засіяно гречкою, ячменем, вівсом, пшеницею та конюшиною. Для обробітку землі школа мала 4 коней, 2 плуги типу «Сакка», культиватори, борозни, катки, віялки, вози та сані [9]. На опалення в 1924-1925 навчальному році Бердичівська механічна школа отримала від Окрвиконкому 1600 пудів кам'яного вугілля.

Адміністративний персонал школи станом на 1925 рік складався з 4 чоловік, технічний з 11 чоловік, вчительський з 12, в тому числі 4 інструктори-механіки. П'ятеро викладачів мали вищу освіту: Коберський Павло Степанович, Карп Харитон Ісакович, Муратанов Афанасій Харлампович, Філянович Станіслав Октавіанович, Псіол Ксенія Олександрівна [7].

4 жовтня 1921 року Губпрофосвітою завідуючим цим навчальним закладом було затверджено Рощупкіна Василя Петровича, 1870 року

народження. Про себе в анкеті шкільного робітника, заповненій власноруч 24 грудня 1922 року, Василь Петрович вказує, що народився він у Петрограді в селянській родині, за національністю великорос і його рідною мовою є «великоросійська». Батьки його служили по найму. В 1888 році Рошупкін закінчив середню механічну школу в Петрограді та в 1902 році прослухав курси професійних знань в Петроградському технологічному інституті. З 1889 року він розпочав роботу на заводах за спеціальністю механіка: працював конструктором-креслярем в бюро старшого механіка Сестрорецького збройового заводу, а потім на аналогічній посаді Обухівського сталеливарного заводу. В 1902 році переїхав до Київської губернії. З 1902 р. по 1910 р. викладав в Кагарлицькому ремісничому училищі та був його завідувачем, з 1910 р. по 1918 р. — в Бердичівському ремісничому училищі та був його інспектором, з 1920 р. працював в Бердичівському технікумі та профтехнічній школі. Сам Рошупкін вказував, що педагогічної освіти він не мав, але може викладати креслення, геометрію, проекційне та технічне малювання російською мовою. Василь Петрович викладав на другому курсі ремісничої школи креслення, машинознавство та на першому і другому курсах технологію. Сім'я Рошупкіних у 20-х рр. складалася з чотирьох осіб: самого Василя Петровича, його дружини, доньки та тітки, нерухомого майна та господарства не мала [2].

Політкерівником школи 1 листопада 1924 року Окрінспектурою наросвіти був затверджений двадцятишестирічний член КП(б)У Ріхтер Бенедікт Моїсеєвич, вчитель за спеціальністю, який викладав суспільствознавство.

Секретарем школи був 52-річний Муратанов Опанас Харлампович, який окрім того навчав дітей російської та української мови, адже був вчителем російської мови та історії за спеціальністю. Афанасій Харлампович був росіянином з родини ремісників. В 1893 році він закінчив Владикавказьку гімназію, два курси медичного факультету та історико-філологічний факультет у Києві. Про себе Опанас Харлампович писав, що може викладати російською, новогрецькою, польською, чеською, французькою, болгарською та сербською мовами. Працював в Люблінській польській гімназії з 1900 року, Єнакієвському комерційному училищі з 1914 року, Бердичівській гімназії з 1917 по 1920 роки, трудовій школі по 1922 рік [4].

Діловодом-рахівником працював 32-річний Мислицький Болеслав Степанович.

В школі працював один відділ – механічний. Заняття тривали від 9-ої до 15-ої години.

В 1922 році у профшколі навчалось 104 учні: у першому класі 58 хлопців та 9 дівчат, у другому 36 хлопців та 1 дівчина. Третього класу ще не було. На 1 травня 1923 року вказується інша цифра: 108 учнів, з них 45 з сімей незаможників.

В 1924-1925 рр. в школі навчалось 128 учнів, з них: 19 на підготовчих курсах (усі непартійні та діти робітників), 53 на першому курсі (усі непартійні, 9 дітей робітників, 10 селян, 32 службовців та 2 кустарів) та 56 на другому (усі непартійні, 21 — діти робітників, 8 дітей селян та 27 службовців). За національним складом переважали євреї — 67 чоловік (19 чол. на підготовчих курсах, по 24 на першому та другому) та українці — 52 (жодного на підготовчих курсах, 27 на першому та 25 на другому курсах). Також навчалось 4 росіян (по двоє на першому та на другому курсах) та 5 поляків на другому курсі. Саме тому мовами викладання у школі були українська і російська та єврейська на підготовчих курсах [9].

Різноманітним був і віковий склад учнів: п'ятнадцятирічних 16 чоловік, в т.ч. двоє на другому курсі, шістнадцятирічних — 36, сімнадцятирічних — 27, вісімнадцятирічних — 26, дев'ятнадцятирічних — 14, двадцятирічних — 8. Найстаршим був студент-другокурсник, який в 1925 році мав 26 років.

Навчання в школі було платним. Плату вносили 57 учнів. З початку навчального року по 1 травня 1925 року в якості оплати за навчання поступило 449 карбованців 61 копійка. В основу стягання плати за навчання було покладено «Положення про платню в профшколах», розроблене Губпрофосвітою разом з Губпрофрадою, що було опубліковане в газеті «Пролетарська Правда» від 8 січня 1925 року. Усіх учнів згідно положення було розподілено на 14 категорій. Від платні за навчання було звільнено 19 учнів підготовчих курсів, 29 учнів першого курсу та 23 другого. Від плати звільнялись члени та діти членів КНС, діти безробітних, які перебували на обліку на біржі праці по першій категорії, діти інвалідів, які були на утриманні Собезу, діти робітників та службовців усіх установ, місячний заробіток яких не перебільшував 35 крб. Остання категорія при внесенні плати пред'являла розрахункові книжки батьків або осіб, на утриманні яких був учень. Плата за навчання залежала від заробітку батьків.

На першому курсі вивчались математика (114 год.), технічна механіка (50 год.), технологія (33 год.), фізика (32 год.), хімія (15 год.), суспільствознавство (27 год.), німецька мова (926 год.), українознавство (14 год.), креслення (26 год.) та малювання (28 год.). На другому курсі проводились уроки математики (70 год.), технічної механіки (50 год.), технології (26 год.), машинознавства (29 год.), обрахунку праці (32 год.), фізики (943 год.), хімії (15 год.), суспільствознавства (28 год.), техніки мови (27 год.), німецької мови (28 год.), українознавства (14 год.), креслення (62 год.) та гігієни (30 год.). На підготовчому відділенні викладались математика (90 год.), російська мова (30 год.), українська мова (29 год.), єврейська мова (28 год.), хімія (46 год.), суспільствознавство (28 год.), природознавство з географією, малювання з кресленням (22 год.) [1].

Методика викладання ґрунтувалася на тісному зв'язку навчання з життям і виробництвом, перенесення центру ваги в роботу самих учнів, яка

виявляється не в пасивному слуханні лекцій, а переробці матеріалу шляхом бесід, доповідей, рефератів, вирішенні прикладів задач. При вивченні теорії «вчитель зпонукає учнів зробити ... науково-льоґічний висновок. Таким чином учні якби самі розробляють іншу частину курсу, роблять в ній відкриття, не беруть істину вже готовою...». По всіх предметах велись конспекти. Учні представляли звіти про роботу, розв'язували практичні завдання. Практичні роботи у майстернях полягали у виконанні різних замовлень [9].

Підготовка викладачів до занять вимагала чималих зусиль. В протоколі засідання педагогічної ради механічної профшколи від 4 січня 1926 року читаємо: «Приймаючи на увагу, що для підготовки до лекцій викладачеві, при відсутності підручників, пристосованих для потреб профшколи, приходиться затрачувати дійсно надзвичайно багато часу, бо приходиться шукати всюди матеріал і пристосовувати його для розуміння учнів і складати всі лекції, рахувати платню за викладання цієї дисципліни не за 2 тижневих години, а за 4».

І все ж таки незважаючи на усі негаразди, робота школи оцінювалася високо. На засіданні Бердичівського окружного виконкому від 9 лютого 1927 року було зазначено, що «Бердичівська механічна професійно-технічна школа поставлена на певні рейки зразкового технічно-індустріалізаційного виховання.»

Математику в школі викладала Псіол Ксенія Олександрівна, росіянка 1878 року народження. Вона походила з дворянської родини. Її батько працював на пороховому заводі. В 1896 році Ксенія Олександрівна закінчила 2-гу Харківську гімназію та в 1904 Петроградські Вищі Бестужевські курси [6]. Програма з математики для першого курсу включала вивчення вирахування площ трикутника, прямокутника, паралелограма, поняття про симетрію, полосові (прямокутні) діаграми, формули прямокутного та косокутного трикутників, квадратів рівняння, площі рівнокутників та кулі та інше. На другому курсі вивчались рішення прямокутних та косокутних трикутників способом тригонометричних формул і логарифмічних таблиць, «оприділення» площ трикутника і чотирикутника, коло і його елементи, групи з'єднань, біном Ньютона, поверхня і обсяг кулі та інше.

Технічну механіку в школі викладав Коберський Павло Степанович, уродженець Бердичева 1881 року, українець за національністю та міщанин за соціальним походженням, інженер-будівельник за освітою. В 1901 році він закінчив гімназію, вступив до університету, який так і не закінчив, але в 1912 році закінчив політехнічний інститут. До революції Павло Степанович працював на залізниці, а з 1920 по 1922 роки в Омському технікумі [5]. На заняттях учні першого курсу вивчали сили, їх вимір і змалювання на чертежі, міри стійкості, рівновагу. З кінематики вивчались рівномірний та нерівномірний рухи, вільне падіння тіл, «скорості». На другому курсі

викладались «бовти», заклепки, зачеканка, осі і вали, пальці та ремені, «мухти», підшипники.

На заняттях з «технології», яку викладав директор Рошупкін, на першому курсі вивчалися властивості руд та здобуття із них металів, «струменти» для обробки металів, обробка виробів, заготівка, браковка, розмітка. На другому курсі викладались криці, шахтові і гартові печі, муфелі.

Вчителем фізики у школі працював інженер-електротехнік 42 років Карп Харитін Ісакович. Учні вивчали теплоту, закони Гей Люсака і Бойля Маріюта, Джоуля. На заняттях з хімії під керівництвом вчителя інженера-хіміка Rogozinskogo Володимира Фадейовича вивчалися кальцій, залізо, алюміній, марганець, хром, калій, бор, фтор. Математику, фізику та хімію на підготовчих курсах читав Ходоров Шльома Хаїмович, а природознавство вчитель Рейзельман.

Вчитель суспільствознавства Ріхтер Бенедікт Моїсєєвич знайомив учнів з докапіталістичними формами виробництва, феодальним устроєм, кріпацтвом, товарним капіталістичним виробництвом.

Техніку мови та історії Волков В'ячеслав Олександрович. На уроках з техніки мови формувались знання про прийом до установ, учбових закладів та парторганів, зразків протоколів засідань, різних службових паперів, статей для стінгазет, відчити про пророблену роботу, опрацьовувалися переклади з російської та уривки з часописів. На заняттях з українознавства вивчалися національний рух на Україні, боротьба за визволення від царського ярма, Жовтнева та Лютнева революції, Радянська Україна як незалежна частина СРСР, її поділ на райони, промисловість, поверхня та багатства.

На уроках німецької мови учні займалися читанням, перекладом, розбором та бесідами по прочитаному матеріалу з читанки Глезера та Пецоляда, проводили бесіди про технічне обладнання майстерень. Керувала заняттями вчителька Рунге Вільгельміна Карлівна.

На підготовчих курсах вчителем літератури за фахом Каганом Абрамом Яковичем викладалася єврейська мова.

Також на підготовчих та першому курсах також проходили уроки малювання, їх проводив художник Михновський Іван Олександрович. Учні вчили малювати «різні криворисові предмети в послідовності», складати візерунки і заповнювати ними різної форми площі, виконувати конструктивний і прозоровий малюнок та способом «тушовки» показувати рельєф.

На заняттях з креслення вивчалися овали, паралелепіеди, циліндри, циклоїди, гіпоциклоїди та епіциклоїди. На другому курсі розв'язувались виробничі завдання: креслення по деталям з натури відер, лійок, стінного підшипника, супорта, гвинтової різьби. Проводив ці заняття Кирилюк Василь Іванович, який одночасно був завідуючим майстернями. Він народився 6

серпня 1895 року в селі Лемеші Озадівської волості Житомирського повіту в українській селянській родині. В 1908 році скінчив двокласну школу, в 1914 Одеську технічну школу, в 1915 військову інженерну школу [3].

На другому курсі лікар Шмайн Давид Лазаревич викладав гігієну. Він знайомив учнів з професійною гігієною та питаннями охорони праці, охороною праці жінок та підлітків, охороною материнства і дитинства, окремими хворобами.

Також в школі працювало 4 інструктори: столярного відділу Пономарчук Павло Романович, слюсарно-токарьського Вержанський Антін Феліксович, ливарного Крючковський Володимир Петрович та ковальського Осташевський Віктор Владиславович.

До складу технічного персоналу входили молотобоець Борисов Олександр Лаврентійович, кухарка Копко Устина, сторожі Перец Денис та Федорєв Корній та сторож-конюх Копко Микола.

Серед проблем школи варто виділити велику кількість невстигаючих студентів. У першому півріччі 1924-1925 навчального року на першому курсі не встигало 26 учнів з 28, на другому 34 з 47.

Уже в ті часи повсталала проблема відвідування занять як студентами, так і викладачами. Зокрема, на підготовчих курсах присутність учнів на лекціях складала 79,04%, на заняттях в майстернях 97%, на першому курсі присутність на заняттях 91%, в майстернях 83,35%, на другому курсі на заняттях 90,3%, в майстернях 85,25%. Викладачами найгірше було виконано навчальну програму з суспільствознавства та гігієни [9].

Ще однією проблемою роботи школи в 20-і роки стала затримка зарплати. Гроші переводились з великим запізненням на 2-3 місяці, причому не повністю, а в розмірі 45-80%. З перерахованих сум 17% потрібно було вносити до Соцстраху, місцевий відділ якого нараховував 50% пені за несвоечасність внесків. В III кварталі 1922 року кредити, виділені з місцевих коштів, були витрачені на інші потреби, і таким чином співробітники профшколи були позбавлені заробітної плати за цілий квартал. До жовтня 1922 року УОНО ніяких коштів на профшколу не виділялося, її клопотання залишалися без задоволення. Через нестачу коштів приміщення ані в 1921 ані в 1922 роках не ремонтувалися. До 15.03.1923 було виплачено зарплату за листопад-грудень 1922 року і січень 1923 року. В доповненні до звіту в індустріально-технічний відділ Київської губпрофосвіти вказується, що «несвоевременная выдача заработной платы, которую приходится ожидать по несколько месяцев, совершенно обесценивает ее... Задержка выдачи заработной платы служит причиной затруднений в подыскании лекторов высокой квалификации и причиной отказа приглашенных лекторов от дальнейшего чтения лекций» [8].

Тому деякі предмети (наприклад, аналітична геометрія) переносилися до навчального плану наступного року. З деяких дисциплін викладачів взагалі

не було. Так в 1922-1923 навчальному році ще в листопаді в школі не викладались українознавство та українська мова з причини відсутності «свобідного, надлежущей підготовки лектора».

В 1924-1925 навчальному році прибутки школи за січень-березень склали 4200 карбованців, в т.ч. 274 крб. 22 коп. плати за навчання, 1924 крб. 39 коп. за виконання замовлень майстернею, 61 крб. 30 коп. за продаж картоплі, 30 крб. 10 коп прибутків від праці коней. 4200 карбованців 61 копійку склали видатки за той же період, серед них заробітна плата вчителів, витрати на ремонт будинків, закупка кормів для коней та формаліну для протравлення зерна, внески в міськком та соцстрах, видатки для незаможників, що проживали в інтернаті [10].

22 червня 1929 року згідно з наказом Народного комісаріату освіти УРСР Бердичівська механічна профшкола була знову реорганізована в Бердичівський технікум [1].

1. Марковський Б.В., Ольшевський В.С., Радчук В.В., Рембалович В.А. Бердичівський політехнічний коледж: 100 років діяльності... — Житомир : «Волинь», 2003. — 224 с.
2. Державний архів Житомирської області. Бердичівська філія. — Ф. Р-208, Оп.1, Спр. 158, Арк. 7.
3. Там же. — Арк. 9.
4. Там же. — Арк. 10.
5. Там же. — Арк. 11.
6. Там же. — Арк. 12.
7. Там же. — Арк. 14.
8. Там же. — Арк. 17.
9. Там же. — Арк. 43.
10. Там же. — Арк. 47.

УДК 94 (477.42)«1941–1943»

КОВАЛЬЧУК І.В.
(*м. Житомир*)

ПІДПІЛЬНА МЕРЕЖА ОУН(Б) У БЕРДИЧІВСЬКОМУ РАЙОНІ 1941–1943 РОКІВ: ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ, ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ДІЯЛЬНОСТІ І ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД

Анотація. У статті на основі вперше введеної до наукового обігу джерельної бази відомчих архівів Служби безпеки України висвітлюється формування та діяльність Бердичівського окружного проводу ОУН(Б)

упродовж 1941–1943 рр. Встановлено, що оунівська мережа у Бердичеві та районі була сформована у другій половині 1941 р. Проте, внаслідок репресій нацистської окупаційної влади ця мережа була практично знищена. Її відновлення та ще масштабніша роздудова відбулося упродовж другої половини 1942 – першої половини 1943 років. Восени 1943 р. бандерівське підпілля Житомирської області перейшло під керівництво очільника воєнної округи УПА «Тютюнник» Ф. Воробця («Верещаки»).

Ключові слова: *Бердичів, гебітскомісаріат, Никонівка, окружний провід, окупація, ОУН(Б), підпілля, поліція, репресії, УПА.*

Роки Другої світової війни справедливо вважаються одними з найтрагічніших в історії України. Саме українська територія, за визначенням американського історика Тімоті Снайдера, стала осердям «кривавих земель» кінця 1930-х – першої половини 1940-х років. Свою особливість України цього періоду була наявність великої кількості локальних конфліктів, які відбувалися на фоні головної німецько-радянської боротьби, боротьби на взаємне знищення. Українські націоналісти були стороною, яка спочатку намагалася використати це протистояння, дуже швидко стала однією із його жертв та врешті-решт розпочала власну війну з метою не лише виживання, а й можливості створення Української держави.

Предмет статті полягає у розгляді діяльності у межах окремо взятого Бердичівського району однієї із формацій українських націоналістів – Організації українських націоналістів під проводом С. Бандери (ОУН(Б)). Попередньо ця тематика знайшла своє фрагментарне висвітлення у праці Вікторії Жилюк [23]. Але відсутність предметного наукового фокусування та обмежена джерельна база не дозволили дослідниці здійснити цілісний та завершений розгляд даного питання.

Бердичів був окупований німецькими військами 7–8 липня 1941 р. Під час боїв за місто, 6 липня із в'язниці вдалося утекти Дмитру Клячківському – майбутньому першому командирі Української повстанської армії (УПА) «Климу Савуру». У бердичівську тюрму він був етапований з Бригідок (в'язниця Львова) у перший день війни, де відбував десятирічний строк ув'язнення [спочатку був засуджений до смертної кари. – І. К.] як «активний учасник антирадянської повстанчої організації українських націоналістів». Співробітники Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), під час відступу, підпалили тюрму і закидали камери гранатами. Значній частині в'язнів усе ж вдалося врятуватися, у тому числі й Д. Клячківському [30, с. 13–14]. Протягом липня 1941 р. емісари похідних груп ОУН(Б) дісталися Бердичева, Вінниці, Житомира, Кривого Рогу, Миколаєва, Херсона [29, с. 88]. Зокрема у Бердичів члени бандерівської похідної групи прибули 16 липня 1941 р. У місті вони за загальноприйнятою практикою проголосили незалежність України, наслідуючи проголошений у Львові 30 червня 1941 р. Акт

відновлення Української держави, та створили місцеву поліцію [32, арк. 144 зв.].

На початку нацистської окупації Житомирської області формування структур поліції відбувалося згідно з постановою обласного управління від 30 липня 1941 р. Ця постанова фактично «легалізувала» вже існуючі підрозділи «народної міліції» чи «української міліції», за термінологією українських націоналістів та уніфікувала їхню самоназву з «міліції» та «поліцію». Відповідно до вказаної постанови, вся поліція регіону під керівництвом інспектора обласної поліції, шефів поліції Житомира й Бердичева, інспекторів районних команд поліції підпорядковувалася голові Житомирського обласного управління [20, арк. 3]. Начальником міської поліції Бердичева у початковий період нацистської окупації був Королюк, а його заступником Павло Зелінський. Відносно особи Королюка вдалося встановити, що його як «куркуля» радянська влада репресувала у 1930-х рр. [13, арк. 41]. З жовтня 1941 р. П. Зелінський, який народився 1899 р. у Любарському районі й упродовж 1918–1919 рр. служив в армії Директорії Української Народної Республіки (УНР) обійняв посаду керівника поліції Бердичева, яка поділялася на дві міські дільниці із загальним штатом 120 чоловік [8, арк. 22, 23, 51 зв.].

Активну роботу з перших днів свого перебування у Бердичеві розгорнув емісар бандерівської похідної групи, студент на прізвище чи прізвисько Коваль. Він пробув тут близько місяця і за цей час займався розповсюдженням націоналістичної літератури, пропагандою ідей українських націоналістів серед місцевого населення, виступав із антирадянськими промовами у міському театрі [13, арк. 44]. Микола Климишин («Непоборний») – 1941 р. очільник Північної похідної групи ОУН(Б), у своїх спогадах зазначає про перебування у Бердичеві Миколи Ковалю, який очолював окружний провід бандерівців [24, с. 348]. Документи нацистських окупантів відзначають уже Михайла Ковалю як одного з активних оунівців Бердичева [19, арк. 17].

Значну присутність та активність у Бердичеві з кінця липня – початку серпня 1941 р. мали структури й ОУН(М). Це питання в основному розглянуто автором у ряді попередніх публікацій [26; 28].

Інформація про присутність бандерівської Організації у селах Бердичівського району обмежується загальними даними: «... прийшли наші похідні групи. Вони робили віче по селах і мали великий вплив на населення сіл...» [32, арк. 143 зв.]. У селі Никонівка відбулися загальні збори мешканців, датовані липнем 1941 р., які організували та провели троє націоналістів-західняків [9, арк. 187]. До села Терехове на початку серпня 1941 р. прибули два члени ОУН(Б), прізвище одного з яких Коваль. Вони провели збори мешканців, де було обрано очільників села та сформовано сільську поліцію. Її керівником був призначений місцевий житель Кирило Коваль, а особовий склад налічував 7 поліцейських [3, арк. 132–133]. У село Іванківці відразу після нацистської окупації приїхали українські націоналісти, одного з яких

звали Борис. За свідченням очевидців, вони разом із місцевими жителями організували «вечір дружби» чи «братання», на якому були присутні й німецькі військові. Аматорський оркестр для цього заходу організував Михайло Гедзь, який у вересні–жовтні 1941 р. працював вчителем музики і фізкультури у місцевій школі, а згодом – співробітником бердичівської окружної газети «Нова Доба» [10, арк. 21, 34]. Відомо, що до села Скраглівка прибули емісари відразу обох ОУН, які намагалися донести селянам програмні положення націоналістичних організацій і переконати у необхідності створення незалежної Української держави [14, арк. 19 зв.–20].

Найбільш інформативно в архівних документах відображена діяльність членів ОУН(Б) 1941 р. у с. Сингаївка. Емісари похідних груп прибули сюди у серпні і розпочали агітацію та організацію сільського осередку. Його активістом став колишній кандидат у члени Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ВКП(б)), агроном районного управління Петро Глоба. Він залучив до бандерівської ланки, яку спочатку й очолив, декілька жителів села. Членами бандерівської Організації стали: його рідний брат, колишній голова місцевого колгоспу і комуніст (!) Феодосій Глоба, Олександр Гусарчук, який з 1941 р. працював завідувачим дорожнім відділом Бердичівського райуправління [4, арк. 26 зв.] і Мефодій Стаднічук. Дещо згодом Ф. Глоба, проводячи агітацію за створення незалежної Української держави, залучив до оунівського осередку села Олександра Мусія і Лаврентія Вознюка. Окрім перерахованих осіб, підтримували зв'язок із українськими націоналістами та були їхніми «симпатиками» Костянтин Мудрук, Кирило Остратюк, Леонтій та Феодосій Сагани [9, арк. 18, 3, 23].

До будинку П. Глоби упродовж другої половини 1941 р., час від часу, приїздили деякі оунівські функціонери з Бердичева, зокрема голова районного управління Митрофан Савчук, керівник освітнього відділу цієї ж управи Микола Чулаєвський, заступник бердичівського бургомістра Петро Сліпченко і директор ресторану «Сільський господар» Каранчук [9, арк. 20]. Прикметно, що троє перших належали до ОУН під керівництвом Андрія Мельника (ОУН(М)) [8, арк. 14].

У серпні–вересні 1941 р. П. Глоба провів 3–4 наради місцевих оунівців. Згодом подібного роду збори також проводив М. Стаднічук. До жовтня бандерівцями Сингаївки керував уже Ф. Глоба, а відтоді – Микола Вознюк. Ця ланка в основному займалася агітаційно-пропагандистською роботою серед місцевого населення до осені–зими 1941 р., коли розпочалися масштабні репресії нацистської окупаційної влади [9, арк. 35, 47зв.–48зв.]

Нацистська окупаційна влада розпочала утиски та репресії на окупованих нею українських територіях практично відразу після власного встановлення. Перші широкомасштабні репресії щодо бандерівської Організації на території Наддніпрянщини були проведені у вересні 1941 р. Пряме відношення до цього мала подія, яка сталася 30 серпня у Житомирі –

вбивство членів Проводу мельниківської Організації Миколи Сціборського та Омеляна Сеника. Однією із версій щодо виконавців цього атентату відразу стала так звана «рука Каїна» – бандерівців. Цю обставину вдало використала окупаційна влада, обернувши «розслідування злочину» на зачистку терену від неблагодійних елементів в особі членів ОУН(Б). У Бердичеві арешти людей із похідних груп та місцевих бандерівців пройшли 2 вересня [32, арк. 143зв.]. Загалом же, в Україні до 5 вересня нацисти заарештували 80% вищого керівного складу ОУН(Б) [22, с. 139].

Редактор газети «Нова Доба» та керівник відділу пропаганди Бердичівського окружного проводу ОУН(М) Володимир Семенюк, довідавшись про вказане вбивство, зібрав колектив редакції і провів жалобний мітинг. У своєму виступі він схвально відгукнувся про діяльність оунівців та закликав місцевих мешканців підтримувати їх у боротьбі за створення Української самостійної держави [13, арк. 87зв.–88].

Після 18 листопада 1941 р. окупована німецькими військами Житомирська область увійшла до складу райхскомісаріату «Україна» у межах генерального комісаріату «Житомир» (Generabezirk Schitomir), до якого, окрім Житомирської були включені також північна частина Вінницької і південь Поліської області Білоруської РСР. Генеральний комісаріат «Житомир» складався із 25 гебітскомісаріатів. Житомирщина ж була поділена на 11 гебітскомісаріатів, одним із яких був «Бердичів», що охоплював Андрушівський, Бердичівський і Янушпільський райони [31, арк. 5–6]. У другій половині листопада 1941 р. українська допоміжна адміністрація перейшла під повний контроль німецького цивільного управління. Міські та районні управління підпорядковувалися гебітскомісаріатам. В окупаційній каральній структурі була інкорпорована місцева поліція.

Каральні заходи нацистської окупаційної влади завдали значних втрат мережі ОУН(Б) Житомирщини загалом і Бердичева зокрема. З наявних нині даних, відомо, що у другій половині 1941 р. бандерівську мережу міста очолював Володимир Яцюк [23, с. 35]. В інших джерелах цю особу визначають як Вадим Яцюк [11, арк. 13; 17, арк. 83] і навіть Всеволод Яцюк [14, арк. 16 зв.]. Таку розбіжність даних, окрім властивості людської пам'яті хибити у момент нервового напруження, найпевніше, могла породити конспірація і використання ним вигаданих імен і псевдо. Через деякий час, як засвідчують дані радянських органів державної безпеки, В. Яцюк став районним провідником [18, арк. 327]. Проте цей районний провід фактично обмежувався лише містом Бердичевом [2, арк. 79], тому коректніше визначати його як районний у місті чи районний міський.

Осередки мельниківської ОУН, які складали Бердичівський окружний провід на чолі з головою районного управління М. Савчуком, навіть у несприятливих обставинах проіснували до зими 1941 р., коли внаслідок репресій нацистів припинили свою діяльність. Згодом, упродовж 1942–1943

рр. значна частина їхніх членів і сам очільник, перейшли на сторону бандерівців. Подібні випадки були доволі частими у той період. Причиною цього найпевніше була відсутність у місцевих симпатиків українського націоналістичного руху чіткого розуміння відмінностей програмних положень двох ОУН, їхнього ідеологічного та нерідко силового протистояння в умовах і так складної ситуації. А також приналежність до українських націоналістів була певним фактором самоідентифікації та самоорганізації в окупаційний час. На підтвердження вказаної думки доцільно навести наступний факт. Після вступу до ОУН(М) наприкінці вересня 1941 р. житель Бердичева Євген Ярмлюк установив зв'язок із районним провідником ОУН(Б) В. Яцюком і співпрацював одночасно з двома організаціями. Для руху Бандери з редакції газети «Нова Доба» він передавав папір, фарбу і навіть один друкарський валик. Свою співпрацю із бандерівцями Є. Ярмлюк продовжив у 1942–1943 рр. [12, арк. 38зв., 45–46].

Початок 1942 р. на окупованих українських територіях позначився черговими репресіями нацистів відносно організації С. Бандери. Так, між 10 і 13 березням 1942 р. від куль німецьких жандармів у Житомирі при спробі втечі з «проваленої» явочної квартири загинув керівник обласного проводу ОУН(Б) галичанин Роман Марчак («Моргун») [25, с. 130].

Каральні заходи нацистів були безпосередньо спрямовані і відносно низових структур бандерівців. У березні 1942 р. був заарештований та згодом розстріляний активний оунівець с. Сингаївка П. Глоба [9, арк. 3]. Але припинення функціонування бандерівського осередку села це не спричинило. Навпаки, навесні кількість українських націоналістів у Сингаївці зросла. О. Гусарчук, шляхом агітаційних розмов і читання літератури, залучив до лав ОУН(Б) старосту села Адама Ладигу. Мотивом його співпраці з нацистськими окупантами, найпевніше була особиста образа на радянську владу через розкуркулення 1930 р. та арешт органами НКВС у 1938 р. невідомо, що слугувало підставою для приєднання А. Ладиги до бандерівського руху – та ж образа на комуністів, якісь ідейні переконання, виявлення справжньої суті окупаційного режиму чи підпадання під сторонній вплив. Найпевніше, що всі ці фактори разом. Улітку 1942 р. у будинку О. Гусарчука відбувалися збори оунівців села, де читали націоналістичну літературу і листівки. На яких були присутні: Іван Глоба, Всеволод Олександрович Гусарчук (син), Григорій Ли(і)нчук – місцевий священик [9, арк. 25зв.], К. Мудрук, К. Остратюк, М. Стаднічук. Зв'язок із бандерівцями також підтримували Василь Горобець, Антон Дворецький і Юхим Мойсейович [9, арк. 144; 4, арк. 39] чи Мусійович [9, арк. 25зв.] Семчук. У вказаний період А. Ладига неодноразово отримував оунівську агітаційну продукцію від Г. Ли(і)нчука і К. Мудрука для поширення серед місцевих селян та передавав її Л. Вознюку [4, арк. 28зв., 3, 30–33зв., 39, 38]. Народи оунівського осередку села відбувалися й у будинку А. Дворецького. Активну агітацію у Сингаївці, з метою залучення до ОУН(Б)

нових членів розгорнув Л. Вознюк. Саме його зусиллями були завербовані Микола Вознюк і Степан Рудий. Він також підтримував постійний зв'язок із Ф. Глобою, який щоб уникнути репресій нацистів змінив місце проживання і працював лісником у лісовому господарстві «Чорні Лози» [9, арк. 108, 117зв.–118, 134, 17зв.]

Невідомим на сьогодні залишається підпорядкування і зв'язок із керівництвом того чи іншого проводу оунівців села Сингаївка. Найпевніше, що їхній сільський осередок був пов'язаний із аналогічною сусідньою оунівською ланкою, звідки отримував агітаційну літературу та практичні вказівки.

З весни 1942 р. розпочалася фактично нова розбудова мережі та керівних центрів бандерівців на Житомирщині. На початку літа 1942 р. новий Житомирський обласний провідник ОУН(Б) Сергій Отченаш («Сатанчук») [і на сьогодні достеменно не відомо Отченаш – прізвище чи все ж псевдо цієї особи. – І. К.] направив до Бердичева кадрового оунівця Миколу Мусія. Він народився 1916 р. у с. Боратин [нині – Борятин Сокальського району Львівської області], 1940 р. – вступив в ОУН. На Житомирщину М. Мусій прибув на початку липня 1941 р. у складі бандерівської похідної групи. Спочатку їхня група зупинилася у Новограді-Волинському, а звідти він на чолі оунівської п'ятірки відбув до Довбиша для проведення агітації та пропаганди ідей українських націоналістів серед місцевого населення. М. Мусій у цей час використовував псевдо «Гедзь» і був зв'язковим районного проводу ОУН(Б). Восени 1941 р. він перейшов на аналогічну роботу у Пулин, де перебував до лютого 1942 р. [17, арк. 4, 71–72, 77зв.–82; арк. 79].

У Бердичів М. Мусій прибув найпевніше 5 червня [17, арк. 83; 2, арк. 86], хоча є свідчення, що 5 липня 1942 р. [11, арк. 172]. Разом із ним був Іван Мусій, односелець і підлеглий по роботі у Добвиші та Пулині. З цього часу М. Мусій обрав для себе нове псевдо – «Муха», яким раніше послуговувався саме І. Мусій, а йому віддав своє – «Гедзь» [2, арк. 83]. М. Мусій вийшов на контакт із зв'язковою районного провідника Лідією Огітчук, вчителькою, яка з листопада 1941 р. працювала офіціанткою у ресторані «Сільський господар», по вулиці Махнівській. Директор ресторану Каранчук, як зазначалося вище був пов'язаний із українськими націоналістами с. Сингаївка, а сам заклад мав репутацію місця регулярних зборів оунівців [9, арк. 20]. Ідентифікаційним засобом при зустрічі був такий пароль: «Чи можна побачити Соломію?». Через неї він зв'язався із керівником районного міського проводу В. Яцюком [9, арк. 89]. Муха став заступником районного провідника і перебував на цій посаді до зими 1942 р., коли В. Яцюк нібито виїхав в Андрушівський район [17, арк. 83]. За іншими даними його навесні 1943 р. заарештували, а згодом розстріляли німецькі каральні органи [12, арк. 50, 84]. Вже новий обласний провідник бандерівців Житомирщини «Бульба» призначив М. Мусія районним очільником [17, арк. 83зв., 133].

Завдання, яке Отченаш ставив перед Мухом – розширення оунівської мережі на терені Бердичівського району, адже персональний склад Бердичівського проводу включав до десятка чинних оунівців: керівник – В. Яцюк, Є. Ярмлюк, Петро Чуйко, Л. Огійчук і вчителька Віра Яцюк. Двоє останніх були завербовані В. Яцюком у червні 1942 р. [11, арк. 174; 14, арк. 15зв.]. Ще декілька чоловік були симпатиками бандерівців. Окремо варто відзначити особу Петра Чуйка. Це була помітна постать в українському національному русі першої половини ХХ ст. Його біографії та діяльності присвячений цілий ряд публікацій. Зокрема, у липні 1944 р. П. Чуйко представляв Житомирщину і «гетьманців» Павла Скоропадського на Першому великому зборі Української головної визвольної ради (УГВР) [33]. Однак у наявних дослідженнях, фактично «випадає» період його життя упродовж другої половини 1941 – першої половини 1944 рр. З архівних матеріалів, які неможливо перевірити іншими даними, ми встановили, що у цей час він проживав у с. Журбинці Бердичівського району, деякий час працював директором бердичівської міської школи № 8 і співпрацював із оунівським проводом [2, арк. 84; 11, арк. 17], можливо навіть був очільником ланки. Муха встановив зв'язок із П. Чуйком приблизно 8 червня [17, арк. 90].

Систематично відбувалося поширення агітаційної та пропагандистської оунівської літератури. Восени 1942 р. В. Яцюк щонайменше двічі та один раз Муха передавали такі матеріали Л. Огійчук для розповсюдження між симпатиками ОУН(Б). Це завдання вона виконала не у повній мірі та, боячись репресій нацистів, спалила частину літератури [11, арк. 15–15зв.]. Серед тих матеріалів, які оунівці поширювали у період перебування Мухи були «Історія України» [очевидно авторства Михайла Грушевського. – І. К.], «Симон Петлюра», «Де шукати наші історичні традиції?», «Постанови Зборів ОУН», періодичні видання «Ідея і Чин» і «Пролом» [17, арк. 136].

Протягом другої половини 1942 р. М. Мусій долучив до лав ОУН(Б) Бердичева ряд колишніх членів ОУН(М). Зокрема М. Савчука, П. Зелінського та секретаря заготівельної контори райспоживспілки, а згодом агронома державного господарства (домену) Костянтина Пушкарука [1, арк. 22зв.].

М. Савчук, як голова райуправління закликав підлеглих працівників саботувати заходи окупантів, зокрема відправку місцевого населення на примусові роботи до Німеччини. Співробітники управління неодноразово виїздили у села району, щоб попередити людей про заплановані дії нацистів. Безпосередньо К. Пушкарук, із такого характеру завданнями перебував у селах Бистрик і Терехове [1, арк. 226зв.].

У листопаді–грудні 1942 р. Муха, за рекомендацією В. Яцюка, завербував до бандерівського руху мешканців Бердичева – працівника житлового відділу міського управління Тимофія Шведа і бухгалтера цього ж відділу Степана Моля, які і до того мали певні зв'язки з районним провідником. Це вербування відбулося за присутності обласного провідника

Бульби, який приїздив до міста [1, арк. 82, 27, 165зв, 255зв.]. Вони обоє народилися у с. Поличинці, нині Козятинського району Вінницької області. Т.Швед був учасником Української національної революції 1917–1921 рр. і в 1919 р. ніс службу в армії Директорії УНР. За це його 1921 р. заарештували радянські органи державної безпеки, однак ув'язнення чи заслання він уникнув [1, арк. 3, 10, 67, 89]. У кінці 1942 р. В. Яцюк «передав» Мусі для роботи оунівців, які прибули із західних областей України і служили у 109 батальйоні охоронної поліції (109 Batalion Schutzmannschaft): Миколу Зінчука, Віктора Мельника, Юрія Станька, Михайлюка. Згодом вони здійснювали націоналістичну агітацію серед особового складу охоронної поліції [2, арк. 85]. С. Моль залучив до бандерівської ОУН Петра Жмура [2, арк. 95].

У процесі розгортання організаційної діяльності у Бердичеві М. Мусій чи за власною ініціативою [17, арк. 83зв.], чи за вказівкою обласного провідника [1, арк. 255; 2, арк. 79; 17, арк. 133] розпочинав формування окружного проводу ОУН(Б) із центром у Бердичеві. Відповідно до структурної побудови обох ОУН окружний провід мав складатися із декількох надрайонних осередків, які, у свою чергу, формувалися на основі 3–4 районних проводів [15, арк. 26]. Однак на практиці у Наддніпрянщині ця побудова була певним чином спрощена і в основному існували сільські ланки, районні, окружні та обласні проводи ОУН [17, арк. 124–125]. Тому до Бандерівського окружного проводу ОУН(Б) мали увійти районні організації Бердичева, Бердичівського, Чуднівського та Янушпільського [нині не існує, 1957 р. розформований і приєднаний до Чуднівського. – І. К.] районів, сформовані із сільських оунівських ланок та станиць [23, с. 95]. У Бердичеві та районі хід створення проводів забезпечував сам Муха, а до Чуднівського та Янушпільського районів він відправив свого підлеглого І. Мусія-«Гедзя».

У другій половині 1941 р. на території Чуднівщини і Янушпільщини були створені та певний час діяли оунівські осередки, які внаслідок каральних акцій нацистів припинили своє функціонування, а «вцілілі» їхні члени більше переймалися власним виживанням, ніж націоналістичною діяльністю. Сьогодні немає достовірних даних щодо того чи вдалося Гедзю сформувати тут оунівські осередки. Він встановив зв'язок із рядом людей, яких однак викрала та заарештувала німецька поліція [27, с. 105]. Найпевніше, що у Чуднівському районі проживали окремі члени та симпатички ОУН(Б), однак функціональної структури не було. У Янушпільському районі, дещо згодом Мусі, частково вдалося провести роботу зі створення оунівських осередків [1, арк. 255]. Уже 1943 р. М. Савчук неодноразово надавав коней М. Мусію, який разом із оунівцем Володимиром Седлецьким возили у Янушпіль націоналістичну літературу [2, арк. 141зв.–142]. Цю продукцію вони передавали особі на ім'я Іван Дмитрович, якому також було доручено створити оунівський осередок, але він відмовився це робити [17, арк. 92].

Отже, можна стверджувати про розбудову Бердичівського окружного проводу ОУН(Б) на основі двох районних осередків – бердичівської міської і районної мереж [2, арк. 83].

У другій половині 1942 р. Муха встановив зв'язок із жителем с. Никонівка Василем Безсмертним [згодом розстріляний нацистами за націоналістичну діяльність. – І. К.], якому дав завдання підбирати людей для членства в ОУН(Б) [23, с. 95].

У кінці 1942 р. – на початку 1943 р. осередок ОУН(Б) було створено у с. Іванківці. Його очільником став Іван Ковтун, який тоді працював у житловому відділі Бердичівського райуправління. Він мав розмови на тему діяльності українських націоналістів із Т. Шведом. Одного разу останній надав І. Ковтуну оунівські листівки, брошуру «Симон Петлюра» та ін. Цю літературу він передав своєму дядьку Миколі Швецю, який проживав у с. Іванківці. У 1918 р. М. Швець ніс службу в армії УНР і тому мав українські національні погляди. Листівки бандерівців йому приносила також небога та односельчанка Анастасія Поліщук. Улітку 1943 р. до цієї ланки увійшли працівники залізничі Андрій Ковтун і Яків Везумський, який 1918 р. також служив в унеерівському війську [16, арк. 13, 17, 17зв., 43, 44зв., 86, 95]. У цьому селі неодноразово були розкидані бандерівські листівки як віддруковані, так і написані [10, арк. 9зв., 34зв.]. Я. Везумський був утримувачем сільської конспіративної квартири, де неодноразово ночували та переховувалися Муха, оунівці та упівців навколишніх сіл [3, арк. 165зв.–166зв.]. В Іванківцях Муха також проживав у будинку М. Швеця [16, арк. 17зв.].

3 лютого 1943 р. оунівців Бердичівського міського проводу, за погодженням із обласним керівництвом, очолив Т. Швед. Міська мережа тут існувала до вересня 1943 р. «Заступником-помічником» Т. Шведа і одночасно керівником господарчого відділу був С. Моль [1, арк. 35, 45зв.; 17, арк. 133]. Обов'язки міського провідника бандерівців полягали у залученні нових людей до членства в Організації, збиранні зброї, боєприпасів і грошей та заготівлі продуктів харчування для потреб проводу [1, арк. 257 зв.]. Т. Швед декілька разів у вечірній час розкидав по Бердичеву листівки ОУН(Б), які йому передавав Муха. За це він отримав близько 80 карбованців, які передав у фонд Організації [1, арк. 42зв.].

3 весни 1943р. співпрацю із Є. Ярмолюком, співробітником редакції газети «Нова Доба» встановила зв'язкова обласного проводу «Катя». Він неодноразово передавав їй друкарський папір різного формату. За дорученням «Каті» Є. Ярмолюк зв'язався із Мухою. Від нього він отримував оунівську літературу, а сам передавав друкарський папір. [12, арк. 50, 54, 57]. Лише за один раз було переправлено 9 кг паперу, який Муха відвіз обласному провіднику Бульбі до Житомира [17, арк. 137]

У квітні 1943 р. Муха, Т. Швед і С. Моль завербували до бандерівської ОУН жителя Бердичева, вчителя, який у цей час працював агрономом Панаса

Свитка [17, арк. 11]. Улітку 1943 р. до бердичівського проводу бандерівців приєднався Михайло Точков, який працював паспортистом у міській поліції. За завданням Мухи він виготовив 6 фальшивих паспортів для «потрібних» людей із середовища ОУН(Б) [17, арк. 13–14]. У цей же час до бандерівської Організації вступив колишній поліцейський, а згодом інспектор фінансового відділу районного управління В. Седлецький [1, арк. 166зв., 135].

Центром заново створеного М. Мусієм-«Мухою» Бердичівського районного проводу ОУН(Б) стало с. Никонівка [2, арк. 83]. Тут у березні 1943 р. постала станиця українських націоналістів, яка складалася із 3 ланок [17, арк. 134]. Першу ланку очолив вчитель фізики та математики, директор місцевої школи у період нацистської окупації, поляк за національністю, Болеслав Калюда. На першій нараді никонівської станиці, де були присутні заступник обласного керівника ОУН(Б) та військовий референт «Зенон» і Муха, відбувся розподіл функціональних обов'язків між її членами. Відповідальним за постачання продовольства став Григорій Вовнюк, військовими справами відав Микола Атаманюк, охороняти станицю і забезпечувати її необхідними документами мав Сергій Семенюк [7, арк. 14–15, 20–21]. Ця станиця до осені 1943 р. нараховувала 11 осіб – мешканців села [2, арк. 54]. Спочатку до неї входили як колишні, так і нові члени: М. Атаманюк, Олексій Басюк, В. Безсмертний, Г. Вовнюк, Федір Воронюк, С. Семенюк. У рамках своїх обов'язків Г. Вовнюк, працюючи головою громадського господарства с. Никонівка, передав Ф. Воронюку 50 кг жита і 8 кг цукру. Окрім цього, він неодноразово надавав коней громадського господарства для потреб оунівців. М. Атаманюк працював секретарем сільського управління і переховував у своєму домі членів ОУН(Б), які перебували у Никонівці проїздом, а також був на зв'язку із місцевими боївками УПА, куди переправляв нових бійців [6, арк. 3, 44, 72]. С. Семенюк очолював никонівське сільське управління і практично нічого не робив по забезпеченню оунівців документами [7, арк. 53, 59, 95].

На другій нараді никонівського бандерівського активу Муха повідомив, що «німці мають за мету вивезти з України 10 млн. українців, а натомість заселити її 10 млн. німців. Завдання ОУН – всіляко цьому зашкодити». У такій формі бандерівська організація намагалася переконати власних членів у необхідності боротьби з вивезенням населення на примусові роботи до III Райху і переходу на антинімецькі позиції. Також Б. Калюда щонайменше двічі возив листівки, які йому передава Муха із Никонівки до Бердичева. У цих листівках було звернення до всіх національностей України, щоб саботувати роботу окупаційної влади і не виїздити на примусові роботи [7, арк. 22, 20, 26]. До літа 1943 р. у Никонівці була створена ще одна ланка під керівництвом О. Басюка. До неї входили Володимир Басюк, Петро Воронюк, Леонід Воронюк, Яків Мельничук. О. Басюк мав агітувати до вступу в ОУН нових членів, відвертати людей від поїздки на примусові роботи до Німеччини і

всіма засобами перешкоджати німецькій окупаційній владі збирати урожай, інформувати районний провід про перебування у селі нацистських каральних органів і їхні дії. Він неодноразово проводив перед жителями села пропаганду ідей українських націоналістів і розкидав по селу оунівські листівки. З лютого 1943 р. О. Басюк керував станицею Никонівки та мав прямий зв'язок із Мухою, якому надавав коней для поїздок у Бердичів і села району, здійснював пересилку націоналістичної літератури [5, арк. 40, 46зв., 48–49, 64; 17, арк. 134].

У квітні–травні 1943 р. М. Мусій, за допомогою С. Моля створив станицю ОУН(Б) у с. Терехове, керівником якої був призначений колишній військовослужбовець Червоної Армії (ЧА), військовополонений, а на той час листоноша Федір Мельник («Орлик») [2, арк. 95]. Під час вербування Муха вручив йому 10 оунівських листівок «Українські селяни» та один примірник журналу «Дія і Чин» [3, арк. 23–23зв.]. Очільник цієї ланки поширював серед населення націоналістичну агітаційну літературу, пропагував ідеї українських націоналістів й разом із Мухою залучив до лав бандерівської Організації колишнього поліцейського, а на той час коваля громадського господарства К. Ковалю та механіка-тракториста Миколу Мельника [1, арк. 30зв., 249зв., 259]. По націоналістичній роботі Ф. Мельник звітувався лише перед Мухою. Від нього, а також від зв'язкової «Каті» і С. Моля до Терехового надходила агітаційна література. Оунівські матеріали привозилися і з Никонівки [3, арк. 23–23зв.], зокрема О. Басюком і Я. Мельничуком [5, арк. 100].

Муха провів дві «установчі» наради у Тереховому. На них він розповідав про принципи діяльності ОУН(Б), її поточні цілі та завдання, найголовнішим з яких було залучення нових членів, наголошував на необхідності суворої конспірації [3, арк. 34зв., 137].

До станиці Терехового також належали швець-чоботар Яків Сінчук і Северин Семенюк [2, арк. 85]. Я. Сінчук був утримувачем конспіративної квартири, де відбувалися оунівські наради, ночували та переховувалися бандерівці. У нього декілька днів перебував Муха, коли втік з-під арешту. Від «Каті» він отримував для поширення у селі оунівську літературу. Уже у січні 1944 р., під час арешту та слідчих дій у Я. Сінчука було вилучено 690 листівок, 326 журналів, брошур, буклетів і 9 бойових гранат РГД [3, арк. 39, 52, 55].

У 1943 р. певним чином «автономним» відносно керівництва Бердичівського округу ОУН(Б) продовжував залишатись осередок націоналістів Сингаївки. У свідченнях місцевих оунівців, заарештованих радянськими органами державної безпеки у повоєнний час, ніде не зустрічається згадка про Муху чи ще когось із керівного центру. Активними оунівцями залишалися А. Ладига, Ю. Семчук та М. Стаднічук [9, арк. 25зв.]. А. Ладига, який продовжував працювати сільським старостою, у цей період намагався якнайменше відправляти місцеву молодь на примусові роботи до Німеччини, оскільки це напряму суперечило інтересам бандерівської

Організації [4, арк. 30]. Влітку 1943 р. на вулицях села ввечері декілька разів відбувалося розповсюдження бандерівських листівок [4, арк. 33зв.]. У цей час Ф. Глоба уже мав зв'язок по лінії ОУН(Б) із націоналістом с. Никонівка Г. Вовнюком, який декілька разів передавав йому листівки для поширення серед населення. Сам Ф. Глоба ще з весни 1943 р., за посередництва Андрія Миська, вступив у групу українських націоналістів коднянської лісосадівки, яку очолював Климентій Хом'як, де серед працівників цього підприємства він і розповсюджував вказані листівки [9, арк. 91зв., 52–53]. Чисельність і час діяльності групи оунівців коднянської лісосадівки нині залишаються невідомими. Що ж до К. Хом'яка, то він працював та очевидно керував цією групою до середини вересня 1943 р., коли був заарештований німецькою поліцією. Його також, за практикою радянської історіографії можна віднести до категорії «ображених радянською владою», оскільки у 1937 р. заарештовувався органами НКВС, але був звільнений [9, арк. 176зв., 182].

Найпевніше, що оунівці Сингаївки з 1943 р. перебували в організаційній взаємодії із керівництвом станиці бандерівців с. Никонівка, а не безпосередньо із окружним провідником Мухом. Достовірним поясненням цьому є обставина, що у діяльності ОУН(Б) застосовувалася практика, коли рядові члени не знали більше 4–5 інших учасників руху, щоб на випадок їхнього викриття та арешту не була розгромлена вся мережа.

З ОУН(Б) упродовж певного періоду нацистської окупації також були пов'язані особи з інших сіл Бердичівського району. Це Феодосій Мельниченко і директор школи По(а)люга із с. Половецьке, у Великих Низгірцях – Степанчук, із Старого Солотвина чоловік на прізвище Піскун та Юхим Гуменюк [17, арк. 147], мешканець села Радянське [4 лютого 2016 р. Постановою Верховної Ради України перейменоване на Романівку. – І. К.] Бабій [9, арк. 56зв.; 17, арк. 91]. На сьогоднішній день, за відсутності наявної джерельної бази, неможливо детальніше розкрити, уточнити чи спростувати наведені дані. У с. Велика П'ятигірка навесні 1943 р. Муха залучив до бандерівської Організації Калістрата Корнійчука, вчителя за фахом і шевця-чоботаря на прізвище Томчук [2, арк. 85].

Загалом у бердичівську окружну мережу бандерівців у 1943 р., за даними Мухи, входило біля 50 членів і були десятки симпатиків [17, арк. 132]. Зв'язковою із обласним проводом була дівчина із псевдо «Катя». Це уродженка Львівщини, найпевніше, також колишня учасниця похідної групи Олена Павлюченко. У Бердичеві вона проживала на квартирі Євдокії Деркачової по вулиці Іванівській, 5. Її сестра свого часу керівництвом ОУН(Б) була направлена до Харкова [12, арк. 242(а)–242(б)].

М. Мусій-«Муха» у процесі розбудови Бердичівського окружного проводу поширив організаційну діяльність за межі Житомирської області. У с. Поличинці Вінницької області навесні 1943 р. був відряджений Т. Швед. Згодом сюди прибув Муха, де мав зустріч та агітаційні розмови з місцевими

жителями Дмитром Давидовим, Григорієм Калинюком і Мойсеєм Ратушним. Із них була створена ланка ОУН(Б), на чолі з Г. Калинюком [1, арк. 32–32зв., 259]. Цікаво, що у довоєнний період Д. Давидов був членом ВКП(б) [17, арк. 49]. Наявні відомості про вербування до лав ОУН(Б) мешканців с. Панасівка Козятинського району Вінничини, розташованого фактично на кордоні з Бердичівським районом [17, арк. 88].

Неодмінною складовою діяльності ОУН(Б) на території Житомирщини була боротьба з нацистським окупаційним режимом. Ця боротьба проводилася найчастіше методами саботажу та диверсійно-терористичних актів. Так, члени никонівського оунівського підпілля разом із Мухом літом 1943 р. знищили сепараторне устаткування громадського господарства с. Половецьке, а на хуторі Дубова спалили молотарку [5, арк. 50зв.].

Влітку 1943 р. М. Мусій-«Муха» за підпільну націоналістичну діяльність був заарештований бердичівською СД. Проте, через свої зв'язки і корупцію в окупаційних органах влади йому вдалося втекти. З того часу Муха деякий час переховувався у Тереховому у помешканні М. Мельника та Я. Сінчука і тимчасово на нелегальному положенні проживав у Никонівці [1, арк. 249зв.]. Обласний провідник Бульба дістав йому підробний паспорт на ім'я Миколи Михайловича Мусія, 1915 р. н. [насправді його звали Микола Миколайович Мусій, 1916 р. н. – І. К.]. Цей документ був вилучений у Мухи вже співробітниками контррозвідки СМЕРШ під час затримання 28 січня 1944 р. [17, арк. 89].

За структурно-функціональним статусом кожний окружний провід повинен був мати власну типографію з друкарським верстатом і машинкою. Проте у Бердичівському окрузі власних друкарських засобів не було і всю необхідну агітаційну та пропагандистську продукцію Муха отримував від обласного керівництва [17, арк. 132].

Підпільна діяльність ОУН(Б) і функціонування її осередків були можливими завдяки налагодженому фінансовому забезпеченню. Згідно загальноприйнятого правила всі члени Організації мали щомісячно сплачувати членські внески у розмірі 5–10 карбованців. Однак на території Наддніпрянщини це правило діяло вибірково – залежно від загальної ситуації і можливостей кожного члена. Грошове забезпечення відувалося, скоріше за все, за рахунок запілля у західних областях, а також діяльності обласного проводу. Муха, за час свого перебування у Бердичеві, від обласного провідника Бульби 8 разів отримував кошти у сумі 500 крб. щоразу для потреб окружного проводу [17, арк. 84].

Одним із основних завдань оунівського підпілля було збирання зброї для майбутньої збройної боротьби з нацистським окупаційним режимом та радянською владою. У червні 1943 р. Муха і Ф. Мельник їздили до с. Поличинці за бойовими гранатами. Проте вночі їм не вдалося віднайти схрон. Згодом Муха все ж віднайшов схованку і доставив звідти 2 ящики гранат, біля 200 штук [3, арк. 15, 24зв.; 17, арк. 138]. На цей раз він ходив туди разом із О.

Басюком і Я. Мельничуком [5, арк. 121]. Я. Везезумський передав Мусі один новий наган і близько 20 набоїв до нього [17, арк. 29]. А. Ковтун дістав понад 40 патронів для гвинтівки [16, арк. 73]. Улітку 1943 р. військовослужбовець 109 батальйону шццманшафту, уродженець Волинської області М. Зінчук передав Т. Шведу і С. Молю 2 гвинтівки, які вони згодом переправили Мусі [2, арк. 12, 34зв., 35]. Загалом Муха передав до місцевої боївки під керівництвом «Жука» 4 гвинтівки і біля 200 гранат. Ще понад 80 гранат були закопані у никонівському лісі [17, арк. 138].

У діяльності Бердичівського окружного проводу важливою була продовольча складова – заготівля і переправлення продуктів харчування. У березні 1943 р. Михайло Гедзь, який у Бердичеві працював завідуючим складом продовольства організації «Централь-Ост» і мав зв'язок із націоналістами ще з осені 1941 р., украв та передав оунівцям 9 тонн солі. Через три дні на складі була здійснена ревізія, під час якої виявили недостачу вказаної кількості солі. Тому М. Гедзь тимчасово виїхав до Кам'янець-Подільської області, де пробув близько 25 днів, після чого повернувся у Бердичівський район [10, арк. 33зв., 36]. Із заготовлених продуктів створювалися таємні склади. У Никонівці такий схрон із продовольством був закладений для підпільної мережі ОУН(Б) і загонів УПА. Спочатку він розташовувався у лісі, а згодом його розмістили у кривці, зробленій на подвір'ї О. Басюка [2, арк. 84].

Стосовно ж інших завдань бандерівської Організації, зокрема забезпечення членів підпілля одягом та взуттям, то у Никонівці працював кравець, який шив костюми для членів ОУН(Б). Медикаменти О. Басюку постачав никонівський фельдшер Іван Кваша [5, арк. 239].

М. Мусій-«Муха» 21 серпня 1943 р. офіційно передав керівництво Бердичівським окружним підпіллям ОУН Є. Ярмолюку. Цей провід на той час, найпевніше, складався із окремих оунівців міста та районної мережі. Оскільки Бердичівський міський провід на чолі з Т. Шведом і С. Модем, як зазначалася вище, діяв до вересня. Очевидно, що втрата загальної координації зі сторони Мухи та жорстокі заходи окупантів спричинили його дезорганізацію. М. Мусія обласний провідник Бульба перевів до Житомира, тому що, на його думку, Муху у Бердичеві вже багато хто знав особисто і він фактично розконспірувався [17, арк. 208]. У жовтні Є. Ярмолюка на робочому місці, у редакції «Нової Доби, за належність до ОУН(Б) заарештувала бердичівська СД [12, арк. 38]. Після нього Бердичівський провід нетривалий час очолював чоловік, відомий лише під псевдо «Клим» [11, арк. 173].

Восени 1943 р. оунівське підпілля усієї Житомирщини повністю переходить під управління структури УПА. Загальне керівництво оунівською мережею та упівськими підрозділами Житомирської і західних районів Київської областей – воєнної округи УПА «Тютюнник» тоді здійснював Федір Воробець («Верещака»). Саме тому діяльність Є. Ярмолюка і «Клима» як

керівників Бердичівської мережі ОУН(Б) була номінальною і практично не отримала документального фіксування.

Таким чином, створення підпілля обох ОУН у Бердичівському районі відбулося у кінці літа – восени 1941 р. Однак внаслідок репресій нацистської окупаційної влади мельниківська і бандерівська підпільні мережі були розгромлені. Життєздатнішою в умовах окупації виявилася практика бандерівської ОУН. З весни 1942 р. розпочалося повторне формування їхніх керівних структур і підпільної мережі на терені Бердичівського району. Цей складний і небезпечний процес пов'язаний з ім'ям Миколи Мусія («Мухи») – кадрового оунівця, уродженця Львівщини, члена бандерівської похідної групи. Саме завдяки його роботі був створений Бердичівський окружний провід ОУН(Б), який включав бердичівський міський і районний проводи та окремі підпільні осередки Чуднівського та Янушпільського районів, а також оунівські ланки у сусідній Вінницькій області. Також було налагоджено процес фінансового забезпечення проводу, розповсюдження агітаційної літератури українських націоналістів, збирання та магазинування зброї і боєприпасів, заготівлі продуктів харчування. Муха керував Бердичівським окружним проводом до кінця серпня 1943 р., а тоді був переведений до Житомира. Структури Бердичівського оунівського округу перейшли під управління керівництва воєнної округи УПА «Гютюнник».

1. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області (*далі* – АУ СБУ ЖО). – ф. 5, оп. 1, спр. 4113, т. 1, 524 арк.
2. АУ СБУ ЖО. – ф. 5, оп. 1, спр. 4113, т. 2, 250 арк.
3. АУ СБУ ЖО. – ф. 5, оп. 1, спр. 4121, 257 арк.
4. АУ СБУ ЖО. – ф. 5, оп. 1, спр. 4640, 162 арк.
5. АУ СБУ ЖО. – ф. 5, оп. 1, спр. 7613, т. 1, 322 арк.
6. АУ СБУ ЖО. – ф. 5, оп. 1, спр. 7613, т. 2, 256 арк.
7. АУ СБУ ЖО. – ф. 5, оп. 1, спр. 8426, 296 арк.
8. АУ СБУ ЖО. – ф. 5, оп. 1, спр. 10360, 403 арк.
9. АУ СБУ ЖО. – ф. 6, оп. 1, спр. 5218, т. 1, 205 арк.
10. АУ СБУ ЖО. – ф. 6, оп. 1, спр. 29081, 88 арк.
11. АУ СБУ ЖО. – ф. 6, оп. 1, спр. 29148, 189 арк.
12. АУ СБУ ЖО. – ф. 6, оп. 1, спр. 29579, т. 1, 433 арк.
13. АУ СБУ ЖО. – ф. 6, оп. 1, спр. 29800, 192 арк.
14. АУ СБУ ЖО. – ф. 6, оп. 1, спр. 30033, 80 арк.
15. АУ СБУ ЖО. – ф. 6, оп. 1, спр. 30121, 196 арк.
16. АУ СБУ ЖО. – ф. 6, оп. 1, спр. 30812, 180 арк.
17. Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (*далі* – АУ СБУ ЛО). – ф. 5, оп. 2, спр. 54786, 373 арк.
18. Галузевий державний архів Служби безпеки України (*далі* – ГДА СБУ). – ф. 13, спр. 372, т. 29, 369 арк.

19. Державний архів Житомирської області (*далі* – Держархів Житомирської обл.). – ф. Р-1151, оп. 1, спр. 2, 96 арк.
20. Держархів Житомирської обл. – ф. Р-1153, оп. 1, спр. 1, 6 арк.
21. Держархів Житомирської обл. – ф. Р-1153, оп. 1, спр. 26, 29 арк.
22. Друга світова війна в історичній пам'яті України. (За матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / [упоряд. : Л. Герасименко, Р. Пилявець] – Київ – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 247 с.+22 с.
23. Жилюк В.М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. : [монографія] / В.М. Жилюк. – Рівне : Волинські обереги, 2008. – 308 с.
24. Климишин М.В. походи до волі. Спомини / М. Климишин. – Т. 1. – Торонто : Видання Ліги Визволення України і Дослідного Інституту Студіум, 1975. – 429 с.
25. Ковальчук І. Керівництво підпілля обох ОУН на Житомирщині у період нацистської окупації: персональний склад і соціально-політичний портрет / І. Ковальчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – Вип. 42. – С. 116–122.
26. Ковальчук І.В. Нарис історії діяльності ОУН під проводом А. Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року / І.В. Ковальчук, С.В. Стельникович. – [2-ге вид.]. – Житомир : Рута, 2014. – 188 с.
27. Ковальчук І.В. Нацистський окупаційний режим і діяльність ОУН(Б) на території Чуднівського району у 1941–1943 роках / І.В. Ковальчук // Чуднів і край в контексті малих і середніх міст Волині. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Чуднів, 7–8 вересня 2016 р.). – Вип. 53 / [упоряд. П.С. Скавронський]. – Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2016. – С. 96–107.
28. Ковальчук І.В. Створення і діяльність оунівської мережі на теренах Бердичівського району в умовах нацистської окупації другої половини 1941 р. / І.В. Ковальчук // Науковий збірник «Велика Волинь» : Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Бердичів від давнини до сьогодення» (Бердичів, 12–13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / [упоряд. П.С. Скавронський]. – Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. – С. 231–241.
29. Ковальчук І.В. Формування похідних груп ОУН і їх проникнення на територію Житомирської та Київської областей у липні – серпні 1941 р. / І.В. Ковальчук // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі України. Вип. 3. – Луцьк : Вид-во ВНУ імені Лесі Українки, 2010. – С. 86–92.
30. Марчук І.В. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур» / І.В. Марчук. – Рівне : Вид. Олег Зень, 2009. – 168 с.
31. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (*далі* – ЦДАВО України). – ф. 3206, оп. 1, спр. 6, 12 арк.

32. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – ф. 1, оп. 23, спр. 931, 205 арк.
33. Українська Головна Визвольна Рада. До 70-річчя створення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cdvr.org.ua/content/українська-головна-визвольна-рада-до-70-ти-річчя-створення>

УДК 908

КЛИМЧУК А.М.

(м. Рівне)

БЕРДИЧІВСЬКІ ЯРМАРКИ В ПОЛЬСЬКІЙ МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Ще у 1765 році власник Бердичева князь Радзивілл звертається до короля Польщі Станіслава II Августа Понятовського з проханням та отримує дозвіл на організацію в Бердичеві ярмарок. Ярмарки, яких було десять на рік, завдяки низьким податкам відіграли головну роль у піднесенні економіки міста. Найбільші з них – літній Онуфріївський (починався 12 червня) і Успенський (15 серпня) – тривали по 6 тижнів; Дем'янівський (1 листопада), Йорданський – (8 січня) і Пасхальний (23 березня), які тривали по три тижні.

Сучасники порівнювали їх з дрезденськими ярмарками, річний прибуток яких становив понад 20 млн. Сюди приїздили купці з Російської імперії, Австрії, Німеччини, Туреччини, та інших країн. Торгували зерном, льоном, вовною, шкірами, виробами з дерева, посудом, смолою, дьогтем, рибою, цукром, полотном, сукном, шовком, галантереєю, плугами, косами та іншими виробами із заліза, ювелірними прикрасами. З імпортних товарів мали попит кава, тютюн, цитрусові, горіхи, прянощі, столітні вина тощо.

Протягом першої половини XIX ст. Бердичів був найбільшим центром оптової торгівлі, пік розвитку якої припав на середину XIX ст. Крім цього, саме в Бердичеві й Одесі протягом першої половини XIX ст., а, власне, до 1860-х років включно був сконцентрований основний грошовий капітал як за кількістю, так і за розмірами в банкірських домах (банках). У польській мові функціонував навіть вираз: «Заможний як бердичівський банкір» («Wogaty jak berduczowski bankir»). Бурний економічний розвиток міста, як торговельного центру, відбувався шаленими темпами і не втрачав своїх позицій у майбутні роки, коли зросли інші торгово-промислові осередки, серед яких були Харків, Житомир, Київ і, особливо, Одеса. Онуфріївську та Успенську ярмарки, які, власне, й зробили той самий легендарний Бердичів, у 1856 р. примусово переводять до Києва.

Спогади Міхала Чайковського були надруковані вже після його смерті спочатку російською мовою в «Київській старовині» та «Російській Старовині» [1; 2], а пізніше окремим видання в польському перекладі [6]. Міхал Чайковський – польський письменник з українським корінням, його дитячі роки тісно пов'язані з Бердичівським краєм. Навчаючись в місті, звісно, він добре розгледів ярмарки і місто під час їх проведення.

Його опис ярмарок жвавий і барвистий, тому він якнайкраще ілюструє масштаб і значення цих подій: «На ярмарках бувало по 40 тисяч коней у табунах і по 20 тисяч у конюшнях, по 100 тисяч голів худоби різного роду, а смоли та дьогтю стільки, що, здається, вистачило б на всю Російську державу, а що стосується товарів, жіночих дрібничок та прикрас, золотих і срібних виробів, то голова йшла обертом від погляду на все це. Були гастрономічні заклади, яким би були раді Париж, Лондон, Відень і про які Стамбулу і не снилось; були цукерні, був театр, де ставилися комедії, трагедії, мелодрами, був цирк. Бердичів із Гнилоп'яттю – то все одно, що Стамбул із Босфором: хто в ньому побував, той ніколи про нього не забував, а хто бував там на ярмарку, той неодмінно захоче повернутися туди [6, с. 75].

Окремо Міхал Чайковський описує кінну торговицю на Бердичівському ярмарку: «При самому в'їзді до Бердичева з боку Махновецької рогатки відбувалися торги на коней. Широкий, трохи підвищений майдан був забудований клітками з міцних дубових дощок, сюди під час ярмарків приганяли табуни степових коней: з обшарів татарських, киргизьких та різних азійських і європейських порід. У всіх стайнях, в садках, в обгороджених подвір'ях – всюди були коні. В той час найкращі коні для запряги були з табунів президента Івановського. Окрім призначених місць, торги кіньми відбувалися поза Бердичевом, на прилеглих до міста лугах і там проявлялись витривалість і спритність продавців і їх коней» [6, с. 78-79].

Оповідуючи про бердичівські ярмарки Міхал Чайковський розповідає про родину Абрамовичів. Вони були татарською шляхтою, яка осіла на Поділлі. Представників цієї родини Міхал Чайковський називає «правдивою ярмарковою шляхтою» [6, с. 79].

Перед проведенням ярмарки мала місце така трагікомічна ситуація. Безпосередньо перед її проведенням до Бердичева прибував губернатор і розпочинав ревізію – шукав контрабанди. Переривали тоді все. Так нічого не знайшовши губернатор отримував певну суму червонців, а донощика в покарання відсилали до якогось кляштору, де він місяць-другий непогано столувався. За пам'яті Міхала Чайковського ні разу ніякої контрабанди знайдено не було [6, с. 79-80].

Наприкінці Міхал Чайковський підсумовує: «Бердичів був оазою шляхетської гордості; і євреї, і ярмарки були так само необхідні для поживи цій гордості, як душа для тіла. Шляхтич у Бердичеві не танцював, не розважався, не набирався розуму, а тільки ярмаркував» [6, с. 80].

Міхал Чайковський розповідає, як ярмаркував кожен шляхтич на ярмарках: «вискочивши на коня, гарцював на ньому, бажаючи його показати з кращого боку; скочивши, плескав в долоні, запивав продаж угорським або звичайною горілкою, за отримані гроші грав у більярд з гусарами, танцював гопака з дівчатами, а потім знову на коня – продавати або купувати. Коли нема грошей, коли біда, тоді до єврея: позич Мошко, позич Сруль, а коли біда скінчувалась, про євреїв говорили як найгірше: чухливий Берко, паршивий Гершко!» [6, с. 81].

А. Словицький також зазначає, що бердичівські ярмарки були з'їздами української, польської і волинської шляхти. Він підкреслює значення Бердичева в Україні: «Як тільки якась важлива і термінова купецька робота, то до Бердичева; як тільки якась важливе питання чи щодо господарства чи дому – до Бердичева; як тільки потреба нареченому нових коней і воза, молодій дівчині – вбрання, пияку – вина, картяру – гри, якомусь молокососу – бійки з москалями, так до Бердичева. Іде хтось з України в далеку мандрівку і до нього: «Куди, брате?» «На Бердичів». Між молоді нема за пів-години розмов, як про Бердичів, кожному вигідний, кожному по дорозі, звідси приказка: «Пиши до мене в Бердичів» [9, с. 168].

Також А. Словицький пише, яким бував Бердичів під час цих ярмаркувань: «Це ярмаркування триває 4 тижні, а в місті такий галас, такий крик, кожен такий зайнятий, так поспішає, ніби ярмарок має скінчитися за годину. Кожного дня з ранку до полудня відкриті стайні, коні вичишені, оглядають їх строгим оком... По стайнях і по вулицях торги за коней, а при конях докладні оповіді, вихваляння, обговорення кінських вад, запевняння, так, що ніколи не зрозумієш, де правда. Не один купив сліпого, не один п'яного, не здатного, не один нагодованого вапном, старого за молодого, німичного за здорового...

Там більше ста тисяч різної худоби, яка зайняла великі луги. Воли українські з розлогими рогами, величезніші один іншого, срібно-сивіші один іншого... Тисячі овець там бекають, тисячі кабанів хрюкають, худоба мукає...

Там шляхта одна торги вже скінчає, інша – під шалашами гроші рахує, третя – заїдає і запиває справи, інша – тримається в ціні і до Володави збирається; а євреї всюди торгують, шахрують і обманюють.» [9, с. 168-169].

Всі торги відбувалися до обіду, потім худоба і коні виганялися на випас, в другій половині дня відбувалися забави. Всі збиралися на Махнівській рогатці, де відбувалися кінні змагання [9, с. 169-170].

Описаний перебіг ярмарку був лише на Онуфрія, інші були менш гамірними і велелюдними [9, с. 170].

А. Словицький пише про тих шляхтичів, які починали пиячити в перший день свого приїзду до Бердичева і не припиняли до кінця ярмарки. Таких молодиків він називає «ярмарковичами бердичівськими» [9, с. 172]. Тут мова йде про неформальний рух, який зародився з Бердичева – балагульщину.

Також теми балагульщини торкається в своїх мемуарах Ю. Дунін-Карвіцький. Він торкається цього руху в контексті ярмарок на Правобережжі, на яких йому, без сумніву, доводилось бувати [7, с. 75-76].

Францішек Ковальський у своїх спогадах описує Кузьмо-Дем'янівську ярмарку в Бердичеві 1823 р. Його спогади найбільші за обсягом, тим більше стосуються однієї конкретної ярмарки. Джерело досить цікаве для вивчення ярмарок в Бердичеві і популярне. Мемуари Ф. Ковальського були видані вже 3 рази: польською, російською та українською мовами [3; 4; 11].

Та найширші спогади про балагульство на бердичівському ярмарку залишив Генрик Жевуський. Довший час не будши в Бердичеві приїхав на ярмарку на Св. Онуфрія. Тут він відмічає, що раніше було багато татарів на цьому торгу, а на той момент на зміну їм прийшли балагули, які мали схожий одяг. Спогади Генрика Жевуського критичні, він висміює це суспільне явище, глузує з такої шляхетської молоді [5, с. 24-25].

Спогади А. Грози стосуються того періоду, коли Бердичівські ярмарки втратили дещо свою популярність: «Бердичів до недавнього часу в нас був центральним пунктом торгівлі худобою, кіньми; Волинь, Україна, Поділля забезпечував тканинами; зараз продажі худоби поділів з Балтою, а тканини вивозять до Ярмолинців. Попри це є в ньому ще колишня заможність, тут гуртові купці обертають великі гроші. Тут свій старт взяли банкіри, які нині працюють в Одесі» [8, с. 101].

1. Записки Михаила Чайковского (Садык Паши) // Киевская старина. – 1891, 1892.
2. Чайковский М.С. Записки // Русская старина. – 1895 – 1898, 1900, 1904.
3. Ковальський Ф. Бердичівський ярмарок / Перекл. П. Білоуса // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – №13. – Житомир, 2005. – С. 162-176.
4. О. Л. Бердичевская ярмарка (Из воспоминаний шляхтича, относящихся к 1823 году) // Киевская старина. – 1893. – Т. XLI., № 4-6. – С. 428-453.
5. Bejła Jarosz. Baragólstwo // Mieszaniny obyczajowe. – Т. I. – 1841. – S. 24-25.
6. Czajkowski M. Pamiętniki Sadyka Paszy Michała Czajkowskiego / Tłumaczył na polskie P. – Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1898. – 286 s.
7. Dunin-Karwicki J. Z moich wspomnień: Wstęp. Lata dziecięce i młodzieńcze. – Warszawa: Nakład księgarni A. G. Dubowskiego, 1903. – 343 s.
8. Groza A. Mozaika kontraktowa. Pamiętnik z roku 1851. – Wilno: Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1857. – 256 s.
9. Jełowicki A. Moje wspomnienia. – Poznań: J.K. Żupański, 1877. – 212 s.
10. Rzewuski H. Pamiętniki Bartołomieja Michałowskiego. Oddział. Tom II. – Petersburg i Mohilew: Zakładem B. M. Wolffa, 1857. – 186 s.

11. Wspomnienia: (1819-1823): pamiętnik Franciszka Kowalskiego. – Kijów; Warszawa: L. Idzikowski, 1912. – [2], XXII, 432 s.: il.

УДК 908

o. Paweł FERKO OCD
(Berdyczów)

HISTORIA I KULT IKONY MATKI BOŻEJ BERDYCZOWSKIEJ

*„Królowa i Ozdoba stepów Ukrainy, wzgórz Podola i Wołyńskich lasów, Przecudowna w Berdyczowskim obrazie Maryja” – tak brzmiał najdłuższy tytuł, jaki nadawano łaskami słynącej ikonie MB Berdyczowskiej. A, że długa i ciekawa jest również historia samego obrazu oraz szeroki zasięg kultu ikony warto przybliżyć je chociażby krótko w dwóch odstępach: lata **1642-1941** (od momentu ofiarowania jej dla kościoła Karmelitów bosych przez Janusza Tyszkiewicza, do momentu zaginięcia ikony) oraz lata **1991-2016** (od momentu namalowania nowej ikony przez Bożenę Muchę-Sowińską, aż do dzisiaj).*

Kluczowe słowa: Berdyczów, karmelici bosci, sanktuarium, MB Berdyczowska, Ukraina, ikona

1642-1941

1. Pierwsza część poświęcona jest „prawzorowi” naszej Berdyczowskiej Pani, jakim jest Matka Boża Śnieżna z rzymskiej Bazyliki *Santa Maria Maggiore* (Matki Bożej Większej).

Matka Boża Śnieżna. Ten najczęściej kopiowany i najpopularniejszy wizerunek Najświętszej Maryi Panny pochodzący według jednych znawców z IX w. (według innych z XII wieku), namalowany został w bizantyńskim stylu, i zdobią go greckie litery oznaczające Matkę Boga (*Meter Theou*). Obraz przedstawia Matkę Bożą obejmującą prawą ręką Dzieciątka Jezus, które trzyma na lewym przedramieniu. Widoczna prawa dłoń ozdobiona jest pierścieniem, zaś na naszyjniku wisi duży krzyż. Dzieciątka trzyma w dłoni Ewangelię. Obraz, otoczony kultem jako cudowny, zdobią papieskie korony.

Geneza. Zgodnie z przekazami w upalne lato 5 sierpnia 352 r. na rzymskie wzgórze Eskwilin niespodziewanie spadł śnieg. Wydarzenie to miały poprzedzić widzenia, w których Najświętsza Maryja ukazała się jednocześnie patrycjuszowi Janowi, wieszcząc mu, iż zostanie ojcem długo oczekiwanego i wymadlanego potomka (w zamian za co, ma ufundować świątynię) oraz papieżowi Liberiuszowi, uprzedzając prośbę patrycjusza Jana o zgodę na wystawienia kościoła. Znakiem miejsca, w którym ma zostać wzniesiona budowla, miał być śnieg. Dla upamiętnienia tego wydarzenia nadano świątyni wezwanie Matki Bożej Śnieżnej

(*Santa Maria ad Nives*). Tradycję tę podjął papież Sykstus III, rozbudowując świątynię, jako wotum upamiętniające ogłoszenie przez Sobór w Efezie (431 r.) dogmatu *Theotokos* (o Bożym Macierzyństwie Maryi). Wezwanie przebudowanej bazyliki zmieniono na *Santa Maria Maggiore* – Matki Bożej Większej, jako jednej z czterech bazylik większych Rzymu. Papież Paweł V wybudował w bazylice, naprzeciw Kaplicy Sykstyńskiej, wyłożoną marmurami kaplicę (kaplica Borghese), w której nad wykładanym agatami, ametystami i lapis lazuli ołtarzu umieszczono wizerunek Matki Boskiej Śnieżnej.

Kult. Początkowo kult Matki Bożej Śnieżnej miał charakter lokalny, od XIV wieku objął inne świątynie Rzymu, a za sprawą papieża Piusa V (od 1568 r.) upowszechniony został na cały Kościół. Szczególnie czczony jest wizerunek w Rzymie, gdzie nosi on wezwanie *Salus Populi Romani* (Ocalenie Ludu Rzymskiego), gdyż był obnoszony w procesjach w czasie różnych klęsk żywiołowych, jak również Rzymianie przypisują cudownemu wizerunkowi zażegnywanie wielu niebezpieczeństw od napaści. Istnieją na całym świecie kopie obrazu w setkach świątyń poświęconych Matce Bożej, z których wiele jest koronowanych (jak choćby obraz MB Berdyczowskiej). Matka Boża Śnieżna jest patronką kobiet oczekujących poczęcia, ludzi dotkniętych chorobami oczu, sportowców i turystów. Kościół katolicki obchodzi osobne święto Matki Bożej Śnieżnej - 5 sierpnia, czcząc rocznicę znaku, jakim był śnieg na Wzgórzu Eskwilińskim. W kaplicy bazyliki rzymskiej w czasie dorocznych obchodów święta, z kopuły zrzucane są białe płatki róż przypominające śnieg i symbolizujące wyproszone łaski.

Matka Boża Śnieżna z rzymskiej bazyliki była trzykrotnie koronowana:

- **1raz** przez papieża Klemensa VII w 1527 r.

- **2 raz** przez papieża Grzegorza XVI, 15 VIII 1838 r.

- **3 raz** przez papieża Piusa XII, 1 XI 1954 r. (ozdobne korony z tej ostatniej koronacji znajdują się dziś w muzeum bazyliki św. Piotra).

Opis. Obraz (wielkości 117x79 cm) przedstawia Matkę Bożą (ujętą w 2/3 postaci) obejmującą prawą ręką Dzieciątka Jezus, które trzyma na lewym przedramieniu. Widoczna prawa dłoń ozdobiona jest pierścieniem, zaś na naszyjniku wisi duży krzyż. Maryja odziana jest w ciemnoniebieski płaszcz (*maforion*) ze złotymi obwódkami (symbol wyniesienia do chwały niebieskiej) i złotym krzyżem na czole (współcierpi z Chrystusem) oraz złotą gwiazdą na prawym ramieniu (jak gwiazda poranna jest zapowiedzią wschodu słońca, tak Maryja jest zwiastunką Jezusa – Światłości, która oświeca wszystkich). Szata Matki Jezusa jest koloru purpurowego świadcząca o Jej królewskiej godności (Królowa nieba i ziemi). W lewej ręce widoczna jest biała chustka symbolizująca czystość i dziewictwo Maryi a zarazem gotowość do pocieszania smutnych i ocierania łez płaczącym. Wokół głowy Maryi i Jezusa złote nimby – symbol świętości. Dzieciątka Jezus w lewej dłoni trzyma Ewangelię, prawą zaś wznosi w geście błogosławieństwa – podobnie

jak u prawej ręki Maryi łączy palec wskazujący i serdeczny – ukazując w ten sposób dwie natury Chrystusa: boską i ludzką. Trzy pozostałe palce, także złączone, symbolizują trzy Osoby Boskie. Jezus ubrany jest również w czerwoną szatę, która oznacza i godność królewską i miłość miłosierną, a lamówki złote wskazują na Jego Bóstwo. Głowy – Maryi i Jezusa zdobią papieskie korony, jako wdzięczny dar wiernych za doświadczone łaski i doznane cuda.

2. Druga część poświęcona jest najstarszej historii ikony MB Berdyczowskiej – подарowanej do kościoła Karmelitów Bosych w 1642 r., przez fundatora tegoż kościoła, Janusza Tyszkiewicza, wojewodę kijowskiego.

Sen. W roku 1627 Janusz z Łohojska Tyszkiewicz, wojewoda i generał ziem kijowskich, starosta żytomierski i śniatyński, w potyczce z Tatarami dostał się do niewoli. Zakuty w kajdany uczynił ślub „wykonać jaki dobry uczynek na cześć Boga i Najświętszej Maryi Panny jeśliby wolność odzyskał. Gdy tak rozmyślając zasypia, widzi we śnie zakonników (całkiem nieznanymi), modlących się do Boga i Najświętszej Matki o uwolnienie dla niego. Ocknąwszy się, a rozważając widzenie, postanawia dla widzianych we śnie zakonników klasztor i kościół zbudować”. Nie bez Bożej interwencji odzyskawszy wolność, trwając w swym postanowieniu ma powtórne we śnie widzenie. „Śniło mu się, że jest w kaplicy, gdzie matkę jego pochowano i nad ołtarzem widzi jakby osobę matki stojącą, która mówi do niego: *Synu Januszu, ty masz zbudować wiekami niezdobytą twierdzę*”. Zbudziwszy się, poczuł w sobie nieodpartą chęć ufundowania i zbudowania w Berdyczowie klasztoru dla widzianych wcześniej we śnie zakonników. Rozpoznał ich, kiedy był w Lublinie i uczestniczył w wielkim odpuszczeniu szkaplerznym z okazji Uroczystości Matki Bożej z Góry Karmel (16.07.1630 r.). Opowiedziawszy o swoich widzeniach podczas snu, otrzymał przychylność władz zakonnych i jeszcze tego samego roku zapisał karmelitom swój zamek w Berdyczowie a później przystąpił do realizacji prac budowlanych przy kościele.

Obraz. Obraz Matki Bożej - z czasem zwanej Berdyczowską, od niepamiętnych czasów był własnością rodziny Tyszkiewiczów. Otaczany wielką czcią wisiał w zamkowej kaplicy do roku 1642, kiedy to przy okazji konsekracji pobudowanego dla karmelitów bosych kościoła (22.07.1642 r.) umieszczony został w ołtarzu głównym. Obraz namalowany w XVI w. przez nieznanego artystę malarza należy do jednej z odmian ikonograficznych typu Hodegetrii (z grek. *Przewodniczki*) i jest wierną kopią obrazu Matki Bożej Śnieżnej z Bazyliki Santa Maria Maggiore w Rzymie. Obraz malowany techniką olejną na płótnie przymocowanym do cyprysowej deski o wymiarach: *długości jeden łokieć i 22 cale, szerokości jeden łokieć i 6 cali* (czyli ok. 120x75 cm – zbliżony wielkością do oryginału).

Postać Matki Bożej przedstawiona jest frontalnie, w $\frac{3}{4}$ postaci z Dzieciątkiem Jezus na lewym przedramieniu, pełna dostojności, powabu i dobroci. Twarz Maryi pięknie modelowana, nieco pociągła, nos wydłużony – delikatny, rzuca cień na lewy policzek; usta małe, przymknięte, kąciki uwydatnione nadają zarumienionym policzkom przedziwnego wdzięku. Oczy duże, oliwkowe, mocno

zarysowane wydłużonymi brwiami, są szeroko otwarte, pełne z troskowania i miłości, skierowane na widza. Obejmują spojrzeniem wszystkich ludzi wpatrujących się w oblicze Madonny. Maryja odziana jest w karmazynową suknię, miękko sfałdowaną pod szyją i opiętym prawym rękawem, symbolizującą miłość; pod szyją widoczny rąbek białej tuniki. Głowę, ramiona i całą postać okrywa płaszcz – ciemnoniebieski maforion w odcieniu intensywnego granatu, podbity zieloną podszewką, symbolem wiary. Maforion jest gustownie i miękko sfałdowany wokół twarzy, ze złocistym grackim krzyżykiem na czole i siedmioramienną gwiazdą na prawym ramieniu, oblamowany złocistym szlakiem bordiury na obrzeżach, bo jest symbolem blasku transcendencji. Dzieciątko Jezus na lewej ręce Matki, zwrócone jest w Jej stronę, z okrągłą i kształtną główką, z kędzierzawymi włosami koloru kasztanowego opadającymi na szyję. Twarz Jezusa subtelna, dziecięca, czoło wysokie, oczy ciemnowinne, zapatrzone w dal. Ubrane jest w tunikę (chiton) koloru jasnoróżowego, symbolizującego Mądrość Bożą, oraz purpurową pelerynę (himation) zarzuconą na prawe ramię – symbol królewskości. W lewej ręce trzyma księgę Nowego Prawa zamkniętą metalowymi klamkami, a prawą rączkę wznosi w geście błogosławieństwa. Maryja zaś prawą ręką podtrzymuje Dzieciątko w ten sposób, że obie dłonie są skrzyżowane; palcami lewej ręki ujmuje białą chustkę, a karmelitański szkaplerz zwisa na serdecznym i małym palcu prawej dłoni. Głowy Maryi i Dzieciątka otaczają złote aureole – symbol świętości i szczęścia wiecznego. Tło obrazu w dolnej partii ciemne, ku górze walorowo stopniowo rozjaśnione z konturami anielskich główek wynurzających się z obłoków (według o. Bronisława Jarosińskiego OCD, *MB Berdyczowska – krótki opis obrazu*, „Głos Karmelu”, nr 8 (1928 r.), ss. 231-233).

3. Trzecia część poświęcona jest koronacjom cudownego obrazu – które świadczą o kulcie, najwyższej czci i wdzięczności wiernych wobec Maryi za otrzymane łaski.

I koronacja. 22 lipca 1642 r. zostaje poświęcony dolny kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, św. Michała Archanioła, św. Jana Chrzyciela i św. Jana Ewangelisty. Z tej też okazji i dla tej świątyni fundator ofiarowuje klejnot rodzinny, słynący łaskami w rodzie Tyszkiewiczów obraz MB Śnieżnej – kopię rzymskiego, z kościoła Santa Maria Maggiore. Bp kijowski Stanisław Zaremba, szczęśliwie uzdrowiony dzięki modlitwom przed nim, 23 maja 1647 r. uroczystym aktem ogłosił, że wizerunek MB Berdyczowskiej jest obrazem cudownym. W okresie walk z kozakami i tatarami karmelici opuszczając Berdyczów w 1648 r. wywieźli obraz do Lwowa, gdzie przebywał 73 lata. Po powrocie i rozbudowie kościoła cudowny obraz przyciągał pielgrzymów wszystkich wyznań chrześcijańskich. W 1752 r. zebrane na sejmie walnym w Grodnie stany Rzeczypospolitej postanowiły wyjednać u Stolicy Apostolskiej pozwolenie na koronację obrazu. Papież Benedykt XIV nie tylko wyraził zgodę, ale sam ufundował szczerozłote korony, ozdobione szmaragdami. Koronacja odbyła się z iście królewskim przepychem **16 lipca 1756 r.** poza miastem, gdzie zbudowano kaplicę z

jedenastoma ołtarzami, która mogła pomieścić 20 tysięcy pielgrzymów. Głównym koronatoren był bp kijowski Kajetan Ignacy Sołtyk. Potem przy dźwiękach trąb, bębnow, grzmocie salw armatnich w uroczystej procesji, w której uczestniczyło duchowieństwo, zakonnicy, bractwa, pielgrzymi i parafianie (w liczbie ok. 50 tysięcy) oraz ponad 6 tysięcy husarii i pancernych chorągwi, przeniesiono obraz do kościoła. Do nowego już, barokowego kościoła, typu bazylikowego, na rzucie krzyża łacińskiego, zwieńczonego kopułą na wysokim tamburze, którego architektem był Jan de Witte. Malowidła ścienne we wnętrzu (nie zachowane) wykonał włoski malarz Beniamino Frederice.

II koronacja. W 1820 r. złote korony papieskie zostały skradzione wraz z licznymi wotami oraz innymi drogocennymi przedmiotami z kościoła. Udało się je szczęśliwie odzyskać, lecz w 1831 r. znowuż świętokradcza ręka skradła korony. Wtedy to – sędzia powiatu lipowskiego – Józef Zdziechowski ufundował nowe złote korony, które następnie poświęcił i uroczyście nałożył bp Michał Piwnicki w roku 1844. Ale i te zostały skradzione. Wówczas to papież Pius IX polecił dokonać powtórnej koronacji wizerunku MB Berdyczowskiej na prawie papieskim, a nawet sam przesłał ufundowane i poświęcone przez siebie korony. Uroczystego aktu koronacji dokonał – niemal w 100-lecie pierwszej koronacji – bp Kasper Borowski **6 czerwca 1854 r.** Podniosła uroczystość zgromadziła ok. 100 000 wiernych kościoła katolickiego i prawosławnego. Tak wielką bowiem czią otaczana była cudowna ikona MB Berdyczowskiej i tak sławną była w Rzeczypospolitej. Ten stan rzeczy trwał do 1925 r. – kiedy to władza bolszewicka wygnawszy zakonników zajęła cały ich majątek. Komunizm zniszczył całkowicie Sanktuarium – zrabowano korony, ozdobne sukienki (złotą, srebrną i haftowaną); pocięto i przetopiono srebrną ramę ikony oraz skradziono kilka tysięcy wotów (dary dziękczynne licznych wiernych). Klasztor i kościół wraz z ikoną w ołtarzu głównym uczyniono w 1926 r. muzeum religii i ateizmu. W dolnym kościele urządzono salę kinową. Pożar w roku 1941 dopełnił dzieła zniszczenia – łaskami słynący obraz zaginał, a wraz z nim całe wyposażenie, zabytki sztuki i dekoracja świątyni.

Jednymi z nielicznych pamiątek świadczących o znaczeniu i rozmachu koronacji są tzw. **koronatki** – medaliki pamiątkowe z wizerunkiem MB Berdyczowskiej zachowane przez ludzi i znajdujące się w różnych muzeach, archiwach i prywatnych zbiorach. Oraz okazjonalne medale pamiątkowe.

4. Część czwarta dotyczy grafik, kopii, malowideł i innych przedstawień ikony Matki Bożej Berdyczowskiej rozpowszechnionych po Europie i zachowanych do naszych czasów.

Grafika. Od momentu I Koronacji w 1756 r. sława ikony MB Berdyczowskiej poczęła się rozchodzić po świecie za sprawą graficznych przedstawień: miedziorytów, drzeworytów, stalorytów, chromolitografii z XVIII i XIX w., jakie znaleźć można w różnych książkach opisujących historię Sanktuarium MB Berdyczowskiej, jak i w albumach religijnych. Najwięcej ich zrobił Teodor Rakowiecki bezpośrednio związany z Drukarnią Fortecy NMP (Karmelitów bosych)

– ok. 20 rycin; obok niego Teofil Trockiewicz, Jan Józef Filipowicz, Ignaz Wilhelm Verhelst, Antoni Oleszczyński, bracia Thurwanger i bracia Moulin, Julian Cegliński i różni anonimowi twórcy z Berdyczowa, Lwowa, Wilna, Pragi i Augsburga.

Na potrzeby religijne wiernych i pielgrzymów drukowane były też mniejsze lub większe obrazki i obrazy, które trzymano w modlitewnikach lub wieszano na ścianach w domach (w ramkach za szkłem) – dla osobistego kultu. W Muzeum Narodowym w Krakowie znajduje się pięknie zdobiony dyplom-pamiątka z Sanktuarium MB Berdyczowskiej (świadectwo nawiedzenia).

Malowidła – obrazy. O znaczeniu ikony i zasięgu kultu świadczą liczne kopie malowane dla kościołów i kaplic (kult publiczny), dla możnych rodów (prywatne kaplice, ołtarzyki), czy też dla wspólnot religijnych (bractwa, stowarzyszenia). Jak wielkie znaczenie posiadała MB Berdyczowska wskazuje choćby malowidło/fresk Włodzimierza Tetmajera z 1902 r. w Katedrze na Wawelu w Krakowie, gdzie umieścił ją pośród MB Częstochowskiej, MB Ostrobramskiej i MB Kalwaryjskiej (jako jedno z czterech najważniejszych sanktuariów Rzeczypospolitej). Istnieje też drewniany ołtarzyk domowy (tryptyk) z 2 poł. XIX w., gdzie występuje MB Berdyczowska obok MB Częstochowskiej i MB Ostrobramskiej. Zachowały się również feretrony (przenośne obrazy) noszone w procesjach religijnych z wizerunkami MB Berdyczowskiej (Derżaniwka, Pratulín). Z Konfederatami barskimi dotarł aż do Warszawy obraz MB Berdyczowskiej namalowanej w kolorach na podstawie miedziorytu wspomnianego już Teodora Rakowieckiego. A kopie znaleźć możemy jeszcze w następujących miejscach:

- **Jaworze** k/ Bielska Białej (Polska) – kościół parafialny p.w. Opatrzności Bożej

- **Inowrocław** (Polska) – kościół garnizonowy p.w. św. Barbary i św. Maurycego

- **Łódź** (Polska) – kościół parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego
- klasztor Karmelitów Bosych (z 1927 r.)

- **Bychawa** (Polska) – kościół p.w. św. Jana Chrzciciela i sw. Franciszka z

Asyżu

- **Ząbki** k/ Warszawy (Polska) – kościół p.w. Trójcy Świętej

- **Stary Zamość** (Polska) – kościół p.w. Wniebowzięcia NMP

- **Podstolice** (Polska) – plebania przy kościele p.w. Ducha Św.

- **Berdyczów** (Ukraina) – kaplica ss. Honoratek, ul. Cudnowska 81

- **Замок Радомисль** (Ukraina) - Музей української домашньої ікони,

- **с. Мала Рощівка** (Ukraina), Оратівського району - палац генерала

Заботіна

- **с. Гадзинка** (Ukraina), Житомирський р-н, - cerkiew

- Capraroli (Italia) – klasztor Karmelitów bosych, św. Teresy od Jezusa

Trzeba nadmienić, że cześć do MB Berdyczowskiej rozwinęła się też naturalnie pośród prawosławnych, którzy nawiedzali Sanktuarium Berdyczowskie i

stworzyli swoje ikonograficzne wyobrażenie MB Berdyczowskiej (czerpiąc wzór z grafiki Teodora Rakowieckiego). Ikony te można spotkać na Ukrainie i w Rosji.

Plaskorzeźby

- Berdyczów (Ukraina) – fasada kościoła
- Turka (Ukraina) – kościół parafialny

Witraże

- Kraków (Polska) – kościół Karmelitów bosych

Chorałgie

- Berdyczów (Ukraina) – kościół św. Barbary
- Częstochowa (Polska) – muzeum przyklasztorne Paulinów na Jasnej Górze
- Czerna k/ Krakowa (Polska) – muzeum przyklasztorne Karmelitów bosych

5. Piąta część traktuje o publikacjach książkowych poświęconych historii ikony MB Berdyczowskiej.

Książki i Modlitewniki. Pierwszą pozycją książkową dotyczącą ikony MB Berdyczowskiej była *Księga łask i cudów*, zawierająca opisy cudownych uleczeń, uzdrowień, a nawet wskrzeszeń – która stała się podstawą do ogłoszenia ikony łaskami słynąca, a potem i prośby o koronację. Po koronacji w 1756 r. modlitewniki i książki (tak jak obrazki, medaliki i kopie ikony) miały pomóc w rozwoju i rozszerzaniu kultu cudownego obrazu oraz stanowić pewnego rodzaju zaproszenie do nawiedzenia Berdyczowa. Oto niektóre z tych pozycji:

1991-2016

6. Szósta część obejmuje ostatnie 25 lat, a więc od powrotu Karmelitów bosych do Berdyczowa i oddania im zrujnowanego kościoła, aż po dziś dzień.

Kiedy w roku 1941 w wyniku pożaru spłonęło całe wyposażenie i wystrój kościoła, pozostało jedno wielkie pytanie: a co stało się z obrazem MB Berdyczowskiej? Do roku 1991 nie udało się go odnaleźć, ani ustalić – czy ocalał, bądź gdzie się znajduje? Trzeba było namalować nowy obraz, ale w nawiązaniu do poprzedniego (na podstawie opisu kolorystycznego z 1925 r.) i posilając się ikonografią zachowanych kopii MB Berdyczowskiej. Uczyniła to Bożena Mucha-Sowińska z Krakowa w 1991 r. W roku 1997 nowa ikona została poświęcona w Krakowie przez pp. Jana Pawła II i poświęcone zostały korony – które **19 lipca 1998 r.** podczas uroczystości w Berdyczowie, nałożył na obraz bp Jan Purwiński. Nastąpiło szybkie odrodzenie kultu, a Berdyczów znów zaczął nabierać wielkiego znaczenia. Wyrazem tego jest przyznanie świątyni przez Konferencję Episkopatu Ukrainy tytułu Sanktuarium Narodowego dla Ukrainy, 27 X 2011 r. Po ponad 20 latach odbudowy i restauracji Bazyliki (tzw. górnego kościoła) następuje konsekracja, i 9 VI 2012 r. ikona MB Berdyczowskiej powraca „na swoje dawne miejsce” w samo centrum ołtarza głównego.

Dla utwierdzenia kultu i rozwoju pobożności maryjnej drukowane są obrazki, wydawane książki (o. Benignus J. Wanat) i broszury (foldery), powielane modlitwy i pieśni ku czci MB Berdyczowskiej, pisane są prace naukowe (s. M. Nina Antoniuk,

ks. Artur Tomaszewski), malowane są kopie (Warszawa, Stare Osiny, Kijów, Żytomierz, Olewsk, Jemilczyne, Charków, Kamieniec Podolski, Kazachstan).

1. „Ucieczka grzesznym w nabożeństwie do Najświętszej Panny, przy wprowadzeniu Bractwa Niepokalanego Poczęcia do Berdyczowa przez Antoniego Laryssy Zdanowskiego, stolnika łatyckiego (1762)”, Berdyczów 1762 r.
2. „Ozdoba y Obrona Ukraińskich Kraiow Przegodowna w Berdyczowskim Obrazie Marya, Watykańskimi Koronami od Benedykta XIV Papieża Ukoronowana...”, Berdyczów 1765 i 1767 r. – Grzegorz Trzeźniowski.
3. „Korona 12 gwiazdami ozdobiona Marya Panna w obrazie Berdyczowskim, to jest Godzinki”, Berdyczów 1768 r. – opracowanie G. Kasperowicz.
4. „Wiadomość o cudownym obrazie Najśw. Maryi Panny Berdyczowskiej, [w:] Pamiętnik Religijno-Moralny, t. XXIII, Warszawa 1852 r., ss. 57-65 – napisana przez A. Grozę.
5. „Ołtarzyk berdyczowski albo zbiór modlitw...”, Kijów 1856 r. – ułożony przez A. Grozę.
6. „O cudownych obrazach w Polsce przenajświętszej Matki Bożej. Wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne”, Kraków 1902 r., ss.14-35 – zebrał Waclaw z Sulgostowa [E. Nowakowski].
7. “Historia po-karmelitańskiego klasztoru i kościoła Najśw. Maryi Panny w Berdyczowie”, ułożył i wydał ks. D[ionizy] Bączkowski, b. proboszcz berdyczowski, Warszawa 1912 r.

Молитва з XVIII ст. до Матері Божої Бердичівської

О найулюбленіша і дивовижна Володарко наша, Заступнице наша, єдина надіє наша, великими милостями та чудесами у тій святій іконі уславлена. Пресвята Діво Маріє, Мати Сина Божого, Улюблениця Духа Святого, до Тебе припадаємо, волаємо, стогнемо і зітхаємо, зглянься на нас оком Твоєї Милості й рятує нас у потребах наших. Утішителько наша! - борони нас від напастей видимих та невидимих ворогів наших; випроси нам справжню Милість Божу, борони нас від смертного гріха і від кожної зневаги Величі Божої; борони нас від несподіваної і раптової смерті. Перебувай з нами, Улюблена Мати, єдина надіє та Заступнице в усьому житті нашому, а особливо в останню хвилину життя. Відведи від нас всі сумніви у милосерді Сина Твого і Бога нашого. Добудь нам сердечне співчуття та жаль за гріхи наші, а потім виблагай милості Споглядання Пресвятого Образу Божого, щоб разом з Богом і тебе шанувати, з Богом, Який живе і царює на віки віків. Амінь!

RESUME

Ікона Матері Божої Бердичівської з незапам'ятних часів була власністю родини Тишкевичів. Вона зберігалася з великою пошаною у замковій каплиці. 22 липня 1642 р. засновник передав її кармелітам босим для новозбудованого костелу. Вміщена у головному вітварі, вона уславилася численними чудами. Ченці, поширюючи культ Матері Божої, оточували ікону великою шаную. Станіслав Заремба з Калинова, єпископ Київський, оздоровлений Матір'ю Божою Бердичівською, 23 травня 1647 р. оголосив ікону чудодійною.

Ікону Матері Божої Бердичівської прикрашали золотими та срібними коштовностями, а також вишиваними окладами, що було виявом вдячності за отримані милості. Збережена від небезпек під час повстання, двічі коронована (1756, 1854), вона загинула разом зі святинею під час комуністичного панування у 1941 р.

Ікона Матері Божої Бердичівської XVI ст. належала до одного з різновидів типу Одігітрія. Це достовірна копія образу Матері Божої Сніжної, званої «Salus Populi Romani» з базиліки Санта Марія Маджоре у Римі. Ікона намальована олійними фарбами на полотні, закріпленому на кипарисовій дошці.

Після безрезультатних пошуків оригіналу образу Матері Божої Бердичівської на території України та Польщі постановлено намалювати нову ікону, призначену для культу. Нову ікону написано у 1991 р. на монолітній водостійкій основі з багат шарової фанери розміром 143 см x 93 см у формі прямокутника.

Урочиста коронація ікони відбулася на храмове свято Матері Божої у 1998 році.

27 X 2011 р. Конференція Єпископату України надає святині титул Національного Санктуарію. 9 VI 2012 р. відбулося освячення відреставрованого верхнього храму – а ікона повернулась „на своє” місце.

УДК 908

КОЛОМІЄЦЬ Л.В., СКАВРОНСЬКИЙ П.С.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ НА БЕРДИЧІВЩИНІ МОВОЮ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

***Анотація:** в статті публікуються архівні документи 1932-1933 рр., в яких іде мова про продовольчі проблеми та голод в м. Бердичеві та Бердичівському районі. Документи наводяться мовою оригіналу, із збереженням особливостей орфографії, стилістики та пунктуації.*

***Ключові слова:** продовольчі труднощі, голод, звіти, свідчення людей.*

Найбільшою трагедією українського народу за всю його історію є голодомор 1932 – 1933 рр. В основі виникнення продовольчих труднощів, а потім і голодомору в Україні лежать насильницькі методи колективізації та масове розкуркулення населення. Історичні матеріали свідчать, що безпосередньою причиною голоду на початку 30-х років в Бердичеві стало примусове, з широким застосуванням репресій, проведення згубної для селянства хлібозаготівельної політики.

Офіційної статистики про кількість померлих з голоду не велося. Всі відомості про голодомор зберігались в бувших партійних архівах з грифом «цілком секретно». У 1937 р. відбувся перепис населення в республіці. Точно встановити кількість жертв голоду важко, бо всі організатори перепису були розстріляні, а документи знищені. Потім був повторний перепис населення. За його даними кількість жертв голоду в Україні становить 3-6 млн. чоловік, а в Бердичеві від 2 тис. до 8 тис. осіб.

Архівні документи подають трагічну картину масової смертності від голоду та епідемії, особливо з березня 1933 р. В Бердичеві, як і по всій Україні, в цей час населення страждало через крайню нестачу продовольства. Розсекречені Службою безпеки України архівні документи висвітлюють одну з найтрагічніших сторінок в історії українського народу — голодомор 1932-1933 рр.

Так, в доповіді відділу охорони здоров'я «Про продовольчі труднощі на Бердичівщині» повідомляється:

«В целях точного установления нуждаемости городского населения определения группы охваченных продовольственными затруднениями, — Отдел Здравоохранения провел сплошное обследование города, — формально выясняя санитарное состояние жилищ и домовладений.

Разработка материалов, полученных в результате произведенного обследования, характеризует значительные продовольственные затруднения в городе, с каждым днем все усиливающихся.

В основу определения нуждаемости населения были положены следующие пути фактора:

- 1. Безднадежные больные, в связи с полным истощением /кахетаксия/.*
- 2. Больные безбелковыми отеками /ББО/.*
- 3. Опухшие с признаками на безбелковость /авитаминоз/.*

Население испытывающее нужду, живущее в крайней бедности но не имеющие перечисленных выше признаков обследованием не учитывалось.

В соответствии с этими признаками нуждаемость распределена на 3 категории. Всего по городу учтено 2281 семья охватывающих свыше 9500 населения.

По отдельным категориям пораженность городского населения характеризуется следующими данными:

1. Категория безнадежных больных в связи с полным истощением /кахексия/ — 385.

2. Категория — больные с безбелковыми отеками /ББО/ — 570.

3. Категория — опухоли с признаками на безбелковость /авитаминоз/ — 1326.

Всего — 2281.

Анализ степени пораженности в разрезе отдельных /пораженных/ социальных групп и профессий приводит к таким данным: 1. Производственные рабочие — 208; 2. Кустари — 492; 3. Инвалиды и пенсионеры — 261; 4. Безработные — 562; 5. Декласированная беднота — 710; 6. Прочие /невыясненные/ — 48.

Итого — 2281.

Для полной характеристики ниже приводится пораженность организованного населения (производственные рабочие) в разрезе отдельных предприятий: 1. Машиностроительный завод «Прогресс» — 51; 2. Госкожзавод им. Ильича — 47; 3. Обувная фабрика «Победа» — 33; 4. Швейная фабрика — 16; 5. Чулочная фабрика — 14; 6. Трансмиссионный завод «Комсомолец» — 12; 7. Типолитография — 8; 8. Госкиричный завод — 6; 9. Рафинадный завод — 6; 10. Песочный завод — 4; 11. Шпалопропиточный завод — 8; 12. Пивоваренный завод — 3.

Итого — 208».

А ось записи пояснень робітників подані в доповіді відділу охорони здоров'я:

«Я работал с раннего детства заготовщиком. Последняя моя работа была на 9 Госкожзаводе (Артель Червона Зірка). Получение 300 грам. хлеба на всю семью состоящую из 5 душ, — подорвало мое здоровье. Когда администрация увидела понижение моей трудоспособности, — меня сократили и обрекли на голодную смерть» (ШАРБЕР, Шимановский переулоч д. № 5).

«Примечание: ШАРБЕР умер от полного истощения 26 мая 1933 г.».

«ГЕРШЕНЦЕВАЙГ /Тихий переулоч/ работая на кондитерской фабрике, хлеба не получал, заработок 90 рублей в м-ц. Семья из 4-х душ. Сокращен в связи с утратой трудоспособности и переведен в инвалиды Труда.

Жена ГЕРШЕНЦЕВАЙГА работала на Швейной ф-ке, получала 30 рублей, тоже сокращена. В настоящее время вся семья, опухшая от голода и требует немедленной продовольственной помощи» (Обследование доктора Мотыло).

«РАЖБЕРГ /Базарная, 23/ работал на Госкожзаводе, сокращен по переводу на инвалидность. Семья из 5-ти душ. Хлеба не получает. Вся семья голодает и поражена безбелковым отеком» (Обследование доктора Кольченко).

«СОКОЛ М /М. Иудейская, 8/ работал на Ф-ке Победа. В настоящее время безработный, лежит опухший» (Обследование доктора Фесюка).

«КАМХЕ Еля Рахмилович /Кармелитанская, 21/ работал на Госкоже, семья из 6-ти душ. 4 детей 10-8-6-2 года. В настоящее время голодает, дети опухшие».

«ПЕКАР Шмуль Нисанов /Кармелитанская, 41/ 35 лет. Работал на заводе «Прогресс», семья состоит из 8 душ — трое маленьких детей 7-5-3 года. Пекар лежит в постели опухшим, заводом сокращен» (Обследования доктора Шкляра).

«Можно привести еще десятки случаев, — написано в доповіді відділу охорони здоров'я, — свидетельствующих о том, что наши хозяйственники всех без исключения предприятий города вместо оказания помощи рабочим теряющим трудоспособность от недоедания стали на путь увольнения этого контингента с завода.

Вторая значительная группа пораженных составляет кустари и безработные. Для характеристики состояния отдельных семейств этой группы привожу выдержки из материалов врачебных обследований:

1. *ИХИМЧУК /Тихая, 13/ 45 лет. Безработный. Работал в союзе Охотников. Жена и двое детей опухшие. Мальчик Толя 9 лет еле дышит.*

2. *ПАВЛОВСКИЙ Викентий /Тихая, 19/ работает почтальоном, зарабатывает 64 рубля в месяц. Жена больна туберкулезом. Ребенок 3 лет с безбелковыми отеками находится без всякого надзора так как мать лежит в постели.*

3. *ЯМПОЛЬСКАЯ /Тихая, 6/ 35 лет. Безработная. Муж уехал искать работу. В семье 6 малых детей от 8 лет до 6 месяцев. Семья буквально голодает.*

4. *ЛИТВАР /Тихая, 17/ 48 лет. Кустарь-жерстяник. Находится в 1 больнице с безбелковыми отеками. В семье 2 маленьких детей. У него вновь поступает рецидив отечности.*

5. *ЦУРКИС /Торговая, 19/ Глава семьи умер от /ББО/. Осталась жена и двое детей. Семья голодает. Дети поражены отеками.*

6. *АЗОКЕВИЧ /Монастырская, 14/ Родители умерли от /ББО/. Остались 3 детей 11-8-4 года. Живут одни в квартире. Ходят по домам и попрошайничают.*

7. *КАРЛИНСКИЙ /Хозяйственный переулок, № 3/ Старик 63 лет. Работает производственником. Сын его убит в Гражданской войне — красный командир. Получает 26 рубл. пенсии, лежит опухший.*

8. *СЕРИМЕНТ Авраам /Мочановская, 33/, извозчик, семья из 9 душ. Лошади его были мобилизованы на проведение посевной кампании милицией, 3 детей лежат умершими. Остальная часть семьи голодает.*

9. *МИНС Хаим /Мочановская, 20/ кустар-жерстяник. Семья состоит из 10 душ. Все с признаками отечности.*

10. ТРУЖИНСКИЙ /Мочановская 20/ Вышел из ДОПР"а. Лежит опухший. Жена и 2 детей голодают.

11. БЛАТР Яціна Валентіновна /Красноармейская, 8/ Муж работал на «Прогрессе», умер от голода. В семье 7 детей от 14 до 3 лет. Вся семья поражена отечностью и сильным истощением. Нуждается в немедленной помощи».

І в кінці доповіді наводиться виписка з листа робітниці 9 Шкірзаводу ШАРБЕР на ім'я Надії Костянтинівни Крупської:

«... Это письмо Вам пишет человек, который сидит в ожидании голодной смерти. Ох, что это за чувство, какие это муки, какой это ад, — голодать и знать, что ничто за исключением гнусной голодной смерти не предстоит. Это темное как пергамент лицо, опухший, хоть кусочек хлеба, если бы скорее смерть, лишь бы избавиться от этих невыносимых мучений. Я сама лежу вся изсохшая, с отеками лица и ногами, желтая и меня ждет также участь, что мужа — голодная смерть... Помогите Нам. Мы хотим еще жить и трудится. Мы не хотим умереть голодной смертью, дать голоду нас победить. Не оставьте нас без помощи...» [4, арк. 57-61].

А ось додаток до фактичного матеріалу до спеціального зведення про стан продовольчого постачання та громадського харчування робітників Держпромідприємств Вінницької області за січень місяць 1933 р.:

«В городе Бердичеве на 5-е февраля с/г зафиксировано 234 чел. отечной-больных по причине систематического недоедания. Из них по отдельным предприятиям: Первый Госкожзавод — 22 чел., завод «Прогресс» — 12 чел., фабрика «Победа» — 56 чел., Швейтрикотаж — 60 чел., «Комсомолец» — 15 чел., Чулочная фабрика — 30 чел., завод «Красная звезда» — 16 чел., Мебельная фабрика — 5 чел. и 1-я совбольница — 3 чел.

Политнастроение рабочих:

Зав. финчастью завода «Прогресс» Петербургский говорил:

«...рабочему классу нечего терять от большевиков, ибо тот деспотизм, при котором рабочий класс чувствует себя при большевиках, — ему нечего потерять даже при интервенции».

Пом. нач. слесарного цеха завода «Прогресс» г. Бердичева — Скорошинский — член партии в беседе с рабочим Петриковским в присутствии других рабочих говорил: *«рабочий класс переживает трудности, перспектив на улучшение нет. Соввласть довела рабочих до ручки. Наш хлеб продается Польше за безценок, а мы здесь голодаем, пропадаем».*

Рабочий завода «Прогресс» Базильчук среди рабочих говорил: *«Я еще дождусь как будут бить тех, кто служит Соввласти, я сам бы и поубивал бы, ибо они не дают нам возможности жить и все мы дышаем с голода».*

Рабочие хлебзавода Икельман, Маковоз и Билецкий среди рабочих говорили: *«пока не здадут крестьянам землю, чтобы они сами работали и чтоб они знали, что они работают на себя, до тех пор хлеба не будет. Плохо нам рабочим живется, рабочие умирают с голода, никто не обращает на это внимания. На кладбищах лежат масса трупов, которых не успевают хоронить»*.

Рабочий I-го Госкожзавода г. Бердичева в беседе с Пред. Завкома (Ланге) говорил: *«Вы бы лучше забрали детей на колбасу и не заставляли бы их голодом морить»*.

Рабочий Сахзавода г. Бердичева Вклюга Феофил в кооперативе среди присутствующих говорил: *«Советская власть имеет достижения. Хлеб дошел уже до 5 руб. фунт, у нас в Бердичеве умирают ежедневно по 30-40 человек. Но это еще ничего, ибо до конца этого года при этой власти умрет с голода 8 000 человек»*.

Бригадир заготовительного цеха фабрики «Победа» г. Бердичева Ильинецкий — член партии в цеху говорил: *«хорошо говорить нашей верхушке, что во 2-й пятилетке рабочему будет лучше, а мы пока видим, что рабочие падают, как мухи от голода, вот пример: в нашем цеху рабочий Кликовский возле станка упал, ему сделалось дурно, его отвезли домой и на следующий день он умер от голода»* [3, арк. 9-10].

В доповідній записці за № 128 завідувача Вінницьким обласним відділом охорони здоров'я Г. Бриліант заступнику наркому охорони здоров'я УСРР Кустеляну, написаній не раніше 14 лютого 1933 р., сказано: *«Бердичів — поступило дітей-підкидишів з 26/І по 9/ІІ — 18 дітей. За січень місяць та половину лютого повернено до Бердичівського дитбудинку — 21 дитину»* [3, арк. 4].

В списку районів охоплених голодом повідомлялось: *«I Госкожзавод — 3 смертних случая рабочих и 2 иждивенца, на ф-ке «Победа» — 2 смертних случая рабочих, на Чулочной ф-ке — 1 смертний случай, у печатников — 1 случай смерти (Бердичев)*.

Заболевания безбелковой отечностью по предприятиям на 15/ІІ: 1. Городской Госкожзавод — 60 чел., 2. Завод Прогресс — 37 чел., 3. Обув. ф-ка Победа — 54 чел., — 4. Швейная фабрика — 38 чел., 5. Завод Комсомолец — 15 чел., 6. Печатники — 6 чел., 7. Чулочная фабрика — 31 чел., 8. Красная Звезда — 19 чел., 9. Мебельная ф-ка — 5 чел., 10. 1-я совбольница — 3 чел.

Итого — 268 чел.» [4, арк. 137].

Інструктор Вінницького обкому компартії Рубінштейн у доповідній записці завідувачу відділом Старобіну писав: *«... в отдельных хороших ударников (Верцинский, Пюро, Дренюк) члены семьи опухли от голода. ...на госкожзаводе «Ильича» имеет место случай, когда один рабочий съел собственного ребенка»* [3, арк. 26].

В зведенні на 21 лютого 1933 р. повідомлялось:

«В Бердичеве: На 5/II с.г. зафиксировано 234 человека отечнобольных по причине систематического недоедания. Из них по отдельным предприятиям: 1) I Госкожзавод — 22 чел., 2) завод «Прогресс» — 12 чел., 3) фабрика «Победа» — 56 чел., 4) Швейтрикотаж — 60 чел., 5) Завод «Комсомолец» — 15 чел., 6) Чулочная фабрика — 30 чел., 7) Завод «Красная Звезда» — 16 чел., 8) Мебельная фабрика — 3 чел. и т.д.

По этим же предприятиям с начала хлебных затруднений по настоящее время зафиксировано случаи смертности: на I-м Госкожзаводе — 3 рабочих и 2 иждивенца, на фабрике «Победа» — 2 раб., на Чулочной фабрике — 1 рабочий и на Гостипографии — 1 рабочий.

За последнее время значительно возросло подбрасывание детей подкидышей, а также резкое увеличение смертности в детдомах» [4, арк. 9].

В доповідній записці про продовольчі труднощі в селах і містечках Вінницької області поданій секретарям ЦК КП(б)У Косіору та Постишеву повідомлялось:

«За последнее время факты продовольственных затруднений недоедания и голодания в селах местечках и городах приняли более широкие размеры. В Бердичеве — по предварительным данным по 9-ти предпр. зафиксировано 239 случаев опухания (1-й госкож. — 72, обувная — 60, «Прогрес» — 50, швейная — 2, Красная Звезда — 30, чулочная — 24, завод «Комсомолец» — 10, мебельная — 5, 1-я больница — 4).

На двух предприятиях имело место три случая обморочного состояния, из них 1 при доставке в больницу скончался. На почве недоедания умерло 5 рабочих, в детском доме умер 31 ребенок.

Уменьшение фондов отпускаемых Наркомснабом привело к нарушению установленных норм (питания).

По списку № 2: на рабочего причитается 700 г., а выдается 500 г. На иждивенца причитается 300 г., а выдается 200 г.

По списку № 3: на рабочего причитается 500г., а выдается 200 г. На иждивенца причитается 200 г., а выдается 0 г.

Рабочие списков №2 и №3 кроме хлеба ничего не получают.

Тяжелое продовольственное положение привело к снятию кустарей со снабжения. В ряде районов — Бердичев,.....— есть случаи, когда кустари приходя на работу в артель, не могут работать из-за слабости, истощенности на почве недоедания.

Еще хуже положение деклассированной бедноты, в частности еврейской в местечках области» [1, арк. 25].

На 15 березня 1933 р. кількість хворих від опухання на основних підприємствах міста становила 229 осіб, у тому числі на заводах: «Прогрес» — 44, «Комсомолец» — 9, держшкірзаводі — 80, на фабриках: взуттєвій — 31, швейній — 22, панчішній — 13, в артілі «Червона зірка» — 30. Станом на

27 березня 1933 р. у лікарнях міста перебувало 43 хворих з набряками, померло у березні 23 пацієнти. Протягом березня до лікарні доставлено 42 померлих. У Бердичівському районі голодувало понад 320 сімей. З них у Слободищі голодувало до 100 сімей, померло в березні 34 особи, з яких 11 дітей; у Райках — 40 сімей, померло — 21 особа, в тому числі 6 дітей; у Скраглівці — 40, смертних випадків — 21, у тому числі 11 дітей, у Великій П'ятигірці голодувало до 60 сімей, у Маркушах — 30, в Іванківцях — 41 сім'я, у Демчині — 10 сімей. Серед голодуючих було приблизно 50% колгоспників [5, арк. 71-73; 7, с. 13].

В доповідній записці про стан продовольчих труднощів в районах Вінницької області станом на 17 травня 1933 р. повідомлялось:

«Районы по степени пораженности распределяются на такие группы:

1-я группа районов, в которых отмечается массовая пораженность недоеданием — Калиновка, Немиров, Брацлав, Литин, Вороновица, Махновка, Ильинцы, Теплык, Липовец.

2-я группа районов, где трудности охватили значительную часть сел. — Жмеринка, Любар, Козятин, Гайсин, Станиславчик, Бердичев, Копайгород, Тульчин, Хмельник, Тростянец» [4, арк. 82].

Бюро Вінницького обкому КП(б)У в своєму рішенні «Про боротьбу з дитячою безпритульністю» від 02.05.1933 р. постановило:

*«Обком отмечает, что в последнее время в области, особенно в городах (Винница, **Бердичев**, Каменец, Могилев, Тульчин) увеличился приток беспризорных детей, главным образом из села.*

*Обязать областную комиссию в ближайшие 10 дней организовать очистку городов Винницы, Каменец-Подольска, **Бердичева**, Могилева, Тульчина и пограничных районных центров от бродяжнических элементов путем создания из них трудовых отрядов с обязательным направлением на работу на дорожное строительство, в каменоломни и совхозы»* [2, арк. 129].

В спеціальному повідомленні про випадки людоїдства та голодування направлено секретарю Вінницького обкому КП(б)У 29.04.1933 р. повідомлялось: *«Поступившие материалы свидетельствуют о росте продовольственных затруднений и увеличения размеров голода и смерти среди сельского населения Бердичевского района. Динамика смертности за первый квартал 1933 года характеризуется такими данными: за январь месяц — 89 случаев, за февраль — 147, за март — 332. Большинство случаев падает на детский возраст от 1 до 14-ти лет»* [3, арк. 103].

У відомості «Про випадки людоїдства та трупоїдства в окремих районах на 15.05.1933 р. знаходимо таку інформацію: *«Бердичівський район на 30.IV — 1 вип., на 15.V — 1 вип.»* [4, арк. 79].

Дитячі будинки були переповнені, харчування в них дедалі погіршувалося. Так, до меню дитбудинку с. Дмитрівка Бердичівської міськради ще на початку 1932 р. входив цукор, сало, сир. А вже у середині

1933 р. — лише чай. Діти масово хворіли, не було чим їх годувати [6, арк. 154-184; 7, с. 14].

Не підлягає сумніву, що Бердичівщина була важко уражена голодом у 1932-1933 рр. Українська та радянська влада знали про страшну нестачу продуктів для населення. Знаючи про драматичне становище на Україні, радянська влада утрималась від будь-якої допомоги до літа 1933 р. Вона дозволила голоду охопити Україну, що вело до усе більших і більших спустошень протягом десяти місяців, не проводились дії задля усунення важких наслідків.

Голодомор 1932-1933 рр. — це глибока рана в душі українського народу. Скільки болю, мук, жаху, брехні зазнав наш народ. Окрім очевидних людських втрат та величезного морального удару голод завдав непоправної шкоди українському національному життю. Він практично знищив старе українське село з його багатими народними традиціями.

1. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). — Ф. П-136, — Оп. 3. — Спр. 69.
2. ДАВО. — Ф. П-136, — Оп. 3. — Спр. 71.
3. ДАВО. — Ф. П-136, — Оп. 3. — Спр. 74.
4. ДАВО. — Ф. П-136, — Оп. 3. — Спр. 80.
5. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). — Ф. — П-118. — Оп. 1. — Спр. 20.
6. ДАЖО. — Ф. П-859. — Оп. 1. — Спр. 4.
7. Махорін Г.Л., Копійченко Л.А., Тіміряєв Є.Р. Голодомор 1932-1933 рр. на Житомирщині // Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Житомирська область. — Житомир : «Полісся», 2008. — С. 9-18.

УДК 908

МАРЧУК К.О.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК СКЛАДОВА НАЦИСТСЬКОГО НОВОГО ПОРЯДКУ (НА ПРИКЛАДІ ОКУПАЦІЇ м. БЕРДИЧЕВА 1941-1944 рр.)

***Анотація.** В статті на основі матеріалів часопису «Нова доба», яка видавалась у м. Бердичеві за часів окупаційної влади, підтверджується фактологічно, що політичне насильство було складовою частиною «нового порядку».*

Ключові слова: «новий порядок», політичне насильство, рейхскомісаріат України, генерали округу, «Житомирський» план «Ост».

Створення «лібенсрауму» вільного простору для арійської раси, як складової нацистського «нового порядку», супроводжувалося політичним насильством на окупованих територіях.

До війни, розігруючи «українську карту», Гітлер був згоден на створення маріонеткової держави України поряд з Білорусією і федерацією Балтійських республік, проте, ці державні утворення не повинні були мати власної інтелігенції. Останнє зауваження робило цю ідею нездійсненною, бо функціонування національної держави без власного керівництва неможливе. Проте навіть цих планів Гітлер дотримується лише до березня 1941 р., а за кілька тижнів до нападу на СРСР ключовою стає теза про доцільність економічної експлуатації Східної Європи без будь-яких ознак державності. Колонізатори робили все для того, щоб скасувати саме поняття «Україна». Першим кроком до цього стало її розчленування. Більша частина під назвою «Райхскомісаріат Україна» (це була назва не території, а інституції) розглядалася як складова «велико-німецького простору». Галіційський регіон було включено як округ до «генерал-губернаторства», створеного на території Польщі. Східні області переходили під військове управління. Південь під назвою «Трансністрія» відійшов Румунії як плату за участь у «східному поході», Угорщина отримала Закарпаття. Це політичне насильство навіть не маскувалось. В інструкції, розробленій окупаційною владою, читаємо: «На скарги українців щодо підпорядкування окремих областей генерал-губернаторству й Румунії та на подібні закиди слід відповідати посилаючись на те, що Україна врятована німецькою кров'ю, тому Німеччина залишає за собою право вирішувати долю окремих областей, виходячи з вимог загального політичного становища» [2, с. 124].

Таким чином, відмовивши українцям у праві на державність, 17 липня 1941 р. Гітлер підписує декрет про управління територіями на «Сході», згідно якого влада на окупованих територіях переходила до рук нового імперського міністерства у справах окупованих східних областей. Ці території в свою чергу ділились на рейхскомісаріати, генеральні округи та округи. Одночасно було видано декрет про повноваження СС і поліції на окупованих землях. За цим декретом до всіх ланок цивільної окупаційної адміністрації входили представники СС і поліції.

20 серпня 1941 р. було підписано декрет про створення «Рейхскомісаріату Україна», а з вересня 1941 р. він розпочинає свою діяльність. До «Рейхскомісаріату Україна» входило 6 генеральних округів, серед них «Житомир», у складі якого було місто Бердичів [3, с. 39].

Ситуацію, яка склалась в місті в період окупації, допомагають проаналізувати матеріали часопису «Нова доба» (редактор Семенюк,

періодичність виходу - 2 рази на тиждень, тираж - 11 тис. екземплярів) [1, с. 270].

Кидається у вічі те, що пропагандистська машина рейху була спрямована, перш за все, на боротьбу з більшовизмом та євреями.

Практично в кожному номері друкуються гасла «Жиди — найлютіші вороги українців! Викоренимо жидів з України», «Жиди і більшовики — найлютіші вороги українців». Тобто ми бачимо, що тут присутня практика пошуку «внутрішнього ворога», притаманна тоталітарним режимам, яку б назву вони не носили. Даній меті підпорядковується і використання фольклору, зокрема анекдотів. Так, в номері від 25 жовтня 1941 року читаємо:

«Коли за столом сидить 6 комуністів

Що під столом?

Дванадцять колін Ізраїля» [4].

Як видно з матеріалів часопису, територію міста з 16 грудня 1941 р. було розподілено на дві поліцейських дільниці. Відповідне оголошення шефа СС та начальника Бердичівської німецької поліції оберлейтенанта Келлера, було надруковано в номері від 18 грудня 1941 р. «Межа поміж двома участками проходить по Житомирській вул., Мостовій вул. та західним берегом р. Гнилог'ять на південь до Мостової вулиці. Частина міста на схід — належить до I поліцейського участка, західна частина міста належить до II участка» [5].

Вільне переміщення територією округу було заборонено, про що свідчать оголошення, які друкували в газеті.

Всі перепустки в інші місцевості і роботи поза межами Бердичівського району, видавались тільки круговим комісаром через українську поліцію, а дозвіл на перехід з міста Бердичева в села Бердичівського р-ну видавало міське управління. [4].

Окрім цього, заборонялося місцевому населенню використовувати забруковані шляхи, тому що вони були необхідні для використання німцями, зокрема таке розпорядження було видано гебітскомісаром і надруковано в часописі за 31 грудня 1941 р., № 64: «... забруковані шляхи, які ведуть на Рівно, Житомир, Київ та Вінницю можуть бути використані лише для автотранспортного руху» [6].

Заборона стосувалась і переходів через залізничну колію, за винятком робітників залізниці, які мали при собі посвідчення. Ця заборона мала на меті перешкодити можливим диверсіям.

З метою знівелювати вплив більшовицької ідеології та повернути на свою сторону населення міста, майже в кожному номері публікують про більшовицьку літературу або статті та книги, заборонені більшовиками, зокрема, друкується проза Уласа Самчука та інших заборонених до початку війни до друку авторів.

Для доведення вищості арійської раси та культивування своєї ідеології нацисти використовують і історичні дослідження, зокрема, археологію та давню історію України. Основною тезою тут є те, що киммерійці, скити — це все германські племена. Про це ми читаємо у статті доцента, д-ра Віспера з Кенігсбергу у № 5 часопису від 16 січня 1943 р. [7]. Майже в кожному номері друкуються фото німецьких замків як символів сили і могутності.

1. Віспер Д. «Германські племена» // Нова доба. — 1943. — № 5. — 16 січня. — Арк. 2
2. Ивлев И.А., Юдиков А.Ф. Оружием контрпропаганды. Советская пропаганда среди населения оккупированных территорий СССР, 1941-1944 гг. — Москва, 1988. — 354 с.
3. Коваль М.В. Україна в Другій світовій війні і Великій Вітчизняній війні (1939-1945 рр.). — Київ : Альтернатива., 1999. — 354 с.
4. Немецко-фашистский оккупационный режим (1941-1944 гг.). — Москва, 1965. — 325 с.
5. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). — Газета «Нова доба». — 1941. — № 41. — 26 листопада. — Арк. 2.
6. ДАЖО. — Газета «Нова доба». — 1941. — № 56. — 18 грудня. — Арк. 3.
7. ДАЖО. — Газета «Нова доба». — 1941. — № 64. — 31 грудня. — Арк. 4.

УДК 908

ЗАДВЕРНЮК А.Р., ІБАТУЛІНА О.В.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦИСТСЬКОГО «НОВОГО ПОРЯДКУ» (НА ПРИКЛАДІ ОКУПАЦІЇ м.БЕРДИЧЕВА 1941-1944 рр.)

***Анотація:** В статті на прикладі окупації м. Бердичева на основі інформації з газети «Нова доба», яка видавалась у Бердичеві за окупаційної влади в 1941-1943 рр., розкрито культурно-освітній та економічний аспекти реалізації нацистам так званого «нацистського порядку» у Бердичеві.*

***Ключові слова:** «новий порядок», генерал-губернаторство, 4-х класова народна школа, театр «Аполло», план «Ост», «гегевальд», «фольксдейч», «українізація» по-нацистськи»*

Культурно-освітня окупаційна складова «нового порядку» виплвала із програмних документів нацистів і зазнала в ході його впровадження ряд змін,

зокрема, цікаво прослідкувати еволюцію ставлення окупантів до освітньої галузі.

Так, на початку окупації публікуються оголошення про набір до жіночої та чоловічої гімназій м. Бердичева. В номері за 19 липня 1941 року читаємо: «Приймаються учні та учениці колишніх советських середніх шкіл всіх національностей, крім жидівської» [14].

Чоловіча гімназія повинна була розміститись в приміщенні колишнього учительського інституту (Білопільська, 49), а жіноча гімназія — в приміщенні середньої школи № 21 (Пушкінська вул. № 7) [14]. Крім того, є повідомлення і про відкриття семирічної школи [8].

Основним завданням, яке ставила нова влада, було створити нову школу на зразок німецького шкільництва [8], а мету навчання розкриває одна з редакторських заміток в номері за 23 січня 1943 р. «У минулому нас вчили астрономії і філософії. Нащо вони нам тепер потрібні. Хіба ж практичне ремесло не краще від наукового знання, з котрим ми не можемо нічого почати» [10]. Таким чином ми знаходимо ще одне підтвердження людинонависницької расової політики Гітлера, якому потрібна була лише дармова робоча сила, а інтелект — це привілей вищої раси — арійців

Знаходимо на сторінках часопису і інструкції, як школи повинні бути оформлені: гасло «Слава Україні», а в центрі — портрет Гітлера. Зі сторінок часопису звучать заклики вивчати німецьку мову на протигагу російській, яка повинна була бути витісненою.

Але вже з 1942 року загальна шкільна освіта в рейхскомісаріаті переводиться в межах 4-х класної народної школи. У зв'язку з цим по Бердичівській окрузі було видано постанову від 1.VIII.43 р. «Про обов'язкове навчання в народній школі», за якою всі діти 7 річного віку підлягають обов'язковому навчанню в народній школі. Курс навчання 4 роки. В п. 4 постанови зазначалось, що «під час перебування в школі та поза школою, учень мусить поводити себе чемно, з повагою ставитись до німецької влади, виконувати всі розпорядження німецької влади та місцевих українських установ» [7].

За даними, що подаються за січень 1943 р., в м. Бердичеві та Бердичівському районі функціонували 41 початкова школа в районі та 8 шкіл в місті, з них — лише одна семирічка, але зазначається, що відсоток відвідування невисокий. Підтвердженням цього є замітка від 23 січня 1943 р. «Ми нічим не вдоволені. Коли німці відкрили минулої осені школи, наші діти до них не пішли» [9].

Ці висловлювання є ще й побічним підтвердженням того, що на лояльність всього населення, а особливо після Сталінградської битви, розраховувати аж ніяк не приходилось.

В цьому ж номері опубліковано замітку редактора, з якої можна судити про методи, якими послуговувалася українська поліція. Це і вимоги продуктів,

горілки, хабарі. Але цікаво, що останнє автор пояснює як спадок від жидів, тобто хабарі — це пережиток жидівсько-більшовицького минулого [9].

Під час окупації в Бердичеві працював театр «Аполло» [2, с. 127], було відкрито платну міську бібліотеку в приміщенні історичного музею (Кармелітська, 23), будинок інвалідів, зрозуміло, що все це було пов'язано із пропагандистською метою — «ми не завойовники, а визволителі». Тому й не було припинено роботу деяких культурно-освітніх установ.

В 1942 р. гітлерівське керівництво почало втілювати в життя основну ідею плану «Ост» — німецьку колонізацію земель.

Згідно наказу рейхскомісара України від 15.10.1942 р. з півдня від Житомира і з північної частини Бердичівського гебіта було виділено округу, яка називалась «гегевальд», яку планувалось заселити виключно переселенцями з «фольксдейч» і яка повинна була управлятись як самостійний округ «фольксдейч» [1].

Але, незважаючи на деякі спроби «українізації» по-нацистськи, населення міста чинить опір, підтвердженням цього є оголошення місцевого коменданта м. Бердичева Фокштейна, вміщене в № 7 газети «Нова доба» від 9 січня 1942 р. про те, що за пошкодження телефонного військового кабелю взято 10 заручників.

Згідно наказу окружного комісара в місті вводились обмеження щодо перебування поза межами домівок.

1. Ресторани повинні бути в 20 год. закриті.
2. Кіно і театральні вистави до 20.30 год. закінчити.
3. Перебування за житлом або садибою між 21 та 3 годиною заборонено [7].

По мірі невдач німецької армії тон часопису стає все більш і більш агресивним, а з початку 1943 р. в більшості статей часопису прослідковується прагнення показати відступ німецьких військ як складову стратегічного плану командування. В номері за 10 лютого 1943 року читаємо: «Німецьке командування в інтересах ведення успішної війни планомірно веде героїчні і переможні бої. Деяка несвідома частина нашого громадянства, не розуміючи цього, робить з цього кепські висновки, що, мовляв, німці відступають. Такі люди забувають просту істину, підтверджену історією, що, де ступила нога німецького воїна, там ніколи вже не буде ворога» [6].

Економічна політика окупантів на території Бердичева відповідала тим цілям, які сформульовано в довідці Гітлеру від 16 березня 1942 року поданій А. Розенбергом.

«Цілі німецької політики перш за все в Україні визначені Фюрером: виявлення і воєнне використання корисних копалин, у певних областях німецькі поселення, жодної штучної інтелектуалізації населення, лише збереження його робочої сили, врешті незацікавленість в інших внутрішніх подіях» [3, с. 40].

Першим кроком до виконання вищевказаних установ стало використання примусової праці для мирного населення. Так, 8 липня 1942 року вийшло розпорядження гебітскомісара Гельнера про обов'язкову явку на біржу праці.

«Всі, що не працюють на службі, але працездатні громадяни міста Бердичева та його околиць, повинні прийняти участь в переведенні обов'язкових робіт.

Для цього згадані працездатні з 15-ти до 50-и років повинні з 13 липня біжучого року щоденно з 7-ми годин ранку з'являтися на роботу до відділу місцевого господарства (Українська площа) з лопатами.

Хто противиться явці на роботу, буде оштрафовано до 100 крб, або поміщений в табір трудових робіт» [14].

Згідно розпорядження рейхскомісара України було обмежено використання української інтелігенції на службових посадах в торгівельних фірмах. Це ще раз підтверджує ту думку, що українцям місця в майбутньому управлінні так і не знайдеться.

Загарбники силою примушували жителів здавати теплі речі для німецької армії.

Зокрема, заступник гебітскомісара Шмідт видав розпорядження, в якому зазначалось, що той, хто краде, саботує або пошкоджує речі, призначені для німецької армії, буде покараний смертю.

Для того, щоб простіше було організувати вивіз майна до Німеччини чи використовувати його на місці, Бердичівська міська управа 30 грудня 1941 року приймає постанову «Про проведення інвентаризації господарського майна» [11].

Отже, перелік цих фактів підтверджує вищеназвану мету нацистської економічної політики на окупованих землях: грабувати, грабувати і ще раз грабувати [4; с. 30].

Серед нескінченних трагедій, які принесли в Україну Друга Світова війна і нацистська окупація, було явище, що швидко стало жахом для всього населення: примусова депортація працездатних молодих людей до Німеччини. Характерно, що напередодні нападу на Радянський Союз нацистське керівництво не планувало використовувати в промисловості Німеччини робочу силу з окупованих територій. Навпаки, як вже зазначалось вище, планувалось масове винищення.

Але з осені 1941 після зміни воєнної ситуації рішення про використання робітників з СРСР було затверджене нацистськими лідерами.

Герман Геринг писав «Кваліфіковані робітники-німці повинні займатися виробництвом озброєнь; Гребти лопатою і довбати каміння — не їхнє завдання, для цього є росіяни» [5, с. 30]

Спочатку влада проводить акцію вербування, обіцяючи всілякі блага тим, хто поїде працювати до Німеччини. І населення під тягарем безробіття,

голоду погоджувалось. Але враження від поїздок було далеким від того, що обіцяли. Свідченням цього є лист жительки м. Бердичева Поліщук Лідії своїй тітці «... зараз я працюю в таборах, у мене поморожені і попухли ноги. Їсти дають нам в день по 300 гр. хліба і 2 рази капусту і брукву...» [1, с. 143].

Такі листи приводили до того, що потік бажуючих дуже швидко вичерпався, і тоді переходять до насильницького вербування.

Так, 12 травня 1943 року в газеті «Нова доба» було надруковано відозву про обов'язкову працю української молоді 1923-1925 рр. народження. Цікавою є примітка в цій відозві: «Не для платні, не для заробітку працюють» [12]. Отже, праця проголошувалася обов'язком, невиконання якого тягнуло за собою відповідні санкції влади.

Пізніше почали влаштовувати облави, зокрема, як повідомлялося у зверненні генерал-комісара до комісарів у Звягелі, Бердичеві і Житомирі: «...в Бердичеві примусове постачання робочої сили з числа відвідувачів кіно все ще триває» [1, с. 132].

Всього до Німеччини за період окупації було вивезено з Бердичева більше 11 тис. чоловік. Все вище перераховане становило суть нацистської економічної політики, яка полягала, як бачимо, в економічній експлуатації окупованих народів і територій.

1. Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистських загарбників. — Житомир., 1948. — 246 с.
2. Ивлев И.А., Юдинов А.Ф. Оружием контрпропаганды. Советская пропаганда среди населения оккупированных территорий СССР, 1941-1944 гг. — Москва, 1988. — 354 с.
3. Косик В. Україна в другій світовій війні (у документах). Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1. — Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1997. — С. 2254.
4. Немецко-фашистский оккупационный режим (1941-1944 гг.). — Москва, 1965. — 325 с.
5. Пастушенко Т. Остарбайтери — українські примусові робітники нацистської Німеччини // Історія в школах України. — 2004. — № 9-10. — С. 18-20.
6. Державний архів Житомирської області (далі ДАЖО). — Газета «Нова доба». — 1941. — № 12. — 10 лютого. — Арк. 6.
7. ДАЖО. — Газета «Нова доба». — 1941. — № 65. — 7 серпня. — Арк. 3.
8. ДАЖО. — Газета «Нова доба» — 1941. — № 4. — 27 липня. — Арк. 5.
9. ДАЖО. — Газета «Нова доба» — 1941. — № 7. — 23 січня. — Арк. 2.
10. ДАЖО. — Газета «Нова доба» — 1941. — № 7. — 23 січня. — Арк. 2.
11. ДАЖО. — Газета «Нова доба». — 1941. — № 64. — 31 грудня. — Арк. 6.
12. ДАЖО. — Газета «Нова доба». — 1943. — № 39. — 12 травня. — Арк.4.
13. ДАЖО. — Газета «Нова доба». — 1941. — № 55. — 7 липня. — Арк. 2.

УДК 908

ЗАХАРЧУК Н.М.
(*м. Бердичів, Житомирська обл.*)

ІСТОРІЯ ЖИТОМИРСЬКОГО ОБЛАСНОГО ГОСПІТАЛЮ ДЛЯ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ В БЕРДИЧЕВІ.

***Анотація.** В статті докладно розкрито історію Житомирського обласного госпіталю для ветеранів війни, який розташований в місті Бердичеві. Використано інформацію, яка зберігається в фондах Музею історії міста Бердичева.*

***Ключові слова:** ветерани війни, госпіталь, лікарі, приміщення, лікування.*

У місті Бердичеві вже майже сімдесят років успішно функціонує обласний госпіталь для ветеранів війни Житомирської обласної ради, що розташований по вулиці Європейській, 52. Він має довгу, але героїчну історію.

Один з евакошпиталів, на базі якого було засновано Житомирський обласний госпіталь Евакошпиталь № 2726 формувався Наркомздором РРФСР в січні місяці 1943 року в Московській області Серпуховський район, селище фабрики «Пролетарій». Штатна потужність ліжкової мережі з 200 хірургічних ліжок в лютому 1943 року за наказом НКЗ РРФСР була збільшена до 400 ліжок.

Профіль шпиталю — хірургічний, для легко поранених. Начальником евакошпиталь 2726 було призначено майора медичної служби Урнакова Архипа Микитовича, котрий керував шпиталем до лютого 1943 року. Начальником евакошпиталю 2726 було призначено Зоріна Дмитра Юхимовича, керував шпиталем до 02.11.1943 р. Згідно наказу Московського Обласного Здороввідділу за № 721 від 28.10.1943 року та розпорядження РЕП (розподільний евакуаційний пункт) — 33 за № 428 від 01.11.1943 року лікаря Зоріна Д.Ю. було відкликано, а начальником шпиталю 2726 було призначено капітана медичної служби Вільчинського Віталія Лук'яновича, який керував шпиталем до 28.09.1945 р. і на основі наказу Наркомздорову УРСР та МЕРП (місцевий евакуаційний пункт) 45 за № 121 здав командування шпиталем 2726 майору медичної служби Штереверу Петру Павловичу. Комісаром евакошпиталю 2726 було призначено капітана Ковшова Івана Миколайовича, котрий 02.09.1943 р. на основі розпорядження Мособлздорова був відізваний і

направлений в розпорядження ФЕП (фронтний евакуаційний пункт) — 37 [2, с. 1]. Заступником начальника з політроботи згідно наказу по Мособлздоров відділу та розпорядженню ФЕП-37 було призначено майора Сухареву М.К., котра 06.10.1943 р. була відкликана, а заступником начальника з політроботи згідно направленню політвідділу ФЕП-77 було призначено капітана Волжаніна Георгія Михайловича.

Для розгортання шпиталю Виконкомом Серпуховської Райради було виділено приміщення 16-ї середньої школи в районі селища фабрики «Пролетарій», яка знаходилася в 150 метрах від будівлі лікарні фабрики. Приміщення шпиталю знаходилось в 6 кілометрах від найближчої залізничної станції Шерепова Охота, але розвантаження та завантаження поранених в санітарні потяги відбувалася на вузлі станції Серпухов, яка знаходилася в 16 кілометрах від шпиталю. Під'їзні шляхи від станції Серпухов до шпиталю були на віддалі 12 кілометрів по шосейній дорозі та 3 кілометри — по ґрунтовій. Будівля школи № 16 двоповерхова, цегляна, в приміщенні в наявності був санпропускник з 4-ма душовими, однією ванною. Пропускна здатність санпропускника була 30 чоловік за годину

Харчоблок також знаходився в приміщенні школи, невеликий, з приготуванням їжі одночасно на 200 чоловік, тому, коли в шпиталі на лікуванні одночасно перебувало більше 200 поранених, то перше блюдо готувалося в похідній кухні (отримана в військовій частині), яка була встановлена на вулиці біля харчоблоку. Опалення приміщення було парове, освітлення електричне, водопровід та каналізація місцеві. Після того, як було отримано наказ про розширення штатних ліжок до 400, виконком Серпуховської Райради надав шпиталю ще два приміщення: будівлю амбулаторії і будівлю для пологового відділення лікарні фабрики «Пролетарій». В цих двох приміщеннях було розміщено ще 200 ліжок [2, с. 2]. Після прийняття шпиталем цих будівель було розпочато ремонт, який був закінчений 05.02.1943 р. і з 20.02.1943 р. шпиталь був готовий до прийому поранених. Оснащення шпиталю забезпечувалось складом Серпуховського Райздороввідділу:

а) медичне майно, інструментарій, санітарно-господарське майно, постільна та натільна білизна та твердий інвентар отриманий за розпорядженням Серпуховського райздороввідділу в лікарні фабрики «Пролетарій», котра зберігала передане їй майно розформованого 21.10.1942 р. евакошпиталю 4846;

б) аптечне майно, медикаменти та перев'язочний матеріал повністю забезпечували потребу шпиталю;

в) санітарно-господарське майно, білизневий фонд натільної та постільної білизни, кодр було по два комплекти на ліжко;

г) транспорт шпиталю складався з дев'яти коней, чотирьох парних та двох одиночних бричок, котрі були одержані в Серпуховському Райвійськкоматі.

Кадри шпиталю укомплектовувалися Московським обласним здоровідділом. Лікарські кадри не були повністю укомплектовані, замість належних за штатом 12 лікарів, було всього п'ять. Склад лікарів:

а) помічник начальника шпиталю з медичної частини Константинова Лідія Петрівна – венеролог зі стажем роботи сім років;

б) начальник Першого лікувального відділу Боговеров Василь Аркадієвич, гінеколог, 1941 року випуску, стаж роботи 1,5 роки;

в) начальник Другого лікувального відділу Георгієвська Іраїда Клавдївна, дільничний лікар без вузької спеціалізації, стаж роботи чотири роки;

г) начальник Третього лікувального відділу Агнцева Катерина Іванівна, дільничний лікар без вузької спеціалізації, стаж роботи п'ять років; начальник Четвертого лікувального відділу Дроздова Галина Григорівна, педіатр 1941 року випуску, стаж роботи 1,5 років [2, с.3].

Хірурга шпиталь взагалі не мав, для консультацій та здійснення складного оперативного втручання керівництво шпиталю викликало доцента Рахтанова ведучого хірурга головного евакошпиталю, який знаходився в 16 км в м. Серпухов. Лише 01.02.1944 р. в евакошпиталь 2726 був направлений хірург Полякова Марія Григорівна, котра через два місяці в березні 1944 р. згідно розпорядженню НКЗ РРФСР була відкликана і шпиталь знову працював без хірурга до 16.05.1944 р., коли Тульським облздоровідділом була направлена для роботи ведучим хірургом лікар 1941 р. випуску Пекарська Марія Олександрівна.

Сестринський склад за освітою розподілявся наступним чином:

а) медичні сестри з середньою медичною освітою 8 чоловік;

б) медичні сестри, які закінчили курси Червоного Хреста — 21 особа.

Адміністративно-господарський персонал:

а) помічником начальника шпиталю з матеріальної частини був призначений Гагін, котрий пропрацював до 24.06.1943 р. і був звільнений з займаної посади, після чого за три роки роботи шпиталю змінилося шість помічників начальника шпиталю з матеріального забезпечення;

б) начальником обозно-речового постачання (ОРП) було призначено Васильєва, котрий працював до 11.06.1943 р. і був звільнений; після цього за три роки роботи шпиталю змінилось сім начальників ОРП;

в) начальником продовольства шпиталю було призначено Грішина, котрий працював до листопада 1943 р., був звільнений; після нього змінилось шість начпродів відділу;

г) начфінів за три роки роботи шпиталю змінилось шість чоловік [2, с. 4].

Керівництво евакошпиталем 2726 здійснювалося московським обласним Здороввідділом. В оперативному відношенні шпиталь підпорядковувався ФЕП (фронтовий евакуаційний пункт) – 37.

17 березня 1943 р. евакошпиталь 2726 прийняв першу партію поранених та хворих в кількості 109 чоловік. Поранені та хворі поступили санітарним потягом на станцію Серпухов, звідки на підводах шпиталю та підшефних колгоспів були транспортовані по шосейній та ґрунтовій дорогах 16 км до евакошпиталю 2726. В листопаді 1943 р. шпиталь отримав наказ про передислокацію в м. Калугу. 09.12.1943 р. шпиталь приступив до евакуації поранених та хворих на підводах та попутних машинах до евакошпиталю м. Серпухов. 15.12.1943 р. була евакуйована остання партія поранених, після чого шпиталь розпочав підготовку до передислокації.

01.01.1944 р. шпиталь було повністю згорнуто, 14 січня були подані п'ять вагонів на вузькоколіїну залізничну гілку в 500 метрах від шпиталю, а 17 січня були подані одинадцять вагонів на станції Шарапова Охота в 6 км від шпиталю, куди майно шпиталю підвозилося на підводах. В ніч з 17 на 18 січня 1944 р. ешелон було завантажено та відправлено по вказаному маршруту в м. Калугу. На місце евакошпиталю 2726 прибув 21.01.1944 р. Для розташування шпиталю Тульським обласним здороввідділом та МЕР-113 було надано приміщення колишнього ветеринарного технікуму, який знаходився в трьох кілометрах від ст. Калуга, по вул. Герцена буд. 34. Ветеринарний технікум був двоповерховою цегляною будівлею з добре обладнаними прибудовами. Санпропускник налічував 4 ванни та 4 душові точки, пропускна здатність котрого забезпечувала до 50 чоловік за годину [2, с. 5]. Було проведено поточний ремонт, шпиталь приступив до розгортання, а 29.01.1944 р. був повністю готовий до прийому поранених і цього ж дня прийняв 164 особи поранених та хворих. З цього часу шпиталь знаходився в веденні Тульського Облздороввідділу, оперативне керівництво здійснювалось МЕР (місцевий евакопункт) – 113, який знаходився в м. Калуга. Тут шпиталь діяв з 21.01 1944 р. по 18.08.1944 р. 5 липня 1944 р. керівництво шпиталю отримало наказ Головного Санітарного Управління Червоної Армії та НКЗ СРСР про передислокацію шпиталю в м. Бердичів.

13.07.1944 р. 274 чоловіка поранених та хворих, що знаходились на лікуванні в шпиталі були переведені в евакошпиталі м. Калуга, після чого шпиталь приступив до згортання і 31.07.1944 р. був повністю згорнутий та готовий до вантаження у вагони. 17 серпня на ст. Калуга було подано 14 вагонів для вантаження шпиталю. 18 серпня майно та особистий склад шпиталю були завантажені в вагони і цього ж дня ешелон було відправлено по вказаному маршруту в м. Бердичів. 24.08.1944 р. цей ешелон з евакошпиталем 2726 прибув до м. Бердичева.

Для розгортання ліжок шпиталю 2726 Житомирським облздороввідділом та РЕП-27 було надано три приміщення, які знаходились в

кілометрі від залізничної станції Бердичів. Перша будівля – колишня бердичівська водолікарня, в якій було розгорнуто 110 ліжок. Друга і третя – будівлі міської поліклініки, в яких було розгорнуто 200 ліжок. Коли в шпиталі перебувало більше 310 чоловік, ліжка розгортали в коридорах та клубі, а також створювали палати з двоповерховими нарами, в такому випадку в корпусах розміщували до 500 хворих та поранених [2, с.6]. Всі прийняті будівлі потребували ремонту, особливо ремонту даху, дверей, скління вікон. Силами особового складу проведено закладання цеглою вікон, котрі не мали скла, побілка, ремонт даху та дверей.

08.09.1944 р. шпиталь повністю було розгорнуто та він готовий був приймати поранених. Вже на слідуючий день було прийнято 142 поранених та хворих. Умови роботи евакошпиталю були надзвичайно важкими через відсутність електроенергії та води.

В жовтні 1944 р. було отримано наказ про заміну профілю шпиталю з хірургічного на шкірвенеричний, після чого хірургічні хворі були евакуйовані з евакошпиталю міста Бердичева, а з 14.10.1944 р. в шпиталь стали поступати венеричні хворі. Штат лікарів та сестер залишився в тому ж складі, за виключенням хірурга Пекарської, котра була переведена в хірургічний шпиталь, а замість неї прибув лікар Щедрін Іван Гаврилович. В січні 1945 р. Житомирським Облздороввідділом до шпиталю була направлена лікар-лаборант Змечаровська для роботи та організації серологічної лабораторії, а саме реакції Вассермана.

Для постановки лікувального процесу, роботи з новим профілем хворих і підготовки лікарського та сестринського складу в шпиталі № 2726 НКЗ УРСР був прикомандирований венеролог профессор Лур'є, котрий за період з 16.12.1944 р. по 04.01.1945 р. проконсультував всіх хворих шпиталю, провів 19 лекцій на теми діагностика та лікування венеричних хворих, а також щодня проводив практичні заняття з лікарями та медичними сестрами шпиталю. 07.01.1945 р. в евакошпиталь № 2726 був направлений доцент Штейнберг М.А. ведучим венерологом і працював до травня 1945 р. [2, с. 7].

В період роботи шпиталю з шкірвенеричним профілем з 14.10.1944 р. по 01.01.1946 р. колективом шпиталю проведена велика робота. За цей період на лікуванні в шпиталі знаходилося на лікуванні 3336 венеричних хворих. З них: з люес I — 1213 чол.; з люес II — 680 чол.; з люес III — 31 чол.; з гострою гонореею — 342 чол.; з хрон. гонореею — 998 чол.; з м'яким шанкером — 3 чол.; з шкір. захворюваннями — 79 чол. [2, с.8].

За період з 15 марта 1943 р. по 1 січня 1946 р. до шпиталю поступило: вражених в боях — 2841 чол.; Терапевтичних хворих — 404 чол.; Шкірвенеричних хворих — 3336 чол. [2, с. 9].

За цей же період було евакуйовано: в межах свого МЕРу (місцевий евакуаційний пункт) – 924 чол.; за межами свого МЕРу — 469 чол. за межами фронту — 426 чол. [2, с. 10].

За цей же період виписано: в строй — 3524 чол. (53,5 % від числа тих, хто лікувався) [2, с.11].

Виписано в батальйони видужування — 706 чол. (10,5 %), в частину обмежено придатних — 56 чол. (0,8 %) [2, с. 12].

За цей же період взагалі звільнено — 164 чол. (2,4%): у відпустку — 7 чол. (0,1 %) [2, с. 13], в запас — 52 чол., демобілізовано — 239 чол.

За цей же період померло — 14 чол. [2, с. 14].

За цей період було проведено лабораторних аналізів — 25348. Охоплено лабораторними дослідженнями 17461 чол. Відсоток охоплення всіх тих, хто лікувався — 100 %.

За цей період було проведено рентгенопросвічувань — 790, обстежено — 650 чол. [2, с. 15], зроблено операцій 638, з них 337 операцій під місцевою інфільтраційною анестезією (головний метод анестезії). З загальної кількості операцій — 120 операцій накладання вторинного шву. Зроблено 735 переливань крові [2, с. 17]. Знаходилось на лікуванні 2307 поранених в боях в кінцівки, їм накладено 1032 гіпсових іммобілізацій. Проведено 58879 фізіотерапевтичних процедур, такими методами лікування займалось 5472 хворих [2, с. 18].

За період з січня 1945 р. по січень 1946 р. до зубного лікаря звернулось 4418 хворих, з них первинне відвідування зубного кабінета — 1860, повторних — 2558. Проведено санації (профілактичний лікувальний захід) 6581 чол. [2, с. 19].

В листопаді 1945 р. евакошпиталь № 2726 отримав наказ по Житомирському облздороввідділу за № 569 від 15.09.1945 р. про реорганізацію евакошпиталю № 2726 в шпиталь для інвалідів Великої Вітчизняної війни на 200 ліжок з фізіотерапевтичним профілем.

Венеричним хворим, які перебували на лікуванні в шпиталі, були закінчені курси специфічного лікування, після чого вони були виписані до їх частин. Останні хворі були виписані в грудні 1945 р. 1 січня 1946 р. наказом уряду евакошпиталь 2726 передислокується в м. Житомир.

Штеревер Петро Павлович народився 5 жовтня 1910 р. в посаді Крюкове на Дніпрі, в селищі Кострома Полтавської обл. 1920-1927 рр. — навчання в Крюківській 7-річній школі. 1928-1931 рр. — роки навчання в Кременчуцькому медтехнікумі після закінчення якого з 1 лютого до 1 жовтня 1931 р. працював фельдшером в дільничній лікарні Полтавської області, Семенівського району, а з 1 жовтня 1931 р. вступив до Харківського першого медичного інституту, пізніше перейшов до другого медичного інституту і закінчив його 1 березня 1936 р.

Після закінчення інституту з 1 квітня 1936 року Харківським облздороввідділом молодого спеціаліста було направлено в Барвенківський район Харківської області на посаду завідуючого Райздороввідділом, де і працював до 23 червня 1941 р.. В перші дні війни був мобілізований на фронт

та був призначений начальником евакошпиталю № 1754 Наркомздорову УРСР на 200 ліжок.

Відповідно наказу командування 6-ї армії Південного фронту, шпиталь був передислокований в м. Вязники Іванівської області для участі в обороні Москви і з 1 жовтня 1941 р. шпиталь входив до складу ФЕП (фронтовий евакуаційний пункт) 77 Західного фронту, потужність шпиталю збільшилась до 600 ліжок. 21 жовтня 1943 р. шпиталь передислокується в м. Калугу Тульської області, збільшується потужність до 1000 ліжок, входить до складу 2-го Білоруського фронту, де і продовжує свою роботу до липня 1944 р., а з 20 серпня 1944 р. передислокується в м. Бердичів, а з 20 травня 1945 р. наказом Міністра Оборони шпиталь 1754 був розформований. 25 червня 1945 р. Штеревєр П.П. був назначений начальником евакошпиталю 2650, який з 1 вересня 1945 р. був також розформований. З 23 вересня 1945 р. Петро Павлович був призначений начальником евакошпиталю 2726 в м. Бердичеві. 1 січня 1946 р. наказом уряду евакошпиталь 2726 реорганізували в Житомирський обласний госпіталь для інвалідів Вітчизняної війни для реабілітації інвалідів Великої Вітчизняної війни, а наказом начальника головного санітарного управління Радянської Армії та міністром охорони здоров'я майор медичної служби Штеревєр П.П. призначається начальником госпіталю[1, с. 1-2].

Таким чином, Житомирський обласний госпіталь для інвалідів Вітчизняної війни для реабілітації інвалідів Великої Вітчизняної війни був заснований 17 січня 1946 р. в м. Житомирі по вулиці К. Маркса № 22 на базі центрального шпиталю інвалідів війни, евакошпиталю інвалідів війни (бувчий 2726) та евакошпиталю 5357. Наказом начальника головного санітарного управління Радянської Армії та міністром охорони здоров'я майор медичної служби Штеревєр П.П. призначається начальником госпіталю і працює на цій посаді з 1946 р. по 1960 рік. Заступником начальника госпіталю по медичній частині – Шнейдер Іван Олексійович, 1914 р.н.

Згідно з постановою виконкому Житомирської обласної Ради народних депутатів № 1534 від 28.10.1947 р. та наказу Житомирського облздороввідділу № 919 від 5 листопада 1947 р. обласний госпіталь для інвалідів Великої Вітчизняної війни був скорочений на 200 ліжок і 27 листопада цього ж року був переведений в м. Бердичів.

В завдання госпіталю входила медична та професійна реабілітація інвалідів війни. Для надання медичної допомоги в госпіталі були розгорнуті хірургічне, неврологічне, терапевтичне відділення та допоміжні лікувально-діагностичні підрозділи. З метою проведення професійної реабілітації при госпіталі діяли курси колгоспних бухгалтерів, фотографів, кравців, шевців, водіїв мотоколясок, бджолярів, масажистів, рентген-лаборантів.

У березні 1953 р. госпіталь був перепрофільований в туберкульозний госпіталь для інвалідів Великої Вітчизняної війни. Згідно наказів Міністерства

охорони здоров'я УРСР від 16 вересня 1953 р. та Житомирського обласного здоров'я відділу від 16 жовтня 1953 р. туберкульозний госпіталь знову став госпіталь для інвалідів Великої Вітчизняної війни загального профілю.

Госпіталь знаходився в двох корпусах. В 1-му корпусі розміщувалося хірургічне відділення на 90 ліжок з підсобними кабінетами, операційна з передопераційною, санпропускник та клуб. В 2-му корпусі — нейротерапевтичне відділення на 110 ліжок з підсобними кабінетами та харчоблоком. В одноповерхових будівлях розміщувались управління шпиталю, аптека, пральня, продклад, склад речового постачання, гараж та конюшня.

Загальна площа будівель госпіталю складала 1264 кв. м. В будівлях госпіталю вже на той час були водопровід та каналізація, центральне опалення, електричне освітлення. В госпіталі були слідуєчі допоміжні діагностичні кабінети: фізіотерапевтичний, лікувальної фізкультури, гідропатія, парафіно-торфолікування.

До складу госпіталю підпорядковувалася поліклініка для інвалідів Великої Вітчизняної війни, яка розміщувалася на базі міської поліклініки. При поліклініці працювали кабінети: хірургічний з перев'язочною, терапевтичний, неврологічний, очний, вушний та зубний кабінети, з діагностичних — лабораторія та рентген кабінет.

В період з 1960 р. по 1973 р. госпіталь для інвалідів війни очолював Перевозчиков Віктор Михайлович, начмедом з 1960 р. по 1983 р. був Сухоставський Павло Антонович.

Матеріально-технічна база постійно зміцнювалась, впроваджувались нові методи діагностики та лікування інвалідів війни, тим самим зростав авторитет госпіталю для інвалідів Великої Вітчизняної війни як обласного центру реабілітації вказаної категорії населення. Велику роль в цьому зіграв Добровольський Віктор Якович, який очолював шпиталь в період з 1973 р. по 1980 р. 15 липня 1978 р. було здано в експлуатацію новий лікувальний п'ятиповерховий корпус на 120 ліжок, харчоблок, пральня. В новому корпусі розгорнуто хірургічне відділення на 70 ліжок (в тому числі 20 урологічних ліжок) і кардіологічне на 50 ліжок.

В 1980 році начальником госпіталю було призначено Горенко Віктора Даниловича. У 1985 р. була проведена добудова гастроентерологічного та неврологічного відділень, побудовані овочесховища та складські приміщення, встановлені ліфти в старих лікувальних корпусах та розширена потужність шпиталю до 240 ліжок. В 2002 р. здана в експлуатацію автономна дахова котельня.

Корисна площа, зайнята під палати становить на даний час 1545 кв. м. В середньому на одне ліжко відведено 6,4 кв. м. В відділеннях є палати на одне, два, чотири ліжка. Частина палат обладнана телевізорами та холодильниками,

крім того в відділеннях є телевізори та холодильники загального користування.

З 2005 р. по 2013 р. очолив медичний колектив обласного госпітально Заслужений лікар України, Сога Леонід Петрович. Майже 35 років він віддав обласному госпіталю для ветеранів війни: працював завідуючим поліклінічним відділенням, з 1983 р. — заступником начальника госпітально з медичної роботи, а з 2005 р. — головним лікарем госпітально (помер у листопаді 2013 р.).

Житомирський обласний військовий госпіталь ветеранів війни у м. Бердичеві з 2013 р. очолює Павло Журбенко.

На сьогоднішній день госпіталь — це сучасний лікувально-діагностичний заклад, де розгорнуті такі відділення: кардіологічне — на 70 ліжок, хірургічне — на 70 ліжок (в тому числі 20 урологічних), неврологічне — на 60 ліжок, гастроентерологічне — на 40 ліжок та допоміжні лікувально-діагностичні кабінети: рентгенологічний, ультразвукової діагностики, функціональної діагностики, ендоскопічний, лікувальної фізкультури, зубного протезування, фітотерапії, підводного вертикального витягування хребта, фізіотерапевтичне відділення, клінічна та біохімічна лабораторії.

В даний час госпіталь для ветеранів війни достатньо мірою обладнаний лікувальним та діагностичним обладнанням, що дає змогу вести лікувально — діагностичний процес на високому рівні.

21 серпня 2015 р. у цьому медичному закладі було здано в експлуатацію дві відремонтовані палати для проходження реабілітації військових з Житомирщини, котрі отримали поранені у зоні проведення АТО. Палати відремонтували за рахунок Житомирської обласної спілки ветеранів афганської війни. Планується створити комфортні умови для бійців у кожному відділенні госпітально. Відремонтовано палату в кардіології, яка також призначена для лікування учасників АТО.

Представники міської влади подарували сучасний телевізор у палату, в якій на реабілітації перебувають військові, а представники Житомирської обласної спілки ветеранів афганської війни вручили бійцям тонометри.

Госпіталь розрахований на 240 ліжок, з яких 20% ліжок планується виділити для учасників АТО. Для реабілітації такої кількості місць цілком достатньо. За рік лікувально-реабілітаційний процес у госпіталі можуть пройти 600 чоловік, наразі головне завдання — адаптувати та повернути учасників АТО до життя. І в цьому питанні дуже важлива підтримка та допомога воїнів-афганців, які теж пережили подібне.

Обласний госпіталь для ветеранів війни щорічно надає безкоштовні послуги по лікуванню та медичному обстеженню пільгової категорії населення. Переважно це інваліди та люди які отримали поранення на війні (тут мається на увазі всі військові конфлікти, що були на території інших країн, таких як Єгипет, Куба, і т.д.), люди які отримали поранення та інваліди Великої Вітчизняної війни, учасники бойових дій, воїни-інтернаціоналісти,

афганці, учасники Великої Вітчизняної війни (люди, які працювали у період окупації), воїни АТО та пільгові категорії людей. До останніх відносяться жінки померлих інвалідів та батьки, сини яких загинули виконуючи свій військовий обов'язок; герої соціалістичної праці та кавалери трьох орденів трудової слави; діти війни, які мають інвалідність.

1. Фонди Музею історії м. Бердичева Ф. 1. — ОП. 1. — Спр. 3055. — С. 2.
2. Фонди Музею історії м. Бердичева Ф. 1 — Оп. 1. — Спр. 527. — С. 23.
3. Фонди Музею історії м. Бердичева Ф. 1 — Оп. 1. — Спр. 529. — С. 2.
4. Фонди Музею історії м. Бердичева Ф.1. — Оп. 1. — Спр. 530. — С. 2.

УДК 908

КОТЕНКО С.В.

(м. Бердичів, Житомирська обл.)

ЗАРОДЖЕННЯ БЕРДИЧІВСЬКОГО ТЕАТРУ: РОЗВІДКИ ЖИТТЯ АНТОНА ЖМІЙОВСЬКОГО

Анотація. У статті зроблено спробу проаналізувати перепетії життєвого шляху Антона Жмійовського та його заслуги в справі становлення і розвитку театральних традицій Бердичева, оскільки саме його цілком справедливо вважають засновником Бердичівського театру.

Ключові слова: Бердичівський театр, антрепренер, антреприза, Антон Жмійовський, театральна трупа, режисер, театральне мистецтво Бердичева.

Традиції театрального мистецтва Бердичева тісно переплітаються із сторінками життя відомого антрепренера Антона Жмійовського. Жмійовський Антон Петрович (Змієвський, пол. Zmijowski, 1769-1834). А. Жмієвський є одним із найбільш відомих постатей професійного театрального мистецтва на Волині, крім того А. Жмійовський був не лише антрепренером, а й актором, режисером та драматургом [8, с. 86].

Основними центрами на Волині, де відбувалося становлення професійного театрального мистецтва, були міста Бердичів та Житомир. Саме тут відкривалися публічні театри. Так, стаціонарну споруду театру в Бердичеві було збудовано близько 1802 року, а у Житомирі — у 1803 році. Також важливо наголосити, що перша антреприза у Бердичеві була заснована в 1793 році [1], а у Житомирі — в 1797 році [2]. Це може вважатися початком історії театру на Волині [8, с. 42].

Важливо відзначити, що розвиток цих театрів був пов'язаний із активною творчою діяльністю відомого антрепренера А. Жмійовського. Його вважають зачинателем професійного театрального мистецтва на Волині. Відомо, що він початково був касиром в театрі В. Богуславського, де вперше і спробував свої акторські можливості, граючи у посередніх ролях [9, с. 202]. Згодом А. Жмійовський продовжив свою діяльність в Тульчині на посаді директора придворного театру графа Щенсного Потоцького, воєводи руського і подільського наприкінці XVIII століття [8, с. 86]. Антрепренер був зобов'язаний давати вистави для Потоцького у Тульчині (резиденції воєводи) та Умані.

У зв'язку із тим, що в 1793 році граф Потоцький покинув Тульчин (вірогідно, у зв'язку з поділом Польщі), А. Жмійовський переїхав до Бердичева, де заснував польську трупу [1]. Спочатку він давав вистави на постійному дворі, а потім збудував будинок театру біля стаєнь, що поблизу торговельних рядів. Через декілька років (1797) А. Жмійовський переїхав до Житомира, але театр з трупою залишився у Бердичеві, котрий діяв до 1800 року.

В подальшому, театральне життя в Бердичеві було дещо млявим. Постійної трупи не існувало, але за часів губернаторства М. Комбурля з Житомира приїздила на гастролі напіваматорська трупа. За віддану службу Потоцький залишив у спадок А. Жмійовському великий театральний гардероб (біля 700 найменувань різних костюмів, масок та реквізиту) і театральну бібліотеку (70 найменувань, серед яких: 50 комедій, 9 драм, 7 трагедій, 4 оперні) [9, с. 218]. Все подароване графом Потоцьким відомий антрепренер перевіз до Житомира [9, с. 204], де зайняв під постійний театр будинок, який залишився після Потоцького [3]. З власною трупою А. Жмійовський виступав у багатьох містах України, зокрема у Житомирі (1797), Тульчині (1799), Дубні, Києві (1800, 1804–1805, 1816, 1819).

Крім того, важливо зазначити, що цього періоду, а саме, 1816 року виступав у трупах А. Жмійовського актор, режисер, антрепренер Російської імперії – Людвіг Юрійович Млотковський (Млатковський, Молотковський; нар. близько 1795 — пом. 27 березня 1855 року) [7]. Найкраще відомий період діяльності Антона Жмійовського — це час керівництва театру у Житомирі. Тут він представляв твори В. Богуславського, Ф. Заблоцького, а також сцени із п'єс В. Шекспіра. За його керівництва у Житомирському театрі було поставлено «Барбару Радзивилівну» К. Зелінського, що є свідченням авторських амбіцій Антона Жмійовського.

А. Жмійовський грав на житомирській сцені у виставах власної драматургії, котрі часом відзначалися чудернацькою оригінальністю. Він є автором п'єс: «Ловля упиря», «Чародійка з Вісли», «Чумак-чародій» та інші. Варто зазначити, що остання п'єса мала значний успіх, а її постановку вперше здійснив у 1834 році Житомирський театр. Вона входила до репертуару

відомих театральних труп В. Петровського, К. Зелінського, І. Дрейсіга, П. Медведєва. Різні інтерпретації цієї п'єси успішно ставилися на західноукраїнській, російській, грузинській та татарській сценах [5, с. 273]. А. Жмійовський відзначався неабияким даром вимови і пам'яті, був вмілим організатором театральної справи. У 1829 році ним, навіть, було організовано малий оперний театр. Проте завдяки різноманітним зовнішнім обставинам відбувся занепад його діяльності, і у 1834 році, залишений найвідданішими йому акторами, він помер у злиднях [6].

1. Горобчук А.П. Бердичів. Історія міста від заснування до сьогодення (історико-краєзнавчий нарис) / А.П. Горобчук. – Житомир : Рута, 2012. – 232 с.
2. Дубман Б. Как в Житомире театры строили / Борис Дубман. – [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.proza.ru/2012/09/23/650
3. Ліпінський В. Ян Прусіновський «про житомирський театр» 1808–1864 років / Віктор Ліпінський // *Gazeta polska*. – Житомир, 2011. – № 45 (377). – С. 7.
4. Скавронський П.С., Толочко В.І. Сторінки театального життя Бердичева в 20-х — 50-х роках ХХ століття // *Духовні витоки Житомирщини. Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині.* — Т. 29 / Гол. ред. М.Ю. Костиця. — Житомир : М. Косенко, 2003. — С. 148-157.
5. *Українська Літературна Енциклопедія* : в 5 т. — Т. 2: Д–К / відп. ред. І. О. Дзевєрін. – Київ : Українська Радянська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. — 576 с.
6. Чубіна Т.Д. Театр Потоцьких у Тульчині: основні віхи / Т.Д. Чубіна. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2008/83-70-23.pdf>
7. Wikipedia [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Млотковський_Людвіг_Юрійович
8. Król-Koczorowska Barbara. Teatr dawnej Polski. Budynki. Dekoracje. Kostiumy / Barbara KrólKoczorowska. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971. – 272 s.
9. Sobol Roman. Z dziejow Teatru Potockich w Tulczynie / Roman Sobol // *Pamiętnik Teatralny. Zeszyt poświęcone Teatru Oświecenia. Kwartalnik poświęcone historii i krytyce Teatru założony przez Leona Schillera. Zeszyt 1-4.* – Warszawa : Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 1966.– S. 189–222.

ЗАХАРЧУК Н.М.
(м.Бердичів, Житомирська обл.)

БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ ВЛАДИСЛАВА РЕЙМОНТА В БЕРДИЧЕВІ

Бібліотека носить ім'я Реймонта не випадково. Вперше про відкриття такої бібліотеки заговорили у рамках Днів польської культури, в рік знаменитої дати з дня народження польського письменника Владислава Станіслава Реймонта, котрий оригінально представив у своїх творах народні звичаї польського населення та побут сільської місцевості. А 15 травня 2005 року під час проведення у місті Бердичеві Днів польської культури у будинку по вулиці К. Лібкнехта, 25, було урочисто відкрито польську бібліотеку, а в лютому 2006 року вона була зареєстрована в м. Варшаві. Бібліотеці надано ім'я видатного польського письменника Владислава Реймонта, лауреата Нобелівської премії (1924), на честь чого на стіні встановлено пам'ятну дошку. Напис на польській мові: «Польська міська бібліотека ім. Владислава Реймонта. Бердичів 2005» У жовтні 2009 року у зв'язку з необхідністю проведення капітального ремонту будівлі дошку з будинку було знято, бібліотеку тимчасово переведено у приміщення міської загальноосвітньої школи №3 по вулиці Пушкіна. Наразі бібліотека знаходиться в міській бібліотеці для дітей у відділі польської літератури (вул. Європейська, 15).

Цікава історія створення бібліотеки. З давніх часів при костьолі Святої Варвари було дві невеличкі шафи з книжками релігійного змісту. Та якось до костьолу зайшли два туристи з польського радіо «Люблін» та представник редакції «Газети виборчої». Власне вони виявили бажання допомогти розширити фонд бібліотеки зініціювали через засоби масової інформації акцію по збору літератури. Поміж тим, за сприяння консульства у Бердичів було доставлено 12 тисяч книг на польській мові. Кшиштоф Свідерек, який на той час був консулом Республіки Польщі в Україні допоміг зі стелажми для розміщення книг. З дозволу настоятеля храму Святої Варвари Віктора Маковського у будівлях прикостельного двору для розташування бібліотеки було виділено найбільшу кімнату.

Поповнився фонд бібліотеки 150 польськомовними книгами з сімейної бібліотеки завідувачої бібліотекою і вчителя недільної школи Марії Василівни Підгородецької та сотнями книг прихожан костьолу Святої Варвари. Щотижня забезпечував новими періодичними польськомовними виданнями фонд бібліотеки Віктор Грузицький із Києва, котрого у 1949 році було охрещено в костьолі Святої Варвари. Таким чином, на сьогодні фонд бібліотеки ім. Владислава Реймонта складається з біля 15 тисяч книг польською мовою

переважно світського характеру. Серед них: наукові, довідкові видання, література з історії та культури Польщі, художня література.

За роки діяльності бібліотека слугувала для різних вікових категорій, її відвідували учні та студенти, котрі вивчали польську мову, до смаку розмаїття довідкової літератури вчителів та медикам, пенсіонери віддавали перевагу художній літературі та періодичним виданням. Для кожної вікової групи в бібліотеці організовувалися літературні конкурси, а популяризація польської літератури розпочиналася щойно переступиш поріг бібліотеки. На стінах були облаштовані стенди, де висвітлювались матеріали основних подій, які відбувалися в Польщі. Ймовірно тому в книзі відгуків міститься запис: «Бібліотека ім. Реймонта – широко відкриті ворота, переступивши які будеш у Польщі всіх віків і всієї її історії». Знав про існування бібліотеки Посол Республіки Польща Яцек Ключковські, а тому подарував бібліотеці кілька книг і залишив відгук: «Бібліотека, яку я відвідав є джерелом польськості. Всім, хто допоміг у відкритті бібліотеки бажаю успіхів і хай збудуться їх мрії».

Очевидно, що у Польщі знають про бібліотеку ім. Реймонта більше, адже у Варшаві навіть вийшла книжечка про її неординарність. Основна теза стосується майбутнього польської книги на Україні, яку рекомендують розглядати не з Києва, Львова, Житомира, Вінниці, Одеси, а з перспективи Бердичева. Можливо у цьому поляки мають рацію, бо в нашому місті 3,5 % від загальної чисельності населення складають люди польської національності, з них 1,7 % вважають польську мову рідною [1].

Польський письменник, репортер, новеліст, романіст, лауреат Нобелівської премії Владислав Реймонт (справжнє ім'я Владислав Станіслав Реймент) народився 7 травня 1867 року в Кобелев-Вельке, маленькому містечку на півдні Польщі, в дрібнобуржуазній сім'ї. Його батько, Йозеф Реймент, був сільським органістом і з великими труднощами міг прогодувати сім'ю, в якій було дев'ять дітей.

Своє дитинство він провів в Тушино, куди його сім'я переїхала, коли Реймонту виповнився рік. Дитячими захопленнями Реймонта були книги та природа. Світ, навіяний читанням книг, сповнений яскравих барв і невідомих почуттів, світ природи, що оточував родинну домівку Реймонта, — все це збагачувало душу підлітка неповторними враженнями, формувало його уяву та світогляд. Коли Владислав закінчив третій клас, його віддали на навчання дядькові, кравцю з Варшави, і незабаром з нього вийшов непоганий підмайстер. Тут же в 1883 році закінчив Недільну Варшавську робочу школу. Через деякий час він був висланий з Варшави під домашній нагляд за участь у страйку в Лодзі, але сувора дисципліна батька і фанатична набожність матері-католички Антоніни (Купежінської) Реймент змусили юнака втекти з дому і стати актором мандрівної театральної трупи. Хоча вільне артистичне життя йому подобалося, а враження згодом стали в нагоді для літературної творчості, переконавшись, що актора з нього не вийде, через рік залишив трупу.

Протягом декількох років Реймонт, на жаль батьків, безуспішно намагався знайти собі заняття до душі, навіть постригся в ченці і кілька місяців прожив у монастирі в Ченстохові. В кінці кінців з допомогою батька він став ревізором на залізниці, а у вільний час, якого було достатньо, багато читав. До читання майбутній письменник пристрастився з раннього дитинства, ще підлітком він не раз з романом або томиком віршів тікав у ліс або поле, щоб забути про тяжке життя, що оточувало його. Незважаючи на те що систематичної освіти Реймонт не отримав, він був начитаний, знав не тільки польську класику, а й англійську та французьку літературу XIX ст.

Платня ревізора залізниці була скромною, однак у Реймонта був свій невеликий будинок поряд із сільською вузькоколією, де у вільний час він починає писати. «Чого я тільки не вигадував, - згадував письменник, - драми, довжелазні романи, оповідання, вірші, а потім безжально рвав все і спалював». З написаних в той період збереглися лише 6 новел, які Реймонт послав до Варшави знайомому критику. Новели сподобалися і в 1893 Реймонт був надрукований у варшавському тижневику. Приблизно в цей же час Реймонт позбувся роботи на залізниці, але, підбадьорений своїм літературним успіхом, поїхав до Варшави. Перший час початківець письменник насилу зводив кінці з кінцями, поки не отримав пропозицію від одного варшавського журналу написати статтю про щорічне паломництво в Ченстохову. Так з'явився художньо-документальний репортаж «Паломництво в Ясну Гору» ("Piel grzymka do Jasney Gory", 1894), що мав великий успіх[4].

У 1896 в Реймонта з'явився перший, навіяний біографічними мотивами роман «Комедіантка» («Komediantka»), розповідь про молоду жінку, актрису бродячої трупи, яка прагне до слави. У «Ферменту» («Fermenty», 1897), продовження «Комедіантки», героїня Янка переїжджає з міста в село; її подорож в поїзді символізує прагнення знайти саму себе, вирватися зі світу умовностей[2].

У романі «Земля обітована» ("Ziemia obiecana", 1899) Реймонт відмовляється від натуралістичних і символістських прийомів своїх перших книг і обирає невігладливу реалістичну манеру для зображення безжалісного світу індустріалізації. У «Землі обітованій», як зазначив американський критик польського походження Ежи Кржижановський, письменник «проявив себе зрілим майстром, який вільно володіє технікою письма і здатним застосувати цю техніку для написання значного за ідеєю і масштабом твору». Цей «роман без героя» малює побут і розповідає про махінації текстильних магнатів з Лодзі. У романі, де показана хижацька природа капіталізму, головним героєм є саме місто.

У 1900-х р Реймонт потрапив у залізничну аварію і отримав важкі травми, через які він цілий рік провів у нерухомості, за виплачену компенсацію поїхав лікуватися до Кракова. Опікувалася ним його знайома – Аурелія Шабловська (Aurelia Szabłowska), яка незабаром кинула свого

тодішнього чоловіка і зв'язала себе узами шлюбу з Реймонтом, нарешті внісши в його життя спокій і порядок. Разом вони багато подорожували. А грошова компенсація, виплачена управлінням залізниці, забезпечила письменнику фінансову незалежність і дала можливість цілком присвятити себе літературі.

Під час хвороби Реймонт починає роботу над романом «Мужики» ("Chłopi"), що розповідає про життя польського селянства і вважається головним твором автора. Перший з чотирьох томів роману з'явився в 1902 році, коли письменник їздив у Париж зі своєю дружиною, а останній в 1909 році. У цьому романі — хроніці описано життя селян, знайоме Реймонту з дитинства, причому широка картина сільського побуту порівнянна за масштабом і колоритністю з творами Томаса Гарді і Еміля Золя. Історія батька і сина, які полюбили одну і ту ж жінку, Ягну, написана високим стилем ліричної прози, що надає реалістичній розповіді міфічний характер. «Мужики», твір суто польський по духу і колориту, разом з тим вражає своєю універсальністю. Незважаючи на деяку розпливчастість, багатослівність і недоліки в композиції, цей роман був перекладений на кілька мов і приніс письменнику міжнародну популярність[6].

Після роману «Мужики» Реймонт написав ще багато книжок, проте повторити успіх йому не вдалося. Серед останніх творів письменника слід виділити роман «Мрійник» ("Marzyciel", 1910), навіяний спогадами Реймонта про пошуки свого місця в житті, а також готичний роман «Вампір» ("Wampir", 1911).

У 1914 Реймонт повертається до Польщі і під час Першої світової війни залишається на Батьківщині. Події війни привернули увагу письменника. У збірці оповідань «За фронтом» («Za frontem», 1919) він змальовує страшну картину спустошення, якого зазнало польське село під час війни. Сповнений трагізму образ нелюдських страждань — центральна тема циклу. У ці роки він пише «Рік 1794» ("Rok 1794", 1914 ... 1918), тритомний історичний роман про повстання проти пруського і російського панування на чолі з польським патріотом, генералом Тедеушем Костюшко. Двічі, в 1919 і 1920 роках, Реймонт побував у Сполучених Штатах, а повернувшись до Польщі, оселився у своєму маєтку в Колачково[3].

Реймонт отримав Нобелівську премію з літератури в 1924 році «за видатний національний епос – роман «Мужики», який, за словами члена Шведської академії Пера Хальстрема, «написаний з таким мистецтвом, такою впевненою рукою, що можна без труднощів пророкувати йому довге життя в літературі». Через хворобу письменник не зміг приїхати до Стокгольма, тому церемонія вручення премії не відбулася. У короткому зверненні Реймонт писав «У 1922- 1923 роках у мене почалися болі в серці. У мене ще є що сказати, і сказати хочеться, дуже хочеться, але чи дозволить смерть?». Роком пізніше, 5 грудні 1925 року, Реймонт помер у Варшаві. Його тіло поховали на

Повозковском кладовищі, а серце – в його улюбленому костелі св. Христа[5, с. 312-324].

Після смерті письменника його популярність на заході впала, його твори відомі головним чином фахівцям. Проте в польській літературі Реймонт займає важливе місце. Багато дослідників поділяють точку зору англійського критика Мартіна Сеймор-Сміта, який вважав, що в романі «Мужики» «селянський побут зображений чудово» і що творчість Реймонта «заслуговує уважного вивчення за межами Польщі».

Польського письменника Владислава Станіслава Реймонта ніяк не можна назвати автором одного роману: він був прозаїком плодотворним, класиком польської літератури почала ХХ століття, залишило після себе багато томів творів. Його розповіді і романи перекладені на мови самих різних народів миру, видавалися і видаються в Європі, Азії і Америці.

Шведський літературознавець і критик Фредерік Боок, один з ентузіастів і пропагандистів Реймонта на заході, писав про нього: «Рідко доводиться прочитати багатотомний роман такого об'єму, як «Мужиків», від початку до кінця з таким неослабним інтересом. В Реймонта зустрічаються фрагменти, захоплюючи читача напруженістю дії, в інших же буття подій як би дещо утихає. Але ніколи читач не перегорне байдуже сторінок. Ніколи не відчує нудьги, бо ні на секунду він не засумнівається в автентичності миру, уявленого його погляду.

1. Бібліотека Реймонта // Бердичів. — 2006. — № 13. — 1 квітня.
2. Богомолова Н.А. Владислав Реймонт // История польской литературы / Редкол. В.В. Витт, И.С. Миллер, Б.Ф. Стахеев, В.А. Хорев. — Т. 2. — Москва, 1969.
3. Лауреаты Нобелевской премии: Энциклопедия: Пер. с англ. — Москва : Прогресс, 1992.
4. Фриче В. Владислав Реймонт // Новый журнал для всех (СПб). — 1911. — № 32.
5. Цыбенко Е.З. Творчество Владислава Станислава Реймонта в России // Studia polonica. К 70-летию Виктора Александровича Хорева. — Москва : «Индрик», 2002. — С. 312-324.
6. Яцимирский А.И. Владислав Реймонт, его романы и рассказы (литературная характеристика) // Вестник иностранной литературы. — 1906.— № 6.

Розділ V. ПОСТАТІ БЕРДИЧІВСЬКОГО КРАЮ

УДК 908

ЗАХАРЧУК Н.М., СКАВРОНСЬКИЙ П.С.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

БЕРДИЧІВ — КОЛИСКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

***Анотація.** В статті дана коротка характеристики відомим майстрам пера, які стали всесвітньо відомими літераторами — письменниками або поетами. Але їх усіх об'єднує те, що вони причетні якимсь чином до Бердичева: або народились тут, або певний час проживали, і, очевидно творча атмосфера міста сприяла розвитку їх літературного таланту.*

***Ключові слова:** письменник, поет, творчість, знаменитий, твори, вірші.*

У культурному розвитку міста тісно переплелися своїми віковими традиціями українська, польська, російська та єврейська культури, які своєрідно об'єднуючись надавали Бердичеву неповторного колориту.

Є припущення, що подорожуючи в 1846 році по містах і селах Київської, Подільської та Волинської губерній за завданням Київської археографічної комісії Т.Г. Шевченко проїздом побував в Бердичеві. Ймовірно, що він зробив кілька малюнків та записав декілька народних пісень. Кобзар згадував наше місто у повістях «Прогулка с удовольствием и не без морали» і «Близнецы» та в поемі «Чернець» [8].

В житті всесвітньовідомого французького романіста Оноре де Бальзака Бердичів став місцем, де збуваються мрії і сподівання. Адже саме тут він взяв довгоочікуваний шлюб зі своєю «Північною зорею» — Евеліною Ганською. Від знайомства Бальзака з Евеліною Ганською до одруження лежав шлях у сімнадцять років: зустрічі, подорожі по Європі, листування, двічі Бальзак бував у Верхівні і останній його приїзд завершився вінчанням.

На світанку чотирнадцятого березня 1850 року в костелі Святої Варвари вони вінчалися. Цим березневим ранком було поставлено останню крапку у романтичній епопеї великого кохання, що розпочалась в 1832 році з листів таємничої «Іноземки». Серед присутніх: донька Ганської Анна і свідки граф Густав Олізар та граф Жорж Мнішек. Обряд здійснював Житомирський прелат Віктор Ожаровський та канонік Йосип Білоблоцький. Відразу після вінчання родина відправилась до Парижу. Помер Бальзак 18 серпня 1850 року. Похований на кладовищі Пер-Лашез.

Відомого класика єврейської літератури Шолом Алейхема з Бердичевом пов'язувало не лише творче спостереження за життям і звичаями «єврейського

Парижа», а й родинні корені. В Бердичеві навчався рукавичному ремеслу його молодший брат Вольф Рабинович. І тому Шолом Алейхем часто бував і жив в Бердичеві біля десяти років.

Письменницьке гроно Бердичівщини представлено чудовим сузір'ям яскравих особистостей. Чого лише варте ім'я класика англійської літератури Джозефа Конрада, Василя Гроссмана, Фрідріха Горинштейна, Миколи Косміна, Всеволода Нестайка...

Василь Гроссман, ім'я якого тепер відоме кожній людині, яка не байдужа до художньої літератури, до історичного минулого, такого різного і такого цікавого. В.С. Гроссман був одним з тих людей, для яких правда була над усе. І за це йому довелося розділити гірку долю тих, хто був винен без вини. Ні, його не було заарештовано, але доля його праць була дуже важкою. Літературознавці, критики, сучасники, друзі письменника зробили все можливе, щоб чесне ім'я В.С. Гроссмана повернути народові. Народився майбутній письменник в бердичівській інтелігентній єврейській сім'ї. В 1929 році закінчив хімічний факультет Московського Державного університету. Працював на шахті на Донбасі інженером-хіміком, хіміком-асистентом в Донецькому обласному інституті патології та гігієни праці і асистентом кафедри загальної хімії в Сталінському медичному інституті. З 1933 року постійно жив і працював в Москві [1].

В 1934 році опублікував повість з життя шахтарів та заводської інтелігенції «Глюкауф», оповідання про Громадянську війну «В городе Бердичеве». Далі збірки оповідань, дві частини епічної трилогії «Степан Кольчугін». В 1937 році В.С. Гроссмана було прийнято до Спілки письменників СРСР. З перших днів Великої Вітчизняної війни і до дня Перемоги Василь Гроссман — спеціальний кореспондент газети «Красная Звезда». Був на Білоруському, Українському фронтах. В 1942 році написана повість «Народ бессмертен», яка стала першим значним твором про війну. Під час битви під Сталінградом був на Сталінградському фронті. Повість «Народ бессмертен», «Сталинградские очерки», інші військові нариси склалися в книгу 1945 року «В годы войны». Широку популярність отримала книга «Треблинский ад», котра відкрила тему Холокосту, далі «Чёрная книга», складена разом з І. Еренбургом.

З 1946 по 1959 рік працював над дилогією «За правое дело» і «Жизнь и судьба». Посмертно видано збірник розповідей та нарисів «Добро вам!» і повість «Всё течёт». Нариси та записні книжки років війни увійшли в збірник «Годы войны» [3].

Відомий англійський письменник Джозеф Конрад (Теодор Юзеф Конрад Коженювський) — син польського шляхтича, уродженець України, матрос французького флоту, капітан британського флоту і, нарешті, класик англійської літератури — народився на Бердичівщині, з дитячих років захоплювався книжками, читав не лише польською та українською мовами, а й

французькою (в оригіналі читав Гюго, Діккенса, Сервантеса). 11-тирічним залишився сиротою. Виховував його дядько, який віддав його навчатись в Краківську, а потім Львівську гімназії. Не закінчивши навчання, юнак поїхав у Францію, в Марсель, щоб здійснити мрію дитинства — стати моряком. Найнявся матросом на корабель і потрапив до Англії. Юнак наполегливо вивчав мову і через кілька років склав офіцерський іспит, одержав звання штурмана, став капітаном корабля. За його плечима п'ять континентів, він змінив дев'ятнадцять кораблів. На торгівельних вітрильниках і пароплавах ходив до Індії, Австралії, Малайського архіпелагу, до Африки. В зв'язку з хворобою він залишив службу і назавжди поселився в Англії, прийняв англійське підданство, юридично став Джозефом Конрадом і повністю присвятив себе літературній діяльності. Його талантом захоплювалися Томас Манн і Максим Горький, Джон Голсуорсі і Джек Лондон. Джозеф Конрад — особистість, формування якої відбувалося під впливом польської, української, російської, французької та англійської культур [5].

Бердичівляни Авраам Гонтар, поетичний дебют якого відбувся в 16-річному віці, коли в бердичівській газеті «Дивох» були опубліковані його перші вірші. Закінчення Одеського педагогічного інституту у 1933 році співпало з виходом у світ його першої книжки віршів «На лесах». Його запросили на роботу в Київ, літературним працівником журналу «Радянська література». Одна за одною виходять його збірки «Ясный день» (1938), «Простор» (1940), «Город мечты». Рідному місту він присвятив збірку поезій «В последний раз вспомнил» (1936) та роман «В заброшенном углу» (1937). На початку Другої світової війни перебував на військовій службі, а з 1943 року був редактором в Єврейському антифашистському комітеті. В 1949 р. репресований, в 1956 р. реабілітований. Був членом редколегії і завідуючим відділом журналу «Советиш геймланд». Його твори перекладені на російську, українську та інші мови. В післявоєнний час побачили світ роман «Большая семья» (1948), збірка віршів «Серебряные нити» (1957), «Город мечты» (1963). Помер А. Гонтар в 1981 році.

Уродженець Бердичева Матвій Гарцман також почав писати рідною мовою ще дитиною, а в 19-ть з'явилися його перші вірші в періодичній пресі. Після закінчення з відзнакою Одеського педагогічного технікуму він був зарахований на третій курс єврейського відділення Московського університету, далі — навчався в аспірантурі Інституту єврейської культури Академії наук УРСР. Видав цілу низку своїх поетичних збірок єврейською мовою, в яких характерне поєднання мотивів патріотичної і любовної лірики. Переводив на ідиш О. Пушкіна, І. Франко, Т. Шевченка. 34-річним загинув на фронті в 1943 році. У 1955 році вийшла книга віршів Матвія Гарцмана у перекладі на українську мову.

Фрідріх Горенштейн народився в Бердичеві, закінчив Дніпропетровський гірничий інститут, Вищі сценарні курси при СП и СК

СРСР, працював гірничим інженером, інженером-будівельником в Києві. Написав сценарії сімнадцяти кінострічок, п'ять з яких були здійснені. Серед них — «Солярис» (реж. Андрій Тарковський), «Раба любви» (реж. Микита Міхалков), «Седьмая пуля» (реж. Алі Хамраєв), «Комедия ошибок» (реж. Вадим Гаузнер). Написав багато творів, серед яких в СРСР була опублікована лише одна розповідь, яка зробила йому ім'я — «Дом с башенкой», в журналі «Юность» в 1964 році. Творчість Горенштейна високо цінували і вважали його геніально обдарованим майстром кінорежисери Андрій Тарковський і Андрій Кончаловський, письменник Юрій Трифонов, критики Лазар Лазарєв, Анна Берзер, Інна Борисова, драматург Віктор Славкін, драматург і режисер Марк Розовський.

З 1978 р. Горенштейн почав публікуватися за кордоном («Зима 53-го года», Париж, журнал «Континент») та прийняв рішення емігрувати з СРСР.

Жив у Відні, потім переїхав в Західний Берлін, куди його запросили на річну мистецьку стипендію Німецької служби академічних обмінів DAAD, і став першим російським письменником-стипендіатом. Його твори друкувались в нью-йоркському видавництві «Слово» та в емігрантських журналах «Континент», «Синтаксис», «Грани», «Зеркало Загадок».

Книги Фрідріха Горенштейна перекладені на іноземні мови (найбільше перекладів на французьку та німецьку). В паризьких театрах були поставлені спектаклі по горенштейнівській прозі: «Путь души» в театре «L'Atalante» та «Искупление» в театрі Жан-Луї Барро. На французькому радіо «Франс-Культур» була поставлена п'єса «Бердичев». В Берліні на радіо були поставлені спектаклі по п'єсі «Споры о Достоевском» и по кінороману «Летит себе аэроплан» (про Марка Шагала). Написана в Берліні п'єса Горенштейна «Детоубийца» про Петра Першого і царевича Олексія — пока єдина, поставлена в Росії, котра на протязі багатьох років йшла в п'яти театрах Росії. Фрідріх Горенштейн помер в Берліні в 2002 році після тяжкої хвороби [6].

Боря Ройтблат, відомий також під псевдонімом Борис Сандрацький — бердичівляни, російський прозаїк, драматург, журналіст.

В дитинстві володів лише ідишем і лише в школі освоїв російську мову. Після закінчення Кишинівського спортивного технікуму, Таллінського морського училища, служби в армії став репортером в газеті «Советская Эстония». Пізніше повернувся до Кишинева, де працював в різних періодичних виданнях, писав п'єси для радіо та дитячого театру, а в Таллінні тим часом публікувались його п'єси та повісті. Тепер проживає в Німеччині в Штутгарті. Друкувався в каліфорнійській газеті «Кстати», публікував розповіді і п'єси в різноманітних російськомовних виданнях Німеччини. Збірка розповідей і нарисів «Король Бродвея» вийшла в Сан-Франциско в 2004 році.

Михайло Полюга оригінально в житті об'єднав свою основну професію прокурора і літературний талант. Михайло Юрійович — член Спілки

російських письменників, поет і прозаїк. Серед його творів: том лірики у двох книгах «Свет мой печальный», книга «Я пришел в Вавилон», яка складається з 12 оповідань, книжка поезій «Отблески» та інші.

Уродженець Бердичева Всеволод Нестайко — класик української дитячої літератури. Ще під час навчання на слов'янському відділенні Київського університету він почав працювати літературним консультантом у журналі «Дніпро», пізніше — літературним редактором у журналі «Барвінок». У 1956 р. побачила світ перша збірка оповідань «Шурка і Шурко», з того часу вийшло понад 30 книжок — видань творів В. Нестайка для дітей окремо дошкільного, молодшого та середнього шкільного віку. Поставлений за його твором телефільм «Гореадори з Васюківки» одержав у 1968 р. на міжнародному фестивалі у Мюнхені Гран-прі, а на міжнародному фестивалі в Австрії першу премію. В 1979 році Міжнародна рада з дитячої та юнацької літератури включила його книжку «Гореадори з Васюківки» до особливого Почесного списку Ганса Християна Андерсена. А за результатами конкурсу «Книга року — 2004» ця книга виявлена в числі переможців серед домінуючих дитячої літератури. Загальний тираж його книжок на той час сягнув більше трьох мільйонів примірників. Помер в серпні 2014 року [4].

Бердичівлянин М. Космін визнаний одним з найвідоміших російських письменників ХХ ст. Тридцятирічним він вступив до Літературного інституту в Москві, першою публікацією, на яку звернули увагу читачі, стала п'єса «Журавлик золотой». Звання Європейського лауреата принесла йому п'єса «Бог в душе твоей», її представляли на всесвітньому фестивалі радіодраматургії, вона з успіхом йшла на сцені Державного театру на Покровці, театрах Іспанії і Фінляндії. Великою популярністю користується роман-казка М. Косміна «Пико — хрустальное Горлышко». М. Космін удостоївся честі увійти до антології «Шедевры русской литературы XX века» (2002 р.), потрапити до однієї «компанії» з І. Буніним, А.Чеховим, В. Набоковим та іншими класиками.

Борис Рахманін народився в 1933 році в с. Гришківці, дитинство і молодість пройшли в м. Бердичеві, навчався і все життя прожив в Москві. Закінчив Літературний інститут ім. Горького. В 1963 році в Москві вийшла перша книжка поезії «Добрый человек». Він автор багатьох збірок повістей та оповідань: «Часы без стрелок» (1975), «Моря впадают в реки» (1977), «Ворчливая совесть моя» (1981), «Тёплый ситец» (1982) та інші. Б. Рахманін — член Спілки письменників СРСР, лауреат престижної літературної премії О. Фадеева, письменник-фантаст, поет, сценарист. Трагічно загинув в автокатастрофі в 2000 році.

Бердичівлянка Зоя Милашевська з дитинства була прикута до ліжка і все життя долаючи недугу утверджувалась як творча особистість: заочно закінчила школу, Бердичівський вчительський інститут (відділення іноземних мов) та історико-філософський факультет Київського держуніверситету. В

1957 році З. Милашевська стала членом Житомирського обласного літературного об'єднання. У 1964 році відбувся дебют Зої Матвіївни у журналі «Дніпро», на шпальтах якого було опубліковане її оповідання. Побачили світ її книжки повістей «І знову дощ» (1966) та «Повість про вчительку» (1970). Цього ж року Зоя Матвіївна стала членом спілки письменників СРСР. Померла З. Милашевська 19 серпня 1994 року на 66-му році життя [7].

Для Михайла Степанюка Бердичів став рідним містом. Працював інженером в системі захисних лісонасаджень по залізничній дорозі. У пресі один за одним з'явилися оповідання молодого автора, а згодом і повість «Аисты». Видавництво «Радянський письменник» видало повість Михайла Степанюка «Перекотиполе» (1965), потім вийшли романи «Пульс» та «Накувала зозуля», збірка повістей та оповідань «Живий захист». Видавництво «Мистецтво» надрукувало його комедію-гротеск «Мільйонер». Вже з чималим літературним доробком Михайло Степанюк став членом Спілки письменників України. Михайло Степанюк вийшов на заслужений відпочинок, але літературну працю не полишив: у видавництві «Льонок» вийшла в світ поетична збірка із чотирьох віршованих циклів «Зелений друг», «Життєве», «Деталь» і «Панацея» — назва збірки «Ревнивець», вийшла повість «Війна на ріках: Спогади військового понтонера». Але роман «Розлучниця», який повинен був вийти на початку 1995 року, так і не побачив світ. Так вийшло і з книгою «Дружина».

У вірші «Агава» Михайло Іванович розповів про багаторічну південну рослину, котра цвіте один раз в житті, спалахуючи яскравим світлом, а перецвівши гине, мов згорає від власного вогняного квітання. Цю властивість дивної агави автор взяв собі за життєве кредо: «От і я — простий селянський син — згорю в цвіту, на мить сяйнувши людям». Помер М. Степанюк 6 січня 1996 року [2, 7].

Понад тридцять імен різних поколінь (прозаїків, поетів, критиків, драматургів) репрезентують Бердичівщину на літературній карті України. Далеко не кожний край може бути представлений таким великим гроном імен. Імена, якими по праву можна і слід пишатися.

1. Захарчук Н. Василь Гроссман // Бердичів. — 2002. — № 6. — 9 лютого. — С.5.
2. Захарчук Н. Михайло Степанюк. Час, історія, люди // Бердичів. — 2001. — №47. — 24 листопада.
3. Костриця М. Василь Гроссман // Постаті землі Бердичівської. — У 2—х тт. — Т. 2. — Житомир : Косенко, 2005. — С. 86-98.
4. Костриця М. Всеволод Нестайко // Постаті землі Бердичівської. — У 2—х тт. — Т. 2. — Житомир : Косенко, 2005. — С.12-126.
5. Костриця М. Джозеф Конрад // Постаті землі Бердичівської. — У 2-х тт. — Т. 2. — Житомир : Косенко, 2005. — С. 77-85.

6. Костриця М. Фрідріх Горенштейн // Постаті землі Бердичівської. — У 2—х тт. — Т. 2. — Житомир : Косенко, 2005. — С.108-115.
7. Пантеон бердичівських імен (нариси та портрети) / Упорядник Михайло Пасічник. — Бердичів : Бердичіврегіонвидав, 2004.
8. Сергієнко Г.Я. Т.Г.Шевченко у Київській археографічній комісії // Український історичний журнал. — 1991. — № 3.
9. Халандирьова Є.М. Письменник Михайло Степанюк: штрихи до портрета // Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття: Науковий збірник «Велика Волинь» Праці Житомирського науково-красназвачого товариства дослідників Волині. — Т. 22. / Відп. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир : М.А.К., 2001. — С. 75—79.

УДК 069.01

СИНЧУК В.І.

(з. Бердичев, Житомирская обл.)

МУЗЕЙНОЕ ДЕЛО И ПОЭЗИЯ В ЖИЗНИ И СУДЬБЕ Н.П. КЛИМОВОЙ

***Анотація.** Стаття містить у собі відомості про нашу сучасницю, відому людину міста Бердичева Н.П. Клімову. Вона присвятила своє життя служінню музейної справі та поезії. Така особистість є золотим фондом українського народу і служить прикладом для молоді нашої Батьківщини.*

***Ключові слова:** музейна справа, поезія, відома людина Бердичева, Н.П. Клімова.*

Встречи с интересными людьми случаются нечасто и поому они приобретают большое значение для нас. На международной краеведческой конференции в городе Бердичеве в 2015 году мне удалось познакомиться с таким интересным человеком – Ниной Петровной Климовой, заведующей музеем профессионально-технического училища № 4 города Бердичева, имеющего тесные связи с заводом «Прогресс». Посетив этот небольшой музей и прослушав увлекательный рассказ Нины Петровны о богатой истории училища, о его выпускниках и преподавателях, я невольно заинтересовался личностью и судьбой самой хранительницы музея. Оказалось, что она в свое время активно участвовала в создании музея флагмана украинского химического машиностроения Бердичевского завода «Прогресс», была редактором заводской многотиражной газеты «За технический прогресс», в течение десяти лет возглавляла Белопольский музей Хлеба Казатинского района Винницкой области. А еще Нина Петровна пишет стихи, пишет их

давно и готовится опубликовать сборник своих стихотворений. Нам представляется, что такие люди, как Н.П. Климова являются золотым фондом украинского народа и молодому поколению нашей страны есть с кого брать пример.

Родилась Нина Петровна 30 сентября 1939 года в семье военнослужащего. Отец погиб в 1945 году при освобождении Польши. Нину с братом воспитывала мама. Дедушка Виктор и бабушка Мария жили в селе Иванковцы Бердичевского района, Житомирской области. В 1956 году окончила десятилетку и курсы радиотелеграфистов. Осенью этого года поступила в ПТУ-1 на специальность «машинист башенного крана», училась один год, получила направление в город Бердичев в СМУ-2 и проработала восемь лет на строительстве. Участвовала в строительстве школы-интерната, 15-й школы, пятиэтажек по улицам Ленина (Житомирской), площади Мира, Карастояновой, Советской (Соборной) площади, Муромской. Без отрыва от производства закончила Винницкий строительный техникум по специальности «техник-строитель по санитарно-техническому обеспечению жилых и промышленных сооружений» (1960-1964 гг.).

В 1966 году Нина Петровна устроилась на завод «Прогресс» в Специальное конструкторское бюро на должность техника-конструктора. Окончила вечернее отделение Бердичевского машиностроительного техникума по специальности «техник-механик химической и нефтяной промышленности». Получала повышение по работе: старший техник-конструктор, инженер-конструктор отдела главного конструктора.

Нина Петровна выполняла различные общественные поручения: руководитель отделения болгаро-советской дружбы, председатель культурной комиссии отдела главного конструктора, лектор общества «Знания», глава заводского товарищества «Охраны памятников истории и культуры». В 1977 году она была ответственной за организацию художественной самодеятельности, являясь членом комиссии по культуре профсоюзного комитета завода «Прогресс».

Закончила курсы экскурсоводов, была внештатным экскурсоводом Бердичевского бюро путешествий и экскурсий. В мае 1977 году закончила в Бердичеве Народный университет пропаганды памятников истории и культуры, Климовой Н.П. присвоена общественная профессия лектор Украинского общества охраны памятников истории и культуры.

В 1990 году она вместе с начальником отдела научно-технической информации Г.И. Смирновым входила в состав инициативной группы по созданию музея. На общественных началах, по совместительству, руководила заводским музеем, которому было присвоено почетное звание «Народный».

В 1995 году была назначена редактором заводской многотиражной газеты «За технический прогресс». Проработала в этой должности на заводе до 2001 года. Как вспоминает Нина Петровна: «Не лучшие годы выпали для моей

редакторской работы в заводской газете «За технический прогресс». Это был 1995 год. После распада Советского Союза Украина получила независимость, но оказалась в условиях политической и экономической нестабильности. Были разорваны связи со странами СНГ, которые были тесно связаны с нашим заводом «Прогресс». Были утрачены рынки поставки материалов и рынки сбыта продукции. Сократилось государственное финансирование. Завод оказался один на один со своими проблемами и самостоятельно выживал. Не было заказов, заработная плата не выплачивалась месяцами, началось уменьшение производственных площадей и массовое сокращение работающих на заводе. Не внедрялись в производство новые технологии и оборудование. Не стало передовиков производства. Не было желающих не только выписывать газету, но и читать ее. Редакция была представлена одним редактором, отсутствовали корреспондент, корректор и машинистка. В моей редакторской работе помогал мой многолетний стаж работы на заводе. Я знала множество работающих в основных и вспомогательных цехах, отделах и службах и благодаря общению с ними собирала необходимый материал. Подписывала статьи собственным именем и псевдонимом Зинаида Рябчук (это имя моей матери). Писала и печатала свои стихи, искала нештатных корреспондентов газеты. И так, невзирая на всяческие проблемы, изменения и перестройки, заводская многотиражка продолжала свое существование. В газете освещались актуальные материалы, направленные на воспитание членов коллектива в духе высокой дисциплинированности и морали, ответственности, стремления всего коллектива к производству высококачественной продукции, это было самым главным в то время – качество и еще раз качество. Про хорошие дела коллектива «прогрессантов», их достижения, их радости и надежды доносили мы на своих полосах заводской многотиражки. Семь лет с любовью, волнениями и радостью я была редактором заводской газеты, в которую я вложила всю душу».

В своих поэтических строках Нина Петровна отобразила свою трудовую судьбу на Бердичевском заводе «Прогресс»:

*Мій «Прогресе», я знову прийшла
Щоб зустрітись на хвилику з тобою,
Моя тут черпала наснагу душа
І спливали роки, як вінок за водою.
Пам`ять все воскрешає на мить,
І купаюсь я в цьому до болю.
Хоч роки вже ніяк не спинить,
Та у снах я ще марю тобою.
Ти незабутній для мене завжди,
Моя юність і зрілість свята,
І з тобою заводе миттєво пройшли,
Тут була я щаслива, душею крилата.*

*І у спогадах світлих до тебе я лину,
Наче сьогодні, крокуючи містом,
Знов поспішаю на восьму годину
В СКБ – молодим спеціалістом.
Я любила потік той людський,
Що проходив твою прохідну,
Дружній гомін і шум заводський
Та найкращу із трьох – першу зміну.
Я бажала тобі довгих років
До музею твого експонати збирала,
Щоб нащадки пізнали своїх трударів
І в серцях збереглась твоя слава.
А у відповідь мабуть за тую любов
Ти плекав і мене, як дитину.
Я росла і мужніла і знову, і знов
Відчуваю тебе, як родину.
Довіряв ти мені донести до людей
Твою мудрість, і гордість, і сили,
І від рішень простих, до великих ідей
Все музей і газетнії шпальти містили.
Час долинув кінця, тридцять п'ять
Тих років промайнули з тобою,
Я сторінку редактора буду кінчать
Тільки не з сумом і не з журбою.
Все, що маю я щире в душі
Як добро, передам я добру.
Я про тебе, заводе, складаю вірші,
Бо назавжди тебе в своє серце беру.
Так живіть «мій» завод і музей,
Процвітай же багатотиражка.
Я жила і живу для людей
Чи то легко мені, чи то тяжко.*

Руководством Бердичевского машиностроительного завода 5 апреля 2008 года Нина Петровна награждена Грамотой в связи с 50-летним юбилеем газеты «За технический прогресс».

С 2001 по 2011 год работала директором музея Хлеба в селе Белополье Казатинского района Винницкой области. «Історія рідної землі – це перша пісня любові до України. Славна історія і сьогодення у цьому прекрасному музеї Хліба в Білопіллі поєдналися, щоб продовжуватись в майбутньому.» Такая запись в книге отзывов была оставлена Ниной Петровной в 1988 году, когда она в составе учебной экскурсии впервые побывала в этом храме памяти.

Сердце Нины Петровны сжалось от боли, когда увидела в каком ужасном состоянии был музей Хлеба в 2001 году. Тогда она дала себе слово сменить что-то на лучшее. На счастье она работала не ради денег, а по зову своей души. И все это было ей близко и знакомо, ведь Нина Петровна выросла в селе и окуналась в его неповторимую красоту. И она нашла неравнодушных людей, с которыми возродила музей Хлеба на Белополье [4]. Общеизвестно, что тема Хлеба является главным воспитательным материалом, который используется для подрастающего поколения в школе [5].

Душа Нины Петровны всегда была приближенной к жизни наших пращуров. Благодаря ее стараниям Белопольскому музею Хлеба присвоено звание «Народный» [3].

Хочется привести слова Нины Петровны о своем детище – музее Хлеба: «Дуже приємно було побачити у мальовничому куточку над дорогою, особливо в селі, такий своєрідний і цікавий, захоплюючий музей, який розкриває історію народження хліба з давньокам'яного віку і до наших днів. Музей Хліба в Білопільлі – неповторний дарунок минулого, це перлина, що увібрала в себе святе із святих – знаряддя праці хліборобства, землеробства, домашньої утварі селянина-хлібороба давніх часів, семейні реліквії - пам'ять про історичне минуле східних слов'ян – народу України».

Экскурсионными объектами музея являются: ветряная мельница – исторический памятник XVIII столетия, вновь построенные сарай и дом, во дворе выставлен старинный сельскохозяйственный инвентарь. Посетителями музея были как представители дальнего зарубежья (Вьетнам, Камбоджа, Монголия, Чехия и Польша), так и ближнего (Россия и Белоруссия). Нина Петровна подняла музей из руин, дала ему второе дыхание.

На самобытном празднике «Дідух – національний символ родоводу» директор музея Хлеба Н.П. Климова прочитала свое стихотворение «Куточок раю» про село Белополье, которое стало частью ее жизни [1]:

*Білопілья, моє Білопілья
Мій куточок у «райськiм краю»,
Мов сузір'ям, казковим Поділлям
Зазираєш у душу мою...
Десь з краєчку села притулився
Той «Вітряк», як старенький дідусь,
Наче в сумі він там зажурився
І чекає коли повернусь...*

Управление культуры и туризма Винницкой областной государственной администрации наградило благодарностью Климову Н.П. – заведующую музея Хлеба с. Белополье Казатинского района за помощь в подготовке и проведении областного конкурса музейных мини-экспозиций, посвященных Году музеев в Украине, 80-летию создания Винницкой области и в связи с Международным днем Музеев (15 мая 2012 года). В марте 2005 года она

награждена Грамотой за весомый вклад в развитие культуры родного края и в связи с Всеукраинским днем работников культуры и деятелей народного искусства. Управление культуры и туризма Винницкой областной государственной администрации вынесло ей Благодарность за самоотверженный труд, высокий профессионализм, активную научно-исследовательскую деятельность и в связи с Международным днем музеев (май 2007 год). В 2007 году Казатинская районная государственная администрация, Казатинский районный совет наградили Почетной грамотой Климову Н.П. за творческий самоотверженный труд в связи с 16-летием Независимости Украины. Она получала благодарности за плодотворную работу по сбережению и пропаганде национального наследия, активное участие в районных и областных мероприятиях и в связи с Всеукраинским днем работников культуры и деятелей народного искусства (21 марта 2007 год, 21 марта 2008 год). Есть у неё и Грамота от Белопопольского сельского совета за добросовестный труд и весомый вклад в сбережении культуры и традиций украинского народа. В 2011 году она награждена Министром культуры Украины Почетной Грамотой за самоотверженный труд и высокий профессионализм.

В 2012 году Нина Петровна создала музей истории ПТУ-4, где и работает по настоящее время. В музее собраны исторические, архивные материалы за время существования училища с 1930 года. В 2014 году музей получил Отличие года в номинации «Историю пишет Бердичев». В 2015 году он награжден грамотой за первое место в конкурсе на лучший музей учебных заведений города, посвященный патриотическому воспитанию молодежи. Совет Бердичевской городской организации ветеранов Украины наградил коллектив ПТУ № 4 за первое место в конкурсе на лучший музей, посвященный патриотическому воспитанию молодежи и в связи с 70-летием Великой Победы (05.05.2015 год). Управление просвещения и науки Житомирской областной государственной администрации наградило Профессионально-техническое училище № 4 г. Бердичева за третье место в областном заочном конкурсе музеев и музейных комнат «Дыхание прошлого» (2015 год). Это же Управление наградило Дипломом Музей истории ПТУ № 4 как победителя в областном смотре музеев профессионально-технических учебных заведений (2015 год).

С начала 2015 года музей истории профессионально-технического училища №4 начал собирать данные о своих выпускниках – участниках АТО – для оформления соответствующей экспозиции. Благодаря поисковой работе краеведческого кружка «Пошук» (руководители Мельник С.П. и Климова Н.П.) было установлено, что в зоне АТО воюет 160 выпускников училища. Были налажены связи с некоторыми воинами, благодаря чему, пребывая на ротации они приходят в училище, где им устраивают встречи с учащимися. Это незабываемые часы общения. Затаив дыхание, учащиеся слушают этих

пропахших порохом бойцов, которые только что приехали из очага огня. Таким людям честь, уважение и доверие.

Училище по праву гордиться своими воспитанниками, героями-воинами, которые награждены орденами и медалями за проявленные мужество и героизм при защите восточных границ Украины.

Коллектив училища не стоит в стороне от текущих событий, он вносит свою долю помощи воинам АТО. В мастерских училища, силами учащихся, изготавливаются печки-буржуйки, плетутся маскировочные сети. Училище взяло активное участие в сборе пищевых продуктов для пострадавшего населения Донбаса.

Администрация училища выражает огромную благодарность директору фирмы «Транзит» Мельнику Игорю Михайловичу за безвозмездное изготовление двух стендов, посвященных участникам АТО, стенды размещены в музее истории училища [5].

Нина Петровна была руководителем ячейки Народного Руха Украины, два раза баллотировалась кандидатом в народные депутаты городского совета. Награждена Грамотой за активную гражданскую позицию, преданность Украине, идеалам Народного Руха Украины, в связи с 18-й годовщиной Народного Руха Украины и 14-й годовщины Бердичевской городской организации Народного Руха Украины (19.11.2007 год). Она получила благодарность за преданность идеалам украинской государственности и демократии, активную гражданскую позицию и в связи с юбилеем от Главы Бердичевской городской организации Народного Руха Украины и Мемориала имени В. Стуса (30.09.2009 год). В стихотворении «Україно моя» Нина Петровна признается в своей дочерней любви к отчизне:

*Україна моя, рідна мати
В моїм серці одвічно живеш,
Ти для мене барвінок хрещатий,
Ясні зорі, що сяють з небес.
Зацілована сонцем до краю,
Омита дощами зелена нива
Земле моя, коханий мій раю,
Я з тобою безмежно щаслива.
Тут дитинство моє заплітало віночки,
Тут з роками міцнішали крила,
Прийми ж вірність мою, як від дочки,
Що під серцем своїм ти носила.
Україно моя, я вклоняюсь тобі,
Ти для мене найкраща у світі,
Всі вишневі сади, солов'їні гаї
Ти даруєш у щирім привіті.
Мені затишно тут і спокійно*

*Зустрічати своє надвечір'я,
Україно моя, Україно,
Тобі щирая вдячність дочірня [6].*

В 1962 году Нина Лихотворик вышла замуж за инженера Эдуарда Климова, который преподавал в Бердичевском машиностроительном техникуме. Супруг преподаватель высшей категории. С мужем воспитали двух сыновей: Вадима и Артура. Вадим майор в запасе, работает директором ПТУ-4 г. Бердичева. Ныне мобилизован в вооруженные силы Украины. Артур – майор запаса, специальность педагог-психолог-социолог, проходил службу в АТО в 2014-2015 гг. У супругов четыре внука и один правнук. 22 апреля 2012 года Нина Петровна и Эдуард Васильевич Климовы отметили Золотую свадьбу.

По словам Нины Петровны она с семнадцати лет пишет стихи, это ее увлечение. Первых стихотворений, к сожалению, не сохранилось. Печатала свои произведения в журнале «Смена», газетах «Радянский шлях» («Земля Бердичевская») и «Вестник Казатинщины».

Она рассказывает: «В своих стихах я рассказываю о своей жизни, о своей семье, о любви к родному краю, о любви к детям, внукам, к Родине, к городу, в котором живу. В моих стихотворениях есть и гражданская лирика. Пока живу пишу, без этого я уже не могу. Я всегда жила для людей, была повернута к ним, как подсолнечник к солнцу. Работа приносит мне удовлетворение, от которого я еще получаю деньги. Без работы я не могла бы жить. Это как наркотик. В ней я забываю свои болезни, свои обиды и неприятности. В ней я отдыхаю душой. Я, как то дерево, без работы упаду и умру. Работа дает мне возможность чувствовать себя полезной и жить с достоинством. Считаю, что пенсия это самое унижительное, что можно сделать с работающим человеком. Были на протяжении моей жизни, как у каждого человека, и в семье неприятности, и в работе, и в жизни. Но я шла вперед, вперед и вперед! Старалась всегда быть сильной и гордой. И всегда побеждала! А в том, что я такая, большая заслуга самых близких мне людей: моей мамы и мужа, который был всегда мне и другом, и любимым. Эти два дорогих мне человека были моими советчиками во всех моих начинаниях. Им я обязана и успехами в работе, и в своей жизни, и в материнстве, и в достижениях карьеры. Они шли рядом со мной все время и в радости, и во всяких невзгодах, делили со мной и радости и горе. Они поддерживали меня, любили, оберегали и давали воодушевление. Низко кланяюсь памяти матери и от души благодарна за поддержку умного и мудрого мужа. И еще я безмерно счастлива, что вырастила и воспитала, дала путевку в жизнь вместе с ним двоим нашим сынам, которые подарили мне четырех внуков. Теперь я купаюсь в их любви».

Завершить свой рассказ о замечательном человеке Нине Петровне Климовой хочется словами из ее стихотворения «Журчи ручеек»:

*Журчи ручеек, журчи ручеек,
Ты любил мне всегда повторять,
Моих слов бесконечный поток
Умел слушать опять и опять.
Мы могли до зари говорить,
Глазами ловить каждый взгляд,
Будто нам предстоит долгий путь,
Словно нам не вернуться назад.
Снова и снова, глазами в глаза,
Руки в руках и песни твои,
И сердце у горла, и счастье в слезах,
В муках светлого чувства любви.*

1. Зарицький П. Дух і образ святого хліба / П. Зарицький // Вісник Козятинщини. — 2009. — 20 вересня.
2. Кантоністова А. В Україні два музеї Хліба / А. Кантоністова // Подільська порадиця. — 2006. — № 4. — 15 лютого.
3. Клімова Н. І хай це буде нашою гордістю / Н. Клімова // Вісник Козятинщини. — 2001. — № 81. — 17 жовтня.
4. Клімова Н. Музей просто неба / Н. Клімова // Вісник Козятинщини. — 2005. — 2 березня.
5. Клімова Н. Честь живим, слава загиблим / Н. Клімова // Земля Бердичівська. — 2016. — № 16. — 22 квітня.
6. Клімова Н. Україно моя / Н. Клімова // Земля Бердичівська. — 2011. — 19 серпня.

Удк 908

ПАНЧУК М.В., СКАВРОНСЬКИЙ П.С., ЦВЕТКОВА А.М.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

**НАШ СУЧАСНИК, ВЧЕНИЙ І ЛІКАР-ПРАКТИК,
ВИПУСКНИК БЕРДИЧІВСЬКОЇ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ № 1 —
ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ КОЛОСОВИЧ**

Дивовижне й багатогранне життя цієї людини: лікаря-хірурга, доктора медичних наук, професора кафедри хірургії N 2 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця **Ігоря Володимировича Колосовича**.

Кожний приходив із дитинства і його стежина починалась у Бердичеві...

Ігор Колосович народився в інтелігентній освіченій сім'ї 25 квітня 1966 року в м. Бердичеві Житомирської області [1]. Батьки обрали шлях служіння людям: мати, **Ніна Микитівна Білик**, — знаний у місті вчитель початкових класів, фахівець вищої категорії, методист, батько, **Володимир Вікторович Колосович** — шанований людьми лікар, — лікар від Бога. Їх син **Ігор** успішно опановував знання у Бердичівській середній школі № 1 імені Т.Г. Шевченка. З дитинства йому щастило на хороших людей. У початкових класах педагогом хлопчика була **Марія Іванівна Бабич** — талановитий учитель, мудра й чуйна людина, яка давала уроки життя, доброти й душевного благородства. Серед 45-и її вихованців маленький **Ігор** відрізнявся особливою тягою до навчання та інтелектуальними здібностями. Читав дуже багато й на уроках дивував однокласників цікавими повідомленнями. *«Якось син захворів на ОРЗ і пропустив декілька днів занять, — пригадує мама, Ніна Микитівна. — Я запропонувала йому допомогу, адже сама викладала в початкових класах. А Ігор відповів: «Ти не так поясниш, як наша вчителька Марія Іванівна».* Повага до педагога була величезною, а сама наставниця — безперечним авторитетом. Чимало її вихованців закінчили школу з відзнакою, утвердилися в житті й стали шанованими людьми: **Олександр Поліщук** — лікарем-анестезіологом, **Аліна Бородій** викладачем історії, **Ольга Глушенко** — лікарем-стоматологом, **Людмила Добровольська** — медичним працівником. **Ігор Колосович** радував рідних своїми досягненнями у пізнанні шкільних наук і щороку отримував Похвальні листи. Майбутній лікар захоплювався предметами природничо-математичного циклу, улюбленими були уроки математики, хімії та біології... В 1983-му році закінчив школу із золотою медаллю і вступив до Київського медичного інституту імені О.О. Богомольця, склавши на «відмінно» екзамен із хімії і виправдавши надії улюбленої вчительки **Галини Філімонівни Семенюк**.

Хронологія досягнень та успіхів **Ігоря Колосовича** дивує, вражає і викликає повагу. У 1989-му році він закінчив із відзнакою Київський медичний інститут (нині — Національний медичний університет) імені О.О. Богомольця, де відтоді й працює. У 2000 р. Став лауреатом премії НАН України для молодих учених у галузі медицини. У 2003 р. захистив докторську дисертацію на тему «Патогенетичне обґрунтування хірургічного лікування хворих на виразкову хворобу шлунка». У своїй дисертації він на основі морфологічного аналізу матеріалу гастробіопсій встановив, що роль виразки шлунку у гастроцанцерогенезі перебільшена (частота малігнізації виразки не перевищує 1 %), а реальною небезпекою ракового переродження є вогнища епітеліальної дисплазії тяжкого ступеня. Удосконалив методіку морфологічної діагностики характеру виразковості шлунка, що дозволило звести до мінімуму помилки у інтерпретації діагнозу. Довів, що одержані дані дозволяють розширити можливості сучасного медикаментозного консервативного лікування хворих (крім випадків екстреної хірургії),

переглянути строки проведення терапії, а також показання до оперативного лікування хворих. Простежив патогенез трьох типів виразки за Джонсоном, встановив взаємозв'язок виразки шлунка з рядом супутніх захворювань органів черевної порожнини й обґрунтував патогенетичний органозберігаючий підхід у виборі методу хірургічної корекції даної патології. Розробив та апробував способи діагностики та хірургічного лікування виразкової хвороби шлунка, а також супутньої їй патології органів черевної порожнини (пріоритетність захищена патентами України на винахід), що дозволило знизити частоту розвитку післяопераційних ускладнень [1; 8].

З 2004 року він доцент, і з 2011-го р. — професор кафедри хірургії № 2 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. **Ігор Колосович** — автор або співавтор більше двохсот наукових друкованих робіт, у тому числі — навчальних посібників «Невідкладна медична допомога», «Хірургічне лікування виразкової хвороби шлунка та 12-палої кишки». Його наукові статті у наукових журналах та наукових збірниках мають дуже велике практичне значення як для розвитку медичної науки, так і для практичної медицини. Ось короткий перелік лише незначної частини його наукових публікацій: «Роль пілоричного сфінктера в регуляції моторно-евакуаторної функції шлунка і шляхи її корекції» (1998) [22], «Ультрозвукове дослідження моторики вихідного відділу шлунка при захворюваннях шлунково-кишкового тракту» (1998) [41], «Язва и рак желудка: современный взгляд на проблему» (1998) [36], «Выбор метода лечения пациентов с язвенной болезнью желудка» (1999) [13], «Сонографія шлунка і дванадцятипалої кишки у дослідженні порушень моторно-евакуаторної функції шлунково-кишкового тракту» (1999) [23], «Особливості діагностики та хірургічної тактики у хворих на жовчнокам'яну хворобу з супутньою виразковою хворобою шлунка» (2000) [7], «Оперативне лікування ускладненої виразкової хвороби дванадцятипалої кишки та пілоричного відділу шлунка» (2000) [20], «Применение далацина Ц в комплексе антибиотикопрофилактики в хирургии органов брюшной полости» (2000) [15], «Влияние органосохраняющих операций на моторную функцию выходного отдела желудка» (2000) [34], «Органосохраняющие операции приязвенной болезни, осложненной стенозом» (2000) [39], «Шляхи підвищення ефективності цитологічного методу у діагностиці пептичної виразки та раку шлунка» (2002) [10], «Фармакотерапевтичні аспекти раннього післяопераційного періоду у хворих з ускладненою гастродуоденальною виразкою» (2002) [29], «Сучасний погляд на хірургічне лікування виразкової хвороби дванадцятипалої кишки» (2003) [25], «Ентеральне харчування хворих після операцій на органах черевної порожнини» (2004) [18], «Сучасний етіопатогенетичний підхід у лікуванні гострого панкреатиту» (2004) [24], «Хронічна виразка шлунка та супутня їй патологія органів черевної порожнини: тактика хірургічного лікування» (2004) [33], «Тактика хірургічного лікування при тяжких травматичних ушкодженнях селезінки»

(2004) [27], «Профілактика геморагічних ускладнень у ранньому післяопераційному періоді при ентеральному харчуванні хворих» (2005) [21], «Сучасні питання хірургії ускладнених перфорацією виразок дванадцятипалої кишки» (2005) [26], «Малоінвазивні хірургічні втручання при травматичних пошкодженнях селезінки» (2006) [19], «Удосконалення способів дренування підшлункової залози в лікуванні гострого деструктивного панкреатиту» (2007) [28], «Виконання міні-інвазивних оперативних втручань у хворих на гострий холецистит з вираженими морфологічними змінами в ділянці жовчного міхура» (2008) [16], «Кишкова фаза шлункової секреції та її роль в патогенезі шлунково-кишкової кровотечі в ранньому післяопераційному періоді» (2008) [6], «Экскреторная недостаточность поджелудочной железы и ее коррекция после оперативных вмешательств по поводу хронического панкреатита» (2008) [35], «Использование миолитиков в комплексном лечении патологии панкреатобилиарной зоны» (2011) [14], «Профілактика кишкових ускладнень ентерального зондового харчування в ранній післяопераційний період» (2012) [9], «Ентеральне зондове харчування в ранньому післяопераційному періоді та профілактика його кишкових ускладнень» (2012) [17], «Рациональна антибактеріальна терапія при хірургічному лікуванні хворих з гострим апендицитом» (2012) [2].

Наукові статті **І.В. Колосовича** друкувались в багатьох медичних наукових журналах та наукових збірниках: «Біль, знеболювання і інтенсивна терапія» (2012) [9], «Вестнику неотложной и восстановительной медицины» (2004) [33], «Віснику морської медицини» (1999) [31], «Галицькому лікарському віснику» (1999) [30], «Збірнику наукових праць співробітників КМАПО ім. П.Л. Шупика» (2000) [7], «Клінічна хірургія» (2000, 2002, 2004, 2005, 2007, 2012) [17; 18; 20; 21; 28; 29], «Лікарська справа» (2012) [2], «Ліки України» (2011) [14], «Мистецтво лікування» (2003, 2008) [25; 35], «Науковому віснику Національного аграрного університету» (2008) [6], «Науковому віснику Ужгородського університету» (2000) [32], «Одеському медичному журналі» (2004) [27], «Українському медичному часописі» (1998, 1999, 2000, 2002) [10; 13; 15; 34; 36], «Українському науково-медичному молодіжному журналі» (1998) [41], «Шпитальна хірургія» (1998, 1999, 2004, 2005, 2006, 2008) [16; 19; 22; 23; 24; 26] та багатьох інших виданнях.

І.В. Колосович бере активну участь в наукових медичних конференціях, які проводяться як на теренах України, так і за кордоном, де доповідає про результати своїх наукових досліджень. Так, наприклад, він був учасником науково-практичної медичної конференції студентів та молодих вчених (Київ, 1998) [12], Міжнародній науково-практичній конференції хірургів (Москва, 1998) [38], «Сучасні проблеми клінічної фармакології та імунпрофілактики» (Київ, 1999) [11], «Хірургія захворювань печінки, жовчних протоків та підшлункової залози» (Одеса, 1999) [31], «Хірургічне лікування виразкової хвороби» (Ужгород, 2000) [32], // VIII конгресі світової

федерації українських лікарських товариств (Львів – Трускавець, 2000) [37], Науковій конференції студентів та молодих вчених Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця з міжнародною участю (Київ, 2000) [42] та численних інших наукових форумах.

Молодий вчений разом з своїми колегами-однодумцями має більше 32-х патентів на винахід та корисну модель зареєстрованих в базі патентів України [3; 4; 5]. Науковий і хірургічний напрямки — мініінвазивна органозберігаюча хірургія виразкової хвороби шлунка, 12-палої кишки, травматичних кіст селезінки. Широкий є спектр його наукових досліджень: хірургічна гастроентерологія, органоощадна хірургія ускладнених форм виразкової хвороби шлунка та дванадцятипалої кишки, міні інвазивна хірургія травматичних ушкоджень селезінки та підшлункової залози, удосконалення методик ентерального зондового харчування хворих у ранньому післяопераційному періоді [1].

Біографічна інформація про **І.В. Колосовича** внесена до 14-го тому Енциклопедії Сучасної України [1].

Безумовно, життя цієї непересічної людини може бути показано з багатьох сторін. Але **Ігор Володимирович Колосович** перш за все — професіонал високого рівня, який знайшов своє справжнє покликання. В жовтні 2016-го року в газеті «Факти і коментарі» було надруковано інтерв'ю з нашим земляком: «Хірург Ігор Колосович: «Жовчнокам'яна хвороба може маскуватися під серцевий напад». Воно викликало непідробний інтерес широкої аудиторії. «Коли оперують проривної виразку? Чим небезпечна жовчнокам'яна хвороба? Як вести себе пацієнтові після операції?» — цікавилися читачі з різних куточків України під час прямої лінії «ФАКТІВ». Хірург вищої категорії, професор кафедри хірургії № 2 Національного медичного університету імені О. О. Богомольця доктор медичних наук **Ігор Колосович** відповідав чітко, доступно і аргументовано, даючи наукове обґрунтування та практичні поради. У Київській міській клінічній лікарні № 4 його знають як висококваліфікованого фахівця в області лапароскопічної хірургії, лікаря, котрий проводить оперативну терапію при захворюваннях товстої і тонкої кишки, шлунка, жовчовивідних шляхів й абдомінальної онкології та володіє методиками хірургічного лікування варикозної хвороби. На одному з форумів університету, де працює професор, читаємо відгуки студентів: «Відмінний викладач, відмінний фахівець і відмінна людина». Він користується повагою в колективі, має авторитет у своїх слухачів як високоерудований хірург, учений та педагог, читає лекції англійською мовою...

Ігор Володимирович працює і проводить наукові дослідження не лише в Києві, а часто буває і в інших містах України, де зустрічається з медичними працівниками та ділиться своїм досвідом. Так, наприклад, 11 квітня 2014 року у місті Чернігові відбулася обласна нарада-семінар по результатам надання

хірургічної допомоги жителям області за 2013 рік. Під час її проведення були розглянуті питання сучасної практики лікування хворих на ускладнені форми виразкової хвороби шлунку та дванадцятипалої кишки. В роботі цієї наради-семінару взяли участь професор кафедри хірургії № 2 Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця доктор медичних наук Короткий В.М. та тоді ще доцент кафедри хірургії № 2 Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця доктор медичних наук **Колосович І.В.**

Практика зустрічей вчених і науковців провідних медичних закладів України зі спеціалістами в регіонах переслідує кілька цілей: можливість ознайомлення лікарів із сучасними тенденціями розвитку тієї чи іншої галузі медичної науки, налагодження зв'язків між лікувальними установами, підвищення на місцях кваліфікації спеціалістів та знайомство з матеріально-технічною базою і можливостями лікувально-профілактичних закладів в інших областях України.

*«Ми знайшли порозуміння по багатьох напрямках роботи, — зазначив, підбиваючи підсумки конференції, Голова правління обласного осередку Асоціації хірургів України, головний хірург Управління охорони здоров'я Чернігівської обласної державної адміністрації, кандидат медичних наук **Валерій Василичук**, — наприклад, поділилися своїми напрацюваннями у лікуванні хворих на ускладнені форми виразкової хвороби шлунку та дванадцятипалої кишки, дізналися думки київських професорів стосовно того, як повинна працювати хірургічна служба області в умовах кадрової кризи. Тому київським колегам варто лише подякувати за розуміння наших проблем і намагання допомогти».*

За стриманим і зовні незворушним виглядом вченого та лікаря ховається людина з добрим серцем і широкою душею, чуйна й здатна глибоко відчувати біль та турботи інших. У 1987-му році, ще навчаючись в інституті, **Ігор Колосович** зустрів свою майбутню дружину. Це справжній союз двох чудових і знаючих фахівців своєї справи: кардіолога **Наталії Анатоліївни** та хірурга **Ігоря Володимировича**! Син **Андрій** також обрав професію лікаря і пішов стопами старшого **Колосовича**. У родині шанують одне одного, підтримують батьків у поважному віці: цікавляться справами бердичівлян — **Ніни Микитівни Білик** та **Володимира Вікторовича Колосовича** і житомирського тата й дідуся **Анатолія Гнатовича Тютюнника** (доцента, в минулому викладача державного технологічного університету, який нині перебуває на заслуженому відпочинку), на жаль, 8 років тому померла його дружина **Валентина Йосипівна** — кандидат медичних наук, колишня завідувача пульмонологічним відділенням обласної лікарні. До речі, лікарями стали їх дві дочки: крім **Наталії**, ще й молодша **Марина**. Шість представників найлюдянішої професії в одній сім'ї — це, справді, династія, адже одну почесну справу обрали три покоління!

Багатьма випускниками пишається Бердичівська загальноосвітня школа № 1 ім. Т. Г. Шевченка, і серед них — ім'я молодого вченого, лікаря-хірурга **Ігоря Володимировича Колосовича**, гордості Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, де цінують його практичний досвід, який живить наукову думку, та людські і професійні якості. Його поважають бердичівські педагоги й громадськість нашого міста та столиці, до нього приїздять або дзвонять, прислухаючись до порад і рекомендацій. Він прийняв, проконсультував та прооперував чимало вдячних пацієнтів. І кожний вимовляв звичайні слова, які по суті є сенсом його життя: «Спасибі, лікарю...»

Міська Профспілка працівників освіти і науки розпочала роботу з пропагування та популяризації досягнень відомого земляка, який має дар від Бога та рідкісне поєднання: допитливий розум, добру душу і золоті руки, що творять чудеса і рятують життя. Прізвище **Ігоря Володимировича Колосовича** — в ряду тих славних імен, якими особливо пишається наш край, і займає почесне місце в Музеї історії міста Бердичева. Віриться, що у недалекому майбутньому одна з вулиць міста носитиме ім'я лікаря **Ігоря Колосовича** — мудрого вченого та дослідника, прозорливого і талановитого лікаря...

*Низький уклін Вам, наш земляче,
Наш славний лікарю від Бога,
Хай поруч з Вами йде удача,
І буде ясною дорога.
Вас, обдарована людино,
І працю Вашу бездоганну
Шанує земляків родина —
Усі бердичівські краєни.*

1. Безродний Б.Г. **Колосович** Ігор Володимирович // Енциклопедія сучасної України. Т. 14. — Київ : Координаційне бюро Енциклопедії сучасної України, 2014. — С. 118.
2. Безродний Б.Г. Рациональна антибактеріальна терапія при хірургічному лікуванні хворих з гострим апендицитом / Б.Г. Безродний, І.В. **Колосович**, А.В. Іовіца // Лікарська справа. — 2012. — № 3/4. — С. 90-96.
3. Деклараційний патент України на винахід № 33522А «Спосіб дуоденопластики». Автори: Короткий В.М., **Колосович** І.В., Спицин Р.Ю. Опуб. 15.02.2001, Бюл. № 1.
4. Деклараційний патент України на винахід № 33708А «Спосіб оцінки моторно-евакуаторної функції вихідного відділу шлунка за допомогою ультразвукового дослідження». Автори: Короткий В.М., **Колосович** І.В., Спицин Р.Ю. Опуб. 15.02.2001, Бюл. № 1.

5. Деклараційний патент України на винахід № 33944А «Спосіб інтраопераційної рН-метрії». Автори: **Колосович І.В.**, Спицин Р.Ю. Оуб. 15.02.2001, Бюл. № 1.
6. Кишкова фаза шлункової секреції та її роль в патогенезі шлунково-кишкової кровотечі в ранньому післяопераційному періоді [Текст] / І.В. **Колосович** [и др.] // Науковий вісник Національного аграрного університету. — Київ, 2008. — Вип. 127. — С. 131-135.
7. **Колосович І.В.** Особливості діагностики та хірургічної тактики у хворих на жовчнокам'яну хворобу з супутньою виразковою хворобою шлунка // Збірник наукових праць співробітників КМАПО ім. П.Л. Шупика. — Київ, 2000. — Вип. 9, кн. 4. — С. 338-341.
8. **Колосович І.В.** Патогенетичне обґрунтування хірургічного лікування хворих на виразкову хворобу шлунка [Текст] : Автореферат... д. медичних наук, спец.: 14.01.03 — хірургія / Колосович І.В. — Київ : Нац. мед. ун-т ім. О.О. Богомольця, 2003. — 44 с.
9. **Колосович І.В.** Профілактика кишкових ускладнень ентєрального зондового харчування в ранній післяопераційний період / І.В. **Колосович** // Біль, знеболювання і інтенсивна терапія. — 2012. — № 1. — С. 48-52.
10. **Колосович І.В.** Шляхи підвищення ефективності цитологічного методу у діагностиці пептичної виразки та раку шлунка / І.В. **Колосович** // Український медичний часопис. — 2002. — № 1. — С. 54-58.
11. **Колосович І.В.**, Спицин Р.Ю. Спосіб хірургічного лікування ускладненої виразки дванадцятипалої кишки і пілоричного відділу шлунка // Матеріали науково-практичної медичної конференції «Сучасні проблеми клінічної фармакології та імунопрофілактики» — Київ, 1999. — С. 89-92.
12. **Колосович І.В.**, Спицин Р.Ю. Хірургічна тактика при проривних стенозуючих виразках 12-палої кишки і пілоричного каналу шлунка. Тези доповідей науково-практичної медичної конференції студентів та молодих вчених. — Київ, 1998. — С. 18.
13. **Колосович І.В.** Выбор метода лечения пациентов с язвенной болезнью желудка / И.В. **Колосович** // Український медичний часопис. — 1999. — № 6. — С. 39-44.
14. **Колосович І.В.** Использование миолитиков в комплексном лечении патологии панкреатобилиарной зоны / И.В. **Колосович** // Ліки України. — 2011. — № 3. — С. 101-105.
15. **Колосович І.В.** Применение далацина Ц в комплексе антибиотикопрофилактики в хирургии органов брюшной полости / И.В. **Колосович**, И.В. Глоба // Український медичний часопис. — 2000. № 3. — С. 32-35.
16. Короткий В.М. Виконання міні-інвазивних оперативних втручань у хворих на гострий холецистит з вираженими морфологічними змінами в ділянці

- жовчного міхура / В.М. Короткий, В.О. Красовський, І.В.Колосович // Шпитальна хірургія. — 2008. — № 4. — С. 126-128.
17. Короткий В.М. Ентеральне зондове харчування в ранньому післяопераційному періоді та профілактика його кишкових ускладнень / В.М. Короткий, І.В. Колосович, П.В. Чемоданов // Клінічна хірургія. — 2012. — № 4. — С. 23.
 18. Короткий В.М. Ентеральне харчування хворих після операцій на органах черевної порожнини / В.М. Короткий, І.В. Колосович, М.О. Мірошниченко // Клінічна хірургія. — 2004. № 11/12. — С. 46.
 19. Короткий В.М. Малоінвазивні хірургічні втручання при травматичних пошкодженнях селезінки / В.М. Короткий, І.В. Колосович, В.О. Красовський // Шпитальна хірургія. — 2006. — № 3. — С. 77-79.
 20. Короткий В.М. Оперативне лікування ускладненої виразкової хвороби дванадцятипалої кишки та пілоричного відділу шлунка / В.М. Короткий, І.В. Колосович, Р.Ю. Спіцин // Клінічна хірургія. — 2000. — № 11. — С. 20-22.
 21. Короткий В.М. Профілактика геморагічних ускладнень у ранньому післяопераційному періоді при ентеральному харчуванні хворих / В.М. Короткий, І.В. Колосович, М.О. Мірошниченко // Клінічна хірургія. — 2005. — № 11/12. — С. 79.
 22. Короткий В.М. Роль пілоричного сфінктера в регуляції моторно-евакуаторної функції шлунка і шляхи її корекції (огляд літератури) / В.Н. Короткий, Р.Ю. Спіцин, І.В. Колосович // Шпитальна хірургія. — 1998. — № 4. — С. 108-112.
 23. Короткий В.М. Сонографія шлунка і дванадцятипалої кишки у дослідженні порушень моторно-евакуаторної функції шлунково-кишкового тракту / В.Н. Короткий, Р.Ю. Спіцин, І.В. Колосович // Шпитальна хірургія. — 1999. — № 1. — С. 7-14.
 24. Короткий В.М. Сучасний етіопатогенетичний підхід у лікуванні гострого панкреатиту / В.М. Короткий, Р.Ю. Спіцин, І.В. Колосович // Шпитальна хірургія. — 2004. — № 1. — С. 32-36.
 25. Короткий В.М. Сучасний погляд на хірургічне лікування виразкової хвороби дванадцятипалої кишки / В.М. Короткий, І.В. Колосович, Р.Ю. Спіцин // Мистецтво лікування. — 2003. № 6. — С. 47-52.
 26. Короткий В.М. Сучасні питання хірургії ускладнених перфорацією виразок дванадцятипалої кишки / В.М. Короткий, І.В. Колосович, В.О. Красовський // Шпитальна хірургія. — 2005. — № 1. — С. 28-31.
 27. Короткий В.М. Тактика хірургічного лікування при тяжких травматичних ушкодженнях селезінки / В.М. Короткий, І.В. Колосович, Ю.А. Литвинюк // Одеський медичний журнал. — 2004. — № 4. — С. 38-40.

28. Короткий В.М. Удосконалення способів дренування підшлункової залози в лікуванні гострого деструктивного панкреатиту / В.М. Короткий, І.В. **Колосович**, Р.Ю. Спицин // Клінічна хірургія. — 2007. — № 5/6. — С. 71-72.
29. Короткий В.М. Фармакотерапевтичні аспекти раннього післяопераційного періоду у хворих з ускладненою гастродуоденальною виразкою / В.М. Короткий, І.В. **Колосович** // Клінічна хірургія. — 2002. — № 2. — С. 15-18.
30. Короткий В.М., **Колосович** І.В., Безродний Б.Г., Спицин Р.Ю., Бутирін С.О. Застосування інтраопераційної рН-метрії у хворих на перфоративну виразку пілородуоденальної зони. Матеріали всеукраїнської наукової конференції хірургів (Івано-Франківськ) // Галицький лікарський вісник. — 1999. — Т. 6. — № 3. — С. 94-95.
31. Короткий В.М., **Колосович** І.В., Безродний Б.Г., Спицин Р.Ю., Зінченко І.І. Діагностика дуоденогастрального рефлексу у хворих на патологію жовчовихідних шляхів. Матеріали науково-практичної конференції «Хірургія захворювань печінки, жовчних протоків та підшлункової залози» (Одеса) // Вісник морської медицини. — 1999. — № 2 (6). — С. 121-123.
32. Короткий В.М., **Колосович** І.В., Дирда М.О., Фурманенко М.Ф., Мартинович Л.Д., Спицин Р.Ю., Бутирін С.О. Пілорозберігаюча гастродуоденопластика у хірургічному лікуванні виразкової хвороби пілородуоденальної зони. Матеріали науково-практичної медичної конференції (Ужгород). — Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Медицина». — 2000. — № 8. — С. 24-25.
33. Короткий В.М., **Колосович** І.В., Чертищев С.С. Хронічна виразка шлунка та супутня їй патологія органів черевної порожнини: тактика хірургічного лікування // Вестн. неотложной и восстановительной медицины. — 2004. — № 1, Т. 5. — С. 46-49.
34. Короткий В.Н. Влияние органосохраняющих операций на моторную функцию выходного отдела желудка / В.Н. Короткий, Р.Ю. Спицын, И.В. **Колосович** // Український медичний часопис. — 2000. № 2. — С. 16-24.
35. Короткий В.Н. Экскреторная недостаточность поджелудочной железы и ее коррекция после оперативных вмешательств по поводу хронического панкреатита / В.Н. Короткий, И.В. **Колосович**, Р.А. Сидоренко // Мистецтво лікування. 2008. — № 9. — С. 43-45.
36. Короткий В.Н. Язва и рак желудка: современный взгляд на проблему / В.Н. Короткий, И.В. **Колосович** // Український медичний часопис. — 1998. — № 4 (6). — С. 24-28.
37. Короткий В.М., **Колосович** І.В., Безродний Б.Г., Кириченко О.В., Зоріна С.В., Спицин Р.Ю., Романенко О.А., Ващенко Г.В., Кутняк В.М. Використання біохімічного методу у діагностиці хелікобактерної інфекції при ускладненій виразковій хворобі гастродуоденальної зони // VIII конгрес світової федерації українських лікарських товариств. Тези доповідей. — Львів, Трускавець. — 2000. — С. 227.

38. Короткий В.Н., **Колосович** И.В., Спицын Р.Ю., Зинченко И.И. Оценка моторной функции выходного отдела желудка в норме и при патологии желчевыводящей системы. Материалы международной научно-практической конференции хирургов (Москва) // *Анналы хирургической гепатологии*. — 1998. — Т. 3. — № 3.
39. Короткий В.Н., Спицын Р.Ю., **Колосович** И.В. Органосохраняющие операции приязвенной болезни, осложненной стенозом // *Матеріали ХІХ з'їзду хірургів України*. — Харків. — 2000. — С. 84-85.
40. Обласна нарада-семінар по результатам надання хірургічної допомоги жителям області за 2013 рік у Чернігові [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uoz.cn.ua/news405.htm>
41. Спіцин Р.Ю. Ультразвукове дослідження моторики вихідного відділу шлунка при захворюваннях шлунково-кишкового тракту / Р.Ю. Спіцин, І.В. **Колосович**, І.І. Зінченко // *Український науково-медичний молодіжний журнал*. — 1998. — № 2-3. — С. 58-61.
42. Спіцин Р.Ю. **Колосович** І.В. Особливості кислотопродуруючої функції шлунка у віддаленому післяопераційному періоді у хворих на ускладнену пілородуоденальну виразку // *Тези доповідей наукової конференції студентів та молодих вчених Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця з міжнародною участю*. — Київ, 2000. — С. 91-92

УДК 908

ЛУКУЦ Ю.М.

(м. Бердичів, Житомирська обл.)

ВИДАТНІ УРОДЖЕНЦІ БЕРДИЧІВЩИНИ В ЕНЦИКЛОПЕДІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

***Анотація.** В статті автор наводить короткі дані про 19 видатних уродженців Бердичівщини, які встановлені на основі 14606 гасел 11-15 томів Енциклопедії Сучасної України.*

***Ключові слова:** Бердичів, доктор наук, професор, лікар, письменник, військовик, співак, гросмейстер.*

У 2012 році в першому томі 47-го випуску наукового збірника «Велика Волинь» було надруковано дані про 46 уродженців Бердичівщини, інформація про яких ввійшла в загальний масив інформації десяти томів Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ), які були видані протягом 2001-2010 р. р. [6, с. 200-209].

З того часу було видано ще 5 томів (ЕСУ), на 3616 сторінках яких виявлено 19 гасел, в яких йдеться про видатних уродженців землі Бердичівської, з яких 16 народилися в місті Бердичів та по одному в селах Слободище, Старий Солотвин, Хажин. З представлених в 5 томах ЕСУ видатних людей, які народилися на Бердичівщині, 17 чоловіків та 2 жінки. Ось їх імена:

Каган Авром народився 9 січня 1901 р. в Бердичеві. Єврейський письменник, драматург. Закінчив Бердичівське комерційне училище у 1919 р., навчався у Київському університеті. Викладав у єврейських школах Бердичева й Харкова (від 1922 р.), одночасно співпрацював у єврейських періодичних виданнях. Дебютував як поет 1921 р. у «Комуністичному прапорі» (Київ) єврейською мовою. Після збірки віршів «Рубці» (К., 1923) та поеми «Трипілля» (1925 р., 1934 р.) про комсомольців під час бойових дій (1918-1920 рр.) писав лише прозу: новела «Свиня» (1928 р.) оповідання «Уламки» (1930 р.) обидва в українському перекладі (1930 р. — усі Харків), «Авангард» (Москва, Харків, Мінськ — 1931 р.); п'єса «Енергія» поставлена 1932 р. у Харківському єврейському театрі (видано Х.1933 р., український переклад Х.1932 р.), в якій порушено проблеми тогочасного життя. У 1937 р. в Харкові і 1940 р. у Києві видано повість «Біля річки Грилоп'яти» у 1935 р. — у Києві і Харкові роман «Ан Ліббермен» і в тому ж році його авторизований український переклад. У 1944 р. видано романи «На нашій землі» у 1961-1963 рр. «Шолом-Алейхем» український переклад у Києві 1960 р, у 1965 р. — «Злочин і совість» про справу Бейліса.

Авром Каган — один із засновників єврейського історичного роману. Він переклав мовою ідиш окремі твори В. Короленка, П. Панча, І. Микитенка. Після Другої світової війни був київським кореспондентом у єврейському виданні «Єдність» — органу Єврейського антифашистського комітету. У січні 1949 р. заарештований у справі цього комітету, засуджений до 15 років спецтаборів. Після реабілітації у 1956 р. жив у Києві, де вийшла збірка його творів у перекладі українською мовою «Вибране» (1958 р.). Низку творів Кагана переклали З. Йоффе, А. Кацнельсон, М. Зісман, М. Ізгур, О. Пархомовська, Є. Райцин, А. Вольерсон-Кудівська. Помер А. Каган 17 грудня 1965 р. у Києві [1, с. 652-653].

Каганович Наум Аркадійович (справжнє Наум Аронович) народився 27 грудня 1903 р. у Бердичеві. Мовознавець, член-кореспондент Академії наук УРСР з 1934 р. Закінчив Харківський інститут Народної Освіти у 1925 р., де й працював у 1925-1927 рр., водночас у 1926-1927 рр. у редакції газети «Красная Армия», в інституті єврейської пролетарської культури Всеукраїнської Академії наук у Харкові. Директор Харківської філії (1933-1934 рр.) та Інституту мовознавства Академії наук у Києві (1934-1937 рр.), одночасно у 1936-1937 рр. — завідувач кафедри мовознавства Київського університету.

Наукові дослідження: мова творів письменників, граматика української літературної мови. Один із керівників підготовки «Українського правопису» (Харків, 1933 р.). Співавтор підручників «Грамматика української мови» «Синтаксис» (Обидва Харків, 1935 р.), співукладач і редактор «Російсько-українського словника» (Київ 1937 р.). Відповідальний редактор журналу «Мовознавство» (1935-1937 рр.). На початку 1930-х рр. розгорнув кампанію проти українських мовознавців, звинувативши їх у буржуазному націоналізмі. Брав активну участь у русифікації мови і дискредитації українських лінгвістів. 1937 р. заарештований і засуджений до розстрілу. Вирок виконано у Києві 20 січня 1938 р. [1, с. 656].

Каганович Пінхус Менделевич (псевдонім Дер Ністер) народився 1 листопада 1884 р. в Бердичеві. Єврейський письменник. Отримав традиційну єврейську освіту. Російську мову та літературу вивчив самотужки. 1905-1917 рр. жив у Житомирі. Учителював. Дебютував символістичною збіркою віршів у прозі мовою ідиш «Думи і мотиви» (Вільно, 1907 р.), у якій розмірковував над двоїстістю людини, вічною несумісністю в ній між стремлінням та дійсністю. Трагічним світовідчуттям пронизана його збірка оповідань «Вище землі» (Варшава, 1910 р.) та віршів «Пісня й молитва» (Київ, 1912 р.). У більшості творів розвивав оповідні традиції цадика Нахмана Брацлавського. Від 1918 р. жив у Києві, співпрацював із видавництвом «Культурліга» від 1920 р. — у Москві, від 1922р. — у Берліні, де видав двохтомник вибраного «Марення» (1922-1923 рр., перевидано у Києві 1929 р.). Довідавшись, що в СРСР заохочують розвиток єврейської культури, 1926 р. приїхав до Харкова. Його збірка оповідань «3 моїх маєтків» (Харків, 1929 р.) та інші твори розкритиковано за символізм і містицизм. Відтоді П. Каганович змушений був займатися лише редакторською та перекладацькою діяльністю, зокрема у його інтерпретації мовою ідиш вийшла повість Л. Толстого «Хаджі-Мурат» (1928 р.), роман Е. Золя «Жерміналь» (під назвою «Шахтар»), збірка оповідань Дж. Лондона «Несподіване» обидва-1930 р., «Дорога», «Голос крові» (обидва — 1930 р., усі Київ) оповідання І. Тургенева «Муму» (Харків, 1935 р.), низка творів українських письменників.

Перехідними на шляху до реалізму стали книги нарисів «Три Столиці» (Харків, 1934 р.) та історичні романи «Сім'я Машбер» (Москва 1939 р. том 1, Нью-Йорк, 1948 р. том 2), в якому виведенно картини життя єврейського народу в Російській імперії останньої третини 19 ст. (політичні події відбуваються в місті «N», за якими вгадується Бердичів).

Майстерність П. Кагановича виявилася у зображенні історичної дійсності, у глибокому драматизмі життєвих конфліктів, гострих психологічних колізіях, яскравих картинах побуту та в художній мові. Під час 2-ї світової війни перебував в евакуації в Ташкенті. Від 1943 р. — у Москві співпрацював з єврейським антифашистським комітетом, супроводжував у 1947 р. переселенців з України до Єврейської автономної області (м. Біробіджан

Хабаровського краю Російської Федерації). В лютому 1949 р. заарештований, як буржуазний націоналіст. Помер у табірній лікарні 4 червня 1950 р. у станиці Абезь, нині Республіка Комі Російської Федерації. Реабілітований у 1955 р. Більшість оповідань П. Кагановича, написані під час Другої світової війни на тему голокосту, опубліковані посмертно («Оповідання та есе» — Нью-Йорк 1957 р., «Відновлення» — Москва, 1969 р.) [1, с. 656.]

Кадишев Арнольд Борисович народився 1895 р. в Бердичеві. Військовик, історик, журналіст. Доктор історичних наук від 1965 р. Закінчив Бердичевське комерційне училище в 1914 р. Навчався в Петроградському психоневрологічному інституті (нині Санкт-Петербург). 1916 р. мобілізований до Російської армії. Учасник більшовицького перевороту 1917 р. в Петрограді. З 1918 р. очолював Бердичівський ревком і раду робітничих депутатів, командував загonom у складі 1-ї Української радянської дивізії. У 1919 р. організував видавництво Західного фронту, яке друкувало літературу різними мовами. З 1921 р. — начальник політичного управління Західного фронту. Від 1922 р. відповідальний секретар журналу «Политработник» і начальник військово-політичного відділу Вищої військово-редакційної ради. Від 1929 р. — начальник відділу преси Головного політичного управління Червоної армії. В 1932 р. закінчив Військову академію ім. М.Фрунзе (Москва), де і викладав до 1947 р. (з перервою) на кафедрі військової історії. У 1950 р. був заарештований, однак незабаром звільнений і поновлений на роботі. Досліджував військову історію СРСР. Редактор-укладач низки колективних праць військово-історичної і загальної політики. Помер Арнольд Борисович 1968 р. у Москві [1, с. 665]

Кайданов Григорій Зиновійович народився 11 листопада 1959 р. у Бердичеві. Шахіст. Майстер спорту з 1978 р., міжнародний гройсмейстер з 1988 р., 4-х разовий переможець чемпіонату Московської області (1977-1982 рр.). Учасник всесоюзного турніру серед молодих майстрів (1984-1985 рр.), кращий результат 1984 р. — 4-5 місця. Кращі результати на міжнародних змаганнях 1986 р. у Москві (4-6 місця), 1987 р. у Москві (1 місце), Балатоньберель (Угорщина — 2-4 місця). Від 1991 р. мешкає в м. Лексінгтоні (штат Кентуккі, США). Переможець командного чемпіонату світу (м. Люцерн, Швейцарія) 1993 р. Срібний (м. Еліста, Російська Федерація, 1998 р.) та бронзовий призер в Єревані (1996 р.), Турині (Італія, 2006 р.) та Всесвітніх шахових олімпіад у складі збірної команди США. Нині працює тренером [1, с. 699].

Карпенко Іван Михайлович народився 22 вересня 1915 р. в с. Слободище Бердичівського р-ну. Військовик, Герой Радянського Союзу (1945 р., посмертно). Учасник Другої світової війни. Був нагороджений державними та бойовими нагородами Радянського Союзу. В армії служив з 1937 р. Закінчив курси молодих лейтенантів у 1939 р. На фронті від 1942 р. Відзначився у грудні 1944 р. під час форсування Дунаю в районі Адонь

(Угорщина). Помер від ран 13 грудня 1944 р. На будівлі школи, де навчався Іван Карпенко, встановлено меморіальну дошку, його ім'ям названо вулицю у рідному селі [2, с. 379].

Карт Віктор Емануїлович народився 19 червня 1929 р. в Бердичеві. Тренер (шахи). Заслужений тренер України від 1963 р. та Заслужений тренер СРСР від 1973 р. Закінчив історичний факультет Львівського університету у 1953 р. Чемпіон Львівської області 1953 р. та 1958 р. спортивного товариства «Авангард». Від 1956 р. на тренерській роботі, зокрема працював тренером дитячої юнацької спортивної школи № 2 і «Дебют» спортивного товариства «Україна» (усі-Львів), збірної команди України. Засновник Львівської шахової школи. Серед вихованців: О. Білявський, М. Літинська, А. Михальчишин, О. Романишин. Під керівництвом Віктора Карта збірна команда України перемогла на 7-й Спартакіаді народів СРСР (1979 р.) та першості СРСР (1984 р.). Співпрацював з А. Биховським, В. Заком, Н. Левіним, Ю. Сахаровим. Спількувався з Г. Каспаровим на чемпіонаті світу серед кадетів у 1976 р. Від 2001 р. мешкає у м. Ганновері (Німеччина), де працює тренером шахового клубу «Маккабі» [2, с. 404].

Коваленко Людмила Вікторівна народилася 29 червня 1989 р. у Бердичеві. Легкоатлетка (біг). Майстер спорту від 2007 р, майстер спорту міжнародного класу від 2012 р. Закінчила Бердичівський педагогічний коледж у 2010 р. Учасниця 30-х Олімпійських ігор у Лондоні 2012 р. Зайняла 24 місце на дистанції 5000 м. Срібна призерка чемпіонату Європи серед молоді 2011 р. у м. Острава (Чехія) на дистанції 10000 м та серед дорослих у 2012 р. (Гельсінкі) на дистанції 5000 м. Чемпіонка України 2011 р., володарка кубка України (2011-2012 рр.). Член збірної команди України з 2010 р. Тренер О. Гаврилюк. Виступає за спортивне товариство «Спартак» (Житомир) з 2003 р. [3, с. 447].

Колосович Ігор Володимирович народився 25 квітня 1966 р. в м. Бердичеві. Лікар-хірург. Доктор медичних наук з 2003 р., професор з 2013 р. Закінчив Київський медичний інститут в 1989 р., відтоді там і працює (нині Національний медичний університет). Від 2011 р. — професор кафедри хірургії № 2. Наукові дослідження: хірургічна гастроентерологія, орگانоошадна хірургія ускладнених форм виразкової хвороби шлунка та 12-ти-палої кишки, мінівразивна хірургія травматичних ушкоджень селезінки та підшлункової залози, удосконалення методик ентерального зондового харчування хворих у ранньому післяопераційному періоді [4, с. 118].

Коляда Олександр Володимирович (сценічне — Олесь Коляда). Народився 11 червня 1949 р. у Бердичеві. Співак, баяніст, композитор, журналіст, реставратор музичних інструментів. Член Національної спілки журналістів від 2010 р. Володар Гран-прі міжнародного фестивалю сучасної української естрадної пісні «Пісенний вернісаж» (Київ, 1999 р.). Лауреат конкурсу молодих виконавців на народних інструментах (Рівне 1969 р.), 2-го

Всеукраїнського конкурсу на краще виконання української пісні «Боромля-96» (м. Суми), Всеукраїнського конкурсу композиторських талантів «Спалахи та багаття» (Київ), 2-го Всеукраїнського фестивалю-конкурсу військово-патріотичні пісні «Афганістан звучить в моїй душі» (Миколаїв, обидва 2008 р.), Всеукраїнського конкурсу військової пісні «Озброєні пісню, покликані маршем» (Київ 2011 р.).

Навчався у Рівненському музичному училищі (1965-1967 рр., викладач В. Голубничий), закінчив Луцьке музичне училище (1969 р., викладач В. Король). Заочно закінчив народний університет мистецтв (Москва 1981 р.). У 1973-1974 рр. — артист Житомирської та Чернігівської філармоній, у 1974-1975 рр. — соліст ансамблю «Молоді голоси» (Росія). У 1982 р. — артист ансамблю «Мальви» при Укрконцерті. У 1982-1985 рр. — соліст білоруського ансамблю «Сябри». У 1987-1991 рр. — артист циркового колективу «Диваки» при Бердичівському Палаці культури. У 1991-1998 рр. гастролював з авторською творчою програмою «Людина-аркестр». Водночас з 1993 р. працює майстром-реставратором, настроювачем музичних інструментів у навчальних, культосвітніх, дошкільних закладах, музеях. Також займається журналістською діяльністю.

Пісні О.Коляди увійшли до репертуару таких відомих виконавців, як О. Василенко, П. Зібров, С. Фісіч, В. Оберемко, В. Волошук, П. Мрежук. Він співпрацює з найкращими мистецькими колективами України, зокрема з Ансамблями пісні та танцю Збройних Сил України та Військово-повітряних сил України.

О. Коляда автор і виконавець пісень на слова Лесі Українки, В. Сосюри, сучасних поетів Б. Олійника, М. Сингаївського, М. Ткача, М. Луківа, В. Крищенко, Г. Чубач, О. Бакуменка, Л. Федорука, А. Кондратюка, М. Пасічника та інших. Його твори постійно звучать на радіо і телебаченні. Серед авторських збірок пісень: «Моїй Україні», «Моя душа», «Мій Бердичів», «Пісні для української родини» (усі Київ 2000 р.), «Порцелянове диво», «Етюд для баяна» (обидва 2003 р.), «Джерельце» (2004 р.), «Спогад» (2012 р.), «Пам'яті друга» (2013 р. усі Бердичів), «Уклін матерям» (Вінниця, 2007 р.). Має записи на дисках [4, с. 141]

Кондратюк Євген Миколайович народився 10 жовтня 1914 р. в селі Старий Солотвин Бердичівського району. Ботанік, доктор біологічних наук з 1963 р., професор з 1964 р., член-кореспондент Академії наук України з 1972 р., заслужений діяч наук України від 1982 р. Нагороджений премією імені М. Холодного АН УРСР (1978 р.). Учасник Другої світової війни. Нагороджений державними та бойовими нагородами колишньої радянської імперії. Закінчив Томський університет в 1938 р. Працював викладачем Житомирського сільськогосподарського інституту в 1939-1941 рр. та 1946-1949 рр., науковим співробітником Інституту ботаніки АН УРСР (1949-1959 рр.), директором Центрального ботанічного саду АН УРСР (1959-1965 рр.), завідувачем

кафедри ботаніки Української сільськогосподарської академії (1965-1970 рр.). Ініціював створення (1964 р.), був директором (1970-1986 рр.), був радником директора (1986-1992 рр.) Донецького ботанічного саду АН УРСР. Зініціював Є. Кондратюк також початок будівництва Криворізького ботанічного саду АН УРСР (1980 р.). Був віце-президентом Українського ботанічного товариства (1972-1992 рр.).

Проводив наукові дослідження у галузі таксономії голо- та покритонасінних рослин. Кондратюк Є.М. був одним із фундаторів промислової ботаніки. Значну увагу приділяв вивченню, збереженню, та відтворенню рослинного покриву Донбасу, проблемам будівництва ботанічних садів. Помер Є. Кондратюк 21 вересня 1992 р. у Донецьку [4, с. 267].

Конрад Джозеф (справжнє-Коженьовский Теодор-Юзеф-Конрад) народився в селі Терехове Бердичівського району 3 грудня 1857 р.

Англійський письменник. Критик польського походження. Навчався у Львові (1868-1869 рр.), Кракові (1872-1874 рр.). Плавав у 1878-1894 рр. на англійському флоті. Він є автором неоромантичних творів «Олмейєрове безумство» (Лондон, 1895 р.), «Вигнанець з островів» (1896 р.) і «Юність» (1898 р.). Відомі його твори «Негр із Нарциса» (1897 р.), «Серце темряви» (1899 р.), «Ностромо» (1904 р.). Він є автором романів «Перемога» (1916 р.), «Визволення» (1920 р.) про мужність, чесність, дружбу, повістей «Тайфун» (1902 р., український переклад — Харків, 1930 р.), «Корсар» (1923 р.) на моральну тематику. Засудив гнобительську політику російського царизму у повістях «Таємний агент» (1907 р.), «Очима Заходу» (1911 р.), є автором низки статей про творчість А. Доде, Гі де Мопассана, А. Франса, Дж. Голсуорсі, І. Тургенєва.

В 1890-1893 рр. відвідав Україну. Враження про подорож стали основою книг «Із спогадів» (1912 р.), оповідання «Князь Роман» (1925 р.), незакінченої повісті «Сестри» (1928 р.). У серії «Бібліотека Літ Акценту» видано книгу «Зроби, або помри: морські історії», куди увійшли популярні повісті та оповідання Конрада. У своїх творах засуджував соціальну та національну несправедливість, піддав критиці соціалістичні революції, терор, виступав за мирні шляхи розвитку суспільства.

У Великій Британії діє Конрадівське товариство, у США виходить журнал «Конрадiana» (з 1968 р.). Окремі твори Конрада українською переклали С. Вільховий, М. Калинович, В. Петровський, Г. Касьяненко, М. Рошківський, М. Лисенко, Е. Хоменко, О. Мокровольський, Л. Гончар. Його творчість досліджували А. Ніковський, М. Калинович, Г. Майфет, С. Родзевич.

Знято кінофільми за його однойменними романами «Таємний агент» (1936 р., режисер А. Хічкок), «Очима Заходу» (1936 р., режисер М. Аллєгре), за однойменною новелою «Повернення» (1975 р., режисер В. Ожєховський), за однойменними повістями «Тіньова смуга» (1976 р.) режисер А. Вайда,

«Перемога» (2005 р., головну роль зіграв І. Ілленко), за повістями «Дуель» («Дуелянти», 1977 р., режисер Р. Скотт), «Серце п'їтьми» («Апокаліпсис нашого часу», 1977 р., режисер Ф. Коппола). У м. Сан-Франциско (штат Колорадо, США) названо площу іменем Дж. Конрада. У 1970-х рр. в англійській пресі опубліковано серію фоторепортажів В. Коржука «Тут народився Джозеф Конрад».

У музеї історії с. Терехове (відкрито 1987 р.) зберігаються прижиттєві видання творів Конрада англійською та іншими мовами, листи сина Б. Конрада до жителів села, погруддя, виконане А. Матвієнком. В 2007 р. у Польщі, засновано премію імені Конрада для українських письменників.

У Бердичеві в приміщенні нижнього храму босих кармелітів у 2008 р. експонувалась експозиція, присвячена Конраду, було відкрито Музейну кімнату його імені в загальноосвітній школі № 15 м. Бердичева. Пам'ятники Конраду встановлені у м. Гдиня (Польща) та м. Вологда (Російська Федерація, 2013 р.) [4, с. 321-322].

Корнфельд Яків Абрамович народився 24 лютого 1896 р. у Бердичеві. Архітектор, архітектурний критик. Член-кореспондент Академії архітектури СРСР. Навчався на архітектурному відділенні Київського художнього училища (1909-1914 рр.), у Вищому художньому училищі при Академії мистецтв (Петроград, нині Санкт-Петербург, 1915 р.) і Вищих художньо-технічних майстернях (Москва, 1921-1924 рр.). Його творча діяльність розпочалася у 1920-х рр. в Україні, де він брав активну участь у зведенні культурно-масових будівель. У 1930-х рр. став архітектором «Союзкінопроекту». Серед найвизначніших реалізованих проектів — Палац культури імені М. Горбунова — одна з перших найбільших столичних клубних споруд (1931-1938 рр.), кінотеатр «Батьківщина» (1938 р. у Москві), клуб будівельників (нині кіностудія) 1929-1933 рр. Проекти Я. Корнфельда були реалізовані також у Єкатеринбурзі, Челябінську, Магнітогорську, Ярославській області, Пермі, Волгограді. Помер Я. Корнфельд 24 червня 1962 р. у Москві [2, с. 534]

Костенко Алла Андріївна народилася 31 грудня 1927 року в Бердичеві. Художниця та конструктор. Член Національної спілки кінематографістів України (НСКіну) з 2001 р. Закінчила Московський інститут легкої промисловості (1955 р.). З 1953 р. художник по костюмах Київської кіностудії художніх фільмів імені О. Довженка, де оформила кінострічки «Коли співають солов'ї», «Мальва» (обидва 1956 р.) «Далеке і близьке» (1963 р.), «Казка про Хлопчика-Кибальчича» (1965 р.), «Хліб і Сіль» (1970 р.), «Канал» (1975 р.), «Щедрий вечір» (1976 р.), «Народжена революцією» (1977 р., 9-10 серії), «Довгі дні, короткі тижні» (1980 р.), «Неспокійне літо» (1981 р.), «Якщо ворог не здається», «Вир» (обидва 1983 р.). У 1996-2000 рр. жила у Санкт-Петербурзі. Померла А. Костенко 18 грудня 2010 р. у Києві [4, с. 696].

Котляр Йосиф Соломонович народився 12 лютого 1908 р. в Бердичеві. Єврейський поет. Навчався в хедері у міському училищі Бердичева. Закінчив Харківський педагогічний технікум та єврейське відділення харківського учительського інституту. Працював у єврейських газетах та видавництві. Після Другої світової війни виїхав до Вільнюса. Почав друкуватися наприкінці 20-х рр. у Харківських молодіжних видавництвах «Заклик юних» та «Червоний світ». Писав переважно для дітей. Автор збірок «Світле народження» (1930 р.), та «Ентузіасти» (1932 р.), «Діти моєї землі» (1934 р.), «Літні пісні» (Київ – Харків, 1935 р.), «Сад» (Харків, 1935 р.), «Чудесна погода» (Київ - Харків 1935 р.), «На веселій вулиці» (Київ, 1938 р.), «Мій світ» (Київ, 1939 р., Тель-Авів, 1993 р.), «Для дітей» (Київ, 1940 р.), «Казки» (Харків, 1940 р.), «Весняний дар» (Одеса, 1941 р.), «Звільнена земля» (Москва, 1948 р.). Після репатріації до Ізраїлю вірші І. Котляр друкував у часописі «Радянська Батьківщина». На низку його віршів написано музику. Окремі його казки українською мовою перекладали М. Пригара, І. Кальник, Н. Забіла. Помер Й. Котляр 15 вересня 1962 р. у Вільнюсі [5, с. 23-24].

Красовецький-Кочержинський Юрій Олександрович народився 26 березня 1924 р. в Бердичеві. Матеріалознавець. Доктор технічних наук з 1978 р., професор з 1983 р. У 1980 р. став лауреатом Державної премії УРСР у галузі науки і техніки. Закінчив Київський політехнічний інститут у 1949 р. Відтоді працював в Інституті чорної металургії АН УРСР, в 1953-1979 рр. — в Інституті металофізики АН УРСР. в 1979-1992 рр. — в Інституті надтвердих матеріалів АН Української РСР (усі Київ). З 1979 р. протягом 10 років працював завідувачем, пізніше (1989-1991 рр.) — провідним науковим співробітником, у 1991-1992 рр. — старшим науковим співробітником-консультантом відділу фізико-хімічних основ синтезу надтвердих матеріалів. Основні напрями наукових досліджень: теплофізика приладобудування, побудова діаграм стану багатоконпонентних систем. Створив і обґрунтував концепцію кристалізації алмазу з метастабільної рідини при високих тисках і температурах [5, с. 179].

Криворучий Петро Мойсейович (справжнє Пейсах-Лейзер) народився 5 червня 1920 р. в Бердичеві, Скульптор-графік. Член Спілки художників Російської Федерації з 1952 р. Учасник Другої світової війни. Отримав бойові нагороди. У 1935 р. відвідував скульптурну студію при Палаці піонерів у Бердичеві (керівник П. Дяк). Навчався в Одеському художньому училищі (1936-1940 рр.), закінчив скульптурний факультет Інституту скульптури, живопису та архітектури у Ленінграді (нині Санкт-Петербург) в 1950 р. Відтоді жив у Ленінграді. Із фронту привіз понад 2 тисячі малюнків (переважно портрети пілотів). В етюді до картини «Нескорені» (1944 р.) за розповідями очевидців відтворив загибель батьків та рідних під час масового розстрілу нацистами мирного населення Бердичева у вересні 1941 р.

Викладав у студіях народної творчості. Розробив методику навчання самодіяльних художників для студій скульптура. Основні галузі — монументальна і станкова скульптура. Надавав перевагу скульптурному портрету, для якого характерні індивідуальність та пластична виразність, створив також композиції, пам'ятники. Учасник міських, всесоюзних художніх виставок від 1950-х рр. Персональні виставки у Ленінграді (1982 р.) та Бердичеві (1986 р.). На могилі Петра Мойсейовича в 1992 р. встановлено автопортрет скульптура, створений ним у 1963 р. У збірці «Рассказы по-бердичевски» Віктора Коржука (Київ, 2002 р.) вміщено оповідання про П. Криворучького «Скульптор». Окремі його роботи зберігаються у Бердичеві у дитячій художній школі, Музеї історії міста Бердичева, Палаці культури та Музеї-квартирі М. Некрасова у Санкт-Петербурзі. Помер П.Криворучький 11 січня 1987 р. у Бердичеві [5, с. 375-376].

Кримаренко Юрій Олександрович народився 11 серпня 1983 р. у Бердичеві. Легкоатлет (стрибки у висоту). Майстер спорту (2001 р.) майстер спорту міжнародного класу (2005 р.). Закінчив Національний університет фізичного виховання та спорту України (Київ, 2006 р.). Чемпіон світу (Гельсінкі, 2005 р.), командний чемпіон Європи (м. Лейрія, Португалія, 2009 р.). Переможець Всесвітніх ігор серед військовослужбовців (м. Катанія, Італія, 2003 р.), бронзовий призер чемпіонату Європи серед молоді (м. Ерфурт, Намеччина, 2005 р.). Найкращий результат 2м 36 см. Виступає за Збройні Сили України. Тренери — В. Журавльов, О. Михальченко, С. Шеремет [5, с. 424-425].

Крупський Володимир Аркадійович народився 30 травня 1960 р. в с. Хажин Бердичівського району. Дітяч Церкви адвентистів сьомого дня. Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого 5-го ступеня (2008 р.). У 1978 р. прийняв хрещення в Церкві адвентистів сьомого дня. Закінчив курси з підготовки служителів у Харкові (1982 р.), Заокську духовну семінарію (Тульська область, Російська Федерація, 2000 р.), Університет Ендрюса (м. Берріен-Спрінгс, штат Мічіган, США, 2006 р.). Служив з 1982 р. у м. Павлоград Дніпропетровської області. У 1985 р. був рукоприкладений у сан пресвітера, а в 1987 р. переведений на служіння до м. Ізмаїл Одеської області, в 1990 р. — до м. Миколаєва. У 1991 р. його було рукоприкладено у сан проповідника та обрано керівником відділу молодіжного служіння, з 1994 р. — він президент Південної конференції Церкви. З 1998 р. — президент Української унійної конференції; з 2010 р. — секретар Євро-Азійського дивізіону Церкви [5, с. 566].

Далеко не кожен край може бути представлений таким великим гроном імен, якими по праву можна і слід пишатися.

1. 1.Енциклопедія Сучасної України (далі ЕСУ). Т. 11. —Київ : координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України (далі КбСУ), 2011. — 712 с.
2. 2.ЕСУ. Т. 12. — Київ : КбСУ, 2012. — 712 с.
3. 3.ЕСУ. Т. 13. — Київ : КбСУ, 2013. — 712 с.
4. 4.ЕСУ. Т. 14. — Київ : КбСУ, 2014. — 768 с.
5. 5.ЕСУ. Т. 15. — Київ : КбСУ, 2014. — 712 с.
6. 6.Лукуц Ю.М. Видатні уродженці Бердичівщини в Енциклопедії Сучасної України. Культурний простір Житомирщини-Волині ХІХ-ХХ століть. Науковий збірник «Велика Волинь» — Випуск 47. Т. 1. / Гол. ред. М.Ю.Костриця. — Житомир : Видавець М.Г. Косенко. 2012. — С. 200-209.

УДК 908

СКАВРОНСЬКИЙ П.С., ЦВЕТКОВА А.М.
(*м. Бердичів, Житомирська обл.*)

ТАМАРА АНАТОЛІЇВНА ТУРЧЕНКО — ЖИТТЯ ВІДДАНЕ ОСВІТІ

***Анотація.** В статті розкрито трудовий шлях талановитого педагога і керівника освіти Турченко Тамари Анатоліївни, життя якої весь час було пов'язане з освітою міста Бердичева.*

***Ключові слова:** вчителі, профспілка, учні, Турченко, школа.*

Тамара Анатоліївна Турченко – людина-легенда, яку знають не лише в Бердичеві, але й далеко за його межами. Чарівна, дивовижна жінка, творчий і талановитий учитель, ініціативний та мудрий керівник, турботлива матір для сотень вихованців, яким поталанило в неї навчатися.

*Є люди, що приходять у життя
І залишають в ньому добрий слід,
Вони несуть у наше майбуття
Тепло душі, думок прекрасний зліт...*

Вона народилася, коли буяла весна: квітли першоцвіти, і дзюрчали струмки, поверталися з вирію шпаки, й вже було чутно спів жайворонків... 30 березня 1937 року в селі Великих Низгірцях, Бердичівського району Житомирської області, в сім'ї **Анатолія Теофіловича** та **Марії Фомівни Шидловських** народилася дівчинка Тамара. З фотографій того часу на нас позирає миловидна дитина з привітною посмішкою і ясними очима. Щасливе подружжя виховувало трьох дівчаток. На долю родини випало чимало тяжких випробувань: холод, голод, злидні, війна і відновлення країни... З дитинства

Тамара мріяла про професію вчителя і через десятки років жодного разу не пошкодувала про обраний шлях. У 1944-му році дівчинка пішла у перший клас Великонизгірецької школи. Коли її батьки переїхали до Бердичева, стала навчатись у середній школі № 1. Закінчивши її у 1954-му році, була призначена на посаду старшої піонервожатої цієї ж школи з 1 вересня 1954 року відповідно до наказу № 92 (§ 9) по Бердичівському міському відділу народної освіти від 10 вересня 1954 року. Одночасно заочно навчалася на природничому факультеті Бердичівського державного педагогічного інституту.

Школярі обожнювали дівчину – чудового організатора та справжнього друга, якого відрізняли невгамовна енергія, феєрверк ідей та велика повага до дітей, колег і батьків. Кажуть, хто себе відчув вожатим, той ним залишиться до кінця... Саме такою і була **Тамара Турченко** – життєрадісною і яскравою, дивовижно доброзичливою та захопленою, вона зберігала добрі традиції і завжди прагнула до нового.

1 вересня 1958 року була звільнена з посади старшої піонервожатої середньої школи № 1 м. Бердичева відповідно до наказу № 71 по Бердичівському відділу народної освіти від 28 серпня 1958 року в зв'язку з переведенням на роботу в Бердичівський міськкомком комсомолу. З 2 вересня 1958 року була зарахована на посаду інструктора шкільного відділу Бердичівського міськкомком комсомолу згідно рішення бюро Бердичівського міськкомком комсомолу від 16 серпня 1958 року (протокол № 17 засідання бюро). Серед різноманітних справ — була турбота і про дитячо-юнацький табір «Сокіл». Розповідає колишній директор оздоровчого закладу **Анжела Микитівна Цветкова**: *«Під безпосереднім керівництвом Тамари Анатоліївни було зведено чотири одноповерхових будинки. Разом зі своїми однодумцями і у тісній співпраці з ветеранами Великої Вітчизняної війни, Героями Радянського Союзу **В. Е. Рибжем** та **В. І. Аліним** і вчителем фізкультури школи № 11 **Г. К. Яценком** вона проводила військово-патріотичну гру «Зірниця». Була натхненницею різних конкурсів та змагань, цікавих зустрічей і вечорів відпочинку. Нині в таборі «Соколятко» продовжуються колишні починання і створюються нові проекти. Сучасний оздоровчий заклад розвивається та успішно діє завдяки увазі й підтримці міського голови **Василя Мазура** та його заступника **Валентини Адаменко**. Він має прекрасну матеріально-технічну базу, запроваджує різні технології для надання послуг з оздоровлення і відпочинку дітей. В таборі «Соколятко» і нині створюються всі умови для творчого, інтелектуального, культурного і фізичного розвитку дітей».*

Тамара Анатоліївна Турченко обрала професію педагога за велінням серця, і кожний крок на шляху вчителя — це натхнення і творчість, велика праця та відповідальність, постійний пошук і щоденні відкриття, а все життя є

уроком, дорогою, витканою з любові. Вищу освіту **Тамара Турченко** здобула в Одеському університеті імені Іллі Мечникова.

31 серпня 1960 року вона була звільнена з посади інструктора шкільного відділу відповідно до рішення бюро Бердичівського міського комсомолу від 1 серпня 1960 року (протокол засідання бюро № 18). А з 1 вересня 1960 року була призначена на посаду вчителя хімії V-VII класів середньої школи № 12, м. Бердичева відповідно до наказу № 57 (§ 50) по Бердичівському відділу народної освіти від 3 вересня 1960 року. А невдовзі, з 15 грудня 1960 року відповідно до наказу № 85 по Бердичівському міському відділу народної освіти від 24 грудня 1960 року була переведена на посаду вчителя біології і хімії V-VIII класів восьмирічної школи № 10 м. Бердичева, де й досі її згадують, як людину, яка віддавала серце дітям, котрих любить понад усе... І рядки вчительки з Волині **Надії Красоткіної** близькі її розумінню духовної суті вчительської праці:

*А я люблю, коли сміються діти,
Коли на личку радість виграє,
А усмішка ясним промінням світить...
І в цьому мудрість виховання є.
Коли любов'ю сповнене сердечко,
Турботою за маму й татуся
Йї за тих, хто поруч, далі й недалеко,
У тому мудрість виховання вся.
Коли дитина змалку розуміє,
Що від любові розпочався світ,
Добро і злобу розрізнити вміє
І має доброту з маленьких літ
В своїй душі і наміри хороші,
А світло серця людям роздає
Від щедрості людської, не за гроші...
От в цьому мудрість виховання є.*

Це були роки самовідданої праці, якій віддавала всю себе, вкладаючи душу й натхнення. З 15 серпня 1971-го року **Тамара Турченко** відповідно до наказу № 32-К (§ 6) по Бердичівському відділу народної освіти від 13 серпня 1971 року та наказу № 1150 Житомирського обласного відділу народної освіти від 11 серпня 1971 року була переведена на посаду заступника директора по навчально-виховній роботі восьмирічної школи № 10 м. Бердичева. А рівно через рік, з 15 серпня 1972 року вона відповідно до наказу № 42-К (§ 4) по Бердичівському відділу народної освіти від 26 серпня 1972 року та наказу № 964-К Житомирського обласного відділу народної освіти від 24 серпня 1972 року була переведена на посаду директора вже школи № 10 м. Бердичева.

У співпраці з **Олексієм Андрійовичем Шабельником** (на той час директором Бердичівського машинобудівного заводу «Прогрес») та

Людмилою Іллівною Горбаченко (електрозварницею заводу, на той час депутатом Верховної Ради України) під керівництвом **Тамари Анатоліївни Турченко** було завершено зведення фактично нового приміщення школи № 10 — її рідного дітища, яке вона дуже любила, всіляко плакала про яке самовіддано завжди піклувалася, де разом із колегами виховувала, навчала і випещувала дитячі душі. Адже для неї педагог — це не професія, а покликання. Нині справу **Т. А. Турченко** продовжує талановитий керівник, нинішній депутат Бердичівської міської ради, член виконавчого комітету Бердичівської міської ради **Наталія Іванівна Рибак** — очільник сучасного навчально-виховного комплексу № 10, яка ділиться спогадами про свою попередницю: *«Директор навчального закладу – двічі вчитель. Тамара Анатоліївна Турченко очолила середню школу № 10 в серпні 1972-го року, а вже 1-го вересня громада отримала нове приміщення школи! Весь педагогічний талант, організаційний досвід директора був спрямований на те, щоб школа № 10 стала однією з найкращих у місті та області. Була запроваджена кабінетна система, застосовувались інноваційні форми і методи навчання, постійно поновлювалася та оновлювалася матеріально-технічна база... Для мене Тамара Анатоліївна завжди залишається прикладом для наслідування. Вона як управлінець є зразком великої відданості своїй справі, небайдужості до будь-яких проблем, пов'язаних зі школою, її компетентність поєднувалася з вимогливістю та доброзичливістю. Колективи учнів, педагогів та батьків були її справжніми однодумцями. Вона завжди підтримувала і стимулювала творчий потенціал та ініціативу колег. Тамара Анатоліївна користувалася повагою жителів мікрорайону «Прогрес». До неї зверталися мешканці з проханнями допомогти у вирішенні побутових та особистих проблем. Дякую долі за можливість перейняти неоціненний життєвий та професійний досвід Учителя з великої літери і чудового керівника».*

Працюючи директором середньої школи № 10 (нині НВК № 10) **Тамара Турченко** засівала добрими зернами освітянську ниву і дбала про її розвиток, навчала та виховувала не тільки учнів, а й педагогів, координувала дії колективів із питань формування життєвих компетентностей школярів. А скільки її вихованців обрали професію вчителя завдяки прикладу улюбленого педагога! Нині в навчально-виховному комплексі № 10 м. Бердичева працюють вчителями її учні: пішла стопами свого наставника **Світлана Валеріївна Архінчук** (хімія і біологія), продовжують справу улюбленого педагога **Ольга Петрівна Грубенюк**, **Олена Володимирівна Чеп** та **Руслана Наумівна Буріс** (іноземні мови), **Тетяна Миколаївна Мальцева (Кравчук)** (зарубіжна література), **Алла Дмитрівна Шевченко** і **Валентина Леонідівна Шашкова (Розвадовська)** (математика) та **Світлана Юліанівна Яновська** (фізика). Вроджені якості лідера, стратега, аналітика й оптиміста, цілеспрямований пошук і наполегливість в прийнятті рішень — ось ті підмурки, на яких ґрунтувалися професійність, життєвий досвід та знання **Тамари**

Турченко як принципового та справедливого керівника, якого цінували і поважали. Високий рейтинг очільника Бердичівської освіти, депутата міської ради двох скликань був досягнутий копіткою і напруженою працею у поліпшенні навчально-виховного процесу та вирішенні нагальних господарських питань і зміцненні матеріально-технічної бази школи. Вражали її феноменальна працездатність, розум, енергія і далекоглядність. За ініціативою Тамари Анатоліївни в середній школі № 10 було вперше в Житомирській області обладнано шкільний телецентр.

З 23 серпня 1985 року відповідно до наказу № 14-66-К по Житомирському обласному відділу народної освіти від 23 серпня 1985 року Тамара Анатоліївна Турченко була переведена з посади директора середньої школи № 10 на посаду завідувача Бердичівським міським відділом народної освіти. *«Працювати з Тамарою Анатоліївною було легко й цікаво, – згадує Жанна В'ячеславівна Ружинська, колишній інспектор відділу освіти. – Вона була для нас справжнім наставником: вимогливим та справедливим – і мудрим та досвідченим порадиником. Намагалася допомагати всім, хто до неї звертався, нікого не залишала без уваги».*

Праця **Тамари Турченко** на ниві народної освіти відзначена численними грамотами і нагородами, серед яких – медаль «За доблесну працю» (1970 р.) та ювілейна медаль Народної Республіки Болгарія «100 години от рождението на Георги Димитров» (1982 р.), вона має почесні звання «Відмінник освіти СРСР» і «Відмінник народної освіти України». У 1992-му році виконком міської ради привітав із 55-річчям **Тамару Анатоліївну Турченко** – *«піонерського ватажка, талановитого вчителя, керівника в системі управління закладами шкільної освіти»*, зазначивши, що *«трудова колективи міста знають її, як людину високого громадського обов'язку»*. Досвід і кращі традиції колеги перейняла колишній начальник управління освіти і науки, нині заступник міського голови з гуманітарних питань **Валентина Василівна Адаменко**.

Наталія Мариняк працювала з **Тамарою Турченко** пліч-о пліч у 1995 – 1999-му роках, вона з теплотою і повагою згадує колегу: *«Мені пощастило трудитися з цією неординарною людиною в одному кабінеті, оскільки ми обіймали посади заступників директорів із навчально-виховної роботи школи № 10. Тамара Анатоліївна запам'яталась, як компетентний керівник, високодуховний наставник і вдумливий педагог, яка допомагала вчителям і, зокрема, мені, вдосконалювати фахову майстерність, будувати навчання й виховання з урахуванням вимог модульно-розвивальних процесів, оскільки школа мала статус експериментальної. Мене завжди вражали її висока працелюбність, розумна вимогливість, толерантність і тактовність, щирість та небайдужість до будь-яких шкільних проблем. Тамара Анатоліївна є для мене взірцем у ставленні до роботи, колег і учнів. Дякую Вам, дорогий Учителю, за всі життєві уроки. Довгих Вам років земного*

життя, здоров'я і радості. Низький уклін за Вашу Велику Педагогічну душу...»

У профспілкової організації працівників освіти і науки Бердичівського міськвиконкому – неповторне обличчя, цікава історія і насичена подіями біографія. Яскраві та особливі сторінки – час, коли її очолювала **Тамара Анатоліївна Турченко**. Вона пройшла чудову школу своєї попередниці – **Марії Юхимівни Побережник**. Поруч працювали досвідчені педагоги, члени Президії Профспілки, – здібні організатори й натхненники багатьох справ: **Анжела Микитівна Цветкова**, **Галина Філімонівна Семенюк**, **Марія Федорівна Грицюк**, **Марія Василівна Худякова**, **Жанна В'ячеславівна Ружинська**, **Катерина Миколаївна Швець** та **Галина Опанасівна Піскунова**. Профспілкову організацію працівників освіти міста Бердичева з 1972 р. по 1986 р. очолювала **Т.А. Турченко**, яка приділяла велику увагу поліпшенню житлово-побутових умов працівників освіти і науки, організації змістовного відпочинку та оздоровлення. Близько двохсот осіб перебували в черзі на отримання житлових приміщень, і саме профспілка займалася різними поточними організаційними питаннями, беручи участь у рішенні цієї важливої проблеми. У 1990-му році в місті побудували гуртожиток сімейного типу по вулиці Толстого, № 20, і 12 квартир виділили вчителям. Тамара Анатоліївна пригадує, що ця подія сприймалась як справжнє свято, адже на той час багато освітян жили в аварійних приміщеннях, пристосованих для тимчасового проживання. У своїй діяльності члени профспілки охоплювали чимало напрямків: допомагали в перевірці шкіл і дошкільних закладів із питань готовності до нового навчального року, укладали колективні договори щодо створення безпечних умов праці й договори з адміністрацією, брали участь у роботі комісії з охорони праці, проводили відповідний інструктаж. Профспілка завжди піклувалася про виконання законодавчих актів у сфері оплати праці. Також велика увага приділялася підтримці ветеранів педагогічної праці і роботі з молодими вчителями. Культурно-масовий сектор був ініціатором різних цікавих справ: організовували екскурсії в Київ та Умань, на Кавказ і до Брестської фортеці та в інші цікаві місця. Склалася добра традиція вітати колег у дні народжень і ювілейних дат та підтримувати працівників у хвилини горя й втрат... Роботу Бердичівської профспілкової організації високо цінували в Житомирському обласному відділі народної освіти. **Тамару Анатоліївну Турченко**, яка вміла зіграти особливим душевним теплом всіх, хто її оточував, і заряджала їх позитивною енергією, завідуючий облвно **Василь Федорович Осипчук** при зустрічі шанобливо називав «сонечком». Для неї гасло: «Педагог – людина, в якій не згасає вогонь бажання робити іншим добро, працювати задля щастя і добробуту своєї родини, свого міста, своєї країни» – не пусті слова, а стан душі і конкретні дії.

Спілкування з **Тамарою Анатоліївною** та її спогади надихнули заступника директора навчально виховного комплексу № 10 м. Бердичева,

бердичівську поетесу **Наталію Василівну Мариняк** на теплі рядки про вчителя від Бога, вмілого керівника і просто прекрасну людину:

*Коли Турченко керувала,
Профспілка гарно працювала,
Минуле треба добре знати,
Щоб шлях в майбутнє прокладати.
Хороших справ було багато,
Є, що сьогодні пригадати:
Плідні між школами змагання,
Експурсії, свята, вітання,
Квартири як розподіляли,
Як про умови праці dbали...
Були й підтримка, й допомога –
В Профспілці – нелегка дорога...*

З 23 вересня 1992 року Т.А. Турченко відповідно до рішення виконавчого комітету Бердичівської міської ради № 534 від 25 вересня 1992 року та наказу № 90-К по Бердичівському міському відділу народної освіти від 25 вересня 1992 року була звільнена з посади завідувача Бердичівським відділом народної освіти і переведена на посаду заступника директора по навчально-виховній роботі та вчителя хімії середньої школи № 10 м. Бердичева.

А в 2004-му році **Тамара Анатоліївна Турченко** стала першим директором Бердичівської філії Міжнародної академії управління персоналом (МАУП). Згодом її очолила **Тамара Всеволодівна Семенюк** – професор, доктор наук в галузі соціології. Працюючи разом, вони впроваджували у навчальний процес нові технології та інтерактивні форми і методи навчання.

У кожної людини – своє життя, своя стежина, своє призначення... **Тамара Турченко** виховала двох дітей, вона тішиться успіхами улюбленої онуки **Василиси** – її віради, надії та втіхи і радіє спілкуванню з численними друзями. Перебуваючи на заслуженому відпочинку, **Т.А. Турченко** підтримує зв'язки з колегами і не перестає цікавитися всіма справами колективу навчально-виховного комплексу № 10, пишаючись його звершеннями та перемогами. Педагоги і випускники улюбленого закладу – її гордість, втілення мрій та сподівань.

Лев Толстой сказав, що «хорошому вчителю досить мати тільки дві якості: великі знання і велике серце». За довгі роки праці в освіті **Тамара Анатоліївна Турченко** стала її невід'ємною частиною... І на кожному етапі професійної діяльності педагога – висока майстерність і талант. Вона по праву пишається своїми випускниками: адже їх життєві та професійні успіхи – її досягнення. Вчителів «колишніх» не буває, і не забуваються уроки й такі різні вихованці, зворушливі шкільні історії і вересневий перший дзвоник, чарівна мелодія якого й досі звучить у серці **Тамари Турченко**...

Її доля відбулась, і це життя щасливої людини – шлях, наповнений мудрістю й творчістю, освітлений душевним теплом і любов'ю до своєї справи.

УДК 908

НЕДАЙБОРЩ Т.А., ПАНЧУК М.В.
(м. Бердичів Житомирська область)

ЖИТТЄВИЙ ТА ПЕДАГОГІЧНИЙ ШЛЯХ ВІКАРЧУКА І.В.

***Анотація.** Статтю присвячено розгляду життєвого та професійного шляху вчителя, колишнього директора загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 ім. Т. Шевченка з поглибленим вивченням іноземних мов, сподвижника музейної справи Вікарчука Івана Володимировича.*

***Ключові слова:** Вікарчук І.В., Копейськ, Челябінськ, Урал, школа, учитель, музей, освітяни, профспілка, випускники.*

Вікарчук Іван Володимирович — людина, яку знає чи не все місто Бердичів Житомирської області. Адже він педагог з великим серцем, який значну частину життєвого шляху простелив на педагогічній ниві, засіваючи добре й вічне.

Народився Вікарчук Іван Володимирович 29 червня 1950 року в м. Копейську Челябінської області (Російська Федерація), оскільки батьків було в свій час вислано на південний Урал. Причин для радянського уряду було, мабуть, достатньо. Рідний брат матері — дядько Федір — був вояком УПА й пропав безвісти. А дід по батьковій лінії — Григорій Вікарчук — повернувся із заробітків у Канаді, завів велике господарство, що теж викликало осуд. Та формальною причиною вислання стала знайдена «заборонена» література, в якій писалось, що з України будуть вивозити людей у чужі краї. Офіційно ж стверджувалось, що українці їхали на розбудову промисловості СРСР.

Передбачення збулось, у 1947 році маму Стефанію, бабусю, прабабусю (дідові вдалося втекти й сховатись) та батька Володимира з братом і мамою під конвоєм завантажили, як худобу, в товарні вагони. З собою взяли лише те, що встигли. Прибувши на Урал без теплого одягу, 7 листопада, коли там вже лежав сніг, були розміщені в робітничому селищі. Саме під час цих довгих поневірянь Володимир та Стефанія познайомились. Кохання молодих людей проросло й розквітло навіть у таких несприятливих умовах. 1949 року молодята Володимир і Стефанія одружились. Батько працював токарем на Челябінському тракторному заводі, а мати — на шахті № 22, де підіймала ліфтом вугілля, робітників. 1950 року в молодого подружжя народився старший син Богдан, а в 1955 році — Ігор. Але під час хрещення діточок

російський священник таких імен не знайшов у церковній книзі, тому Богдан отримав ім'я Іван, а Ігоря охрестили Георгієм.

1957 року Іван пішов до першого класу 34 школи, а в 1965 році закінчив вісім класів школи № 27 м. Копейська. Усі 8 років хлопець навчався в другу зміну. Але прагнення отримати освіти, як згадує Іван Володимирович, було нестримне. Не могли стати на заваді ні важка підліткова праця, ні скрутне матеріальне становище. Борошно продавалось лише в Челябінську, куди хлопець їздив з сусідами на торги, а одного разу загубив гроші. Щодня опівдні ходив розвантажувати машину, щоб мати можливість без черги купити хліба й встигнути до школи. А ще згадує, як одного разу не вийшло з нього бізнесмена, бо дуже замерз і хотів швидко продати картоплю на базарі, тому знизив ціну з 30 до 25 копійок за кілограм. Картопля була смачною, тож люди встигли купити, зварити, посмакувати й оцінити товар. А коли повернулись докупити бульби, то хлопець вирішив «допомогти» й сусідці: її товар теж збув по заниженій ціні.

Але життя було не тільки важким. Серед місцевого населення була не лише українська діаспора, а й росіяни, німці, башкири, чуваші, татари, китайці, євреї, цигани. Жили дружно. Лише німці й українці мали городи, вели господарство, готували смачні національні страви. Радісні спогади залишилися в Івана Володимировича про відзначення українських свят, коли все містечко милувалось «хохлами», вбраними у вишиванки, їх оселями, прикрашеними вишитими рушниками, настільниками, ліжниками. «Україна була там, де були українці», — стверджує Іван Володимирович. Традиції колядувати на Різдво, шедрувати на Святий вечір навчили й місцеве населення, а ще були гаївки, веснянки... В хаті найстаршого з переселенців велись церковні служби за греко-католицьким обрядом. Батько хотів бачити сина священником, бо хлопець дуже гарно підспівував під час служби. Діти самі організовували різноманітні спортивні змагання, навчали українським національним іграм та забавам, допомагали однокласникам, відстаючим у навчанні, бо тоді було прийнято залишати учнів і на 2-й, і на 3-й рік повторного навчання. Екзамени ж були лише у випускному 8 класі. Їх Іван здав на відмінно: російську мову усно й письмово та математику.

А ще згадує вистави українською мовою в місцевому будинку культури. Особливо закарбувалася в пам'яті прем'єра вистави «Назар Стодоля» Т.Г.Шевченка. Режисером дійства була класний керівник, учителька фізики Вижул Валентина Володимирівна (теж вигнанка з Миколаївської області). Вистави йшли на ура! І це в той час, коли вчителів примушували переконувати батьків, щоб вони вдома з дітьми не спілкувались українською.

1965 року сім'я Вікарчуків отримала дозвіл на повернення до України. Іван продовжив навчання в середній школі № 2 м. Бучача Тернопільської області. У 1967 році закінчив школу, одержав атестат, влаштувався на роботу. Щоб заробити трудовий стаж, пішов працювати різноробочим на місцевий

спиртопереробний завод. Але мрії про вищу освіту не давали спокою. З Тернополя «поїзд тихо їхав на Бердичів». Тому з вибором навчального закладу не довелося довго розмірковувати. Молодий, стрункий, красивий юнак у 1969 році став студентом природничого факультету Бердичівського педагогічного інституту. Одразу звернула увагу на юнака однокласниця Валентина Клементюк. Позналилися ближче, почали зустрічатися, за цікавими розмовами й не зогледілися, як вирішили у 1973 році створити молоду студентську сім'ю. Ось як згадує про студентські роки колишня однокурсниця, а тепер колега і кума Малоок Ірина Анатоліївна: «Часто ми разом відвідували бібліотеку, готувалися до практичних занять, з ноткою заздрощів спостерігали за закоханими, за їхніми ніжними почуттями, турботливим ставленням один до одного». Подружжя й до сьогодні як пара голубів. Разом щодня здійснюють пробіжки на місцевому пляжі, відвідують басейн, а влітку оздоровлюються в Макові, Хмільнику, Затоці. Іван Володимирович — неперевершений кулінар, його консервація завжди найсмачніша. А Валентина Михайлівна — майстриня з домашнього затишку. Її рукоділля навіть були представлені на міській виставі до Дня міста.

А ще, згадує Іван Володимирович, у 1972 році у складі будівельного загону відправився він на цілину в Кустанайську область (Казахстан). По дорозі вдалось навіть відвідати малу батьківщину. Ще й провідники поїзду були з України, тому студента довели до Челябінська безкоштовно. Надзвичайно щирою, переповненою спогадами, була несподівана зустріч з колишніми сусідами, друзями дитинства.

У 1974 році Вікарчук І.В. закінчив Житомирський педагогічний інститут ім. І.Франка за спеціальністю вчителя біології та хімії. Після цього рік проходив строкову службу піхотинцем у рядах Радянської Армії в Бердичеві у мотострілецьких військах. А потім працював вихователем групи продовженого дня Бердичівської школи-інтернат. Серед колег були в подальшому вчителі вищої категорії Винопал Наталія Павлівна, Бочківська Марія Миколаївна, які згодом продовжили працювати разом з Іваном Володимировичем у загальноосвітній школі № 1.

1 грудня 1975 року призначений учителем біології та класним керівником у загальноосвітню школу № 1 м. Бердичева. Кожен день вимагав чогось нового, цікавого, корисного, повчального. Учні полюбили свого наставника, поважали за цікаві та змістовні уроки. Його основним принципом у роботі була віра в дитину, повага особистості, бажання допомогти в досягненні успіху. «Не думками треба вчити, а вчити думати», — часто можна було почути від Івана Володимировича. А ще згадує педагог, незвичний своєрідний клас, у якому навчалися лише дівчата. З одного боку для молодого, стрункого красеня це було добре, а з іншого — потребувало значних зусиль і знань не лише вікової психології, а й жіночої логіки.

Як перспективного в майбутньому керівника навчального закладу для здобуття досвіду Вікарчук І.В. у 1978 році було переведено до школи № 5 на посаду організатора позакласної роботи та вчителя біології, оскільки в рідній школі вакансій на той час не було.

1979 року через нестачу професійних кадрів Вікарчук І.В. знову повернувся в лави Радянської Армії на 2-річну службу заступником командира з політичної роботи. Упродовж цих років за сумлінне виконання своїх обов'язків отримав звання старшого лейтенанта, а згодом і капітана. Після служби в армії був призначений на посаду заступника директора з навчально-виховної роботи в загальноосвітню школу № 1 імені Т.Г.Шевченка. На цій посаді пропрацював 24 роки.

За ініціативи профспілкової організації та на прохання педагогічного колективу 04 березня 2005 року Вікарчук І.В. був призначений директором школи № 1 імені Т.Г.Шевченка, пропрацював на цій посаді 11 років. Саме, будучи керівником цього закладу, Іван Володимирович реалізував себе, як талановитий педагог, керівник, господар. Його мудрість в управлінні колективом, повага до колег, учнів, його невичерпна енергія, оптимізм були прикладом для кожного, надихали на творчу роботу, нові звершення, навчали вболівати за свою роботу, пишатися кожною своєю удачею, успіхами, досягнутими в колективі школи. Завдячуючи Івану Володимировичу, в школі було започатковано озеленення коридорів. Стартовим і водночас символічним було число 140, адже школа саме готувалась до відзначення 140-річного ювілею. Нині колекцію кімнатних рослин значно поповнено: її кількість вже перевищує 1000 окремих рослин.

Ще однією гордістю директора є музей історії школи. Продовживши справу свого попередника, колеги й друга Воробйова Валерія Михайловича, за підтримки педагогічного, батьківського та учнівського колективів музей став не просто кімнатою, а й осередком історичної пам'яті. Шкільний музей — не окрема кімната, а вся школа, оскільки музейні експозиції розміщено у вестибюлі школи, в рекреаціях, у класних кімнатах. 2010 року музей нагороджено Дипломом II ступеня від міської ветеранської організації.

Великою гордістю для Івана Володимировича була особиста участь у аматорських шкільних ансамблях освітян-профспілчан, які гідно презентували Першу школу на щорічних звітах. Особливо відзначився шкільний хор у рік святкування 200-літнього ювілею Тараса Шевченка.

Більше 20 років у літній період Іван Володимирович пропрацював вихователем у дитячому оздоровчому таборі «Сокіл». Ось як про нього згадує колишній директор оздоровчого табору Цветкова А.М.: «Працювати з Іваном Володимировичем було легко й цікаво. Відповідальність, підтримка, ініціативність — ось його головні риси. У 2002 році я брала участь у Всесвітньому конгресі профспілок в Болгарії. Виконував обов'язки директора мій заступник Вікарчук, саме тоді він проявив якості вмілого керівника, що в

майбутньому послужило гарним стартовим уроком, адже не просто було стати директором однієї з найкращих шкіл м. Бердичева. Пригадую, як їздили на трудові десанти в колгосп «Зоря» збирати яблука та сапати буряки. Заробили мішок цукру. Цілий рік пили чай і гадували свої перші кроки спільної праці. За роки спільної роботи в таборі Іван Володимирович був не лише вихователем загону, заступником директора, але й не цурався роботи в їдальні, коли це було потрібно. Брав участь у «Веселих стартах», спортивних естафетах, концертах, вечорах відпочинку. А які феєричні вечори танців були в таборі за участі Івана Володимировича... Чи то полька, чи ламбада, чи пісня гурту «ВВ» «Весна». Навіть жартівливе прислів'я існувало: «Без нашого Івана — дискотека погана».

Народна мудрість говорить, що талановита людина талановита в усьому. Мало народитися людиною, нею треба бути завжди й у всьому: і на роботі, й удома. Сім'я для Івана Володимировича — не лише фортеця, а й підтримка в усьому. «Я радію з того, що маю багато друзів і дружню родину», — стверджує він.

Дружина Валентина Михайлівна (старший учитель вищої категорії) довгий час викладала природничі науки в Бердичівському педколеджі, зараз працює в школі № 1. Обидві дочки є «золотими» випускницями рідної школи. Старша дочка Вікарчук Ольга — кандидат економічних наук, доцент, завідує кафедрою у Житомирському державному університеті ім. Івана Франка. Молодша — Альона Складанюк закінчила Житомирський інститут підприємництва і сучасних технологій, працює поряд з батьками у рідній школі на посаді інженера-електронщика.

Онуки — гордість дідуся. Вікторія Вікарчук — виграла навчальну програму, нині є студенткою Вроцлавського університету (Польща), де опановує банківську справу та міжнародну економіку. Даріна Складанюк — учениця 6 класу загальноосвітньої школи № 1, відмінниця, активна учасниця художньої самодіяльності, вихованка зразкового театру пісні «Краплинки» та хореографічного ансамблю естрадного танцю «О-ля-ля» міського Центру позашкільної освіти ім. О.Разумкова, неодноразова переможниця обласних та Міжнародних конкурсів. Наймолодший Миколка, сподіваємось, коли підросте, також вразить світ неменшими талантами та здібностями.

Брат Ігор, закінчивши Львівський політехнічний інститут, до виходу на заслужений відпочинок працював у Буцацькій газконторі, братова Галина — у райвиконкомі. Старший племінник Володимир — фармацевт, закінчив Тернопільський медуніверситет. Виграв «Грін-карту», поїхав до США. Але з початком подій на Євромайдані повернувся на Батьківщину, був активним учасником подій Революції Гідності, отримав поранення, а після одужання добровольцем відправився захищати територіальну цілісність України в зоні АТО. Молодший племінник Остап закінчив Одеський юридичний університет і працює в пожежній частині м. Бучача.

І зараз, перебуваючи на заслуженому відпочинку, продовжує освітянську справу — з вересня 2016 працює вихователем-асистентом інклюзивного навчання рідної назавжди школи № 1. На сьогодні загальний педагогічний стаж Вікарчука І.В. становить 42 роки. За багаторічну працю й високий професіоналізм у педагогічній освітній галузі Вікарчуку І.В. присвоєно кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії», старший учитель.

За роки вчительської роботи виховав цілу плеяду відомих людей — почесних громадян нашої держави. Серед випускників Вчителя величезна когорта вчителів, які обрали нелегку вчительську працю. Усього розмаїття професій і не перелічити: Горобчук Анатолій — член Національної спілки краєзнавців, автор книжок, Поліщук Володимир — фотохудожник, лауреат Міжнародних премій, Кирилюк Юрій — благочинний української православної церкви м. Житомира, Деревицький Геннадій — депутат Дніпровської міської ради, Вчерашнюк Лариса — київська поетеса й письменниця, Богодвид Дмитро — генеральний директор ПАТ «Лада-сервіс», Цветков Василь — начальник відділу комп'ютерних систем ВАТ «Бердичівський машинобудівний завод «Прогрес», Онищук Ярослав — начальник Бердичівського ДАІ.

Заслуги Івана Володимировича на педагогічній ниві відмічені багатьма нагородами: Грамотою управління освіти і науки виконкому Бердичівської міської ради «За активну участь у міській педагогічній виставці «Сучасна освіта Бердичева — 2015», Подякою управління освіти і науки виконкому Бердичівської міської ради за якісну і своєчасну підготовку закладу до навчального року, Подякою за професійність і відповідальність під час проведення зовнішнього незалежного оцінювання, Почесною грамотою комітету Житомирської обласної організації профспілки працівників освіти і науки України, Почесною грамотою Центрального комітету Профспілки працівників освіти і науки України. Цей перелік можна ще довго продовжувати. Але найбільшою нагородою для педагога була, є й залишається щира шана, повага від вдячних колег, учнів та їх батьків.

Тож доземний УКЛІН ВАМ УЧИТЕЛЮ!

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ЗУСТРІЧІ

***Анотація.** Видатною постаттю Бердичівщини є виходець із села Маркуші відомий український вчений і історик-джерелознавець кандидат історичних наук Олександр Арефійович Бевзо. Серед його творів особливе місце займає «Львівський літопис та Острозький літописець». Він — автор багатьох статей в Українській Радянській Енциклопедії, упорядник низки колективних праць, зокрема тритомника «Воссоединение Украины с Россией: документы и материалы», у 2-му та 3-му томах якого знаходимо «Словарь малоупотребительных и непонятных слов и выражений».*

***Ключові слова:** видатна постать Бердичівщини, Маркуші, кандидат історичних наук Олександр Арефійович Бевзо.*

Минули 35 роки від того дня, коли не стало відомого українського вченого, історика-джерелознавця, кандидата історичних наук Олександра Арефійовича Бевзо. Це була людина двадцятого століття історичного відтинку, ущерть заповненого так званими революціями та громадянськими війнами і найкривавішою за всі віки так званою «Отечественною» війною.

Бевзо Олександр Арефійович (21.08.1901 – 24.11.1981) – дослідник історії України середніх віків.

Виходець із села Маркуші Бердичівського району, батьки якого були люди освічені, що для їх дітей, очевидно, стало головною рушійною силою у досягненні певної життєвої мети. У батьків була велика, як для села, бібліотека, отже у родині їх панував дух освіти. З приходом до влади більшовиків бібліотека, як і сільська церква були знищені. Проте той дух все ж скеровував нащадків до грамоти, до освіти.

Олександр Арефійович Бевзо один із тих нащадків навчався у чотирикласній церковно-приходській сільській школі і здобув там початкову освіту. Тобто, за дитячого свого віку він уже пережив невдалий перший більшовицький переворот 1905 року, після якої здобув початкову освіту.

З цією людиною я познайомився не випадково. До першої зустрічі я чув про нього від батька, що навчався разом з ним у приходській чотирикласній школі с. Маркуші, тобто це були роки початку двадцятого століття, бо мій покійний батько 1900 року народження, а Олександр Арефійович був його ровесником і однокласником.

Згідно з церковною книгою, у якій значаться записи про народження, сповідання, вінчання та поховання людей маркушівської громади, місцевий

священик наділив народженого батька іменем Арефа, очевидно тієї пори він відзначав якогось релігійного діяча, як це водилося того часу. Проте у рідному селі його звали Ярехта, тому й діти його були Ярехтовичі.

Від батька я отримав номер телефону вченого. Прибувши до Києва, я зателефонував йому додому. Назвав себе та свого батька, пояснив, чому я маю бажання зустрітися з ним, як із земляком, отримав згоду на зустріч і наступного дня я уже розповідав про себе, з якої нагоди прибув і т. п. Адже – земляк, та ще й вчений-історик. Для мене це було важливо.

Олександр Арефійович вельми скупо розповідав про своє життя, був стриманий у висловах. Бо у ті часи земляцтво ще не давало можливості цілковито довіряти при першій зустрічі. Очевидно було, що життєвий досвід підказував йому бути обачним: його вкрадливі погляди на дружину, яка іноді проходила мимо нашого столу, були достатньо красномовні й зрозумілі для мене. Його дружина була вчителька... То були часи так званої повзучої жорстокої брежнєвсько-сусловської ідеології, закостенілої політики та життя взагалі. Радянська школа, програма будь-якого предмету були всуціль заідеологізовані необхідними тоді політичними *ізмами*.

Я розумів його не просто як земляка старшого покоління: ще до зустрічі я знав його як громадянина і вченого, у якого позаду велика дорога. Я не міг відверто розповідати про себе з певних причин, як і він, зустрівши мене вперше у житті. Однак він поставився до моєї особи прихильно і трохи розповів про минуле своє життя. Проте не все було мені ясно із його розповіді. Мій з ним діалог не дав відповіді на чимало запитань. Воно й не дивно, як і того часу я вважав. Адже в ті часи брат братові боявся відкритись, небезпечно було виходити на відверту розмову. Але я зрозумів, що ми обидва скуштували смаленого, хоч і не відали, в кого які були гріхи. Я був молодий, а він — на схилі років людина, досвідчений від життя та своєї науки. Були сторінки суворого аскетизму, розчарувань, безробіття, під час якого доводилося працювати бляхарем, тобто робити покрівлю з бляхи; був і сапером у період Великої світової війни, тобто розмінював поля та дороги, і живим залишився, як на диво, бо кажуть же, що сапер помиляється один раз за усе життя. І з лав комуністичної партії вивільняли і знову приймали, залежно від того, у який бік відхилялася партійна ідеологія. Казав же той дотепний кандидат у члени Компартії, що він відхилявся разом з лінією...

Для такого покарання мала бути вельми важлива причина. Я знаю про це із власного досвіду, а не з оповідок.

Говорив, що в часи хрущовської «відлиги» йому повернули партквиток і відновили на роботі.

Напевно всьому цьому ще слід дати чітке пояснення. Очевидно, з історією України вчений дружив надто справедливо і незначна *помилка* один раз у житті привела би до такого ж кінця, як і сапера.

Олександр Арефійович Бевзо навчався у Інституті народної освіти на факультеті просвіти у м. Києві (1925–1929 роки), де отримав кваліфікацію викладача історико–економічних наук. Від 1947 до 1959 року працював молодшим науковим співробітником відділу археографії, від 1959 до 1963 рік – молодший науковий співробітник відділу допоміжних історичних дисциплін, від 1963 до 1967 рік – молодший науковий співробітник відділу історії міст і сіл УРСР (Йдеться про видання багатотомної «Історії міст і сіл України»), а одночасно від 1963 року – керівник наукового архіву Інституту історії АН УРСР. 1962 року захистив дисертацію на вчене звання кандидата історичних наук за темою «Львівський літопис та Острозький літописець». Основна проблематика досліджень стосувалась питань історії феодалізму періоду другої половини XVI – першої половини XVII століть, а також проблем джерелознавства. Дисертація окремою книгою видавалася двічі: 1970 та 1971 років.

Невизначеними періодами у біографії Олександра Арефійовича є період 1912 – 1925р., тобто після закінчення початкової школи до вступу в Інститут народної освіти; період 1929 – 1947 роки, тобто від закінчення навчання у Інституті народної освіти до початку роботи молодшим науковим співробітником у відділі археографії, але у цей період, очевидно від початку Другої світової війни до її закінчення вчений виконував функції сапера на фронтах.

Вважаю, що докладніше знайомство з життєписом ученого, яке заховане у державних архівах (можливо, досі засекречених), дасть нам нові цікаві сторінки його біографії.

Він – автор багатьох статей в Українській Радянській Енциклопедії, упорядник низки колективних праць, зокрема тритомника «Воссоединение Украины с Россией: документы и материалы» (Йдеться про видання тритомника, збірки документів, присвяченого 300-річчю так званого «возз'єднання» України з Росією, події в яких обіймають чималий період історії і відбувались в часи визвольної війни України проти польського панування) (М., 1953), у 2 – му та 3–му томах якого знаходимо «Словарь малоупотребительных и непонятных слов и выражений», укладений Олександром Бевзо.

Законодавчою основою стала праця вченого «Про правила друкування історичних документів, писаних українською мовою вXVI–XVIIIст.» (Вісник АН УРСР.–1958. – №2).

Для бажаючих більше дізнатися про діяльність історика-джерелознавця, подаю назви його праць:

–Бевзо О. А. Боплан, Гійом Левассер де. (пер. з фр. К. Наукова думка. 1990. – 254 с.).

–Бевзо О. А., Сарбей В. Г. Статистика народного господарства і культури Української РСР. К., 1968.

-Бевзо О. А., Юрченко А. В. Сесія, присвячена 100-річчю з дня народження академіка М. Ф. Біляшівського. К., 1967.

-Бевзо О. А. Федосій Сафонович та його «Кройника» //Український історичний журнал. К., «Наукова думка», 1968, -№8.

-Бевзо О. А. Народа з питань видання пам'яток. Укр. Іст. Журнал. К. «Наукова думка», 1963.

-Бевзо О. А. Республіканська нарада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін. Там же.

-Бевзо О. А. Про правила друкування історичних документів, писаних українською мовою в XVI–XVIII с. //Вісник АН УРСР. – 1958.–№2.

-Бевзо О. А. Словарь малоупотребительных и непонятных слов и выражений в кн.: «Воссоединение Украины с Россией». Т. 2, Т. 3.–М. 1953.

За кілька зустрічей з ученим, істориком-джерелознавцем, я також узнав чимало корисного для себе з історичної тематики та загальних вражень від сучасного життя.

Я не встиг ближче зазнайомитися з ученим, аби знати докладніше його життя як вченого та громадянина, а хотілося б знати його родину, його нащадків, яких я просто не мав нагоди бачити.

Складне життя прожив наш славний земляк! Та все ж залишив по собі праці, про які, я гадаю, має знати кожний Українець.

Хочеться висловити побажання, аби мої земляки прочитали ці рядки. Я думаю, що у Маркушах нині мешкають мої ровесники. Нас навчала у маркушівській школі-семирічці (в ті роки у Маркушах була лише семирічна школа) рідна сестра вченого Софія Арефіївна, а друга сестра Юзя Арефіївна працювала, здається, у сільській раді. Про вчительку, сестру Олександра, я маю найтепліші спогади від самого дитинства.

У історичній праці Олександра Арефійовича «Львівський літопис та Острозький літописець» автор зумів глибоко й правдиво відобразити життя тієї доби.

На полиці моєї домашньої бібліотеки лежить цінний подарунок від Олександра Арефійовича з авторським автографом:

«Вельмишановному Василю Яковичу Семенюку від односельчанина автора книги на добру згадку. 07 квітня 1973 р. м. Київ».

Неможна забувати земляків, де б ти не був, особливо земляків з іменем.

Якось повертався вчений із лікарні, де лікував свої хворі нирки, а це було у листопаді місяці 1981 року, було слизько на дорозі, він посковзнувся, упав і... додому не дійшов. Так сталось, що я вже його не побачив.

1. Вчені Інституту історії України: Біобібліогр. Довід. / Серія «Українські історики». — Вип. 1. — Київ, 1998.

**БЕРДИЧІВСЬКІ «МУЗИЧНІ УНІВЕРСИТЕТИ»
ОПЕРНОГО СПІВАКА ЛЕВІКА С.Ю.**

***Анотація.** В статті розкрито Бердичівський період життя знаменитого Петербурзького співака Сергія Юрійовича Левіка, який майже 14 років прожив в Бердичеві і зазнав безпосереднього впливу оточуючого його середовища. Описано і його подальшн життя в «Північній Пальмірі» вже як оперного співака і музичного діяча.*

***Ключові слова:** Левік, опера, співак, Бердичів, Петербург.*

Сергій Юрійович Левік увійшов в історію російського та радянського музичного театру як талановитий співак — своєрідний інтерпретатор багатьох партій в операх російських і західноєвропейських композиторів-класиків, перекладач-лібретист та музичний письменник [28]. Він пройшов великий, багатий яскравими враженнями трудовий життєвий шлях [1, с. 3].

Народився Левік Сергій Юрійович (Ізраїль Юліанович) 16(28) листопада 1883 р. в м. Біла Церква Київської губернії (нині Київської обл.) [30]. З раннього дитинства дуже любив музику. Але слухати її в Білій Церкві на початку 90-х років ХХ ст., крім гімназії та випадкових духових оркестрів, які інколи проходили по місту, було просто ніде. Ні постійного театру, ні концертів, або хоча б рідких вистав з музикою просто в місті не було. Дуже рідко музику можна було почути в приватних будинках. Але в купців вона була не в моді, інтелігенція була нечисленною, а бідному люду музика була просто не по кишені. І малий Сергій знаходив відраду в бродячих музикантів («угорців»), спів яких нерідко захоплював його своєю душевністю [10, с. 16]. Своє дитяче захоплення бродячими співаками він проніс через всю свою юність [10, с. 17].

З Білої Церкви сім'я Левіків переїхала на постійне проживання в м. Бердичів, коли Сергію ще не було і десяти років. І в 1892-1907 рр. він жив в Бердичеві. Ось тут, саме в Бердичеві, він пройшов своєрідний «музичний університет» [30; 10, с. 18].

Розпочалось все з весільного оркестру. Такі «оркестри» були, звичайно, і в Білій Церкві: одна або дві перших скрипки, контрабас, флейта, валторна або труба та ударник. Але ті оркестри мали обмежений танцювальний репертуар: кадрили, вальс, польку і що небуть сумне, або, навпаки, веселе, явно запозичене в «угорців». Грали здебільшого без нот [10, с. 18].

Зовсім інший вигляд мав оркестр Педуцера в Бердичеві. Саме слово «педуцер» на якомусь музичному жаргоні ніби то означає віртуоз. Бердичівський Педуцер був перш за все відмінним скрипачем, який недурно справлявся з концертами В'єтана, Венявського і іншим досить популярним репертуаром для скрипки. Знав він, очевидно, і інструментовку, так як сам непогано перекладав для свого маленького оркестру популярні музичні твори. Звичайний склад його оркестру включав дванадцять музикантів, для багатих весіль він доводив його до п'ятнадцяти, а для великих «концертів» (під час вечері) на особливо багатих балах і до вісімнадцяти. Не рахуючи творів обох Штраусів і Вальдтейфеля, які він грав навіть під час танців, від нього можна було почути і вальси Чайковського, і перекладені для сольних інструментів оперні арії, і інший серйозний репертуар [10, с. 18-19].

Весільний зал, де оркестр Педуцера виступав в крайньому разі два рази в тиждень, був розташований напроти будинку, в якому жив малий Сергій (Ізраїль — Ізя) Левік. Він залазив в оркестр, влаштувався за спиною барабанщика і просиджував іноді цілими годинами, слухаючи музику і тихенько їй підспівуючи, щоб що небузь запам'ятати. А коли підріс і ходити на чужі бали вже було незручно, то в літні місяці простоював цілими вечорами на вулиці під вікнами залу... Значно пізніше, перебуваючи вже в Києві, де влітку в Купецькому саду щоденно грав симфонічний оркестр під управлінням чеських диригентів Рудольфа Буллеріана та Челанського або фіна Георга Шнеєфогта, він не без задоволення міг констатувати, що добра чверть їх літніх програм йому добре знайома [10, с. 19].

Добрим джерелом музичної освіти виявились також церковні хори та католицькі органні концерти. І в костьолі старовинного Кармелітського монастиря, в якому він вислухав подробиці про вінчання Оноре де Бальзака з панянкою Евеліною Ганською від учасників весілля — старого католицького прелата та міського аптекаря, і в новому костьолі св. Варвари на головній Білопільській вулиці, яка в радянські часи носила назву Курла Лібкнехта, а нині називається Європейською, були досвідчені органісти. Їх репертуар також був різноманітним і, можна сказати, величезним. Тут він вперше почув не лише Баха, Палестрину і багатьох церковних композиторів, але й ім'я популярного оперного композитора Джакомо Пучіні, автора добре відомих опер «Тоска», «Чіо-Чіо-Сан» та багатьох інших [10, с. 19].

А у великому Успенському православному соборі, який був знищений пізніше в 30-х роках ХХ ст. радянською владою під час насадження громадянам атеїстичної свідомості, був солідний хор, який виконував класичну церковну музику, хоча цей храм приваблював майбутнього оперного співака менше всього: там не було ні католицької сумної величі, ні достатньої для нього емоційної музики [10, с. 19-20].

Великий інтерес являли собою дві синагоги. В одній з них, так званій Хоральній, приміщення якої збереглось аж до нашого часу, молитви

виконувались за хоровими партитурами («сидурами») відомих віденських канторів С. Зульцера та А. Дунаєвського. Ці сидури були написані названими канторами на початку минулого століття самостійно, але в сидурі Зульцера траплялись твори, написані для нього Францом Шубертом. Хором Хоральної синагоги керував один з перших випускників Петербурзької консерваторії М.Л. Гейман. Хор співав в загальному дуже сильно, але в душі католицького хору: без великих підйомів, без внутрішнього горіння [10, с. 20].

Зовсім іншу картину мав хор Старомісної синагоги. Цей хор складався з вісімнадцяти-двадцяти осіб, які володіли перш за все першокласними голосами. З багатьох хлопчиків, які співали в цьому хорі, вийшли на кінець оперні артисти, дорослі ж хористи — тенори, баритони і баси — могли б стати такими ж оперними артистами, якби їх не стримували від переходу на сцену релігійні переконання [10, с. 20].

Кантор, «ребе» Нісон Співак, людина років шістдесяти, з мавпоподібним обличчям, в молодості перетрудив горло і назавжди охрип, що не заважало йому співати по три години без втоми. Тембр його голосу не дозволяв визначити, тенор у нього чи баритон, теситурою старий не соромився. Природна музикальність і вогнедишний темперамент, сіючі страх погляди та важка рука, яку він іноді опускав на винуватого хориста навіть під час виконання молитви, надавали його заняттям великий авторитет і підтримували в хорі залізну дисципліну. І невідомо, яким способом йому вдавалось навчити весь хор філірувати та переходити на зовсім повітряне піаніссімо, невідомо, яким способом від видавлював з вісімнадцяти-двадцяти осіб таке форте, якому міг би позаздрити хор втрое більший. Екстатична закоханість в сам процес співу, звичка до безконтрольного натиску приводили до того, що хор іноді починав завищувати тон. Старий тоді вихоплював з кишені маленький камертон, затискав його між зубами, майже втикав після цього в вухо і на протязі двох-трьох тактів, голосно підспівуючи ведучому голосу, вирівнював інтонацію. Обличчя його світлішало, очі починали буквально сяяти, і він переможно оглядав найближчу до нього частину аудиторії... [10, с. 20-21].

Композиції для церковної служби кантор створював сам. Він знав теорію музики і, не задумуючись, перекладав класичні твори (незалежно від їх жанру) для своїх потреб. Так, наприклад, «Марш мілітер» Шуберта виявився цілком придатним для супроводу тори з ковчегу на амвон, квінтет з третього акту «Майстрів співу» Вагнера — для відновлення релігійного настрою після перерви, під час якої увага тих, хто молиться могла просто розсіятись... Як відмічав значно пізніше сам Сергій Левік, дякуючи чотирьом дискантам, які виконували сопранову партію, цей променистий квінтет отримував... містичний окрас.

Мріючи стати хористом і шукаючи шляхи, як схилити батьків дати на це благословення, юний Сергій Левік, почав дружити з хлопчиками із різних

хорів. І з жахом дізнався про ганебні сторінки їх побуту — ганебних не для них, а для суспільства, яке допускало таку дивовижну експлуатацію малолітніх. Він дізнався, що хлопчиків перетворюють в прислугу для жінок регентів, що їх нещадно б'ють під час репетицій — лінійкою або нотними зошитами, що їх дуже погано годують, рідко водять в баню, платять їм лише від двадцяти до п'ятдесяти рублів в рік, одягають в дрантя, не лікують у випадку захворювання і т.д. У відносно кращому положенні були синагогальні хлопчики: кантори їх визначали на кошт до своїх прихожан на один день в тиждень в різні сім'ї. У багатих будинках їх добре годували, а в бідних вимагали послуг: то збігай в лавочку, то напиляй дров або почисти тиждень не чищене взуття для всієї сім'ї...

Попає такий хлопчик і в сім'ю Левіків — добрий, тихий, дуже кмітливий. Він виявився знавцем нот і юний Сергій (Ізраїль — Ізя) Левік почав таємно з ним займатись: хлопчик почав навчати його нотній грамоті, а Сергій його — російській мові. Але кухарка їх видала батькам, які бідному хлопчику дали Сергій старий костюмчик, рубель грошима і заборонили вхід в їх дім... [10, с. 21].

В Бердичеві в ті часи можна було почути багато доброї музики, і не лише в церковних хорах. Адже Бердичів розташовувався на крупному залізничному шляху Київ-Житомир (через Козятин — прямої залізничної колії з Києва на Житомир тоді ще не було) і порівняно часто його відвідували артисти, в тому числі і досить відомі, які прямували з концертами в Житомир і назад в зворотному напрямку, а також по маршруту Київ-Варшава [10, с. 21-22].

Влітку такі гастролі тривали майже безперервно. За декілька років Левік С.Ю. встиг передивитись і багато спектаклів російської драми, і спектаклі українських труп, і вистави передвижник — «заїжджих», як тоді їх називали, оперних антреприз і прослухати чимало знаменитих концертантів.

Вже в 50-60-ті роки ХХ ст. по нашій країні пересувались величезні театральні колективи з прекрасним акторським ансамблем, з декораціями та бутафорією, і кожний периферійний театр мав такі порівняно чудові художні та матеріальні можливості про які в на початку ХХ ст. навіть імператорські театри не завжди могли мріяти, важко собі навіть уявити, як проходили тоді гастрольні спектаклі саме в провінції. Але українські театральні трупи більш-менш пристойно обставляли свої гастролі. В їх складі було по три-чотири відомих і сильних артисти, які становили міцний ансамбль основних ролей. Були випадки, що в одному спектаклі в Бердичеві можна було почути разом навіть усіх братів Тобілевичів (Саксаганського, Садовського і Карпенка-Карого).

Музика до українських спектаклів нерідко компонувалась з того пісенного матеріалу, який завжди можна було вечорами почути серед дівчат, які збирались біля криниці або сільського вітряка. Музиканти здебільшого грали на слух...

Чимало прекрасних хвилин пережив разом з глядачами Сергій Левік на гастрольних спектаклях українського театру в Бердичеві. Скільки чудових вражень, скільки трепетних захоплень закарбувалось в його пам'яті! Скільки було щирого сміху, скільки зворушливих положень на сцені, скільки наївного милування, співчуття і хвилювань він отримав відвідуючи ці спектаклі!

І лише важке враження від побуту українських артистів затьмарювали його спогади [10, с. 22].

Одного разу, коли С. Левіку було років п'ятнадцять, він з групою однолітків в репетиційні години пробрався в сад, в якому «функціонувала» українська трупа. Не встигли вони забратись в самий театр, як до них підійшов дуже гарний чоловік в українському національному костюмі, якого вдень в той час майже ніхто в Бердичеві вже не одягав. В нього були приклеєні вуса, і хлопці відразу здогадались, що це один із артистів [10, с. 22-23].

Уважно усіх оглянувши, він запропонував трьом з них поступити в театр статистами. Пообіцяв платити по десять копійок за вечірній спектакль, а для матері або батькові того, хто боїться вночі після закінчення спектаклю повертатись додому, надавав безкоштовний квиток в театр. Один з хлопців підморгнув їх антрепренеру і почав розхвалювати йому голос Сергія (Ізраїля — Ізі). Той зацікавився і запропонував Сергію поступити в театр на ролі «хлопчиків». Замість того, щоб прослухати його тут же в театрі, запросив його відвідати його на дому. Знаючи наперед, що батьки ніколи не дадуть згоди на його «артистичну діяльність», Сергій все ж таки пообіцяв прийти.

«Спитаєш, де тут палаццо прем'єрів» — сказав він і назвав адресу.

«Палаццо» виявилась низенькою брудною кімнатою на Качанівці, біля самої Гнилоп'яті, площею метрів, мабуть, з двадцять квадратних метрів, з давно не побіленою задимленою стелею, з папером в квартирці замість скла та брудною підлогою. На столі без скатертини на обривках паперу валялись залишки ковбаси, поряд стояла горілка. Страшніше всього, одначе, були постелі: дві залізні койки та дві широкі дерев'яні лави на яких лежали подушки в брудних наволочках та набиті сіном мішки.

На «ліжках» валялись різні упаковані театральні речі, частини театральних костюмів, бутафорські шаблі та рушніці впереміжку з білизною. По кутках стояли пофарбовані яскравою охрою дерев'яні сундучки з висячими замками.

Страшна бідність тягнула з кожної щілини. Це був мікрорайон, де жили бідняки біля брудної покритої пліснявою річки. Театральна трупа була товариством. Спектаклі через малі збори давались не кожного дня. Літо було дощове і збір в сорок-п'ятдесят рублів був просто благом... Добру половину «прем'єрів» в цьому «палаццо» складали, правда, хористи, які отримували, в кращому разі, по 30 рублів в місяць [10, с. 23].

Але й ці бідняки віддавали себе мистецтву цілком і приносили слухачам-глядачам чимало самих реальних радостей [10, с. 23-24].

В порівнянні з українськими пересувні російські та італійські оперні трупи були організовані ще гірше. В складі цих груп переважали або закоренілі халтурники, або недосвідчена молодь. Зустрічались люди з чудовими голосами, але співати вони не уміли. Часто це були люди без елементарних музичних здібностей або відрізнялись іншими недоліками, через які їх на хорошу сцену не пускали. Лише іноді в групі виявлялись все ж таки один-два видатних виконавці.

В оркестрі бувало від дванадцяти до вісімнадцяти музикантів, для яких замовлялись «ущільнені» оркестровки. Піаніст був приречений все життя грати на розстроєних піаніно. Хор в кращому випадку включав десять жінок і шість-сім чоловіків, так що другі голоси майже ніколи не виконувались. Балет складався з однієї-двох жіночих пар. Чоловіків-танцівників в таких трупах взагалі ніколи не було: їх заміняли переодіті дівчата.

Набраний з лісу по сосні склад починав поїздку після однієї репетиції на кожний спектакль. Спектаклів таких бувало від п'яти до десяти в залежності від маршруту. При хороших зборах турне перетворювалось у веселу прогулянку, при поганих — не треба було і старатись... [10, с. 24].

Дякуючи таким передвижним трупам Сергій Левік до свого шістнадцятиріччя прослухав з десяток опер, деякі з них по декілька разів. Очевидно, ця обставина сприяла дуже ранньому розвитку в нього так званого вокального слуху, тобто уваги до емісії звуку, до тембрів його і до чистоти інтонації.

В дев'ять-десять років він вже співав дзвінким, можна сказати, потужним альтом.

Його прохання віддати його в хор неодмінно зустрічали відмову зі сторони батьків, які все дно вчили його співати усе те, що співалось в побуті.

Про свій бердичівський період життя Левік С.Ю. описав в своїй книзі «Записки оперного співака» (1955, 1962) [10].

В 1901-1905 рр. він займався літературною діяльністю. Левік С.Ю. автор перекладів оповідань з французької та німецької мов, які публікувались в газеті «Киевская мысль» [1 с. 5-6; 30].

З 1907 р. Левік С.Ю. навчався співу в Києві на Вищих оперних та драматичних курсах, якими керував відомий оперний співак, один з кращих виконавців драматичних партій тенорового репертуару на російській сцені, перший виконавець партії Ленського та один з кращих інтерпретаторів партій Германа і Отелло М.Є. Медведєв. В 1908 р. Левік С.Ю. вперше виступив в концерті разом з італійськими співаками.

В 1909-1912 рр. — Левік С.Ю. соліст Петербурзького Народного дому (Товариство оперних артистів під управлінням М. Кирикова і М. Циммермана, пізніше М. Фігнера, потім А. Аскаріна). Дебютував в партії Демона — «Демон» А. Рубінштейна. Гастролював в Харкові (1910), Києві, Мінську, Москві, весною 1910 р. в складі групи М.Є. Медведєва в Вільно (нині

Вільнюс), Криму, на Північному Кавказі, осінню 1910 р. — в Гельсінгфорсі (нині Хельсінкі), в 1911 р. — у Воронежі (під управлінням А. Альтшуллера та Г. Шейна). Молодий співак володів гнучким, сильним і гарним баритоном широкого діапазону і тембру та яскравим акторським темпераментом, природженою музичністю та доброю пам'яттю [28; 30; 32].

В театрі Народного дому Левік С.Ю. виконував великий репертуар на якісне оволодіння яким часто просто не вистачало часу. На перших порах молодий артист більше уваги приділяв вокальній, а не вокально-драматичній стороні виконання. Майже усі рецензії 1909-1910 рр. відмічали достоїнства вокаліста та недоліки сценічної інтерпретації. «Він — співак, володіючий досить сильним голосом і багатообіцяючий в майбутньому... Слабким він був з драматичної точки зору», — писав тоді рецензент «Петербуржской газеты» (22 червня 1909 р.). А рецензент «Речи» відмічав: «Гарний голос характерного тембру, особливо в середньому та верхньому регістрі, але як артист і співак він ще перебуває в дитинстві» (9 липня 1909 р.).

Театр не приділяв уваги молодим співакам, їх часто випускали на сцену без репетицій, а іноді, щоб спасти спектакль, доводилось виконувати одночасно дві досить не схожі партії, як Сільвіо і Тоніо («Паяци»), — це випадок про який розповів Левік С.Ю. в своїй книзі «Записки оперного співака». Початкуючий артист не міг не бачити своїх недоліків і не помічати відгуків про свою виконавську діяльність, тому що він сам слухав не лише погано підготовлених співаків, але й великих майстрів, подібних до Шаляпіна [32].

Левік С.Ю. з успіхом виступав в характерно-драматичних партіях. Він перший виконавець партій: Асмодея («Небеса палають»), Клінгзора («Парсіфаль»). Його кращі партії: Демон («Демон» А. Рубінштейна), Кочубей, Фігаро («Севільський цирюльник» Дж. Россіні), Ріголетто, Жермон, Тоніо. Інші партії: Борис Годунов, Рангоні, Владимир Галицький (цю партію підготував за один день), Князь Ігор, Веденецький гість, Єлецький, Томський, Онегін, Роберт («Іоланта»), Мазепа («Мазепа» П. Чайковського), Світліший і Чорт («Черевички»), Віндекс, Іуда, Гарін; Валентин («Фауст»), Амонасро, Граф ді Луна, Ескамілью, Барнаба, Зурга, Нелюско, Невер, Скарпіа, Сільвіо, Шонар («Богема»), Вольфрам, Тельрамунд. Виступав в камерних та симфонічних концертах. З успіхом виконував романси М. Мусоргського [30].

Не дивлячись на репертуарну «всеїдність» в повсякденній виконавчій практиці, все таки у виконанні драматичних, характерних партій він почував себе органічніше та природніше, ніж в партіях чисто ліричного плану [28].

«З виключним проникненням веде Левік роль Демона в знаменитій опері А. Рубінштейна і вже тепер проявляє глибоке знання сцени. Вчора він вперше виступив в ролі Ріголетто. Його повністю заслужений тріумф підтвердив, що в нього і міцний, красивого тембру голос і дуже сильна драматична гра», — писала французька газета «Фігаро» 7 липня 1909 р. [1, с.

4]. До речі, життя автора опери, композитора Антона Рубінштейна, засновника консерваторії в Санкт-Петербурзі, також міцно пов'язане з Бердичевом — адже саме тут, 25 липня 1831 р. 35 членів родини Рубінштейн, починаючи з діда, а також включаючи батька маленького Антона, самого Антона та інших родичів були охрещені в Свято-Миколаївському храмі Бердичева та прийняли православ'я [31].

З відкриттям в 1912 р. в Петербурзі Театру музичної драми, яким керував І.М. Лапицький, Левік С.Ю. вступив до складу його трупи і став одним з ведучих солістів. Тут він створив кращі свої партії — Бекмесера («Мейстерзінгери» Р. Вагнера), Клінгзора («Парсіфаль» Р. Вагнера), Дапертутто і Міракля («Казки Гофмана» Ж. Оффенбаха), Шонара («Богема» Джакомо Пучіні). Культурне та творче середовище театру допомогло артисту розвинути все краще, що він здобув за попередні роки. Видатний радянський музикознавець, член-кореспондент Академії наук, тонкий та вимогливий критик А.В. Оссовський дав високу оцінку Левіку як оперного співака. «Діяльність С.Ю. Левіка, — писав він, — відбувалась на моїх очах, починаючи з 1909 року, часу перших рішучих успіхів його в якості оперного співака-актора. Ця сторона багатогранної натури С.Ю. Левіка розгорнулася зі всією яскравістю в усій індивідуальній своєрідності в роки його роботи в Музичній драмі. Новим, глибоко оригінальним творчим толкуванням ряду створених ним образів в операх самого різного стилю С.Ю. Левік сміливо ламав оперні штампи і утверджував [...] здорові початки реалізму, драматичної дійсності, філософського осмислення трактовки оперних партій, які перетворились у його виконанні в істинно драматичні ролі. Надзвичайно колоритно і гостро, з тонкою психологічною осмисленістю створений ним образ Бекмесера в «Мейстерзінгерах» Вагнера може бути зарахованим до самих цінних досягнень російських оперних співаків» [1, с. 5]. Досягнення виконання артистом ролі Бекмесера одноголосно признали і німецькі рецензенти, які строго слідували за нерушимістю вагнеровських традицій. «Вище всіх — Левік, який створив таку характерну фігуру, яку в такій закінченій формі важко побачити і на Заході: в ній усе ідеально — голос, фігура, поведінка», — відмічала німецька «Санкт-Петербурзька газета» [32]. Репертуар співака включав 35 партій [6].

Двічі Левік С.Ю. свідомо уникав можливості вступу на так звану казенну сцену (імператорські театри), настирливо відхиляючи вимогу адміністрації прийняти православ'я, що було неодмінною умовою служби в придворному відомстві [1, с. 4].

Е. Старк писав в газеті «Петроградский курьер» 17 січня 1915 р. про виступ Левіка С.Ю. в партії Тоніо («Паяци») в Театрі музичної драми: «І ось що значить мистецтво музично-драматичного фразування... п. Левік, наділений виключною музичністю, віртуозно передаючий усі відтінки музичної мови, так виконав «Пролог», що захопив весь зал» [1, с. 4; 6].

Партнерами Левіка С.Ю. в оперному співі найчастіше були: А. Белянін, М. Веселовська, А. Дідур, К. Ісаченко, Л. Климентьєв, В. Куза, М. Кузнєцова-Бенуа, Л. Липковська, А. Мозжухін, Д. Смирнов, Н. Фігнер, Ф. Шаляпін [6].

Талант оперного співака високо цінували Ф. Блуменфельд, А. Глазунов, В. Дранишников, І. Єршов, В. Каратигін, В. Коломийцов, Е. Купер, І. Лапицький, Н. Малько [6].

З середини 1910-х рр. він перекладав віршовані тексти вокальних творів італійських, французьких та німецьких композиторів, в тому числі переклав на російську мову більше 70-ти лібрето опер і оперет, в тому числі «Вільгельм Телль», «Сила долі», «Сіцилійська вечірня», «Бал-маскарад», «Отелло», «Трубадур» і «Дон Карлос» Дж. Верді, «Турандот» Дж. Пуччіні, «Саломея» Р. Штрауса, оперети «Казки Гофмана» Ж-Оффенбаха, ораторії І. Гайдна, Г.Ф. Генделя, Г. Берліоза, а також численні романси зарубіжних композиторів. Він автор лібрето «Сірано де Бержерак» Б. Астаф'єва та «Світанок» Д. Френкеля [6; 28; 30].

Неодноразово в 1910-1913 рр. записувався на грампластинки (біля 60-ти творів) під псевдонімом «Юліанов» в Петербурзі («Лиріфон», 1910; «Пате», 1911, 1913; «Орфейон», 1911; РАОГ, 1912; «Зонофон», 1912). З 1913 р. публікував свої рецензії в періодичній пресі [6; 30].

У московському «Віснику театру» від 25 листопада 1919 р. вміщено відгук про першу після революції 1917 р. постановку в Петрограді вагнеровських «Мейстерзінгерів». В ньому написано: «Зате блиснуло яскравим світлом мистецтво С. Левіка, чудово виконуючого всю партію Бекмесера» [1, с. 4].

З 1917 р. — член правління Спілки сцен, діячів, а також член правління видовищних підприємств. Був одним з організаторів професійної спілки працівників мистецтв. В 1921-1922 рр. — він редактор журналу «Вестник театра и искусств» [30].

Левік С.Ю. рідко виступав в камерних концертах, але й тут його мистецтво відмічалось з великою похвалою. Так, наприклад, у відгуку М.М. Стрельникова в журналі «Життя мистецтва» (1923, № 4) про, присвячений т творчості Моцарта, написано наступне: «Цей вечір був цікавим за виступом рідкого в останній час гостя концертних естрад С. Левіка, але в попередні роки добре відомого за виступами в Музичній драмі, — майже кращим російським Бекмесером, чудовим Кочубеєм. Виконання ним декількох арій з «Дон-Жуана» і «Весілля Фігаро» виділило і якості його як співака в умовах камерного виконання, а прекрасна дикція і чутке оволодіння моцартовським стилем, разом з тактичною жартівливою характеристикою виконаного, зробили його в моцартовській програмі тим, що англійці називають «справжня людина на справжньому місці» [1, с. 4-5].

В 1923 р. через хворобу змушений був піти зі сцени [30], але саме в цей час в повній мірі проявився його організаторський талант [28].

В роки першої світової війни був членом громадської організації Спілка міст, пізніше за дорученням М. Урицького виїздив в Копенгаген для покращення справи в допомозі радянським військовополоненим і підготовки їх до реєвакуації в СРСР [6].

З 1922 р. він очолював Комісію по допомозі безробітним [28].

В 1926 р. був обраний членом правління Ленінградського товариства драматичних та музичних письменників, яке об'єднувало драматургів, поетів, композиторів, і разом з А.К. Глазуновим, а потім П.Є. Щеголевым керував ним до 1930 р. В 1929-1939 рр., вільно ще з юнацьких років володіючи декількома іноземними мовами, працював кореспондентом в СРСР французького музичного журналу «LeMenestrel». Вів активну громадську роботу. В 1938-1939 рр. викладав сценічне мистецтво в Ленінградській консерваторії [28; 30]. Брав активну участь в діяльності Ленінградського відділу Спілки композиторів СРСР. В 1942-1944 рр. завідував видавництвом Узбецького музичного фонду [1, с. 6-7; 6].

Залишивши сцену, Левік С.Ю. не розстався ні з мистецтвом взагалі, ні з самим оперним театром зокрема. З юності вивчаючи літературу та іноземні мови, техніку еквіритмічного перекладу текстів вокальних творів, він різносторонньо проявив себе як літератор і талановитий музичний письменник. Важливий внесок в музичну науку внесли статті і дослідження Левіка С.Ю., присвячені питанням вокального мистецтва та суміжним проблемам, які були опубліковані в музичних журналах в 1923-1960 рр., а саме: «Вокальне мистецтво у Франції» [7; 8], «Оперний переклад. Його практика і техніка» [16], «Про камерний спів» [14], «Пам'яті М.А. Біхтера» [17], «Шаляпін» [26], «Шаляпін на концертній естраді» [25], «Російський співак Микола Фігнер» [19], Софія Преображенська [20; 21], Іван Єршов [11], «Опери Вагнера на петербурзькій сцені» [15], «Іоакім Тартаков» [12], «Передмова до «Листків з книги спогадів» М.А. Біхтера» [18], «Зустріч Вагнера і Россіні» [9], «Фелія Литвін» [23], «Бесіда з Шаляпіним» [5], «М.К. Печковський» [13], «Федір Шаляпін» [22].

Велику зацікавленість у спеціалістів та любителів музики викликала поява його книги «Записки оперного співака. З історії російської оперної сцени» (1955, 1962). В ній подана широка картина музично-театрального життя в Росії кінця ХІХ — початку ХХ століття. Відмінна пам'ять автора, гостра спостережливість, уміння підходити аналітично до різних явищ мистецтва визначили достоїнства цієї книги [28; 30].

Перше видання книги було випущено ще в 1955 р. Тираж книги швидко розійшовся і через декілька місяців після виходу книга стала бібліографічною рідкістю. У видавництво та на адресу автора надійшло чимало листів від театральних діячів, співаків, робітників, службовців, студентів, воїнів Радянської Армії, школярів з численними відгуками, як позитивними, так і

критичними, з проханнями про здійснення перевидання книги. Відгуки на неї приходили і з-за кордону [1, с. 3].

Позитивні відгуки на книгу «Записки оперного співака» в періодичній пресі [27], наукових журналах [2; 4] та книгах [3] свідчать про велике значення цієї книги для науковців та широкої громадськості.

Наступна книга Левіка С.Ю. «Чверть віку в опері» (1970) продовжила першу і містить розповідь про найбільш значні події в творчому житті співака, його театральних спостереженнях, про зустрічі з чудовими людьми. Основна частина книги присвячена явищам, мало висвітленим в науковій літературі — початковому періоду історії радянського театру. Широта мислення, розумно і тонко написані численні літературні портрети «з натури» російських оперних діячів, ясний погляд на шляхи розвитку оперного театру — все це робить книги Левіка С.Ю. цінними і цікавими для широкого кола читачів [24; 28; 30].

Помер Левік Сергій Юрійович 5 вересня 1967 р. в Ленінграді (нині Санкт-Петербург) [29; 30].

1. Богданов-Березовский В. О «Записках оперного певца» // Левик С.Ю. Записки оперного певца. Изд. 2-е, перераб. и доп. — Москва : Искусство, 1962. — С. 3-12.
2. Гозенпуд А.А. Воспоминания С.Ю. Левика // Советская музыка. — 1969. — № 9. — С. 81-91.
3. Гозенпуд А.А. Русский оперный театр между двух революций. 1905-1917. — Ленинград, 1975. — С. 315, 317-319.
4. Должанский А., Сохор А. С.Ю. Левик // Советская музыка. — 1963. — № 12. — С. 137-138.
5. Левик С.Ю. Беседа с Шаляпиным // Советская музыка. — 1966. — № 7. — С. 84-86.
6. Левик С.Ю. Биография. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.biografija.ru/biography/levik-sergej-jurevich.htm>
7. Левик С.Ю. Вокальное искусство во Франции // Жизнь искусства. — 1923. — № 5. — С. 12-13.
8. Левик С.Ю. Вокальное искусство во Франции // Жизнь искусства. — 1923. — № 8.
9. Левик С.Ю. Встреча Вагнера и Россини // Советская музыка. — 1954. — № 10. — С. 90-94.
10. Левик С.Ю. Записки оперного певца. Изд. 2-е, перераб. и доп. — Москва : Искусство, 1962. — 713 с.
11. Левик С.Ю. Иван Ершов // Советская музыка. — 1957. — № 12. — С. 87-90.
12. Левик С.Ю. Иоаким Тартаков // Советская музыка. — 1959. — № 2. — С. 131-133.

13. Левик С.Ю. Н.К. Печковский // Музыкальная жизнь. — 1967. — № 5. — С. 24.
14. Левик С.Ю. О камерном пении // Советская музыка. — 1948. — № 6. — С. 64-65.
15. Левик С.Ю. Оперы Вагнера на петербургской сцене // Советская музыка. — 1958. — № 2. — С. 61-66.
16. Левик С.Ю. Оперный перевод: Его практика и техника // Труды Ленинградского научно-исследовательского института театра и музыки. — Ленинград, 1945.
17. Левик С.Ю. Памяти М.А. Бихтера // Советская музыка. — 1948. — № 3. — С. 63-65.
18. Левик С.Ю. Предисловие к «Листкам из книги воспоминаний» М.А. Бихтера // Советская музыка. — 1959. — № 9. — С. 122.
19. Левик С.Ю. Русский певец Николай Фигнер // Советская музыка. — 1957. — № 3. — С. 97-99.
20. Левик С.Ю. Софья Преображенская // Советская музыка. — 1957. — № 8. — С. 110-113.
21. Левик С.Ю. Софья Преображенская // Музыкальная жизнь. — 1966. — № 20. — С. 20-21, 24.
22. Левик С.Ю. Федор Шаляпин // Музыкальная жизнь. — 1970. — № 3. — С. 20-22.
23. Левик С.Ю. Фелия Литвин // Советская музыка. — 1960. — № 6. — С. 130-134.
24. Левик С.Ю. Четверть века в опере. — Москва, 1970.
25. Левик С.Ю. Шаляпин на концертной эстраде // Советская музыка. — 1950. — № 2. — С. 76-79.
26. Левик С.Ю. Шаляпин (страницы из книги «Глазами и ушами певца» // Советская музыка. — 1948. — № 10. — С. 36-41.
27. Островский Б. Записки оперного певца // Вечерний Ленинград. — 1956. — 17 августа.
28. Рябова И. Левик С.Ю. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ale07.ru/music/notes/song/muzlit/ezhegodnik/1983/november_28.htm
29. С.Ю. Левик. Памяти ушедших // Советская музыка. — 1967. — № 12. — С. 159.
30. Скавронський П. Митці Бердичева: Левік Сергій Юрійович // Бердичів. — 2016. — № 28. — 14 липня. — С. 1.
31. Скавронський П. Митці Бердичева: Рубінштейн Антон Григорович // Бердичів. — 2016. — № 19. — 12 травня. — С. 1.
32. Четверть века в опере. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://acmusic.ru/chetvert-veka-v-opere-levik/s-yu-levik-chetvert-veka-v-opere/>

КАНЧУРА В. Ю.
(м. Любар, Житомирська обл.)

**КРАЄЗНАВЕЦЬ, ЕНТУЗІАСТ, ПОДВИЖНИК МУЗЕЙНОЇ
СПРАВИ
(Пам'яті С.А. Липка).**

Анотація. Стаття присвячена життю та діяльності одного із зачинателів краєзнавчого руху на Житомирщині, організатора та натхненника створення Любарського історико-краєзнавчого музею Липка Сергія Андрійовича.

Ключові слова: краєзнавство, С.А. Липко, Любарський історико-краєзнавчий музей, Болохів, Любар, археологія.

Серед плеяди старшого покоління краєзнавців, учених, організаторів краєзнавчого руху на Житомирщині було чимало яскравих особистостей. Серед них і уродженець Любарщини Липко Сергій Андрійович. Народився 20 травня 1931 року в с. Стрижівка Любарського району в сім'ї колгоспників. В 1938 р. пішов навчатися в перший клас Стрижівської неповно-середньої школи, після її закінчення навчався у Любарській середній школі, яку закінчив в 1947 р.

В 1950 р. поступає на навчання в Чернівецький державний університет на факультет біології, який закінчує з відзнакою в 1955 році. Сергій бере живу участь у науково-студентському товаристві факультету, проявляє активність на засіданнях обласного літературного об'єднання[1, с. 3].

Коли починався новий семестр чи учбовий рік Липко кожен раз заходив в комітет комсомолу з комсомольською путівкою, в якій завжди була занесена подяка директора школи, секретаря райкому комсомолу за прочитані під час канікул лекції, за організацію біологічного кабінету в школі, за роботу з учнями тощо [1, с. 3]. Трудову діяльність почав вчителем біології Новолюбарської с/ш. В 1961 р. переходить працювати вчителем хімії і вихователем в школу-інтернат. Після 1961 року і до самої смерті у 1991 р. працював у Любарській середній школі № 1.

Типова біографія дитини війни. Школа, університет, робота (знову школа). Тепер уже у ролі вчителя хімії та біології. В далекому 1955 році розпочав він свою педагогічну діяльність. І вже у тому ж році у Любарській середній школі почав діяти шкільний краєзнавчий гурток (спочатку він носив назву «гурток юних археологів». На цій ниві Сергій Андрійович не був одинаком. В Житомирському музеї розпочав свою наукову діяльність його товариш, випускник історичного факультету Чернівецького університету І.С.

Винокур, згодом відомий археолог, академік. Налагодив він зв'язки з юними краєзнавцями із Бердичева, зі Слободищ (керівник Г.Г. Богун).[2, с. 161-162.] Навколо них згуртувалися студенти, вчителі, учні, які вивчали історію своїх сіл, містечок, районів та усієї Житомирщини, сусідніх областей. З'явилося багато знахідок, публікацій у місцевій пресі. Сергій Андрійович розумів, що в районі має бути центр, навколо якого розгортатиметься ця робота. Так виникла ідея створення Любарського районного музею. До цього необхідно було докласти значних організаторських зусиль. Але ентузіастам це вдалося.

За дорученням активу краєзнавців Любара Липко порушив перед райкомом партії і райвиконкомом питання про створення в Любарі краєзнавчого музею. Райвиконком у серпні 1959 р. прийняв рішення створити в Любарі, в одній з найкращих кімнат новозбудованого Будинку культури музей на громадських засадах. На тому ж засіданні із складу активу краєзнавців було затверджено ініціативну Раду по створенню музею.

Райвиконком зобов'язав колгоспи і промислові підприємства за рахунок коштів культурфондів переказувати у розпорядження ініціативної Ради по 100 крб. (старими грішми) для придбання рамок, фотоматеріалів, скла та інших матеріалів. Ініціативна Рада звернулася до усіх трудящих району з листівкою: «Яку Ви взяли участь у створенні музею?», підготувала і надрукувала у місцевій друкарні для керівників краєзнавчих гуртків методичний посібник-плакат «Вивчайте наш любий рідний край».[1, с.4-7]

Ентузіасти збирали матеріали, налагоджували зв'язки з дослідницькими центрами, археологами, які досліджували наш край (докторами історичних наук П.О. Раппопортом, М.О. Тихановою, І.П. Русановою).

Так постав у районі історико-краєзнавчий музей. Сергій Андрійович був одним із засновників нашого Товариства дослідників Волині, його активним членом. У його доробку археологічні дослідження древньоруського міста Болохів. Йому належить гіпотеза про локалізацію цього міста на території сучасного Любара. Він співпрацював з комісією по написанню енциклопедичного видання «Історія міст і сіл України». Стаття, що присвячена Любару в цій енциклопедії, належить саме Сергію Андрійовичу [3, с. 389-397]. Його роботи друкують солідні наукові часописи, такі як «Український Історичний журнал» «Археологія». Він розробив облікові картки для інституту археології: «Археологічні пам'ятки Любара та його околиць у верхів'ї Случа». Сергій Андрійович цікавився рухом декабристів, був ініціатором спорудження пам'ятника декабристам у Любарі

Він був активним учасником громадського життя району. Очолював археологічну секцію товариства охорони пам'ятників, працював у атеїстичній секції товариства «Знання». Ентузіаст-краєзнавець, він створив наш музей, практично, самотужки. Все життя присвятив дослідженню історії рідного краю, збору документів, свідчень та предметів старовини, які склали основу

фондів музею. А ще він писав вірші і збирав матеріали до написання великої книги про уродженця Любара, відомого більшовика Волдарського (Гольдштейна).

Сергій Андрійович був удостоєний звання «Відмінник освіти», нагороджений багатьма грамотами.

До останнього дня він працював на ниві сіячів розумного, доброго, вічного.

Ось короткий перелік самих відомих і значущих краєзнавчих опублікованих робіт С.А. Липка: «Паролем була пісня» (не датована – до 1977 р.); «Пам'ятник у Любарі» (не датована); «У боях за Прибалтику. Подвиг сапера» (Радянська Житомирщина – не датована); «Відвага» (Вочевидь, Радянська Житомирщина – не датована); «Делегат XVII з'їзду ЛКСМУ. Крізь борню» (не датована); «Нескорена» (Радянська Житомирщина – не датована); «Римські монети у верхів'ї Случі» (не датована - до 1977 р.); «Справи гуртківців» (Тематична сторінка з досвіду роботи вчителя хімії Липка С.А., Заповіти Ілліча – не датована); «Богдан Хмельницький в Любарі» (Заповіти Ілліча – не датована); «Матрос з Кронштадта — більшовицький агітатор не Волині» (Український історичний журнал. — 1960, — № 11. — С. 116-118); «Вивчайте рідний край. Любар в XVII-XVIII століттях» (Колгоспне життя. — 1960. — 22 листопада); «Як виник Любар» (Колгоспне життя. — 1960. — 25 жовтня); «Облікові картки на археологічні пам'ятки верхів'я басейну Случі в околицях Любара» (Київ, 1960); «Любар» (Радянська Житомирщина. — 1961. — 25 квітня); «Місто на Случі. До історії міст і сіл Української СРСР» (Червоний прапор. — Любар, Дзержинського району. — 1963. — 12,17, 21 грудня); «Люби, вивчай свій рідний край» (Червоний прапор. — 1963. — 26 листопада); «Історія міста Любара» (Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. — 1963. — № 5. — С. 10-13); «Краєзнавці збирають археологічний матеріал» (Український історичний журнал. — 1963. — № 3. — С. 157-158.); «Вивчаємо історію рідного краю» (Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР, 1963, – №2. – С. 35–38); «Створимо історію наших сіл» (Радянська Житомирщина, 1963 – 3 січня); «Люби і знай свій рідний край: про краєзнавчий гурток Любарської школи-інтернату» (Радянська Житомирщина, 1964, – 20 травня); «Ентузіасти-краєзнавці (про Липка С. А.)» (Радянська Житомирщина, 1964, — 12 травня); «До останнього подиху» (Радянська Житомирщина, 1965, – 26 грудня); «Викликаю вогонь на себе» (Радянська Житомирщина, 1965, – 19 грудня); «Мотовилівка» (Заповіти Ілліча, 1966, – 12, 15 листопада); «Старожитності Любара та його околиць» (Заповіти Ілліча, – 1969, 27 вересня); «Археологічна розвідка давньоруського міста Болохова» (Археологія, 1970); «Де був древній Болохів?» (Український історичний журнал, 1971, – №4. – С. 99–105); «Мегалітичний глечик із села Глезне Житомирської області» (Заповіти Ілліча, 1972, – 29 липня); «Любар» (Історія міст і сіл УРСР: Житомирська область. –

К.:1973. – С. 389-397); «Археологічна розвідка давньоруського міста Болохов» (Археологія, 1973, – № 12. – С. 95–98); «З історії заснування міста Острополь» (Український історичний журнал, 1973, – №3, – С. 112–115); «Повстання, тільки повстання!» (Заповіти Ілліча, 1975); «Нотатки з республіканського зльоту юних геологів» (Заповіти Ілліча, 1982, – 17 липня); «Старожитності верхів'я річки Случ (Матеріал до археологічної карти)» (Археологія – 1982, – № 4. – С. 83–93); «Де народився Володарський?» (Радянська Житомирщина, 1986, – 2 лютого); «Де народився Володарський?» (Советіш гейм ланд, 1989, – № 2. — мовою ідіш); «Він звільняв наші села» (Заповіти Ілліча, 1991, – 19 листопада); «Перший горщик» (Заповіти Ілліча, 1991, – 27 липня); «Нашадки індоєвропейців» (Заповіти Ілліча, 1991, – 19 квітня); «Болохов» (Заповіти Ілліча, 1991, – №№ 87, 90. — 1992, - 14 січня).

1. Липко С.А. Зібрані твори / Упоряд. В.Ю. Канчура. — Житомир : ПП Хоровський, 2008. — 81 с.
2. Костриця М.Ю. Товарство дослідників Волині: Історія, діяльність, постаті / М.Ю. Костриця. — Житомир : МАК, 2001. — 359 с.
3. Липко С.А. Любар / С.А. Липко. // Історія міст і сіл УРСР : Житомирська область. — Київ, 1973. — С. 389-397.

УДК 908

СКАВРОНСЬКИЙ П.С.
(*м. Бердичів, Житомирська обл.*)

ВИПУСКНИК БЕРДИЧІВСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ ПІДКОРИВ НЕ ЛИШЕ МОСКВУ...

***Анотація.** В статті розкритий короткий життєвий шлях відомого молодого московського художника Г.І. Лисака, який навчався в свій час в Бердичівській художній школі і досяг значних успіхів в мистецтві.*

***Ключові слова:** Лисак, художник, виставка, галерея, Бердичів, Москва.*

Лисак Геннадій Ігорович народився 28 грудня 1967 р. в м. Козятин Вінницької обл. З 1974 по 1980 р. навчався в Козятинській школі. Згодом переїхав з батьком на проживання в м. Бердичів Житомирської обл. 8 грудня 1980 р. був прийнятий на навчання в 6-й клас середньої школи № 2 м. Бердичева, а 26 червня 1985 р. закінчив 10-й клас цієї ж школи та отримав атестат про середню освіту. Одночасно з навчанням в основній загальноосвітній школі вчився також і в Бердичівській дитячій художній школі, адже ще в шкільні роки проявив хист до малювання. Його вчителями в художній школі були С.І. Гедзь, В.Й. Ковальчук та директор художньої школи М.С. Яцюк.

Після закінчення школи поступив на навчання у Владикавказьке вище військово-училище внутрішніх військ, яке закінчив у 1990 р. Власне малювати почав в Сумгаїті. «Мені виповнилось тоді двадцять», — говорить Геннадій Лисак про той час, коли разом з товаришами, курсантами училища внутрішніх військ, опинились в перші чорні дні війни, на початку літа 1987 р. на Закавказзі. Вони жили на злітній полосі аеродрому. Спали під відкритим небом, на бронетехніці. І тут вони вперше побачили кров, смерть і обличчя людей, які були перекошені злобою і ненавистю. А у вільний час між кошмарами війни і сном він вирізував із ватману невеликі квадратики і малював фантастичні сюжети. «Хлопцям подобалось» — розповідає Геннадій. Їм, дев'ятнадцятилітнім, треба було хоч чимось відволіктись, відійти від тієї бездни в яку їм довелось заглянути. Взагалі то за його плечами вже була дитяча художня школа і бездоганна техніка рисунку. І невідомо від якої іскри в душі він став в свій час курсантом. А довгими місяцями до цих подій він навіть не згадував про малювання. А афішувати свої мистецькі здібності не став. А після Сумгаїта якось само по собі все сталося. Повернулись курсанти в училище і викладач філософії зацікавився талановитим курсантом, підтримав, організував виставку його робіт. Після випуску і розподілу служив у військовій частині, командир якої, побачивши його малюнки, приніс і подарував йому дитячий набір фарб [9].

В даний час Г.І. Лисак живе і працює в Москві (Російська Федерація). Він член Творчої Спільки Художників Росії та Міжнародної Федерації Художників. Він — майор у відставці, який прослужив у внутрішніх військах більше тринадцяти років. В його живописі одночасно і паралельно існує декілька творчих напрямків: містико-релігійний символізм, пейзаж, натюрморт, анімалістичний імпресіонізм і абстракціонізм. Найбільш відомі роботи Геннадія Лисака присвячені неприборканій енергії падаючої води. Найбільші водоспади планети, які вражають своєю величчю, на декілька років стали основним мотивом його творчості. Художник багато мандрував і свої враження від побаченого часто втілював в картини. Таким чином були створені серії його робіт: «Австрійський цикл», «Великі водоспади планети», «Гірські пейзажі Центральної Азії» «Єгипетські замальовки», «Морські пейзажі» «Пейзажі Криму», «Підмосковні мотиви», «Флорентійські етюди» [1].

В творчій біографії Геннадія Лисака участь в більш ніж тридцяти виставках професійних художників і майже в двадцяти персональних виставках в Росії та за кордоном [1].

В 1988 р. він брав участь у виставці графічних робіт в Будинку офіцерів м. Орджонікідзе (нині м. Владикавказ, Російська Федерація), у 1991 р. — учасник Всесоюзної виставки самодіяльних художників Міністерства внутрішніх справ СРСР в Центральному Будинку Художника у Москві (Російська Федерація), у 1992 р. — учасник виставки, присвяченої Дню міліції,

на Виставці Досягнень Народного Господарства у Москві (Російська Федерація), у листопаді 1992 р. — учасник виставки «Захисникам правопорядку присвячується» у виставковому залі на Кузнецькому мосту у Москві (Російська Федерація), у 1993 р. — експонував персональну виставку в Центральному Будинку працівників мистецтва у Москві (Російська Федерація) [2].

В журналі «Наука и религия» (№ 5, 1993) було опубліковано фотознімки картин Геннадія Лисака «Шлях до храму» (1993), «Молитва» (1993), «Чаша Грааля» (1993) [6].

У 1994 р. — мав персональну виставку в Будинку офіцерів м. Реутов (Російська Федерація), у 1994 р. — учасник виставки «Космос російської душі» в Кремлівському Палаці З'їздів у Москві (Російська Федерація), у 1994 р. — мав персональну вставку в картинній галереї «Варшавка» у Москві (Російська Федерація), у 1994 р. — учасник виставки, присвяченій Міжнародному конгресу астронавтів в Державному Центральному Концертному Залі «Росія» та Гуманітарній Академії Наук [2].

На Всесвітньому Конгресі Астронавтів в 1994 р. Г.І. Лисак був нагороджений дипломом за оригінальні фантастичні сюжети. Уся творча спадщина художника своєю суттю є шляхом його духовних пошуків. «Лише незначній частині роду людського і лише іноді вдається відмовитися від суєти цього світу і відчути себе нескінченно малою часткою вселенського Макрокосмосу, — розмірковував художник. — Але наша тілесна обмеженість зовсім не означає обмеженість духовну і творчу. Промислом Вищих Сил в кожне людське ество вкладено потужний духовний початок. Різні люди в різній степені відчули та розвинули його в собі» [5; 6].

Художник не любить докладно говорити про свої картини. Але про свій тернистий творчий шлях митця та своє життєве кредо художника він розповів в публікації «Погляд з самотності», яка побачила світ в журналі «Наука і релігія» ще в далекому вже для нас в даний час 1993 р. Він тоді писав: «Благо велике, коли на життєвому шляху людини, яка страждально шукає своє місце в житті, судилося не лише почути поклик своєї душі, але й зустріти наставника, батька духовного. І ті, з ким це сталося, хто рахує, що обраний, вже не має права мовчати. Мова звернення до людей у кожного своя, в залежності від Богом даних духовних можливостей. Але обрана стежка рідко протоптана, вона ховається в нетрях буття, в неї численні відгалуження — часто утопаних навіть краще. І щоб не помилитись, необхідно вірити своєму серцю, необхідно не зрадити себе з самого початку, не захопитись гонитвою за грішми і славою, адже ці спокуси величезні. Вони якщо і не приведуть до загибелі, то стануть важким тягарем на шляху до Храму» [6].

Що ж стосується образів зображених на картинах, за допомогою яких художник робить спробу вплинути на думки, почуття та емоції людей, що роздивляються його полотна, то Геннадій Лисак особисто ніколи не розкриває

їх зміст. Він ратує за те, щоб зберігалась безпосередність самого сприйняття, щоб він і його особисте світосприйняття, яке передане на картині, не стояло між глядачем і картиною. Адже процес спілкування глядача з картиною глибоко особистісний, навіть суто інтимний, вважає митець [6].

Поступово Геннадій Лисак ставав все більш відомим і дивовижним чином втілював своє художнє кредо і в пейзажі, і в, здавалось би, досить реалістичних творчих напрямках — «зупинена мить» і вічність відчувається в роботі 2008 р. «Хальштадт» (п'ятитисячолітнього віку древнє поселення людини на соляних копальнях з середньовіковою капелою Святого Михаеля), і в образах тварин, виконаних в змішаній техніці об'ємно-фактурного живопису — з цього циклу картина 2005 р. «Сонячний слон» [7].

Коли дивишся на картини Геннадія Лисака, то забуваєш, що він не «просто художник», який все своє життя професійно зайнятий живописом, а армійський офіцер. І створює свої художні образи, які зачіпають серця тисяч людей, не дякуючи, а в багатьох випадках всупереч оточуючої його дійсності і всупереч багатьом обставинам, які не завжди сприяють до лірики [8].

На картині Г.І. Лисака «Сирена», як символ променистого щастя та живої енергії зображена морська діва, яка з'явилась до нас з глибини життя лише на мить, що залишиться в нашому серці назавжди. І звучить музика моря і спів сирен подібно до голосу любимої і дорогої кожному істоти — виникає в душі захоплюючий, трепетний і бурний стан захвату й розчуленості. Такий стан душі здатний занурити нас в безодню щастя, покриваючи сонячною піною і зриваючи вуаль буденності [8].

На обкладинці журналу «Наука и религия» (№ 1, 1995) було опубліковано фотознімок картини Геннадія Лисака «Зберігач вічності» [11]. А в жовтневому номері цього ж журналу (№ 10, 1995) фотознімок картини «Острови марень».

У 1995 р. — пройшла персональна виставка в Посольстві України в Москві (Російська Федерація), 1996 р. — відбулась персональна виставка в картинній галереї «Богородське» у Москві (Російська Федерація).

В журналі «Техника мододежи» (№ 8, 1997) були опубліковані фотознімки картин Геннадія Лисака «Вершники долини туманів» (1991), «Політ ангелів» (1993), «Ісус в пустині» (1992), «Падший ангел, або чистилище» (1992), «Русь піднебесна» (1992), «Зберігач вічності» (1994) та «Танець зірки» (1990-1994). В журнальній статті наголошувалось, що в свої 30 років художник багато встиг зробити: десятки публікацій в столичних виданнях, персональні виставки, готується до видання альбом його робіт. Разом з тим відмічалось, що Геннадій — армійський капітан, який бачив і жах сумгайтської різні, і звільнення заложників в Єрвані... Та й в свої 30 років він знову ніби то на передовій: працює в шпиталі Міністерства внутрішніх справ, де проходять реабілітацію учасники бойових дій, які стали заложниками

політичних розборок в Чечні. Вони то першими і побачили, що романтичні полотна Геннадія Лисака лікують рани — і тілесні, і душевні [10].

У 1998 р. — відбулась персональна виставка в благодійному фонді «Консул» у Москві (Російська Федерація), у 1999 р. — пройшла персональна виставка в картинній галереї м. Нусдорф (Австрія). В 2000 р. абстрактні картини Г.І. Лисака брали участь у виставці «Holland Art-2000» (Голландія). В 2000 р. — відбулась персональна виставка в Державній Думі Російської Федерації у Москві [2].

В журналі «Наука и религия» (№ 9, 2000) надруковано фотознімки його картин «Пізнання глибин», «Сирена», «Амазонка» [8].

В 2001 р. — Геннадій Лисак учасник кількох експозицій в Центральному Будинку Художника у Москві (Російська Федерація), у 2001 р. — учасник виставки «Російські художники — Сербії» в м. Банья-Лука (Сербія), у 2002 р. — відбулась персональна виставка в картинній галереї «Варшавка» у Москві (Російська Федерація), в 2002 р. — відбулась персональна виставка Геннадія Лисака в концертно-виставковому залі в Будинку Нащокіна на Арбаті у Москві (Російська Федерація), в 2002 р. — він учасник міжнародного фестивалю «Таланти об'єднують світ» в Центральному Будинку Радянської Армії у Москві (Російська Федерація), в 2002 р. — брав участь у ювілейній виставці живопису під егідою видавництва «Ізограф» у Москві (Російська Федерація), в 2002 р. — відбулась персональна виставка художника в Центральному Будинку Художника у Москві (Російська Федерація). В тому ж 2002 р. Геннадій Лисак відкрив в місті Гмунден (Австрія) свою персональну картинну галерею «Wasserfall» і став досить відомим і для західноєвропейських цінителів сучасного живопису. В 2003 р. — учасник виставки російських художників в Болгарському культурному центрі у Відні (Австрія), в 2003 р. — брав участь у виставці російських художників в Центральному Будинку Художника у Москві (Російська Федерація), у 2003 р. — учасник виставки російських художників в галереї «Інтерра» у Москві (Російська Федерація). В 2004 р. — відбулась персональна виставка в державній Думі Російської Федерації в Москві, в 2005 р. — відбулись персональна виставка в Московській Міській Думі (Російська Федерація) та персональна виставка в Московському Будинку Журналістів, присвячена Міжнародному Дню води. В тому ж 2005 р. — був учасником виставок «Долина ріки Сходня в Куркіно» в галереї «Тушино» в Москві (Російська Федерація) та «Культурна реальність Підмосков'я», Крокус Сіті Мол у Москві (Російська Федерація). А в 2006 р. в музеї ім. Реріха відбулась його персональна виставка «Шлях до світла». В тому ж 2006 р. — він учасник міжнародного арт салону в Центральному Будинку Художника у Москві (Російська Федерація). У 2007 р. відбулась персональна виставка Геннадія Лисака в картинній галереї Тушино у Москві (Російська Федерація), а в 2008 р. — персональні виставки в галереї «Червоні паруси» та в галереї «Нагорна» у

Москві (Російська Федерація). В цьому ж 2008 р. він співробітничав з галереєю «Art Vision» [2].

В журналі «Наука и релігія» (№ 7, 2009) були опубліковані фотознімки його картин «Гірський водоспад» (2008), «Чаша Грааля» (1993), «Хальштадт» (2002) та «Сонячний слон» (2005) [7].

У 2011 р. створив персональну експозицію в рамках міжнародної виставки *New York Art Expo*. І у 2011 р. художник взяв участь у виставці на острові Хайнань (Китай) [2].

В грудні 2012 р. Геннадій Лисак в складі делегації російських художників перебував в творчій поїздці в Китаї знову на острові Хайнань. Поїздка була організована адміністрацією острова. В адміністративному центрі Хайкоу було успішно проведено виставку наших художників на якій було виставлено і роботи Г.І. Лисака [4].

Численні публікації картин художника, виставки та широке представлення його робіт в різних інтернет-порталах, зробили його живопис пізнаваним і досить популярним. Але головна цінність творчості Геннадія Лисака полягає в постійному удосконаленні свого таланту на шляху служіння ідеалам мистецтва [1].

Картини художника зберігаються в особистих зібраннях в Угорщині, Сполучених Штатах Америки, Голландії, Німеччини, Єгипті, Китаї та інших країнах [3].

1. Про автора [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.artlysak.ru/rus/about/>
2. Виставки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.artlysak.ru/rus/exhibitions/>
3. Мастера пейзажа. Геннадий Лысак [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.liveinternet.ru/users/3451829/post170187488/>
4. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.art-helicon.ru/rus/asp/mast/mast152.htm>
5. Две выставки - С.Мудрецова и Г.Лысак - в Музее им. Н.К. Рериха [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.museum.ru/N25654>
6. Лысак Г.И. Взгляд из одиночества // Наука и религия. — 1993. — № 5. — С. 24.
7. Картины Геннадия Лысак // Наука и религия. — 2009. — № 7.
8. Лысак Г. Исповедь рыцаря // Наука и религия. — 2000. — № 9. — С. 64.
9. Хорев А. Небожители Геннадия Лысак // Честь имею. — 1994. — № 5-6. — С. 56.
10. Медведев Ю.М. Ступи на лестницу в небо // Техника молодёжи. — 1997. — № 8. — С. 65-66.
11. Наука и религия. — 1995. — № 1.

УДК 908

СКАВРОНСЬКИЙ П.С.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

**ПРОВЕДЕННЯ ТА УЧАСТЬ В НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИХ
КОНФЕРЕНЦІЯХ — ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ КРАЄЗНАВЦІВ
ЖИТОМИРЩИНИ**

Анотація. В статті розкрита діяльність краєзнавців Житомирської області в організації проведення науково-краєзнавчих конференцій та участі в них як на теренах Житомирщини, так і в інших областях України.

Ключові слова: конференції, краєзнавці, краєзнавство, лідери краєзнавства, статус спілки.

Краєзнавство Житомирщини має давні і цікаві традиції. Ще в середині XIX ст. в Житомирі було створено краєзнавчий осередок при губернському статистичному комітеті, який розпочав активну діяльність з вивчення краю. Цікаві сторінки у дослідження краю вписало Волинське церковно-археологічне товариство. Наукову діяльність з комплексного вивчення Великої Волині розгорнуло і Товариство дослідників Волині, яке було створене 1990 р. і надало краєзнавству регіону організаційної форми. У складі цієї поважної інституції працювали видатні вчені Микола Коробка, Василь Кравченко, Павло Тутковський, Степан Бельський, Сергій Бржозовський, Михайло Кудрицький та Орест Фотинський [49, с. 71].

На початку 20-х років у зв'язку з новою геополітичною ситуацією (більша частина Волині опинилася у складі Польщі), наслідками військового лихоліття (революції і громадянської війни) та встановленням радянської влади, Товариство дослідників Волині як самостійна інституція припинило свою діяльність, а більшість його членів зосередили свою науково-краєзнавчу діяльність під егідою Волинського центрального музею — фактично спадкоємця Товариства дослідників Волині [8, с. 110].

Волинський центральний музей, а згодом Волинський науково-дослідний музей гідно перебрали естафету Товариства дослідників Волині, вписавши яскраві сторінки в літопис дослідження історії, природи, етнографії краю. На скрижалях історії золотими літерами вписано імена дослідників — лідерів краєзнавчого руху Волині: П.Н. Абрамовича, С.В. Бельського, С.А. Бржозовського, В.Я. Гнатюка, Н.К. Дмитрука, Ф.А. Козубовського, В.Г. Кравченка, М.П. Кудрицького, Т.М. Мовчанівського, П.Г. Постоева, В.Г. Скорохода, П.А. Тутковського, К.Г. Червяка, О.О. Фотинського та інших. А

С.В. Бельський, С.С. Гамченко і В.Г. Кравченко зробили не тільки особистий внесок у дослідження краю як вчені, але й сформували відомі на Волині власні наукові школи: геологічну, археологічну та етнографічну [8, с. 130].

5 січня 1990 р. на своїй установчій конференції ентузіасти-краєзнавці Житомирщини відродили роботу Товариства дослідників Волині і воно отримало нову назву — Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині. Головою товариства було обрано доктора філологічних наук, професора Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка М.В. Никончука, віце-головою з наукової роботи — кандидата географічних наук М.Ю. Кострицю, віце-головою з організаційно-масової та видавничої роботи — журналіста Г.П. Мокрицького, вченим секретарем — археолога І.І. Ярмошика. Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині стало складовою частиною Всеукраїнської спілки краєзнавців, яка була утворена 27 березня 1990 р. і яку очолив академік П.Т. Третьяк [8, С. 164-165].

24 червня 1993 р. на Другій звітно-виборчій конференції президентом Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині делегати обрали тоді ще кандидата географічних наук М.Ю. Кострицю, віце-президентами — кандидата історичних наук Б.А. Кругляка і журналіста Г.П. Мокрицького, вченим секретарем — археолога І.І. Ярмошика. Саме з цього часу розпочинається новий злет відродженого краєзнавства на Житомирщині [8, с. 169].

Сьогодні важко уявити собі українське краєзнавство без постаті Миколи Юхимовича Костриці. За майже 50 років подвижницької діяльності, загальний обсяг його публікацій складає більше 1500 позицій, з них понад 80 книг (монографій — 26, брошур — 18, посібників — 10, методичних рекомендацій і розробок — 17, путівників — 6, географічних атласів — 3, а ще підручники, програми, буклети), більш як 600 наукових статей, 900 науково-популярних статей, нарисів, есе, повідомлень, інформацій, рецензії в наукових журналах та періодичній пресі з історії, географії, культури, освіти, економіки, краєзнавства Житомирщини. Це він був відповідальним редактором наукових праць «Велика Волинь», друкованому органі товариства. Він зумів об'єднати розрізнені краєзнавчі осередки Житомирщини, Волині, Рівненщини, Поділля, скоординувати їх діяльність у єдиному руслі дослідження Волино-Подільського регіону, був співорганізатором біля чотирьох десятків волино-подільських науково-краєзнавчих конференцій [38].

Це він зумів об'єднати зусилля багатьох любителів минулого рідного краю і залучити їх до краєзнавчої діяльності. Серед них Єршов В.О., Меламед Ю.Й., Мокрицький Г.П., Тарабукін О.О., Ярмошик І.І. (Житомир), Вітренко В.В. (Новоград-Волинський), Пашківський Ф.Б., Марковський Б.В., Скавронський П.С. (Бердичів), Брицун М.І., Лукашенко В.В., Мельниченко

Л.А. (Коростень), Махорін Г.Л. (Ружин), Голяченко О.С. (Іршанськ) та інші [8, с. 170].

Успішно вже багато років працюють районні і міські краєзнавчі осередки у Бердичеві (Скавронський П.С.), Новоград-Волинську (Вітренко В.В.), Малині (Тимошенко В.І.).

З 2008 р. в зв'язку з наданням Всеукраїнській спілці краєзнавців статусу національної та назви Національна спілка краєзнавців України, Житомирська обласна організація також юридично переформувала свій статус і отримала відповідні повноваження та назву — Житомирська обласна організація Національної спілки краєзнавців України.

31 березня 2011 р. на позачерговій звітно-виборній конференції Житомирської обласної організації НСКУ Кострицю М.Ю. за станом здоров'я було звільнено від виконання обов'язків голови правління Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України та одногослосно обрано Почесним головою ЖОО НСКУ. Було обрано правління в складі Грузської Л.П., Косенка В.В., Весельського М.Ф., Вітренка В.В., Врублевського В.М., Єршова В.О., Мокрицького Г.П., Скавронського П.С., Тимошенка В.І. Головою правління ЖОО НСКУ на відкритому засіданні правління було обрано директора Житомирського краєзнавчого музею Грузську Л.П.

20 серпня 2015 р. на звітно-виборчій конференції Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України було обрано нове правління в складі Вітренка В.В., Врублевського В.М., Єршова В.О., Кондратюка Р.Ю., Костриці М.М., Махоріна Г.Л., Мокрицького Г.П., Скавронського П.С., Собчука С.В., Тимошенка В.І. та Ярмошика І.І. Головою правління ЖОО НСКУ одногослосно було обрано директора Музею історії міста Бердичева Скавронського П.С.

Хронологія діяльності Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України з жовтня 2008 р. по травень 2015 р. наочно підтверджує, що закладені попередніми поколіннями дослідників рідного краю краєзнавчі традиції здобули результативних форм.

Так, **1-4 жовтня 2008 р.** в м. Житомирі було проведено Всеукраїнську науково-краєзнавчу конференцію «Наукові засади збалансованого розвитку регіону» присвячену 150-річчю від дня народження П.А. Тутковського [24].

16-17 жовтня 2008 р. директор загальноосвітньої школи I-III ступенів № 11 м. Бердичева Скавронський П.С. та завідувач музею історії села Терехова Бедь М.М. взяли участь в Міжнародній науково-практичній конференції «Регіон-2008: стратегія оптимального розвитку», що відбулася на базі кафедри економічної та регіональної географії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в м. Харкові [14, с. 92-98, 266-269].

28-29 жовтня 2008 р. делегація Житомирської області в складі Грузької Л.П., Кондратюка Р.Ю., Костиці М.Ю., Скавронського П.С. взяла участь в IV Всеукраїнському з'їзді Національної спілки краєзнавців, що відбувся приміщенні Українського дому в м. Києві.

Міжнародна наукова конференція присвячена презентації міжнародного музею Джозефа Конрада-Коженювського «Між суходолом і морем» була проведена **3 грудня 2008 р.** у Бердичеві Житомирської області [36].

Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція «Україна від епохи УНР до початку XXI століття», присвячена 125-річчю від дня народження І.А. Фещенка-Чопівського, була проведена **20-22 січня 2009 р.** в м. Житомирі [46].

Краєзнавці Бердичівщини Бедь М.М., Коломієць Л.В. та Скавронський П.С. взяли участь у Всеукраїнській науково-практичній історико-краєзнавчій конференції «Сторінки воєнної історії краю», яка відбулась **24-25 березня 2009 р.** в м. Луцьку на базі Волинського краєзнавчого музею [22, с. 285-289].

Директор загальноосвітньої школи I-III ступенів № 11 м. Бердичева Скавронський П.С. взяв участь у VII міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми розвитку спортивно-оздоровчого туризму і краєзнавства в закладах освіти», яка відбулась **9-10 квітня 2009 р.** в м. Переяслав-Хмельницькому Київської області на базі ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди [4, с. 97-99].

Краєзнавці Бердичева Захарчук Н.М., Розвадовська І.Т., Скавронський П.С. та Цветкова А.М. взяли участь у IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Волинський музей: історія і сучасність», присвяченій 80-річчю Волинського краєзнавчого музею та 60-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, яка відбулась **19-20 травня 2009 р.** в м. Луцьку на базі Волинського краєзнавчого музею [3, с. 246-259, 311-314].

Краєзнавці Бердичева Астапюк І.М., Духовна О.М., Закусило Л.М., Бедь М.М., Кучерява В.М., Мартинюк М.В. та Скавронський П.С. взяли участь у XXXIII Всеукраїнській історико-краєзнавчій науковій конференції, присвяченій 160-річчю від дня народження Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, яка відбулась **30 червня – 1 липня 2009 р.** в м. Луцьку та с. Колодяжне на базі Волинської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки та Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки [25, с. 137-140, 173-176, 203-207, 239-244, 256-259].

6-8 жовтня 2009 р. в м. Житомирі було проведено Всеукраїнську науково-краєзнавчу конференцію, присвячену 1125-річчю заснування міста Житомира [6]

Краєзнавець Скавронський П.С. взяв участь у Міжнародній науково-практичній конференції «Просторовий аналіз природних і техногенних ризиків в Україні», яка відбулась **29-30 жовтня 2009 р.** в м. Києві на базі Інституту

географії АН України [39], у III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Географія та екологія: наука і освіта», яка відбулася **15-16 квітня 2010 р.** в м. Умань Черкаської області на базі Уманського державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського [45], у VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми розвитку спортивно-оздоровчого туризму і краєзнавства в закладах освіти», яка відбулася **22-23 квітня 2010 р.** в м. Переяслав-Хмельницькому Київської області на базі ДНУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» [32].

Краєзнавці Бердичева Адаменко В.В., Мартинюк М.В. та Скавронський П.С. взяли участь у IV Міжнародній науково-практичній конференції «Історія запорозького козацтва: в пам'ятках та музейній практиці», присвяченій 45-річчю від дня створення Національного заповідника «Хортиця», що відбулася **7-8 жовтня 2010 р.** на базі Національного заповідника «Хортиця» в місті Запоріжжі, на о. Хортиця [7, с. 7-9, 118-120].

Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 145-річчю заснування Житомирського обласного краєзнавчого музею, відбулася **27-29 жовтня 2010 р.** в м. Житомирі в обласній універсальній науковій бібліотеці імені Олега Ольжича [9].

Краєзнавці Бердичева Каліновська В.В., Скавронський П.С. та Цветкова А.М. взяли участь у IV Міжнародній науково-практичній конференції з питань патріотичного виховання молоді, яка відбулася **02-03 грудня 2010 р.** в м. Запоріжжі на базі Запорізького обласного центру патріотичного виховання молоді [16, с. 122-124, 158-165].

Всеукраїнську наукову конференцію «Екологічні проблеми річки Случ та інших водних плес Житомирської області. Туристсько-рекреаційні зони надслучанського краю» було проведено **27-28 січня 2011 р.** в м. Новоград-Волинський, Житомирської області на базі інформаційно-методичного центру управління освіти і науки Новоград-Волинської міської ради [5].

25 лютого 2011 р. в м. Новоград-Волинський на базі Новоград-Волинської міської ради було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Слово твоє невмирує в віках», присвячену 140-й річниці від дня народження Лесі Українки [30].

12-15 травня 2011 р. краєзнавці Бердичева Адаменко В.В., Кучерява В.М., Мартинюк М.В., Скавронський П.С. та Цветкова А.М. взяли участь в XI Міжнародному семінарі «Крепостной Санкт-Петербург XVIII в. и первой половины XIX в. в культурном наследии России и Украины» (к 150-летию отмены крепостного права в России) в Санкт-Петербурзі (Російська Федерація) на базі Бібліотеки Російської Академії наук [17, с. 141-158, 175-183, 212-216].

VII науково-практичну конференцію студентів, аспірантів та молодих вчених «Наука, молодь, екологія-2011» було проведено **18-19 травня 2011 р.** в

м. Житомирі на базі екологічного факультету Житомирського національного агроекологічного університету.

29-30 вересня 2011 р. в м. Малині було проведено Міжнародну науково-красназничу конференцію «М.М. Миклухо-Маклай — вчений, мандрівник, гуманіст», присвячену 165-річчю від дня народження вченого-енциклопедиста [15].

Всеукраїнську науково-красназничу конференцію «Культурний простір Житомирщини-Волині XIX-XX ст.», присвячену 75-річчю утворення Житомирської області було проведено **24-25 квітня 2012 р.** в м. Житомирі на базі Житомирського агроекологічного університету [12].

Вчитель географії загальноосвітньої школи I-III ступенів № 11 Бердичева взяв участь у Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія розвитку сучасного міста», яка відбулася **25-27 квітня 2012 р.** в м. Сімферополі на базі кафедри міжнародної економіки Кримського інституту бізнесу Університету економіки та управління [40].

Красназничі Бердичева Адаменко В.В., Самойленко Л.І., Скавронський П.С. та Цветкова А.М. взяли участь в XII Міжнародному науковому семінарі «Отечественная война 1812 года в военно-историческом и культурном наследии Украины и России», присвяченому 200-річчю перемоги Російської армії над Наполеоном, яка відбулася 13-16 травня 2012 р. в м. Санкт-Петербурзі на базі Бібліотеки Академії наук Росії [18, с. 44-56, 129-133].

Регіональну науково-практичну конференцію «Навчальні заклади нового типу Житомирщини: від історії до сучасності», присвячену 100-річчю заснування гімназії в місті Новограді-Волинському було проведено **14 червня 2012 р.** в місті Новоград-Волинську Житомирської області на базі Новоград-Волинського навчально-виховного комплексу «Гімназія імені Лесі Українки — школа I ступеня».

Красназничі Скавронський П.С. взяв участь в Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону», яка відбулася **19-21 червня 2012 р.** в м. Суми на базі факультету економіки та менеджменту Сумського державного університету [34].

Директор музею історії м. Бердичева Скавронський П.С. та завідувач музеєм історії села Терехова Бердичівського району Бедь М.М., завідувач кафедрою спеціальних історичних дисциплін Житомирського державного університету ім. І. Франка, доктор історичних наук Ярмошик І.І., красназничі Коломієць Л.В. та Сінчук В.І. взяли участь у Всеукраїнській військово-історичній конференції «Воєнна історія України. Волинь та Полісся», яка відбулась в м. Рівне на базі Рівненського університету водного господарства **25-26 квітня 2013 р.** [2, с. 173-176, 183-188, 479-482, 513-516, 570-572].

Красназничі Бердичева Сінчук В.І., Скавронський П.С. та Цветкова А.М. взяли участь в XIII Міжнародному науковому семінарі «Українськими дорогами Санкт-Петербурга», який відбувся **14-15 травня 2013 р.** в м. Києві

на базі Національного музею Т.Г. Шевченка та Академії адвокатури України [19, с. 146-153, 229-235].

Краєзнавці Бердичева Данилюк Т.Д., Дусик І.С., Захарчук Н.М., Коломієць Л.В., Лукуц Ю.М. та Скавронський П.С. взяв участь в Одиннадцятій науковій конференції «Острозькі краєзнавчі читання», яка відбулася **6 червня 2013 р.** в м. Острозі Рівненської області до 135-річчя з дня народження легендарного острозького музейного працівника Йосипа Новицького (1878-1964) і проводилась на базі Державного історико-культурного заповідника м. Острога [26, с. 81-89, 169-176, 379-384, 404-408, 439-454].

Всеукраїнська науково-практична конференція «Бібліотеки у збереженні культурної спадщини», присвячена 75-й річниці Житомирської обласної бібліотеки для дітей було проведено **26 вересня 2013 р.** в м. Житомирі на базі Житомирської обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. Ольжича [1].

Краєзнавці Бердичева Сінчук В.І., Скавронський П.С. та Мартинюк М.В. взяли участь в Міжнародній науковій військово-історичній конференції «Кримська війна: історія та уроки. 1853-1856 рр.», яка відбулась **27-29 вересня 2013 р.** в м. Севастополі, Автономної республіки Крим, на базі Центральної воєнної туристичної бази «Севастополь» [11, с. 57-62, 11-113, 296-298].

Краєзнавці Захарчук Н.М. (Бердичів), Провоторов О.М. (Новоград-Волинський) та Скавронський П.С. (Бердичів) взяли участь у Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій розвитку музейної справи та краєзнавства на Волині, яка відбулась **4 жовтня 2013 р.** в м. Рівне на базі Рівненського обласного краєзнавчого музею [29, с. 56-59, 171-176, 212-220].

Всеукраїнську науково-краєзнавчу конференцію «Природниче краєзнавство Житомирщини-Волині: історія та сучасність» було проведено **21 листопада 2013 р.** в м. Житомирі на базі Житомирської обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. Ольжича [27].

22-23 квітня 2014 р. Житомирщина приймала науково-краєзнавчу експедицію Національної спілки краєзнавців України на тему «Музейне краєзнавство Житомирщини: суспільно-інтеграційні тенденції та комунікаційні інновації». До складу делегації входили Реєнт О.П. — голова Національної спілки краєзнавців України, Маньковська Р.В. — заступник голови НСКУ, Гальчак О.Г. — голова правління Вінницької обласної організації НСКУ, Бажан О.Г. — перший заступник головного редактора журналу «Краєзнавство» НСКУ, Лупандін О.І. — науковий співробітник Інституту історії України НАН України, Примаченко Я.Л. — старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, Бабушко С.Р. — завідувач кафедрою іноземних мов Інституту туризму ФПУ, Соловей Л.Г. — старший викладач кафедри іноземних мов Інституту туризму ФПУ та краєзнавці Києва. В ході проведення експедиції відбулись зустрічі з краєзнавчим активом області, презентації краєзнавчих видань Спілки, були

відвідані Кмитівський музей образотворчого мистецтва ім. Й.Д. Буханчука, Літературно-меморіальний музей В.Г. Короленка та Музей космонавтики ім. С.П. Корольова в Житомирі, Музей історії міста Бердичева, Романівський музей-садиба М.Т. Рильського [13].

Красназвці Бердичева Мартинюк М.В., Панчук М.В., Петрівська О.В., Скавронський П.С. та Цветкова А.М. взяли участь у Міжнародному науковому семінарі «Тарас Шевченко и его петербургское окружение» присвяченому 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, який відбувся **13-17 травня 2014 р.** в м. Санкт-Петербурзі (Російська Федерація) на базі на Бібліотеки Академії наук Росії [20, с. 32-49, 87-102, 354-358, 401-411].

Красназвці Бедь М.М. (с. Терехова, Бердичівський р-он) та Скавронський П.С. (Бердичів) взяли участь у Міжнародній науковій історико-красназвчій конференції «Щит і меч землі Дубенської: воєнна історія краю», присвяченої 500-річчю Оршанської битви, 100-річчю від початку I-ї світової війни та 70-ій річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників, яка відбулась **26 вересня 2014 р.** в м. Дубно Рівненської області на базі Державного історико-культурного заповідника [47, с. 193-198] та у Міжнародній науковій конференції присвяченій 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, яка відбулась **3 вересня 2014 р.** в м. Рівне на базі Рівненського обласного краєзнавчого музею [23, с. 12-14, 110-116].

Красназвці Бердичева Скавронський П.С. та Цветкова А.М. взяли участь у Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Краєзнавча Шевченкіана України», присвяченій 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, яка відбулась **24-25 жовтня 2014 р.** в м. Канів Черкаської області на базі Шевченківського національного заповідника у Каневі [10, с. 37-48,].

Голова правління Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України Скавронський П.С. взяв участь у Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 25-річчю з часу створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, яка відбулась **20 листопада 2014 р.** в м. Луцьку на базі історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки [41].

Красназвці Бердичева Калінська А.В., Мартинюк М.В., Скавронський П.С. та Канчура В.Ю. з Любара і Ярмошик І.І. з Житомира взяли участь у I Волинських обласних краєзнавчих читаннях, присвячених пам'яті та 90-річчю від дня народження Григорія Гуртового, які відбулись в смт. Торчин, Луцького району Волинської області **26 грудня 2014 р.** на базі Торчинського народного історичного музею [48, с. 156-163, 259-265].

Регіональну науково-краєзнавчу конференцію, присвячену 71-й річниці визволення міста Новограда-Волинського і Звягельщини від німецько-нацистської окупації, 70-річчю визволення України і 70-річчю Великої

Перемоги було проведено в м. Новоград-Волинську Житомирської області **15 січня 2015 р.** на базі музею-садиби Косачів [21].

Круглий стіл «Екологічні проблеми Житомирської області та шляхи їх розв'язання» було проведено спільно з Всеукраїнською екологічною лігою в м. Житомирі **26 лютого 2015 р.** в конференц-залі прес-центру Житомирської обласної адміністрації.

Головою правління Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України Скавронським П.С. опубліковано багато краєзнавчих статей в науково-методичному журналі «Географія та економіка в рідній школі»: «Бердичів: від минулого до сьогодення» [31], «Корифей українського краєзнавства» [35], «Учений-метеоролог Михайло Петрович Кудрицький» [44], «Відомий учений-географ В.І. Галицький» [33], «Нікітський ботанічний сад» [37], «Українськими стежками Санкт-Петербурга» [42, 43].

22 травня 2015 р. в Житомирі на базі Житомирської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Ольжича буде проведено Всеукраїнську науково-краєзнавчу конференцію з міжнародною участю «Постаті землі Житомирської», присвячену 120-річчю ювілею видатного класика української літератури ХХ ст., перекладача, публіциста М.Т. Рильського.

Лауреатами Житомирської обласної краєзнавчої премії стали члени Національної спілки краєзнавців Скавронський П.С. (2012 р.), Градовський П.М. (2012 р.), Костриця М.Ю. (2013 р.) та Горобчук А.П. (2014 р.).

Премія Національної спілки краєзнавців України імені Дмитра Яворницького присуджена Костриці М.Ю. (2012 р.).

Премією Національної спілки краєзнавців України імені Героя України Михайла Сікорського відзначена Грузька Л.П. (2013 р.).

Премію Національної спілки краєзнавців України імені Героя України академіка Петра Тимофійовича Тронька отримали Скавронський П.С. (2014 р.) та Тіміряєв Є.Р. (2014 р.).

Сьогодні обласна організація працює керуючись завданнями і настановами, які поставив П'ятий (позачерговий) з'їзд Національної спілки краєзнавців України [28].

1. Бібліотеки у збереженні культурної спадщини : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-й річниці Обласної бібліотеки для дітей (Житомир, 26 вересня 2013 р.). — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 48 / Гол. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир : М. Косенко, 2013. — 432 с.
2. Воєнна історія України. Волинь та Полісся. 36. наукових праць за матеріалами Всеукр. наук. Військово-історичної конф. (Рівне, 25-26 квітня

- 2013 р.) / Національний військово-історичний музей України. — Київ, 2013. — 606 с.
3. Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Волинського краєзнавчого музею та 60-річчю колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (Луцьк – Колодяжне, 19-20 травня 2009 р.). — Луцьк, 2009. — 542 с.
 4. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Науково-теоретичний збірник. Спеціальний випуск. Педагогіка / Гол. ред. В.П. Коцур. — Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2009. — 340 с.
 5. Екологічні проблеми річки Случ та інших водних плес Житомирської області. Туристсько-рекреаційні зони надслучанського краю. Матеріали наукової конференції (Новоград-Волинський, 27-28 січня 2001 р.) / Відп. ред. В.В. Вітренко. — Науковий збірник «Велика Волинь». — Т. 43. — Житомир : Рута, 2011. — 336 с.
 6. Житомиру — 1125. Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. Вип. 42 : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 1125-річчю заснування міста Житомира (Житомир, 6-8 жовтня 2009 р.) / Гол. ред. М.Ю. Костиця. — Житомир : М. Косенко, 2009. — 460 с.
 7. Заповідна Хортиця : матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва: в пам'ятках та музейній практиці» (Запоріжжя, 7-8 жовтня 2010 р.). Збірка наукових праць. Спеціальний випуск. — Запоріжжя : A&V.Art GROUP, 2010. — 424 с.
 8. Костиця М.Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті / М.Ю. Костиця. — Житомир М.А.К., 2001. — 360 с.
 9. Краєзнавство та музейна справа в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 145-річчю заснування Житомирського обласного краєзнавчого музею (Житомир, 27-29 жовтня 2010 р.). — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 44 / Гол. ред. М.Ю. Костиця. — Житомир : М. Косенко, 2010. — 544 с.
 10. Краєзнавча Шевченкіана України : матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка (Канів, 24-25 жовтня 2014 р.) / За заг. ред. О.П. Реєнта. — Черкаси, 2014. — 364 с.
 11. Кримська війна: історія та уроки. 1853-1856 рр. Науковий збірник : матеріали Міжнародної наукової військово-історичної конференції (Севастополь, 27-29 вересня 2013 р.). — Севастополь, 2013. — 352 с.

12. Культурний простір Житомирщини-Волині ХІХ-ХХ століть : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Житомир, 24 квітня 2012 р.). — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині / Гол. ред. М.Ю. Костиця. — Вип. 47. — У 2-х тт. — Т. 1. — Житомир : Видавець М.Г. Косенко, 2012. — 328 с.
13. Маньковська Р.В. Суспільно-інтеграційні тенденції та комунікаційні інновації у музейному краєзнавстві / Р.В. Маньковська // Краєзнавство. — 2014. — № 2. — С. 178-185.
14. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Реґіон-2008: стратегія оптимального розвитку» (Харків, 16-17 жовтня 2008 р.). Збірник наукових праць / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. — Харків, 2008. — 366 с.
15. М.М. Миклухо-Маклай — вчений, мандрівник, гуманіст : матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 165-річчю від дня народження вченого-енциклопедиста (Малін, 29-30 вересня 2011 р.) / Гол. ред. М.Ю. Костиця, В.І. Тимошенко. — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 46. — Житомир : Волинь, 2011. — 440 с.
16. Матеріали ІV Міжнародної науково-практичної конференції з питань патріотичного виховання молоді (Запоріжжя, 02-03 грудня 2010 р.). — Запоріжжя, 2010. — 352 с.
17. Материалы X и XI Международных семинаров в Санкт-Петербурге : материалы X Международного семинара «Диалог культур. Украина и Россия: Нежинский Санкт-Петербург» (Нежин, 11-13 мая, Санкт-Петербург, 26-28 мая 2010 г.) : материалы XI Международного семинара «Крепостной Санкт-Петербург XVIII в. и перв. пол. XIX в. в культурном наследии России и Украины» (к 150-летию отмены крепостного права в России) (Санкт-Петербург, 12-15 мая 2011 г.) / Под ред. Т.Н. Лебединской. — Санкт-Петербург, 2012. — 328 с.
18. Материалы XII Международного научного семинара «Отечественная война 1812 года в военно-патриотическом и культурном наследии Украины и России» (к 200-летию победы Русской армии над Наполеоном). (Санкт-Петербург, 14-17 мая 2012 г.) / Под ред. Т.Н. Лебединской и А.А. Воловой. — Нежин : ЧП Лысенко Н.М., 2013. — 152 с.
19. Материалы XIII Международного научного семинара «Украинскими дорогами Санкт-Петербурга» (Киев, 14-15 мая 2013 г.) / Под ред. Т.Н. Лебединской и А.А. Воловой. — Нежин : ЧП Лысенко Н.М., 2013. — 272 с.
20. Материалы XIV Международного семинара «Тарас Шевченко и его петербургское окружение» (Санкт-Петербург, 13-17 мая 2014 г.) / Под ред. Т.Н. Лебединской и А.А. Воловой. — Нежин : ЧП Лысенко Н.М., 2014.

21. Місто Новоград-Волинський і Звягельщина на зламі 1940-х років : матеріали регіональної науково-краєзнавчої конференції з нагоди 71 річниці визволення міста Новограда-Волинського і Звягельщини від німецько-нацистської окупації, 70-річчя визволення України і 70-річчя Великої Перемоги (Новоград-Волинський, 15 січня 2015 р.). — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 50. — Житомир: Рута, 2015. — 424 с.
22. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю. Науковий збірник. Випуск 30 : матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції (Луцьк, 24-25 березня 2009 р.). — Луцьк, 2009. — 454 с.
23. Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XII. Частина 1 : матеріали наукової конференції присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Григоровича Шевченка (Рівне, 3 вересня 2014 р.). — Рівне : ПП Дятлик М.С., 2014. — 146 с.
24. Наукові засади збалансованого розвитку регіону : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Житомир, 1-4 жовтня 2008 р.). — Науковий збірник «Велика Волинь» : праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. Вип. 40. / Гол. ред. М.Ю. Костиця. — Житомир : В. Котвицький, 2008. — 472 с.
25. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині. Науковий збірник. Випуск 33. Матеріали XXXIII Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (Луцьк – Колодяжне, 30 червня – 1 липня 2009 р.). — Луцьк, 2009. — 292 с.
26. Острозький краєзнавчий збірник / Державний історико-культурний заповідник м. Острога; Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина князів Острозьких». — Випуск 6. — Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. — 480 с.
27. Природниче краєзнавство Житомирщини-Волині: історія та сучасність : матеріали всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Житомир, 21 листопада 2013 р.) / Гол. ред. М.Ю. Костиця. — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 49. — Житомир : Вид. М. Косенко, 2014. — 268 с.
28. П'ятий (позачерговий) з'їзд Національної спілки краєзнавців України (23 січня 2012 р.). Матеріали та документи. — К., 2012. —182 с.
29. Рівненський обласний краєзнавчий музей. Наукові записки. Випуск XI. — Рівне, 2013. — 289 с.

30. Слово твоє невмируще в віках : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 140-й річниці від дня народження Лесі Українки (Новоград-Волинський, 25 лютого 2011 р.). — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 45 / Гол. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М. Косенко, 2011. — 328 с.
31. Скавронський П.С. Бердичів: від минулого до сьогодні / П.С. Скавронський // Географія та основи економіки в школі. — 2010. — № 9. — С. 30-35.
32. Скавронський П.С. Вирішення практичних і теоретичних завдань за топографічною картою в реальних ситуаціях туристського походу / П.С. Скавронський // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Науково-теоретичний збірник. Спеціальний випуск. Педагогіка / Гол. ред. В.П. Коцур. — Переяслав-Хмельницький, 2010. — С. 100-102.
33. Скавронський П.С. Відомий учений-географ В.І. Галицький (До 100-річчя від дня народження) / П.С. Скавронський // Географія та економіка в сучасній школі. — 2012. — № 9. — С. 44-45.
34. Скавронський П.С. Зростання економіки — основа сталого розвитку Бердичева / П.С. Скавронський // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 19-21 червня 2012 р.) / за заг. ред. О.В. Прокопенко. — Суми : СумДУ, 2012. — С. 106-110.
35. Скавронський П.С. Корифей українського краєзнавства / П.С. Скавронський // Географія та основи економіки в школі. — 2011. — № 4. — С. 44-47.
36. Скавронський П.С. Музею Джозефа Конрада в Бердичеві бути / П.С. Скавронський // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Волинського краєзнавчого музею та 60-річчю колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки (Луцьк–Колодяжне, 19-20 травня 2009 р.). — Луцьк, 2009. — С. 254-259.
37. Скавронський П.С. Нікітський ботанічний сад / П.С. Скавронський // Географія та економіка в сучасній школі. — 2013. — № 2. — С. 34-37
38. Скавронський П.С. Пам'яті лауреата премії імені Дмитра Яворницького — М.Ю. Костриці / П.С. Скавронський // Краєзнавство. — 2014. — № 2. — С. 203-210.
39. Скавронський П.С. Регіональні особливості природно-техногенних небезпек в Житомирській області / П.С. Скавронський // Просторовий аналіз природних і техногенних ризиків в Україні. Збірник наукових праць. — К., 2009. — С. 189-197.

40. Скавронський П.С. Соціально-економічний розвиток Бердичева — основа його сталого розвитку / П.С. Скавронський // Стратегія розвитку сучасного міста : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Сімферополь, 25-27 квітня 2012 р.). — Сімферополь : Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. — С. 115-120.
41. Скавронський П.С. Творча співпраця краєзнавців Волині та Житомирщини // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині. Науковий збірник. Випуск 52 : матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 25-річчю з часу створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (Луцьк, 20 листопада 2014 р.) / Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силук. — Луцьк, 2014. — С. 139-144.
42. Скавронський П.С. Українськими стежками Санкт-Петербурга (Початок) / П.С. Скавронський // Географія та економіка в сучасній школі. — 2013. — № 9. — С. 42-44.
43. Скавронський П.С. Українськими стежками Санкт-Петербурга (Продовження) / П.С. Скавронський // Географія та економіка в рідній школі. — 2014. — № 10. — С. 44-45.
44. Скавронський П.С. Учений-метеоролог Михайло Петрович Кудрицький / П.С. Скавронський // Географія та економіка в сучасній школі. — 2012. — № 1. — С. 38-42.
45. Скавронський П.С. Формування картознавчої компетентності учнів в багатоденному туристському поході / П.С. Скавронський // Географія та екологія: наука і освіта : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Умань, 15-16 квітня 2010 р.). — Умань : Видавець «Сочінський», 2010. — С. 258-261.
46. Україна від епохи УНР до початку XXI століття : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції присвяченої 125-річчю від дня народження І.А. Феценка-Чопівського (Житомир, 20-22 січня 2009 р.). — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 41 / Гол. ред. М.Ю. Костиця. — Житомир : М. Косенко, 2009. — 560 с.
47. Щит і меч землі Дубенської: воєнна історія краю : матеріали міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 500-річчю Оршанської битви, 100-річчю від початку I-ої світової війни та 70-ій річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників (Дубно, 26 вересня 2014 р.). — Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2014. — 232 с.
48. І Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового (Торчин, 26 грудня 2014 р.). Науковий збірник / Упоряд. А. Силук. — Луцьк, 2014. — 340 с.

49. III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29-30 жовтня 2003 р.).
Матеріали та документи. — К. : ВЦ «Академія», 2004. — 160 с.

УДК 908

РІШАН І.В., РОЗВАДОВСЬКА І.Т.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

ЧЕХИ НА ЖИТОМИРЩИНІ

Перші поселенці чеського походження з'явилися на українських землях ще в XIII ст., спочатку — на півночі Галицького князівства, а згодом, у XIV-XV ст., вони перемістилися до Львова та кордонів Молдови.

Чехи індивідуально селилися в Перемишлі, Коломиї, Холмі, а головним чином у Львові, який з XV ст. став містом, яке притягало увагу колоністів з чеських і німецьких земель своїм господарським значенням. Серед львівських міщан було на той час уже кілька прізвищ з додатком «чех», «чеський». Один з них Ніколас Богемус побудував каплицю на честь святих Віта, Вацлава і Прокопа. У XV ст. вїтом Львова був Альберт Чех Тучампський (лат. Albertus dictus Czech de Tuczamp). У результаті релігійних війн у Чехії, а зокрема — після Білогорської битви, на західноукраїнські землі заїжджали втікачі з чесько-братської спільноти. Діач цієї спільноти Ян Брож (лат. Brosius) разом із своїми однодумцями поселився в 1630-их рр. на Підляшші у Володаві; тут 1634 р. відбувся з'їзд представників чесько-братських громад Польщі й Литви, в якому брав участь Я. Коменський [2].

У XVIII-XIX ст. на українських землях жили відомі чеські музиканти, які з своїми капелами (hudby) мандрували від міста до міста. Уславилися цією діяльністю Я. Прач, А. Єдлічка і Я. Ландвара. Чехи постійно приїжджали в Україну як купці, ремісники з Моравії, а до Галичини і Буковини — як австрійські службовці. Популярними були чеські бровари, яких було досить багато.

Але значна кількість чехів приїхала в Україну у 60-х-70-х роках XIX ст. у пошуках праці. Царський уряд, зацікавлений у розвитку промисловості, сільського господарства Південно-Західного краю, запропонував їм низку пільг: їх звільняли від податків і військової повинності, вони мали адміністративне самоврядування тощо [2].

Тому в 1860-х рр. чехи почали селитися в Україні цілими колоніями. Це була хліборобська еміграція, головним чином на Волинь. У Рівному було створено спеціальну комісію для поселення. На вигідних умовах після скасування кріпацтва купували поміщицькі землі, найбільші з них у Дубенському, згодом Луцькому, Острозькому та Житомирському повітах, а

також на Херсонщині, в Таврії і на Кубані. Великими поселеннями були села Людгардівка (1863) на Волині, Чехівка на Поділлі, а в Криму — села Табір, Богемка, Царевич, біля Мелітополя село Чехоград. В 1870 р. царський уряд дозволив чехам приймати російське підданство. Вони записувалися до селянського стану і підлягали місцевій адміністрації, могли зараховувати себе до існуючих або створювати свої власні волості. Так було утворено чотири чеські волості: Рівненську, Дубенську, Луцьку і Купичівську. Інші чеські поселення належали до українських волостей. Чотири такі волості мали власні школи. У 70-х рр. XIX ст. існувало вже 17 шкіл, підпорядкованих волосним управлінням, але 1891 р. царський уряд ці чеські волості розформував [3].

Отже, всіх чеських поселень було близько 130, а чисельність чехів доходила на поч. XX ст. до 65000. Наприклад, тільки у Волинській губернії проживало 27670 чехів [4]. Майже всі чехи прийняли православну віру, але частина з них залишилася протестантами (чеські брати). Довгий час чеські поселення зберігали свій національний характер, хоч перебрали деякі риси побуту з українського оточення. У містах чехи асимілювалися швидше. Завдяки доброму володінню сільсько-господарською технікою та методами хліборобства, чехи ставали заможними, відкривали свої школи, пресу, товариства та кооперативи. З Чехії привозили сільсько-господарські машини. Організацією та технікою ведення господарства чеські меншини впливали на сусідні українські поселення [3].

Велика кількість чехів проживала і проживає тепер на Житомирщині. Житомир, як адміністративно-культурний центр Волині, був також і економічним, культурним осередком. Він притягував людей до себе по різних адміністративних справах, а також для купівлі та продажу. Тут зустрічалися, знайомилися, дізнавалися, що робиться в окремих колоніях, одним словом, взаємно зближувалися. Так за переписом 1911 р. на Волині налічувалося близько 130 чеських колоній та 65 тисяч чеських поселенців [7].

Житомирщина була одним з тих регіонів України, де широко розгорнулася чеська колонізація, яка почалася ще в 1870-х роках. Перша чеська колонія заснована на Житомирщині в селі Вільшанка Чуднівського району заснована 1874 року, в селі Високе Черняхівського району — в 1878 року, в селі Зеленщина Червоноармійського району — в 1879 року, Крошня — 1880 року. Це п'ять найбільших чеських колоній у Житомирському повіті, які завжди були самостійними та окремими адміністративними одиницями, тобто мали свого чеського старосту та інше. Від них походили дрібні колонії в с. Івановичі — 1892 рік, в с. Виногради та в с. Плехова — 1890 рік, в с. Кручинець та в с. Аліновка — 1893 р., в селі Городище та в с. Горбаші. На Житомирщині в середині 20-х років XX ст. жило понад 4000 чехів. Головним заняттям чехів було землеробство. Із спогадів Валентини В'ячеславівни Шварц (Борисової) 1926 року народження, можна дізнатися, що чехи переважно сіяли пшеницю, жито овес, вирощували картоплю, буряки. Чехи

працювали всією родиною, з родичами, інколи допомагали сусіди. В кого землі було більше, ті жили заможніше [3].

Щодо культури та освіти чехи Житомирщини стояли нижче від інших чеських поселень. Організація національних чеських шкіл починається тут з 1923 року. Вихідцями цих шкіл були етнограф Євген Антонович Рихлік, уродженець с. Ольшанка Чуднівського р-ну, який працював доцентом у Київському університеті, проводив дослідження про розвиток чеських поселень. Проте ця робота так і не була надрукована, тому, що в 1931 р. Є. Рихлік був репресований і помер на засланні.

Чехом був видатний український письменник Василь Земляк (В'ячеслав Сидорович Вацек). Його повісті «Рідна сторона» (1956 р.), «Кам'яний брід» (1957 р.) та інші були написані у Житомирі. В післявоєнні роки на Житомирщині працювали видатні лікарі-чехи: Пишель Ярополк, Вабець Людмила, Пишел В'ячеслав, Перглер Володимир, Вабець Поліна та інші.

В умовах незалежної України, чехи нарівні з іншими національними меншинами дістали можливість вільно влаштуували своє життя.

Прийшов 1986 рік. Весь багатонаціональний український народ продовжував мирно жити й працювати, дітлахи ходили до школи, до дитячих садочків, займалися в різних гуртках (що кому до вподоби). Сім'ї планували де і як будуть відпочивати влітку. Але в кінці квітня поповзла чутка, що в Чорнобилі вибухнула атомна станція, що велика частина України має радіаційне забруднення, в тому числі чеське поселення Мала Зубівщина, місто Коростень та інші райони! Чутка підтвердилася. Жителі Малої Зубівщини звернулися за допомогою до президента Чехії Вацлава Гавела з проханням щодо оздоровлення дітей в Чехії. Тоді ж почалося переселення чехів-мешканців з Малої Зубівщини до Чехії, яке тривало включно до 1990 року.

Але багато чехів, що були родом з Малої Зубівщини, роз'їхалися по всій Україні, утворили змішані сім'ї і не мали бажання переселятися. Отже, родина Людмили Врабець та Вячеслава Пішл, сім'ї їх дітей: сина Ярослава, дочок Емілії Снідевич та Анни Литвінець залишилися в Житомирі. Їздити в Малу Зубівщину можливості не було.

Тому в родинному колі виникла думка про те, що може в Житомирі ще є етнічні чехи. Потрібно знайти їх і утворити чеську спілку.

На початку 1991 року Анна Литвінець і Емілія Снідевич відвідали Чеське Консульство в Києві, зустрілися з консулом Зденеком Гумалом. Мета їх відвідування — це організація спілки етнічних чехів в Житомирі. Працівники консульства були приємно вражені тим, що жінки вільно розмовляють старочеською мовою і пообіцяли їм підтримку в реалізації їх задуму. По місцевому радіо, через місцеву пресу було оповіщено всіх, хто мав відношення до чеської нації в м. Житомирі та області.

6-го травня 1991 року відбулися перші збори чеської спілки м. Житомира. В них взяли участь чеський консул Зденек Гумал та інші

представники консульства, серед яких була і Віра Коларжська. В організації спілки активну участь брали Емілія Снідевич, Анна Литвінець, Володимир Башек, Вячеслав Пералер, Марія Цилебровіч, Вячеслав Карасек, Олена Кокочева та інші. На цих зборах головою спілки була обрана Емілія Снідевич.

Житомирська чеська спілка в 1991 році отримала назву «Чехословацьке культурне товариство ім. Яна Амоса Коменського» і об'єднувала житомирських чехів, які були вихідцями із чеських поселень Мала Зубівщина, Малинівка, Вільшанка, Висока Піч, Словеччина, Окілок Житомирської області, а також чехів з Чеської Крошні (тепер це район м. Житомира).

В 1995 році товариство було перейменовано в Житомирську спілку волинських чехів. Головою спілки до 2014 року була Емілія Снідевич. За цей час була проведена дуже велику роботу по збереженню історії, культури, звичаїв і традицій чеського етносу в Україні і на Житомирщині зокрема.

В спілці було організовано дві тисячі груп з вивчення чеської мови: перша об'єднувала дітей до 10 років, де вивчались «Буквар» (Slabikař) і «Читання» (Čítaku); друга група – це були підлітки, які займалися серйозно і сумлінно тому, що мали бажання навчатися в Чехії. Була і велика група, яка об'єднувала людей віком після 30 років. Це була найбільш активна група в товаристві. Тривалий час вчителями чеської мови були Олена Луковець та Анна Литвінець, які самостійно вивчали чеську мову.

Спілка та її голова Емілія Снідевич, активні члени спілки Анна Литвінець, Алла Новак та інші, а також головний лікар Житомирської дитячої лікарні Володимир Башек проводять велику роботу з оздоровлення чеських та українських дітей, які проживають на Житомирщині. Діти відвідують Чехію, знайомляться с історією, культурою, традиціями та звичаями чеського народу, їздять на екскурсії по Україні.

Члени чеської спілки і зараз беруть активну участь у святах, що організовуються на Житомирщині, урочистостях, пов'язаних із заснуванням міста Житомира, в фестивалі «Поліська родина» та інших.

В спілці організовано фольклорний ансамбль, члени якого самі пошили собі національні чеські костюми і на різних святах в цих костюмах виконують з великою любов'ю чеські пісні.

Також члени товариства приймали активну участь в республіканських фестивалях чеської культури, зокрема в Одесі, Києві, Вінниці; відвідували чеські товариства в селі Мала Зубівщина, Малинівка, де були виступи фольклорних ансамблів, відбувалось знайомство присутніх з традиційною чеською кухнею, родинними традиціями чехів та ін.

Деякі роки тому гостем товариства був чеський письменник Іво Мичка. Він проживав у Житомирі у різних родинях протягом двох місяців, ознайомився з культурою та традиціями сімей, а повернувшись в Чехію, написав книжку чеською мовою «Dva měsíce u volyňských Čechu» — (Два місяця у волинських чехів). Він же написав для товариства пісню-гімн «Кожен

чех з Волині». Член товариства Станіслав Слама також написав пісню «Та našich praotců země» (Та наших пращурів земля), в якій він відтворив життя чехів в Україні, їх скорботу та радість.

З 2006 року Товариство волинських чехів щороку бере участь у Міжнародному крайнському фестивалі у м. Прага. Молодь товариства має змогу навчатися чеської мови в Чехії в містах Прага та Брно протягом двох семестрів, а також навчатися в вищих навчальних закладах на таких самих умовах, як і чеські студенти.

У 2008 році видано книжку «Чехи на Житомирщині – історія і сьогодення», яку написала доцент Житомирського державного університету М.Є. Лутай, а документальні матеріали про чехів їй допомогли зібрати члени спілки.

Життя спілки надалі залишиться насиченим, різноманітним і цікавим. Її завдання зберегти чеську мову на Житомирщині, передати молоді любов до землі наших пращурів, поширювати знання про чеську культуру та традиції чеського народу.

Рихлік Євген Антонович (1888-1937) [1] – відомий на початку ХХ ст. вчений-славіст, красзнавець, етнограф, педагог і громадський діяч, який зробив вагомий внесок у розвиток славістичної науки. Видатне значення Є.Рихліка як одного з дослідників історії, мови, літератури й етнографії слов'янських народів було високо поціноване колегами-науковцями — академіком Академії наук СРСР і Всеукраїнської Академії наук В. Перетцем та директором Інституту слов'янознавства Академії наук СРСР Н. Державиним.

Народився 16 листопада 1888 р. у с. Вільшанка Чуднівської вол. Житомирського пов. Волинської губ. Вчений, громадський і державний діяч. Покарання — 10 років ув'язнення до концтабору — відбував у 3-му відділенні Сиблагу. Помер у місцях позбавлення волі в 1937 році. Реабілітований 30 грудня 1958 р.

Коли йому виповнилося дванадцять років, батьки відвезли його до родичів у Чехію, де він отримав трирічну початкову освіту. Після повернення в Україну Євген продовжує навчання в Київській Першій гімназії. У гімназії серед учнів на початку ХХ ст. поширювались революційні ідеї, до яких прилучався і Євген. Згодом, навчаючись на історико-філологічному факультеті в Київському університеті Св. Володимира, Є. Рихлік бере участь у студентських зборах протесту й у 1910 році деякий час перебував навіть під арештом.

Влітку 1917 року Є.А. Рихлік успішно складає магістерський іспит і обирається приват-доцентом Київського університету по кафедрі слов'янської філології. Цього ж року його призначають лектором історії польського письменства Київського народного університету. Є. А. Рихлік бере активну участь в організації історико-літературного товариства при Київському університеті. Видає перші наукові статті й розвідки, присвячені історії

слов'янства. Він особисто влітку 1929 року здійснив обстеження багатьох чеських поселень: Високе, Соколів, Зубівщина, Малинівка, Окілок та інші. З-під пера вченого виходить ряд наукових статей, у яких узагальнено великий досвід його організаторської та дослідницької роботи в етнографії. За матеріалами експедиційних досліджень Є. А. Рихлік готує до друку монографію з історії та культури чеських колоній в Україні.

5 січня 1931 р. органи ОДПУ заарештовують Є. А. Рихліка, проти якого висунули обвинувачення у належності до «чеської агентури». 15 червня 1931 р. Судова трійка при Колегії ДПУ УСРР ухвалила таке рішення: «Рихліка Євгена Антоновича ув'язнити в концтабір строком на десять років, рахувати строк з 10 січня 1931 року. Справу здати в архів». Останні звістки від Є. А. Рихліка до рідних надійшли в 1937 році. Цього ж року сім'ю повідомили, що він нібито помер, відбуваючи покарання.

Вацлав Йосипович Длоугі [5] (по-чеськи — Длугий, тобто, Довгий) був видатним каменярем, чехом за національністю, який залишив після себе багато визначних споруд та архітектурних пам'яток не тільки в Житомирі але й на теренах бувшого Радянського Союзу. Нажаль про життєвий шлях видатного каменяра залишилося дуже мало відомостей, дати народження та смерті невідомі. Відомо лише, що він народився в Житомирі, де виріс та почав свою трудову діяльність, успадкувавши професію каменяра від батька – Йосипа Длоугі. Проживав та працював на вулиці Вільсько-Шосейній (тепер вул. Перемоги в районі площі Короленка) де знаходилися п'ять з шести каменеобробних майстерень.

До основних архітектурних пам'яток в м. Житомирі відносяться побудовані в 1912 році «Графські сходи» у парку ім. Гагаріна. Саме руками Вацлава Длоугі на замовлення барона Івана Максиміліановича Шодуара було витесано і припасовано 182 ступені, що ведуть від парку до набережної р. Тетерів. Лише на 10 сходинок «графські сходи» у Житомирі коротші, аніж знамениті Потьомкінські в Одесі.

Є всі підстави вважати, що склеп на Лютеранському кладовищі, у якому був похований барон Шодуар, теж облицьований камінням, обробленим саме Вацлавом Длоугі.

Йосип та Вацлав Длоугі залишили по собі на двох найбільших цвинтарях Житомира чимало прегарних пам'ятників-надгробків, справжніх витворів мистецтва. Так, на Католицькому (Польському) кладовищі збереглося 46 виготовлених ними пам'ятників. Найперший пам'ятник датований 1889 роком, найостанніший – 1927.

Нажалі дуже багато споруд та кам'яних пам'яток виготовлених Вацлавом Длоугі в Житомирі не збереглося.

Ярослав Олександрович Орнст [3] – відомий перекладач з чеської мови, учитель та активний учасник відродження національно-культурного життя в Україні на початку 90-х років ХХ століття.

Він народився 17 травня 1931 року в чеському селі Мала Зубівщина і походить з родини яка прибула в Україну з околиць міста Гродец Кралове. Я.О.Орнст семирічну освіту здобув в 1948 році (навчання було перервано Другою світовою війною). Після закінчення Коростенської середньої школи №1 у 1951 році поступив на російсько-словянський відділ філологічного факультету Київського Державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

Вже від початку навчання він намагався популяризувати чеську літературу в Україні. Він переклав ряд оповідань для дітей які ввійшли в збірник «Україна в піснях», иданий 1954 року.

З 1956 року Я.О.Орнст постійно жив в селі Мала Зубівщина, де продовжував викладацьку діяльність.

Він був членом ініціативної групи, що звернулася до президента ЧСФР Вацлава Гавела по допомогу щодо переселення мешканців Малої Зубівщини та Малинівки на історичну батьківщину із-за чорнобильської катастрофи. Переселення увінчалось успіхом і його родина майже з усіма односельцями у 1991 році переїхала в Чехію/

Мілада Вікторівна Мартинюк народилася в Бердичеві на святого Михайла — 21 листопада 1967 року в чеській сім'ї. Батьки родом з чеського села Миколаївка Козятинського району Вінницької області. Дівоче прізвище М.В. Мартинюк — Копецька — чеського походження. Корінь «копець» означає «гора, підвищення» [3]. Прізвище матері — Рішан є чеським зменшувальним від давньогерманського імені Річард.

Все життя Мілади Вікторівни пов'язане з Бердичевом. Тут вона на відмінно закінчила школу №2, музичну школу по класу фортепіано, Бердичівське педагогічне училище, а вищу освіту отримала у Київському державному педагогічному інституті ім. М. Драгоманова [9]. В 2011 році успішно захистила дисертацію на тему: «Методика використання національних музичних традицій у процесі навчання предметів художньо-естетичного циклу» і отримала звання кандидат педагогічних наук.

Свою трудову діяльність М. В. Мартинюк розпочала у рідній школі № 2 вчителем музики. Наразі Мілада Вікторівна — заступник директора з навчально-методичної роботи Бердичівської гуманітарної гімназії № 2, член Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України, член Всеукраїнської музичної спілки [9].

Вже багато років М.В. Мартинюк захоплюється краєзнавством, досліджує історію рідного міста. Вона — учасник багатьох міжнародних краєзнавчих конференцій, автор численних публікацій, в яких розповідає про малознайомі сторінки з історії Бердичева, Волині, Поділля. На рахунку Мілади Вікторівни вже 11 опублікованих книг, найвідоміші з них: «Долі, пов'язані з Бердичевом», «Усі вулиці Бердичева», «Ваше слово, товаришу маузер», «Преса Бердичева», «Кримська війна мовою художнього слова (штрихи до портрету О. В. Вишеславцева)», «Історія Бердичева в обличчях», «Заклади

освіти Бердичева», збірка оповідань «Когда-то были времена ... Истории родного города» [8].

Мілада Вікторівна Мартинюк продовжує свою плідну краєзнавчу роботу і, з її слів, найближчим часом планує презентувати дванадцятку книгу.

1. Реабілітовані історією. Житомирська область. Книга друга / За ред. Черненко М.А., Врублевського В.М. і ін. — Житомир, 2008. — 768 с.
2. Романюк Н.Й. Особливості розвитку аграрного підприємництва в губерніях південно-західного краю російської імперії (90-ті рр. XIX ст. — 1917 р.): Вісник аграрної історії. — Збірник наукових праць. — 2013. — № 4-5.
3. Чехи на Волині: історія і сучасність / За заг. ред. М.Ю. Костиці, В.І. Тимошенка. — Малин : Волинь, 2001.
4. Чехи на Волині: історія і сучасність / За заг. ред. О.С. Березюк, О.М. Власенко. — Житомир, 2014.
5. Вацлав Йосипович Длоугі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cheh.blog.ztu.edu.ua/istorychna-dovidka>.
6. <http://chehyvolyni.com.ua/about/about-us>.
7. https://uk.wikipedia.org/wiki/населення_волинської_губернії.
8. <http://old.berdichev.biz>.
9. <http://berdicheva.net>.

УДК94(477.46)

КУКСА Н.В.

(с. Суботів, Чигиринський р-он, Черкаська обл.)

СТАНОВЛЕННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ РОБОТИ НА ЧИГИРИНЩИНІ В 20-Х РОКАХ ХХ ст.

***Анотація.** У статті говориться про перші кроки пам'яткоохоронної роботи на Чигиринщині у 20-ті рр. ХХ ст., які мали місце насамперед у Свято-Іллінській церкві у Суботіві-усипальниці гетьмана Богдана Хмельницького. Позитивні напрацювання були зведені нанівець у часи антирелігійної кампанії 30-х рр.*

***Ключові слова:** пам'яткоохоронна робота, Свято-Іллінська церква у Суботіві – усипальниця гетьмана Богдана Хмельницького.*

Низка архівних документів доносить до нас цікаві подробиці становлення пам'яткоохоронної роботи в краї.

1923 р. на Черкащині створюються повітові та окружні комітети охорони пам'яток старовини, мистецтва й природи (ОКРКОПИСИ).

Пам'яткоохоронні функції даних інституцій на початку 1925 р. перейшли до новоствореного Всеукраїнського Археологічного комітету (ВУАКу). Завдяки подвижницькій праці уповноваженого ВУАКу на Черкащині О.М. Александрова за суттєвої допомоги членів і кореспондентів комітету було обстежено і поставлено на облік значну кількість пам'яток історії та культури Чигиринського краю [8, с. 158-159].

Першою з шести пам'яток Чигиринського повіту, занесених до «Реєстру монументальних пам'ятників культури на Шевченківщині, які прийняті на облік і під охорону ВУАК від 26 червня 1926 р.», стала церква Богдана Хмельницького (Іллінська) в Суботіві, збудована 1651 року, мурована, стилю «Барокко», фортеційного типу з бійницями. Має історичне значення, як місце поховання гетьмана Богдана Хмельницького [2, арк. 159].

За свідченнями архівних документів, за сприяння уповноваженого Всеукраїнського Археологічного комітету (ВУАКу) О. Олександрова, влітку 1926 р. споруду було побілено, а восени цього ж року місцева релігійна громада за її клопотанням отримала фінансову допомогу на пофарбування даху [8, с. 159]. Неодноразово піднімалося питання про ремонт даху, який не могли відремонтувати «за відсутністю на Чигиринському ринку покрівельного заліза» [5, арк. 7]. Окрім того, «правління релігійної громади зобов'язано про неприпущення реставрації» [5, арк. 7].

Зі створенням 24 грудня 1926 р. Шевченківської окружної комісії з охорони пам'яток культури і природи при окрінспектурі народної освіти активізувалася робота з виявлення та взяття на облік старожитностей краю. Найбільш дієвим заходом виявилось розповсюдження анкет «для обліку пам'ятників матеріальної культури Подніпряньського краю», які були розповсюджені серед адміністративних, наукових, культурно-освітніх установ і свідомого приватного громадянства. У районах було створено тимчасові комісії «по виявленню пам'яток та ознак старовини» [7, с. 242-243]. Така комісія стала працювати і в Чигиринському районі. У зв'язку з тим, що в районі були відсутні відомості про пам'ятки, робота з їх виявлення покладалася на вчителів, які проводили її шляхом опитування населення за спеціально розробленою анкетною. Окрім цього, передбачалося виготовити карти-схеми населених пунктів з нанесеними «пам'ятками і ознаками старовини» з подальшим виготовленням «районної карти». Зокрема, вчителям Запороженку (очевидно, йдеться про Запорожченка І.Т. — Н.К.) та Гришку було доручено «провести роботу щодо обслідування в Субботово церкви Богдана та міста був[ших] Льохів і инш [их] ознаків...».

Шляхом практичного остереження значної кількості монументальних пам'яток архітектурно-художнього, історичного, меморіального значення, окружною комісією було взято на облік 30 пам'ятників культури, серед яких і

«Іллінська церква 1651 р. — місце поховання Б. Хмельницького в Суботіві» [4, арк. 88].

Одним з вагомих результатів роботи Черкаського окружного комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи краю є зародження організації і проведення туристсько-екскурсійних заходів. У зв'язку з постійним зростанням інтересу до культурної спадщини краю, необхідності її популяризації за пропозицією інспектури народної освіти Шевченківського округу комісією з охорони пам'яток культури і природи з метою ознайомлення з культурно-історичними й природними багатствами Шевченківського краю, було розроблено два туристських маршрути. До складу одного з маршрутів введено і Суботів — «Версаль українських гетьманів. Суботівську Іллінську церкву стилю «барокко» — місце поховання Богдана Хмельницького. Краєвид з дзвіниці на Вовчий шпиль, село, долину Тясьмина й кучугури за Тясьмином...» [7, с. 244].

Як бачимо, в процесі проведення екскурсій використовувався різноплановий пізнавальний потенціал не лише усипальниці гетьмана, а й навколишнього історичного ландшафту.

Показово, що підтримання Іллінської церкви в належному стані постійно перебувало в полі зору Чигиринського районного виконавчого комітету. Так з листування даної інституції з Шевченківським окрвиконкомом дізнаємося, що станом на грудень 1927 р. храм знаходився в користуванні місцевої релігійної громади, якою було задовільно проведено ремонт споруди, «за виключенням лише даху», ремонт якого заплановано на 1928 рік [5, арк. 7].

Варто зазначити, що вагомість усипальниці гетьмана Богдана Хмельницького підкреслював і корифей української історичної науки Михайло Грушевський. Будучи очільником культурно-історичної комісії при УАН (1924-1930 рр.), історик констатував: «Між завданнями і обов'язками цивілізованої держави звичайно рахується також і береження та роблення приступними — для досліду і вивчення, культурних вартостей, які служать або можуть послужити до пізнання краю та її людності, їх сучасного і минулого життя...

Від старої держави сю спадщину приймає нова..., прикладаючи всі старання не тільки до того, щоб в цілості заховати перебрані збірки і пам'ятки, але й зробити їх приступнішими трудящаму народові, а з другого боку поширити їх круг і зміст відповідно розвитку і поглибленню завдань соціального і історичного досвіду... Кожне десятиліття, кожний навіть рік робить тут жахливі спустошення, котрі нічим не можуть бути заступлені, ні огороджені.

Коли поруч Київської Софії, Михайлівського й Кирилівського монастиря, Лаври... стануть моделі Чернігівського Спаса, П'ятниць, Іллі, Канівського Св. Юрія..., коло ренесансових і барочних будов Львівських Богданова церква Суботівська, чернігівський «Мазепин Дім», і все інше

монументальне багатство України, аж тоді знайде воно своє історичне освітлення, і разом проречисто засвідчить культурно-історичну єдність Української землі і її народу» [1, с. 24]. Прикро, що місцеві можновладці вирішили по-іншому... У наступні десятиліття було зведено нанівець всі позитивні пам'яткоохоронні заходи, започатковані у двадцятих роках.

До початку тридцятих років Богданова церква постійно діяла. У цей час посилюється процес тотальної атеїзації країни, основною метою якого була ліквідація релігії і церкви.

Церква все більше втрачає свій вплив на мирян, зменшується кількість побожних людей. З прийняттям курсу на індустріалізацію країни, посилюється тиск на православну церкву. 1929 рік став роком початку ганебної антидзвонівної кампанії, коли, прикриваючись здавалося б благородними гаслами про пріоритетні напрямки розвитку вітчизняної металургії, «войовничі безбожники» взялися за знищення культових споруд.

Не оминула ця наруга і суботівські храми. Спочатку із дзвіниць обох церков поскидали дзвони і вивезли до Кіровограда, як пояснили парафіянам, «для переплавлення для воєнних нужд». До цього часу в нього перед очима очевидців тих подій стоїть страшна картина, коли сільські активісти Порфирій Головащенко та Михей Тютюнник поскидали із дзвіниці Іллінської церкви вісім церковних дзвонів, які, можливо, протягом трьох століть скликали вірян Суботова та його околиць на службу Богу. При падінні найбільший дзвін розколовся на три частини [9]... До речі, нові дзвони були установлені коштом мецената В. Сапи лише через 70 років. Тоді ж було вилучено і спалено книги з церковної бібліотеки, серед яких були рукописні книги та стародруки [10].

З початком колективізації в Суботові представники місцевої влади вирішили закрити Іллінську церкву. Вагомим поштовхом до прискорення втілення цього рішення в життя стала урядова постанова від 8 квітня 1929 р. про заборону присутності дітей на церковних службах. Та й новостворений колгосп потребував спорудження просторого зерносховища. За браком будівельних матеріалів, планувалось розібрати церкву на цеглу, та невдовзі це рішення було скасовано, і протягом кількох років зерносховище знаходилось в Богдановій церкві. Спроба влаштувати в приміщенні храму сільський клуб для молоді виявилася невдалою, адже кам'яне приміщення не опалювалося. Певний час тут демонструвалися кінофільми, і предмети релігійного культу замінили декорації з краєвидами природи. За господарським призначенням усипальниця Богдана Хмельницького використовувалася до пізньої осені 1941 року. Богослужіння в храмі було поновлено за німецько-фашистської окупації [6, с. 40-47].

Ганебними методами сталінський тоталітарний режим намагався підірвати авторитет православної церкви, викоренити релігійні вірування населення. Репресивні заходи значно послабили морально-етичний вплив

церкви на мирян, що позначилося на духовності населення наступних поколінь.

Відродно, що в часи незалежності прослідковується позитивний вплив церкви на духовний розвиток населення. Свідченням цьому може бути і постійно зростаюча зацікавленість екскурсантів історією Свято-Іллінської церкви в Суботіві, яка має статус пам'ятки архітектури середини ХУІІІ ст. національного значення і використовується водночас як культова і музейна споруда. З року в рік зростає кількість шанувальників старожитностей краю як в Україні, так і далеко за її межами.

1. Грушевський М. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання. — К., 1924. — С. 24
2. Державний архів Черкаської області (Далі ДАЧО). — Ф. 131. — Оп. 1. — Спр. 151. — Арк. 159.
3. ДАЧО. — Ф. 131. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 6.
4. ДАЧО. — Ф. 131. — Оп. 1. — Спр. 34. — Арк. 88.
5. ДАЧО. — Ф. 131. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 7.
6. Докладніше про історію храму див.: Кукса Н. З історії Богданових церков у Суботіві // Пам'ятки України: історія та культура. — 2002. — Ч. 2. — С. 40-47.
7. Клименко Т. До історії розвитку туризму на Черкащині: погляд у минуле та сучасність. // Матеріали науково-практичної конференції «Чигиринщина: історія і сьогодення». — Черкаси, 2006. — С. 242-244.
8. Клименко Т. Охорона пам'яток історії та культури Чигиринщини в 20-х роках ХХ століття (за документами Державного архіву Черкаської області) // Свідок козацької слави: погляд крізь століття. До 350-ї річниці родового храму Б. Хмельницького в с. Суботіві — церкви Святого Пророка Іллі. — Черкаси, 2003. — С. 158-159.
9. Матеріали польових досліджень автора (Далі МПДА). — Телятник Ярина Варивонівна, 1905 р. н. с. Суботів Чигиринського р-ну.
10. МПДА. — Жалдак Митрофан Семенович, 1918 р. н., с. Суботів Чигиринського р-ну.

**МЕТОДИКА ВАЛЬТЕРА ШУЛЬТЕ ПРИ ВИВЧЕННІ
АРХЕОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЇ**

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Історична географія - область знань на стику історії та географії, дисципліна, що вивчає історію через «призму» географії; географічна ситуація на певній території в конкретний історичний етап її розвитку. Слід зазначити, що історична географія вивчає зміни в географічній оболонці Землі як в силу природних причин, так і під дією людини. При розкритті предмет-об'єктної сутності історико-географічного або археолого-географічного явища, процесу використовуються наступні методи:

- історичні (вивчення архівних джерел, пам'ятників матеріальної культури тощо);
- географічні (картографування, районування, ландшафтний підхід, польове вивчення реліктів, дендрохронологія та ін.);
- суміжних наук (аерокосмічна індикація, математичне моделювання та ін.).

Значний внесок в теорію і практику історичної географії пов'язаний з іменами таких вітчизняних і зарубіжних вчених як Барсов М.П., Водарський Я.Є., Жекулін В.С., Кузнецов С.К., Кусов В.С., Любавський М.К., Муравйов В.О., М'ясликов В.С., Насонов А.М., Постніков О.В., Темушев В.М., Тихомиров М.М., Яцунський В.К., Брей У., Трамп Д. [8; 13; 16-17; 24]. Посилюючи цю шеренгу світочів історичної та археологічної науки, слід нагадати і слова видатного французького вченого Жан-Жака Елізе Реклю (1830-1905): «Історія – це географія у часі, а географія – це історія у просторі».

Відомо, що навчальний процес в умовах реформування системи вищої освіти вимагає постійного вдосконалення. Це обумовлено, перш за все, зміною пріоритетів та соціальних цінностей: інтеграційні процеси все більше усвідомлюються як засіб досягнення такого рівня якості освіти, який в найбільшій мірі відповідає розвитку людини, задоволенню її духовних і творчих потреб. Підготовка фахівців для гуманітарних та точних наук вимагає корінної зміни стратегії й тактики навчання у вищому навчальному закладі. Головними вимогами до випускника, крім професійних знань, вмінь та навичок, стають компетентність і професійна мобільність. У зв'язку з цим акценти при викладанні навчальних дисциплін переносяться не тільки на формування знань, вмінь та навичок з боку викладача, а й на сам процес пізнання, ефективність якого повністю залежить від пізнавальної активності

самого студента. Успішність досягнення мети залежить не тільки від змісту освіти, але і від того, як засвоюється навчальний матеріал: індивідуально або колективно, в авторитарних чи гуманістичних умовах, спираючись на увагу, сприйняття, пам'ять або на весь особистісний потенціал людини, за допомогою репродуктивних або активних методів навчання. Значну роль у формуванні особистості у навчально-виховному процесі відіграють активні методи навчання (АМН). Саме вони активізують самостійність мислення, залучають студентів до роботи з великими обсягами інформації, сприяють розумінню сутності проблеми. До основних форм активізації навчального процесу належать: проведення тестування, ділових ігор, тренінгів, застосування опорних сигналів тощо [2; 3; 4; 5].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Використання активних методів і сучасних педагогічних технологій як складової вищої освіти, їх застосування в навчанні персоналу підприємств і фірм розглядається у роботах як вітчизняних, так і закордонних авторів [7; 10; 14; 18; 21; 23]. Зазначимо, що ряд ділових ігор, тренінгів, тестів, запропонованих японським менеджментом, західними психологами та організаторами виробництва (Н. Енкельман, М. Біркенбілль, Л.Дж. Пітер, С. Паркінсон, А. Блох та ін.), успішно використовуються як при теоретичному навчанні, так і у практичній діяльності. У той же час АМН ще недостатньо впроваджуються у формат навчального процесу – нерідко студент віддає перевагу нескінченному блуканню Інтернетом у пошуках часто-густо недоброякісної інформації або комп'ютерним іграм, які скоріше руйнують, ніж розвивають творчу складову особистості. Більш широке застосування активних освітніх технологій (не зменшуючи при цьому значення і технологій комп'ютерних) має поживати та забезпечити креативним наповненням аудиторне і позааудиторне навчання.

Мета статті – висвітлити можливості застосування таблиць Шульте як одного з видів психолого-педагогічних технологій при вивченні історико-географічних, історико-археологічних дисциплін, запропонувати ряд «історико-археологічних опорних сигналів». Останні об'єднують історико-археологічну, архітектурно-історичну, природну, біосоціальну (особистості) складові (в статті наведений один із розроблених «опорних сигналів»).

Виклад основного матеріалу. Шульте Вальтер (1910-1972) — німецький психіатр і психотерапевт, учень Бергера. З 1962 р. по 1972 р. — професор психіатрії в Тюбінгені. Має дослідження в області психопатології і психотерапії. Таблиця Шульте — випадково розташовані числа (або інші об'єкти) для тренування швидкого їх знаходження по-порядку (квадрат зі сторонами 20-25 см, який розбивається на 25 осередків в хаотичній послідовності). Застосовуються для дослідження та розвитку психічного темпу сприйняття, зокрема швидкості зорових орієнтовно-пошукових рухів (що є основою швидкочитання), дозволяє розширити поле зору (широке поле зору скорочує час пошуку інформативних фрагментів текстів). Правила тренування

на таблицях Шульте полягають в наступному. Вказувати цифри-об'єкти необхідно у зростаючому порядку (від 1 до 25). На психологічних тренінгах цифри вказуються тільки поглядом, а час зчитування однієї таблиці не має перевищувати 25 секунд, але для істориків, археологів та географів ці вимоги не обов'язкові. Перед початком роботи з таблицею погляд фіксується в її центрі. При послідовному пошуку цифр-об'єктів дозволяється фіксація очей в центрі таблиці, а горизонтальних рухів очей бажано уникати. Відстань від таблиці до очей має бути такою ж, як і при читанні звичайного тексту — 25-30 см. При роботі з таблицями Шульте слід пам'ятати, про те, що тренування не є самоціллю, головне - розширення поля зору, запам'ятовування відповідних об'єктів.

Адаптація таблиць Шульте до «історико-археологічного опорного сигналу» «Унікальні археологічні об'єкти, видатні вітчизняні та зарубіжні історики й археологи». Аналіз ряду історико-археологічних публікацій [1, с. 8-9, 11-13, 15-17, 19-22, 24], багаторічний експедиційний досвід авторів теренами України та зарубіжних країн дозволив виділити ряд артефактів, об'єктів археологічних розкопок та відкриттів, портретів видатних археологів та істориків. Наведені репродукції відповідають критеріям гетерогенності (різномірності), значущості, контрастності, паритетності.

Аналіз недоліків і переваг адаптації таблиць Шульте до історико-археологічної проблематики. Застосування таблиць Шульте як одного з видів АМН у навчальному процесі має свої переваги та недоліки. Аналіз досвіду застосування цієї технології у навчальному процесі дає можливість викласти їх у наступному вигляді:

Переваги	Недоліки
<ul style="list-style-type: none"> ● чинник об'єктивного сприйняття історико-географічних, природних, суспільно-політичних, економічних явищ та процесів; ● чинник усунення «білих плям» в історії суспільства, повернення забутих імен; ● чинник ефективного використання комп'ютерних технологій для пошуку та виявлення фактажу та інформаційно-ілюстративного матеріалу; ● можливість використання таблиць для обстеження осіб широкого вікового діапазону, оцінки ефективності роботи, психічної стійкості індивіда, визначення стійкості уваги та динаміки працездатності; ● чинник концентрації, розвитку та тренування уваги, мислення та поля зору («бокового» зору); ● чинник підвищення швидкості реакції на зовнішні стимули та розвитку швидкості зорових орієнтовно-пошукових рухів та периферійного зору; ● визначення стійкості уваги і динаміки працездатності; ● виявлення швидкості простих сенсомоторних реакцій; ● дослідження рухливості основних нервових процесів (збудження та гальмування), характеристики працездатності нервових клітин кори головного мозку (працездатність залежить від сили збудливого та гальмівного процесів); ● вибудовані ілюстративні та асоціативні ряди виступають стимулом активного засвоєння матеріалу, формування його емоційного сприйняття; ● розмаїття первинного матеріалу, який виступає потенціалом та резервом для подальшого комбінування; ● самостійний пошук та вибір студентом історико-археологічних сюжетів, використання власних світлин, реалізація 	<ul style="list-style-type: none"> ● асиметрія сюжетів (переважання архітектурно-історичних (в т.ч. сакральних) об'єктів); ● складність регіональної ідентифікації природних об'єктів, їх схожість; ● певна примітивність та прямолінійність реалізації технології; ● невисока якість сюжетів та складність їх ідентифікації при тиражуванні (перенесенні на паперові носії, в публікації); ● підвищені вимоги до якості паперових носіїв; ● труднощі відбору та генералізації (узагальнення) первинного матеріалу; ● складність вибору об'єктів, що репрезентують область, регіон, підкреслюють його індивідуальність; ● брак придатних для використання в таблиці археологічних об'єктів в ряді регіонів; ● практична відсутність історико-археологічного досвіду досвіду застосування таблиць Шульте, певна інноваційність їх залучення до історико-археологічної проблематики проблематики; ● підвищені вимоги до IQ учасників тренінгу; ● підвищені вимоги до

<p>індивідуального бачення топ-25-ки об'єктів, їх концентрований «виклад»;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● можливість комбінування, ротації складових таблиці; ● використання таблиць Шульте як важеля формування регіонального та національного історико-археологічного іміджу; ● стимул сприймати об'єкти на власні очі (польові експедиційні дослідження); ● перспективи використання історико-археологічного наповнення таблиць Шульте (технології, принципу, підходу) у навчанні, на туристських порталах, тестуванні і т.ін.; ● самостійний вибір та комбінування топ-25-ки об'єктів історії та археології; ● чинник самостійного пізнання нових територій та об'єктів, формування індивідуального світогляду; ● чинник розвитку креативного мислення, пошуку балансу та пропорцій між об'єктами природного та антропогенного середовища; ● чинник розвитку індивідуальних дизайнерських та художніх здібностей; ● чинник пізнання культурних та історичних надбань різних народів; ● розвиток та реалізація творчих здібностей. 	<p>інструктажу (тексту інструкції) щодо участі у тренінгу;</p> <ul style="list-style-type: none"> ● підвищені вимоги та складність залучення історико-археологічних об'єктів до таблиці (подібність та схожість багатьох природних об'єктів різних територій); ● обмеженість можливостей реалізації тренінгу в чорнобілому варіанті; ● відсутність світлин ряду об'єктів, брак їх представлення в Інтернеті; ● невисока якість вміщених в Інтернеті зображень та їх поверхневий опис; ● територіальна диспропорція об'єктів, значна кількість яких припадає на великі міста та культурні центри; ● недостатня обізнаність аудиторії про таблиці Шульте.
---	---

Таким чином, сильні сторони переважають слабкі, але останні свідчать про певні недоліки цієї технології.

Висновки і пропозиції:

- розроблено та запропоновано ряд адаптованих до історико-археологічної проблематики таблиць Шульте, застосування яких сприяє концентрації, розвитку, тренуванню уваги та мислення (індивіда та групи) та виступає чинником об'єктивного сприйняття історико-географічних, природних, суспільно-політичних явищ та процесів;

- технологія використання таблиць Шульте може бути застосована як до класичних історичних дисциплін (археологія, історія Європи, історія

України), так і міждисциплінарного історико-географічного, ландшафтно-археологічного «поля»;

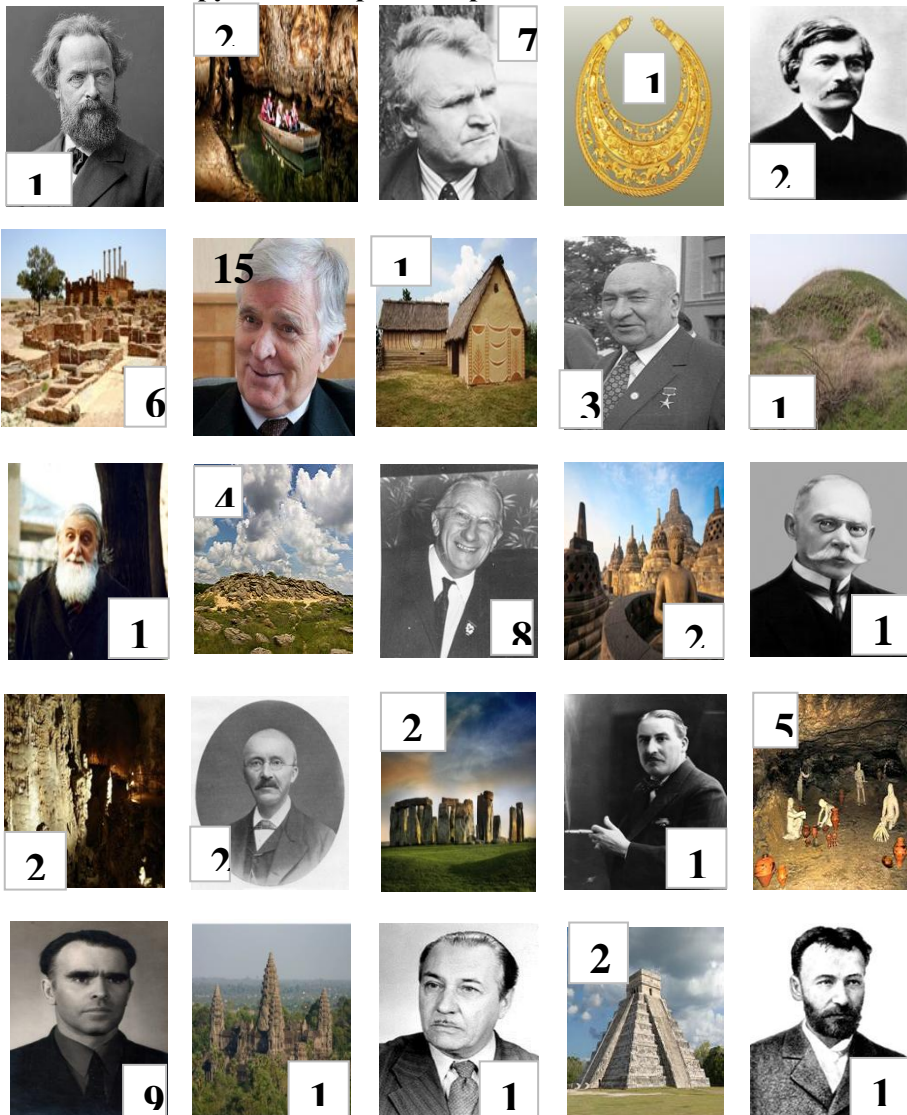
● наведений перелік сильних і слабких сторін адаптації таблиць Шульте до навчального процесу є результатом ряду педагогічних експериментів.

1. Археологічне музезнаство. Енциклопедичний довідник (авт.-уклад. Д.В.Кепін). — К.: Центр пам'яткознавства НАН України, 2010. — 268 с.
2. Бейдик О.О. Диверсифікація творчого підходу до конструювання навчального процесу // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». Економіка. — К., 2000. — Вип. 6. — С. 23-29.
3. Бейдик О.О. Персонал-технології підготовки фахівців для туристсько-рекреаційної сфери // Вісник КНУКіМ: Зб. наук. праць. — Вип. 12. Частина 1 / Київський національний університет культури і мистецтв. Серія «Педагогіка». — К. : Видавничий центр КНУКіМ, 2005. — С. 47-50.
4. Бейдык А.А. Активные методы обучения в спецкурсах туристско-рекреационного блока // Культура народов Причерноморья: Научный журнал. — № 88. — 2006. — С. 7-11.
5. Бейдик О.О. Застосування активних методів при викладанні рекреаційно-туристичних дисциплін у вищих навчальних закладах // Туристично-красназничі дослідження: Збірник наукових статей. — Випуск 7. — К. : Інститут туризму ФПУ, 2007. — С. 214-227.
6. Бейдик О.О., Тертична Ю.В. Застосування таблиць Шульте при вивченні рекреаційно-географічних дисциплін // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 4. «Географія і сучасність» [зб. наукових праць]. — К. : 2011. — Вип. 14 (26). — С. 91-97.
7. Бондарчук Л.І., Федорчук Е.І. Методи активного навчання в курсі «Основи педагогічної майстерності». — Вища і середня пед. освіта. — Київ, 1993. — № 16. — С. 51-56.
8. Брей У., Трамп Д. Археологический словарь. — М. : Прогресс, 1990. — 368 с.
9. Видатні дослідники української археології. Уклад. В.А. Рудий. — Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. — 156 с.
10. Володько В.М., Іванова Т.В. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність як один з методів розвитку творчих здібностей студентів. Вища і середня педагогічна освіта. — Київ, 1993. — № 16. — С. 62.
11. Географический энциклопедический словарь. — М. : «Советская энциклопедия», 1988.
12. Гумилёв Л.Н. По поводу предмета исторической географии (Ландшафт и этнос) // Вестник Ленинградского ун-та, № 18, вып. 3. — Л., 1965. — С. 112-120.
13. Жекулин В.С. Историческая география: Предмет и методы. — Л. : Наука, 1982. — 224 .

14. Жукова Р.Ф., Кузнецов Ю.В. Активные методы обучения в концепции перестройки учебного процесса // Активные методы обучения в системе подготовки специалистов и руководителей: Сборник научных трудов. — Ленинград, 1989. — С. 5-13.
15. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В.М. Литвин, В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін. — К. : Вища школа, 2002. — 431 с.
16. Историческая география России: XII — начало XX вв. Сборник статей к 70-летию проф. Л.Г. Бескровного. — М. : Наука, 1975. — 348 с.
17. Историческая география России IX — начало XX вв.: Территория. Население. Экономика: очерки / Я.Е. Водарский, В.М. Кабузан, А.В. Дёмкин, О.И. Елисеєва, Э.Г. Истомина, О.А. Шватченко. — М. : ИРИ РАН, 2013. — 304 с.
18. Лозова В.І., Золотухіна С.Т., Гриньова В.М. Проблема активізації пізнавальної діяльності студентів при вивченні психолого-педагогічних дисциплін // Вища і середня педагогічна освіта. — Київ, 1989. — № 14. — С. 63-68.
19. Максаковский В.П. Историческая география мира. — М. : Экопрос, 1999. — 584 с.
20. Словник-довідник з археології / За ред. Н.О. Гаврилюка. — Київ : Наукова думка, 1996. — 431 с.
21. Тарасов. В.К. Персонал-технология: отбор и подготовка менеджеров. — Л. : Машиностроение, 1989. — С. 175-185.
22. Трубочаніков С.В. Исторична географія України. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. — 168 с.
23. Щуркова Н.Е. Практикум по педагогической технологии. — Москва, 1998. — С. 6-7.
24. Яцунский В.К. Историческая география: История её возникновения и развития в XIV-XVIII вв. — М. : Изд-во АН СССР, 1955. — 336 с.

ДОДАТКИ ДО СТАТТІ

Рис. 1. Унікальні археологічні об'єкти, видатні вітчизняні та зарубіжні історики й археологи

Пояснення до рис. 1

1. **Пектораль** — нагрудна прикраса скіфського царя, IV ст. до н. е. (виявлена 1971 р. Б.М. Мозолевським в кургані Товста Могила поблизу м. Орджонікідзе, Дніпропетровська обл.);
2. **Генріх Шліман** (1822-1890) — німецький археолог-аматор, відкрив руїни Трої (Туреччина); 1873 року знайшов скарб Пріама — золото Трої (приблизно 100 прикрас із золота, срібла та ін. металів, діадеми, ланцюжки, браслети, підвіски, чаші, які були датовані 2400 р. до н.е.);
3. **Б.О. Рібаков** (1908-2001) — російський археолог, розкопав староруські замки у Любечі (Ріпкинський р-н, Чернігівська обл.) і Витачеві (Обухівський р-н, Київська обл.);
4. **Національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила»** — природне утворення, кам'яний панцир, що розпався. Висота 12 м. (Мелітопольський р-н, Запорізька обл.). Являє собою рештки піщаника з дна Сарматського моря, яке панувало тут 14-12 мільйонів років тому. На Кам'яній Могилі сконцентроване доісторичне скельне містечко, датування якого охоплює проміжок часу від палеоліту до середньовіччя;
5. **Печера Вертеба** — гіпсова печера (Борщівський р-н, Тернопільська обл.), належить до найбільших печер Європи. 2004 року у печері створено перший в Україні підземний музей трипільської культури; довжина підземних ходів — близько 10 км, в печері виявлено багато археологічних знахідок доби енеоліту (IV–III тис. до н.е.);
6. **Карфаген** — стародавнє місто у Північній Африці (біля міста Туніс у Тунісі), заснований у 823 р. до н.е., входить до Світової спадщини ЮНЕСКО;
7. **Б.М. Мозолевський** (1936-1993) - український археолог, керівник експедиції, що дослідила скіфський курган Товсту Могилу (м. Орджонікідзе, Дніпропетровська обл.) та знайшла пектораль у 1971р.;
8. **Норбер Кастере** (1897-1987) — французький дослідник печер, спелеолог; 1922 року відкрив у печері Монтеспан (Північні Піренеї) різьблені і скульптурні зображення епохи палеоліту;
9. **М.І. Сікорський** (1923-2011) — генеральний директор Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.). Врятував історико-культурну спадщину затопленого Придніпров'я Канівським гідровузлом;
10. **Х.Картер** (1873-1939) — англійський археолог і єгиптолог, який 1922 року у Долині Царів, що знаходиться неподалік міста Фіви (сучасний Луксор, Єгипет), відкрив і розкопав поховання фараона Тутанхамона;
11. **І.К. Свешніков** (1915-1995) — український археолог, проводив розкопки на місці Берестецької битви, 1651р.; досліджував пам'ятки доби бронзи в с. Костянець (Дубенський р-н, Рівненська обл.), могильник вельбарської культури в с. Дитиничі (Дубенський р-н, Рівненська обл.);

12. **Жан-Жак Елізе Реклю** (1830-1905) — французький географ, видав 19 томів роботи «Земля і люди», в якому дав загальну картину розвитку людства і опис країн. Відомий вислів Елізе Реклю про зв'язок історії та географії: «Історія є географія в часі, а географія — історія у просторі»;
13. **Із. М.Ф. Біляшівський** (1867-1926) — український археолог, під його керівництвом проходили розкопки міста Родень на Княжій горі неподалік Канева (Черкаська обл); уклав і видав власним коштом «Археологічний літопис Південної Росії»;
14. **Ангкор-Ват** — буддистський храмовий комплекс XII ст. у Камбоджі, найбільша культова споруда світу та об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО; до XV ст. був давньою столицею Камбоджі, зображений на державному прапорі;
15. **П.П. Толочко** (1938) — український археолог, академік НАН України, з 1987 р. — директор Інституту археології НАН України, вивчає археологію давньоруського Києва;
16. **В.В. Хвойко (Хвойка)** (1850-1914) — український археолог, 1896 року відкрив пам'ятки трипільської культури (IV-III тис. до н. е.), яку назвав трипільською за назвою с. Трипільля (Україна, Київська обл.), де знайшов давнє поселення;
17. **Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура»** створений 2003 року (Україна, Черкаська обл., Тальнівський р-н, с. Легедзине); приблизно три тисячі будівель було розміщено по колу, яке зменшувалося до центру, а саме поселення огородили високими рукотвореними валами; археологами були виявлені маленькі глиняні статуетки тварин і людей, знаряддя праці, виготовлені з кісток і кремнію, глиняні глечики, чаші, миски, казанки;
18. **Товста Могила** — скіфський курган IV ст. до н.е. біля м. Орджонікідзе Дніпропетровської обл.; досліджений 1971 р. Б. Мозолевським, експедиція якого знайшла пектораль, срібний меч, залишки золотих бляшок, уламки лусок металевих панцирів, бойовий бронзовий пояс, золоту нагайку, два ножі, частину булави, чотири сагайдаки зі стрілами, бронзові казани та глиняну амфору;
19. **М.Ю. Брайчевський** (1924-2001) — український археолог, вів археологічні дослідження на Переяславщині, Волині, Поділлі, досліджував слов'янські пам'ятки у с. Пастирське (Смілянський р-н., Черкаська обл.), с. Леськи (Черкаський р-н, Черкаська обл.), м. Переяслав-Хмельницький (Київська обл.);
20. **В.Б. Антонович** (1834-1908) — засновник київської археологічної та історичної наукових шкіл; на відміну від багатьох тодішніх археологів, він дивився на матеріали розкопок насамперед як на джерело історичних реконструкцій: відтворення господарства, способу життя й побуту давніх епох; започаткував традицію історичних реконструкцій давнини,

спираючись на взаємодоповнення писемних, археологічних і антропологічних матеріалів, систематичні археологічні дослідження на території України і став рідначальником вітчизняної археології;

21. **Печера Доміца** (Словаччина) — довжина 25 км, має входи зі сторони Угорщини та Словаччини, підземні річки Стікс і Ахерон, озера; входить до Світової спадщини ЮНЕСКО;
22. **Стоунхендж** (Велика Британія, Англія) — вертикальна мегалітична споруда, що складається з кілець, що являють собою гігантські (до 8,5 м висотою) камені; входить до Світової спадщини ЮНЕСКО;
23. **Чичен-Іца** (Мексика) — стародавнє місто, засноване у VIII ст. представниками майянського племені іца; об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО;
24. **Печера Еміне-Баїр-Хосар** (Україна, Крим) — частина спелеокомплексу «Мармурова печера», вперше пройдена 1927 року; тут знайдені кістки доісторичних тварин, зберігся скелет мамонта;
25. **Боробудур** (Індонезія) — буддійський храм VIII ст. на о. Ява (висота 35 м, мури прикрашені різьбленими барельєфами на теми буддійських легенд); входить до Світової спадщини ЮНЕСКО.

УДК 908

ЗАРИЦЬКИЙ М.Л.
(м. Житомир)

ФОРМУВАННЯ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ В. АНТОНОВИЧА

У другій половині XIX ст. у вітчизняній історичній науці домінуючим видом неформального об'єднання науковців-істориків стали наукові школи. Вони були об'єктивно-необхідною організаційною формою подальшого поступу науково-історичної спільноти, і поруч із цим, а можливо і передовсім вони були дієвим засобом виховання молодих дослідників у сфері суспільних наук. Один з відомих істориків початку XX ст. С. Різдвяний зазначив: «... наука тоді тільки стає наукою в точному сенсі слова, коли з механічної сукупності праць осіб вона стає органічним цілим, що пов'язує масу цих праць єдністю узагальнюючої думки, традиціями відомих методичних напрямків, — тим, що називається «школою» [7, с. 10].

Сучасна історіографічна література трактує поняття «школа» як «сукупність вчених, об'єднаних загальним напрямком наукового інтересу, спільністю наукових поглядів і принципів». При цьому, не зважаючи на визнання певної цілісності школи як наукового колективу, за кожним членом

визнається право на індивідуальні риси, які нерідко навіть більш очевидні в його діяльності, ніж традиції наукової школи.

У ході історіографічних досліджень фахівцями були вироблені стійкі критерії, за якими можна визначити істотні ознаки «наукової школи»: 1) комунікативний зв'язок між учителем (вчителями) і учнями, яка полягає в педагогічному і неформальному спілкуванні; 2) спільність методологічних позицій істориків, куди включається категоріальний апарат, за допомогою якого ведеться вивчення історії, принципи і методи роботи з джерелами, розуміння завдань розвитку історичної науки і т. д.; 3) близькість конкретно-історичних досліджень, взаємозалежність тематики робіт; 4) політична позиція членів неформального наукового угруповання, яка через тісний зв'язок цих людей нерідко збігається, хоча може і різнитися.

У другій половині ХІХ ст. в результаті науково-педагогічної діяльності М. Іванишева, а згодом його учня й наукового послідовника В. Антоновича, у Київському університеті св. Володимира була підготовлена ціла плеяда талановитих дослідників, які розпочали інтенсивну публікаторську діяльність у сфері «западно-руської» історії та історії «западно-руського права». Це викликало занепокоєння в середовищі польських науковців, що звикли дивитися на українську історію як на свою регіональну.

Значимо, що В. Антонович був уродженцем Бердичівського повіту (м. Махнівка) Київської губернії належав до загалу бердичівської шляхти, певний час працював у Бердичеві [10, с. 6].

Після виходу у світ перших томів «Архива Юго-Западной России» в польській публіцистичній та історичній літературі заговорили про наявність у Києві своєрідного антипольського інтелектуального центру. Юліан Бартошевич, помістивши на сторінках польського біографічного видання статтю про М. Іванишева під назвою «Видавець польських джерел», увів у подальшій літературно-полемічній ужиток поняття «Київська історична школа», зазначивши, що вона складає «тенденційно-політичний напрям в історичній науці, інспірований російським урядом для приниження польського елемента в краї» [10, с. 136].

По суті, позицію Антоновича поділяв і його учень М. Грушевський, який унікав афішувати свою належність до «Київської історичної школи».

У написаній при безпосередній участі М. Грушевського розвідці С. Томашівського про наукову діяльність В. Антоновича «Київська історична школа» характеризується як «анахронізм» чи «непорозуміння». «Звісно, – пише далі Томашівський, – Антонович мав учнів, давав їм науковий провід, під його боком виросло нове покоління істориків, та при тім ніякої школи (в розумінні якогось одноцільного історичного напрямку) не заснував, ані не мав учнів в тім розумінні, оскільки нема між його учнями таких характерних спільних прикмет, щоб оправдати думку про якусь спеціальну історичну школу» [1].

Подібні оцінки характеру «наукової школи», зокрема, викликали принципові заперечення цілого ряду учнів В. Антоновича. Один з представників старої генерації В. Щербина в «Спогадах про Антоновича» виділив організаційний аспект діяльності Антоновича, зазначивши, що навколо нього завжди гуртувалися учні, які виявляли особливу зацікавленість «южнорусской» історією. Із числа перших його вихованців у цьому напрямі він називає М. Дашкевича, О. Левицького, І. Каманіна, Я. Шульгіна й В. Науменка [11].

Думку про існування «Київської історичної школи Антоновича» поділяє ще один вихованець історика А. Верзилов, який стверджував, що кафедра в прямому значенні слова і переносному розумінні – любов до юнацтва, доступність В. Антоновича послуговували виправдовуванням цілої школи істориків й археографів, що утворювали свої вже школи, створювали кафедри й навчальні заклади [3, с. 74].

В. Пічета виділив кілька, на його погляд, характерних рис цієї неформальної наукової організації. Серед них: а) тематична єдність досліджень (українознавство); і б) спільність методики дослідження (документалізм, критицизм, реалізм). В. Пічета також наголошує на важливості педагогічно-комунікаційної функції творця історичної школи [9, с. 296].

Вже у другій половині 20-х років ХХ століття намітилися дві найбільш типові тенденції в підході до інтерпретації поняття «Київська історична школа». Одна з них продовжувала лінію М. Грушевського і С. Томашівського стосовно характеру історичної школи.

Речником іншої теорії став Д. Дорошенко, який веде мову про «Київську історичну школу» переважно в контексті навчально-педагогічного об'єднання. Говорячи про школу Антоновича, – констатує він, – не треба це розуміти в тім смислі, що він виховує таких своїх учнів та наслідувачів, які б, перейнявши його методи, засвоїли також і його загальні погляди і потім розвивали їх та удосконалювали у своїх власних працях. Такої школи Антонович не творив. Зате він зумів організувати надзвичайно широке дослідження української історії своїми учнями, поставивши їм завдання, давши їм теми й керуючи їх першими кроками на дослідницькому полі. І прямо зазначає, що він в університеті зпоміж своїх учнів витворив цілу школу вчених, які займалися вивченням історії окремих областей України й Білорусі [4, с.110].

Зовсім іншу, принципову позицію щодо «Київської історичної» зайняв Д. Багалій. Критикуючи Грушевського за нівеляцію ролі школи Антоновича в його професійному ставленні, він доходить висновку, що «Грушевський явився в свій час окрасою цієї школи, але вийшов, як і всі інші, з цієї школи» [5, с.118]. Саме поняття «наукова історична школа» Д. Багалій розуміє досить широко, підкреслюючи, що «київських істориків об'єднував документалізм і в

певній мірі спільність ідеології». На основі цих критеріїв Багалій кваліфікує «Київську історичну школу» як «документальну» і вважає, що вона склалася як з учнів Антоновича, так і почасти зі сторонніх осіб, об'єднаних спільним науковим інтересом до вивчення історії України (переважно Правобережної) і спільною архівною базою.

В українській історіографії інтерес до проблеми виявляли переважно дослідники діаспори, а саме: О. Оглоблин, Л. Винар, О. Прицак. О. Оглоблин, відмічаючи науково-організаційний хист Антоновича, підкреслює, що саме від розбудованої ним «Київської історичної школи» «пішла вся новітня українська історіографія» [8, с.99].

Тези О. Оглобина стосовно «Київської історичної школи» поділяє його учень Л. Винар. «Школу документалістів, – пише він, – в головній мірі об'єднувала їхня історична тематика, що у великій мірі базувалася на джерельнім дослідженні історії Правобережжя, а також методологія історичного досліджу» [9, с.294].

Дещо іншу позицію щодо «Київської історичної школи» займає О. Прицак. Насамперед, він цілком слушно стверджує, що процес її творення тривав майже сорок років і не може розглядатися як одноразовий акт, пов'язаний лише з іменем Антоновича. «Київську історичну школу, – констатує він, – задуману М. Максимовичем, а остаточно оформлену В. Антоновичем, слушно підкреслити в науці назвою українська документальна історична школа» [2, с.208].

В останні роки тема «Київська історична школа» привертає особливу увагу боку істориків. Свідченням цього є поява перших монографічних праць брянського дослідника С. Михальченка, який під школою В. Антоновича розуміє «не всіх учнів Антоновича і навіть не всіх, що працювали над історією України, а лише одинадцять осіб, які написали дослідження з історії окремих земель давньої Русі».

Нові можливості для більш чіткої ідентифікації «Київської історичної школи» продемонстровані в дослідженнях сучасних українських істориків Г. Мернікова, В. Ващенко, О. Кияна.

О. Киян зазначає, що головним здобутком науково організаторської діяльності В. Антоновича як у Київському університеті, так і за його межами, стала поява цілої плеяди дослідників східнослов'янської і, зокрема, української історії, об'єднаних у рамках неформальної організації, що отримала в історіографії статус історичної школи. Протягом усього періоду існування ця організація виконувала подвійну функцію – загальноосвітню, що мала ставлення до переважної більшості його учнів, і власне дослідницьку, яка охопила порівняно невеликий науковий контингент вихованців Антоновича.

Витоки цього історіографічного феномена він простежує з 70-х років XIX століття, коли з'являється «старша генерація» вихованців Антоновича, серед яких значаться О. Левицький, М. Дашкевич, І. Каманін, П.

Голубовський, І. Линниченко, Д. Багалій та інші відомі дослідники, передусім української історії [6, с. 38].

Таким чином, важливу роль в розвитку української історичної науки відіграв В. Антонович. І його варто розглядати не лише як відомого історика, але й як педагога та організатора. Він та його учні відіграли провідну роль в утворенні української історії, як науки. Їм вдалося провести значну кількість досліджень і написати історію українських земель. Їм належить роль першовідкривачів, адже свої роботи вони писали на основі архівних джерел та археологічних знахідок. Головним досягненням школи Антоновича.

1. Білодід В. Історіографія української етноментальності: В.Б. Антонович [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Bilodid_Volodymyr/Istoriografiiia_ukrainskoi_etno_mentalnosti.
2. Босенко Н. Національний контекст діяльності «київської історичної школи» другої половини ХІХ — поч. ХХ ст. / Н. Босенко // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка] : зб. наук. пр. — Кіровоград. — Серія Історичні науки. — С. 206-214.
3. Верзилов А. Памяти Владимира Бонифатьевича Антоновича / А. Верзилов // Син України Володимир Боніфатійович Антонович. — Т. 1. — К., 1997. — С. 71-74.
4. Дорошенко Д. Володимир Антонович в українській історіографії / Д. Дорошенко // Син України Володимир Боніфатійович Антонович. — Т. 1. — К., 1997. — С. 105-110.
5. Зашкільняк Л. Історична концепція М. Грушевського в контексті східноєвропейської історіографії початку ХХ ст. / Л. Зашкільняк // Вісник Львівського університету. — Львів, 1997. — Серія історична. — Вип. 32. — С. 118.
6. Кіян О. Життєвий та творчий шлях В.Б. Антоновича / О. Кіян // Український історичний журнал. — К. : «Наукова думка», 1991. — Вип. 2. — 160 с.
7. Левицька Н. Участь науково-педагогічних працівників вишів у популяризації українознавства та протидії русифікаторській політиці царату (друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.) / Н. Левицька // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць. — К., 2012. — Вип. 65. — С. 10-17.
8. Оглоблин О. Пам'яті Дми́ра Багалія / О. Оглоблин // Український історик — 1988. — № 01. — С. 97-100.
9. Острянюк А. Наукові історичні школи в Україні: фантоми української історіографії / А. Острянюк // Історіографічні дослідження в Україні. — 2012. — Вип. 22. — С. 293-310.

10. Ступак Ф. Сторінки життя та діяльності В. Антоновича / Ф. Ступак // Грані. — 2014. — № 9. — С. 135-138.
11. Щербина В. Воспоминание о В.Б. Антоновиче / В. Щербина // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. Кн. 21. — Вып. 1-3. — К., 1909. — С. 52-57.
12. Ярмошик І. Володимир Антонович та історичне краєзнавство Волині другої половини ХІХ ст. / І. Ярмошик. — Житомир, 2002. — 44 с.

УДК 908

ВЕСЕЛЬСЬКА Н.
(*м. Житомир*)

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ОЛЕКСАНДРА ЯБЛОНОВСЬКОГО (НА ПРИКЛАДІ ПРАЦІ «AKADEMIA KIJOWSKO-MOHYLAŃSKA»)

Сучасні умови розвитку української держави спонукають звернутись до дослідження актуальних проблем історіографії – зокрема дослідження явищ української культури. Оцінка вітчизняної історії зарубіжними істориками є не менш важлива для розуміння особливостей історичного процесу ніж дослідження історичних джерел та ін. У другій половині ХІХ ст. в польській історіографії виникає новий напрямок історичних досліджень.

Серед значної частини польських авторів у 20-40-х рр. ХІХ ст. сформувалася прогресивна за своїми поглядами «українська школа», представники якої працювали до початку ХХ ст. Її представники (С.Гощинський, М.Гославський, Т.Падура, В.Залеський, Ю.Коженювський, Ю.Словацький, з пізніших науковців до них належав О. Яблоновський та ін.) почасти критично ставилися до польського панування в Україні, визнавали право на існування українського народу, вивчали його мову і культуру, шукали шляхів примирення між українцями і поляками. Водночас вони не мислили Правобережну Україну без Польщі. Уперше термін «українська школа» ввів у польську історіографію Олександр Тишинський [9, с. 49].

О. Яблоновський, як один із представників цієї школи теж звертався до вивчення історії українських земель, а зокрема культурного спадку українського народу та історії Києво-Могилянської академії.

Однією із цінних праць польських істориків, присвячених розвитку української культури та освіти, а саме існуванні Києво-Могилянської академії є праця «Akademia Kijowsko-Mohylańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej» Олександра Валер'яна Яблоновського. Історик студював славистику в Київському університеті. Більше того, написав чимало

книжок та статей, присвячених історії українських земель. Праця «Akademia Kijowska-Mohylańska» була приурочена 500-річчю існування Ягеллонського університету [8, с. 25].

Праця Яблоновського була першою і довгий час єдиною польською монографією, присвяченою історії Києво-Могилянської академії. Праця видана як п'ятий том серії «*Fontes et commentaciones historiam scholarum superiorum in Polonia illustrantes*». У переднім слові автор мотивує видання своєї праці тим, що на його погляд поляки мають право в історіографії вважати Києво-Могилянську академію за просвітницьку латино-польську інституцію, бо вона входила в число перших колегій в Польщі і не відрізнялась від них напрямом діяльності та характером [2, с. 16-17].

Історик висловив оригінальний погляд на розвиток української культури в XVI — XVII ст. в цілому та на історію Києво-Могилянської академії зокрема. На його думку, заснована за зразком кращих у тогочасному західно-європейському світі єзуїтських колегіумів, колектив викладачів і студентів Києво-Могилянського колегіуму, дякуючи використанню латинської і частки польської мов, тісно спілкувався з західноєвропейською культурою, будучи її провідником в українське суспільство. На думку історика, Києво-Могилянська академія була посередником між Заходом і Сходом [4, с. 71].

Згідно такого концептуального підходу О. Яблоновський успіхи проникнення західної культури, яку він ототожнює з польською, сприймає за ідеал і за мірило для оцінок явищ, пов'язаних з історією Київської академії. На його думку, цей процес мав кілька етапів – спочатку польська культура проникла в Русь в латинській, західноєвропейській формі. Потім Русь через союз з Польщею та Литвою була введена в сім'ю західноєвропейських народів. На думку історика, український народ в той час не був здатний самостійно, без західноєвропейського впливу поставити організаційно і науково сформовану академію. В підтвердження цього історик вказує на домінування споляченого викладацького складу [4, с. 71].

У своїй праці О. Яблоновський дає оцінку діяльності найвидатніших організаторів і викладачів академії. З особливою симпатією й образністю він змальовує життєпис Петра Могили, який імponує йому саме тим, що спрямував розвиток освіти в Україні в бік західної культури. Автор описує Петра Могилу ревним ортодоксалом і відкритим ворогом Москви, захисником прав руського народу і противником козацтва. На думку автора, П. Могила є щирим сином Речі Посполитої, справжньою дитиною польської культури [1].

На думку історика, Києво-Могилянська академія реалізувала «вихід західноєвропейської культури за її природні межі», що її «довговічність і слава» були гарантовані закладеною в ній П. Могилою «паростю західної культури» [1, с. 259].

На думку історика, латино-польський (історик має на увазі латино-польськомовний) характер Академії робив її подібною до інших колегіумів Речі, що були створені на зразок західноєвропейських вищих навчальних закладів. Саме завдяки діяльності Академії українському народу не вдалось прищепити так звану ненависть до всього іноземного, яка так підтримувалась Москвою. На думку О. Яблоновського – західне означає польське [5, с. 69].

Києво-Могилянська академія виступає у історика посередницею між західною і східною культурою. Сама ж по собі, вважає дослідник, колегія не мала нічого самостійного й оригінального, тому й трапилось їй поступове знецінення як науково-освітнього закладу і перетворення в духовну академію, яка за своїм значенням не мала нічого спільного із своєю попередницею [3, с. 108].

Першим київським рецензентом цієї монографії став Федір Титов, що підписав свою статтю «Урок с Запада». Паралельно з ним цю працю О. Яблоновського рецензував відомий тоді історик духовної освіти в Росії Костянтин Харлампович в «Киевской старине» [7]. Обоє істориків виступили опонентами О. Яблоновського з таких питань як культурна самобутність Академії, її культурна самодостатність та етнокультурна визначеність. Багато з українських істориків зазначали, що О. Яблоновський пише не історію українських земель, хоча предметом фахових зацікавлень польського історика були Поділля, Волинь і Київська Україна XV-XVII ст.), а історію польськості на українських землях [6, с. 137].

Як уже зазначалось, погляд О. Яблоновського на історію Києво-Могилянської академії зустрів досить емоційну критику з боку дослідників проблеми Ф.І. Титова і К.В. Харламповича. Вони вбачали в дефініціях автора монографії потяг до «польського звеличення» і пріоритет політики над наукою. Більш зважену й науково об'єктивнішу оцінку узагальненням О. Яблоновського на роль і значення Києво-Могилянської академії простежуємо в працях таких авторитетів в українській історіографії, як М. С. Грушевський і М. П. Василенко. Останній, зокрема, зазначає, що «основи шкільної системи, ряд предметів, які викладались в колегії, їх зміст близько стояли до західноєвропейських і польських зразків. Неможливо не визнати вірним основних положень О. Яблоновського про відсутність оригінальності і самобутності Києво-Могилянської академії як штучно-освітнього закладу [7].

Прагнення О. Яблоновського розглядати розвиток української культури в контексті порівняльного аналізу з досягненнями західноєвропейської цивілізації заслуговує пильної уваги. Звичайно, Київська академія не стояла осторонь загальноєвропейського культурного розвитку і зазнала його впливу. Однак ні вивчення латинської та польської мов, ні наявність поляків у середовищі викладачів академії, ще не дає підстав для твердження стосовно латино-польського характеру навчального закладу. Досить вказати на виявлені сучасними дослідниками елементи організаційної структури, що відрізняються

від європейських зразків, широке використання української мови з сфери спілкування. Важко також, відштовхуючись від тези О. Яблоновського, дати правильне тлумачення тій опозиційній ролі, яку виконувала академія щодо польсько-католицького елемента навіть у ранній історії її існування [4, с. 72].

В продовження варто зазначити, що більшість українських істориків доволі негативно оцінюють працю О. Яблоновського «Akademia Kijowsko-Mohylańska». Хоча автор визнавав високий рівень розвитку «руської культури» у XVI – XVII ст., та все ж переоцінював вплив польської культури. Український рецензент, підкреслюючи науковий характер цієї праці, зазначав, що польський дослідник безпідставно ототожнює польську культуру із західним цивілізаційним розвитком, в той час як між ними була значна відмінність [2, с. 16-17]. О. Яблоновський, як і більшість польських істориків, акцентуючи увагу на державних інституціях, не зазначав про зворотній вплив української культури на польську [3, с. 108]

О. Яблоновський досить упевнено веде мову про трансформацію західноєвропейських культурних впливів у польській культурі, проте не вважає, що такі впливи мали місце щодо української культури. Проте, Києво-Могилянську академію О. Яблоновський вважає освітнім осередком, побудованим на європейських засадах через використання латини і європейської системи викладання, Києво-Могилянська академія служила взірцем для новопосталих і на далекій півночі релігійно-наукових закладів [6, с. 138].

Отож, дослідження О. Яблоновського про значення Києво-Могилянської академії в історії українського народу є цінним з погляду історіографії, але не позбавлене суб'єктивної думки автора (інакше й бути не могло). Так як багато російських авторів, наприклад, приписували зародження навчального закладу виключно царській владі, відкидаючи заслуги викладачів та випускників академії, так само і польський історик розглядав цю навчальну установу з точки зору польської історіографії, подекуди перебільшуючи роль польського елемента у академії. Наразі, можна стверджувати, що академія була унікальним явищем в історії українського народу, оскільки саме вона відіграла вирішальну роль у культурному та суспільному, освітньому розвитку українського народу, формування національної еліти. Праця «Akademia Kijowsko-Mohylańska» є цінною також через використання автором значної джерельної бази та праць інших істориків, які нині втрачені. Хоча багато хто з істориків стверджує, що праця О. Яблоновського є звичайною компіляцією роботи попередників, насправді автор, використовуючи матеріали інших істориків доносить до читача свої висновки та думки.

1. Jabłonowski A. W. Akademia Kijowsko-Mohylańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej / A. W. Jabłonowski. – Krakow: drukwL. AnzcycalSpolki. – 1899. – 318 с.

2. Записки наукового Товариства імені Шевченка / под. ред. М.С. Грушевського. – Львів: Друкарня наукового товариства імені Шевченка під зарядом К. Бернадського, 1901. – XLIV. – Книга VI. – 326 с.
3. Зашкільняк Л. Історична наука в Галиччині на початку ХХ ст. та україно-польські відносини/ Л. Зашкільняк// Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2013. – Випуск 49. – С. 93–113.
4. Киян О.І. Олександр Яблунівський як дослідник історії України / О.І. Киян// Український історичний журнал. – 1994. – №4. – С. 61–74.
5. Лисий І.Я. Європейськість Києво-Могилянської академії та її філософії: польська призма бачення / І.Я. Лисий// Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській Академії: Європейський контекст: научное издание / редкол. В.С. Горський (голова) [та ін.]. – К.: Академія, 2002. – С. 68–76.
6. Лисий І.Я. Проблема культурного статусу КМА в дискусії початку ХХ ст. / І.Я. Лисий// Наукові записки. – Т. 18. Ювілейний випуск. – 2000. – С. 137–142.
7. Харлампович К.В. Александр Яблоновский. Очерк «Истории Киево-Могилянской академии в связи с общим развитием западной цивилизации на Руси // Киевская Старина.— 1902.— Т. 78.— С. 36—69.
8. Хинчевська-Геннель Т. Києво-Могилянська академія в польській історичній науці / Т. Хинчевська-Геннель// Наукові записки. – 2015. – Т. 176. Філологічні науки. – С. 25–31.
9. Ярмошик І.І. Томаш Падурра – співець-романтик історії України та Волині / І.І. Ярмошик// Література та культура Полісся: Збірник наукових праць / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – 2010. – Вип. 57: Регіональні економічні, релігійні, освітянсько-наукові та культурно-мистецькі проблеми в загальноукраїнському контексті. – С. 49–57.

УДК 908

МИСЕЧКО Л.П.
(*м. Житомир*)

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ У ДОСЛІДЖЕННЯХ М.О. КОЯЛОВИЧА

Одним із важливих напрямків сучасних досліджень в Україні є вивчення діяльності та наукової спадщини видатних особистостей. Без цього неможливі з'ясування, аналіз, висвітлення основних тенденцій і проблем в науці на різних етапах її розвитку та їхнє вирішення, встановлення спадковості наукових традицій, створення всебічної картини розвитку історичних знань.

Одним із видатних істориків другої половини XIX ст. — початку XX ст. є М.О. Коялович. Це історик, етнограф та джерелознавець та архівознавець білоруського походження, що мав напрацювання у різних історичних проблематиках історії Білорусі, України та Росії. Учений сприяв вивченню білоруської історії у вищих навчальних закладах, брав участь у діяльності історичних товариств. Це був багатогранний науковець, що протягом всього свого життя досліджував білоруську, російську, українську історію. Саме завдяки його багатогранності він також велику увагу приділяв релігійній історії: релігійним рухам, церковним уніям ну і звичайно ж взаємозв'язкам народу з церквою. Тому його наукова спадщина з релігійного питання є досить потужною та ґрунтовною. Отже, внесок М.О. Кояловича в розвиток історичної думки і зумовлює актуальність обраної теми.

Історії релігійних відносин і пов'язаними з ними культурно-національних рухів присвячені такі роботи М.О. Кояловича як «Литовська церковна унія», «Історія возз'єднання західноруських уніатів старих часів (до 1800 р.)» та ін. «Західно-русистські» погляди вченого знайшли своє втілення у його наукових працях, багато з яких присвячені релігійній історії, зокрема Берестейській та Люблінській уніям.

Для М.О. Кояловича церковна унія означала початок державного та культурного занепаду батьківщини, розриву історичних зв'язків єдиної Русі, закладеного ще Кревської унією і продовженого політичної унією в Любліні. Кожна сторінка церковної унії давала вченому підтвердження думки про неминучу втрату самобутності Білорусії в союзі з католицькою Польщею і ще більш зміцнювала його впевненість у необхідності союзу з єдиновірною Москвою. Тільки єдина віра, з точки зору М. Кояловича, могла з'єднати воєдино насильно розділений російський народ. Звертаючись до цих найтяжчих етапів білоруської історії, дослідник на конкретному історичному матеріалі намагався вирішити політичні проблеми сучасного йому суспільства [1].

Він займався дослідженням джерел з історії Берестейської унії та написав про неї кілька узагальнюючих робіт. Це, в першу чергу, його праця «Литовська церковна унія» у двох томах і докторська дисертація «Історія возз'єднання західноруських уніатів старих часів (до 1800 р.)». Ці дослідження багато в чому визначили хід подальшого вивчення уніатської проблематики в Росії до 1917 р. [2].

Дослідник вважав Кревську унію не повним об'єднанням двох держав, а зовнішньополітичним союзом, спрямованим проти хрестоносців. Велике Князівство Литовське від Кревської до Люблінської унії уявлялося М.О. Кояловичу не більше як політичний союз двох держав, що об'єднувалися загальними зовнішніми інтересами і одним государем [3, с. 208].

Особливе місце серед історичних досліджень професора займає його магістерська дисертація, що стала першим спеціальним дослідженням по темі

уній і зробила величезний вплив на подальшу історіографію. Праця «Литовська церковна унія» поклала початок цілому ряду досліджень унії російських і українських істориків, написаних з позицій офіційного православ'я та негативною оцінкою церковної унії 1596 р. [4; 5].

У розвитку уніатської церкви у XVII-XVIII ст. М.О. Коялович виділяв дві тенденції: збільшення числа парафіян і неминучу «латинізацію». Тут важливим є його спостереження: поширення уніатської церкви в умовах польського «політичного складу» відбувалося як насильством, так переконанням (сейми, сенат, суди). І даний політичний режим виявився вельми дорогим для православних дворян, які в ім'я його збереження виявилися готові на «злиття» різних конфесій, на будь-які «унії» з королем і єзуїтами. Але говорити про формування реальної віротерпимості не доводиться. Перепоною цьому стали суперечливість інтересів католицької Польщі і православної Росії, а також збереження найважливіших управлінських важелів в руках «латинської партії». При цьому М.О. Коялович зазначив, що трагічною помилкою польської влади стало прагнення поєднати інтереси релігії і політики (за Сигізмунда III), коли ж прийде розуміння необхідності їх поділу (при Владиславі і Яні Казимірі), цьому вже будуть протистояти і католицьке, і православне суспільства [5, с. 198]. Під час пошуку причин укладення греко-католицької унії в кінці XVI ст. піднімалось питання щодо ролі братств в процесі підготовки та проведення унії. Як і більшість церковних істориків, М.О. Коялович головну роль у створенні братств відводив антиохійському та константинопольському патріархам, які дали силу новому рухові, зрозумівши благодійність братств та надавши їх матеріальне забезпечення. Проте історик, на відміну від інших представників церковної історичної школи, не вважав церковну діяльність братств суперечливою давнім звичаям західно-руської церкви [6, с. 49].

Знавець історії греко-католицької церкви, М. Коялович описує крах спроби польсько-литовської влади поширити на заході Русі католицьке віровчення на противагу православному, пожертвувавши при цьому зовнішньою, обрядовою стороною католицького культу. У цілому уніатство викликало непримиренний розкол між вірним Ватикану базиліанським орденом і білим (парафіяльним) духовенством, схильним до возз'єднання з православ'ям. Оповідаючи про гайдамацьке повстання на Україні в 1768 р., М.О. Коялович звертав увагу на масовий перехід священників-уніатів у православ'я під час смуту або незабаром після її приборкання. Незважаючи на гоніння влади Речі Посполитої, священники залишалися вірні зробленому вибору і надалі, а деякі з них навіть пожертвували своїм життям за православ'я [7, с. 533].

На початку 1860-х рр. М. Коялович та інші історики відзначали глибокий занепад православних братств: хоча їх кількість залишалася великою, але діяльність тривала лише в селах і містечках. Ця діяльність

полягала в дотриманні певних звичаїв церковно-суспільного життя: особливі братські богослужіння, братські свічки, спільне поховання померлих братчиків, власний синодик, виборні старости, внески, сичення меду, спільні трапези («громадські обіди»), взаємодопомога [8, с. 132].

Вперше в історіографії М.О. Коялович відмітив, що силу братств як організацій складала не релігійні початки їх діяльності, а устрій цих об'єднань, які поєднували права та свободи, надані середньому прошарку населення в містах Магдебурзьким правом. Братства перенесли принципи самостійної участі і управління середнього класу разом із вищим на релігійні справи, що стало запорукою симпатії до братств серед різних прошарків населення. Історик наголошував, що братства були проникнуті суто національним життям, проте із польськими конституційними засадами. М.О. Коялович присвятив історії українських братств спеціальне дослідження і підготував публікацію документів про гоніння на православ'я в Польщі в кінці XVI ст. — першій половині XVII ст. Досліджуючи причини укладення церковної унії в Україні він вважав, що братства сприяли загостренню конфлікту між мирянами і церковною ієрархією, чим створили благополучні умови для проведення унії. Цим визначалась загальна негативна оцінка діяльності братств істориком [6, с. 49-50].

М.О. Коялович у працях «Чтения о Церковных Западно-Русских братствах» (М., 1862) та «Записка о православных церковных братствах в Западной России» (СПб., 1863), створених після цілеспрямованої подорожі Україною, Білоруссю та Литвою, ознайомив російське суспільство з сучасним йому станом цієї інституції — існуванням великої кількості братств (більше тисячі у Литовській, Мінській, Волинській, Київській, Подільській єпархіях, особливо ж навколо Мінська), які обмежуються переважно обрядовою стороною, крізь яку «іноді пробивається життя». М.О. Коялович не робив якихось висновків щодо доцільності чи недоцільності відновлення братського руху, але саме його напрацювання отримали найширшу відомість, подолали незнання російською елітою цієї проблематики, а «Записка» використовувалася під час підготовки «Основних правил». М. Коялович вже з 1863 року особисто став активним учасником братського руху [8, с. 132].

Таким чином, погляди М.О. Кояловича зробили свій вплив на вивчення релігійної історії, зокрема Брестської та Люблінської уній. Для історика церковна унія означала початок державного та культурного занепаду білоруських земель, розриву історичних зв'язків єдиної Русі, закладеного ще Кревської унією і продовженого політичної унією в Любліні. Він прагнув підкреслити самостійність і специфічність Брестської унії в порівнянні з іншими. Досліджуваний феномен він представляв породженням тривалих взаємин польсько-католицького і російсько-православного світу, що стикалися на русинських територіях. Вперше в історіографії М.О. Коялович відмітив, що силу братств як організацій складала не релігійні початки їх діяльності, а

устрій цих об'єднань, які поєднували права та свободи, надані середньому прошарку населення в містах Магдебурзьким правом. І так праці вченого з релігійної історії нині зберігають неабияке значення, оскільки в них вміщено важливий фактичний матеріал, велику кількість джерел із історії слов'янських країн та власні наукові погляди на історичні події.

1. Теплова В.А. М.О. Коялович и православная историческая школа Белоруссии [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sobor.by/kojal.htm>
2. Хотеев А. С. Основы концепции западнорусизма в творчестве М.О. Кояловича [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kronsh.prihod.ru/publikacii,_doklady,_vystuplenija/view/id/1132205#_ftnref20
3. Коялович М.О. Лекции по истории Западной России / М.О. Коялович. — М.: Типография Бахметева, 1864. — 394 с.
4. Коялович М.О. Литовская церковная уния / М.О. Коялович. — Санкт-Петербург г: Типография духовного журнала «Странник», 1861. — Т. 2. — 443 с.
5. Коялович М.О. Литовская церковная уния / М.О. Коялович. — Санкт-Петербург : Типография Тихменева, 1859. — Т. 1. — 317 с.
6. Шустова Ю.Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586-1788) Источниковедческое исследование / Ю.Э. Шустова. — М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. — 648 с.
7. Коялович М.О. Усмирение гайдамацкой украинской смуты Петром Никитичем Кречетниковым и гетманом Браницким / М.О. Коялович // Гражданин. — 1872. — № 33. — С. 529-535.
8. Казаков М.В. Історіографія православних братств пізньої імперського періоду / М.В. Казаков // Сумська старовина. — 2013. — Випуск XL. — С. 132-137.

УДК908

КАЛІНСЬКА А.В., ЛУТАЙ С.Б.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Анотація. У статті розкриваються складові та зміст процесу формування екологічної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних

закладів на уроках географії та в позаурочний час, наголошується на важливості екологічної співпраці краєзнавчих музеїв і школи, залучення дітей до збереження природи та культури рідного краю.

Ключові слова: Державний стандарт повної загальної середньої освіти, навчально-виховний процес, компетентнісний підхід, екологічна компетентність, екологічне краєзнавство, музейна педагогіка.

Актуальність і доцільність дослідження. Важливим напрямом розвитку загальної середньої освіти в XXI столітті є виховання у підростаючого покоління екологічно доцільного ставлення до навколишнього природного середовища шляхом формування екологічної компетентності. Екологічна компетентність проявляється в систематичному прийнятті рішень щодо врахування екологічних наслідків власної діяльності, що чинить певний вплив на довкілля. Результатом набуття екологічної компетентності школярами має стати усвідомлення ними первинності законів природи по відношенню до соціальних законів, розуміння взаємозалежності суспільства і природи, власної відповідальності за екологічні проблеми не лише свого регіону, своєї країни, а й світу загалом [2; 4; 5; 15 с. 8-9].

Компетентнісний підхід до формування змісту та організації навчально-виховного процесу покладено в основу створення Державного стандарту повної загальної середньої освіти, навчальних програм з географії, Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти [1]. В сучасних умовах саме шкільна географія покликана використати свій інтеграційний потенціал у вирішенні питань взаємодії природи і суспільства, сформувати світоглядні позиції і переконання учнів, які б базувалися на екологічній парадигмі. Таким чином, актуальність окресленої проблеми є очевидною і впливає із нагальної потреби теоретичного обґрунтування шляхів формування екологічної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів, визначення можливостей та ролі в цьому процесі шкільного курсу географії, пошуку напрямів удосконалення екологічної освіти школярів, використання засобів краєзнавства та музейної педагогіки, виявленню відповідних до цих завдань форм і методів навчання й виховання, і на цій основі створення системи екологічних знань, умінь, навичок і переконань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки накопичено значний матеріал в галузі екологічної освіти та виховання. Філософсько-світоглядні аспекти взаємодії людини і природи представлені у працях таких дослідників, як Н. Александрова, В. Борейко, В. Бровдій, В. Вернадський, М. Голубець, В. Ільченко, М. Кисельов, С. Клепко, В. Крисаченко, В. Лось, Н. Маньковська, Н. Нетребко, Л. Печко, О. Пометун, Н. Пустовіт та ін. [2; 4; 5; 9; 10; 17]. Основні підходи до формування екологічної компетентності, сутність та структуру цього поняття, принципи формування якості визначено у працях О. Колонькової, В. Маршицької, О.

Пруцакової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, С. Шмалей, В. Бровдія, С. Дерябо, М. Дробнохода, В. Крисаченка, М. Мойсєєва, М. Реймерса, Г. Тарасенко, В. Ясвіна та інших[2; 3; 4; 5; 8; 9; 10; 15; 17].

Психологічні і педагогічні підходи до екологічної освіти наведені в працях І. Беха, А. Волкової, Л. Вороніної, М. Воронюк, О. Захлебного, І. Зверєва, Б. Йоганзена, Н. Левчук, П. М'ясоїда, О. Плахотник, Н. Пустовіт, Г. Пустовіта, Т. Смагіної, А. Степанюк, І. Суравєгіної, В. Шарко та ін. [10; 15; 17; 18; 20; 21]. Роль географії та краєзнавства у вирішенні цих проблем визначали Д. Арманд, Р. Баландін, Л. Бондарєв, М. Будико, І. Герасимов, М. Гродзинський, І. Гукалова, Я. Жупанський, А. Ісаченко, В. Корнєєв, В. Обозний, Л. Паламарчук, І. Половина, Л. Руденко, А. Сиротенко, П. Скавронський, О. Топузов, О. Топчієв, В. Трегобчук, Г. Уайт, П. Хаггет, В. Шевчук, П. Шищенко, П. Щербань та інші [4; 5; 8; 9; 10; 15; 17; 18; 20; 21].

Окремі риси і складові екологічної компетентності визначені у «Концепції національного виховання», Законі «Про освіту», Законі «Про загальну середню освіту», програми «Основні орієнтири виховання учнів 1-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України» та ін. [11; 15].

Аналіз літературних джерел з проблеми формування екологічної компетентності в процесі навчання географії та наш власний педагогічний досвід дозволили виявити суперечності між: сучасними суспільними вимогами щодо формування екологічної компетентності школярів та відсутністю системної роботи з їх реалізації в загальноосвітній школі; широким охопленням екологічних проблем, міждисциплінарним характером шкільної географії і її методологією та поступовою втратою географією свого системоутворюючого значення у вирішенні екологічних проблем у тому числі свого регіону; необхідністю забезпечення шкільної географії навчально-методичними матеріалами екологічного змісту та відсутністю ефективної методики формування екологічної компетентності засобами географічної освіти і краєзнавства.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Актуальність визначеної проблеми і необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми нашого дослідження. Мета статті – розкрити окремі складові методики формування екологічної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів на уроках географії та в позаурочний час. Завдання дослідження: проаналізувати стан розробленості проблеми у педагогічній теорії та практиці; уточнити сутність поняття «екологічна компетентність» в системі географічної освіти; визначити особливості формування екологічної компетентності учнів засобами музейної педагогіки і екологічного краєзнавства.

Основні результати дослідження. До наукової бази сучасної педагогіки поняття «компетентнісний підхід» увійшло як сукупність заходів, що призводять до набуття компетентностей тими, хто навчається. Дехто з

педагогів та дослідників під компетентністю розуміє загальну здатність і готовність особистості до діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, здобутих завдяки навчанню і орієнтованих на самостійну участь особистості в навчально-пізнавальному процесі, а також на успішне її включення в трудову діяльність (Б. Гершунський, В. Дронов, І. Зязюн, В. Корнєєв, В. Семиченко, Н. Ничкало, А. Чошанов, С. Шитов, П. Щербань) [21, с. 81–82]. Так О. Пометун окреслює її як «готовність учня використовувати засвоєні знання, навчальні вміння та навички, а також способи діяльності в житті для рішення практичних і теоретичних задач» [9]. Зазначимо, що в словнику С. Ожегова під готовністю розуміється «згода зробити що-небудь» або «стан, при якому все зроблено, усе готове для чого-небудь» [16].

В Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти компетентність визначається «як набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці», а компетентність «як суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини» [1]. І. Родигіна компетентність розглядає як «сукупність особистих якостей учня (ціннісно-змістових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей), зумовлених досвідом діяльності в певній соціально та особисто значимій галузі» [12].

Дослідниця Л. Титаренко переконана, що, на відміну від екологічної культури, яка може мати суспільний і особистісний характер, екологічна компетентність стосується лише особистості [15]. В. Маршицька розглядає екологічну компетентність як здатність особистості до ситуативної діяльності в побуті та природному оточенні, коли набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля [8]. О. Колонькова говорить про екологічну компетентність як систему знань, умінь та навичок у сфері екологічної діяльності, що відповідають внутрішній позиції та забезпечують кваліфіковане розв'язання екологічно небезпечних ситуацій, спостереження та контроль за дотриманням екологічних вимог у різних сферах життєдіяльності згідно з екологічним законодавством України [3].

Учені Л. Липова, Т. Лукашенко, В. Малишев компетентність визначають як особистісно усвідомлену систему знань, умінь, навичок, що має особистісний смисл і суб'єктивний досвід. На думку дослідників, вона має універсальне значення і може використовуватись людиною в різних видах діяльності для розв'язання життєво важливих для неї проблем [6]. Основою екологічної компетентності є екологічні знання та досвід практичної діяльності в довкіллі, набуті в шкільні роки. Ці екологічні знання стають власним надбанням особистості, вони формуються в процесі вивчення предметів природничого циклу, на уроках та в позаурочній діяльності [2; 4; 5; 7; 15 с. 8-9].

Аналізуючи підходи різних авторів до розуміння поняття «екологічна компетентність», зазначимо, що її визначають як: інтегральну якість особистості, що об'єднує нормативний, когнітивний, емоційно-мотиваційний і практичний компоненти та забезпечує здатність виокремлювати, розуміти, оцінювати сучасні екологічні процеси, спрямовані на забезпечення екологічної рівноваги та раціонального природокористування (С. Шмалей) [20]; характеристику, що дає змогу сучасній особистості відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку (Н. Пустовіт) [10]; підготовленість і здатність людини до практичного вирішення екологічних завдань, наявності в неї ряду особистісних якостей у поєднанні з необхідним запасом знань і умінь ефективно діяти у проблемних ситуаціях, що виникають у різних сферах діяльності, та знаходити правильні шляхи їх вирішення (Л. Руденко, О. Пруцакова) [17].

Більшість дослідників екологічну компетентність пов'язують із набуттям учнями: а) системи знань про навколишнє середовище (соціальне і природне у їх взаємозв'язку і взаємозалежності), б) практичного досвіду використання знань для вирішення екологічних проблем на локальному й регіональному рівнях; в) прогнозуванням відповідної поведінки й діяльності у професійній сфері й побуті; г) потребою спілкування з природою та бажанні брати особисту участь в її відновленні та збереженні [7, с. 18, 23].

На основі зазначеного вище можна зробити висновок, що *екологічну компетентність можна розглядати як сформовану систему екологічних знань, умінь і навичок учнів, що визначає розвиток особистісних ціннісно-мотиваційних установок, які трансформуються в стійке переконання щодо збереження та відтворення навколишнього середовища природоохоронними засобами.*

Екологізація є складовою частиною оновлення суспільства, яка відображає і формує його свідомість, нове мислення. У школах України формування екологічної компетентності здійснюється, насамперед, у процесі вивчення предметів природознавчого напрямку – біології, географії, фізики, хімії. Аналіз навчальних програм [17] показав, що серед природничих дисциплін географія має досить вагоме значення щодо можливості формування екологічної компетентності школярів. Результати досліджень відображено у таблиці 1.

Результати аналізу даних таблиці показують, що серед усієї кількості питань екологічного характеру, представлених у предметах природничого циклу, найбільша частина належить географії (960). Частка екологічних тем по відношенню до загальної кількості тем, що заплановано в шкільному курсі біології 12%. Навчальний час на вивчення екологічної проблематики становить 10,7 % від усього часу, відведеного на вивчення географії в школі.

Цей показник є найвищим серед природничих навчальних дисциплін,

Екологізованість шкільних предметів

Навчальний предмет	Загальна кількість навчальних годин на його вивчення	Загальна кількість тем (питань), що розглядаються	Наявність екологічної проблематики в навчальному предметі			
			Екологічні теми (питання)		Навчальний час на вивчення	
			Кількість екологічних питань	%	Кількість навчальних годин	%
Біологія	357	412	61	14,8	36	10
Географія	340	960	115	12	36,5	10,7
Фізика	357	412	10	2,4	6	1,7
Хімія	272	373	11	3	7	2,5

проте, на наш погляд, потребують детального вивчення екологічні проблеми найближчого до школярів природно-техногенного оточення, які є визначальними у формуванні екологічної поведінки. Адже справедливо вважається, що найближче докільця учень має знати краще, ніж іншу екологічну проблематику[4; 5; 13; 14; 17; 18; 19].

На жаль, шкільна географія поступово стала втрачати системоутворююче, узагальнююче значення в системі шкільної екологічної освіти, незважаючи на свій величезний інтегруючий потенціал. Тому потрібно визначити шляхи відновлення цього потенціалу на основі нових підходів щодо ролі географії у вирішенні екологічних проблем. Адже саме шкільна географія надає унікальну можливість пізнання природи, населення та господарства у комплексі їх різнобічних взаємозв'язків, відіграє провідну роль у висвітленні більшості аспектів глобальної екологічної проблеми.

На розвиток екологічної компетентності учнів загальноосвітньої школи впливають три взаємопов'язані складові: екологічні знання (дослідження учнями досвіду природоохоронної роботи: анкети, інтерв'ю, бесіди, випуск екологічних газет; оволодіння знаннями про екологічну обстановку в Україні (наукова література, ЗМІ, екскурсії, відеофільми); ознайомлення з інформацією про охорону флори та фауни (в тому числі своєї місцевості): екопрогулянки, екопоходи по околицях, відвідування краєзнавчих експозицій музею, зустрічі з екологами), екологічні переконання (через аргументи, диспути, обговорення, конференції, музейні експозиції, які розповідають про красу рідної природи, формується переконання в тому, що до природи треба ставитися відповідально, берегти все живе, розв'язувати екологічні проблеми спільними зусиллями, на основі знань законів природи; екологічна діяльність

(природоохоронна діяльність: догляд за кімнатними рослинами, клумбами біля школи); конкретна трудова діяльність: розчищення бульварів, парків, скверів мікрорайону, екологічна розвідка околиць, прокладання та оформлення екологічних стежок; пропагандистська діяльність: розповіді про природу рідного краю, проведення бесід з молодшими школярами про те, що і як необхідно охороняти; складання пам'яток, випуск екологічних газет, інформаційних листівок; ведення екологічного щоденника; організація ігрової діяльності: конкурси, турніри, аукціони, турніри, вікторини, ігри [4, с. 7; 5; 21].

У 6 класі, при вивченні курсу «Загальна географія», у розділі «Вступ» важливо проводити з учнями бесіди щодо позитивного ставлення до природи своєї місцевості, організувати роботу з очищення бульвару, саду, окремих ділянок лісу. В 7 класі, вивчаючи географію материків і океанів, необхідно детально розглянути екологічні проблеми материків, міжнародне співробітництво в справі охорони природи. На уроках у 8 класі, в розділах «Рослинний покрив», «Тваринний світ», «Ґрунти», «Фізико-географічне районування», «Географія своєї області» важливо щоб діти, використовуючи базу музею історії міста, вивчили традицію екологічного руху в Бердичеві, розглядали позитивні та негативні приклади впливу людини на природні комплекси, створили проекти охорони природи рідного краю.

В процесі вивчення економічної і соціальної географії України та світу мають розглядатися екологічні проблеми галузей господарства на всіх етапах виробництва (причини, шляхи розв'язання), екологічний фактор розвитку і розміщення галузей господарства, екологічно чисті технології, еколого-економічний підхід до розв'язання протиріч у системі «природа-людина-виробництво», соціальний аспект екології галузей господарства (конференції, ділові ігри, створення і використання мультимедійних презентацій).

Як показує педагогічна практика, найбільш ефективними є такі форми, методи та прийоми формування екологічної компетентності на уроках географії: робота в групах змінного складу, робота в парах, індивідуальна робота, складання кросвордів, ребусів, міні-творів екологічної тематики, використання електронних атласів і посібників («Скринька Чорного моря», «Зелений пакет»), проведення екскурсій в 6-10 класах (по околицях свого населеного пункту, на підприємства міста та області, в музей історії міста Бердичева тощо).

Колективи Бердичівського навчально-виховного комплексу № 10 та Бердичівського загальноосвітнього колегіуму № 14 долучився до українсько-шведського проекту «Освіта для сталого розвитку в дії». У НВК № 10 впроваджено факультативний курс «Уроки стійкого розвитку» (8-9 класи), особливість якого полягає в тому, що він не тільки дає нові знання, а й формує у дітей нові моделі поведінки та дії, які відповідають потребам стійкого розвитку нашої країни і планети в цілому. «Наскрізним навчанням» сталого розвитку, яке передбачає формування стійких навичок використання

отриманих знань на практиці, охоплено предмети в ЗОК № 14: основи здоров'я, географія, економіка, біологія, фізика, хімія. Учні навчальних закладів «надають нового життя старим речам».

Інтегровані уроки з аспектами освіти для сталого розвитку проводяться через об'єднання схожої тематики (наприклад, інтегровані уроки фізики, хімії та географії з таких тем як «Енергоефективне житло», «Безпека побутової хімії», «Проблема сміття та урбанізації» тощо; при вивченні загальних питань, які охоплюють різні аспекти людської діяльності (наприклад, всебічне вивчення питань забруднення навколишнього середовища, неефективного споживання тощо); при демонстрації більш широкого прояву явищ, що вивчаються (наприклад, формування усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків при вивченні таких питань, як: зміна клімату, проблематика сміття, військових конфліктів, світового тероризму тощо); розгляд явищ у динаміці із формуванням у дітей розуміння особистої причетності до створення або попередження існуючих глобальних проблем, соціальних протиріч, можливостей побудови моделей стійкого майбутнього тощо.

Учні навчальних закладів зацікавилися проблемою енергозбереження. Робота педагогів в цьому напрямку спрямувалася на: формування сучасного світосприйняття щодо раціонального використання відновних та не відновних природних ресурсів; поглиблення теоретичних знань учнів з питань енергозбереження та екології; залучення учнів до активних дій щодо збереження природних багатств країни; зацікавлення учнів проблемою раціонального та дбайливого використання енергоресурсів, виховання економічного та екологічного мислення; розвиток творчих здібностей учнів, інтересу до природничих наук: уміння працювати з науково-популярною та довідковою літературою; формування почуття патріотизму, залучення учнів до розв'язання енергетичних проблем домівки, Бердичева, Житомирщини та України.

Екологічне навчання і виховання на уроках географії доповнюється позакласною роботою у найрізноманітніших формах. Це — туристичні походи, пошукова робота, вечори та олімпіади. Під час проведення цих заходів переваги надаються розширенню і поглибленню екологічних знань, встановленню зв'язків теорії з екологічною практикою, можливості ефективного екологічного виховання. З метою залучення дітей до творчої наукової праці, формування екологічної свідомості, розвитку пізнавальної активності учні НВК № 10, ЗОК № 14 беруть активну участь у всеукраїнських конкурсах «Геліантус», «Колосок», «Левеня», у конкурсах дослідницьких робіт по лінії МАН та МАН-юніор.

Вихованці Бердичівського НВК № 10 збирали макулатуру, відпрацьовані батарейки, пластикові пляшки. Кошти за здану макулатуру було спрямовано на придбання контейнерів для роздільного сортування сміття.

Двадцять кілограмів відпрацьованих батарейок було відправлено у Львів, на завод електроніки.

Висновки. Отже, виховання екологічно-компетентного учня має включати дослідження широкого кола питань регіонального рівня: особливостей природи і природних багатств, характеру господарської діяльності, пам'яток матеріальної і духовної культури тощо. Усе це разом є своєрідним паспортом, метрикою певної місцевості. Проблеми екологічного краєзнавства мають комплексний міждисциплінарний характер, тому суттєву допомогу в їх вирішенні може надати музейна педагогіка.

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ru/>
2. Ключка С.І. Формування екологічної компетентності студентів технологічного університету засобами природоохоронної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С.І. Ключка. — Вінниця : Б.в., 2012 . — 20 с.
3. Колонькова О.О. Формування екологічної компетентності старшокласників засобами дистанційної освіти / О.О. Колонькова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. — Кам'янець-Подільський, 2007. — Вип. 10. Т. 1. — С. 379-387.
4. Крушніцький М.С. Формування екологічних знань та вмій сільських школярів у процесі вивчення фізичної географії: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (географія)» / М.С. Крушніцький. — Київ, 2010. — 20 с.
5. Левків С.П. Формування екологічної компетентності учнів на уроках біології [Електронний ресурс] // Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном : зб. наук. праць / за заг. ред. д.п.н., проф. С.С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н.М. Мирончук. — Житомир Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. — С. 24. — Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/14454/1/31.pdf>
6. Липова Л. Український науковий журнал «Освіта регіону» / Л.Липова, Т.Лукашенко, В.Малишев // Екологічна компетентність особистості в умовах фундаменталізації освіти. — 2012. — № 3. — С. 246. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/767>
7. Лук'янова Л.Б. Екологічна компетентність майбутніх фахівців: навч.-метод. посібник / Л.Б. Лук'янова, О.В. Гуренкова. — Київ—Ніжин : ПП Лисенко, 2008. — 243 с.

8. Маршицька В.В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи / В.В. Маршицька // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. — Київ, 2005. — Кн.2. — Вип.8. — С. 20-24.
9. Помегун О.І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. — К. : «К.І.С.», 2004. — С. 16-25.
10. Пустовіт Н.А. Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання підлітків / Н.А. Пустовіт // Наукові записки. Серія: педагогіка і психологія. — Вінниця : РВВ ДП «Державна картографічна фабрика», 2001. — Випуск 5. — С. 59-62.
11. Програма «Основні орієнтири виховання учнів 1-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України», затверджена наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31.10.2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://docs.google.com/document/d/1o3ww-Ak2XYItBha7ASqhXq1juGyut8K7ZKlKwvbkIqs/edit?pli=1>
12. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання / І.В. Родигіна. — Х. : Основа, 2005. — 96 с.
13. ~~Савченко~~ О. Освіта повинна бути не тільки доступна, але й якісна / О. Савченко // Початкова школа. — 2001. — № 10. — С. 1-5.
14. ~~Тарузіна~~ 3. Громадянська компетентність суспільства / 3. Тарузіна // Науковий світ. — 2002. — № 9. — С. 9.
15. Титаренко Л.М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / С.М. Титаренко. — Київ, 2007. — 22 с.
16. Толковий словарь Ожегова. Онлайн. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://slovarozhegova.ru/>
17. Формування екологічної компетентності школярів : наук.-метод. посібник / [Н.А. Пустовіт, О.Л. Пруцакова, Л.Д. Руденко, О.О. Колонькова]. — К., 2008. — 64 с.
18. Шарко В.Д. Використання інформаційних технологій у процесі формування екологічної компетентності учнів на уроках фізики / В.Д. Шарко, Н.В. Куриленко // Інформаційні технології в освіті. — 2011. — № 10. — С. 41-49.
19. ~~Шишов~~ СЕ Мониторинг качества образования в школе / С.Е. Шишов, В.А. Кальней. — М, 1990. — С. 4-8.
20. Шмалей С.В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: дис. доктора пед. наук: 13.00.01 / Світлана Вікторівна Шмалей. — К., 2005. — 479 с.

21. Щербань П.І. Випереджувальне навчання — необхідна умова для формування предметних географічних компетентностей учнів загальноосвітніх навчальних закладів / П.І. Щербань // Компетентісний підхід як освітня інновація / за ред. І.І. Смагіна. — Житомир: Полісся, 2015. — 84 с.

УДК 351.853.1

ЯЦЕНКО В.С.
(*м. Київ*)

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ: ДОСВІД ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

***Анотація.** У кожного українця не вистачає часу для вивчення історії свого краю, свого міста чи села. Ми пропонуємо створити краєзнавчий гурток або творче об'єднання учнів загальноосвітніх навчальних закладів, де б кожний, починаючи з першого класу, вивчав історію свого рідного міста. У нашому випадку це рідне місто Київ – столиця України. Нижче ми пропонуємо ідейно-тематичний зміст проведення тематичної пішохідної екскурсії містом Києвом.*

***Ключові слова:** Золоті ворота, Золотоворіцький сквер, Володимирська вулиця, Софія Київська, Десятинна церква, 400-річна липа, Десятинна вулиця, пам'ятник Володимиру Великому, Володимирська гірка, Андріївська церква.*

Сьогоднішній стрімкий політ часу залишає мало радісних миттєвостей пізнання життя у всій його різноманітності. В 2015 році, а саме 15 липня – минуло 1000 років з дня смерті Великого Князя Київського Володимира Святославовича (962-1015), хрестителя Київської Русі. В істориків залишається багато неоднозначних запитань щодо життя і діяльності видатного київського князя. Так, у юних дослідників-другокласників творчого об'єднання «Юні кияни» виникає ідея відвідування пам'ятних місць часів Київської Русі – «Міста Володимира. Х ст.».

Учні разом зі своїми батьками та рідними вирушили у мандрівку довжиною у тисячу років від пам'ятки оборонного зодчества XI ст. «Золотих воріт».

Незважаючи, що Золоті ворота були побудовані вже після смерті Володимира Святославовича у 1019-1026 роках юним дослідникам було цікаво дізнатися про історичну роль пам'ятки і відкриття в 1982 році збудованого над руїнами воріт павільйон-музей «Золоті ворота».

Наступною зупинкою став мініатюрний всього 0,57 га площі (як для масштабу міста) Золоторіцький сквер – пам'ятки природи місцевого значення. Де 1899 році встановлено чавунний фонтан, який визнано пам'ятником архітектури і мистецтва.

Вийшовши на Володимирську вулицю, одну із найстаріших у місті Києві (відома з X ст.) юні кияни поринули в історію утворення вулиці. Це була головна міська вулиця, що вела від парадного в'їзду Золотих воріт до головного храму – Софійського собору та до княжих і боярських палаців Старокиївської гори. Однією з особливостей вулиці є велика кількість меморіальних дощок видатних особистостей, як киян так і гостей міста, які у різні часи проживали на Володимирській.

Але на жаль, не всі меморіальні дошки у Києві кажуть правду. Дощка на Володимирській, 28 стверджує, що саме у цьому будинку з 1885 до 1889 роках жив художник Віктор Васнецов розписуючи Володимирський собор. Насправді цього не могло бути, оскільки цей будинок було побудовано у 1886 році. Жив великий художник у будинку № 42 по тій же Володимирській вулиці.

І ось, ми підійшли до Софії Київської. Пам'ятка української архітектури та монументального живопису XI ст., одна з небагатьох уцілілих споруд часів Київської Русі. У 2011 році на 35-тій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО було визнано, що Софію заклали у 1011 році і роком святкування її 1000-ліття оголосили саме 2011 рік. Понад 200 років вважалося, що головний собор було побудовано сином Володимира Святославовича Ярославом Мудрим.

Але наші сучасники, українські науковці Надія Нікітенко та В'ячеслав Корнієнко довели, що Софія Київська була закладена і майже закінчена хрестителем Русі князем Володимиром у 1011-1015 роках (XI ст.).

Кульмінацією нашої мандрівки крізь тисячоліття стало відвідування руїн фундаментів Десятинної церкви, яка є археологічною пам'яткою національного і міжнародного значення (рис. 5).

Споруджена у 989-996 роках за наказом Володимира Святославовича, який на її побудову та утримання виділив десяту частину своїх прибутків – десятину, звідки і походить назва. Зруйновано 6 грудня 1240 року ордами хана Батия.

Сучасний стан музеєфікації руїн Десятинної церкви нас не вразив, адже нагадував скоріше будівельний майданчик ніж сакральну споруду часів Київської Русі. Милувала очі лише 400-річна липа ймовірно висаджена митрополитом Петром Могилою поблизу Десятинної церкви, у тіні якої сидів і Тарас Шевченко. Її висота 5 м, обхват 3 м.

Липа – символ жіночого початку богині любові і краси – Ладюю. Вважається, що липа виконує бажання – київське дерево щастя!

Загадавши бажання, ми вирушили по одній з найкоротших вулиць міста – Десятинній довжиною всього 270 м до найстарішого скульптурного

пам'ятника Києва – пам'ятник Володимиру Великому. Відкрито 10 жовтня 1853 року, став одним із символів міста і розташований на нижній терасі Володимирської гірки на місці виноградників Михайлівського Золотоверхого монастиря. Традиційно пов'язується з хрещенням киян у 988 році. У 1988 році потрапив на радянську ювілейну монету з нагоди 1000-ліття Хрещення Русі.

У підсумку, ми окреслили найвагоміші державні реформи Володимира Святославовича:

1. Запровадив нове зведення законів усного звичаєвого права, яке Нестор-літописець назвав «Уставом земляным».

2. В кінці 80-х років X ст. Володимир здійснив адміністративну реформу пославши 12 своїх синів до різних міст Київської Русі.

3. З 988 року почав насаджувати християнство, як офіційну релігію Київської Русі.

Закінчилась наша мандрівка словами пророцтва апостола Андрія Первозванного: «Чи бачите гори ці? На цих горах засіяє благодать Божа, буде велике місто, і Бог спорудить багато церков». Апостол піднявся на гори, благословив їх і поставив хрест. На цьому місці на Андріївському узвозі стоїть Андріївська церква, збудована в середині XVIII ст. Саме з цієї території розпочалась розбудова столиці давньоруської держави. Але про це ми дізнаємося з наступної мандрівки...

УДК 908

ЗОСІМОВИЧ О.Ю.
(м. Житомир)

**КОЛЕКЦІЯ ГАЗЕТНИХ ПУБЛІКАЦІЙ ПРО
ПОВІТРОПЛАВАННЯ І КОСМОС У ЗБРАННЯХ
С.П. КОРОЛЬОВА**

У фондах Житомирського музею космонавтики ім. С.П. Корольова зберігаються дві папки, які містять ксерокопії газетних статей, присвячених розвитку авіації, ракетобудування та космонавтики за 1925-1939 рр. та 1958-1959 рр. В папках представлені матеріали центральних газет та журналів: «Правда», «Известия», «Комсомольская правда», «Красная Звезда», «Рабочая газета», журнали «Огонек», «Самолет», «Прожектор», «Наука і техніка», «Гражданская авиация». Ці вирізки протягом багатьох років збирав та зберігав Сергій Павлович Корольов. До музею матеріали передав директор музею НВО «Енергія» К.Н. Козлов. Особливий інтерес викликають вирізки першого періоду. Вони належать до того часу, коли Сергій Павлович тільки розпочинав

свою трудову діяльність, працював в Групі вивчення реактивного руху, а згодом – Реактивному науково- дослідному інституті (РНДІ).

Вони дають уяву про інтереси майбутнього Головного Конструктора і є цінними джерелами для дослідження його життя та діяльності у 20-30-х роках минулого століття. В статтях розглядаються проблеми авіації, планеризму, повітроплавання та перших експериментів з ракетами. За свідченнями К.Н. Козлова, С.П. Корольов зберігав матеріали про планеристів, льотчиків, авіаконструкторів, яких він знав особисто або підтримував з ними особисті зв'язки. Він уважно прочитував статті, про що свідчать різноманітні відмітки: назва видання та дати, підкреслення, відмітки у вигляді зірочок та галочок.

Зміст статей надзвичайно різноманітний. За тематичним критерієм їх можна поділити на такі, що стосуються загальних проблем авіації, планеризму, тощо та статті, присвячені окремим особам – льотчикам, планеристам, парашутистам, відомим авіаконструкторам.

Значне місце займають статті, присвячені проблемам спортивної і малої авіації. Планери та моторизовані планери розглядалися як один з варіантів легких літаків. Їх пропонувалось використовувати для навчальних тренувальних польотів. Активним пропагандистом цієї ідеї виступав авіаконструктор В. Грибовський. В своїх статтях «Ступени летной выучки» («На страже») та «За легкий самолет, за местную авиацию» («Правда» від 16.08.1934), «Нужен дешевый массовый самолет» («На страже» від 22.05.1934) він піднімає питання про створення учбового літака, в статті «Дать стране легкие самолеты» автор пропонує зосередитися на серійному виробництві легких літаків. Питання вітчизняного авіабудування часто зустрічались в пресі тих років. В них відзначались не тільки позитивні зрушення, але й проблеми. Так, Сергій Павлович підкреслив червоним кольором рядки в критичній статті конструктора В. Грибовського від 1 червня 1934 р. в газеті «За рулем»: «...Нужно раздвинуть те узкие рамки, в которых находится опытное конструирование...».

Велика кількість статей присвячена розвитку планеризму як одного з напрямків малої авіації. Більше того, в Криму відбувались щорічні змагання планеристів. Потрібно зауважити, що сам Сергій Корольов ще в часи студентства брав участь в VI та VII Всесоюзних планерних змаганнях, представивши планери «СК-2 «Коктебель» та «СК-3 «Красная звезда» власної конструкції. Ці події широко висвітлювалися в пресі. Особливо успішним був пленер «СК-3 «Красная звезда», на якому вперше льотчик Степанченко виконав фігуру вищого пілотажу – мертву петлю. Про це писали центральні газети: «Известия», «Красная звезда», «Физкультура и спорт». Зокрема, газета «Красная звезда» повідомляла, що до змагань 1930 року на планерах вищий пілотаж не застосовувався. Винятком можна вважати американські досліди, під час яких планер не самостійно піднімався на висоту, а буксировався туди літаком. Особливу увагу привертає видрукувана у матеріалі біографічна

довідка про С.П. Корольова — можливо, вона є єдиною публічною інформацією про майбутнього Головного Конструктора за всі роки його життя.

Переглядаючи папку, можна знайти декілька статей, які стосуються розвитку авіації в українських містах: Харкові, Дніпропетровську, Криму, який був центром Всесоюзних планерних змагань, Одесі, де містився центр морської гідроавіації. Харківський авіаційний університет був розробником експериментальних планерів та літаків. Стаття «Рождение «ХАИ» (газета «На страже» від 30.08. 1934) розповідає про створення безхвостого літака «ХАИ – 4» та безхвостого планера «Осовец – ХАИ», газета «Известия» від 6.05.1927 р.— будівництво в Харкові санітарного літака на кошти Червоного Хреста.

Зустрічаються і критичні статті. Так, одна з них під назвою «Долг стране – 165 планеров» розповідає про проблеми планерного заводу: нестачу сировини, неекономну витрату матеріалів, велику кількість неякісної продукції, антисанітарні умови в житлових приміщеннях для робітників та ідальні, пияцтво працівників. Автор статті намагається розібратися в причинах цих негативних явищ, результатом яких стало невиконання плану виготовлення планерів. Очевидно, Сергія Павловича це питання також турбувало, оскільки він весь час звертав увагу саме на проблеми масового виробництва авіаційної техніки.

Водночас, зовсім небагато статей про розвиток ракетної справи. Це пояснюється початковим періодом розвитку світового ракетобудування. Перша стаття з'явилась в «Известиях» за 1 квітня 1934 р. Вона пов'язана з виставкою, присвяченою дослідженню стратосфери, яку проводила Академія наук СРСР, де була представлена перша радянська ракета системи інженера Чертовського («Известия» 4.04.1934). Ракети розглядаються як засоби досягнення великих висот (стаття «Путь развития ракеты» в газеті «Наука и техника» №№27-28 1935). Газета «Техника» від 15.07 1935 р. розглядає наукові проблеми реактивного руху. Привернула увагу Сергія Павловича стаття М.К. Тихонравова «На ракете в стратосферу» (газета «Вечерняя Москва» від 28.12 1935). В пресі розглядається можливість створення реактивних літаків (газета «На страже» від 8.05 1936), стаття «Ракетная авиация» (газета «Техника» від 18.08. 1936)

Серед персоналій, відзначених С.П. Корольовим, зустрічаються, перш за все, видатні льотчики. Їх імена регулярно з'являються в пресі у зв'язку з рекордними на той час перельотами. Значна увага приділялась в пресі авіаперельоту з Москви до Нью-Йорка через Тихий океан, який було здійснено екіпажем літака «Страна Советов» С.А. Шестаковим, Ф.Е. Болотовим, Б.В. Стерліговим та Д.В. Фуфаєвим за 54 години 57 хв. («Известия» від 2.11. 1929). Стаття «Через моря и континенты» розповідає про французьких льотчиків Кодоса і Россі, які в 1933 р. встановили рекорд дальності польоту по прямій – Нью-Йорк – Райак (Сирія) – 9107,7 км («Огонек», 1934 р.). Льотчики

М.Слепньов, В.Молоков, Н. Каманін, А. Ляпідевський та ін.. допомогли екіпажу криголаму «Челюскін», який потрапив у крижану пастку («Известия» 12.06.1934). Надзвичайно приваблювала Сергія Павловича постать К.Е. Цюлковського. Газета «На страже» 22 квітня 1935 р. публікує статтю Е. Гольдера «Над чем я сейчас работаю», яка розповідає про роботу теоретика космонавтики над створенням газотурбінних двигунів та 30 квітня 1935 р., та замітку самого К.Е. Цюлковського «Достижение космической скорости», яка надзвичайно зацікавила С.П. Корольова. Зберіг С.П. Корольов і вирізки некрологів та статей про теоретика космонавтики з газет «Правда», «Известия», «Вечерняя Москва» від 20 вересня 1935 р.

Водночас в колекції С.П. Корольова знаходимо ретельно підібрану інформацію про досягнення зарубіжних льотчиків, авіаконструкторів та інженерів. Підкреслення Сергія Павловича зустрічаються в статтях про американську морську авіацію, англійські військові заводи, італійські авіаційні заводи Бреда (газета «На страже». 30.09.1934), чехословацькі літаки («Техника» від 3.06. 1935), його цікавлять зарубіжні перельоти, рекорди швидкості та висоти, стратосферні польоти, міжнародні авіаційні виставки (стаття «Международная выставка в Милане», газета «Техника» від 27.11. 1935). Не оминув Сергій Павлович наукові досягнення в галузі аеродинаміки (стаття «Исследовательская работа по аэродинамике за границей») («Техника» від 15.06 1934), ракетобудування (стаття «Путь развития ракеты» в газеті «Наука и техника» №№27-28 1935), створення ракетних літаків (газета «На страже» від 8.05 1936)

С.П. Корольов збирав та уважно вивчав публікації, присвячені невдачам та аваріям, які були неминучими у використанні авіаційної техніки. Сергія Павловича глибоко хвилювала інформація про загибель льотчиків, планеристів, парашутистів. Вже перша вирізка розповідає про загибель під час польоту одеського льотчика Бориса Хведкевича («Красная звезда» від 24.02 1925 р.), наступна – про загибель льотчика В.М. Зернова під час Третіх всесоюзних планерних змагань («Красная звезда» від 9.10.1925). Трагедією світового масштабу стало падіння великого літака «Максим Горький» та загибель людей. Причина аварії полягала в порушенні правил безпеки та недисциплінованості льотчика, який супроводжував літак. Він розпочав здійснювати фігури вищого пілотажу в безпосередній близькості від «Максима Горького», і обидва літаки зіткнулись. Тобто, основною причиною аварії було визнано людський фактор. Тут доречно буде звернути увагу на іншу замітку, про яку у своїй передмові до папки теж згадує К.Н. Козлов. Це невеличке оповідання А. Гаррі «Кровь» з газети «Известия» за 17 серпня 1934 р. Герой оповідання – інструктор з парашутного спорту – повторює стрибок та успішно приземлюється на порашуті курсанта, який розбився. Оповідання на той час, коли авіація тільки зароджувалася, було корисним та укріплювало віру в техніку. Інструктор говорить: «Человек может иногда подвести, но

техника...нікогда! Кто следующий? Приготовьтесь к прыжку!». Мужність та віра цього героя були тоді зрозумілими для С.П.Корольова, який сам на собі випробував складності та небезпеку льотної справи.

В окремій папці зберігалися статті, присвячені діяльності самого С.П. Корольова. Планери та літак його конструкції були високо оцінені в пресі. Про планер «СК-3 «Красная звезда», на якому була виконана фігура вищого пілотажу, зазначалося вище. Газета «Известия» від 13 жовтня 1932 р. повідомляє, що в 1931 р. проводився конкурс на проектування легкомоторних стандартних літаків. Другу премію ЦР Осоавіахіма в розмірі 6 тис. руб. отримав інженер Корольов С.П. – автор проекту легкого електронного (склепаного) літака. Працюючи в РНДІ, Корольов розробив проект планерлета, про що дізнаємося із статті «Планерлет...» (назва неповна) («Известия», 10.10.1934): «Конструктор научно-исследовательского самолетного института т. Королев разработал конструкцию пассажирского шестиместного буксировочного планерлета с маломощным мотором. Он поднимался в воздух с помощью буксира и осуществляет полет дальностью 500-600 км.»

В цій же ж папці знаходимо газетні публікації самого С.П. Корольова. Серед них є дві статті із схожими назвами, які опубліковані українською мовою в харківському журналі «За техніку» (18.08.1933.г. та 1.05 1934 р.).

Перша стаття «Радянські ракети літатимуть над СРСР» підписана: інж. С.Корольов – начальник центральної групи реактивних рушіїв. Автор визначає перспективи використання реактивних двигунів для стратосферних польотів, зазначає, що над ними працює весь світ. Та найголовніше: вже тоді Корольов науково передбачає, що «реактивні рушії саме і є той засіб, що дозволить колись людині покинути нашу планету і велетити в світові простори». Далі Корольов зазначає, що у військових цілях над створенням ракет на рідкому і твердому паливі працюють Оберт в Німеччині та Годдард в Америці. В той же час, автор стверджує, що і в Радянському Союзі над питаннями реактивного руху працюють науково-дослідні і громадські організації і ряд видатних наукових діячів.

Друга стаття має назву «Ракетоплани літатимуть над СРСР». В ній Корольов знову звертається до ідеї використання реактивних двигунів, розповідає про їхні переваги над іншими. Він наводить коротку історію спроб використання ракетних двигунів в світі і доходить висновків, що «всякого роду рух з великими скоростями і з допомогою реактивних двигунів можливий тільки для літальних апаратів, коли вони літають в вищих слоях атмосфери (в стратосфері). І по-друге, що для цієї мети треба застосовувати реактивні двигуни на різного роду рідких паливах (бензин, спирти та ін.)». Завершується стаття пропозицією в майбутньому використовувати ракетні двигуни для перевезення в найкоротший час вантажів, пошти і, можливо, людей з «скоростями багато більшими, ніж ті, що досягнуто на сьогодні».

Про більш ніж професійний інтерес С.П. Корольова до ідеї створення ракет і використання реактивних двигунів йдеться у статті в «Правде» від 8 квітня 1934 р., яка підсумовує результати роботи конференції по стратосфері. Відзначимо, що С.П. Корольов брав у ній участь як представник Реактивного науково дослідного інституту. Він відзначив доцільність та необхідність використання реактивних апаратів для дослідження верхніх шарів атмосфери. Зауважимо, що на той час єдиним засобом, за допомогою якого здійснювалось дослідження стратосфери, були стратостати. В Радянському Союзі станом на 1934 р. їх було два - «СССР» та «Осоавиахим -1»

Ідея використання реактивного руху дуже швидко втілювалась в життя, і вже в 1935 році РНДІ стає засновником першої конференції з питань застосування реактивних літальних апаратів для освоєння стратосфери. Корольов виступав на ній з проектом крилатої ракети для польоту людини (стаття Юр. Я. «Ракетный двигатель в стратосфере», «За рулем» 27.02. 1935). Далі в рамках аналізу роботи конференції в газеті «На страже» (1.03.1935) із статьею «Ракетные двигатели – на завоевание стратосферы» виступив І.А. Меркулов, в якій він порівнює дослідження реактивного руху за кордоном і в СРСР. «Реактивный мотор может стать средством не только исследования, но и завоевания атмосферы», -підсумовує автор.

Завершимо огляд статей ще однією заміткою стосовно публікації С.П.Корольова. В 1935 р. вийшла єдина книга Сергія Павловича — «Ракетный полет в стратосфере». Книга розповідає про різні типи ракетних двигунів, про ракети для дослідження стратосфери, містить опис конструкції першого ракетного планера. Газетна замітка відзначає високу оцінку книги в пресі та науковому світі («За рулем» від 1 березня 1935 р.).

Отже, навіть загальний аналіз газетних та журнальних заміток з колекції С.П.Корольова за 1920-1930-і рр., дає можливість визначити основні напрямки та пріоритети розвитку авіації та ракетобудування в СРСР та світі, наукові, військові і технічні проблеми цієї галузі. Колекція також стала ще одним цінним джерелом для розуміння наукових та конструкторських інтересів Сергія Павловича у зазначений період.

**ПРОБЛЕМАТИКА ПОЛЬСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ
СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ У РОБОТАХ Ю. ЗЕМСЬКОГО**

Анотація. У статті проаналізовано публікації Ю. Земського що стосуються польського визвольного руху 50-х – 60-х рр. ХІХ ст. В яких особливу увагу звернено на польсько-російсько-українські стосунки напередодні Січневого повстання.

Ключові слова: Ю. Земський, польський визвольний рух, повстання 1863р.

153 роки минуло з моменту вибуху польського повстання 1863-1864 рр. Проте українське питання у ньому і до сьогодні залишається відкритим. Українські історики все активніше досліджують сторінки забутої української історії, яка у попередні роки не могла конкурувати із всесоюзнаю. Одним із таких дослідників є доктор історичних наук, професор Земський Юрій Сергійович. Він автор понад 90 друкованих праць та двох навчальних посібників [1, с.116]. Одним із напрямків його досліджень є проблеми міжнародних стосунків в Україні ХІХ ст. З під його пера вийшло ряд праць що стосуються польського визвольного руху. На сьогодні є досить актуальним знати погляд українського дослідника на цю проблему.

У 2006 році автор видрукував роботу під назвою «Українсько-польське непорозуміння в ході повстання 1863 року». У ній розглядається українське питання на сторінках польських прокламацій, таких як «Золота грамота», «Польки», заява Центрального комітету та в інших прокламаціях-зверненнях які видавалися, аби залучити українське населення на сторону повстанців. Основною причиною несприйняття українським населенням цих закликів автор вважає відмову українцям у праві власного політичного самовизначення. Пихатість в шляхетській ієрархічній структурі, яка завжди існувала в повсякденному житті. А саме основне не відповідність тих закликів до реальної дійсності. Автор досить влучно показав, як цією ситуацією вміло скористалася російська влада, яка створювала сільські варти для боротьби з повстанцями [2].

У іншій роботі автора, яка була надрукована у 2011 р. «Польські прокламації напередодні Січневого повстання 1863 р. у боротьбі за прихильність селян Правобережної України» декларується таж сама думка. Автор не додав нічого нового [3].

У 2009 році вийшла стаття Ю. Земського «Особливості генези польського націоналізму в Правобережній Україні середини ХІХ ст.». У роботі автор прослідкував трансформацію поглядів польської шляхти, яка відбулася протягом, 40-х – 50-х рр. щодо ролі об'єднаної усієї польської нації у боротьбі за відновлення власної держави. На основі робіт українських дослідників ХІХ – ХХ ст. провів детальний аналіз такого явища як балагульщина, яке набуло значного поширення на Правобережній Україні у 30-х роках ХІХ ст. Автор визначає балагульство із усіма його мінусами як рух демократичний, спрямований на зближення шляхти з селянами, на руйнацію нездоланих раніше бар'єрів поміж цими верствами [4, с. 45]. Розглянув польський романтичний напрямок в якому ідеалізувались українсько-польські відносини козацьких часів задля з'ясування причин краху Польщі. Окреслює протистояння російсько-польсько-українських проектів, кожна з яких бачила Правобережну Україну у своїй трансформації [4].

При дослідженні польського визвольного руху Ю. Земський звернув увагу на роль у ньому католицького духовенства. Свої міркування він висвітлив у роботі «Міфи та реальність щодо організуючої ролі римо-католицького духовенства Правобережної України в підготовці польського повстання 1863–1864 рр.», що була надрукована у 2010 р. Автор показав ту ситуацію в якій опинилося все польське суспільство після втрати держави та яку роль відігравала церква для нього в націотворенні. На основі джерел дослідник продемонстрував, що російські чиновники відводили католицькому духовенству мало не головну роль у боротьбі за відновлення Польщі на початку 60-х років ХІХ ст. Проте Ю. Земський більш схиляється до думки польських істориків, яку він також декларує у роботі, і стверджує, що основну роль у цій боротьбі відігравала молодь, особливо студентство, а церква була опорою, яка носила безумовно польський характер [5].

У роботі «Складові польсько-шляхетських амбіцій в домаганнях Правобережної України напередодні повстання 1863-1864 рр.», що надрукована у 2010 р. розглядаються проблеми що стосуються шляхетського стану та намагання його в умовах пом'якшеної політики Олександра ІІ заручитися підтримкою місцевого населення Правобережної України. Дослідник вказує на те, що хоч шляхта закликала до рівності та свобод у своїх прокламаціях, насправді ж її «шляхетська гідність» не давала зблизитись з народом. Консерватизм у своїй поведінці перекреслив усі ті намагання націоналізувати свідомість селянства у пропольських настроях [6].

Наступною роботою дослідника, що побачила світ у 2011 році є «Стратегія організації січневого повстання 1863-1864 рр. в Правобережній Україні та перешкоди в її реалізації». Тут автор розглянув чинники, що спричинили зміну поглядів польської шляхти щодо залучення місцевого населення Правобережної України до повстання. Вказує які перепони ставали на шляху поляків у реалізації їхніх ідей. Основною із яких була внутрішньо-

польська боротьба яка привела до неефективності стратегії поляків під час Січневого повстання [7].

У цьому ж році була надрукована праця «Еволюція польсько-російських взаємин в Правобережній Україні в контексті націоналізації свідомості в Російській імперії середини XIX ст.». в якій автор на основі архівних документів показав причини непорозуміння між польським та російським народами на зламі 50-х – 60-х років XIX ст. яке призвело до національної неприязні, яка триває і до сьогодні. Автор висвітлив дії польського народу, що прагнув розширити свій визвольний рух, за допомогою маніфестацій, протестів, патріотичних акцій у костелах, носінням жалобного одягу та ін., та протидію цьому рухові російського уряду. Останній вміло використав можливість боротися не силою, а протиставити польському народу російський, які до цього спільно боролися проти царської влади. Каменем спотикання між двома народами дослідник називає бажання поляків відновити Річ Посполиту в кордонах 1772 р. На його думку: «Побачивши» в боротьбі поляків імперські претензії на Українське Правобережжя, Білорусь та Литву, в росіян «відновився» імперський інстинкт самозбереження» [8, с. 123].

Досить ґрунтовно у роботі «Протистояння польської та російської політичних технологій в боротьбі за українське Правобережжя початку 60-х рр. XIX ст.» Ю. Земський проаналізував заходи російської влади проти поширення польського руху. Основним із яких була технологія націоналізації свідомості незаможного населення Західних губерній та протиставлення його польській шляхті, яка була основною рушійною силою польської боротьби. Така політика в основному втілювалася за допомогою освітніх закладів, через пресу та церкву. Автор наводить приклади з російської публіцистики в якій поляк поставав в найгірших іпостасях. «Таким чином, у російській громадській свідомості образ поляка – це образ зрадливої, лукавої людини, яка приховує злі умисли під виглядом ввічливості та привітності» [9, с. 565]. Дослідник показав двояку політику європейських країн у конфлікті, між поляками та російським урядом. Стверджує, що така політика сприяла польському націотворенні та українській націоналізації [9].

У своїх дослідженнях Юрій Сергійович розглянув і соціальне питання. У статті, що була опублікована у 2012 р. «Особливості соціальної структури польської спільноти Правобережної України напередодні Січневого повстання 1863-1864 рр.», зроблено аналіз відносин між заможною та дрібною польською шляхтою Правобережної України наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. З'ясовано, що Російська влада намагалася поглиблювати диференціацію шляхетства в Україні: надаючи польським магнатам широкі права, та всіляко провадила процес декласації зубожілої шляхти. Така політика призвела до того що населення Правобережної України не об'єдналося для спільної боротьби під час повстання 1863 р. Ця справа так і залишилась проблемою малоземельної шляхти [10].

Отже, Ю.С. Земський провів значну роботу по дослідженню польських визвольних змагань середини XIX ст. на території Правобережної України. У своїх дослідженнях автор показав боротьбу польської шляхти та Російського уряду за українські землі, та яку роль у ній відіграло українське селянство.

1. <http://www.logos.biz.ua/proj/hmelnyckyj/2-5-108.pdf>
2. Земський Ю. Українсько-польське непорозуміння в ході повстання 1863 року / Ю. Земський // Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур. Матеріали наук. конф. – Ізяслав – Острог, 2006. – С. 259-265.
3. Земський Ю. Польські прокламації напередодні Січневого повстання 1863 р. у боротьбі за прихильність селян Правобережної України / Ю. Земський // Пам'ятки. – 2011. – Т. 12. – С. 3-13.
4. Земський Ю. Особливості генези польського націоналізму в Правобережній Україні середини XIX ст. / Ю. Земський // Гуманітарний журнал. – 2009. – С. 41-57.
5. Земський Ю. Міфи та реальність щодо організуючої ролі римокатолицького духовенства Правобережної України в підготовці польського повстання 1863–1864 рр. / Ю. Земський // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 21. – К., 2010. – С. 149-161.
6. Земський Ю. Складові польсько-шляхетських амбіцій в домаганнях Правобережної України напередодні повстання 1863-1864 рр. / Ю. Земський // Гуманітарний журнал. – 2010. – С. 15-24.
7. Земський Ю. Стратегія організації Січневого повстання 1863-1864 рр. в Правобережній Україні та перешкоди в її реалізації / Ю.С. Земський // Історичний архів. – 2011. – Вип. 6. – С. 26-30.
8. Земський Ю. Еволюція польсько-російських взаємин в Правобережній Україні в контексті націоналізації свідомості в Російській імперії середини XIX ст. / Ю. Земський // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2011. – Вип. 17. – С. 116 – 126.
9. Земський Ю. Протистояння польської та російської політичних технологій в боротьбі за українське Правобережжя початку 60-х рр. XIX ст. / Ю.С. Земський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2011. – Вип. 4. – С. 561-572.
10. Земський Ю. Особливості соціальної структури польської спільноти Правобережної України напередодні Січневого повстання 1863-1864 рр. / Ю. Земський // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 13. – С. 39-42.

\

**ПОГЛЯДИ Г. СЕНКЕВИЧА НА УКРАЇНУ ТА КОЗАЦТВО
(У ТВОРІ «ВОГНЕМ І МЕЧЕМ»)**

Як відомо, історія людства має багато моментів, які завжди привертали до себе увагу численних дослідників – науковців. В українській історії, поза сумнівом, таким періодом є козацька доба, особливо XVI – XVII ст. Дослідженням даної проблематики займалися і козацько-старшинські літописці як-то Роман Ракушка, Самійло Величко, Григорій Грабянка, літератори, мемуаристи, мандрівники, які неодноразово згадували козаків у своїх творах. Але феномен козацтва привертав до себе увагу не лише українських, а й польських авторів. Перш за все, це можна пояснити обставинами, що склались історично: тісний зв'язок двох народів – українського та польського, перебування наших земель у складі Речі Посполитої та безсумнівний вплив козацтва на долю цієї держави.

Особливо це стосується подій середини XVII ст. відносини поляків та українських козаків, які й раніше були сповнені багатьох протиріч, у цей період набули особливого загострення, у пошуках відповідей на тогочасні проблеми дослідники перебувають і досі.

Ці складні часи самовизначення нашої нації знайшли своє відображення і в художній літературі. Одним з найпомітніших творів є роман польського письменника Г.Сенкевича «Вогнем та мечем». Завданням даного дослідження є аналіз образу українського козацтва у вищезгаданому творі. Об'єктом його є погляд на українське козацтво у польській історіографії. Предметом дослідження є відображення образу українського козацтва у творі Г.Сенкевича.

Але перш, ніж перейти до аналізу даного белетристичного твору, потрібно згадати ті обставини, що вплинули на процес формування світогляду письменника. Оскільки кожен автор пише виходячи із власного досвіду та позиції, що сформувались протягом життя.

Генрік Сенкевич походив родом зі збіднілої польської шляхи. Ще в університеті він розпочав свою письменницьку діяльність. На формування його світогляду вплинуло не лише навчання, а й великий досвід подорожей країнами Європи та Америки, і, як наслідок, у нього сформувалася скептична думка про цивілізацію, що заснована на владі грошей, у поєднанні з щирим почуттям патріотизму до польської держави як до найціннішого явища [3]. У 80-х рр. XIX століття письменник почав цікавитись історією своєї країни. А на

той час актуальними були саме роздуми над поділами Речі Посполитої кінця XVIII ст., внаслідок яких ця держава була ліквідована на багато років.

Польський народ всіляко прагнув відстояти право на власну державу, та шерег поразок у національних повстаннях (1830-1831 рр, 1863-1864 рр) змусив їх переосмислити та змінити методи боротьби. Так, перед інтелігенцією постало завдання: пробудити у поляків почуття патріотизму, знайти в історії приклади відданості Батьківщині. Крім того, інтенсивна русифікація спрямована російським царизмом у тому числі й проти поляків, спонукала до зміни методів підняття духу патріотизму. Тому Г. Сенкевич намагався показати читачеві силу національної єдності перед обличчям загрози [4].

Яскравим прикладом цього є його роман «Вогнем і мечем» (1883 р), у якому він не просто симпатизує польській шляхті, а й дещо ідеалізує її.

Для опису політичного та суспільного життя на українських землях, Г. Сенкевич використав твір Гійома Левассера де Боплана «Опис України». Він і сам вказував, що користувався інформацією, запозиченою з нього [6]. Варто відмітити, що «Опис України» Г. Боплана на той час в українській та польській історіографії вважався беззаперечним джерелом. Так, історик В. Антонович дав таку оцінку цьому твору: «Найбільша перевага записок Боплана в тому, що він, як чужоземець, не був особисто зацікавлений у козацько-шляхетській суперечці і тому передає її мотиви цілком об'єктивно, без упередженої думки, щоб звеличити або принизити ту чи іншу сторону» [1].

Окремим питання є опис у романі Г. Сенкевича атмосфери та порядків на Запорізькій Січі. Без сумніву, він не міг зобразити козацтво лише з позитивної сторони, тому що твір втрачав би свою патріотичну спрямованість. Хоч автор все ж і подав характеристику особистих рис гетьмана Б. Хмельницького та полковника Богуна, козацької гідності, безстрашності, відданості, українців він зображує безкультурними та невдячними [2].

Твір також містить низку фактів про життя та устрій козаків, як позитивних так і не дуже. У IV розділі йдеться про те, що всі січовики мали свою роботу. Одні працювали у шинку, інші наймались у старостівські підряди чи були зайняті ремеслом. Запорожця описано як людину вмілу, яка за все бралась: чи будинок ставити, чи то шити сідло [5]. Автор відмічав, що на Січ йшли рішучі та сміливі люди, тверді у своїх переконаннях, оскільки «звідти ніхто не повертався».

Дисципліна і порядок були також і у військових таборах. Основним керівним органом вважались загальні збори, участь у яких приймав кожен запорожець. Авторитет гетьмана також не підлягав будь-якому сумніву. Навіть під час відпочинку варто було лише сповістити про готовність до бою, одразу поставало дисципліноване військо. Варто зазначити, що і саму козацько-польську війну Г. Сенкевич назвав братовбивчою.

Відмітимо, що таке зображення січового козацтва у творі польського письменника Г. Сенкевича є більш позитивним і привабливим, ніж у відомій повісті українського/російського Миколи Гоголя «Тарас Бульба».

У романі можна побачити багато суперечливих моментів. Український читач на підсвідомому рівні розуміє, що таке сприйняття цього роману пояснюється саме світоглядними позиціями того часу: реалізму та позитивізму, які примушували так сприймати текст, але аж ніяк не тим, наскільки точно і правдиво Г. Сенкевич зумів відтворити події минулого [5].

Але перш за все, при аналізі твору, варто враховувати особисту думку письменника та вплив середовища на його позицію. Без сумніву, Г.Сенкевич головною метою написання свого твору вбачав у пробудженні патріотизму та почуття самобутності у польського читача. Заради цього він і змальовував польську шляхту з усіма її чеснотами. Деякі дослідники намагаються дати відповідь на питання: чому образ українства постає не таким привабливим перед читачем? Чи є лише в цьому вина автора? Відповідь на це спробував дати польський історик Ольгерд Гурка [2].

На мою думку, автор не мав ніяких упереджень щодо українства. А вся проблема неточностей полягає в тому, що Г. Сенкевич використовував праці популярного на той час польського історика Людвіка Кубали, у дослідженнях якого було помічено багато неточностей та перекохань історичних фактів.

Тому немає підстав вважати, що образ запорожців та їх життя у даному романі є результатом упередженого ставлення, яке стало наслідком історичного протистояння української та польської нації.

Не слід забувати, що роман Г.Сенкевича «Вогнем та мечем» був і залишається яскравим явищем в літературному житті України та Польщі, а також не залишає байдужим і сучасного читача, досі лишається популярним. Аргументом цьому свідчить сучасна його екранізація. Він і зараз спонукає нас до роздумів над нашим минулим, вивчати його та робити висновки.

1. Боплан Г.Л. Опис України; Меріме П. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / Пер. з фр., приміт. та передм. Я.І. Кравця - Львів: Каменяр, 1990. – 301 с.
2. ВаськівМ.Світло і тіні Генріка Сенкевича: «Вогнем і мечем»: антиукраїнський роман чи твір для «зміцнення сердець»? // День. - 2012. –№ 229/230 (14-15 груд.). – С. 9.
3. Горский И. Исторический роман Сенкевича.- М., 1966.
4. Радишевський Р. Література та історія в романі «Вогнем і мечем» Генрика Сенкевича // Філологічні дослідження. — 2000. — № 29. — С. 26-29.
5. Сенкевич, Г. Огнем и мечом [Текст]: роман / Г.Сенкевич. – Москва:Эй-Ди-Лтд,994. — 736 с.

6. Чужа Т. Не польські джерела роману Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем» // Філологічні дослідження // Українська полоністика. — 2007. — №3. — С. 44-49.

УДК 908

КОСТРИЦЯ Д.В.
(м. Житомир)

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЧИНУ СВЯТОГО
ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО НА ЖИТОМИРЩИНІ
(XVIII — ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)**

Відродження української державності зумовлює й зацікавленість до ролі церкви в культурному житті суспільства, до взаємозв'язків національного та релігійно-культурного аспектів. Ось вже 420 років прикладом таких взаємозв'язків є Українська греко-католицька церква. Проте, не дивлячись на те, що дослідженню даної проблеми останнім часом присвячують чимало праць, але фактично поза увагою істориків залишається культурно-освітня діяльність найдавнішого монашого чину на українських землях – Святого Василя Великого (ЧСВВ), а ще менше проведено досліджень його діяльності на території Житомирського краю.

Мета цієї публікації полягає у висвітленні культурної освітньої діяльності ЧСВВ на території Житомирського краю у XVIII — першій половині XIX ст. Вказану мету конкретизують такі завдання: опрацювати історіографічну базу дослідження; визначити появу перших василіанських монастирів та їх культурно-освітню діяльність на території Житомирщини у XVIII – першій половині XIX ст.; проаналізувати причини згорання культурно-освітньої діяльності ЧСВВ на території Житомирщини.

Історіографічні дослідження культурно-освітньої діяльності Чину Святого Василя Великого на Житомирщині в XVIII — першій половині XIX ст. представлені відносно невеликою кількістю краєзнавчих досліджень, серед них стаття С. Жилюка та М. Костриці «Любарський Свято-Георгієвський монастир» [3]. Це дає змогу припустити, що доволі мало опрацьовано джерел, а відповідно роботу над їх дослідженням та отриманням нової інформації варто продовжувати. Проте, є низка праць присвячених культурно-освітній діяльності ЧСВВ на території Правобережної України в XVIII – першій половині XIX ст., де подано відомості й про Житомирщину. До таких досліджень відносяться: М. Саламаха «Василіанські монастирі як осередки релігійної ідентичності українців (остання чверть XVIII ст. – 30-ті роки XIX

ст.)», В. Лось «Освітня та видавнича діяльність Греко-Католицької Церкви (Правобережна Україна першої третини XIX ст.)» [4; 7].

Уніатська церква на території Житомирщини у XVIII ст. — на початку XIX ст. відіграє в культурному розвитку важливе значення (поряд із католицькою). Чин Святого Василя Великого, як провідний орден греко-католицької церкви, розпочинає свою культурно-освітню діяльність на Житомирщині в середині XVIII ст. .

Першим осередком василіан на території нашого краю стало місто Любар та його Свято-Георгієвський чоловічий монастир. Він був заснований князем Любомирським в 1666 р. і одразу заселений ченцями з Полонського Успенського монастиря. В 1740 р. монастир перейшов в унію, через 13 років право на його землю офіційно передано василіанами і підтверджено грамотою князя Францішка Фердинанда Любомирського (1753 р.) [3].

Василіани зуміли розбудувати монастир. Зокрема, у 1756 р. була зведена дерев'яна церква, а в 1775 р. збудовано кам'яну. Василіани організували при монастирі шестикласну школу. В ній навчалось близько 500 учнів, що, варто відмітити, робило її одним з найбільших початкових закладів Правобережної України. Також школа мала добре обладнаний фізичний клас, хімічну лабораторію, ботанічний сад, де з учнями проводились практичні заняття. Існувала при школі й бібліотека, в якій налічувалось 1700 томів, а тому під неї було виділено окремий будинок [2, с. 826]. З 1805 р. по 1823 р. василіани Любарського монастиря щороку жертвували на книги по 2000 злотих. Вони виділяли кошти для будівництва бібліотечної зали та фізичного кабінету, в якому налічувалось більше 40 найменувань приладів [4, с. 243]. Разом із традиційними предметами учні вивчали правила етикету (моральне правило), міжнародні політичні відносини, фізику.

Варто порівняти василіанські школи з парафіяльними двокласними школами з дворічним чи чотирьохрічним терміном навчання. В таких закладах освіти до вивчення представляли Закон Божий, церковний спів, церковнослов'янська та російська мови, арифметика та рукоділля для дівчаток, а також додавалось для вивчення географія, малювання, церковна історія. Викладання в православних парафіяльних школах здебільшого здійснювали дяки. Наближеними до василіанських освітніх закладів можна вважати класичні гімназії. Вони мали добру матеріальну базу: забезпечували підручниками, житлом та їжею. Навчання в таких закладах було платним, велось польською мовою [1, с. 443].

У другій половині XVIII ст. в Житомирі та Радомишлі діяли духовні семінарії василіан при яких навчалось рядове греко-католицьке духовенство. Навчання там тривало три роки, охоплювало догматичну і моральну теологію, вивчення Святого письма, історію Церкви, канонічне право, катехізис, вивчення літургії та низки світських предметів [8, с. 56]. Аналогічні семінарії діяли в Холмі, Бучачі, Умані та ряді інших міст.

Розгорнули культурно-освітню діяльність василіани і в Овручі [5]. Варто відмітити, що точної дати коли тут з'яляється осередок ЧСВВ не встановлено. Відомо, що від 1685 р. освітою в місті опікувались єзуїти. Тоді було побудовано єзуїтський колегіум, який в своєму комплексі мав невеликий костьол, помешкання, школу, студентський гуртожиток (тоді він називався — конвікт). В 1740 р. було затверджено статут колегіуму. Проте ліквідація ордену єзуїтів в 1773 р. та, як наслідок, передача його володінь уніатам, поширили на території Овруча вплив Чину Святого Василя Великого [6]. Їм був переданий в опіку монастир, на території якого була організована світська школа. Вона нічим не відрізнялась від Любарської василіанської школи, окрім матеріального стану приміщень, адже всі шкільні будинки були дерев'яними, а тому часто страждали від пожеж. Слід відмітити той факт, що овруцькі василіани за власний кошт закупували фізичні інструменти в Парижі [7, с. 52]. Вже в 1796 р., після входження цих земель до складу Російської імперії, Овруцькому василіанському монастирю було підпорядковане новостворене трикласне повітове училище, в якому навчатись зголосилось 150 дітей.

Варто згадати, що василіани організували і друкарство на Житомирщині. Але його масштабність поступалася іншим друкарням ЧСВВ. Так, друкарня при Овруцькому монастирі підпорядковувалась друкарні в Почасві. В ній видавались різного роду брошури, підручники тощо.

На початку XIX ст. опіку над освітніми закладами Правобережної України взяв граф Тадеуш Чацький. Він намагався розширити мережу василіанських шкіл, кількість яких й так була значною. Проте графу вдалось відкрити лише школу кармелітів в Бердичеві. Граф не пішов на поступки російській владі, яка прагнула створити по одній гімназії в губернських центрах. Чацьким було запроваджено ієрархію освітніх закладів, що відображала соціально-ідеологічний національний вибір. Відповідно враховувався релігійний критерій. Загалом граф Тадеуш Чацький намагався залучити до розвитку освітніх закладів, в тому числі василіанських, населення: організувати добровільний збір. Здобутки освіти ЧСВВ з Житомирського краю, разом з іншим освітнім надбанням, мали увійти до складу єдиної Волинської гімназії.

Таким чином, культурно-освітня діяльність Чину Святого Василя Великого на Житомирщині на початок XIX ст. була представлена рядом шкільних закладів, які мали широку матеріальну базу і займали провідні позиції серед навчальних закладів на території українських земель. Проте, вже тоді стали помітними негативні тенденції, що були зумовлені російською великодержавницькою політикою, яка не допускала розширення мережі освітніх закладів василіан [9, ст. 175]. Освіта, що надавалась василіанами, мала стати подібною до православної.

У 1827 р. виходить імператорський наказ який стосувався мережі уніатських навчальних закладів. Тоді в кожній єпархії мала бути семінарія й

початкове училище. Василіанські монастирі зобов'язувались заснувати 13 училищ і утримувати за власний кошт від 10 до 20 дітей бідних священнослужителів. Був наданий перелік дисциплін: слов'янська мова, церковний спів, богослужбові обряди й предмети, необхідні для подальшого навчання в семінаріях. Кращих вихованців греко-уніатських семінарій мали відправляти в Московську чи Санкт-Петербурзьку Духовні академії. Відповідно, можна припустити, що таким чином імперська влада хотіла показати свою лояльність до уніатів, але насправді впроваджуючи таку політику намагалась асимілювати їх із православ'ям.

Участь василіан у польському Листопадовому повстанні 1830–1831 рр., посилила імперську політику спрямовану на ліквідацію першості чину в освітній сфері. Підтримка повсталих послугувала причиною, після якої імператор видав указ, за яким ліквідовувався Овруцький василіанський та Любарський василіанський монастирі, а відповідно знищувались здобутки їх культурно-освітньої діяльності.

Таким чином, культурно-освітня діяльність Чину Святого Василя Великого на Житомирщині в XVIII – першій половині XIX ст. охопила ряд напрямів: від освіти до друкарства. Розгорнувши свою діяльність ще в першій половині XVIII ст., василіани зуміли до кінця століття зайняти міцні позиції в сфері розбудови освітніх закладів, серед яких виділялась шестикласна школа при Любарському монастирі. Проте, з початком XIX ст., як зазначалось вище, після входження Правобережної України до складу Російської імперії, імперський уряд розгорнув поступову політику асиміляції здобутків та діяльності уніатської церкви.

На останок, відмітимо, що культурно-освітня діяльність ЧСВВ в XVIII — першій половині XIX ст. є невід'ємною частиною історії розвитку нашого краю, а отже потребує дослідження.

1. Дзюба О.М. Парафіяльні школи на Лівобережній, Слобідській та Правобережній Україні / О.М. Дзюба // Історія Української культури : Українська культура другої половини XVII-XVIII століть. У п'яти томах. — Т. 3. — Київ : Наукова думка, 2003. — С. 443-447.
2. Дзюба О.М. Бібліотеки України / О.М. Дзюба, В.Я. Фрис // Історія Української культури: Українська культура другої половини XVII-XVIII століть. У п'яти томах. — Т. 3. — Київ : Наукова думка, 2003. — С. 814-833.
3. Жилюк С. Любарський Свято-Георгієвський монастир / С. Жилюк, М. Костриця [Електронний ресурс] — Режим доступу :
4. http://dekanat.at.ua/publ/ljubarskij_svjato_georgievskij_monastir/1-1-0-4.
5. Лось В. Освітня та видавнича діяльність Греко-Католицької Церкви (Правобережна Україна першої третини XIX ст.) / В. Лось // Велика Волинь. — Житомир, 2004. — С. 240-247.

6. Ярмошик І. Преображенський собор в Овручі / І. Ярмошик // Велика Волинь: минуле і сучасне. Тези регіональної наукової конференції 14-16 листопада 1991 року. — Рівне, 1991. — С.19-21.
7. Павлюк В. В. Римо-католицька церква в суспільному житті Правобережної України кінця XVIII — першої третини XIX ст. / В. Павлюк [Електронний ресурс] — Режим доступу:
8. http://eprints.oa.edu.ua/1039/1/Istor_religiezn_Vyp_4.pdf.
9. Святенко А. Греко-Католицька і Римо-Католицька церкви в освітянській політиці самодержавства на Правобережній Україні (кінець XVIII — перша половина XIX ст.) / А. Святенко // Київська старовина. — 2009. — № 5-6. — С. 48-60.
10. Саламаха М.П. Василіанські монастирі як осередки релігійної ідентичності українців (остання чверть XVIII ст. — 30-ті роки XIX ст.) / М.П. Саламаха // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. — 2013. — № 21. — С. 16-21.
11. Саламаха М.П. Освітня діяльність Чину Св. Василя Великого на Правобережній Україні кінця XVIII — першої третини XIX ст. / М.П. Саламаха // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Історичне релігієзнавство. — 2011. — Вип. 4. — С. 170-180.

УДК 908

БЕДЬ М.М.

(с. Терехова, Бердичівський р-н, Житомирська обл.)

СКАВРОНСЬКИЙ П.С.

(м. Бердичів, Житомирська обл.)

ДЖОЗЕФ КОНРАД ПРО ТВОРЧИСТЬ ГІ ДЕ МОПАССАНА

У творчості кожного письменника є головні напрямки, які інколи нелегко визначити лише за допомогою інтелекту. Одного розуму тут буває недостатньо і читачеві часто потрібно звертатися до почуттів. Тільки поєднуючи силу розуму із силою почуттів ми можемо братися за читання та аналіз будь-якого художнього твору. Та при цьому слід зазначити, що й тут читач не застрахований від протиріч. Наші емоції і наша оцінка не завжди співпадають із реальними характерами літературних героїв, а також із їхніми вчинками. Важко оцінювати й опис природи, різних суспільно-економічних явищ тощо. Не завжди співпадає наша точка зору із точкою зору письменника. Не все можна зрозуміти і не все можна простити. Саме тому й не зникає смисл

мистецтва і самого життя, яке творчо віддзеркалюється у творчості письменника. Безумовно, все залежить від авторського таланту, від літературного досвіду тощо.

Так приблизно підходив у 1917 р. Джозеф Конрад до оцінки літературно-художньої спадщини одного із класиків світової літератури – великого французького письменника Гі де Мопассана, який сам ставився до свого мистецтва як людина з рішучим і практичним розумом. Найвеличнішою рисою його творів була простота його художньої майстерності. Вона ґрунтується на самозреченні письменника.

Конрад читав твори Мопассана в оригіналі, так як добре володів французькою мовою [7]. Нарис про французького реаліста він створив уже тоді, коли досконало пізнав колосальну спадщину митця та й сам мав за плечима значний життєвий і літературотворчий досвід, а також славу великого стиліста англійської неоромантики. Нарис вийшов із друку у 1917 р.

Твори Мопассана, як і багатьох інших письменників, Конрад завжди співставляв із реальним життям. Авторіві «Лорда Джіма», «Гайфуна», «Ностромо», «Чорного штурмана», «Серця пільми», «Юності», «Таємного агента» та інших неповторних перлин світової романтики чудово вдалося проникнути в творчу лабораторію французького критичного реаліста, пізнати не лише зміст його багатющої літературної спадщини, але й подробиці етапів та художніх методів її творення.

Конрад зазначив, що Мопассан ніколи не був байдужим до людського життя, за що гідний поваги. Він писав: «Творчість Мопассана, пробуджуючи захоплення читача, разом з тим заключає в собі моральну точку зору автора, завжди незмінну і не перевантажену жодними егоїстичними уявленнями власного порядку. Видовище цього величезного таланту, котрий, опираючись на виняткову людську сприйнятливість, одержує перемоги над найневдячнішими темами за допомогою своєї непохитної цілеспрямованості, само собою є чудовим прикладом сили чесності, я сказав би навіть, — самовідданості художника» [2, с. 646].

Природна творчість Мопассана, на думку Конрада, полягає в його непохитній ході прямою дорогою правди і в талановитому й вірному баченні світу. Він не дав збити себе із реалістичного шляху звабам сентиментальності, красномовства, розваг, пафосу – «всій цій пишній процесії помилок, котра проходить по білому аркуші паперу між письменником і його совістю як виблискуючий кортеж смертних гріхів...» [2, с. 680-681]. Жодному демону не вдалося скинути цього письменника з того високого – нехай і вузького – п'єдесталу [2, с. 681]. Так Конрад доводив до англійських читачів чудотворну силу і багатство мопассанівської спадщини. Його оцінки, дані творчості великого французького письменника, і донині, не втратили свого значення.

Мопассан належить до останніх великих французьких реалістів ХІХ ст. Його твори базуються на глибоко-справедливому критичному ставленні до

дійсності періоду становлення і розвитку індустріального суспільства. Помічаючи прогресивні паростки цього соціально-економічного ладу, митець водночас бачив і суворо засуджував його вади. Твердо ставлячись до дійсності і розуміючи необхідність найактивнішого використання найманої праці, він водночас критикував жорстоку експлуатацію людської праці, фальш тодішньої демократії, виступав проти так званої «брудної політики», що процвітала в часи Третьої республіки. Засудив письменник також політику мерзотного мілітаризму і колоніальної експансії. Це було особливо до вподоби Конрадові, який теж ненавидів колоніалізм. Першим критичним виступом проти колоніальної експансії став його новелістичний твір «Аванпост прогресу», що вийшов з друку у 1896 р. До «Аванпосту прогресу» за проблематикою надто схожа повість. «Серце п'їтьми» (1899), в якій проблема колоніалізму є центральною. Тут прямо показана жорстокість цього нелюдського явища. Конрад не лише засуджує відкритий і зухвалий процес завоювання метрополіями чужих земель, але й виступає проти антигуманних методів ведення зовнішньої політики. Він також детально досліджує проблеми впливу теорії і практики колоніалізму на психологічно білої людини [9, с. 7-8].

Мопассан гостро відчував негативні риси багатьох підприємців-власників, духовне зuboжіння, користолобство, брехливу мораль. Ці вади заважали розвиткові тодішнього ладу, та й у будь-якому суспільстві вони є надто великим гальмом прогресу. Їм Мопассан протиставив свободу думки, близькість до природи, правду природних відчуттів людини. Він говорив, що людство подолає незгоди і недоліки індустріального суспільства і, опираючись на його прогресивні риси, збудує краще життя. Тому в більшості його творів метафізичний песимізм поступається глибинній точності аналізу соціальної природи людини, а також людських відносин і характерів. Автор, як і його позитивні герої, завжди намагався йти до морального гуманістичного ідеалу [4, с. 958-959].

До речі, під впливом багатьох реалістів, у тому числі й Мопассана, неоромантичний стиль Конрада еволюціонував до рубежів утвердження принципів реалізму в його творчості. Традиційна романтична форма, що склалася у його новелах в кінці XIX ст., у 1904-1917-х роках наповнилася новим, критично-реалістичним змістом [6, с. 7].

Конрад добре розумів Мопассана ще й тому, що вони обидва були новелістами. Новелістика великого француза виявилася гігантським внеском у світове письменство. Як і Конрад, Мопассан широко використав досвід І.С. Тургенева, — оповідача. До речі, обидва поважали російського письменника, захоплювалися його творами, зробили значні зусилля для того, щоб новела стала сміливим і глибоким засобом пізнання людського життя.

Новели Мопассана — різноманітні за тематикою і соціальною приналежністю персонажів, а також за способом ведення розповіді й жанровими ознаками. В них є й історії цілої долі, і дорожні пригоди, і листи, і

малі вуличні сценки, і роздуми, і діалоги. Разом з тим, ці твори мають єдність форми і змісту, а також величезний інтерес до людини. Саме тому вони виражають соціальні закономірності суспільного розвитку і наповнені морально-філософським змістом. Герої новел завжди показані в дії, у вчинках, бесідах і т.д. Інтонація творів – багатогранна: від сумної, елегійної, навіть інколи трагічної, до різного гумору, заснованого на традиціях французького народу. У новелах «Нормандець», «Ця свиня Морен» та ін. Мопассан висміює людські слабкості, а в «Хазяйці», «Півень проспівав» та ін. — змальовує різні еротичні ситуації. У новелах «Мій дядько Жюль», «Дошовий зонтик», «Спадщина», «Дорогоцінності», «Нагороджений орденом», «Мій дядько Састен», «В лоні сім'ї» та ін. різко критикуються письменником негативні риси жалюгідних скнар, які готові віддати навіть материнську любов, кохання і людську гідність за матеріальне благополуччя.

Конрад неодноразово звертав увагу читачів на величне й піднесене змалювання Мопассаном земного кохання, оспівування всієї краси любові і радив прочитати новели «Місячне світло», «Щастя», «Кохання». У новелах «Реванш», «Знак», «Побачення», «Заповіт» розповідається про перетворення кохання в предмет торгівлі або брудної забави, в засоби обману й наживи. Чимало сторінок цих творів розкриває сутність проституції і духовного рабства. Є й трагічні картини покинутих так званих «незаконнонароджених» дітей. Про це можна дізнатися з оповідань «Батько», «Батьковбивця», «Оливковий гай» тощо. Мопассан також показав становище одиноких людей (новела «Самотність»), безрадісне існування маленької людини («Прогулянка»), про її беззахисність перед поворотами долі («Верхи»), про одинокі кохаючі душі, розтопані егоїзмом навколишнього середовища («Правдива історія», «Плетільниця стільців», «Місс Гарріет»). Жадова до поживи, скупість, невігластво багатіїв піддані критиці в новелах із народного життя — «Бочечка», «Диявол», «Зізнання», «У морі» та інших. Новела «Батько Амобль» розповідає про важке становище сільської бідноти. Не обминув митець і знедолених особистостей, які, спинившись без будь-якої власності на соціальному дні, все-таки не втрачають надії вибратися із гидкого середовища і зажити по-людськи. Цьому присвячені новели «Бродяга», «Жебрак». В оповіданнях «Шафа», «Одісея проститутки» і «В порту» показано існування знедоволеної жінки. Мопассан щиро вірив у торжество добра, чистоти людських почуттів і відносин яскраво змалював цю віру в «Батькові Симона», «Дочці Мартена», «Буателі», «Поверненні» та інших творах. Багато новел, найяскравішими з яких стали «Пишка», «Мадемуазель Фіфі», «Дядечко Мілон», «Полонені», «Два приятелі» та ін. познайомили читачів із патріотичними вчинками простих людей, які, на противагу збанкрутілим французьким вельможам і політикам, внесли вагомий вклад у захист вітчизни під час франко-пруської війни. Жах перед наростаючим суспільним злом та болючі психічні процеси в душах знедолених людей майстерно відзеркалені

письменником у оповіданнях «Муарон», «Денщик», «Усипальниця», «Вечір», «Орля», «Хто знає» та інших [4, с. 960].

Конрад глибоко проаналізував і романи Мопассана, в яких також побачив глибокий реалізм і багато чудових художньо-літературних особливостей. Втрачені ілюзії, зіткнення романтичних мрій і благородних почуттів із грубим і жорстоким життям стали основою змісту роману «Життя», який побачив світ у 1883 р. Сумна доля головного персонажу твору — відзеркалення занепаду патріархально-дворянських порядків і утворення обстановки буржуазного практицизму. Виведено декілька позитивних рис героїні, серед яких вагоме місце посіли моральна чистота, людяність, близькість до природи тощо.

Роман «Милий друг» (1885) змальовує історію життя хижака, який остаточно втратив совість. Автор із памфлетною гостротою викриває політичні махінації різних ділків, продажну пресу, колоніальну експансію Третьої республіки. Головний герой твору — кар'єрист і спиритний політик Жорж Дюруа — рветься до влади й матеріального збагачення, незважаючи на жодні перепони. У цьому персонажі читачі чітко побачили моральний занепад особистості в умовах людиноненавистницьких суспільних відносин.

У романі «Монт-Оріоль» (1886) Мопассан показав бурхливий розвиток бізнесу і комерції у Франції. Навкруги панують обман і хабарництво. Навіть чисті почуття кохання сильно облутані діловим практицизмом і хитромудрими фінансовими аферами.

Величезною психологічною напруженістю, викриттям почуттів заздрощів, жадоби до наживи, роздвоєності людських почуттів, неповаги до сім'ї як головної соціальної комірки суспільства та інших вад наповнені романи «П'єр і Жан» (1887-1888), «Сильна як смерть» (1889), «Наше серце» [4, с. 960-961]

Конрад відмічає суворий аскетизм Мопассана, який показав «велич таланту письменника». Великий романіст і новеліст, на його думку, зумів виявити таку витонченість «артистичної совісті», що «всі його високі якості стануть невід'ємними властивостями явищ, про які він говорить, і здається, ніби явища ці існують зовсім незалежно від їх зображень» [2, с. 647]. Конрада вразила надзвичайна правдивість письменника. Факти, подані в його творах, «пронизані такою досконалою правдивістю, що, подібно до справжніх життєвих явищ, вони вимагають від читача здібності спостерігати, яка зустрічається дуже рідко, уміючи оцінювати і виносити своє судження — дару, котрий відсутній у багатьох із нас, звиклих прислухатися до пустих фраз, не вимагаючи від нас рішуче нічого, крім смутного емоційного відгуку» [2, с. 647]. До речі, подібне бачимо у конрадівському творі «Каприз Олмейєра», де відчуваються реалістичні традиції не лише Мопассана, але й Толстого та Чехова [3, с. 160].

Конрад називає Мопассана «майстром точного слова», а його твори — «відшліфованими діамантами», «каменями чистої води». Французький класик не шкодував праці «на обробку своїх діамантів, терпляче відшліфовуючи кожну грань» [2, с. 647].

Його погляд — «погляд художника, загострений довгим, настирливим, детальним спостереженням різноманітних аспектів видимого світу, відкривав йому в кінці кінців потрібні слова, нібито вони чудовим способом друкувалися тільки для нього на поверхні явищ і подій» [2, с. 647].

«Натхнення приходило до письменника прямо, чесно, в якому світлі дня, а не тяжкими, темними дорогами роздумів» [2, с. 647]. Це напевно тому, резюмує Конрад, що митець черпав свої творчі сили із справжнього джерела — «в нашому світі обманливих видінь, в котрому ми, люди, завжди знаходили достатню причин, щоб гордитися, горювати, бурхливо радіти і покірливо змиритися» [2, с. 649].

На думку Конрада, Мопассан є національним, французьким письменником. І це видно в усьому — його логіці, в його якості, а також у естетиці і моральних концепціях. Він іще за життя зміг покорити серця і душі французів, а наприкінці XIX ст. його популярність поширилася по всій планеті.

Мопассан писав від усієї своєї щирої душі й доброго серця. Конрад назвав його нещадним і водночас м'яким до людей. Сміливість, уміння подивитися із найглибшим жалем «на всі людські хвилювання, клопоти, обмани, убозтво» [2, с. 649] — ось одна із тих творчих і душевних рис письменника, яка ріднить його з простим людом, із усією французькою нацією, а невдовзі і з усією прогресивною частиною і з усією прогресивною частиною світової цивілізації. Зазначимо, що і в самого Конрада була така здатність. Розбурхана стихія неодноразово намагається підім'яти багатьох персонажів його творів, але вони, виявляючи надзвичайні зусилля не бажають підкорятися і утримуються на ногах [1, с. 162].

Безумовно, що не всім суспільним прошаркам подобалися сміливість і справедливість Мопассанових творів. Багато нечесних людей — кар'єристів, злодіїв, політичних махінаторів, боягузів, зрадників, ледарів — упізнавали себе в негативних персонажах, виведених автором, і боялися сміливого критичного реалізму. Саме в цьому й полягають сила і живучість творів великого майстра.

Найголовніше і плідотворне в творчості Мопассана, зазначає Конрад, — це незвичайна енергійність сприйняття, це «енергія бажання й сили». І далі постійно підкреслює: «Але мені хочеться настійливо повторити ще і ще: його тонкощі, його гумор, його смуток, — всі ці риси, закладені, безсумнівно, в ньому самому, — завжди і незмінно показані як риси самого нашого життя, самої природи, в красі і жорстокості якої розлита одна й та ж не обурливість невідомого» [2, с. 650].

Конрад добре зрозумів глибинні таємниці спадщини Мопассана і ще й тому, що вивчив його літературно-критичні нариси і статті, у яких французький письменник чітко показав свої естетичні погляди на літературу та літературний процес. Мопассанові нариси про Флобера, Тургенєва, Золя присвячені справі захисту традицій реалізму, роз'ясненню пізнавальних особливостей реалістичного мистецтва. У них завдання митця, пояснено через обґрунтування шляхів розкриття «нешадної, страшної і святої правди». Мопассан намагався сам і вимагав від інших письменників добиратися до істини, незважаючи на жодні перешкоди, навіть на загальноприйнятую мораль. Ніщо не повинно заважати правді. Реалістичні мотиви статей «Роман», «Еволюція роману в XIX ст.» та ін. добре послужили розвитку літературної творчості. Мопассан настійливо обстоює тезу про те, що лише правдиве зображення дійсності та високохудожній рівень можуть гарантувати право на вічність творам будь-яких жанрів. Саме такими творами він вважав твори Флобера.

Мопассан виступав за високу художню об'єктивність, а також за ясність і точність художньої форми. Роман й новели, на його думку, повинні мати лаконічну, просту й виразну мову. Художнику необхідно детально й вимогливо відбирати явища і факти для створення «більш повного, більш захоплюючого, більш переконливого, ніж сама дійсність». Завжди, виступаючи проти принципу, «мистецтво для мистецтва», Мопассан захищав живий зв'язок літератури із життям. Художні твори, вважав він, повинні чесно служити справі розвитку суспільства, не лише віддзеркалюючи його позитивні риси і вади, але й висуваючи ідею щодо поліпшення життєвого процесу.

Конрад писав, що «художник живе в своїй творчості», є основою «реальністю в створеному ним світі, серед видуманих предметів, подій і людей», розповідаючи про яких «говорить він завжди про себе», але «саморозкриття проходить не відразу, не до кінця». Автор нібито «залишається за звичкою, його присутність є не обов'язково зримою», частіше вона присутня у вигляді нерва і голосу розповіді [8, с. 94]. Тому не лише зрозумів свого французького колегу, але й душею та серцем відчував майже кожний рядок його творів. Високо відзначаючи могутній інтелектуальний потенціал творів Мопассана, Конрад водночас писав, що його життєва філософія «йде скоріш від темпераменту, аніж від розуму» [2, с. 650]. Мопассан довіряє своїм відчуттям, за допомогою яких пізнає життєві процеси, а також своєму інстинкту. Розум у цьому якось вплітається в цю чудотворну літературно-художню симфонію і вносить у неї чіткі корективи. Результат — об'єктивно правильні висновки із довгих суперечливих роздумів.

Не обминув Конрад і мопассанівської письменницької чесності, яку порівнює із подвигами «законодавців і воїнів, королів і каменярів, — словом, усіх, хто виражає працею своїх рук і всією своєю щоденною життєвою діяльністю яскравість своїх почуттів і устремлінь» [2, с. 650].

Мопассан чесно працював, роздумуючи достатньо для того, щоб, за конрадівськими словами, «підкріпляти свої безстрашні висновки яскравими й переконливими фактами» [2, с. 650-651]. Ці приклади він зумів змалювати із «безпомилковим знанням виразних засобів, з тією абсолютною відданістю своїй меті — досягненню справжнього ефекту, які і складають сутність мистецтва» [2, с. 651]. Тому й став великим оповідачем.

Мопассанова віра в людей і в правду була тісно зв'язана з його любов'ю до землі. «Земля була для нього владним зачаруванням», — зазначив Конрад. Великий митець приглядався до «величного, зборозненого морщинами», земного простору, зумів проникнути в сутність земного буття, а також освоїти одну із найважливіших і незмінних властивостей природи — вічний рух життєвих процесів в усьому його діалектичному різнобарв'ї. Він зміг «обійняти одним поглядом усю її велич і всі її бідування», що дає нам право сказати про його справжнє уявлення. А все це відкривало митцеві шляхи до реалізму [2, с. 651].

Конрад оцінив творчість Мопассана чесно, прямо й високопрофесійно. Його характеристики мають надзвичайно велику літературно-художню цінність і донині та й матимуть її в майбутньому. Життя підтвердило істинність канрадівських суджень. Мопассан був для нього одним із найяскравіших і найвеличніших прикладів літературно-художньої творчості. Свої новели й романи, які уславили світову неоромантику й мали тісний зв'язок з реалізмом, Конрад писав із такою ж принциповістю, старанністю, високохудожньою майстерністю, як і його старший французький колега. Співець моря і глибин людських почуттів дебютував у літературі Англії приблизно тоді, коли Мопассан пішов із життя земного у життя вічне, тобто наприкінці XIX століття, і багато навчився у свого великого попередника.

Сам Мопассан твердив, що він прямо «влетів у літературу, мов метеор». Це цілком відповідає дійсності. За одинадцять років йому вдалося створити 300 новел і 6 романів, величезну кількість нарисів і статей. Багато з них ще й досі не зібрано і не досліджено [5, с. 3].

Про Мопассана написано надзвичайно багато статей і нарисів. Частина їх вийшла з друку ще до початку, літературної діяльності Конрада. До 1893 р. про нього вже було на книжкових полицях 140 статей. У 1893 році з'явилося ще 34, а потім — по 30 статей або окремих праць на рік. Про великого прозаїка писали не лише люди, які його безпосередньо знали, але й дослідники, літературознавці. До перших належать Франсуа Тессар, Ерміна Леконт лю Нуї, Поль Бурже, Еміль Золя, Едмон Ганкур, Альбар Люмброзо, Жюль Леметр, до других — Артин Артинян, Поль Неве, П'єр Коньї, Жорж Норманді, П'єр Барель, Фернан Лемуан, Жерар Делезман та інші. Не всі вони правдиво висвітлювали творчу методичку великого письменника. Багато чого ними було створено суб'єктивно й тенденційно. Зустрічалися навіть різні наклепи.

Не будемо називати цих творів і зупинятися на їх характеристиці, лише зазначимо, що нарис Конрада „Гі де Мопассан” серед них посідає одне із поважних місць. Він не лише познайомив англійських читачів із спадщиною великого французького прозаїка, але й вніс великий вклад у її захист від різних наклепників і невігласів.

Можна зрозуміти Конрада і поспівчувати йому. Захист честі Мопассана на початку і в першій чверті ХХ ст. був справою невдячною і важкою. Майстер неоромантики блискуче виконав свою місію, донісши до англійських читачів Мопассанове правдиве слово.

І сьогодні Конрадова праця про творчість Мопассана відіграє надзвичайно важливу роль у історії літератури. Вона є не лише блискучим зразком літературно-художньої публіцистики, але й разючою зброєю проти тих, хто несправедливо принижує цінність творів, створених класиком критичного реалізму. А недоброзичливців у Мопассана є ще багато. Навіть офіційна французька наука досі не хоче чесно визнати його справжнє місце в літературі. Академічні та шкільні книги з історії французької літератури, будучи змушеними згадувати Мопассанове ім'я і твори, намагаються відводити їм якомога менше місця, а також дещо упереджено їх пояснюють. А в «Історії французької літератури» Ж. Делюто про Мопассана не написано жодного слова. «Історія сучасної французької літератури (від 1870 р. до наших днів)» (1946), видана під авторством Р. Лалу, заперечує стилістичну майстерність Мопассана і характеризує його як посереднього письменника. Підручник П. і Ж. – А. Бурнек «Франція та її література» (1957) про Мопассана повідомляє, що Мопассан за своїми філософськими поглядами був абсолютним песимістом, твори якого наповнені відчаєм. Також там говориться, що письменник «завоював лише славу та багатство», а його життя пройшло у праці, подорожах і «особливих втіхах».

Всього три сторінки відведено Мопассану в «Історії французької літератури» П.-Г. Кастекса, П. Сюре і Т. Бекера, яка вийшла з друку 1974 р. Тут, поряд із визнанням високохудожніх особливостей Мопассанових творів, йде мова також про «безбожництво» письменника, його «невіру в людський геній». Те ж саме зустрічається у II-му томі «Французької літератури» А. Адома, Ж. Лермінє і Є. Моро–Сір (1972). Тут письменника зобразили як натураліста з «надзвичайно песимістичним баченням життя, що лише інколи освітлюється миттєвим співчуттям людині» [5, с. 8-10].

З усіма цими недоліками й перекрученнями ведеться непримиренна боротьба прогресивних літературознавців. Конрадова стаття добре послужила і служить цій справі. Йдучи слідами Конрада, багато зробили для захисту й популяризації творів Мопассана Шарль Костелл, Франсуа Тассар, Ромен Роллан та інші майстри художнього слова. Великий вклад сюди також вніс і українець Вадим Пашенко — автор книги «Гі де Мопассан: Нариси життя і творчості», яка побачила світ у 1986 р. в Києві. Ось заключні думки із цього

твору, що ніби перекликаються із Конрадовими думками: «Неповне сторіччя минуло з дня смерті видатного французького письменника — реаліста, проте його твори і зараз не втратили свого значення. Гнівні слова Мопассана про війну і колоніальні загарбання, викриття письменником патологічних вад «суспільства з його підступною механікою парламентаризму продажністю брехливої преси і лицемірства» сьогодні звучать з особливою актуальністю. Адже його персонажі — всі ці дюрюа, вольтери, андермати, лароті, матьє і мохаммеди — пройдисвіти — лишаються постатями надзвичайно типовими і для сучасної П'ятої французької республіки. Тому творчість Мопассана продовжує служити французькому народові, народам інших країн у їхній боротьбі з силами війни і реакції, за ідеали демократії і гуманізму» [5, с. 228-229].

Нарис Конрада про Мопассана — неповторний шедевр літературної критики і житиме він вічно, як і творча спадщина великого французького реаліста.

1. Анастасьев Н. Продолжение диалога: Советская литература и художественные искания XX века. — Москва : Советский писатель, 1987.
2. Джозеф Конрад. Ги де Мопассан // Джозеф Конрад. Избранное. В 2-х т. Т. 2. — Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1959. — 680 с.
3. Жлуктенко Н.Ю. Английский психологический роман XX века. — Киев : Вища школа, 1990. — 160 с.
4. Краткая литературная энциклопедия / Под ред. А.А. Суркова. Т. 4. — Москва : Советская энциклопедия, 1967.
5. Пашенко В.І. Гі де Мопассан: Нарис життя і творчості. — Київ : Дніпро, 1986. — 230 с.
6. Себежко Е.С. Социально-психологические романы Дж. Конрада 1904-1914 гг. (Проблематика героя и конфликта). Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. — Москва : 1970. — 21 с.
7. Соколянский М. Джозеф Конрад о литературе // Вопросы литературы. — 1978. - № 7.
8. Урнов Д.М. Джозеф Конрад. — Москва : Наука, 1977. — 128 с.
9. Цыбульская В.В. Новеллистика Джозефа Конрада (проблематика и поэтика). Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. — Киев : 1982. — 23 с.

БЕДЬ М.М.

(с. Терехова, Бердичівський р-н, Житомирська обл.)

СКАВРОНСЬКИЙ П.С.

(м. Бердичів, Житомирська обл.)

ДЖОЗЕФ КОНРАД І ДЖОН ГОЛСУОРСІ

Вперше вони зустрілися на торговому парусному кораблі «Торренс» у березні 1823 р. Джозеф Конрад тоді був помічником капітана – штурманом, а Джон Голсуорсі – пасажиром. Парусник завантажувався в Аделаїді і готувався до океанського плавання. Моряк і письменник тоді навіть і не думали, що через 25-30 років прославлять англійську літературу своїми неповторними шедеврами, які заслужать на довге-довге життя не лише у Великій Британії, але й по всій планеті.

На борту «Торренса» двоє талановитих людей багато говорили не про літературу та літературну творчість, а про інше життя. Водночас Конрад Коженювський твердою рукою вів судно по неспокійних океанських просторах і вирішував чимало господарських проблем [6, с. 45-46]. Він терпляче переносив спеку. «На палючому сонці, — згадував пізніше Голсуорсі, — його обличчя здавалося дуже темним — загоріле лице з гострою каштановою борідкою, майже чорне волосся й темно-карі очі під складками важких повік. Він був худим, із дуже довгими руками. Він заговорив зі мною із сильним іноземним акцентом. Дивним було бачити його на англійському кораблі».

Протягом усіх п'ятдесяти шести днів плавання Голсуорсі відчув, наскільки важкими виявилися навантаження, які випали на долю штурмана. Особливо небезпечним було гасіння пожежі в трюмі, яким Конрад керував особисто. Майже вся ніч пройшла у цій пекельній роботі. У той час, коли 17 пасажирів спокійно спали в каютах, моряки боролися, за їхнє життя і за судно, балансуючи на межі між існуванням і страшною смертю. Із цього двоюбою вони вийшли переможцями [2, с. 412].

Важка, сповнена смертельної небезпеки, морська служба загартувала Конрада, викувала в нього незламну силу волі, мужність, неабияку працездатність — риси, які разом із чудовим літературно-художнім талантом дозволили йому з такою ж наполегливістю творити неперевершено романтичні книги. А першою з них був роман «Олмейрова примха», частини рукопису якого читав Голсуорсі. Ця незвичайна зустріч і вирішила долю моряка Коженювського, спрямувавши його із моря на суходіл — у вир письменницької стихії [6, с. 43].

Цікавими є добрі слова, сказані Голсуорсі про Конрада як моряка, який був усюди разом зі своєю командою і в небезпечних штормах, і в портах — під час підготовки до відплиття, і під час короткого відпочинку, який не так часто випадав на долю трудівників моря. Його любили матроси за щирість, доброту, уміння передбачати найзагадковіші таємниці моря. Головною рисою Конрада була чарівливість — «чарівливість багатой обдарованості і смаку до життя, по-справжньому доброго серця і тонкого, різностороннього розуму» [1, с. 317]. Його розповіді про кораблі і шторми, про революцію в Польщі, про те, як в юності переправляв зброю до Іспанії, про малайські моря, і про Конго, і про багатьох різних людей засвідчували про колосальний життєвий досвід бувалого моряка, цінителя свободи і працелюба. Завдяки чудовому вмінню розповідати й переконувати, він був на рідкість вражаючим і сприйнятливим, що яскраво видно із написаних ним портретів «Крейтонів, Маквірів, Лінгвардів, Бейкерів, Аллістоунів» [1].

Голсуорсі згадував лист Конрада, який надійшов до нього в лютому 1899 р. Там йшлося й про письменника Генрі Джеймса, у творчості якого «конттури такі чіткі, образи такі закінчені, відточені і рельєфні, його серце проявляється в тонкощях трактування, він ніколи не ховається в густу тінь, не виходить на яскраве сонце». Конрад звертає увагу що письменник «глибоко і тонко відчуває найменші відтінки». Більшого від нього годі й вимагати. І тут Конрад висуває на перше місце російського письменника Івана Тургенєва, творчістю якого він був зачарований [1, с. 317-318].

Із цієї та й з багатьох інших Конрадових думок Голсуорсі робить висновок: «Ми бачимо, що Конрад умів цінувати культуру не гірше, ніж розуміти життя і думки найнескладніших людей. І все-таки, скільки я можу пригадати, в його галереї немає жодного портрета по-справжньому витонченого англієця, тому що Марлоу (морський офіцер-оповідач-персонаж «Лорда Джіма», «Серця птьми») при його англієському прізвищі по натурі зовсім не англієць [1, с. 318].

В останні роки свого морського життя Конрад важко хворів тропічною пропасницею, яка підривала його здоров'я і засмучувала дух, але в той же час він виходив переможцем: «його життєрадісність виручала його в найважчі хвилини». Книги письменника, створені в таких нестерпних умовах, за словами Голсуорсі, є чудовими і «межують із чудом». Крім того, вони створені на англієській мові, яка не була рідною для митця [1, с. 318].

В одному із листів до Голсуорсі від 1905 р. Конрад надає великого значення своїй праці в Марселі (1874-1876 рр.). Французьку мову він знав краще, ніж англієську (зазначимо, що в останній він виявився блискучим стилістом). У Франції розпочалася його морська служба, яка згодом з успіхом продовжилася в торговому флоті Англії. Він палко любив і французів, і англієців, і поляків, до яких належав по крові. Та й до інших етнічних спільнот

ставився з не меншою любов'ю. Ореолами його мрії були «Чарльз Діккенс, капітан Мерріет, капітан Кук і Франклін, дослідник Арктики» [1, с. 318-319].

Голсуорсі звертає увагу на неперевершені «шедеври пейзажного живопису» Конрада. Для прикладу можна взяти враження молодого моряка, що прокинувся в шлющі в одному із східних портів, описано в «Юності». А чудовий опис берегів і ріки Малайї в «Олмейровій примсі» і «Вигнанці з островів»! Це просто «екзотична атмосфера». Якщо до цього додати ще описи долини Конго в «Серці п'тьми» та центральної частини Південної Америки в романі «Ностромо», то можна взагалі зачаруватися конрадівською лаконічною природоописовою стилістикою. Критика одразу сприйняла твори Конрада хорамі похвал. Пройде 20 років і широкі кола читачів також високо оцінять його твори.

Література дала колишньому морякові не лише світову славу, але й великі прибутки. Взяти хоча-би для прикладу твір «Випадок» — середній для письменника — і той «приніс йому популярність і багатство». Це сталося у 1914 р. Так можна сказати майже про всі твори (крім «Таємного спільника» і частково, «Перемоги»), що вийшли в світ протягом останнього десятиріччя діяльності прозаїка [1, с. 319]. А роман «Лорд Джім», повість «Тайфун» та інші книжки, що вийшли раніше, взагалі осяяні ореолом літературної слави.

Голсуорсі справедливо відзначив, що Конрадові твори, як і плоди праці кожного письменника, слід оцінювати об'єктивно, справедливо, а не хвалити все підряд. До речі, сам Конрад теж був такої думки. Визнавав свої сильні і слабкі сторони і прагнув добросовісно говорити про книги своїх колег.

Друга зустріч двох великих стилістів англійської літератури відбулася через декілька місяців після першої подорожі, коли вони разом милувалися оперою «Кармен» у Ковентгарденському оперному театрі. Конрад слухав і багато інших музичних творів — Вагнера, Майєрбера та інших композиторів. Мейєрбера він надзвичайно поважав.

Конрад «завжди писав кров'ю і сльозами». Це тому, що говорив правду — просту і водночас складну. Взагалі, його стиль характерний чудовим поєднанням романтики з реалізмом. Для створених ним книжок притаманні раптова кінцівка, драматичні ефекти. Писав він з великим інтересом, правда, водночас його підганяли і нестатки.

Голсуорсі часто зустрічався з Конрадом у період із 1895-го по 1905-й рік. Часто гостював у нього — «спочатку в Стенфорді в Ессексі, потім у Стенфорді в Кенті», завжди відчуваючи надзвичайну доброту і душевну теплоту. Їхнє листування було довгим і частим, тому й налічує біля трьохсот конрадовських листів. У них письменник високо цінує творчість Голсуорсі і водночас різко критикує деякі недоліки. Конрад «дивився життю прямо у вічі», «знав життя і людей з перших рук», не терпів жодних «готових ярликів... дешевого теоретизування і словесних оргій», володів «гострим почуттям гумору», котре вбиває наповал всі рубрики і каталоги і всі ідеали й сподівання,

не засновані на найпростіших прагненнях «людської природи». Гумор в його книгах виглядає суворим, «ніби висушеним і жорстоким» [1, с. 320-321].

У кабінеті Конрада на фермі Пент обидва митці попрацювали багато вечорів і «викурили немало люльок». Саме там колишній знаменитий моряк створив частину збірника оповідань «Молодість», роман «Лорд Джім», майже всю збірку «Тайфун», роман «Ностромо», збірку «Дзеркало морів», роман «Таємний агент» та деякі інші чудові речі. По суті, це один із найкращих періодів його літературної діяльності. Взагалі Конрад вважав графство Кент найкращим куточком Англії. Що стосується «Негра із «Нарциса», то він написаний дещо раніше, в Стенфордї (графство Ессекс).

Конрада часто називали «морським письменником», але він цього не любив. Та якщо бути справедливим до кінця, то варто сказати, що краще за нього нікому не вдалося зобразити море. Навіть Германові Мелвіллу. Голсуорсі справедливо згадував, що «в усьому, що він (Конрад) писав про море, владно звучить тема боротьби і визволення». Правда, головним його героєм виступає не саме море, а «людина в боротьбі з цією безжалісністю і підступною стихією». Кораблі у його творах ототожнювалися з людьми, на них, як і на людей, поширювалися особлива пошана і любов митця. Вийшло так, що Конрада особливо зацікавили «люди, захоплювала грізна картина їхньої боротьби в світі, котрий він сприймав без ілюзії».

Конрад — великий трудівник, митець, наділений надзвичайною працездатністю. Він постійно перебував у русі — «двигун всередині у нього ні на хвилину затихав». Голсуорсі характеризує його як людину із «дивовижно живим розумом і рідкою пам'яттю на людей і враження, яка зберігала з незвичайною точністю все, що бачили його темно-карі очі, такі проникливі, а часом такі м'які». Від конрадівської уваги не могли ухилитися жодні подробиці. Якщо він писав спогади, то в них усе зображалося достовірно, різнобарвно в композиційному плані. І не дивно, адже скарбниця «його підсвідомості була, ймовірно, одніні із найобширніших і цікавих музеїв світу». Очі митця блискавично, безперестанку «робили моментальні знімки, і мільйони цих фотографій, відкладаючись у підсвідомості, завжди були до його послуг. Тепер до цього іще слід додати природну спостережливість письменника, його цікавість, «інтерес до подій і людей». Водночас Конрад не хвалився цими своїми надзвичайними здібностями (жодного письменника другої половини ХІХ і початку ХХ ст. стільки і так часто не хвалили), а рішуче відкидав зазнайство і ненавидів вискочок, що постійно хизувалися своїми «я, я» [1, с. 322-323].

Дехто говорить, що духовними батьками Конрада як письменника були Г. Флобер і Г. Джеймс. Голсуорсі аргументовано і рішуче одразу відкидає цю точку зору і твердить, що Конрад «із самого початку йшов своїм шляхом, розробляв власний метод». Достатньо прочитати лише один роман

«Олмейрова примха», щоб це блискуче довести і ще раз підкреслити силу Конрада як класика.

Безперечно, Конрад дуже цінував Г. Флобера, А. Франса, Гі де Мопассана, І. Тургенева, Г. Джеймса, захоплювався їхнім мистецтвом, але ніколи не копіював їх. На думку Голсуорсі, елементами, які стали дороговказною Конрадовою зорею в літературному злеті, стали «слов'янський (давайте, скажімо точніше — польський) темперамент, життя, повне пригод і підпорядковане обов'язку, багато найрізноманітніших книг і англійська мова». Ось по суті і всі елементи, що викликали до життя геній Конрада.

Дивним і надзвичайно важко пояснюваним було ставлення Конрада до Льва Толстого і Федора Достоєвського. Визначаючи, що Достоєвський «глибокий, як море», він водночас різко критикував автора «Братів Карамазових» і «Злочину і кари» [13]. І досі з цього приводу між конрадознавцями точаться різні дискусії.

Конрад прочитав книги багатьох письменників — особливо Теккерея, Мередіта, Г. Джейма, А. Франса, Мопассана, Доде, Бальзака, Меріме, вже не кажучи про Тургенева, Чехова, Купера і т.д. Немало праць вивчено ним і з філософії. Особливо йому сподобались Артур Шопенгауер і Уільям Джеймс [1, с. 325].

Конрад зміг у 1918 р. науково передбачити, що Перша світова війна, яка щойно закінчилась, вже народила нові суперечності між багатьма державами і зберегла старі проблеми. Боротьба за переділ світу продовжуватиметься ще довго і приведе до нових страшних соціально-політичних потрясінь, які завершаться знову-таки війною. Ось що він писав Голсуорсі: «Між іншим, повинен зізнатися, що не дуже вірю ні в безхмарне, щастя, ні в мир. У мене таке враження, що ці божественні, але непопулярні гості сидять на чемоданах. Думається, єдине підходяще місце для них – Північний полюс, де не думають і не сперечаються, де навіть вода нерухома, а демократичні вигуки доброзичливих вождів людства завмирають в льодовому безвідповідному мовчанні» [1, с. 325]. До речі, великий неоромантик геніально передбачив і крах ідей жовтневої революції. Його пророчі прогнози збулися вже в 1987-1992 рр.

Як тверезий реаліст, супротивник гучних фраз, великий працелюб і мислитель, Конрад завжди поважав людей, які не втручаються в чужі справи, а займаються своєю роботою. Йому гидко було слухати пусту балаканину багатьох журналістів і політиків того часу. Теорії, які не знаходили підтвердження в знаннях і практиці, викликали в нього огиду. Те ж стосується також крикливості і притворства, які неоромантик відчував, як кажуть, за сотні миль.

Ресурси Конрадової пам'яті, зазначав Голсуорсі, були невичерпними. Те ж можна сказати й про його здатність глибоко й логічно мислити. Якщо уявити собі, що геніальністю є здатність «створювати велике з маленького»,

то це теж стосується Конрада. Доказом цього є створення ним у романі «Ностромо» великого південноамериканського материка із маленького порту, побаченого ним іще задовго до 1904 р., а в романі «Темний агент» — гігантського злочинного світу із своїх маленьких вражень. Водночас письменник міг із сирого матеріалу своєї власної життєдіяльності творити «чисте золото мистецтва». Візьміть і почитайте «Молодість», «Негра із Нарциса», «Серце п'їтьми» і швидко переконаєтеся в цьому [1, с. 326].

Голсуорсі ставить Конрада в один ряд із Мопассаном, Тургенєвим, Діккенсом, Л. Толстим, А. Франсом. «Всі шість великих письменників, — підкреслив він, — романісти. Поживою для їхньої творчості були примхливі закути людських почуттів, нерівне биття людського серця, нескінченні парадокси земного існування». Їхня справжня віра полягала в пріоритеті людського над усіма іншими скарбами світу [2, с. 315].

Голсуорсі глибоко знав майже все життя і діяльність Конрада і тому ми без будь-яких сумнівів можемо повірити майже кожному йому слову про геніального неоромантика. Та якби в чомусь ми й засумнівалися, то істинність його оцінок повністю підтверджує сам життєвий шлях майстра неоромантичних шедеврів. Конрад зумів і зміг нагромадити колосальну скарбницю знань про звичаї, побут і мови різних народів, народностей і племен нашої планети, все це пережити, осмислити й узагальнити і врешті-решт викристалізувати у багатьох своїх творах. Незважаючи на те, що конрадовські новели, романи, літературно-критичні статті написані не його рідною (польською) мовою, а мовою англійською, вони несуть у собі надзвичайно велике багатство і різнобарвність стилю, що, за словами Голсуорсі, є «найрідкіснішим явищем в історії літератури». Яскравість і образність ранніх творів письменника, як і спокійні фарби його скарбів, що вийшли в світ пізніше, засвідчують про здатність автора до вражаючого словесного живопису.

Голсуорсі справедливо відзначав, що Конрад був чудовим «колористом і оповідачем», який інколи «ускладнює сюжет», «особливу витонченість, багатство і глибину психології персонажів і атмосфері розповіді, але водночас заводив читача в нетрі субтропічних лісів, що той майже втрачав надію вибратися звідти». Вийшовши на «денне світло рівнин», читач врешті-решт добиратися до своєрідного «наукового відкриття». Сила Конрада також полягала і в його умінні спонукати читачів до логічного аналізу описуваної ситуації. Недарма він твердив, що письменник створює лише половину твору, а решта справи — за тим, хто читає. Водночас митець, за словами Голсуорсі, володів «почуттям космічного». Всі його персонажі повністю підпорядковані всемогутній долі. Із цієї підпорядкованості «виростають трагічний пафос і неперевершеність його образів». Природа завжди виявляється вищою за людину, яка є водночас і частиною і перетворювачем навколишнього середовища [2, с. 309].

Конрад вважав, і це дійсно так, що причини, походження і кінець життя покриті великою таємницею, яку потрібно розкривати. Уже в цьому полягає велич його творчості.

Голсуорсі неодноразово підкреслював конрадівське уміння «передавати найтонші відтінки людської психології, побуджень і почуттів. Світ природи і персонажів у його творах багатогранний, увесь в розбурханих стихіях і різкій динаміці. Ніхто в англійській літературі, крім Германа Мелвілла і П'єра Лоті, не зміг «так, як Конрад, передавати настрої і очарування моря, небезпеки, котрі таяться в ньому». «Негр із «Нарциса», «Тайфун» і «Молодість» Конрада, в яких картини моря проникненні благоговійним трепетом перед стихією і невичерпним інтересом до неї людини, яка бореться з морем і перемагає або схиляється перед нескінченною його різноманітністю, є неповторними шедеврами [2, с. 310-311].

Конрад у свою чергу, теж сказав мало яскравих і влучних слів про шедеври Голсуорсі, яким доля присудила стати частиною золотої скарбниці вершинної світової літературної творчості. Не можна не згадати конрадівського захоплення знаменитою трилогією «Сага про Форсайтів». Цей широкомасштабний, багатоплановий твір увібрав у себе три шедеври Голсуорсі — романи «У петлі» (1920), «Здається до найму» (1921) і «Власник» (1922), а також новелу «Пробудження» (1920) [5, с. 232-233].

По суті це не що інше, як блискуча епопея про англійське суспільство з кінця XIX ст. до перших років, що настали після Першої світової війни. Романи подані читачам у дусі кращих традицій англійського критичного реалізму [5, с. 233].

Голсуорсі писав свої твори точно й лаконічно, був неперевершеним майстром діалогів, а пейзажі змальовував м'яко й лірично. Йому притаманна тонка, ледь помітна іронія, що часто допомагає читачам оцінювати ставлення письменника до показаних ним подій і персонажів. У епопеї про Форсайтів ці якості прозаїка досягли найвищого розвитку. На долі однієї сім'ї Голсуорсі зумів показати узагальнену картину перспективи розвитку величезної соціальної групи людей. Автор виявив віру в міцність і незворотність індустріального суспільства, заснованого на приватній власності, але, разом з тим, бачить і багато його недоліків, які слід усунути. Конкуренція, на думку Голсуорсі, повинна проходити між підприємцями на основі гуманізму і служити тільки суспільному прогресу, який передбачає не лише бурхливий розвиток економіки, але й піднесення духовної сфери, ґрунтом якої повинна бути велика повага до життя й благополуччя кожної людини. Молодь не повинна втрачати здатності й можливостей будувати життя за своїми смаками і вподобаннями, але все це має органічно вписуватися в коло суспільного прогресу й служити кращим традиціям розвитку людства.

На думку Дж. Конрада, важко критикувати роман «Власник» — частину епопеї про Форсайтів. Для цього майже неможливо знайти підстави. Ця книга

написана правдиво і легко читається, пробуджуючи серйозні почуття. Стиль її є строгим і зосереджує думки читача на головному. Події в романі розвиваються логічно й послідовно, викликаючи в читачів не лише глибокі роздуми, але й сильні емоції. Твір іде в ногу з епохою, намагаючись випередити її. Йому не притаманна казковість. Конрад зазначав, що казка, «ховаючись під різними масками, обійшла весь світ невпізнанною і живе серед нас до сьогодні, огорнута інколи в загадкові негарні шати» [3, с. 639]. Вона й тепер продовжує жити. Твори Голсуорсі, писані з дивовижною казковою захоплюючою майстерністю, водночас надто далекі від казки. В цьому й полягає їхня надзвичайна реалістична сила. А чудотворна робота автора зосереджена в його вмінні життєдайно поєднати гордість творчої фантазії, божественний романтичний еліксир легендарних пригод із почуттям тверезої, «повної сумнівів гордості, властивої правдивому й добросовісному поясненню дійсності» [3, с. 639].

Дж. Конрад похвально поставився до вибору Голсуорсі, який вказав на сім'ю «інститут, який існує так довго, як народна, стара-престара казка. Голсуорсі вибрав для опису й характеристики сім'ю із класу підприємців. Сім'я Форсайтів — одна з багатьох родин капіталістичного суспільства, якому, за словами Конрада, належить майбутнє. Їй притаманні всі переваги й недоліки, які існують у цьому суспільстві. Форсайти намагаються добре вести господарство, засноване на приватній власності та конкуренції. Це добре, але разом з тим, вони переступають межі дозволеного, прагнучи оволодіти всіма лондонськими будинками, всіма об'єктами власності. Це вже виходить за рамки можливого й суперечить гуманістичним законам, які повинні діяти в цивілізованому суспільстві. Адже всі, а не лише одні Форсайти, повинні мати право на створення своєї власності за рахунок чесної праці. Звісна річ, що кожний придбає стільки, наскільки вистачить його здібностей, старанності, спритності, хазяйновитості. Нелегко набувати власність в умовах конкуренції, але іншого виходу немає. Змагання між підприємцями, яке приводить до перемоги більш ефективного і якісного виробництва, — головний фактор прогресу індустріального суспільства.

Дж. Конрад підкреслив, що Голсуорсі показав незламність сім'ї як осередку суспільства, як втілення суспільства в мініатюрі. У ній часто виникають суперечки (значна їх частина — на ґрунті приватної власності), але й вони нездатні так просто знищити сімейну єдність. А у тісному єднанні сім'ї й суспільства, як двох надзвичайно важливих інститутів, слід розглядати джерела розвитку людства взагалі або будь-якої суспільно-економічної формації зокрема. У цьому також полягає надія суспільства на порятунок.

«Почуття власності, — пише Конрад, — допомагає Форсайтам зміцнити їхні права і є запорукою продовження їхнього роду. Це інстинкт, примітивний інстинкт. Практицизм Форсайтів підніс його в принцип; їхній ідеалізм перетворив його у своєрідну релігію, під впливом якої сформувалися, їхні

поняття про щастя і благопристойність, їхні забобони й грубощі, бідні їхні думки і навіть самий стрій їхніх почуттів. Життя в цілому стало доступним їхньому розумінню тільки в тих випадках, коли його можна висловити мовою власності. Утримати – придбати, придбати. Закони, мораль, мистецтво і наука, за їхніми уявленнями, не позбавленими підстав, присвячені досягненню цієї подвійної і, в той же час, єдиної мети. Такий їхній смисл віри [3, с. 641].

Далі Дж. Конрад повідомляє, що в романі «Власник» автор ввів дві особистості – чоловіка й жінку, які не є противниками приватної власності, але на перше місце ставлять любов і взаємоповагу між людьми. Вони стають ворожими світові Форсайтів і, не втримавши поєдинку, гинуть «звичайно, і раптово, — пише Конрад, — позбавлені підтримки закону і підтримки етичних норм, позбавлені людського співчуття і тієї втіхи, котру власне, може дати релігія, обоє вони, і чоловік, і жінка, безжалісно роздавлені» [3, с. 641-642]. А принцип власності торжествує, причому з незмірною жорстокістю. Жінка виявилася слабшою і над нею взяв гору насамперед практицизм, опутавши її міцними щупальцями. Цей всесильний принцип має одну із основних властивостей — надзвичайний страх. Конрад має на увазі не власність як одну із основ індустріального суспільства, а саме ту власність, яка нажита почесними шляхами, особливо придушенням людських почуттів любові, честі, гордості, справедливості. Сім'я Форсайтів у своєму середовищі — це храм власності, але освяченої не благородством і людськими цивілізаційними якостями, а своєрідною нечесливою релігією, догмати котрої зовсім не рухаються з людською гідністю. В цьому й полягає основна суть роману Голсуорсі. Доля ніжної, добродушної Ірен у зв'язках із сім'єю Форсайтів є надзвичайно жорстокою. Жінка роздавлена, але духовно жива і, як зазначає Конрад, назавжди залишається для нас зворушливим образом [3, с. 642].

Дж. Конрад вдало підмітив, що автору епопеї «Сага про Форсайтів» завжди невід'ємно притаманні тонкі поєднання інтелекту та емоцій. Саме вони яскраво виражають літературний талант письменника. «Основою цього таланту, мені здається, можна вважати чудову здібність іронічного проникнення в сутність речей, поєднану з пильністю, яка дозволяє йому уловлювати всі явища, винесені на поверхню спостережуваного ним життя» [3, с. 642]. Далі Конрадова оцінка голсуорсівських літературних якостей пролягає до характеристики безмежної любові до людства і ненависті до зарозумілості й надмірного марнослів'я, що межує з пихатістю (пихою). Стиль Голсуорсі, при всій його стриманості, «володіє достатньою гостротою, щоб вражати безжальною іронією, і досить серйозно, щоб служити достойним провідником його глибокого співчуття» [3, с. 643]. Голсуорсі легко розпоряджається своїм стилем і ніколи не доходить до цинізму. Конрад розрізняє два види цього цинізму — цинізм гієни і цинізм крокодила. Автор «Саги про Форсайтів» уміло віддалив од себе ці обидва недоліки,

залишаючись неперевершеним майстром і людиною в усіх ситуаціях — і під час смутку, і під час радісної забави.

Читачі переконуються у правдивості — головному принципі творчості Голсуорсі — в будь-якому місці його епопеї. Реалізм і глибоке співчуття до внутрішнього, духовного світу людини ми відчуваємо скрізь: і в сцені примирення батька з сином, і в драматизмі та горі сімейного життя Сомса Форсайта, і в трагічній загибелі архітектора й художника — чоловіка Джулії Форсайт, і в багатьох інших картинах, створених автором «із такою безжалісною і все-таки м'якою іронією, при світлі незгасного полум'я, яке горить на олтарі власності» [3, с. 643-644].

Нарис про Голсуорсі — один із найкращих літературно-критичних творів Дж. Конрада. У ньому з яскравою правдивістю і безкомпромісністю сказано багато теплих слів глибокої поваги до великого англійського реаліста. Пройде ще небагато років і прогресивна громадськість планети підтвердить мудрість тої оцінки, яку дав співець морської стихії одному із своїх літературних учителів. Хоча сам Голсуорсі говорив, що Конрад прийшов в літературу самостійно, можна сказати, що питання власності і підприємництва на час виходу в світ першої частини трилогії «Сага про Форсайтів» вже були добре вивчені й засвоєні Конрадом і тому оцінювати їх йому було досить легко. Ще в 1903-1904 рр., у романі «Ностромо» він створив неперевершений образ талановитого англійського підприємця й державного діяча Чарльза Гулда, який займався добуванням срібла у Латинській Америці. Цей підприємець — власник великих рудників, за словами Конрада, «змушений був вважати матеріальний аспект чи не найголовнішим; але він був для нього засобом, а не метою» [3, с. 643-644]. Якщо рудники даватимуть великий прибуток, то буде смисл їх використовувати. Саме на цьому Гулд завжди акцентував, адже тут був ричаг, який міг залучити до справи багатьох підприємців і тисячі найманих робітників. «Чарльз вірив у свої рудники. Він знав усе, що тільки можливо про них знати. Його віра була заряджаючою, хоча особливим красномовством він не сявав; але ділки часто схильні до надій і палкі, немов закохані. Вони часто потрапляють під вплив людської особистості, ніж здається збоку, а Чарльз у своїй непохитній упевненості був на рідкість переконливим» [4, с. 93]. Чудово висловився Конрад про ділові якості свого героя. Краще не скажеш.

Конрад у своєму романі яскраво змалював і образ дружини підприємця — прекрасної дами, місіс Емілії Гулд, яка серцем і душею відчуває благородні ділові й духовні прагнення свого чоловіка і тому всебічно підтримує його працю. Обоє підносять свою справу на надто високий рівень. Інтересом такого благородного руху, поряд із приватною власністю, вони, на відміну від голсуорсієвських Форсайтів, вважають ще й любов, як один із найвищих виявів духовної культури. Велике, щире й благородне почуття у Гулдів тісно переплітається з матеріальним інтересом. Вони задумалися про життя..., коли

його й її життя з'єднала щаслива, повна опромінених надій на любов, для людей, здібних на глибоке почуття, що уявлялося торжеством добра над усім злом, яке тільки є на землі. В їхні життєві плани раптово увійшла смутна ідея виправити це зло. Вона була настільки смутною, що не потребувала підтримки аргументами, але це робило її тільки більш настирливою. Виникла вона у той момент, коли для жіночого устремління до самозабуттєвої відданості і чоловічої тяги діяти наймогутнішим стимулом є палка мрія. «Якщо у них і виникала думка про багатство, то лише тому, що була зв'язана з їхньою головною метою» [4, с. 92], — уточнює письменник. Головна мета подружжя Гулдів — зробити життя всіх людей праці не лише матеріально багатим, але й духовно розквітлим, всебічно охопленим палкою любов'ю до ближнього.

Ось із такими творчими успіхами за плечима читав Дж. Конрад трилогію — «Сага про Форсайтів». Даючи неперевершену оцінку майстерності авторів цього шедевр, він намагався підбирати поняття так, щоб не лише сучасники, але й наступні покоління із захопленням читали ці рядки. На нашу думку, і у справі творення психологічного роману, і на ниві літературно-критичної праці Конрад і Голсуорсі органічно поєднували й доповнювали один одного.

Голсуорсі не зупинився на перших трьох романах про Форсайтів. Другу трилогію він подарував світові вже після смерті Конрада. Вона увійшла в історію світового письменства під назвою «Сучасна комедія», увібравши в себе такі романи: «Бідна мавпа» (1924), «Срібна ложка» (1926), «Лебедина пісня» (1928) та декілька новел — «Ілюзії» (1927) і «Зустрічі» (1927). Тут письменник яскраво показав життя молодого покоління Форсайтів уже в умовах 20-х років ХХ століття.

До другої трилогії торкаються також збірник оповідань «На форсайтівській біржі» (1930), а також «Кінець глави» що складається із романів «Дівчина — друг» (1931), «Квітуча пустиня» (1932) і «Через ріку» (1933). Тут окремі члени сім'ї Форсайтів, хоч і з'являються на життєвій арені, але не відіграють головної ролі. Аристократичний рід поступово занепадає. До речі, Конрад іще задовго до виходу в світ другої трилогії про Форсайтів, прорік такий безславний кінець. Якщо в першій трилогії Голсуорсі критикував головним чином егоїзм і хижацтво Форсайтів, а також антагонізм їхнього життєвого порядку, то в другій основну увагу зосередив на показі процесу втрати молодим поколінням цієї збанкрутілої сім'ї людських моральних устоїв і нездатність бачити реальність та вирішувати проблеми, поставлені на порядок денний новою епохою. Особливо цінною для літературного досвіду є еволюція життєвого шляху образу Сомса Форсайта. Заслужують уваги складні протиріччя, які переживає цей літературний герой протягом двадцятиліття [5, с. 233-234].

На Голсуорсі, як і на Конрада, великий вплив справили Ч. Діккенс, Л. Толстой, І. Тургенев, Гі де Мопассан [5, с. 234]. Творча методика усіх цих

письменників вражала майстерним поєднанням історії з суворою життєвою правдою. А Конрад чудово вплив у цю систему іще й прекрасні, чаруючі риси романтизму, що разом із глибоким психоаналізом вивів світову літературу на якісно нові рубежі.

Спогади Голсуорсі про Конрада, як і оцінка Конрада творчих досягнень Голсуорсі, мають величезне значення для вивчення не лише літературної діяльності, але й дружніх відносин двох титанів світового письменства.

1. Голсуорси Д. Воспоминание о Конраде // Голсуорси Джон. Собрание сочинений в 16-ти томах. Т. 10. – Москва : Правда, 1962.
2. Голсуорси Д. Силуэты шести писателей // Голсуорси Джон. Собрание сочинений в 16-ти томах. Т. 10. – Москва : Правда, 1962.
3. Джозеф Конрад. Джон Голсуорси. Очерк // Джозеф Конрад. Избранное. В 2-х т. Т. 2. – Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1959. – 680 с.
4. Джозеф Конрад. Ностромо. Роман. – Москва : Художественная литература, 1985. – 528 с.
5. Краткая литературная энциклопедия / Гл. ред. А.А. Сурков. Т. 2. – Москва : Советская Энциклопедия, 1964.
6. Урнов Д.М. Джозеф Конрад. – Москва : Наука, 1977. – 128 с.

УДК 908

КОЗЕЛЬСЬКИЙ Я.Д.
(смт Стара Синява, Хмельницька область)

КОЗАЦЬКЕ ПОЛЕ БИТВИ ПІД ПИЛЯВЦЯМИ У РЕАЛІЯХ, ВИКЛИКАХ ТА РОЗВОЮ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Розглядаються пам'ятки культурної спадщини Старосинявського району Хмельницької області, пов'язані з переможною битвою козацьких військ 1648 року під Пилявцями, ж використовуються в туристичних маршрутах, окреслюються дискусії щодо виявлення нових, зокрема могил полеглих у баталії козаків.

Ключові слова: Старосинявщина, Пилявецька битва 1648 р., Курган пам'яті, пам'ятки, козацькі могили, дискусія.

Старосинявщина – край відомий битвою під Пилявцями (Пилявою) 1648 року під час Визвольної війни українського народу середини XVII століття, місцевим городищем Вали, Городець під сучасними Теліжинцями періоду Болохівської землі, а також знаним заказниками та пам'ятками природи

місцевого значення та відомими людьми краю. У контексті нинішнього повідомлення зосередимося на проблематиці краю козацького. На жаль, цій історичній події не надають постійного значення, її вивчення поживається лише від ювілеїв до історичних знаменних дат, а тоді знову забуваються. Туристи, мандрівники, на жаль, не знайдуть тут жодного встановленого вказівного знака, окрім що перед проведенням шароварних свят, про те, що тут у цьому краї відбувалася епохальна битва в історії України. Як місцевий краєзнавець, життєва доля якого привела у цей край очолити районну газету "Колос" і за душевним покликанням є краєзнавцем з тих перших років роботи у районному часописі, вивчаю, досліджую і популяризую цей козацький край.

Де ж все-таки відбулась битва під Пилявцями у вересні 1648 року? Питання локалізації місця Пилявецької битви ґрунтовно досліджує науковий співробітник інституту археології НАН України Л.І. Виногородська¹. Історики описували її, будували схеми, спираючись на літописи та історичні документи, стверджує дослідник. Але жоден з науковців-дослідників не прив'язувався у своїх роботах до місцевості. У 1990-1991 р.р. археологічним загоном Інституту археології НАН України і Хмельницьким обласним краєзнавчим музеєм були проведені дослідження в районі с. Пилява, метою яких були пошуки місця Пилявецької битви, а також розкопки залишків замку, в якому перебував штаб Б. Хмельницького під час військових подій. Автор дослідження, "прив'язуючись до місцевості", відкидає твердження про те, що битва відбувалася біля села Пилявка, що розташоване за кілометрів 5-6 від Олексіївки і Пиляви. У більшості джерел битва під Пилявою згадується як "під Пилявцями", іноді містечко називається Пилявкою і зовсім рідко Пилявою. Тому в селі Пилявка і навколо нього теж було проведено обстеження місцевості, але ця версія була відкинута, стверджує науковець. По-перше, село знаходиться занадто далеко від р. Ікви, по-друге, місцевість навколо села не відповідає історичним описам битви.

У 1990 році у період широкого відзначення в Україні 500-річ-чя з часу заснування Запорізької Січі місцевим господарством «Дружба» згідно з рішенням органів місцевої влади було виділено колгоспне поле, як місце історичної пам'яті минулого. Тоді ж і було районними організаціями на спонсорських умовах насипано семиметровий Курган пам'яті, вийшовши на який, у будь-яку пору року відкривається панорама Пилявецької битви.

Гетьман Богдан Хмельницький з spoім військом зупинився поблизу містечка Пилява, на правому березі р. Ікви (в інших джерелах — Ікави, Пилявки), яка у цих місцях широко розливалась у стави та болота. Гетьман разом з старшинами розташувався у Пилявецькому замку, а головний табір, як стверджують дослідники, поставив вище за течією ріки Ікви, на височині, яку оточували долини і рівчакі, вкриті байраками. Це місце знаходилося над греблею, за яку точилась битва. Табір М. Кривоноса, який захищав підступ до замку, Б. Хмельницький розташував на лівому березі Ікви. На правому ж

березі річки, вище головного табору, у кущах і болотах заховалися селянські загони, що повинні були захищати броди і переправи. Підступи до основного табору закривала гребля, біля якої стояла козацька застава і були насипані шанці. Артилерія основного табору тримала під прицілом греблю. З тилу табору проходила дорога на Меджибіж, якою мусили прибути татари. Таким чином, стверджує Л.І. Виноградська, Хмельницький вибрав для розташування табору вигідне місце, залишивши полякам лівий берег Ікви зі складним рельєфом, на якому не було придатного місця ні для розташування табору, ні для розгортання бойових дій важкої кінноти, що була головною силою у польському війську. Це було важливим стратегічним рішенням, оскільки більшість у полках Богдана Хмельницького складала піхота.

З тих давніх часів у пам'яті старожилів збереглися топонімічні назви, пов'язані з битвою. Височина Бутова, що на правому березі р. Ікви, на якій, згідно з легендами, стояв табір Богдана Хмельницького. «Бутова — це слово походить з тих далеких часів, коли у цьому урочищі козаки рубали дерева, будували човни і Південним Бугом відправлялись до Чорного моря», — розповідав автору Л.М. Сторжук. Збоку замку височина оточувалась глибокою балкою, а з протилежного виділялась широкою долиною, що зветься у народі з тих часів Богданівкою, якою і почали наступ козацькі війська.

Курган пам'яті вінчає Хрест, виготовлений з ініціативи Леоніда Гришука Леонідом Грабовським, Анатолієм Рудневим, Анатолієм Мукомелом у Хмельницькому художньо-виробничому комбінаті. Органами влади вивченої порушено клопотання уже багато років щодо надання полю Пілявецької битви статусу Державного заповідника.

Дивлячись з Кургану, околицю теперішнього села Олексіївки (правобережна частина тодішньої Піляви) з давніх-давен називають топонімом Ганжівкою. Назва походить від захоронення поблизу села уманського полковника Івана Ганжі, який загинув у поєдинку з шляхетським військом. На землі, скропленій кров'ю козацькою, від покоління до покоління передається легенда про захоронення Івана Ганжі. Козаки насипали дві могили: одну на місці загибелі, другу — на місці його поховання. Про це ж "приданіе" вперше згадує і літописець Григорій Грабянка. "...сохранилось местное придание под Пылявой, где есть й две могилы, называемые Ганджовками: близодной, говорят, Ганджа так тяжко был ранен в живот, что й кишки выпали; но он все держался на коне й свалился уже возле другой могилы. Ганджа примечателен как первый посланец от Хмельницкого, давший про него весть казацкому войску, введенному на него Барабашем, которого тогда й свалил Джеджелей..."

У 1967 році встановлено кам'яний обеліск з написом: "Тут 11 вересня 1648 року в Пілявецькій битві загинув і похований соратник Богдана Хмельницького Іван Ганжа".

Меморіально-історичним місцем в контексті битви під Пилявцями слід віднести і Пилявецький замок, який згадується ще у 1501 році, що містився на правому південному березі Ікви. Замок не зберігся. Його опис залишив для сучасників історик Ю. Сіцінський. У період битви, як уже відзначалось, розташувався штаб Богдана Хмельницького, звідки гетьман керував боєм. Поблизу замку, як з покоління в покоління переповідають старожили, стояла церква, в якій перед боєм молився Богдан Хмельницький. На її місці у кінці минулого століття — 1895 року — споруджено нову, яка у роки національно-духовного відродження відкрила свої двері для віруючих.

У хроніку сторінок дипломатичної служби Богдана Хмельницького періоду 1648—1657 років вписане село Паплинці. (У польській історичній літературі — Поплнці. Володимир Сергійчук, професор Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, дослідив, що на початку серпня 1648 року перед Пилявецькою битвою у козацький табір під Папливцями прибули з Ясс посланці молдавського воєводи Василя Лупула. Вони, зокрема, повідомили, що єрусалимський патріарх Паїсій хоче їхати до Москви через Україну. Для зустрічі і супроводу Паїсія у подорожі по Україні, а також для встановлення контактів із В. Лупулом до Ясс виряджено полковників С. Мужиловського і Михайла Крису.

Військовим центром гетьмана Богдана Хмельницького у період війни називає Юрій Тис-Крохмалюк у військово-історичній студії "Бої Хмельницького" село Гончариху, теперішнього Старосинявського району". Житомирські науковці М. Костриця та Р. Кондратюк, досліджуючи основні етапи формування територіального устрою Житомирщини, інформують про розмежування у 1566 році Київського воєводства з Волинським воєводством та Мозирським повітом, посилаючись на П.Н. Абрамовича, який дослідив, що Київське воєводство на заході межувало з Кременецьким повітом. Його кордон починався від урочища Гончариха, як підкреслюють згадані автори, місцевість у південній частині Житомирського повіту, приблизно на межі сучасних Вінницької, Житомирської і Хмельницької областей. Член-секретар Подільського статистичного комітету В.К. Гульдман інформує про село-фільварок Гончариху, подаючи у дужках ще одну назву його — "Египет", історію якого мають більш ґрунтовно і широко дослідити краєзнавці, вивчаючи архівні джерела того часу, коли 6 липня 1648 року з кількатисячним військом Богдан Хмельницький з-під Білої Церкви вирушає на Паволоч і Гончариху. 18-лип-ня доходить до Гончарихи і затримується там до 29 липня. Гончариха в тому часі, наголошує Ю. Тис-Крохмалюк, стає військовим центром гетьмана. Там довершується зосередження військ, збираються вістки про ворога, куди надходять звідомлення з далеких бойових дій Кривоноса, Ганжі та інших. Туди теж на декілька днів повернулися були Кривоніс і Ганжа та після військової наради перейшли на Поділля під Кам'янець-Подільський. 30 липня Хмельницький вирушив у напрямі Пилявців. Ішов помалу і стежив за

діями поляків. Під Пилявцями зайняв кращі бойові позиції, а полякам залишив лісистий горбкуватий терен.

Із сивих глибин до сучасності оберігає народна пам'ять про козаків-звитязців битви під Пилявцями. Багато легенд, переказів і народних дум про той час живе у народі. Жителі Івок знають урочище Гетьманська долина, що розташоване за кілометр від села на південний захід. Колись у давнину тут стояла Корчма, яка так і називалась Гетьманською, розповів читачам районної газети "Колос" вчитель історії В. Члек. Подорожні зупинялись у ній, щоб поїсти, а то й пригубити чарку. Шлях, що проходив поблизу корчми називався Чорним шляхом. За переказами старожилів, цим шляхом у давнину турки та татари вели полонених після своїх руйнівних походів. Чорний шлях якраз проходить на межі вододілу між басейнами річок Случ та Буг. Взимку цей шлях не заносився сніговими кучугурами — вітри знімали з височин намети. Л навесні вода не затримувалась на пагорбах дороги. Можливо, і козацькі полки мандрували цим шляхом поблизу Івок? Можливо, і якийсь козацький ватажок зупинявся у корчмі, що стояла в долині неподалік села, а селяни, бачачи його пишний одяг, прийняли за гетьмана. Зараз важко про це судити.

Вчителька історії М. Базилюк у «Нарисах з історії с. Бабине» розповіла про легенди невеличких пагорбів біля дороги, що веде на Пасічну. Раніше тут був насипаний високий пагорб, а біля нього багато могил. Старі люди розповідають, що насипані ці могили у зв'язку з війнами з турками і татарами. Очевидно, це пов'язано з турецькою війною і загарбанням турками Поділля в 1672-1699 роках. На чистому полі неподалік села зустрілися в гарячому поєдинку турки і козаки. Блискали криві турецькі шаблюки, чулися незрозумілі вигуки. Козаків було втричі менше, але билися вони відчайдушне. Огородивши свій табір возами, козаки перетворили його у неприступну фортецю. Навіть, коли загинув їх сотник, вони не здалися. А надвечір турки відступили. Вранці замучених боєм людей збудили козацькі литаври. На цьому ж полі вирішили поховати козаки своїх побратимів. Найбільший курган насипали своєму отаманові (шапками носили землю), а обабіч могили рядових козаків.

У Мшанці, як розповідають перекази, після запеклої битви з турками, які робили часті набіги, залишилась могила, біля якої згодом виникло поселення. Оповиті сивиною часу, дійшли до нас легенди про битву поблизу Буглаїв, на місці якої насипано було курган, що вінчав хрест, у пам'ять про тих, хто загинув на полі бою. Між селами Красносілка і Шербані в урочищі Собкова і донині стоять два кам'яних хрести — свідки тих далеких часів.

Топоніміка сіл, назв урочищ, назв вулиць, географічних об'єктів зберігає у собі ще багато таємниць, легенд, переказів, відкрити і дослідити ці неоціненні скарби історії — справа краєзнавців, істориків і дослідників старовини.

Проблематично в даному контексті є і пошуки місця битви під

Пилявцями.

Голова Хмельницької обласної громадської організації «Постійно діюча археологічна експедиція «Меджибіж-2000» О. Погорілець провів археологічні розвідки місця битви під Пилявцями 1648 року (2005-2008 р. р. і довів, що, крім архівних документів та загальних описів, ця подія не залишила матеріального сліду в історії, не збереглося також жодних іконографічних і картографічних матеріалів, які б могли зорієнтувати дослідника щодо місця битви. «Автором було проведено обстеження території навколо сіл Пиляви, Олексіївки, Пилявки, Кантівки, Деркачів, Олександрівки, Вишневого, — зазначає О. Погорілець. Аерофотозйомку проводив пілот-мотопарапланерист Ігор Ігнат'єв (м. Дніпропетровськ), котрий має досвід дослідження таких відомих в Україні фортець та укріплених ліній, як Новобогородицька фортеця (селище Шевченко, м. Дніпропетровськ), «Замок Ракочі» (с. Головчинці Летичівського району Хмельницької області), місце битви під Жовтими Водами (1648 р.). Обстеження більш ніж 50 кілометрів квадратних території не дало позитивних результатів, не виявлено залишків ровів, які б могли вказати місце козацького та польського таборів, шанців (окопів) у районі греблі через річку Ікву та річечку Пилявку». О. Погорілець, котрий працює директором Державного історико-культурного заповідника «Меджибіж» є членом Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, зазначив: «На сьогодні ми не володіємо інформацією, яка б могла вказати на такі місця, з чого можна зробити висновок, що питання локалізації місця Пилявецької битви залишається відкритим».

1990 року, в період відзначення в Україні 500-річчя з часу виникнення Запорозької Січі, тодішнім місцевим господарством «Дружба» згідно рішення органів місцевої влади було виділено колгоспне поле, як місце історичної пам'яті минулого. Тоді ж і було районними організаціями та установами на спонсорських умовах на цих землях насипано семиметровий Курган пам'яті, котрий вінчає козацький хрест. На цьому місці, як місці переможної битви Богдана Хмельницького, у дні ювілейних річниць цієї події проводяться загальноукраїнські, обласні, районні заходи, в яких беруть участь не лише перші особи області, але й держави. У газеті Верховної Ради України «Голос України» власний кореспондент Ірина Козак у статті «Битва під Пилявою, Пилявцями, Пилявою?», в підзаголовку пише: «Через 360 років поле битви та місце поховання тисяч українських козаків залишаються невідомими. У тому, що ця битва Богдана Хмельницького стала символом звияти козацького духу та завзятого прагнення українського народу до волі, не викликає сумніву в жодного історика. Переконані, саме тут на повну силу проявився військовий талант гетьмана і безоглядна сміливість козацтва, котре насмілилось порушити ситий спокій Речі Посполитої і заявити про права українського народу на Українську землю. Тому вшанування Пилявецької перемоги – це насамперед

вшанування української державності. Ось уже декілька років поспіль кожен може пом'янути сміливих вояків-переможців біля великого Кургану, який насипали на згадку славної битви неподалік від села Пиляви, що у Старосинявському районі на Хмельниччині. Але що далі від часів Пилявецької битви, то голосніше звучить припущення про те, що битви на цьому місці не було. Жодних переконливих свідчень про те, що на цьому полі зійшлося у бою майже двісті тисяч чоловік, не знайдено. То де була битва? І якою вона була?» Уже згаданий Олег Погорілець, пряму мову котрого наводить автор статті І. Козак, наголошує: «Під час експедиції ми «докопались» навіть до римських монет, котрі цілком можуть свідчити про існування на цих територіях поселень Черняхівської культури ще у IV столітті. Тож дійшовши до цього історико-археологічного пласту, ми навряд чи змогли б пропустити те, що залишилось ледь не десяток століть пізніше. Є і ще одна значуща деталь: нікому із археологів так і не вдалося натрапити на місце поховання загиблих. А їх у бою, котрий тривав кілька днів, супроводжувався кількарарзовим форсуванням річки, повинно бути чимало»...

Факт того, що ні місця бою, ні могили козаків так і не знайдені, це визнав і экс-президент України В. Ющенко, котрий побував на святкуванні 360-річчя Пилявецької битви, прилетівши гвинтокрилом безпосередньо на поле із великою командою науковців і відомих людей. «Запевнив, — як відповів мас-медіа на прес-конференції В. Ющенко, — що тут будуть проведені масштабні розкопки, віднайдені могили і на їх місці виросте меморіальний комплекс, а поруч — зелений театр». Польський академік Роман Афтаназі, автор багатотомної історії «Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej» про історію села Теліжинці пише, що розташоване воно над річкою Іквою. Село Теліжинці своєю назвою завдячує ніби сусідству історичних Пилявець. Згідно місцевих традицій, коли в 1648 році після важкого бою лицарство польське густо застелило поле боротьби, місцеве населення обходило те місце, говорячи «tu leżynci» (тут полегли або ж убиті, лежачі, **переклад авторів із польської**) з часом трансформувалося у назву з польської на українську і звучить – Теліжинці.

На початку липня 2013 року на прохання доктора історичних наук, професора, академіка УАІН, директора Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка Л. Баженова, який брав участь у молодіжному проекті "Стежками козацької звитяги" на полі Пилявецької битви, група місцевих краєзнавців у складі членів Національної спілки краєзнавців України І. Козельського, редактора районної газети «Колос», І. Русого, вчителя історії Пасічнянського НВК, заступника директора з навчально-виховної роботи Пилявської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів – школи сприяння здоров'ю та козацькому гарту Н. Савчук і за участю старожила мешканки села Пиляви Тетяни Кирилівни Шматлай, ґрунтовно

обстежила і дослідила меморіальні хрести на козацьких могилах, що знаходяться на занедбаних давніх кладовищах сіл Пилява і Олексіївка.

Зокрема, у процесі обстеження поховань на місцевому цвинтарі в Пиляві встановлено, що у занепадомому стані з вини часу і недогляду людей є вісім кам'яних козацьких хрестів. Як інформувала Тетяна Шматлай, яка чимало років мешкає на вулиці поблизу кладовища: "За моєї пам'яті, бо я не тутешня, багато таких козацьких хрестів не було... Окрім цих, ще десь є в кінці кладовища, але не можу пригадати, де вони розташовані, напевно, і ще є там три-чотири могили, яких би я ось так відразу не знайшла, на котрих встановлені такі ж кам'яні козацькі хрести, але це треба чекати глибокої осені, коли обпаде листя з дерев... Перед вами ось сюди вже кілька днів тому приїжджали із Ізраїлю, Англії і цікавились цими давніми похованнями, робили навіть знімки для Лондонського, як вони сказали, якогось видання...". Наші дослідження ускладнювали густі зарослі дерев, самосіянци і старі потрухляві стовбури, що попадали давно і не давали змоги порохувати кам'яні хрести, зробити світлини, деякі з них уже влізли в землю, похилилися, обросли мохом.

У с. Олексіївка, на цвинтарі, який розташований майже в центрі села, зафіксовано і обстежено 18 таких кам'яних козацьких хрестів, які збереглися в дещо кращому стані..

Під час обстеження визріла думка, що поховання мають масовий характер. Більшість хрестів знищені природними чинниками і часом, але ще можна виявити місце їх розташування. Поховання були розташовані не хаотично, а в чіткому порядку, на могилах стоять однотипні за розміром і формою козацькі хрести XVII-XVIII ст., які були розповсюджені в Запорозькій Січі, площа під ними досить значна. За зовнішнім виглядом, коли кладовище з козацькими могилами ще було доглянуте, воно відповідало значенню меморіального військового, де були поховані з почесною погребеною в боях.

Обстежені надмогильні хрести були виготовлені майстрами з піщого каменя у формі, уживаній у козацькій меморіальній пластиці, лапчастого хреста типу «мальтійського», тобто його рамена схожі на трикутники (трапеції) з центральним з'єднанням вершин (див. додаток фотосвітлин). Іншим поширеним типом козацьких хрестів за часів Б. Хмельницького і пізніше були хрести так званого «грецького» типу, в яких рамена були прямокутні або заокруглені прямокутні. Варто знати, що тільки козаки (прості і заможні) мали право бути похованими під кам'яними хрестами і більше ніхто. До того ж, козацькі поховання в Олексіївці розташовані поблизу православного храму, який діяв тут у середині XVII ст. і сьогодні реставрується, що цілком узгоджується з тодішньою обрядовою традицією хоронити на освяченій церквою землі.

Саме цей факт має стати одним із вагомих доказів, що саме неподалік від козацьких поховань знаходилося місце Пилявецької битви. Переможці – козацько-селянське військо – мали досить часу, щоб з усіма почесностями

провести церемонію поховання загиблих козаків, зробити це без зайвого поспіху, організовано. Це питання, як і багато інших, має бути досліджене в майбутньому, але сам факт наявності поховань, їх значна кількість свідчить про входження сіл Пиляви, Олексіївки в безпосередній ареал козацької борні у вересні 1648 року.

Своїми враженнями після проведеного дослідження поділилася заступник директора навчально-виховної роботи Пилявської загальноосвітньої школи Ніна Іванівна Савчук: «Доводиться зробити висновок про те, що дійсно Пилявецька битва 1648 року у вересні була десь недалеко від сіл Пиляви та Олексіївки. Ці козацькі кам'яні хрести, що встановлені й збереглися до нинішнього дня, є переконливим свідченням надзвичайного зразка своєї епохи. Тому досліджувати їх треба, встановити і розшифрувати ті написи, які частково ще на них збереглися, яких ми бачили на деяких кам'яних хрестах, подивитися спеціалістам, особливо звернути увагу на підписи знизу, які, напевно, свідчать про роки, можливо, вони були на могильних хрестах написані старослов'янськими літерами, які тоді позначалися не цифрами, а літерами. І нам, мешканцям цієї землі, є завдання – працювати і досліджувати в цьому напрямку. Цифри, які ми бачили на одному із хрестів, котрі можна ледь розгледіти, - 19 – 88, трохи дещо вводять в оману, вносячи корективи в наші думки і у висновки, можливо, тоді, вже в наш час, це просто робили на кам'яному козацькому хресті такі написи за зразком козацьким, ховаючи у цій могилі своїх родичів може, якась родина хотіла з'єднати покоління таким чином, чи, можливо, у цьому написі приховане якесь інше значення...»

Навіть попередньо, якщо проаналізувати, то давні кам'яні козацькі хрести є подібними за дослідженнями відомого краєзнавця-дослідника позаминулого століття С. Гамченка. Ідентичні козацькі хрести на Хортиці, Чигирині, Побужжі, степовій Україні, на полі битви під Берестечком досліджені відомим львівським вченим-археологом, доктором історичних наук І. Свешніковим, подібні кам'яні хрести встановлені на козацьких могилах і у місцях битви під Зборовим, нині стоять у Суботіві біля храму, де поховано Б. Хмельницького (останні обстежив автор статті Л. Баженов і знайшов їх схожими з пилявецькими, тільки мають значно більший розмір). На Чернечій горі у Каневі за козацьким звичаєм було поховано і Тараса Шевченка, на могилі якого насипано козацький курган. У 1990 році на полі Пилявецької битви насипано Курган пам'яті, який вінчає обрамлений кованою міддю козацький хрест, виготовлений Леонідом Грабовським, Анатолієм Рудневим, Анатолієм Мукомелом у Хмельницькому художньо-виробничому комбінаті. На жаль, восени 2000 року із козацького хреста, обробленого кованою міддю, вандали викрали метал й оголили хрест...

У плані дискусії про час козацьких могил на Старосинявщині можна твердити, що вони, ймовірно, відносяться до середини XVII ст., саме тут поховані загиблі українські козаки в Пилявецькій битві 1648 року. Скептики

можуть віднести їх до XVIII — початку XIX ст., коли зберігалася традиція козацьких поховань. Але чи мали Олексіївка, Пилява й інші сусідні села краю, що знаходився тоді переважно під польським пануванням, серед свого населення стільки козаків, щоб їх масово хоронили? Чому ж таких кладовищ не має в інших місцевостях Поділля-Хмельниччини? Є роздуми і перспективи досліджень.

Незалежно від наслідків дискусії незаперечним є факт того, що в селах Пилява і Олексіївка обстежено закинутий комплекс давньоукраїнських могил обладнаних за християнським православним обрядом у традиціях козацького поховання. Це є важлива національна меморіальна історична та духовна пам'ятка. З огляду на це варто владі, громадськості Хмельниччини й, зокрема Старосинявщини, волонтерам й іншим небайдужим до історії й духовності нашого краю докласти зусилля, щоб упорядкувати, доглянути козацькі цвинтарі означених й інших сіл, здійснити дослідницькі й реставраційні роботи, забезпечити належне вшанування і охорону цих пам'яток. Водночас меморіальний комплекс козацьких могил потрібно внести до державного реєстру пам'яток історії та культури України й використовувати в майбутньому для потреб патріотичного виховання, включити його в екскурсійні маршрути вітчизняного і світового туризму.

1. Українське козацтво. Мала енциклопедія. — Київ : Генеза: Запоріжжя: Прем'єр, 2002, — с. 377-380.
2. Виногородська Л.І. Історико-археологічні дослідження поблизу с. Пиляви Хмельницької області (До локалізації місця Пилявецької битви) /Л.І. Виногородська // Археологія. — 1997. — № 1. — С. 89-106.
3. Погорілець О.Г. Археологічні розвідки місць битви під Пилявцями 1648 р. (2005-2008 р. р.) / Олег Погорілець // Пилявецька битва 1648 року в історії України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 360-річчю битви під Пилявцями. — Хмельницький: ПП Мельник А, А., 2008. — С. 22-27.
4. Козельський І. Битва під Пилявцями в контексті меморіально-історичних місць, топоніміки та народної пам'яті / І.Д. Козельський // Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції. — Стара Синява: Поділля, 1998. - С. 117-122.
5. Козак І. Битва під Пилявою, Пилявцями, Пилявкою?.. Через 360 років поле битви та місце поховання тисяч українських козаків залишаються невідомими / І. Козак // Голос України. — 2008. — 4 листопада. — № 210. — С. 12.
6. Aftanazy R- Dzieje resudencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wojewydstwo Podolskie // Roman Aftanazy. — Wrociaw; Warszawa; Krakow : Zakiad Naukowy im. Ossolickich, 1996. — T. 9. — S. 371-374.

7. Тарабукін О. Внесок С.С. Гамченка у вивчення старовинних кладовищ і кам'яних хрестів Східної Волині / О. Тарабукін // Краєзнавство та музейна справа в Україні / Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 145-річчю заснування Житомирського обласного краєзнавчого музею (27-29 жовтня 2010 року, м. Житомир). — Житомир: М. Косенко, 2010: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Вип. 44). — С. 195-206.
8. Свешніков І.В. Музей-заповідник «Козацькі могили» : путівник / І.К. Свешніков, худ. оформл. І.П. Плєсканка. — Львів : Каменяр, 1994.
9. Свешніков І.К. Битва під Берестечком / І.К. Свешніков. — Львів: Слово, 1992. — 304 с.
10. Свешніков І.К. Козацькі кам'яні хрести південного Побужжя / І.К. Свешніков // Надмогильні хрести запорозьких козаків: наук. зб. — Одеса: ОКФА, 1998. — С. 193-198.
11. Свешніков І.К. Історія вивчення козацьких кам'яних хрестів і могил / І.К. Свешніков // Там само. — Т. 1. — С. 3-20.
12. Андрушків А. Про що співає на історичних вітрах ковила сивих козацьких могил / А. Андрушків. — Тернопіль : Джура, 1999. — 84 с.
13. Козельський І. Під небом Пиляви / І.Д. Козельський.. — Хмельницький : Поділля, Стара Синява: МП «Офсет», 2004. — С. 28.
14. Козельський І. Вандали на Кургані слави / І. Козельський // Подільські вісті (м. Хмельницький).. — 2000. — 26 жовтня. — № 125.

УДК 908

СКАВРОНСЬКИЙ П.С.
(м. Бердичів, Житомирська обл.)

ПРИРОДНИЧЕ КРАЄЗНАВСТВО ЖИТОМИРЩИНИ: ІСТОРІЯ, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** В статті розкрито розвиток природничого краєзнавства на Житомирщині від найдавніших часів до сучасності. Наведено багато прізвищ природознавців, життя і діяльність яких якимсь чином пов'язана з Житомирщиною, дано коротку характеристику їх наукових праць.*

***Ключові слова:** природа, краєзнавство, біологи, географи, природознавці.*

Мальовнича і унікальна природи Житомирщини здавна привертала увагу багатьох всесвітньо відомих вчених і дослідників. Перегорнемо ж

сторінки минулого і згадаємо славні імена і вчених, і просто краєзнавців, та їх діяльність.

Першу писемну згадку про природу нашого краю ми знаходимо в «батька історії», старогрецького вченого **Геродота**, який ще в V ст. до н.е. в одній частині своєї дев'ятитомної «Історії», яка має назву «Скіфія», писав: *«Земля їх поросла густими лісами, і в найбільшому з них є величезне озеро, оточене трясовинами і очеретами, а в цьому озері ловлять видр, бобрів та інших звірів... Там водяться дикі білі коні...»*. Учені припускають, що Геродот сам особисто підіймався вгору по Дніпру, хоча невідомо наскільки це було далеко від моря. А «білі коні» — то лосі, яких тут здавна водилося багато.

Думку про існування на північ від Скіфії заболоченої місцевості з великим озером чи навіть морем пізніше повторили всі стародавні географи. Цікаво, що знаменитий географ і астроном **Клавдій Птолемей** ще в II ст. н.е. намалював першу карту Полісся, на якій були нанесені окремі географічні об'єкти нашого краю, зокрема річка Тетерів, проте видана вона була набагато пізніше, у середні віки.

У літописах часів Київської Русі є багато відомостей і про природу Житомирщини. Зокрема, у «Повісті временних лет» називаються рівнини, річки, озера, лісові масиви, землі, кліматичні та гідрологічні явища (посухи, повені, суворі зими).

В кінці XVIII — першій половині XIX ст. на території нашого краю розпочалися ботанічні дослідження. Перші відомості про флору Українського Полісся знаходимо у працях професора **В.Г. Бессера** (1784-1842 рр.), який у 1842 р. склав першу фізико-географічну характеристику території Волині.

З Поліссям пов'язані флористичні дослідження найближчого помічника В. Бессера **А.Л. Андржейовського** (1785-1868 рр.). Навчався А.Л. Андржейовський у Кременецькому ліцеї. З першого дня створення Київського університету Андржейовський працює професором цього закладу. Він зібрав майже 10 тисяч видів рослин для гербарію. Саме А.Л. Андржейовський перший серед ботаніків відкрив для науки своєрідну рослину поліського краю — рододендрон жовтий (азалію понтійську).

Вперше велику увагу вивченню флори Полісся приділив **А.С. Рогович** (1812-1878). Основні його дослідження на Правобережному Поліссі були проведені у 1853 році. В інші роки, беручи діяльну участь у вивченні флори п'яти губерній колишнього Київського учбового округу: Волинської, Подільської, Київської, Чернігівської і Полтавської, він проводив дослідження й на Поліссі. Зібраний Роговичем гербарій у кількості десяти тисяч гербарних аркушів зберігається нині в Інституті ботаніки АН України. Наслідки проведених ним досліджень підсумовані в праці «Обозрение семенных и высших споровых растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа» (1869).

В останній чверті XIX століття на поліссі працювали такі ботаніки, як **Р.І. Собкевич** (в околицях Житомира), **В. Совинський** (біля Коростишева), **В. Монтезоро** (у багатьох поліських місцинах). Видатною подією розвитку ботанічних досліджень на Україні було опубліковано в 1886 р. праці **І.Ф. Шмальгаузена** «Флора Юго-Западной России», в якій наведені відомості і про флору Полісся.

На початку вісімдесятих років почалася на Україні діяльність флориста **І.К. Пачорського** (1864-1942). В Українському Поліссі Пачорський проводив дослідження більше ніж чверті віку (з перервами від 1887 до 1913 рр.). однією з найважливіших є його праця «Флора Полесья и прилегающих местностей» (1897, 1899, 1900). В ній зведені і критично опрацьовані наслідки робіт усіх попередників, його особистих досліджень і досліджень його сучасників. Це одна з видатних праць з флори Полісся. Навіть тепер, через 110 років після опублікування, вона не втратила своєї наукової ваги.

Велике значення мали дослідження **Г. Танфільєва** і його узагальнююча геоботанічна праця «Геоботанический очерк Полесья», що побачила світ у 1899 році.

Систематичні дослідження фауни на території, що належить до сучасної Житомирщини, почалися із середини XIX століття. У працях професора Київського університету **К.Ф. Кесслера**, особливо його «Естественной истории губерний Киевского учебного округа» (1851-1856) є відомості про поширення деяких тварин нашого краю.

В районі м. Малина працював в той самий час **Бельке**. В 1866 р. він опублікував каталог тварин Радомишльського повіту. Фрагментарні і розрізнені повідомлення про безхребетних містяться також у роботах **Е. Ейхвальда**, **М. Шодуара**, **А. Криницького** та інших.

На початку XX століття багато уваги вивченню комах Волині, особливо метеликів, приділяв ентомолог **А.В. Ксенжопольський**. Він зібрав велику колекцію не тільки місцевих видів, але й представників фауни інших зоогеографічних регіонів. Окремі свої праці автор видав безпосередньо у Житомирі, зокрема «Обзор вредителей Волини» та «Волинские вредители по данным бывшей Продовольственной комиссии». Його колекція здобула всесвітнього визнання і оцінювалась у 200 тисяч золотих карбованців. Частина цієї колекції — метелики Волині — збереглася до наших днів і експонується у відділі природи Житомирського обласного краєзнавчого музею.

Серію заміток присвятив птахам північних повітів губернії **М. Щербина**. У першій половині нашого століття орнітофауну нашого краю вивчали відомі зоологи **М. Шарлемань**, **Л. Портенко**, **І Цемш**, **М. Бурчак-Абрамович**. Першим двом належить книжка «Замітки про птахів Волині» (1926 р.).

Значний внесок у дослідження території Волині зробили засновник наукового ґрунтознавства **В.В. Докучаєв** (1846-1903), ґрунтознавець, ботанік і лісознавець **Г.М. Висоцький** (1865-1940).

Наукові роботи з геологічного дослідження краю розпочалися у 40-х роках XIX ст. під керівництвом **Г. Оссовського**. Його праця «Геолого-геогностичний нарис Волинської губернії», видана у 1867 році, започаткувала геологічне вивчення краю на науковій основі.

З 1873 р. геологічні дослідження на Житомирщині **проводив Михайло Міклухо-Маклай**, брат всесвітньовідомого мандрівника і вченого. Саме в цей час пише свою працю «Геологічні дослідження у Волинській губернії» **Олександр Петрович Карпінський**, майбутній академік та президент Академії наук СРСР.

Систематичні геологічні дослідження на Волині велись на рубежі XIX-XX століть, коли за розпорядженням Російської академії наук велись геологічна зйомка для складання 10-верстової карти Волинської губернії.

Ця робота була виконана під керівництвом відомого наукового дослідника Волині **Павла Аполлоновича Тутковського** і професора Новоросійського університету **В.Д. Ласкарева**. Завдяки детальній карті поживались геологічні дослідження, а це, в свою чергу, дало можливість вченим відкрити в губернії цілий ряд родовищ корисних копалин. Були відкриті промислові поклади глини, пісків, мергелю, вапняків, гранітів, кварцитів, порфіритів, яшми, опалу, бурштину та багатьох інших.

Дослідженню клімату нашого краю присвятили свою діяльність такі відомі вчені, як **О.І. Восйков**, **О.В. Клосовський** (уродженець Житомира), **М.П. Кудрицький**, **О.М.** і **С.А. Бржозовські**. Троє останніх — засновники метеорологічної служби на Волині, а С.А. Бржозовський — автор книжки «Клімат Житомира», М.П. Кудрицький — автор монографії «Клімат Коростишева».

Цілеспрямованому вивченню краю послужило створення у Житомирі на початку XX ст. «Товариства дослідників Волині», одного з перших наукових товариств на Україні.

Перше організаційне засідання товариства відбулося 2 грудня 1900 року в приміщенні Житомирської Російської публічної бібліотеки, на якому було обрано раду, сформовано секції. Головою природничої секції був обраний академік **Р.І. Собкевич**, потім — геолог **С.В. Бельський**. С.В. Бельський понад тридцять років свого життя присвятив вивченню земних надр Волині. Один лише перелік наукових праць свідчить про широкий діапазон інтересів вченого: «До геології Житомирського повіту», «До петрографії Волині», «Пісковики Житомирського повіту», «До петрографії Волині», «Пісковики Житомирського, Овруцького і Новоград-Волинського повітів», «Темні порфіритові породи Волині» та цілий ряд інших.

15 лютого 1901 року товариство підпорядкувало собі музей, який існував при публічній бібліотеці ще з 1865 року. Згодом, за настійним клопотанням віце-президента товариства П.А. Тутковського, музей і бібліотеку було переведено до приміщення Житомирського будинку працелюбства (тепер майдан Житній ринок). З 1 січня 1914 року музей набув самостійності. Він мав чотири відділи, в тому числі природно-історичний. На 1 січня 1914 року в ньому нараховувалося 8292 експонати, переважна більшість котрих була зібрана особисто дослідниками і колекціонерами. Сам П.А. Тутковський передав до музею сотні зразків гірських порід, мінералів, ґрунтів, а також колекції фотознімків, монет, геологічні карти, книги.

У 1910 році Товариство почало регулярно друкувати свої праці, а перший том побачив світ ще у 1902 р. за час існування Товариства було видано 14 томів власних наукових праць. Найширше тут були представлені матеріали з геології та етнографії.

Особливо слід відзначити високий науковий рівень праць Павла Аполлоновича Тутковського (1858-1930). Серед них — «Зональність ландшафтів Волинської губернії», «Короткий гідрографічний нарис Центрального та Південного Полісся», «Карстові явища й самотні артезіанські джерела у Волинській губернії», «Бурштин у Волинській губернії», «Із геології міста Житомира», «Антропогеографічні етюди по Волині», «Стародавня добувна промисловість на Волині», «Словечансько-Овруцький кряж та узбережжя річки Словечни», «О водоснабженнігорода Бердичева» і цілий ряд інших.

Географ-краєзнавець **П.Г. Постоєв**, професор, завідувач кафедрую фізичної та економічної географії новоствореного у Житомирі 16 жовтня 1919 року інституту народної освіти викладав краєзнавство, у 1925 році у співавторстві видав підручник для школи «Початкова географія та елементи краєзнавства», ще через рік видав окремий підручник з краєзнавства.

Майже 50 років досліджував життя тварин Житомирського Полісся та Лісостепу **В.І. Бруховський**. Для краєзнавчого музею в обласному центрі він зібрав колекцію, виготовив таксодермічні фігури 215 видів птахів, що зустрічаються тут, більшості звірів.

Від 1921 року за завданням Українського геологічного комітету і Волинського губраднаргоспу експедиція під керівництвом С.В. Бельського, при участі **Ю.І. Фрейвальда і Н.К. Ненадкевич**, із залученням студентів Житомирського інституту народної освіти почалось планомірне дослідження губернії. В Овруцькому і Коростенському повітах були відкриті родовища гранітів, вогнетривких глин, польового шпату, кварцу.

С.В. Бельський разом з працівниками геологічного відділу Волинського науково-дослідного музею **Н.К. Ненадкевич, Й.Х. Матківським, П.І. Сушицьким та Ф.А. Піонтковським** відкрили волинські топази і титанову руду — ільменіт на території нинішнього Володарськ-Волинського району.

У 20-х-30-х роках продовжувались і геоботанічні дослідження.

У 1924 році **Р.А. Сленевським** проводились дослідження лук в заплаві річки Тетерева в Радомишльському районі.

У 1924-1925 рр. за дорученням Рудня-Радовельської болотної станції проводив геоботанічне вивчення боліт та їх стратиграфії **Д.К. Зеров**. У 1929 р. він вивчив поширення сфагнових оліготрофних боліт та їх типологію в Коростенській окрузі.

У 1926-1928 рр. силами дослідної партії Всеукраїнського управління лісами в складі **П.С. Погребняка, Д.В. Воробйова і В.Е. Шмідта** проведено вивчення лісів області.

В околицях Житомира і району радіоактивні мінеральні джерела досліджували **В.І. Липський і Е.С. Бурсер**. Згодом в Житомирі було відкрито родовому лікарню.

Навіть у важкі 20-ті роки ентузіасти-краєзнавці Житомира вишукували можливість видавати книжки на допомогу дослідникам рідного краю. Так, у 1918 р. в Житомирі було видано книжку вчителя біології, а згодом директора Житомирської школи № 7 **В.Г. Скорохода** «Краткоеруководство к практическимзанятиям и лабораторным урокам по ботанике», у 1922 р. — його ж книжку «Экскурсии в природу. Весна.», у 1926 р. професором **П.Г. Постосвим** — «Волинська округа. Підручна книга з краєзнавства для вчителів трудових шкіл», у 1925 р. **С.В. Бельським** — «ИскопаемыебогатстваВолыни» та цілий ряд інших. Не тільки в Житомирі, але й у Коростені видавалася наукова література, де вміщувалися статті місцевих авторів. Так, 1930 р. побачив світ перший випуск збірника «Краєзнавство Коростенщини».

Повоєнний період природничих досліджень області пов'язаний, в першу чергу, з діяльністю вчених Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка та Сектору географії АН України (тепер Інститут географії АН України), а також галузевих інститутів АН України, зокрема ботаніки, зоології.

У 1955 році побачила світ ґрунтова праця вчених КДУ «Нариси про природу і сільське господарство Українського Полісся» (відповідальний редактор професор **П.К. Заморій**). На початку 60-х років вийшли праці **О.М. Маринича** «Українське Полісся» та **М.П. Чижова** «Український лісостеп», де подається фізико-географічна характеристика Житомирської області. У 1959 році побачив світ географічний нарис **І.М. Рибачка** «Житомирська область».

Геологічній будові і геоморфології області були присвячені дослідження академіка **В.Г. Бондарчука**, уродженця села Дениші Житомирського району, зокрема його фундаментальна праця «Стратиграфія УРСР» (1969-1975).

Значною подією в нашій державі став вихід у 1989, 1990 та 1993 рр. Географічної енциклопедії України в 3-х томах, де досить багато статей присвячено природі Житомирщини в цілому, або окремих її частин зокрема.

Ціла епоха розвитку природничого, і не тільки природничого, а краєзнавства взагалі на Житомирщині і в регіоні колишньої Волинської губернії пов'язана з іменем нашого сучасника, доктора географічних наук, професора, завідувача кафедри природничо-математичних дисциплін Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти **Миколи Юхимовича Костриці**. Лише короткий перелік того, що він зробив для вивчення природи Житомирщини та розвитку краєзнавства на її теренах займе чимало часу і для цього треба виділити окрему доповідь чи навіть присвятити окрему науково-краєзнавчу конференцію.

Щоб збагнути науковий внесок М.Ю. Костриці в розвиток краєзнавства рідного краю за майже 50 років подвижницької діяльності, варто констатувати, що загальний обсяг його публікацій складає нині більше 1500 позицій, з них понад 80 книг, більш як 600 наукових та 900 науково-популярних статей в наукових журналах та періодичній пресі з краєзнавства Житомирщини.

Назвемо лише деякі його книги: «Практикум з географічного краєзнавства»; «Туристсько-краєзнавча робота в школі»; «Туристський похід вихідного дня»; «Щоб в серці жила Вітчизна»; «Природні і виробничі комплекси»; «Фізична географія Хмельницької області»; «Географія Житомирської області»; «Економічна і соціальна географія Хмельницької області»; «Рідний край»; «Шкільна краєзнавчо-туристська робота»; «Еколого-географічний словник-довідник Житомирщини»; «Природа і матеріальна культура Житомирщини»; географічний атлас «Житомирщина: Моя мала Батьківщина»; «Малинський район: Географічний нарис для учнів»; «Лугинський район: Географічний нарис для учнів»; «Історико-географічний словник Житомирщини».

Першим в Україні розробив навчально-методичний комплекс (посібник, атлас, контурні карти) для вивчення курсу «Географія рідного краю» в загальноосвітній школі.

Він виступив одним з ініціаторів відтворення у 1990 р. Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині, був обраний його віцепрезидентом, а з 1993 р. — президентом, є до сьогоднішнього дня відповідальним редактором наукових праць «Велика Волинь», друкованому органі товариства.

Микола Юхимович є співорганізатором біля чотирьох десятків волино-подільських науково-краєзнавчих конференцій, які відбулись в різних містах регіону. Більшість з них мають статус міжнародних та всеукраїнських.

В 2001 р. він видав фундаментальну працю «Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті», в якій вперше узагальнив шлях, пройдений товариством.

Вінцем наукової та творчої діяльності М.Ю. Костриці став захист ним у 2007 р. дисертації «Географічне краєзнавство України: теоретико-методологічні засади, історія, практика» на здобуття наукового ступеня

доктора географічних наук. Фактично — він перший і єдиний поки що краєзнавець, який захистив докторську дисертацію з краєзнавства, як підсумок своєї багаторічної науково-практичної діяльності.

На жаль, Микола Юхимович вже пішов з життя, але пам'ять і науковий спадок після себе залишив величезний.

Результати своїх сучасних природничих досліджень нашого краю неодноразово публікували в наукових збірниках конференцій та окремих виданнях наші сучасні краєзнавці. Наприклад: Банцер Г.М., Бузун В.О., Бумар Г.Й., Весельський М.Ф., Герасимчук В.М., Закревський Д.В., Краснов В.П., Вискушенко А.П., Вискушенко Д.А., Гарбар О.В., Гирін В.К., Іваненко Л.Д., Ірклієнко С.П., Киричук Г.Є., Коверзюк А., Копейн К.І., Корбут Г.О., Косюк О.М., Куркчі М.Л., Мацієвський О.Е., Мельниченко Р.К., Минюк М.Є., Нестеров Д.Н., Орлов О.О., Осипчук С.О., Підгаєцька О.Л., Редько Г.І., Сиренький С.П., Сластенко М.М., Стадніченко А.П., Таргонський П.Н., Харитонов О.М., Цицюра В., Чемерис М.П., Янович Л.М., доктори географічних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка Барановський В.А., Бондаренко Е.Л., Бортник С.Ю., Шевченко В.О., Сніжко С.І.

Нашою гордістю є і наші краєзнавці, які не тільки вивчають природу нашого краю, але й природу інших материків. Так, випускник школи № 11 м. Бердичева, біолог, нині викладач Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя **Олександр Сергійович Вобленко** був учасником XV антарктичної експедиції. Брав участь в дослідженні Антарктиди і двічі був учасником антарктичних експедицій (XVIII і XX) працівник Житомирського обласного краєзнавчого музею **Весельський Микола Францович**.

Віриться, що краєзнавці Житомирщини в майбутньому внесуть свій вклад у вивчення природи як території своєї області, так і всієї планети Землі і будуть стояти на охороні її природних багатств і природного стану.

УДК 908

ВІТРЕНКО В.В.

(м. Новоград-Волинський, Житомирська обл.)

**ГРИМАЛЮК Г.О. — ЛІКАР-ХІРУРГ, ПОЧЕСНИЙ
ГРОМАДЯНИН МІСТА НОВОГРАДА-ВОЛИНСЬКОГО
(до 100-річчя від дня народження)**

Г.О. Грималюк народився 28 травня 1916 р. у великому селі Рівному Мурованокуролицької волості Могилівського повіту Подільської губернії (нині Мурованокуролицький район Вінницької області) в родині селянина-

бідняка, де було загалом дев'ятеро дітей. У Рівному він закінчив початкову школу, а в Мурованих Курилівцях школу-семилітку і згодом десятирічку. Після закінчення школи молодий юнак вступає до Вінницького медичного інституту, де обирає вивчення хірургії. Гнат Оксентійович згадував, що він як студент тоді дуже бідував, мав лише одні чоботи, а тому беріг їх весь період навчання. Бувало, навесні або восени повертався з села в обласний центр пішки босоніж, а чоботи ніс на плечах, щоб їх узути потім у місті. І ніяка хвороба тоді його не брала, вочевидь, дуже сильним було бажання у сільського юнака стати лікарем.

Взірцем для нього стає відомий хірург ХІХ ст. і педагог Микола Іванович Пирогов, який довгий час мешкав у своєму маєтку Вишеньки (нині один із районів міста Вінниця) і там же ж і похований. Гнат захоплювався переказами про швидкість і філігранність операцій, що їх проводив Пирогов, добре розуміючи, що таке під силу справжньому корифею хірургії. А цьому передували довгі роки навчання і практика, особливо в польових умовах, коли часто не було необхідного обладнання та медичних препаратів. Можливо, таке захоплення допомогло йому пізніше в період Вітчизняної війни: практичний досвід військово-польової хірургії М.І. Пирогова, який вивчали в інституті Гнат і його однокурсники-студенти, допоміг їм згодом урятувати тисячі людських життів.

Після закінчення інституту Гнат відслужив два роки дійсної служби в армії на посаді лікаря військової частини і повернувся до мирного життя в рідне село, де його чекала дівчина із рідного села, яка народила від нього у 1941 році дитину (дівчинку). Проте оформити вчасно офіційно шлюбні стосунки не вдалося – цьому стала на заваді війна. З її початком Гната одразу ж призвали до лав Червоної Армії, і він пройшов війну до самого кінця. Спершу працював хірургом однієї із військових частин діючої армії, а потім хірургом армійського госпіталю, начальником медико-санітарної служби дивізії. Про цей період життя Гнат Оксентійович розповідав неохоче: для нього це були сотні безсонних ночей, тисячі людських страждань, постійний бруд і крик від болю поранених бійців. Часто бувало, що операцію проводив у простому наметі, без достатньої анестезії, бо обладнаних госпіталів украї бракувало, як і досвідченого медичного персоналу, особливо хірургів. Їх нерідко убивало внаслідок авіаційних ударів і снарядних обстрілів, які часто проводив ворог, вишукуючи госпіталі. Адже врятований медиками поранений частіше всього знову повертався в стрій і продовжував воювати. Про звитяжний воєнний період Гната Оксентійовича свідчать ордени Червоної Зірки і Вітчизняної війни другого ступеня, медалі "За бойові заслуги" і "За перемогу над Німеччиною", які прикрасили груди хірурга Грималюка, а ще отримані на фронті поранення лівої руки і контузія. (До цих орденів додався згодом ще один орден Вітчизняної війни першого ступеня, які він отримав як поранений учасник бойових дій). Війну Г.О. Грималюк закінчив у званні

підполковника наприкінці квітня 1945 року у Східній Пруссії під Кенігсбергом (нині Калінінград, Російська Федерація), проте ще певний час залишався працювати в армійському госпіталі.

Після закінчення війни Гнат Оксентійович працює головним лікарем у смт. Корнин Попільнянського району на Житомирщині, а з кінця 1940-х років очолює лікарню і працює водночас хірургом лікарні в райцентрі Городниця. Проте спершу потрібно було приміщення цієї лікарні, що повністю вигоріло під час війни, збудувати наново. На допомогу йому прийшла адміністрація місцевого фарфорового заводу і партійний комітет. Хоча нині прийнято говорити про необхідність декомунізації і проводити її згідно державних постанов, але потрібно зазначити, що за побут людей, за організацію нормальних умов для отримання освітніх і медичних послуг тоді питали із секретарів партійних організацій і керівників підприємств суворо. Про те, як відроджували Городницьку лікарню і як працював Г.О. Грималюк, на сторінках "Лесиного краю" писав у свій час її головний лікар у 1960 – 1980-х роках М.І. Ступка.

Із 1954 року Гнат Оксентійович очолив міськрайонну лікарню в місті Новограді-Волинському. Після об'єднання Городницького, Ярунського, частини Червоноармійського, Ємільчинського і Баранівського районів з Новоград-Волинським міським лікарня повинна була стати сучасним медичним закладом, здатним не лише надавати кваліфіковану медичну допомогу мешканцям великого району, але й керувати дільничними лікарнями, що були в колишніх райцентрах і у великих селах. Очевидно, при призначенні Грималюка на посаду головного лікаря в Новоград-Волинський було враховано і його ділові якості, і організаційні, і чисто людські риси, серед яких переважали скромність, уважне ставлення до людей, чесність і порядність. Після переведення до міста Гнат Олексійович почав влаштування свого особистого життя не із вимоги надати йому зручну квартиру, а із спорудження за власні кошти скромного будинку поблизу медичного містечка. Він зберігся і донині, стоїть навпроти приміщення санепідемслужби. Ще під час роботи в Корнині Гнат Оксентійович познайомився із працівницею тамтешньої дільничної лікарні Євдокією, з якою потім узяв шлюб. Вона закінчила середній медичний заклад, стала акушеркою, працювала довгий час в Городницькій лікарні, а потім у дитячій молочній кухні, що була напроти банку. Хоча попередні стосунки із коханням молодості після війни не заладилися, свою доньку Тамару Г.О. Грималюк прийняв у свою нову родину і гідно виховав її, дав відповідну освіту. (Після смерті обоє, батько і дочка, знайшли спочинок у спільному похованні на міському кладовищі).

Гідну освіту отримали і його обидва сини. У 1949 році народився первісток Володимир, який пропрацював усе своє життя водієм комунального газового господарства, нині є пенсіонером. У 1959 році у родині Грималюків народився другий син Юрій, який закінчив Ленінградський медінститут,

працює і нині лікарем у місті Сестрорецк Ленінградської області. Саме до нього на схилі літ поїхала дружина Грималюка Євдокія Германівна. Сам Г.О. Грималюк півтора десятка років пропрацював головним лікарем Новоград-Волинської лікарні і багато зробив для становлення медицини в місті і районі. Він постійно відзначався керівниками міської і партійної влади як хороший господарник і вмілий організатор, неодноразово обирався депутатом міської і районної рад, активно працював у депутатських комісіях з питань охорони здоров'я і соціального забезпечення та водночас, доки ще слухалися руки, працював хірургом у міській лікарні. Багато зробив головний лікар Грималюк, згадає колишній секретар комсомольської організації лікарні, згодом – заступник головного лікаря з поліклініки роботи А.Т. Чумачов, щодо зміцнення матеріальної бази міськрайонної лікарні: зводилися і добудовувалися нові корпуси медичного містечка, а оскільки грошей тоді бракувало, то будівельні матеріали часто приходилося діставати в обхід планово-контролюючих структур. За що систематично головний лікар отримував від влади догани. Проте це не лякало Грималюка. "Війну пережили, якось переживемо і "нахлобучку", а хворим і медперсоналу будуть кращі умови для лікування", – говорив він стосовно чергової догани. Вимагав від лікарів району також постійно дбати про матеріальну базу дільничних лікарень. Стосовно молоді, то він любив різні спортивні змагання серед молодих медиків у лікарні, займався з молоддю насадженням дерев і розведенням квітів на території медичного містечка, сприяв створенню гуртків аматорів самодіяльного мистецтва та бібліотеки в міськрайонній лікарні. Медик у вільний час повинен вміти культурно відпочивати, говорив головний лікар. А ще він був ініціатором створення на початку 1960-х років у місті школи медичних сестер, оскільки відчувався брак кваліфікованого середнього медичного персоналу. Із 1970 року Гнат Оксентійович перейшов працювати в рентген-кабінет: роки і час війни брали своє. Згодом сюди додалися цукровий діабет і стенокардія, що призвело до втрати ноги. До речі, операцію робив у міській лікарні молодий тоді хірург Борис Костянтинович Немец. 17 жовтня 1983 року Гнат Оксентійович Грималюк помер. Проте він залишився у пам'яті тисяч вдячних мешканців міста і району, своїм колег-лікарів. Позитивно характеризують діяльність і людські риси Г.О. Грималюка колишні головні лікарі Сергій Макарович Сокирчук і Микола Іванович Ступка. Уже в роки незалежності України сесією міської ради Г.О. Грималюку було присвоєно у 2006 році звання Почесний громадянин міста Новограда-Волинського. Він був удостоєний за свою медичну діяльність професійної відзнаки "Лікар вищої категорії" та ордена Леніна, нагороджений медалями "За доблестний труд. В ознаменування 100-ліття со дня народження В.І. Леніна" та "Ветеран праці". Мав бойові ордени і медалі.

На своєму засіданні 17 травня 2016 року Новоград-Волинський осередок НСКУ ухвалив: Підняти клопотання перед міською владою про

увічнення пам'яті Почесного громадянина міста Г.О. Грималюка з нагоди 100-річчя від дня його народження у меморіальній дошці, що буде виготовлена у місцевому підприємстві «Анатолій Дідус» та встановлена за добровільно пожертвовані кошти.

УДК 908

Ярмошик І.І.
(*м. Житомир*)

НОВА КНИГА ПРО ІСТОРІЮ СЕЛА ХОДОРКІВ ПОПІЛЬНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

Рецензія на книгу: Криворучко І. Ходорків. Історія села. – Житомир: ФОП О.О.Свенюк, 2016. – 160 с.

Житомирське історичне краєзнавство має давні добрі традиції досліджень історії населених пунктів, малої нашої батьківщини, містечок і сіл краю. Вони започаткувалися ще у ХІХ ст. Спочатку приклад таких вивчень показали польські автори, як-то Т. Свенцький – правник, географ, вихованець Львівського університету; Т. Ліпінський, Т. Стецький, Е. Руліковський та інші. У другій половині ХІХ ст. до таких наукових пошуків долучилися й місцеві науковці, серед них священники А. Сендкульський, А. Хойнацький, журналісти В. Аскоченський, Л. Крушинський, Л. Рафальський, відомі науковці М. Максимович, В. Антонович, М. Грушевський та інші автори. Не зникла така добра традиція в часи радянської історіографії, хоч тодішні дослідження ідейно обмежувалися вивченням у першу чергу подій революційної, класової боротьби (не плутати з національно-визвольною боротьбою), сторінками партійної історії, колгоспного будівництва та розвитку колективних сільських господарств, подій Великої вітчизняної війни. Найбільш показовим прикладом у цьому науковому доробку є багатотомна «Історія міст і сіл Української РСР». Автор далекий від думки, щоб применшувати наукові заслуги краєзнавців Житомирщини радянського часу. В доробку багатьох із них, як-то Я. Галайчука, В. Місяця, А. Липка, М. Костриці, М. Брицуна, В. Ліпінського та інших є чимало вартісних оригінальних історико-краєзнавчих розвідок.

Все ж у той час бракувало комплексних великих за обсягом монографічних досліджень, обсяг яких визначався б не кількістю описаних населених пунктів, а кількістю і ґрунтовністю залученого, проаналізованого і викладеного друком на сторінках наукового видання історико-краєзнавчого дослідження.

Новий поштовх у розвитку таких наукових студій стався в умовах незалежної України, коли до розвитку краєзнавчого руху долучився новий

широкий загал патріотів-дослідників, зникли тематичні обмеження досліджень, полегшився доступ до джерельної бази. Історіографічний аналіз цього етапу іще попереду.

Підтвердженням кращих традицій історико-краєзнавчих вивчень населених пунктів Житомирщини став вихід книги Ігоря Криворучко «Ходорків. Історія села».

Ігор Григорович Криворучко філолог та юрист за освітою, першу вищу освіту отримав у стінах Житомирського державного університету імені Івана Франка, закінчив філологічний факультет у 1992 р, потім було навчання у Національній Академії Внутрішніх справ, де здобув фах юриста у 1997 р. Багато років І. Криворучко працював у правоохоронних органах, був заступником начальника обласного управління Міністерства внутрішніх справ України в Житомирській області.

Після виходу на пенсію Ігор Григорович почав втілювати свою давню мрію – написати історію рідного Ходоркова, де він народився у 1967 році. Його здавна приваблювали славні сторінки його минулого, пов'язані із козацтвом, культурно-просвітницьким рухом, військовими подіями, постаті відомих історичних осіб, як-то хроніст Йоахим Єрлич, гетьман Іван Самойлович, козацький полковник Іван Попович, письменник і громадський діяч Пантелеймон Куліш, бібліофіл-колекціонер Костянтин Свідзінський та інші.

Історія Ходоркова і раніше привертала увагу дослідників. Досить велику статтю про село знайдемо у відомому польському енциклопедичному виданні «Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich», автором якої був знаний на Київщині історик Едвард Руліківський і де Ходорків названий містечком Сквирського повіту Київської губернії [1]. Грунтовний нарис про Ходорків у 1870 р опублікував відомий український історик Володимир Антонович. На жаль, цей нарис не був завершений [2].

І. Криворучко опрацював широке коло історичних джерел: літописні свідчення, публікації на шпальтах періодичних видань, мемуарні твори, раніше не задіяні архівні джерела. Внаслідок таких скрупульозних пошуків читачі-шанувальники рідної історії отримали важливе комплексне дослідження про історичну долю Ходоркова від часів Київської Русі до сьогодення.

Автор приділив увагу і проблемі походження назви містечка, наводить дві версії з цієї проблеми. Одну – від патронімічного українського «Ходор – Федір» другу – від англосаксонського «hador – пильний, жвавий». І.Криворучко уникнув більш чіткого власного тлумачення цієї проблеми. Погоджуюсь, що питання походження назви, особливо давніх населених пунктів, здебільшого, є проблемою неможливою для категорично-остаточного з'ясування і залишає широке поле для філософських та філологічних роздумів і тлумачень. На мою думку ближчою до істини є патронімічна версія

походження назви Ходоркова від особового імені Ходор – Федір (Хведір). Тим більше, що таких назв не бракує на суміжних із Ходорковим регіонах Житомирщини та Київщини. Прикладом можуть бути Бердичів від Бердича, Житомир від Житомира, Київ від Кия, Яроповичі від Ярополка тощо.

Не вважаю за необхідне переповідати зміст монографії І. Криворучка, читач сам із задоволенням це зробить. Хочу відмітити, що книга має добре продуману структуру, витриману у проблемно-хронологічному принципі і з широким застосуванням принципу історизму у позитивістському дусі із залученням історично-компаративістського підходу. В результаті ми маємо досить об'єктивне дослідження історичної долі містечка/села Ходорків з помітною суб'єктивно-патріотичною позицією автора, що є цілком зрозумілим для людини, закоханої у свою малу батьківщину.

І. Криворучко рівномірно висвітлює усі хронологічні етапи історичного розвитку Ходоркова: часи Київської Русі, литовсько-польський період, козацькі сторінки його історії. Чимало уваги автор приділив усім аспектам розвитку містечка у XIX столітті. Особливо акцентував на просвітницьких моментах, зокрема постаті відомого бібліофіла-колекціонера Костянтина (Каєтана) Свідзінського, який у середині XIX ст. співпрацював із Київською тимчасовою комісією для розгляду давніх актів. За його поданням комісія у своїх виданнях видрукувала чимало важливих документів з історії України [3]. Він же допомагав вищезгаданому Е. Руліковському у його історичних дослідженнях [4].

На сторінках книги І. Криворучка знайдемо чимало переконливих статистичних відомостей, які відображають соціально-економічний розвиток Ходоркова упродовж XIX – XX ст.. Автор детально висвітлює участь жителів села у національно-визвольних змаганнях 1917 – 1920 рр., у битвах на фронтах Великої вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. На сторінках дослідження знайдемо розповідь про господарський розвиток села у радянський час. Приємно, що розповідь про поступ села є детально персоніфікованою. І. Криворучко згадує багатьох жителів села, які своєю працею залишили добрий спомин про себе. І це є переважно прості сільські трударі, які поруч із гетьманами, полковниками, князями, графами, письменниками творили славу України та її мальовничого куточка Ходоркова.

До цього додаю, що книга багато ілюстрована картосхемами, зображеннями місць археологічних пам'яток, портретами історичних діячів, прекрасними краєвидами села і околиць. Це додатково справляє добре емоційне естетичне враження про Ходорків.

Загалом можна підсумувати, що книга І. Криворучка «Ходорків. Історія села» помітно збагачує наукові здобутки історичного краєзнавства Житомирщини. Вона стане в нагоді учням загальноосвітніх шкіл, учителям, студентам, усім, хто цікавиться рідною історією.

1. Rulikowski E. Chodorków // Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich. - T. 1. – Warszawa, 1880. – S. 608 – 610.
2. Антонович В. Местечко Ходорков // Киевские губернные ведомости. – 1870. – № 46, 51, 53.
3. Ярмошик І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях ХІХ – ХХ століть. Житомир : Волинь, 2006. – С. 34.
4. Dubiecki M. Przedmowa wydawcy // Rulikowski E. Opis powiatu Kijowskiego. – Kijow – Warszawa, 1913. – S. II– III.

**Участь працівників Музею історії міста Бердичева
в науково-краєзнавчих конференціях
в 2013-2016 рр.**

1. Всеукраїнська науково-практична конференція «Компетентнісні засади змісту освіти в 11-річній школі», яка відбулась 28-29 березня 2013 року в м. Києві на базі Печерської гімназії № 75. — Скавронський П.С.
2. Х з'їзд Українського географічного товариства, що відбувся 24-25 квітня 2013 р. на базі географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в м. Києві. — Скавронський П.С.
3. Всеукраїнська військово-історична конференція «Воєнна історія України. Волинь та Полісся», яка відбулась в м. Рівне на базі Рівненського університету водного господарства 25-26 квітня 2013 року. — Скавронський П.С.
4. XIII Международный научный семинар «Украинскими дорогами Санкт-Петербурга», который состоялся 14-15 мая 2013 года в г. Киеве на базе Национального музея Т.Г. Шевченка и Академии адвокатуры Украины. — Скавронський П.С.
5. Одинадцята наукова конференція «Острозькі краєзнавчі читання», яка відбулася 6 червня 2013 року в м. Острозі Рівненської області до 135-річчя з дня народження легендарного острозького музейного працівника Йосипа Новицького (1878-1964) на базі Державного історико-культурного заповідника м. Острога. — Захарчук Н.М., Коломієць Л.В., Скавронський П.С.
6. Всеукраїнська науково-практична конференція «Бібліотеки у збереженні культурної спадщини», присвячена 75-й річниці Житомирської обласної бібліотеки для дітей, яка відбулася 26 вересня 2013 року в м. Житомирі на базі Житомирської обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. Ольжича. — Дурава Н.Л., Захарчук Н.М., Скавронська М.В., Скавронський П.С.
7. Всеукраїнська науково-практична конференція «Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України», яка відбулась 20 листопада 2013 р. в м. Києві на базі національної історичної бібліотеки України. — Захарчук Н.М., Скавронський П.С.
8. Міжнародна наукова військово-історична конференція «Кримська війна: історія та уроки. 1853-1856 рр.», яка відбулась 27-29 вересня 2013 р. в м. Севастополі, Автономної республіки Крим, на базі Центральної воєнної туристичної бази «Севастополь». — Скавронський П.С.
9. Всеукраїнська наукова конференція, присвячена розвитку музейної справи та краєзнавства на Волині, яка відбулась 04 жовтня 2013 року в м. Рівне на базі Рівненського обласного краєзнавчого музею. — Захарчук Н.М., Скавронський П.С.

10. Всеукраїнська науково-практична конференція «Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України» (II Краєзнавчі читання пам'яті Петра Тронька), яка відбулась 20 листопада 2013 року в м. Києві на базі Національної історичної бібліотеки України. — Захарчук Н.М., Скавронський П.С.
11. Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція «Природниче краєзнавство Житомирщини-Волині: історія та сучасність», яка відбулась 21 листопада 2013 року в м. Житомирі на базі Житомирської обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. Ольжича. — Коломієць Л.В., Скавронський П.С.
12. Международный научный семинар «Тарас Шевченко и его петербургское окружение посвящённый 200-летию со дня рождения Т.Г. Шевченко, который состоялся 13-17 мая в г. Санкт-Петербург (Российская Федерация) на базе на Библиотеки Академии наук России. — Скавронський П.С.
13. Міжнародна наукова історико-краєзнавча конференція «Щит і меч землі Дубенської: воєнна історія краю», присвячена 500-річчю Оршанської битви, 100-річчю від початку I-ї світової війни та 70-ій річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників, яка відбулась 26 вересня 2014 р. в м. Дубно Рівненської області на базі Державного історико-культурного заповідника. — Скавронський П.С.
14. Міжнародна наукова конференція присвячена 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, яка відбулась 3 вересня 2014 р. в м. Рівне на базі Рівненського обласного краєзнавчого музею. — Захарчук Н.М., Коломієць Л.В., Скавронський П.С.
15. Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Краєзнавча Шевченкіана України», присвячена 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, яка відбулась 24-25 жовтня 2014 р. в м. Канів Черкаської області на базі Шевченківського національного заповідника у Каневі. — Скавронський П.С.
16. Одноденна науково-краєзнавча експедиція Бердичівської регіональної організації Національної спілки краєзнавців України за маршрутом Бердичів — Житомир — Володарськ-Волинський — Коростень — Житомир — Бердичів, яка відбулась 31 жовтня 2014 року. — Абрамова І.І., Діденко Л.В., Дурава Н.Л., Захарчук Н.М., Коломієць Л.В., Король Л.П., Кратік Т.А., Пилипчук В.В., Чміль Д.О., Скавронська М.В., Скавронський П.С.
17. Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція, присвячена 25-річчю з часу створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, яка відбулась 20 листопада 2014 року в м. Луцьку на базі історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. — Скавронський П.С.

18. І Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового, присвячені 90-річчю від дня народження Григорія Гуртового, які відбулись в смт. Торчин, Луцького району Волинської області 26 грудня 2014 року на базі Торчинського народного історичного музею. — Скавронський П.С.
19. Регіональна науково-краєзнавча конференція, присвячена 71-й річниці визволення міста Новограда-Волинського і Звягельщини від німецько-нацистської окупації, 70-річчю визволення України і 70-річчю Великої Перемоги, яка відбулась в м. Новоград-Волинську, Житомирської області 15 січня 2015 року на базі музею-садиби Косачів. — Скавронський П.С.
20. Круглий стіл «Екологічні проблеми Житомирської області та шляхи їх розв'язання», який відбувся в м. Житомирі 26 лютого 2015 року в конференц-залі прес-центру Житомирської обласної адміністрації. — Скавронський П.С.
21. Міжнародний науковий семінар «Діячі науки і культури Росії і Україна (XVIII-XX ст.)», який відбувся 17-18 травня 2015 року в м. Санкт-Петербург (Російська Федерація) на базі Бібліотеки Академії наук Росії. — Скавронський П.С.
22. Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція з міжнародною участю «Постаті землі Житомирської», присвячена 120-річному ювілею видатного класика української літератури ХХ ст., перекладача, публіциста М.Т. Рильського, яка відбулась в м. Житомирі 22 травня 2015 р. на базі Житомирської облсної універсальної наукової бібліотеки імені О. Ольжича та 23 травня 2015 р. в с. Романівка Попільнянського району Житомирської області на базі музею родини Рильських. — Захарчук Н.М., Коломієць Л.В., Скавронський П.С.
23. Урочистий пленум Правління Національної спілки краєзнавців України, присвячений 90-річному ювілею від створення Всеукраїнської спілки краєзнавців та 100-річчю від дня народження Героя України, академіка П.Т. Тронька, який відбувся 27 травня 2015 року в м. Харкові на базі історичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. — Скавронський П.С.
24. Науково-краєзнавча експедиція «Пам'ятні місця Слобожанщини академіка Петра Тронька», яка відбулась 28 травня 2015 року в Харківській області за маршрутом: Харків – Богодухів – Заброди – Кленове – Харків. — Скавронський П.С.
25. Всеукраїнська конференція «Львів: єврейська спадщина, Вчення та устрій громади через віки», яка відбулась 8-10 червня 2015 року в м. Львові на базі Наукового центру іудаїки та єврейського мистецтва ім. Ф. Петрякової. — Дурава Н.Л., Скавронський П.С.
26. Одноденна науково-краєзнавча експедиція Бердичівської регіональної організації Національної спілки краєзнавців України за маршрутом

- Бердичів — Житомир — Радомишль — Кмитів — Житомир — Бердичів, яка відбулась 30 листопада 2015 року. — Абрамова І.І., Діденко Л.В., Дурава Н.Л., Захарчук Н.М., Коломієць Л.В., Король Л.П., Кратік Т.А., Пилипчук В.В., Родзевич О.Д., Скавронська М.В., Скавронський П.С.
27. Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція з міжнародною участю «Бердичів від давнини до сьогодення» присвячена 585-й річниці від часу першої писемної згадки місцевості на якій виник Бердичів, 470-й річниці першої згадки про Бердичів в історичних документах, 170-й річниці від надання Бердичеву статусу міста та 70-й річниці Перемоги над нацистами у Другій світовій війні, яка відбулась 12-13 листопада 2015 року на базі Бердичівської міської ради. — Дурава Н.Л., Захарчук Н.М., Коломієць Л.В., Скавронська М.В., Скавронський П.С.
28. Науково-краєзнавча експедиція Національної спілки краєзнавців України «Краєзнавство в збереженні історико-культурного та природного середовища Миколаївщини» (ознайомлення із експозицією Музею ракетних військ стратегічного призначення філії Національного військово-історичного музею України в м. Первомайську Миколаївської обл., Національним природним парком «Бузький Гард» та регіональним ландшафтним парком «Гранітно-Степове Побужжя» в смт Мигії Миколаївської обл., екскурсія до Миколаївського обласного краєзнавчого музею «Старофлотські казарми», ознайомлення з Національним історико-археологічним заповідником «Ольвія» НАН України, відвідування Художнього музюю ім. Р.Г. Судковського та краєзнавчого музею ім. О.В. Суворова в м. Очакові Миколаївської обл., відвідання Державного заповідного урочища «Трикратський ліс» та огляд Актівського каньйону) та засідання Президії правління НСКУ (на базі відпочинку «Ольвія» в м. Очаків, Миколаївської обл.) за участю голів правлінь обласних організацій, які відбулись 16-17 травня 2016 року в Миколаївській області на базі Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України. — Скавронський П.С.
29. XII з'їзд Українського географічного товариства, який відбувся 18-21 травня 2016 року в м. Вінниці на базі географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. — Скавронський П.С.
30. Всеукраїнська науково-практична конференція «Історико-культурна спадщина як позитивний фактор міжетнічного діалогу», яка відбулась 20-21 червня 2016 року у м. Львові на базі Наукового центру іудаїки та єврейського мистецтва ім. Ф. Петрякової. — Скавронський П.С.
31. Міжнародна наукова конференція «Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі», яка відбулась 5-6 липня 2016 року в м. Луцьку, смт. Маневичі та с. Костюхнівка Маневицького району Волинської

- області, на базі Маневицького районного краєзнавчого музею, філії Волинського обласного краєзнавчого музею. — Скавронський П.С.
32. Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція «Чуднів і край в контексті історії малих і середніх міст Волині» присвячена 600-й річниці з часу першої писемної згадки про місто Чуднів та 25-й річниці з дня проголошення незалежності України, яка відбулась 7-8 вересня 2016 року в місті Чуднові Житомирської області на базі Чуднівської міської ради. — Захарчук Н.М., Коломієць Л.В., Сідорко Д.О., Скавронський П.С.
 33. Всеукраїнська науково-практична конференція «Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка», яка відбулась 16-17 вересня 2016 року в м. Каховка Херсонської області на базі Каховської філії Херсонського обласного краєзнавчого музею. — Скавронський П.С.
 34. XVI Международный научный семинар «Полтавчане на государственной службе в России (XVIII — начало XX веков)», который состоялся 28 сентября 2016 года в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) на базе Библиотеки Академии наук России. — Скавронський П.С.
 35. Другі Всеукраїнські краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового, які відбулись 29 вересня 2016 року в смт. Торчин Луцького району Волинської області на базі Торчинського краєзнавчого музею. — Скавронський П.С.
 36. Наукова конференція присвячена 120-річчю музейної справи на Рівненщині, яка відбулась 7 жовтня 2016 року в м. Рівне на базі Рівненського обласного краєзнавчого музею. — Скавронський П.С.

**СКАВРОНСЬКИЙ П.С.,
директор Музею історії
міста Бердичева**

**Наукові публікації працівників
Музею історії міста Бердичева в наукових виданнях
в 2013-2016 рр.**

1. Адаменко В.В., Скавронский П.С. Надія Андріївнв Дурова — перша в російській армії жінка-офіцер // Матеріали XII Международного научного семинара «Отечественная война 1812 года в военно-патриотическом и культурном наследии Украины и России» (к 200-летию победы Русской армии над Наполеоном). 14-17 мая 2012 года / Под ред. Т.Н. Лебединской и А.А. Воловой. — Нежин: ЧП Лысенко Н.М., 2013. — С. 44-56.
2. Бедь М.М., Скавронська М.В. Бойовий шлях 44-ї гвардійської Бердичівської танкової бригади // Бердичів від давнини до сьогодення. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 12-13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 277-282.
3. Бедь М.М., Сідорко Д.О., Скавронський П.С. Визволитель Чуднова — Герой Радянського Союзу М.П. Охман // Чуднів і край в контексті історії малих і середніх міст Волині. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Чуднів, 7-8 вересня 2016 р.). Вип. 53 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2016. — С. 180-186.
4. Бедь М.М., Скавронський П.С. Бойові дії за визволення Житомирщини від нацистських окупантів в ході Київської наступальної операції (3 листопада – 13 листопада 1943 року) // Місто Новоград-Волинський і Звягельщина на зламі 1940-х років. Матеріали регіональної науково-краєзнавчої конференції з нагоди 71 річниці визволення міста Новограда-Волинського і Звягельщини від німецько-нацистської окупації, 70-річчя визволення України і 70-річчя Великої Перемоги. 15 січня 2015 року. — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 50. — Житомир: Рута, 2015. — С. 207-218.
5. Бедь М.М., Скавронський П.С. З історії 24-ї стрілецької Бердичівської дивізії // Воєнна історія України. Волинь та Полісся. Зб. наукових праць за матеріалами Всеукр. наук. Військово-історичної конф. 25-26 квітня 2013 р. / Національний військово-історичний музей України. — Київ, 2013. — С. 479-482.
6. Бедь М.М., Скавронський П.С. Київська оборонна операція в ході визволення території Житомирської області від німецько-фашистських загарбників (13 листопада - 22 грудня 1943 року) // Щит і меч землі Дубенської: воєнна історія краю. Матеріали міжнародної наукової

- історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 500-річчю Оршанської битви, 100-річчю від початку I-ої світової війни та 70-й річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників. — Луцьк: ПрАТ «Волинська облсна друкарня», 2014. — С. 193-198.
7. Бедь М.М., Скавронський П.С. Образотворче мистецтво Великого Кобзаря // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XII. Частина 1: Матеріали наукової конференції присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. — Рівне, ПП Дятлик М.С., 2014. — С. 12-14.
 8. Дурава Н.Л. Всеволод Нестайко — класик сучасної української дитячої літератури // Бердичів від давнини до сьогодення. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 12-13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 398-407.
 9. Дурава Н.Л. Корисне і необхідне видання // Постаті Землі Житомирської. Напуковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції присвяченої 120-річному ювілею М.Т. Рильського (Житомир, 22-23 травня 2015 р.). Вип. 51 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів ; ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 385-386.
 10. Дурава Н.Л. Музейна кімната історії освіти м. Бердичева // Бердичів від давнини до сьогодення. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 12-13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 425-435.
 11. Дурава Н.Л. Палітра поколінь // Постаті Землі Житомирської. Напуковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції присвяченої 120-річному ювілею М.Т. Рильського (Житомир, 22-23 травня 2015 р.). Вип. 51 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів ; ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 258-262.
 12. Дурава Н.Л., Побережний О.В., Лукуц Ю.М. Діяльність ОУН та УПА на Бердичівщині // Місто Новоград-Волинський і Звягельщина на зламі 1940-х років. Матеріали регіональної науково-краєзнавчої конференції з нагоди 71-ї річниці визволення міста Новограда-Волинського і Звягельщини від німецько-нацистської окупації, 70-річчя визволення України і 70-річчя Великої Перемоги. 15 січня 2015 року. — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 50. — Житомир: Рута, 2015. — С. 168-178.
 13. Дурава Н.Л., Скавронський П.С. Вивчення поетичної творчості Михайла Пасічника на уроках української літератури (з досвіду роботи в Бердичівському професійному будівельному ліцеї) // Бібліотеки у збереженні культурної спадщини. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-й річниці Обласної бібліотеки для

- дітей (26 вересня 2013 року, м. Житомир). — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 48 / Гол. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М. Косенко, 2013. — С. 264-272.
14. Дурава Н.Л., Скавронський П.С. До питання про створення відділу історії та культури бердичівського єврейства в Музеї історії міста Бердичева // Збірник наукових статей Міжнародної наукової конференції «Львів: єврейська спадщина. Вчення та устрій громади через віки (8-10 червня, м. Львів). — Львів : Растр-7, 2015. — С. 117-125.
15. Захарчук Н.М. З історії музейної справи // Острозький краєзнавчий збірник: одинадцятої наукової конференції «Острозькі краєзнавчі читання», до 135-річчя з дня народження музейного працівника Йосипа Новицького (Остріг, 6 червня 2013 р.). Випуск 6. — Остріг, 2013. — С. 439-446.
16. Захарчук Н.М. Зала творців мистецтва, прози, поезії музею історії м. Бердичева // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XII. Частина 2. — Рівне : П.П. Дятлик М.С., 2014. — С. 21-25.
17. Захарчук Н.М. Китаєзнавець Л.Ісаєва — уродженка Бердичева // Бердичів від давнини до сьогодення. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 12-13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 366-375.
18. Захарчук Н.М. О.С. Блажкун — організатор музейної справи в Бердичеві // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XI. Матеріали історико-краєзнавчої конференції присвяченої розвитку музейної справи та краєзнавства Волині (Рівне, 4 жовтня 2013 р.). — Рівне, 2013. — С. 56-58.
19. Захарчук Н.М. Рейд ворожими тилами під командуванням Луппова В.В. // Чуднів і край в контексті історії малих і середніх міст Волині. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Чуднів, 7-8 вересня 2016 р.). Вип. 53 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2016. — С. 108-114.
20. Захарчук Н.М., Скавронський П.С. Бердичівська монастирська книгозбірня у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського // Бібліотеки у збереженні культурної спадщини. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-й річниці Обласної бібліотеки для дітей (26 вересня 2013 року, м. Житомир). — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 48 / Гол. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М. Косенко, 2013. — С. 321-327.

21. Захарчук Н.М., Скавронський П.С. Бердичівська монастирська книгозбірня у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Київ, 20 листопада 2013 р.) — Київ, 2014. — 238 с.
22. Захарчук Н.М., Скавронський П.С. Постаті спортивної слави Бердичева в експозиції музею історії міста // Постаті землі Житомирської. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції присвяченої 120-річному ювілею М.Т. Рильського (Житомир, 22-23 травня 2015 р.). Вип. 51 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 310-316.
23. Клімова Н.П., Скавронський П.С. Кімната-музей історії Бердичівського професійно-технічного училища № 4 // Бердичів від давнини до сьогодення. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 12-13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 418-425.
24. Коломієць Л.В. З історії села Поличинці та про його пам'ятку архітектури національного значення — Преображенську церкву // Бердичів від давнини до сьогодення. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 12-13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 470-478.
25. Коломієць Л.В. Зала подій Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. музею історії міста Бердичева // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XII. Частина 2. — Рівне : П.П. Дятлик М.С., 2014. — С. 36-38.
26. Коломієць Л.В. Марко Соколовський — відомий гітарист XIX ст. // Чуднів і край в контексті історії малих і середніх міст Волині. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Чуднів, 7-8 вересня 2016 р.). Вип. 53 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2016. — С. 186-191.
27. Коломієць Л.В. Теодор Раковецький — гравер кармелітської друкарні у Бердичеві // Постаті землі Житомирської. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції присвяченої 120-річному ювілею М.Т. Рильського (Житомир, 22-23 травня 2015 р.). Вип. 51 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 317-321.
28. Панчук М.В., Скавронський П.С., Цветкова А.М. Людина з добрим серцем і великою душею // Бердичів від давнини до сьогодення. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої

- конференції (Бердичів, 12-13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 407-411.
29. Петрівська О.В., Скавронський П.С. Тарас Шевченко і Бердичів // Матеріали XIV Міжнародного семінара «Тарас Шевченко и его петербургское окружение», 13-17 мая 2014 года / Под ред. Т.Н. Лебединской и А.А. Воловой. — Нежин: ЧП Лысенко Н.М., 2014. — С. 87-102.
30. Скавронська М.В., Скавронський П.С. Відомий український вчений О.П. Романчук — випускник Бердичівського медичного училища // Бібліотеки у збереженні культурної спадщини. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-й річниці Обласної бібліотеки для дітей (26 вересня 2013 року, м. Житомир). — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 48 / Гол. ред. М.Ю. Костиця. — Житомир: М. Косенко, 2013. — С. 307-314.
31. Скавронський В.П., Скавронський П.С. Учений-картограф В.О. Шевченко // Географія та економіка в сучасній школі. — 2013. — № 2. — С. 40-42.
32. Скавронський П.С. Бердичів в роки першої світової війни (серпень 1914 – листопад 1916 р.) // Бердичів від давнини до сьогодення. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 12-13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 88-100.
33. Скавронський П.С. Василь Завойко — організатор і керівник оборони Петропавлівська під час Кримської війни (1853-1856 рр.) // Кримська війна: історія та уроки. 1853-1856 рр. Науковий збірник. Матеріали Міжнародної наукової військово-історичної конференції (27-29 вересня 2013 р., м. Севастополь). — Севастополь, 2013. — С. 57-62.
34. Скавронський П.С. Виставка «Ігнацій Ян Падеревський (1860-1941): поляк, європеєць, державний діяч, митець» в музеї історії міста Бердичева // І Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового. Науковий збірник / Упоряд. А. Силук. — Луцьк, 2014. — С. 156-163.
35. Скавронський П.С. Вшанування Тараса Шевченка в Бердичеві // І Волинські обласні краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового. Науковий збірник / Упоряд. А. Силук. — Луцьк, 2014. — С. 259-265.
36. Скавронський П.С. До питання про програму розвитку музею на п'ять років з досвіду роботи музею історії міста Бердичева // Другі Всеукраїнські краєзнавчі читання, присвячені пам'яті Григорія Гуртового. Науковий збірник / Упоряд. А. Силук, О. Мельник. — Луцьк, 2016. — С. 136-144.

37. Скавронський П.С. Доля одного з директорів Бердичівського музею — Куткіна Б.В. // Постаті землі Житомирської. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції присвяченої 120-річному ювілею М.Т. Рильського (Житомир, 22-23 травня 2015 р.). Вип. 51 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 172-176.
38. Скавронський П.С. Житомирщина у вогні війни 1941-1945 років // Місто Новоград-Волинський і Звягельщина на зламі 1940-х років. Матеріали регіональної науково-краєзнавчої конференції з нагоди 71 річниці визволення міста Новограда-Волинського і Звягельщини від німецько-нацистської окупації, 70-річчя визволення України і 70-річчя Великої Перемоги. 15 січня 2015 року. — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 50. — Житомир: Рута, 2015. — С. 114-123.
39. Скавронський П.С. З історії формування фонду Бібліотеки Російської Академії наук українськими книгами // Бібліотеки у збереженні культурної спадщини. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-й річниці Обласної бібліотеки для дітей (26 вересня 2013 року, м. Житомир). — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 48 / Гол. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М. Косенко, 2013. — С. 328-337.
40. Скавронський П.С. З історії формування фонду Бібліотеки Російської Академії наук українськими книгами // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Київ, 20 листопада 2013 р.). — Київ, 2014. — 238 с.
41. Скавронський П.С. Зміст підручника з економічної та соціальної географії України — основа для формування в учнів картознавчої компетенції // Компетентнісні засади змісту освіти в 11-річній школі. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28-29 березня 2013 року / Ред. кол.: Федоренко О.А., Єрмаков І.Г. (науковий редактор), Ратушна А.М. — Київ: Оберіг, 2013. — С. 412-416.
42. Скавронський П.С. Іванове поле // Бердич. — 2013. — № 1-2. — С. 31-36.
43. Скавронський П.С. Краєзнавці Бердичева відвідали виставку творів Тараса Шевченка в бібліотеці Російської Академії наук // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Випуск XII. Частина 1: Матеріали наукової конференції присвяченої 200-річчю від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. — Рівне, ПП Дятлик М.С., 2014. — С. 110-116.
44. Скавронський П.С. Краєзнавчий сайт села П'ятка Чуднівського району Житомирської області в ресурсах Інтернет // Чуднів і край в контексті

- історії малих і середніх міст Волині. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Чуднів, 7-8 вересня 2016 р.). Вип. 53 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2016. — С. 79-95.
45. Скавронський П.С. Л.П. Грузська — серед перших лауреатів премії імені Михайла Сікорського // Природниче краєзнавство Житомирщини-Волині: історія та сучасність. Матеріали всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (21 листопада 2013 року, м. Житомир) / Гол. ред. М.Ю. Костриця. — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 49. — Житомир: Вид. М. Косенко, 2014. — С. 243-251.
46. Скавронський П.С. Лауреат премії імені Дмитра Яворницького — М.Ю. Костриця // Рівненський обласний краєзнавчий музей. Наукові записки. Випуск XI. — Рівне, 2013. — С. 212-220.
47. Скавронський П.С. Міжнародний семінар у Санкт-Петербурзі // Географія та економіка в рідній школі. — 2014. — № 7-8. — С. 44-46.
48. Скавронський П.С. Музейне діловодство як засіб раціонального управління // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. 36. наук. праць. Випуск XIV: Матеріали наукової конференції присвяченої 120-річчю музейної справи на Рівненщині. — Рівне : Дятлик М., 2016. — С. 74-82.
49. Скавронський П.С. Надія Андріївна Дурова — героїня Вітчизняної війни 1812 року // Воєнна історія України. Волинь та Полісся. 36. наукових праць за матеріалами Всеукр. наук. Військово-історичної конф. 25-26 квітня 2013 р. / Національний військово-історичний музей України. — Київ, 2013. — С. 173-176.
50. Скавронський П.С. Недоспівана пісня митця... // Місто Новоград-Волинський і Звягельщина на зламі 1940-х років. Матеріали регіональної науково-краєзнавчої конференції з нагоди 71-ї річниці визволення міста Новограда-Волинського і Звягельщини від німецько-нацистської окупації, 70-річчя визволення України і 70-річчя Великої Перемоги. 15 січня 2015 року. — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 50. — Житомир: Рута, 2015. — С. 389-406.
51. Скавронський П.С. Нікітський ботанічний сад // Географія та економіка в сучасній школі. — 2013. — № 2. — С. 34-37.
52. Скавронський П.С. Пам'яті лауреата премії імені Дмитра Яворницького — М.Ю. Костриці // Краєзнавство. — 2014. — № 2. — С. 203-210.
53. Скавронський П.С. Пам'ятні книги Волинської губернії — джерело краєзнавчих знань з історії Острога та населених пунктів Острозщини // Острозький краєзнавчий збірник / Державний історико-культурний заповідник м. Острога; Острозьке науково-краєзнавче товариство

- «Спадщина князів Острозьких». — Випуск 6. — Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. — С. 169-175.
54. Скавронський П.С. Пам'ятні книжки Таврійської губернії — джерело знань з краєзнавства Каховки та Каховської волості // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка» (16-17 вересня 2016 р.) / Упор. М.В. Гончар. — Каховка-Херсон : Гілея, 2016. — С. 137-140.
55. Скавронський П.С. Перша світова війна на Волині в спогадах та оцінках Антона Денікіна // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. Науковий збірник. Випуск 58. Матеріали 58 Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині (смі Маневичі, 5-6 липня 2016 р.) / Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силюк, П. Хомич. — Луцьк, 2016. — С. 41-44.
56. Скавронський П.С. Сучасне краєзнавство Бердичівського краю // Бердичів від давнини до сьогодення. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 12-13 листопада 2015 р.). Вип. 52 / Упоряд. П.С. Скавронський. — Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2015. — С. 10-19.
57. Скавронський П.С. Творча співпраця краєзнавців Волині та Житомирщини // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині. Науковий збірник. Випуск 52. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 25-річчю з часу створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, 20 листопада 2014 року, м. Луцьк / Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силюк. — Луцьк, 2014. — С. 139-144.
58. Скавронський П.С. Українськими стежками Санкт-Петербурга (Початок) // Географія та економіка в сучасній школі. — 2013. — № 9. — С. 42-44.
59. Скавронський П.С. Українськими стежками Санкт-Петербурга (Продовження) // Географія та економіка в рідній школі. — 2014. — № 10. — С. 44-45.
60. Скавронський П.С. Уродженка Бердичева Тетяна Берегова — всесвітньо відомий український фізіолог // Природниче краєзнавство Житомирщини-Волині: історія та сучасність. Матеріали всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (21 листопада 2013 року, м. Житомир) / Гол. ред. М.Ю. Костиця. — Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 49. — Житомир: Вид. М. Косенко, 2014. — С. 205-212.
61. Скавронський П.С. Формування поняття про природоохоронні території в шкільному курсі «Фізична географія України» // Українська географія: сучасні виклики. Зб. наук. праць у 3-х т. Т. 1. — Київ : Прінт-Сервіс, 2016. — С. 205-208.

62. Скавронський П.С. Шкільний календар на 2015/16 навчальний рік // Географія та економіка в рідній школі. — 2015. — № 9. — С. 42.
63. Скавронський П.С. Шкільний календар на 2016/17 навчальний рік // Географія та економіка в рідній школі. — 2016. — № 7-8. — С. 24.
64. Скавронський П.С., Цветкова А.М. Відомі архітектори-будівничі — представники кріпацької інтелігенції в Україні // Матеріали XV Міжнародного научного семінара «Деятели науки и культуры России и Украины (XVIII-XX вв.)», 17-21 мая 2015 года / Под ред. Т.Н. Лебединской и А.А. Воловой. — Санкт-Петербург — Нежин: ЧП Лысенко Н.М., 2015. — С. 285-295.
65. Скавронський П.С., Цветкова А.М. Одна з наймолодших докторів біологічних наук на Україні — бердичівлянка Т.М. Фалалєєва // Природничє краєзнавство Житомирщини-Волині: історія та сучасність. Матеріали всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (21 листопада 2013 року, м. Житомир) / Гол. ред. М.Ю. Костиця. — Науковий збірник «Велика Воля». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Вип. 49. — Житомир: Вид. М. Косенко, 2014. — С. 192-199.
66. Скавронський П.С., Цветкова А.М. Україна відзначає 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка // Матеріали XIV Міжнародного семінара «Тарас Шевченко и его петербургское окружение», 13-17 мая 2014 года / Под ред. Т.Н. Лебединской и А.А. Воловой. — Нежин: ЧП Лысенко Н.М., 2014. — С. 32-49.
67. Скавронський П.С., Цветкова А.М. Україна вшановує Тараса Шевченка (За матеріалами газети «Голос України») // Краєзнавча Шевченкіана України. Матеріали XIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, м. Канів, 24-25 жовтня 2014 р. / За заг. ред. О.П. Реєнта. — Черкаси, 2014. — С. 37-48.
68. Скавронський П.С., Цветкова А.М. Українська топоніміка на карті Санкт-Петербурга // Матеріали XIII Міжнародного научного семінара «Украинскими дорогами Санкт-Петербурга». 14-15 мая 2013 года / Под ред. Т.Н. Лебединской и А.А. Воловой. — Нежин: ЧП Лысенко Н.М., 2013.

СКАВРОНСЬКИЙ П.С.,
директор Музею історії
міста Бердичева

**Науково-популярні публікації
працівників Музею історії міста Бердичева в періодичній пресі
в 2013-2016 рр.**

1. Бедь М., Скавронський П. Генерал-полковник М.П. Кирпонос у боях під Бердичевом // Бердичівський погляд. — 2015. — № 17. — 30 квітня. — С. 6.
2. Бедь М., Скавронський П. Герой Радянського Союзу В.Є. Ривж // Бердичівський погляд. — 2015. — № 35. — 3 вересня. — С. 6.
3. Бедь М., Скавронський П. Дослідник природи Петро Устименко. Закінчення. — Бердичівський погляд. — 2015. — № 27-28. — 16 липня. — С. 6.
4. Бедь М., Скавронський П. Дослідник природи Петро Устименко. Початок // Бердичівський погляд. — 2015. — № 25-26. — 2 липня. — С. 6.
5. Бедь М., Скавронський П. Конрадівські експозиції Народного музею історії села Терехова // Бердичівський погляд. — 2015. — № 51. — 24 грудня. — С. 6-7.
6. Бедь М., Скавронський П. Літературна творчість Устименка, Початок. // Бердичівський погляд. — 2015. — № 42. — 22 жовтня. — С. 6.
7. Бедь М., Скавронський П. Літературна творчість Устименка, Продовження. // Бердичівський погляд. — 2015. — № 43. — 29 жовтня. — С. 6.
8. Бедь М., Скавронський П. Літературна творчість Устименка, Закінчення. // Бердичівський погляд. — 2015. — № 44. — 5 листопада. — С. 6.
9. Бедь М., Скавронський П.С. Мостовий В.Й. — вчений і воїн, гордість Бердичівщини // Бердичівський погляд. — 2015. — № 12. — 26 березня.
10. Бедь М., Скавронський П. 24-та стрілецька Бердичівська дивізія і наш край // Бердичівський погляд. — 2015. — № 16. — 23 квітня. — С. 6.
11. Дурава Н.Л. Бердичівський краєзнавець Павло Скавронський видав свою книгу // Бердичівські новини. — 2014. — № 22. — 5-11 червня.
12. Дурава Н. Красзнавча нагорода Павла Скавронського // Бердичівські новини. — 2014. — № 29. — 24-30 липня.
13. Дурава Н. Лауреат Шевченківської премії — гість музею // Бердичівські новини. — 2014. — № 47. — 4-10 грудня.
14. Дурава Н. Нова книга Павла Скавронського // Земля Бердичівська. — 2014. — № 27. — 4 липня.
15. Дусик І. «Вернісаж» по-бердичівськи // Бердичівські новини. — 2013. — № 44. — 21-27 листопада.
16. Дусик І. Виставка юної майстрині // Земля Бердичівська. — 2013. — № 51. — 20 грудня.

17. Дусик І. Герої не помирають // Земля Бердичівська. — 2013. — № 9. — 1 березня.
18. Дусик І. Дерев'яних справ майстер // Земля Бердичівська. — 2013. — № 50. — 13 грудня.
19. Дусик І. Забуттю не підлягає... // Земля Бердичівська. — 2013. — № 47. — 22 листопада.
20. Дусик І. Наше місто — осередок європейської культури // Земля Бердичівська. — 2013. — № 16. — 19 квітня.
21. Захарчук Н. «Жити так, щоб і після смерті не помирати» (Муса Джаліль) // Бердичівські новини. — 2014. — № 15. — 17-23 квітня.
22. Захарчук Н. Визначна дата // Земля Бердичівська. — 2016. — № 43. — 28 жовтня 2016 р.
23. Коломієць Л. Згадаймо юність, що загинула в Крутах... // Бердичівські новини. — 2014. — № 5. — 6-12 лютого.
24. Коломієць Л. Музей йде в ногу з часом // Бердичівські новини. — 2013. — № 34. — 5-11 вересня.
25. Коломієць Л. Пам'ятаємо, шануємо, бережемо // Бердичівські новини. — 2014. — № 6. — 13-19 лютого.
26. Коломієць Л. «Помремо, але не віддамо Бердичів» // Бердичівські новини. — 2013. — № 49. — 26 грудня – 8 січня.
27. Коломієць Л. 95-та річниця проголошення Універсалу соборності // Бердичівські новини. — 2014. — № 3. — 23-29 січня.
28. Коломієць Л., Скавронський П. Експозиція подій Другої світової війни в Музеї історії міста Бердичева // Бердичівський погляд. — 2015. — № 18. — 7 травня. — С. 6.
29. Скавронський П. Анатолій Горобчук — володар обласної краєзнавчої премії // Бердичівський погляд. — 2015. — № 6. — 12 лютого.
30. Скавронський П. Анжела Цветкова — серед ста кращих освітян України 2012 року // Земля Бердичівська. — 2013. — № 4. — 25 січня.
31. Скавронський П. Атлас “Історія КІРС” — про Бердичів // Радянський шлях. — 1979. — № 46. — 23 березня.
32. Скавронський П. Ахметов Рустам — один з найкращих стрибунів світу 70-х років ХХ ст. (Початок) // Бердичівський погляд. — 2016. — № 24-25. — 30 червня. — С. 6.
33. Скавронський П. Ахметов Рустам — один з найкращих стрибунів світу 70-х років ХХ ст. (Закінчення) // Бердичівський погляд. — 2016. — № 26. — 7 липня. — С. 6.
34. Скавронський П. Бердичів і Шевченко // Бердичівські новини. — 2014. — № 9. — 6-12 березня.
35. Скавронський П. Бердичів — не Полісся // Бердичівський погляд. — 2015. — № 13. — 2 квітня.

36. Скавронський П. Бердичівляни пройшли російськими слідами Тараса Шевченка // Бердичівські новини. — 2014. — № 21. — 29 травня – 4 червня.
37. Скавронський П. Бердичівляни — учасники конференції у Львові // Земля Бердичівська. — 2016. — № 26. — 1 липня. — С. 3.
38. Скавронський П. Бердичівляни — учасники конференції у Львові // РІО-Бердичів. — 2016. — № 53. — 1 липня. — С. 2.
39. Скавронський П. «Бердичівська колекція» книг в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського // Бердичівський погляд. — 2016. — № 22. — 9 червня. — С. 6.
40. Скавронський П. Бібліотеки у збереженні культурної спадщини // Бердичівські новини. — 2013. — № 41. — 24-30 жовтня.
41. Скавронський П. Бісерний дивоцвіт Ольги Козлової // Бердичівські новини. — 2013. — № 17. — 25 квітня – 2 травня.
42. Скавронський П. Викладачі художньої школи влаштували виставку // Бердичівські новини. — 2014. — № 22. — 5-11 червня.
43. Скавронський П. Виставка ювіляра // Бердичівські новини. — 2013. — № 47. — 12-18 грудня.
44. Скавронський П. Виховуємо патріотів // Бердичівські новини. — 2015. — № 15. — 7-13 травня. — С. 8.
45. Скавронський П. Відома актриса Тетяна Орлова — гість музею // Бердичівські новини. — 2013. — № 46. — 5-11 грудня.
46. Скавронський П.С. Вогонь війни на Житомирщині // Бердичівський погляд. — 2015. — № 15. — 16 квітня. — С. 6.
47. Скавронський П. «Воєнна історія України» про історію Бердичева // Бердичів. — 2013. — № 22. — 30 травня.
48. Скавронський П. «Воєнна історія України» про історію Бердичева // Бердичівські новини. — 2013. — № 21. — 23-29 травня.
49. Скавронський П. Вчений-географ В.І. Галицький — уродженець Бердичева // Бердичівський погляд. — 2016. — № 11. — 24 березня. — С. 6.
50. Скавронський П. Вчений-економіст Іван Олійник народився в Журбинцях // Бердичівський погляд. — 2016. — № 2. — 14 січня. — С. 6.
51. Скавронський П. Географічне положення, геофізика, геологія, рельєф і корисні копалини Бердичівщини. Початок // Бердичівський погляд. — 2016. — № 4. — 28 січня. — С. 6.
52. Скавронський П. Географічне положення, геофізика, геологія, рельєф і корисні копалини Бердичівщини. Закінчення // Бердичівський погляд. — 2016. — № 5. — 4 лютого. — С. 6.
53. Скавронський П.С. Голокост у Бердичеві // Бердичівський погляд. — 2015. — № 37. — 17 вересня. — С. 6.

54. Скавронський П. Дивовижна доля Платона Скржинського // Бердичівський погляд. — 2015. — № 6. — 12 лютого.
55. Скавронський П. Довідник про музеї Житомирщини // Земля Бердичівська. — 2015. — № 11. — 13 березня. — С. 4.
56. Скавронський П.С. «Жінка надихає...» // Бердичівські новини. — 2015. — № 8. — 19-25 березня.
57. Скавронський П. Журналістка з Гамбурга мріє про Бердичів // РІО-Бердичів. — 2016. — № 33. — 22 квітня. — С. 3.
58. Скавронський П. З історії церкви Євангельських християн-баптистів у Бердичеві // Бердичівський погляд. — 2015. — № 39. — 1 жовтня. — С. 6.
59. Скавронський П. Звітує фотоклуб «Бердичевь» // Бердичівські новини. — 2014. — № 5. — 6-12 лютого.
60. Скавронський П. І в Бердичеві був театр... Закінчення // Бердичівський погляд. — 2015. — № 31-32. — 13 серпня. — С. 6.
61. Скавронський П. І в Бердичеві був театр... Початок // Бердичівський погляд. — 2015. — № 29-30. — 30 липня. — С. 6.
62. Скавронський П. Історія та уроки кримської війни з погляду бердичівлян // Бердичівські новини. — 2013. — № 42. — 7-13 листопада.
63. Скавронський П. Кіно знімається в Бердичеві // Бердичівські новини. — 2013. — № 26. — 4-10 липня.
64. Скавронський П.С. Книгу бердичівлянина номіновано на Шевченківську премію // Бердичівські новини. — 2014. — № 1. — 9-15 січня.
65. Скавронський П. Кожній школі — книгу нашого земляка // Бердичівські новини. — 2013. — № 14. — 4-10 квітня.
66. Скавронський П. Козацькі часи і наш край // Бердичівські новини. — 2013. — № 40. — 17-23 жовтня.
67. Скавронський П. Козацькі часи на Бердичівщині // Бердичівський погляд. — 2016. — № 6. — 11 лютого. — С. 6.
68. Скавронський П.С. Краєзнавство в Бердичівському краї (від середини ХХ ст. до сьогодення) // Бердичівський погляд. — 2015. — № 10. — 12 березня. — С. 6.
69. Скавронський П. Краєзнавство в Бердичівському краї (від ХІХ до середини ХХ ст.) // Бердичівський погляд. — 2015. — № 9. — 5 березня. — С. 6.
70. Скавронський П. Краєзнавці Бердичева — учасники конференції в Новограді-Волинському // Бердичівські новини. — 2015. — № 3. — 29 січня – 4 лютого.
71. Скавронський П. Краєзнавці Бердичева — учасники острозької наукової конференції // Земля Бердичівська. — 2013. — № 24. — 14 червня.
72. Скавронський П. Краєзнавча діяльність Гаврила Богуна. Початок // Бердичівський погляд. — 2016. — № 13. — 7 квітня. — С. 6.

73. Скавронський П. Краєзнавча діяльність Гаврила Богуна. Закінчення // Бердичівський погляд. — 2016. — № 14. — 14 квітня. — С. 6.
74. Скавронський П. Митці Бердичева: Анічкін Матвій Семенович // Бердичів. — 2016. — № 27. — 7 липня. — С. 1.
75. Скавронський П. Митці Бердичева: Белий Віктор Аркадійович // Бердичів. — 2016. — № 20. — 19 травня. — С. 1.
76. Скавронський П. Митці Бердичева: Бух Арон Фроїмович // Бердичів. — 2015. — № 51. — 31 грудня. — С. 1.
77. Скавронський П. Митці Бердичева: Войтко Олександр Якимович // Бердичів. — 2016. — № 2. — 14 січня. — С. 1.
78. Скавронський П. Митці Бердичева: Глікман Геннадій Наумович // Бердичів. — 2016. — № 49. — 17 грудня. — С. 1.
79. Скавронський П. Митці Бердичева: Дарчук Остап Йосипович // Бердичів. — 2016. — № 21. — 26 травня. — С. 1.
80. Скавронський П. Митці Бердичева: Джозеф Пеннел // Бердичів. — 2015. — № 41. — 22 жовтня. — С. 2.
81. Скавронський П. Митці Бердичева: Дзюрбей Ольга Олександрівна // Бердичів. — 2015. — № 45. — 19 листопада. — С. 1.
82. Скавронський П. Митці Бердичева: Залевський Анатолій Вікторович // Бердичів. — 2016. — № 34. — 25 серпня. — С. 1.
83. Скавронський П. Митці Бердичева: Зейденберг Савелій Мойсейович // Бердичів. — 2015. — № 39. — 8 жовтня. — С. 1.
84. Скавронський П. Митці Бердичева: Кисельов Юрій Михайлович // Бердичів. — 2016. — № 13. — 31 березня. — С. 1.
85. Скавронський П. Митці Бердичева: Коляда Олександр Володимирович // Бердичів. — 2016. — № 23. — 9 червня. — С. 1.
86. Скавронський П. Митці Бердичева: Кулавін Валерій Миколайович // Бердичів. — 2016. — № 16. — 21 квітня. — С. 1.
87. Скавронський П. Митці Бердичева: Кулавін Микола Єгорович // Бердичів. — 2016. — № 5. — 4 лютого. — С. 1.
88. Скавронський П. Митці Бердичева: Корбут Галина Павлівна // Бердичів. — 2016. — № 10. — 10 березня. — С. 1.
89. Скавронський П.С. Митці Бердичева: Кудря Наталія Іванівна // Бердичів. — 2016. — № 31. — 4 серпня. — С. 1.
90. Скавронський П. Митці Бердичева: Кучук Петро Павлович // Бердичів. — 2016. — № 8. — 25 лютого. — С. 1.
91. Скавронський П. Митці Бердичева: Левік Сергій Юрійович // Бердичів. — 2016. — № 28. — 14 липня. — С. 1.
92. Скавронський П. Митці Бердичева: Леончук Микола Павлович // Бердичів. — 2016. — № 6. — 11 лютого. — С. 1.
93. Скавронський П. Митці Бердичева: Лисак Геннадій Ігорович // Бердичів. — 2016. — № 30. — 28 липня. — С. 1.

94. Скавронський П. Митці Бердичева: Литвинець Енгеліса Микитівна // Бердичів. — 2016. — № 7. — 18 лютого. — С. 1.
95. Скавронський П.С. Митці Бердичева: Міщенко В'ячеслав Володимирович // Бердичів. — 2016. — № 35. — 1 вересня. — С. 1.
96. Скавронський П. Митці Бердичева: Моцний Валентин Володимирович // Бердичів. — 2016. — № 37. — 15 вересня. — С. 1.
97. Скавронський П. Митці Бердичева: Наполеон Орда // Бердичів. — 2015. — № 44. — 12 листопада. — С. 1.
98. Скавронський П. Митці Бердичева: Наумов Юрій Миколайович // Бердичів. — 2016. — № 4. — 28 січня. — С. 1.
99. Скавронський П. Митці Бердичева: Петрівська Олена Володимирівна // Бердичів. — 2016. — № 24. — 16 червня. — С. 1.
100. Скавронський П.С. Митці Бердичева: Поліщук Володимир Володимирович // Бердичів. — 2016. — № 36. — 8 вересня. — С. 1.
101. Скавронський П. Митці Бердичева: Положевець Григорій Федорович // Бердичів. — 2016. — № 9. — 3 березня. — С. 1.
102. Скавронський П. Митці Бердичева: Пулинець Оксана Миколаївна // Бердичів. — 2016. — № 25. — 23 червня. — С. 1.
103. Скавронський П.С. Митці Бердичева: Пупін Василь Іванович // Бердичів. — 2016. — № 32. — 11 серпня. — С. 1.
104. Скавронський П. Митці Бердичева: Раковецький Тедор // Бердичів. — 2015. — № 50. — 24 грудня. — С. 1.
105. Скавронський П. Митці Бердичева: Романчук Микола Васильович // Бердичів. — 2016. — № 17. — 28 квітня. — С. 1.
106. Скавронський П. Митці Бердичева: Рубінштейн Антон Григорович // Бердичів. — 2016. — № 19. — 12 травня. — С. 1.
107. Скавронський П. Митці Бердичева: Соколовський Марко Данилович // Бердичів. — 2016. — № 18. — 5 травня. — С. 1.
108. Скавронський П. Митці Бердичева: Стаднічук Іван Якович // Бердичів. — 2015. — № 46. — 26 листопада. — С. 1.
109. Скавронський П. Митці Бердичева: Тетьоркін Анатолій Григорович // Бердичів. — 2016. — № 26. — 30 червня. — С. 1.
110. Скавронський П. Митці Бердичева: Томілін Віктор Костянтинівич // Бердичів. — 2016. — № 22. — 2 червня. — С. 1.
111. Скавронський П. Митці Бердичева: Топніков Георгій Олександрович // Бердичів. — 2015. — № 47. — 3 грудня. — С. 1.
112. Скавронський П. Митці Бердичева: Тумбасов Анатолій Миколайович // Бердичів. — 2016. — № 3. — 21 січня. — С. 1.
113. Скавронський П. Митці Бердичева: Федорук Олег Олександрович // Бердичів. — 2016. — № 11. — 17 березня. — С. 1.
114. Скавронський П. Митці Бердичева: Фрасрман Теофіл Борисович // Бердичів. — 2015. — № 42. — 29 жовтня. — С. 1.

115. Скавронський П. Митці Бердичева: Чебаненко Юрій Гаврилович // Бердичів. — 2016. — № 14. — 7 квітня. — С. 1.
116. Скавронський П. Митці Бердичева: Ян де Вітте // Бердичів. — 2015. — № 40. — 15 жовтня. — С. 1.
117. Скавронський П. Митці Бердичева: Ярмолюк Євген Мартинович // Бердичів. — 2016. — № 29. — 21 липня. — С. 1.
118. Скавронський П. Митці Бердичева: Ярмолюк Мартин Павлович // Бердичів. — 2016. — № 12. — 24 березня. — С. 1.
119. Скавронський П. Митці Бердичева: Яцюк Микола Софронович // Бердичів. — 2016. — № 15. — 14 квітня. — С. 1.
120. Скавронський П. Митці Бердичева: Яцюк Олександр Савич // Бердичів. — 2015. — № 48. — 10 грудня. — С. 1.
121. Скавронський П. Музей — осередок культури міста // Земля Бердичівська. — 2013. — № 20. — 17 травня.
122. Скавронський П. Навчаються початківці // Земля Бердичівська. — 2013. — № 6. — 8 лютого.
123. Скавронський П. Напередодні дня Перемоги // Бердичівський погляд. — 2015. — № 17. — 30 квітня. — С. 7.
124. Скавронський П.С. «Не затихає рани біль...» // Бердичівські новини. — 2015. — № 9. — 26 березня – 1 квітня.
125. Скавронський П. Незаперечний успіх // Бердичівські новини. — 2013. — № 10. — 7-13 березня.
126. Скавронський П. Нові виставки — нові враження // Бердичівські новини. — 2013. — № 14. — 4-10 квітня.
127. Скавронський П. Олімпійський чемпіон — гість музею // Бердичівські новини. — 2013. — № 35. — 12-18 вересня.
128. Скавронський П. Оцінка фахівця // Земля Бердичівська. — 2014. — № 38. — 19 вересня.
129. Скавронський П. Пам'яті колеги // Бердичівські новини. — 2013. — № 40. — 17-23 жовтня.
130. Скавронський П. Пам'яті колеги // Земля Бердичівська. — 2013. — № 42. — 18 жовтня.
131. Скавронський П. Подаруй музею експонат // Бердичівський погляд. — 2015. — № 18. — 7 травня. — С. 5.
132. Скавронський П. Подаруй музею експонат // Бердичівські новини. — 2015. — № 16. — 14-20 травня. — С. 2.
133. Скавронський П. Подаруй музею експонат // Земля Бердичівська. — 2015. — № 18. — 30 квітня. — С. 2.
134. Скавронський П. Події за часів першої світової війни в Бердичеві. Початок // Бердичівський погляд. — 2015. — № 7. — 19 лютого. — С. 6.
135. Скавронський П. Події часів першої світової війни в Бердичеві. Закінчення // Бердичівський погляд. — 2015. — № 8. — 26 лютого. — С. 6.

- 136.Скавронський П. Претенденти на національну премію // Земля Бердичівська. — 2013. — № 52. — 27 грудня.
- 137.Скавронський П. Природниче краєзнавство Житомирщини // Бердичівські новини. — 2013. — № 45. — 28 листопада – 4 грудня.
- 138.Скавронський П. Радянський розвідник Давид Угер — уродженець Бердичева // Бердичівський погляд. — 2015. — № 45. — 12 листопада. — С. 7.
- 139.Скавронський П.С. Розвиваючи традиції краєзнавства // Житомирщина. — 2013. — № 124. — 8 листопада.
- 140.Скавронський П. Розвиток краєзнавства на Бердичівщині: історія і сучасність. (Початок) // Земля Бердичівська. — 2000. — № 54. — 15 липня.
- 141.Скавронський П. Розвиток музейної справи та краєзнавства // Бердичівські новини. — 2013. — № 42. — 7-13 листопада.
- 142.Скавронський П. Сто років тому в лісах Волині... // Бердичівський погляд. — 2016. — № 36. — 15 вересня. — С. 6.
- 143.Скавронський П.С. Сторіччя головної битви Першої світової // Земля Бердичівська. — 2016. — № 29. — 22 липня. — С. 7.
- 144.Скавронський П. У Бердичеві перебував музей Івана Павла II // Бердичівські новини. — 2013. — № 24. — 20-26 червня.
- 145.Скавронський П. Український вчений О.П. Романчук — випускник Бердичівського медичного училища // Бердичівський погляд. — 2016. — № 38. — 29 вересня. — С. 6.
- 146.Скавронський П. Участь видатного вченого П.А. Тутковського у вирішенні проблем Бердичева. Початок // Бердичівський погляд. — 2015. — № 20. — 21 травня. — С. 6.
- 147.Скавронський П. Чи збережемо пам'ять про героїв антинацистської боротьби? // Бердичівський погляд. — 2016. — № 17. — 5 травня. — С. 6.
- 148.Скавронський П. Що рік минулий нам приніс // Земля Бердичівська. — 2013. — № 2. — 11 січня.
- 149.Скавронський П.С. Шановні Бердичівляни! // Бердичівські новини. — 2014. — № 7. — 20-26 лютого.
- 150.Скавронський П. Шановні Бердичівляни! // Бердичівські новини. — 2014. — № 8. — 27 лютого – 5 березня.
- 151.Скавронський П. Шановні Бердичівляни // Земля Бердичівська. — 2014. — № 8. — 21 лютого.

СКАВРОНСЬКИЙ П.С.,
директор Музею історії
міста Бердичева

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бедь Михайло Михайлович — завідувач Народним музеєм імені Джозефа Конрада с. Терехова Бердичівського району

Бейдик Олександр Олексійович — професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету ім. Т. Шевченка, доктор географічних наук

Блажкевич Тетяна Петрівна — доцент кафедри екологічної безпеки та економіки природокористування Житомирського національного агроекологічного університету, кандидат економічних наук

Булига Віктор Степанович — директор Рівненського обласного краєзнавчого музею

Весельська Ніна — аспірант кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка

Вітренко Валенти Володимирович — вчитель Новоград-Волинської гімназії імені Лесі Українки, голова Новоград-Волинського міськрайонного осередку Національної спілки краєзнавців України

Голяченко Олександр Сергійович — директор Хорошівського народного музею історії району Житомирської області

с. Дзись Каміла Яна — екскурсовод Бердичівського музею Джозефа Конрада

Діденко Яніна Леонідівна — учений секретар Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» Черкаської області

Дунаєвська Оксана Феліксівна — доцент кафедри туризму Житомирського національного агроекологічного університету, кандидат біологічних наук

Дурава Наталія Леонідівна — головний зберігач фондів Музею історії міста Бердичева

Єнько Валентина Миколаївна — вчитель історії та правознавства вищої категорії Малинського ЗНВК «Школа-ліцей № 1 імені Ніни Сосніної», старший вчитель, директор шкільного музею Героя Радянського Союзу Ніни Іванівни Сосніної

Зарицький Микола Леонідович — магістрант історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка

Задвернюк Анастасія Русланівна — студентка Бердичівського коледжу промисловості, економіки та права,

Захарчук Наталія Миколаївна — науковий співробітник Музею історії міста Бердичева

Зосімович Олена Юріївна — старший викладач кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка

Ібатуліна Олександра Валеріївна — студентка Бердичівського коледжу промисловості, економіки та права

Калінська Алла Володимирівна — заступник директора з навчально-виховної роботи Бердичівського загальноосвітнього колегіуму № 14 м. Бердичева, кандидат педагогічних наук

Канчура Віктор Юрійович — краєзнавець, провідний спеціаліст Служби у справах дітей Любарської районної державної адміністрації

Климчук Андрій Миколайович — краєзнавець, журналіст, редактор інтернет-порталу «Віртуальна Польща»

Ковальчук Іван Васильович — доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка, кандидат історичних наук

Козельський Ян Домінікович — редактор Старосинявської районної газети «Колос» (Хмельницька область), член Національної спілки журналістів України та член Національної спілки краєзнавців України, учасник наукової школи професора Л. Баженова Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Коломієць Лариса Василівна — науковий співробітник Музею історії міста Бердичева

Конарівська Юлія Олександрівна — аспірант кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка

Копилець Євгеній Вікторович — керівник гуртків Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, кандидат педагогічних наук

Косицька Зінаїда Миколаївна — молодший науковий співробітник відділу декоративного мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України

Костриця Дар'я Вікторівна — студентка історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка

Котенко Сергій Вікторович — студент Бердичівського коледжу промисловості, економіки та права

Кравчук Світлана Василівна — студентка історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка

Кукса Надія Василівна — завідувач відділу «Суботівський історичний музей» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», Почесний краєзнавець України

Кукурудза Андрій Ростиславович — викладач Рівненського державного базового медичного коледжу, кандидат історичних наук, учасник бойових дій АТО, молодший сержант резерву

Курушак Лариса Миколаївна — завідувач відділом науково-освітньої роботи Чернівецького обласного художнього музею

Лось Олександр Віталійович — викладач історії Малинського лісотехнічного коледжу

Лукуц Юрій Михайлович — краєзнавець, член Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Лутай Світлана Борисівна — вчитель географії навчально-виховного комплексу № 10 м. Бердичева

Максименко Марія Василівна — учитель географії та економіки Малинського ЗНВК «Школа-ліцей № 1 імені Ніни Сосніної» Житомирської обл., учитель-методист, Заслужений учитель України.

Маркевич Оксана Валентинівна — старший викладач кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка, кандидат історичних наук

Марчук Катерина Олександрівна — студентка Бердичівського коледжу промисловості, економіки та права

Мисечко Леся Петрівна — магістранта історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка

Муравська Світлана Василівна — старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Львівського інституту економіки і туризму, кандидат історичних наук

Недайборщ Тетяна Анатоліївна — вчитель української мови та літератури спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 17 м. Бердичева

Панчук Марина Валентинівна — заступник директора з виховної роботи загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 ім. Т. Шевченка м. Бердичева з поглибленим вивченням іноземних мов

Пирогов Олександр Тимофійович — краєзнавець, м. Радомишль Житомирської обл.

Рішан Ілля Володимирович — студент Бердичівського коледжу промисловості, економіки та права

Розвадовська Ірина Трохимівна — викладач економічної та соціальної географії Бердичівського коледжу промисловості, економіки та права, викладач-методист

Семенюк Василь Якович — викладач кафедри біокібернетики та аерокосмічної медицини Національного авіаційного університету

Сінчук Володимир Іванович — краєзнавець, член Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Скавронська Мальвіна В'ячеславівна — музейний доглядач Музею історії міста Бердичева

Скавронський Павло Степанович — директор Музею історії міста Бердичева, голова правління Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Сокульський Ігор Миколайович — доцент кафедри анатомії і гістології Житомирського національного агроєкологічного університету, кандидат ветеринарних наук

Тарабукін Олександр Олександрович — старший науковий співробітник Відділу досліджень об'єктів культурної спадщини і науково-методичної роботи з музеями Житомирського обласного краєзнавчого музею

Тимошенко Василь Іванович — директор Малинського міського краєзнавчого музею, кандидат історичних наук

Трошинська Олена Іванівна — молодший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» Черкаської обл.

о. Ферко Павло — заступник настоятеля Бердичівського монастиря Босих кармелітів, магістр теології

Цветкова Ангеліна Микитівна — голова профспілкового комітету Бердичівської міської проспілки працівників освіти і науки, член Національної спілки краєзнавців України

Штулінська Ольга Володимирівна — учитель географії I категорії Малинського ЗНВК «Школа-ліцей № 1 імені Ніни Сосніної»

Якубовська Людмила Вацлавівна — головний редактор редакційно-видавничого відділу Житомирського національного агроєкологічного університету

Ярмошик Іван Іванович — завідувач кафедрою спеціальних історичних дисциплін та правознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка, доктор історичних наук, професор

Ярошенко Юлія Олександрівна — методист Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді

Яценко Володимир Сергійович — старший науковий співробітник відділу навчання географії Інституту педагогіки НАПН України

Проведено
науково-краєзнавчу конференцію
«Музеї Бердичівського краю:
історія та сучасність»
та видано науковий збірник
матеріалів конференції
за сприяння міського голови Бердичева
МАЗУРА Василя Костянтиновича
та виконавчого комітету
Бердичівської міської ради